

BIBLIOTECA FILOLÒGICA, LXXV/1

La *Crònica* de Ramon Muntaner: edició i estudi (pròleg - capítol 146)

Volum 1

JOSEP ANTONI AGUILAR ÀVILA

Premi R. Aramon i Serra 2011

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
FILOLÒGICA

La *Crònica* de Ramon Muntaner:
edició i estudi
(pròleg - capítol 146)

BIBLIOTECA FILOLÒGICA, LXXV/1

La Crònica de Ramon Muntaner:
edició i estudi
(pròleg - capítol 146)

Volum 1

JOSEP ANTONI AGUILAR ÀVILA

Premi R. Aramon i Serra 2011

Barcelona, 2015

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
FILOLÒGICA

Muntaner, Ramon, 1265-1336

[Crònica. Capítols 1-146]

La "Crònica" de Ramon Muntaner : edició i estudi (pròleg-capítol 146). — (Biblioteca Filològica ; 75)

Bibliografia. Índex. — Premi R. Aramon i Serra 2011

ISBN 9788499652634 (o.c.)

I. Aguilar Àvila, Josep Antoni, dir. II. Ferrando, Antoni, 1947- ed. III. Institut d'Estudis Catalans.

Secció Filològica IV. Títol V. Col·lecció: Biblioteca Filològica (Institut d'Estudis Catalans) ; 75

1. Muntaner, Ramon, 1265-1336. Crònica

2. Corona Catalanoaragonesa — Història — Obres anteriors al 1800

821.134.1Muntaner, Ramón7Crònica.06

94(460.22)"12"

L'edició d'aquesta obra
ha estat a cura d'Antoni Ferrando i Francès,
membre de l'Institut d'Estudis Catalans

Aquesta publicació compta amb el suport de l'Obra Social "la Caixa"

© Josep Antoni Aguilar Àvila, per al seu text

© Albert G. Hauf Valls, per a la presentació

© 2015, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: maig del 2015

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunce | Ventura

Fotografia de la coberta: Pere el Gran i el seu estol arribant a les costes de Sicília, segons el còdex *Ghigi* de la *Nuova Cronica* de G. Villani (© Biblioteca Apostolica Vaticana)

Compost per Fotoletra, SA

Imprès a Open Print, SLL

ISBN (obra completa): 978-84-9965-263-4

ISBN (volum primer): 978-84-9965-264-1

Dipòsit Legal: B 11489-2015

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

A proposta de la ponència formada pels senyors Jordi Carbonell i de Ballester, Germà Colón Domènech i M. Josep Cuenca Ordinyana, membres de la Secció Filològica, l'Institut d'Estudis Catalans, en sessió plenària tinguda el dia 28 de març de 2011, acordà per unanimitat de concedir el Premi R. Aramon i Serra a Josep Antoni Aguilar Àvila pel seu treball *La 'Crònica' de Ramon Muntaner: edició i estudi (pròleg - capítol 146)*.

Així mateix, la Secció Filològica, en la sessió del dia 15 de juny de 2012, prengué l'acord de publicar la dita obra, la qual, amb el mateix títol original, és editada a cura d'Antoni Ferrando, membre de l'Institut d'Estudis Catalans.

Als pares.
A Albert Hauf.

Taula

ABREVIACIONS	13
PRESENTACIÓ	15
PREFACI	21
1. RAMON MUNTANER I LA CRÒNICA	29
1.1. Muntaner: dades biogràfiques	29
1.2. El somni de Muntaner: providencialisme i exaltació dinàstica	32
2. LA «BONA OMBRA» DEL CONQUERIDOR: LA CRÒNICA I EL REGNAT DE JAUME I	37
2.1. El naixement del rei	37
2.2. De Mallorca a València	39
2.3. La vellesa del rei	42
2.4. L'infant Pere i la campanya de Múrcia	46
2.5. El <i>Llibre dels fets</i> i la revolta sarraïna del 1276	53
2.6. «Tost, amenats-me mon cavayl et aparallats mes armes!»: Ramon Muntaner i l'última batalla del rei	55
2.7. D'herois moribunds, batalles i lliteres: la <i>Història d'ultramar</i> de Guillem de Tir	58
2.8. La tradició artúrica. Uterpendragó i els saxons	61
2.9. Un altre rei de llegenda: Robert I d'Escòcia i <i>The Brus</i> de John Barbour	66
3. PERE EL GRAN I L'HERÈNCIA DELS HOHENSTAUFEN. PROFECIES I EXPECTATIVES	75
3.1. L'ascens al tron del rei Pere	75
3.2. «Lo fet de Sicília»: Muntaner, els Hohenstaufen i el casal d'Aragó	77
3.3. «Si come liberau Moise lu pupulu di Faraguni»: Pere el Gran, nou Moisès dels sicilians	83

3.4.	La <i>Historia Sicula</i> de Bartolomeo de Neocastro i la llegenda del naixement del rei Pere	89
3.5.	«Cuius nomen in petra fundabitur, cui pulla aquile unica coniungetur»: la venjança de Manfred i Conradí	94
4.	DE L'ÀFRICA A SICÍLIA: EL PAPAT I PERE EL GRAN	107
4.1.	El casal d'Aragó i els enemics de la fe	107
4.2.	La croada fingida	109
4.3.	La perspectiva catalana	119
4.4.	L'excomunió del rei i la influència francesa sobre el papat	130
5.	ELOGI DE L'ENEMIC: DE CARLES I A CARLES II D'ANJOU	141
5.1.	La saviesa del rei Carles	141
5.2.	El príncep coneix el seu enemic	149
5.3.	La presó del príncep Carles i la davallada angevina	152
5.4.	L'esperit devot de Carles II	158
5.5.	Artífex de la pau	162
6.	DE PLAGA MUSCARUM: LA DERROTA DE LA CROADA CONTRA CATALUNYA	165
6.1.	La invasió francesa	165
6.2.	La pesta de Girona i les cròniques medievals	169
6.3.	La llegenda de les mosques de sant Narcís	171
6.4.	La plaga com a càstig	176
7.	ELS SILENCIS DE MUNTANER: ELS SUCCESSORS DE PERE EL GRAN I EL CONFLICTE AMB EL PAPAT	185
7.1.	Els francesos es retiren de Catalunya	185
7.2.	D'Anagni a Caltabellota: Jaume II el Just i Frederic de Sicília	187
7.3.	El setge d'Almeria (1309)	206
7.4.	Frederic de Sicília, Robert d'Anjou i Joan XXII	213
8.	L'ÈPICA, EL ROMAN I L'ESTIL FORMULARI DE RAMON MUNTANER	229
8.1.	La cultura literària de Ramon Muntaner	229
8.2.	Les apel·lacions al receptor	233
8.3.	Mecanismes de transició	238
8.4.	Mecanismes de recapitulació	242
8.5.	Mecanismes d'anticipació	244
8.6.	Dels herois	246
8.7.	Dels exèrcits	252
8.8.	De les batalles	256
8.9.	Del botí	264
9.	EDITAR MUNTANER	269
9.1.	Manuscrits de la <i>Crònica</i>	269
9.2.	La <i>traditio indirecta</i> de la <i>Crònica</i>	276
9.3.	Excurs: el cas del manuscrit 152 de la Biblioteca de Catalunya	277

9.4.	Les primeres traduccions de Muntaner	286
9.5.	Les edicions de la <i>Crònica</i>	288
9.6.	La present edició	290
10.	BIBLIOGRAFIA EMPRADA EN LA PREPARACIÓ D'AQUESTA EDICIÓ	299
10.1.	Edicions de la <i>Crònica</i> de Ramon Muntaner	299
10.2.	Traduccions de la <i>Crònica</i>	300
10.2.1.	Al sicilià (segle XIV)	300
10.2.2.	Al castellà	300
10.2.3.	A l'anglès	300
10.2.4.	Al francès	300
10.2.5.	A l'alemany	301
10.2.6.	A l'italià	301
10.2.7.	Al búlgar	301
10.3.	Fonts primàries	301
10.4.	Fonts secundàries	316
	ÍNDIX GENERAL DE L'OBRA COMPLETA	339

Abreviacions

§	capítol	ll.	llibre
AA	<i>Acta Aragonensia</i>	MCYT	Ministeri de Ciència i Tecnologia
aC	abans de Crist	MDC	Memòria Digital de Catalunya
AtCat	Atles Català d'Abraham Cresques	MGH	<i>Monumenta Germaniae Historica</i>
BAE	<i>Biblioteca de Autores Españoles</i>	MHE	<i>Memorial Histórico Español</i>
BITECA	Bibliografia de Textos Antics Catalans, Valencians i Balears	MICINN	Ministeri de Ciència i Innovació
BS	<i>Bibliotheca Scriptorum</i>	ms.	manuscrit
BUV	Biblioteca Universitària de València	n.	nota
cap.	capítol	p.	pàgina
col.	columna	part.	partida
DCVB	<i>Diccionari català-valencià-balear</i>	RHC	<i>Recueil des Historiens des Croisades</i>
DECLC	<i>Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana</i>	RHG	<i>Recueil des Historiens des Gaules et de la France</i>
doc.	document	RIS	<i>Rerum Italicarum Scriptores</i>
f.	foli	s.	següents
inc.	incunable	s. v.	<i>sub voce</i>
L	lleï	tít.	títol
		v.	vers
		vol.	volum

Presentació

Deien els antics que «les paraules volen, i que allò escrit roman», raó per la qual el 1997 la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) va voler recordar el nom i la polifacètica obra del doctor Ramon Aramon i Serra posant a l'abast de la comunitat científica i, en especial, dels estudiosos moderns els treballs més rellevants d'aquell excel·lent filòleg català. I no fa gaire que el mateix IEC, el 2011, en una convocatòria única, feta en el marc d'una emotiva i documentada commemoració, afegia al seu habitual Cartell un premi internacional extraordinari destinat a celebrar la bona memòria del qui, en paraules de Jordi Carbonell, fou un «mestre de patriotisme» que, en perfecta simbiosi vital amb la institució que representava, a la qual va sacrificar el millor de la seva llarga existència, va convertir-se en un «nou Moisès» durant la llarga i dura travessa de la dictadura franquista.

Una felix contingència va propiciar, primer, que la convocatòria d'aquest premi coincidís cronològicament amb la lectura de la tesi doctoral de Josep Antoni Aguilar Àvila, defensada el març del 2011 davant una comissió d'experts encapçalada per la doctora M. Teresa Ferrer i Mallol, presidenta de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC, i, després, que el treball, ultra ser avaluat amb la màxima qualificació, no solament obtingués el Premi Extraordinari de la Universitat de València, sinó que fos distingit amb l'esmentat Premi R. Aramon i Serra per un equip de la Secció Filològica de l'IEC presidit per l'il·lustre filòleg castellanenc doctor Germà Colón.

Què us en diré? Hagut compte de les circumstàncies, considero molt satisfactori que un jove estudiós valencià, de València estant, aconseguís un guardó tan prestigiós, obert a tots els romanistes d'arreu del món. En primer lloc, perquè, gràcies a la benemèrita iniciativa de la Secció Filològica de l'IEC i al gentil mecenatge de la família del doctor Aramon, el nom i la bona memòria d'aquell eminent filòleg aniran ja des d'ara vinculats a l'obra que presentem, que, una vegada completada, està desti-

nada a omplir de manera brillant una de les llacunes més evidents i diria que més escandaloses de la nostra cultura: la manca d'una edició crítica ben anotada de la bella i excepcional Crònica que l'empordanès Ramon Muntaner, ciutadà de València i casat amb una valenciana, va començar a redactar en la seva vila de Xirivella, cap allà pel maig de 1325.

La segona raó és que la història de la complexa gestació de les edicions d'aquest i dels altres monuments de la nostra historiografia medieval ens obliga a recordar, perquè la sintetitza en més d'un sentit, la difícil trajectòria de l'IEC, institució responsable de la present edició: el pas dels projectes originals més il·lusionats al dolor d'un trencament i d'un silenci imposats per l'opressió, la dispersió de l'exili i el complicat procés de reconstrucció del bell temple ideal d'una vella cultura desitjosa de recuperar la normalitat.

Però massa hauria a fer si volia contar fil per randa com el projecte de Prat de la Riba de convertir Catalunya en una nació moderna i de bastir la bella ciutat d'ivori d'una civilització equiparable a les més avançades d'Europa fou assimilat amb un extraordinari dinamisme per l'IEC, que va posar els fonaments del necessari procés global de modernització científica, i es va convertir en centre irradiador de tot allò que, segons Prat, identificava la cultura pàtria, en especial la història, el dret, l'art, la literatura i la llengua.

Basta que a les sumes ne digui que, en el camp historiogràfic, el treball impagable de Joaquim Miret i de Jaume Massó va preparar el camí enllestit un detallat programa de futures actuacions. I així la densa «Historiografia de Catalunya en català durant l'època nacional», apareguda en la Revue Hispanique, núm. 15 (1906), p. 486-616, en l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans i en la Memòria presentada a l'IEC el 1908, contenia ja un completíssim pla de publicació dels grans textos historiogràfics catalans destinat a marcar pautes a la recerca i a obrir camí a un sistemàtic esforç editorial.

Massó tantost va posar fil a l'agulla enllestit, juntament amb Lucien Barrau-Dihigo, l'edició de les Gesta Comitum Barcinonensium (1925), primer dels onze volums del que en realitat constituïa un dels projectes més ambiciosos i representatius de l'IEC. Aquella edició, de generós format, bella lletreria i paper de primera qualitat, presenta confrontats el text català i el de la versió llatina, a fi de facilitar un ràpid acarament. I el mateix format caracteritza les dues-centes noranta-sis pàgines de la Crònica de Jaume I (textos català i llatí), conservades en plecs solts impresos abans de la Guerra Civil, on l'edició crítica de l'original català, a cura de Manuel de Montoliu i amb anotació de Soldevila i el mateix Montoliu, es pot llegir acarada amb la versió llatina de Marsili, editada per Xavier de Sales i Enric Bagué.

Antoni Rubió, amb la col·laboració de Lluís Serrallonga i Josep Maria de Casacuberta, tenia avançada l'edició de Muntaner, en la qual també treballava Nicolau d'Olwer (qui, tanmateix, com explica el mateix Casacuberta en el pròleg a la seva

edició d'en Muntaner, de 1927, va acabar rebent oficialment l'encàrrec d'enllestir l'edició crítica d'aquesta obra). Jordi Rubió elaborava l'edició de Desclot amb el suport de Soldevila (edició que va culminar Miquel Coll i Alentorn en els cinc volums de la Barcino, 1949-1951). Ramon d'Alòs-Moner treballava en la Crònica de Pere el Cerimoniós, obra que al final va acabar Amadeu Pagès el 1934 i va publicar a França el 1942, en plena Guerra Mundial.

Després de la maltempada de 1936-1939 es va anar canalitzant l'esforç, aprofitant part de la tasca endegada per l'IEC. A l'hora de repartir la feina s'establí una col·laboració entre l'encarregat o encarregats de la fixació del text i un historiador redactor de les notes de caràcter més tècnic, i començà a repetir-se el nom de Ferran Soldevila. Com que a l'abundant anotació dels plecs conservats de l'edició del Llibre dels fets hi ha notes signades per Manuel de Montoliu i d'altres que no, podem concloure que aquestes darreres eren de Soldevila.

Finalment, hom va tenir la bona pensada de recollir en un dels bells volums de la «Biblioteca Perenne» les anomenades quatre grans cròniques; edició que fou encomanada al mateix Soldevila i que va veure la llum el 1971. Allò més remarcable d'aquella publicació fou precisament l'abundant documentació de caràcter històric, on el savi autor de la Història de Catalunya i de les emblemàtiques monografies sobre Jaume I i Pere el Gran brindava el desllorigador de moltíssimes qüestions puntuals sobre persones, situacions i fets que la lectura dels textos historiogràfics plantejaven a qualsevol lector, fins i tot el millor informat. La qualitat d'aquesta anotació en justificava plenament una reedició, posada al dia per Jordi Bruguera i Maria Teresa Ferrer, apareguda el 2011.

E alguns diran: si això és així, quina necessitat tenim d'una nova edició? I jo responc que contestar bé aquesta pregunta seria tan llarga escriptura que tothom es cansaria de llegir, però podem resumir així les raons per què aquest llibre s'ha fet i per què l'edició que presentem supera les precedents, a saber:

La primera, perquè parteix de la millor tradició ecldòtica, i maneja amb seny i saviesa tots els testimonis impresos i manuscrits conservats, alguns d'ells fins ara inèdits, de manera que brinda arreu, arreu, moltes lectures que milloren de manera considerable els errors i les notables llacunes de les precedents.

La segona, perquè l'editor, que ha demostrat saber combinar de manera eficaç les qualitats d'excel·lent filòleg i d'historiador, aporta una anotació completíssima, que no deixa res per verd de tots aquells aspectes culturals, en especial històrics i literaris, de manera que, al mateix temps que il·lustra materialment i facilita la millor comprensió dels llocs més difícils, para un especial esment en la historiografia coetània a l'autor, ja sigui la hispànica, la italiana, la francesa o l'europea en general (tant la redactada en llengua vernacle com en llatí i en altres llengües). Això facilita una constant i contrastada comparació d'allò que el seu missatge té de compartit: dels punts de vista dels enemics, el sentir i la política de les altres potències del moment, en

especial del papat, etc. Aquest constant acarament destaca per écart l'originalitat de Muntaner i la importància no sols del que diu, sinó de tot allò que astutament calla, o sigui: de les seves manipulacions, activa propaganda i eficacíssima contrapropaganda.

Què us en diré? Com que he tingut el plaer de seguir de ben a prop l'elaboració del present treball, dono gustosament testimoni d'allò que he vist i comprovat: l'autor no ha escatimat hores ni fatiga per tractar d'omplir totes les possibles llacunes d'informació, o d'investigar qualsevol pista, sense mai fer el sord al més mínim suggeriment. De fet, moltes de les notes podrien convertir-se fàcilment en llargs articles i contenen valuosíssimes aportacions de primera mà.

Ara, algú podria dir que tantes notes ofeguen el text i en dificulten la lectura. I jo responc que tot allò que contribueix a llegir i a entendre millor un clàssic medieval d'evident dificultat mai no pot considerar-se sobrer, i que el vast aparat que acompanya el text de la present edició crítica no és de lectura obligatòria tot i que personalment em sembli, si més no, de lectura obligada.

I així, basta que parli de la matèria per què aquest llibre es fa i que penseu en el treball i el temps esmerçats i en l'enorme tresor d'informació que n'és el resultat. Un exemple entre molts n'és l'important aprofitament que hi trobareu de les «relacions» o informes dels diplomàtics i ambaixadors catalans conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Es tracta d'un material històric de primera magnitud, fins ara escassament utilitzat, i que es demostra d'un valor documental ben remarcable.

Tercera i darrera raó: l'edició va acompanyada d'un vast estudi introductori que aborda de manera magistral i molt completa nou dels temes més importants que planteja l'obra de Muntaner. I ací voldria destacar en primer lloc la sàvia discreció del doctor Aguilar i la seva escassa disposició a pontificar (compteu, si us ve de gust, les vegades que suggereix fent servir la formulació «si no vaig errat!»), i també l'espai dedicat a explicar les coordenades vitals de les principals dramatis personae de la impressionant sèrie de caràcters de pedra picada que desfilen per la Crònica, començant pel mateix Muntaner, el papa o Carles d'Anjou. O la manera com l'editor desplega i explica el pensament escatològic, el messianisme i el profetisme medievals, i el lloc rellevant que els reis del casal de Barcelona, el bon rei En Jaume i en especial el rei Pere, el pullus Aquilae o el Dragó, descendent de l'estirp de l'emperador Frederic, anomenat, no sens raó, l'stupor mundi, van ocupar en l'imaginari col·lectiu mediterrani i europeu. Era un moment —convé no oblidar-ho— en què hom pronosticava que els bastons o les barres de color de sang de la senyera havien d'operar la necessària catarsi de la corrupta societat europea medieval.

Què us en diré més encara? Com a filòleg no em sé estar de recomanar la lectura del capítol sobre la cultura literària de Muntaner, perquè pocs són els qui el poguessin així tan bellament escriure! A hores d'ara ningú no es meravellarà de la impactant força de la narrativa d'en Muntaner. Tenia tantes coses importants a contar, i estava tan con-

vençut de l'excelsitud de les seves extraordinàries vivències, que la versió entusiasmament hiperbòlica de la Gesta Dei per catalanos que va llegar a la posteritat val per moltes novel·les modernes de tema medieval i també per moltes lliçons d'història!

Precisament perquè no m'agrada gaire el gènere èpic i sóc prou conscient de les variades intencionalitats que sol amagar la història com a propaganda, sóc i som de l'opinió que el text d'en Muntaner, degudament comentat, hauria de ser de lectura obligatòria, no sols a les escoles catalanes, valencianes i mallorquines (Muntaner fou també ciutadà de Mallorca i va morir ocupant la batllia de l'illa d'Eivissa), sinó també a totes les d'Espanya.

Potser així molts polítics espanyols copsarien una vegada per totes la complexitat històrica i la riquesa semàntica del mateix nom d'«Espanya», i, de passada, que, ben mirat, si girem l'ullada cap enrere, el sentiment nacional català, com la mateixa nació catalana, té unes pregoníssimes arrels multiseulars.

No són —com semblen creure el senyor Wert i el think tank de «pensadors» de les FAES i la colla mediàtica que l'agombolen i li donen ales— el producte d'un apressat rentat de cervellera propiciat per CiU o per uns diabòlics grupuscles independentistes. Catalunya, senyores i senyors que aquest pròleg no llegireu, és una de les nacions més antigues d'Europa, on patriotes com Ramon Muntaner van ser capaços de bastir el somni apoteòsic d'exaltació nacional i dinàstica que és la Crònica, posant la història al servei de les seves abrandades conviccions. És, doncs, prou fàcil de constatar que alguns dels nostres avantpassats dominaven amb tanta o més sofisticació que no certs diaris madrilenys agit-prop les tècniques de la desinformació sistemàtica!

No estic gens convençut que la història sigui, per regla general, una narració verídica i del tot fiable, entre altres coses perquè la solen escriure els vencedors, o uns historiadors sovint parcialment informats, massa entusiastes o capficats, com Muntaner, en les seves visions utòpiques. Tanmateix, i destriant el gra de la palla, potser sí que pugui, ocasionalment, ser invocada com a «mestra de vida», en especial quan es tracta d'evitar caure sempre en els mateixos paranys conceptuals amb un repetit i quasi obligat mecanicisme rutinari.

És per això que, al meu entendre, la lliçó del text que presentem, més enllà del seu interès literari, filològic i historicoarqueològic (aquest darrer ben rellevant en tot allò que afecta la famosa Companyia Catalana), pot resultar ara mateix d'una curiosa actualitat. I així, per exemple, l'episodi de la miraculosa plaga gironina de mosques vironeres no deixa de ser reconfortant i de fer pujar la moral, rellegit com a simbòlic i divertit correlat objectiu! Sembla també adient evocar, en clau actual, el comentari burleta que en Ramon adreçava als qui van cometre l'error tàctic d'atacar el successor del sant rei En Jaume. Un escoli especialment càustic i incisiu a la vista de l'arrogant i potentíssim desplegament de la supèrbia sacralitzada per la religió, i tanmateix menystenidora de l'enorme força de l'esperit.

Tots aquells que ara mateix contemplen paradoxalment astorats els resultats dels

seus cínics i continuats atacs contra una nació moderna i civilitzada a la qual demontitzen per ser fidel a les seves arrels mil·lenàries, farien bé de llegir la gran Crònica muntaneriana. Hi descobririen que ja en temps de Muntaner no mancava qui tractava els catalans de «dimonis encarnats». Només que ara, en comptes de contestar les provocacions i els greuges amb el crit bàrbar de «Desperta ferro!» de la mítica host muntaneriana, han optat per teixir una harmònica cadena de voluntats lliures ben difícil d'oblidar ni d'obviar.

I també que, malgrat l'inevitable pas dels segles, en el colpidor testimoni de Muntaner batega l'esperit d'una antiga nació que va resistir, superant-la victoriosament, la injusta agressió combinada de les dues màximes potències del seu temps: «contra l'Esgleia, qui és tot lo poder de crestians, e puix contra la casa de França, qui és pus antiga casa de reis qui sia en crestiandat [...]».

Què us en diria més, de nou?

ALBERT G. HAUF VALLS

Institut d'Estudis Catalans

Catedràtic emèrit de les universitats de València i de Gal·les

Prefaci

El treball que hom té a les mans és el resultat d'una recerca sobre la *Crònica* de Ramon Muntaner iniciada, si no em falla la memòria, pels volts del mes de setembre de l'any 2001. S'ha dut a terme en el marc dels projectes de recerca sobre literatura i cultura medieval dirigits pel doctor Albert Hauf a la Universitat de València.¹

Per fer-los justícia, els pròlegs, els prefacis o els altres tipus de peces preliminars haurien de dir-se en realitat *epílegs*. Hom no pot evitar de tombar la mirada enrere en el temps i fer balanç de la feina feta. En el meu cas, per exemple, constata fins a quin punt la recerca que ara presente s'ha beneficiat de les noves tecnologies de la informàtica i la comunicació desenvolupades durant la darrera dècada. Ens hi hem acostumat aviat, però el fet és que l'editor i l'estudiós de textos medievals disposa actualment de recursos que eren difícils de preveure encara no fa gaires anys. Qui avui vol realitzar una edició crítica d'alguna obra del període i, per tant, desitja conèixer quina és la tradició manuscrita i impresa que l'ha transmesa, ho pot fer ben prestament si recorre a bases de dades electròniques com ara les de PhiloBiblon, on s'inclou la Bibliografia de Textos Antics Catalans, Valencians i Balears (BITECA). Cada cop més, els fons antics de les biblioteques i els arxius es poden consultar còmodament des de casa per mitjà de reproduccions digitals: així, des del portal de la Memòria Digital de Catalunya (MDC) hom té accés a una part important de la col·lecció de manuscrits de la Biblioteca de Catalunya, entre els quals n'hi ha un bon nombre de relacionats amb els nostres grans cronistes medievals; bona part de l'obra de Ramon Llull es pot consultar en mi-

1. Es tracta dels projectes coneguts amb el títol de «La cultura literària medieval i moderna en la tradició manuscrita i impresa» (BFF2002-04197-C03-01 del Ministeri de Ciència i Tecnologia (MCYT), anys 2003-2005; HUM2005-06110-C02-01 del MCYT, anys 2006-2009; FFI2009-14206 del Ministeri de Ciència i Innovació (MICINN), anys 2010-2012, aquest darrer amb el doctor Josep Enric Rubio com a investigador principal).

crofilms digitalitzats als llocs web del Raimundus Lullus Institut de la Universitat de Friburg de Brisgòvia o del Centre de Documentació Ramon Llull de la Universitat de Barcelona; els registres dels nostres comtes reis es poden llegir de fa temps als fons virtuals de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Hem vist, d'altra banda, l'arribada al mercat de diferents programes que ens ajuden en els processos de col·lecció dels testimonis i els de construcció i disposició dels aparats crítics. D'altres sistemes permeten de generar concordances lèxiques dels textos, una eina fonamental a l'hora d'estudiar de manera exhaustiva i sistemàtica la llengua o l'estil de l'autor. Encara, l'auge de les biblioteques virtuals ens ha ofert una via d'accés ràpid a bibliografia ja clàssica sobre literatura, història o cultura medievals: des de pàgines com les de Gallica (versió en línia de la Biblioteca Nacional de França), The Internet Archive o Google Books hom pot descarregar lliurement al disc dur de l'ordinador obres monumentals com el *Recueil des Historiens des Croisades*, els *Monumenta Germaniae Historica* o tots els números de la revista *Romania*. Els articles de la crítica més recent tenen una difusió molt més ràpida: basta citar l'exemple del Portal de Publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans, des d'on es poden consultar els continguts de les revistes publicades per totes les seues seccions. Etcètera.

Dit curt i ras: el volum d'informació a l'abast és més gran que mai, sovint molt més que no pas el temps de què disposem per a assimilar-la i fer-la servir. Per això, i si cenim el nostre discurs al camp dels estudis sobre la historiografia i la documentació historiogràfica medievals, resulta encara més digna d'admiració la tasca duta a terme des de finals del segle XIX i tot al llarg del segle XX per erudits que van haver de treballar en condicions molt més adverses per a la cultura catalana que les nostres i amb uns mitjans molt més migrats que els actuals, tot i que això no els va privar de donar a la impremta llibres i treballs que romanen encara avui obres de referència incontestable. Ja se sap que les comparacions són odioses, però aquesta en concret potser ens deixa en mal lloc. Hom no es pot estar de ponderar, per exemple, el domini magistral dels nostres arxius que es troba a les arrels de produccions com ara el *Diplomatari de l'Orient català* i els *Documents per a la història de la cultura catalana medieval* d'Antoni Rubió i Lluch o l'*Itinerari de Jaume I el Conqueridor* de Joaquim Miret i Sans.² Talment digna de ser encarida es va provar la tasca de Jaume Massó i Torrents, autor de dos importants estudis a l'entorn de les cròniques medievals: «Historiografia de Catalunya en català durant l'època nacional», aparegut al número 15 de la *Revue Hispanique* (1906), i «Exposició d'un pla de publicació de les cròniques catalanes», publicat a l'*Anuari 1909-1910* de l'Institut d'Estudis Catalans (1911). Foren, en efecte, dos treballs cabdals, atès que donaren el tret de sortida a un

2. Remet en aquest punt a la lectura de les semblances biogràfiques publicades per l'Institut d'Estudis Catalans sobre tots dos autors, la de Miret a cura de Ferrer i Mallol (2002) i la de Rubió i Lluch feta per Balcells (2008).

ambició programada d'edició de les grans cròniques desenvolupada en el si de la Secció Històrico-Arqueològica durant els primers anys d'existència de l'Institut. Com és sabut, el primer resultat d'aquell projecte va ser l'aparició, l'any 1925, de l'edició en gran format dels textos llatí i català de les *Gesta Comitum Barcinonensium*, a cura del mateix Massó i de Lucien Barrau-Dihigo, dins la col·lecció «Cròniques Catalanes». Ens consta, a més, que Manuel de Montoliu i Ferran Soldevila s'havien fet càrrec de l'edició del *Llibre dels fets* de Jaume I; que Jordi Rubió i Balaguer treballava (amb la col·laboració del mateix Soldevila per a l'anotació històrica) en la de la *Crònica* de Bernat Desclot, i que Ramon d'Alòs-Moner feia el mateix amb la *Crònica* de Pere III el Cerimoniós. L'edició de la *Crònica* de Ramon Muntaner, assumida inicialment per Antoni Rubió i Lluch i Lluís Serrallonga, va ser encomanada més tard a Lluís Nicolau d'Olwer. Però, malauradament, la continuïtat de la col·lecció, amenaçada ja per causa de les estretors econòmiques sofertes durant la dictadura de Primo de Rivera, es va fer del tot impossible amb l'esclat de la guerra del 1936 i la victòria franquista. En paraules de Jordi Rubió, «s'esdevingué el gran col·lapse, i la vida plantejà d'altres exigències».³

Tot i que aquella magna obra no va poder ser coronada amb èxit, han pervingut fins a nosaltres algunes mostres del treball dut a terme pels curadors dels volums, que ens deixen veure l'elevat nivell d'autoexigència amb què van acarar la seua tasca. Els plecs d'impremta conservats de l'edició del *Llibre dels fets* abracen una part molt important de l'autobiografia jaumina, que hom havia presentat acarada amb el text llatí del *Liber gestorum* de fra Pere Marsili, preparat per Xavier de Salas i Enric Bagué. La *Crònica* de Bernat Desclot es trobava també en un estat força avançat de compaginació. D'altra banda, el programa endegat per l'Institut mostraria en els anys a venir el seu caràcter seminal, amb l'aparició d'una sèrie d'edicions dutes a terme en bona part per estudiosos que, més o menys directament, havien format part del projecte original o s'hi havien afegit poc després. Així, Josep Maria de Casacuberta editaria el *Llibre dels fets* dins la «Col·lecció Popular Barcino» entre els anys 1926-1962 i la *Crònica* de Muntaner en el període 1927-1952, en tots dos casos amb la col·laboració de Miquel Coll i Alentorn. El mateix Coll i Alentorn, deixeble de Jordi Rubió, va publicar a la col·lecció «Els Nostres Clàssics» la seua edició de la *Crònica* de Bernat Desclot (1949-1951). L'any 1942, en plena Segona Guerra Mundial, Amadeu Pagès va donar a la impremta a Tolosa (llavors part de la França de Vichy) l'edició de la *Crònica* de Pere III, tot incorporant-hi moltes anotacions d'Alòs-Moner.⁴ Finalment, el 1971 va ser l'any de la

3. Trobe aquestes paraules recollides a la *Història de l'Institut d'Estudis Catalans* de Balcells i Pujol Casademont (2002-2008, vol. 1, p. 131), on s'expliquen detingudament les vicissituds que va passar el projecte d'edició de les cròniques (vegeu Balcells i Pujol Casademont, 2002-2008, vol. 1, p. 53, 130-132 i 268-269).

4. Vegeu, sobre aquest punt, Massot i Muntaner (2005, p. 25 i 34, n. 16).

publicació de *Les quatre grans cròniques* de Ferran Soldevila a la «Biblioteca Perenne» de l'Editorial Selecta. La monumental edició conjunta incorporava una rica anotació històrica per a l'elaboració de la qual l'editor va aprofitar moltes de les notes que ja havia fet per als volums destinats a la col·lecció «Cròniques Catalanes».⁵ La mort, però, va sorprendre Soldevila abans de veure acabada l'obra, i va ser Coll i Alentorn qui es va fer càrrec d'enllestir-la.⁶

I, tanmateix, molts anys han passat ja des de la publicació original d'aquells volums. El ben cert és que, més modernament, l'atenció prestada a les grans cròniques sembla no haver estat la mateixa que han rebut d'altres àrees de la literatura catalana medieval. Sóc perfectament conscient que una opinió com aquesta pot ser considerada altament sospitosa o parcial, sobretot tenint en compte els interessos investigadors de qui signa aquestes línies. Hi ha un fet, però, inqüestionable: deixant de banda els casos de la *Crònica* de Pere III (editada, com ja ha estat assenyalat, per Pagès) i el *Llibre dels fets* de Jaume I (objecte d'una edició crítica per part del recordat Jordi Bruguera), ni el llibre de Bernat Desclot ni el de Ramon Muntaner no disposen encara de cap edició que siga fruit de l'examen de tota la tradició manuscrita disponible. Cal no perdre de vista, si ens centrem ja en el cas del cronista de Peralada, que el text que llegim en les edicions de Casacuberta o de Soldevila és el resultat d'haver transcrit el manuscrit C (signatura 1803 de la Biblioteca Nacional de Madrid, que és, efectivament, el testimoni més antic i complet de la *Crònica*) tenint en compte els incomplets manuscrits D i E, i l'*editio princeps* de València (1588). Ni l'un ni l'altre no van tenir l'oportunitat de treballar amb la resta dels testimonis, particularment amb els manuscrits A (K-I-6 de la Biblioteca d'El Escorial) i B (còdex *Ventimigliano* 1/94 de la Biblioteca Universitària de Catània), la consulta dels quals resulta de vital importància a l'hora d'esmenar les llacunes i els errors del manuscrit C. Aquest fet justificava la necessitat d'una nova edició de la *Crònica* de Muntaner, que va esdevenir així l'objecte de la meua tesi doctoral.

5. Hauf (2009) ofereix una comparació detallada de totes dues anotacions.

6. Cal tenir en compte que l'Institut d'Estudis Catalans ha emprès de fa poc una reedició actualitzada de *Les quatre grans cròniques*. A hores d'ara han vist ja la llum els volums corresponents al *Llibre dels fets*, la *Crònica* de Desclot i la *Crònica* de Muntaner, l'anotació dels quals ha estat revisada per Jordi Bruguera quant a la part filològica i per Maria Teresa Ferrer i Mallol quant a la històrica. Aquesta reedició es relaciona ben clarament amb una voluntat de recuperar per al públic actual un corpus d'obres de referència publicades o sorgides a l'empara de la institució en la seua història centenària. Vegeu, per exemple, l'edició facsímil dels *Documents per a la història de la cultura catalana medieval* de Rubió i Lluch, publicada l'any 2000 amb dos estudis introductoris a càrrec d'Albert Balcells i Albert Hauf; les noves publicacions de *Pere el Gran* de Ferran Soldevila (1995), el *Diplomatari de l'Orient català* de Rubió (2001) o l'*Itinerari de Jaume I el Conqueridor* de Miret i Sans (2007), prologats en tots els casos per Maria Teresa Ferrer i Mallol; o la reedició de les *Gesta Comitum Barcinonensium* de Barrauhigo i Massó i Torrents (2007), amb un pròleg de Thomas N. Bisson.

En posar fil a l'agulla, em vaig fixar sobretot dos objectius. D'una banda, és clar, editar la *Crònica* valent-me de tots els testimonis que la conserven. De l'altra, fornir el text editat d'una anotació sistemàtica pel que fa als aspectes culturals, literaris i històrics (a partir, sobretot, de les cròniques i de les fonts documentals coetànies del cronista), tot seguint l'exemple de la magnífica edició del *Tirant* publicada per Albert Hauf l'any 2005. Ara bé, aviat la càrrega del treball emprès va aconsellar de dividir-lo en dues fases: ja se sap que «l'home compon i Déu dispon». Així, el volum que ara es presenta és el fruit del primer tram de recerca sobre la *Crònica*: hom hi trobarà editats i anotats el pròleg i els primers cent quaranta-sis capítols del text muntaner, que comprenen els regnats de Jaume I el Conqueridor i Pere II el Gran, i fan poc més o menys la meitat de tota l'obra. La figura del rei Pere hi és recreada de mà mestra pel peraladenc, que ens el presenta dient «que ell no és àngell ne és diable, ans és complidament home» (cap. 15).⁷ Assistim, en efecte, a l'inici de la seua fulgurant carrera, quan un rei Jaume ja cansat li confia l'administració dels regnes i se'n serveix per a les seues empreses militars. El trobem, poc abans d'ascendir al tron, assegurant-se l'heretatge patern, amenaçat pel gran alçament dels sarraïns del regne de València. Llegim a continuació el relat de la desigual lluita que per la possessió de Sicília va mantenir amb el rei Carles d'Anjou, el seu rival més formidable, l'únic capaç d'igualar-lo —i de superar-lo en alguna ocasió— en expertesa política. Conquerit el regne sicilià, ens l'imaginem dirigint, enèrgic, la defensa de Catalunya contra la invasió de les tropes croades del rei Felip III de França. Finalment, el veiem traspasar, poc després, «lo jorn beneyt de monsenyer Sanct Mertí» (cap. 145), vençuts per mar i per terra tots els enemics. Semblava del tot apropiat fer coincidir la presentació d'aquest volum amb el 725è aniversari de la mort del comte rei celebrat el 2010, marcat, com sabem, per l'obertura a Santes Creus del bell sepulcre on reposa la mòmia reial.

Més tard seguirà l'edició dels capítols restants de la *Crònica*, relatius a fets com ara l'expedició de la Companyia Catalana a l'Orient, la pacificació de l'illa de Gerba per Ramon Muntaner o la conquesta de Sardenya, i que es clouen amb la coronació d'Alfons III el Benigne a Saragossa l'any 1328. En el moment de cloure aquestes línies, els treballs per a la realització d'aquesta segona part resten fonamentalment acabats, tan sols pendents d'una revisió del volum resultant.

7. Totes les citacions que faré de la *Crònica* de Muntaner provenen del text de la meua edició. Pel que fa a les altres grans cròniques, segueix l'edició de Jordi Bruguera en el cas del *Llibre dels fets* (Jaume I, 1991), la que Coll i Alentorn va fer de la *Crònica* de Bernat Desclot (Desclot, 1949-1951) i el text a cura d'Amadeu Pagès de la *Crònica* de Pere el Cerimoniós (Pere III, 1942). En tots aquests casos, he tingut també molt en compte el volum de *Les quatre grans cròniques* (Soldevila (ed.), 1971). Per al text de les *Gesta Comitum Barcinonensium*, he fet servir l'edició de Lucien Barrau-Dihigo i Jaume Masó i Torrents (Barrau-Dihigo i Masó i Torrents (ed.), 2007).

A banda de l'edició i les notes, la present obra s'acompanya d'un estudi introductori que analitza algunes de les claus literàries i historiogràfiques dels capítols de la *Crònica* que ens ocupen. Així, el primer capítol de l'estudi repassa breument la trajectòria biogràfica de Muntaner i presta atenció a les primeres pàgines del llibre, fonamentals per a la comprensió del sentit global. El segon versa sobre el tractament que l'autor dóna al personatge del rei Jaume I. El tercer analitza de quina manera la intervenció de Pere a Sicília i el seu matrimoni amb Constança de Hohenstaufen, néta de l'emperador Frederic II, *stupor mundi*, van esdevenir la font de tot d'imatges i concepcions de caire profètic, explotades convenientment per la maquinària propagandística de cada bàndol en litigi. Al quart s'estudien els capítols compresos entre l'expedició catalana al nord de l'Àfrica i la invasió de Sicília, tot centrant l'interès en la percepció de Muntaner sobre les relacions de Pere el Gran amb el papat. El cinquè capítol es detura en la presentació que la *Crònica* fa dels membres de la dinastia Anjou, principals antagonistes del casal d'Aragó. El sisè és dedicat, sobretot, a l'anàlisi d'un dels episodis més famosos de la croada contra Catalunya: la plaga soferta per l'exèrcit francès durant el setge de Girona de 1285, vista a partir de les llegendes que va generar en els cronistes contemporanis de Muntaner. El setè aborda les relacions entre els descendents de Pere el Gran, l'Església i els prínceps angevins durant la darrera fase del conflicte sicilià. Tot i prendre en consideració uns capítols de la *Crònica* que no pertanyen ja a la part ací editada, la inclusió d'aquest bloc en el volum m'ha semblat útil, atès que resulta il·lustratiu pel que fa a les operacions de maquillatge i dissimulació que Muntaner duu a terme sovint per ajustar la realitat a la seua visió dels fets. El vuitè apunta alguns dels trets més característics de l'escriptura de Muntaner, deguts principalment a la influència del tipus de literatura que li devia ser més familiar: els poemes èpics i els *romans*. El novè i darrer capítol inclou la presentació de la tradició manuscrita de la *Crònica*, la història de les edicions i les traduccions muntanerianes i els criteris de la present edició.

Catorze anys després, bé que maldestrament, la nau fa escala en un port segur. Arriba, és clar, l'hora dels agraïments. Estic en deute especialment amb tres persones sense el suport de les quals aquest pobre nauixer hauria naufragat sense remei. La primera és el doctor Albert Hauf, ideòleg i director d'aquest treball. Comptar amb la confiança, amb el suport intel·lectual i humà, d'un mestre així ha estat —per a mi i per a tantes fornades de filòlegs formats a la Universitat de València— un fet fonamental. No cal dir que els encerts que hom pugua advertir en les pàgines que segueixen són, en darrera instància, fruit del seu mestratge, i que tots els errors són atribuïbles només a les meues limitacions. Les altres dues persones són els meus pares, en els quals, a més d'una font inesgotable d'afecte, he tingut un exemple de treball humil i pacient, inassequible als embats de la vida. Que em perdonen si, capficat tots aquests anys en

l'estudi de la *Crònica*, he deixat d'estar en alguna ocasió a l'altura del seu lliurament incondicional.

Fetes aquestes tres remarques capitals, he de donar també les gràcies als doctors Xavier Renedo, Josep Enric Rubio i Vicent Martines, i a les doctores Júlia Butinyà i Maria Teresa Ferrer i Mallol —tots cinc, membres del tribunal de la tesi que va donar lloc a aquest treball—, per les seues oportunes observacions de caràcter filològic i històric. A la doctora Sara Vicent, l'ajuda de la qual va ser clau per a l'estudi i l'anotació dels capítols 26-27 del text de Muntaner. Al doctor Josep Solervicens, perquè les gestions que tan amablement va dur a terme van fer possible la meua estada predoctoral a les biblioteques i als arxius barcelonins la tardor de l'any 2004. Al personal de la Sala de Reserva de la Biblioteca de Catalunya, de la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona i de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, per l'ajuda amatent rebuda durant aquella estada.

A tots ells, per manca de mots propis que els puguen fer justícia, només els sé dedicar aquests versos, manllevats al geni poètic de Carles Riba:

dels meus dies d'errà' i de conèixer,
un sol dia he salvat: el que em salvava; i dins ell,
com les figures per gràcia escollides que omplen un somni,
el tan divers amor dels qui per mi, al meu pas,
pel que em donaven d'ells han esdevingut una mica
més el que eren; i tot el que en el freu he comprès.

Però abans de cloure el volum, voldria oferir-lo també en homenatge a la memòria dels Massó, Rubió, Soldevila, Coll i Alentorn, etc., que des de la Secció Històrico-Arqueològica i contra múltiples adversitats van saber mantenir viva la flama de la historiografia catalana medieval. El present viatge per les pàgines del gran cronista de Peralada no hauria estat possible sense el llegat d'una tasca tan sàvia com curosa i persistent. Com el lector podrà comprovar, he fet camí sobre les espatlles de gegants.

1. Ramon Muntaner i la *Crònica*

1.1. MUNTANER: DADES BIOGRÀFIQUES

La figura de Ramon Muntaner (Peralada, 1265 - Eivissa, 1336) està associada indefectiblement a l'expansió territorial protagonitzada per la Corona d'Aragó entre finals del segle XIII i els primers decennis del segle XIV. En efecte, el cronista, que va passar molts anys de la seua vida al servei dels prínceps del casal de Barcelona, va tenir una participació notabilíssima en moltes de les campanyes militars liderades o afavorides per aquests, que el van dur a escenaris com Sicília, Bizanci o el nord de l'Àfrica.⁸ Els seus primers contactes amb la dinastia catalana es remunten als anys de la seua infantesa: el 1274 el seu pare, Joan Muntaner, prohoms de Peralada, va tenir l'honor d'allotjar a casa seua Jaume I i Alfons X, rei de Castella, que, de camí cap a Bellcaire —on havia d'entrevistar-se amb el papa Gregori X—, havia anat recurrent, acompanyat pel seu sogre el Conqueridor, les terres de la corona.⁹ D'altra banda, la lectura de la *Crònica* (cap. 37) ha fet pensar els historiadors que, als onze anys, Muntaner va formar part del seguici de Pere el Gran durant el viatge que aquest va fer a la cort francesa els primers mesos del 1276.¹⁰ Sí

8. Quant a la biografia de Ramon Muntaner, les aproximacions de Rahola (1922) i Tasis (1964) romanen encara, tot i els anys que fa que foren escrites, les més destacables.

9. Llegiu el que el cronista diu al capítol 2: «È per ço comens al fet del dit senyor rey En Jacme con yo-l viu, e senyelladament lo viu que jo era fadrí, e-l dit senyor rey anà a la dita vila de Perellada, hon jo nasquí, et posà en l'alberch de mon pare, En Johan Muntaner, qui era dels majors alberchs d'aquell loch et era al cap de la plassa»; i al capítol 23 ens parla també de l'estada dels reis de Castella a l'alberg de Joan Muntaner: «Et assò sé jo per ço con era fadrí, e-l dit senyor rey de Castella e la reyna jagueren aquella nit en la cambra de l'alberch de mon pare, on ja vos he contat que-l damunt dit senyor rey En Jacme d'Aragó avia posat».

10. Aquest és el parer, si més no, de Soldevila (1995, vol. I, p. 389), que es basa en les paraules del mateix cronista al capítol 37, on assegura que ell mateix va veure les robes lluides pels cavalls del rei

que consta documentalment que, com a mínim des del 1298, era ciutadà de Mallorca i que vers el 1300 va viatjar a Sicília, on es va incorporar al servei del rei Frederic, en guerra contra els Anjou de Nàpols.¹¹ Ell mateix conta amb orgull que va ser un dels principals responsables de la defensa de Messina durant el duríssim setge a què la va sotmetre Robert, duc de Calàbria (el futur rei Robert I el Savi);¹² aquella va ser la seua primera topada amb el poderós príncep angeví, que, com veurem, no va oblidar mai que, entre els defensors que van acabar obligant-lo a retirar-se de la ciutat, hi havia el català Muntaner.

L'any 1302, acabades les guerres sicilianes, Muntaner va viatjar a l'Imperi d'Orient amb la gran Companyia Catalana, assoldada per l'emperador Andrònic II Paleòleg per combatre el perill turc.¹³ El cronista ja s'havia convertit aleshores en procurador del mateix Roger de Flor, líder dels almogàvers, i ostentava el càrrec de mestre de ració de la Companyia.¹⁴ Durant l'aventura bizantina, a més de tasques administratives i d'intendència, el cronista va dur a terme missions de no poca importància. Així, després de l'assassinat del cèsar Roger i dels episodis de la Venjança Catalana, va defensar amb recursos molt migrats la plaça de Gal·lípoli, base d'operacions dels almogàvers, contra un atac combinat de bizantins i genovesos.¹⁵ Més endavant, quan greus disputes internes van amenaçar la mateixa existència de la Companyia, Muntaner va dimitir dels càrrecs com a administrador i va incorporar-se al seguici de l'infant Ferran de Mallorca, que en aquells moments preparava el retorn al regne de Sicília.¹⁶ Quan el príncep i el peraladenc navegaven per les aigües de l'illa d'Eubea —coneguda amb el nom de Negrepont a l'edat mitjana—, però, van ser sorpresos i atacats pels corsaris venecians, que els van fer presoners i van saquejar les seues naus (cap. 235). Desigual va ser la sort

Felip i Pere el Gran en una ocasió com aquella: «[Y]o, mon cors, viu que-l rey de Ffrança, en les sues celles que cavalcava, portava a quarters lo senyal del rey d'Aragó per amor d'ell, et en l'altre quarter lo seu senyal de les flors; et axí mateix se fahia lo senyor rey d'Aragó».

11. Els repertoris documentals relatius a la figura de Muntaner de què disposem fins ara són els d'Aguiló (1903), Almarçhe (1909), Macabich (1918-1919) i, sobretot, Martí de Barcelona (1936 i 1937).

12. «Què us diré? Que tots dies nos donava gran batayla; et jo pusç-vos-ho dir, que jo fuy dins lo setge del primer dia entrò al darrer, et havia dejús ma conestablia de la torra de Santa Clara entrò al palau del senyor rey; et segurament que en aquell loch portàvem més d'efany que enloch de la ciutat. Què us diré? Que assats nos daven què fer, qui per mar, qui per terra» (cap. 195).

13. La literatura científica sobre l'expedició de la Companyia Catalana a l'Orient és certament copiosa: basta remetre ací al repertori bibliogràfic recollit al dossier «Els catalans a Grècia», publicat al núm. 213 de *L'Avenç* (Marcos (coord.), 1997). Més modernament, és recomanable la lectura de Marcos (2003, p. 52-59, i 2005).

14. En efecte, en introduir els fets de Roger de Flor, el peraladenc assegura «que fuy en Sicília, en la sua prosperitat, procurador general seu, et puy en Romania fuy tresorer et maestre racional seu, e cabí en tots los seus afers majors que ell féu, et per mar et per terra» (cap. 193).

15. Sobre el relat que Muntaner fa d'aquests episodis, vegeu Aguilar (2004a, p. 56-60).

16. Pel que fa a l'infant Ferran de Mallorca, vegeu Rubió i Lluch (1913).

dels capturats: Muntaner va ser alliberat ben aviat i va tornar a Sicília, a la cort del rei Frederic; però els venecians van lliurar Ferran al duc d'Atenes, i aquest el va enviar a Nàpols, on va ser retingut presoner per Carles II i Robert d'Anjou.¹⁷

Precisament l'any 1308 Muntaner es va desplaçar a la cort angevina com a ambaixador de Frederic, per tal de visitar i encoratjar l'infant mallorquí. Va ser en aquell viatge que el de Peralada va patir en la seua carn la rivalitat existent entre les dinasties francesa i catalana. Sembla, en efecte, que l'acollida que Robert va dispensar al cronista no va ser precisament amistosa: sota l'acusació d'haver anat a Nàpols amb la missió secreta de fomentar-hi una rebel·lió contra la corona, el va fer capturar i el va fer tancar a les temudes masmorres de Castel dell'Ovo, on hom el va sotmetre a cruels tortures. Muntaner poc ho podia saber, però la seua desgràcia seria recordada per un historiador sicilià del segle XIV, Niccolò Speciale:

Rebus autem sic se habentibus Ferrandus Regis Maioricarum filius, vir magnanimus, armorum laudis, et gloriae appetitor [...] in bello captus est; quem diu in vinculis maceratum apud Neapolim civitatem Fredericus Rex patruelis eius per nuntium gesturum sibi opportuna subsidia visitare constituit. Vadit itaque Raymundus Montanerii, nuntius Frederici Regis, ad Ferrandum Neapolim, aliqua sibi ad consolationem et lenimenta carceris dona gerens. Hunc autem Montanerium Robertus vocatus hactenus Dux Calabriae, qui iam per obitum Caroli Regis patris sui titulum regiae dignitatis acceperat, unde causam conceperit incertum est, crudelibus tormentis efficit, praetendens nimirum quod Raymundus ille tum eversionem civitatis Neapolis callide attentabat quem diu et usque in adventum Bernardi de Sarriano, quem propter eam causam rex Aragonum ad eundem Robertum regem transmisit, longo squalore carceris maceravit [Rerum Italicarum Scriptores (RIS), vol. x, col. 989].¹⁸

Té bona raó Speciale d'assenyalar que l'almirall català Bernat de Sarrià, del qual Muntaner seria procurador a València uns anys més tard, va tenir un paper clau en l'alliberament de l'empordanès. De fet, ens consta que en aquelles dates el de Sarrià havia estat tramès per Jaume II als regnes de Nàpols i Sicília perquè fes de mitjancer entre Frederic i els Anjou.¹⁹ Va ser a la seua arribada a la capital angevina que Bernat va conèixer la dissort del seu compatriota, les noves de la qual va dur més tard a la cort siciliana. Tan dures degueren ser les condicions de la captivitat de Muntaner que Frederic, preocupat per la sort del seu agent, va acabar denunciant en una carta adreçada al seu germà, Jaume II el Just, la desmesura amb què l'Anjou

17. Sobre la roberia soferta per Muntaner resta documentació publicada i ressenyada per Rubió i Lluch (2001, p. 42, doc. xxxiv, i p. 155, doc. cxxv i n. 2).

18. Si no s'indica altrament, la cursiva de les citacions és meua.

19. Sobre aquestes missions diplomàtiques hi ha documentació a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Cancelleria, Registres, núm. 335, Vària núm. 45, f. 222r i s. («Legacio comissa Bernardo de Sarriano ammirato ad regem Karolum et ad regem Ffredericum»).

se gessit contra Raymundum Muntanerium, capiendo, carcerando et torquendo eum contra Deum et iusticiam, impingendo nobis notas et gravamina ex profec-tione dicti Raymundi a civitatem Neapolis quo se dictus Raymundus pro suis agendis duxerat conferendum pridem per nobilem Bernardo de Sarriano ammira-tum et Petrum Leodonis nuncios vestros ad nos missos excellenciam vestram se-rius duximus informandam et nunc per eundem Petrum et subsequenter per nuncios nostros quos pro hiis et aliis ad vos missuri sumus in brevi poteritis infor-mari [Giunta i Giuffrida, 1972, p. 103, doc. LVIII].

Però no tenim gaires més dades sobre les penalitats napolitanes: Muntaner, que no s'està de contar amb pèls i senyals la roberia de què el van fer víctima els venecians, silencia en canvi tot aquest episodi, i només en una ocasió admet, lacònic, que «lo rey Robert [...] havia a mi molt de mal fet» (cap. 265). En tot cas, l'empordanès ja era lliure a mitjan 1309, ja que en aquelles dates el rei de Sicília va assignar-li una nova missió: la pacificació dels illots de Gerba i els Quèrquens, a la costa tunisenca, que va saber mantenir en mans catalanes en un moment espe-cialment delicat, gràcies a les seues habilitats diplomàtiques i estratègiques (cap. 248-259). Muntaner va ser nomenat capità de Gerba i, com a recompensa pels serveis, hom li va encomanar la gestió de l'illa durant tres anys (1311-1313). El 1315 va rebre un important encàrrec de mans de l'infant Ferran de Mallorca: dur el seu fill (el futur Jaume III de Mallorca) de Sicília a Perpinyà (cap. 268-269).

La documentació indica que, a l'època de la conquesta de Sardenya (anys 1324-1325), Muntaner es trobava a la ciutat de València, d'on era originària la seua es-posa. No va participar, per tant, en aquesta expedició, tot i que va ser responsable de l'organització d'una flota de reforç tramesa per Jaume II a l'illa.²⁰ Va ser elegit jurat de València i va assistir com a tal a la coronació del rei Alfons el Benigne a Saragossa (1328). Els darrers anys de la seua vida els va passar al regne de Mallorca, a la cort del rei Jaume III, que li va concedir la batllia de l'illa d'Eivissa.

1.2. EL SOMNI DE MUNTANER: PROVIDENCIALISME I EXALTACIÓ DINÀSTICA

Muntaner afirma al pròleg de la *Crònica* haver-ne iniciat la redacció el 15 de maig de 1325, als seixanta anys, com a conseqüència d'una estranya visió. En efec-te, ens explica que un dia, mentre dormia a la seua alqueria de Xirivella, se li va aparèixer en somnis un ancià d'aspecte venerable, completament vestit de blanc («a mi vench en visió un prohoms veyl vestit de blanch», cap. 1), que li va ordenar la composició d'un llibre sobre les meravelles i els grans fets del seu temps, que Muntaner havia viscut de ben a prop («leva sus e pensa de fer I libre de les grans meravelles que has vistes que Déus ha fetes en les guerres on tu es estat», cap. 1).

20. Quant a aquest punt, vegeu Martí de Barcelona (1936, p. 223-224).

Aquelles meravelles eren, en bona part, les guerres mantingudes pel casal d'Aragó, dinastia a la qual el llibre havia de dirigir-se ben especialment; de fet, l'ancià del somni va concebre el llibre com un *speculum principum* que fes recordar als comtes reis i als seus descendents que «qui ab veritat guerreja et va, Déus lo exalça e li dóna victòria, et que ab poques gents fa vençre et destrouir moltes qui ab supèrbia et malvestat van e-s fien més en lur poder que en lo poder de Déu» (cap. 1), i que, per tant, els animés a governar amb veritat i justícia per tal de guanyar-se el favor diví.

Muntaner ens confessa que, tot i que espantat, de primer no va voler fer cas de les paraules de l'ancià. Això va canviar, però, amb la segona aparició, esdevinguda al mateix lloc i en les mateixes circumstàncies: el vell, després de reprimir durament la seua desobediència, va instar-lo de nou a escriure l'obra, tot assegurant que, si ho feia, ell, els seus parents i els seus amics rebrien moltes gràcies de Déu i dels prínceps del casal d'Aragó:

—Ho foyll! què fas? Per què menysprees lo meu manament? Leva et fe ço que yo t'è manat; e sàpies que si u fas, *que tu et tos infants et tots tos parents et amichs ne hauran bon mèrit de Déu per l'affany et trebayl que tu ne passaràs. E-ncara n'auràs mèrit de tots los senyors qui són exits ne són en la alta casa d'Aragó* [cap. 1].

Així doncs, la *Crònica* legitima la seua existència presentant-se com un encàrrec procedent d'una instància divina. En realitat, en les primeres pàgines el cronista recorre a un *topos* ben conegut i estudiat, el del somni o la visió (Curtius, 1989, p. 130), ja aprofitat per autors de l'antiguitat clàssica, com els romans Plini el Jove o Dió Cassi, i que es concreta en aquesta ocasió en una imatge de clar regust bíblic: el vell de robes blanques, símbol d'allò pur i sagrat (vegeu, per exemple, la profecia de Dn 7,9-10). L'aparició, que insta l'escollit a l'escriptura d'un llibre de tema elevat, resta de vegades inidentificada: tal és el cas de Muntaner, i també el dels *Quinque Libri Historiarum* del monjo Radulf Glaber (segles X-XI), que recorda que una vegada que mirava de restaurar les inscripcions dels altars d'uns màrtirs a l'abadia de Saint Germain d'Auxerre, va emmalaltir tant que va haver de suspendre els treballs i fer repòs al llit. La nit del tercer dia, però, se li va aparèixer en somnis un home d'edat avançada i cabells blancs, que, agafant-lo pel braç, el va obligar a abandonar el llit i a concloure la tasca iniciada («*apparuit me vir canicie venerandus, qui me in somnis per brachium erigens aiebat: "Exple quantotius quod cepisti"*», Glaber, 1886, p. 120). Per la seua banda, l'autor anònim de la cançó de gesta francoitaliana *L'entrée d'Espagne* resulta més precís sobre la visió que motiva la composició de l'obra: qui se li apareix és l'arquebisbe Turpí de Reims, que li encarrega d'arromançar la seua crònica llatina per tal que siga escoltada i entesa pel poble pla:

Savez por quoi vos ai l'estorie començee?
 L'arcivesque Trepins, qi tant feri de spee,
 en scrist mist de sa man l'istiore croniquee:
 n'estoit bien entendue fors que da gient letree.
Une nuit en dormand me vinst en avisee
l'arcevesque meïme, cum la carte aprestee:
 commanda moi e dist, avant sa desevee,
 que por l'amor saint Jaques fust l'estoire rimee,
car ma arme en seroit sempre securue et aidee.
 Et par ce vos ai jé l'estoire comencee,
 a ce qe ele soit e leüe e cantee
 [Thomas (ed.), 1913, vol. I, p. 3].

Muntaner declara escriure la *Crònica* «a honor de Déu [...] e de l'alt casal d'Aragon» i per demostrar que la victòria depèn de «la volentat de Déu» (cap. 1), i no de la força dels homes; som a prop, doncs, del *Non nobis, Domine* que més tard explotarà el pròleg de la *Crònica* del rei Pere III el Cerimoniós. Però per quin motiu ha estat ell l'escollit per a dur a terme una missió tan elevada? Muntaner sent la necessitat de justificar-se, i ho fa per boca del prohoms de la visió: «a Déu plau que tu recomptes aquestes aventures et maraveyles *con altre no és viu qui u pogués axí ab veritat dir*» (cap. 1). Des del principi, doncs, el cronista es presenta com el testimoni d'excepció d'uns fets extraordinaris, algú que, d'altra banda, sap reconèixer l'ajuda que la Providència li ha prestat al llarg d'una vida curulla d'experiències. La memòria autobiogràfica s'entrelliga amb la dels fets dels reis (Cingolani, 1985), i per això la redacció de la *Crònica* s'interpreta també com una acció de gràcies particular:

[É]s rahó que fassa moltes gràcies a nostre senyor ver Déus et a la verge madona santa Maria et a tota la cort celestial de la gràcia et de la mercè que m'à feyta, *de molts perills que m'à gitats e escapat*, axí de XXXII batayles entre de mar et de terra en què són estat, *et de moltes presons et turments que en ma persona són estats donats en les guerres hon yo són estat*, et per moltes persecucions que he aüdes, axí en riqueses con en altres maneres, segons que avant porets entendre en los fets qui en mon temps són estats [pròleg].

Però no és possible salvar-se de tants perills sense procurar-se —com ell ha fet— «la ajuda et la gràcia de Déu» (pròleg), que s'obté gràcies a les bones obres. El text s'ofereix com una mena d'exvot amb un marcat valor didàctic: manifestar les gràcies rebudes de Déu és, a més d'un acte de justícia, quelcom que edifica els esperits dels qui les escolten («deute és que cascun deja retre gràcies et mercès a Déu [...] de la gràcia et de la mercè que li fa, e encara que no la deja tenir çellada, ans ho deu manifestar per ço que cascun ne prenga bon eximpli et s'esforç de bé a ffer et a dir», pròleg). L'experiència personal del peraladenc es converteix, així,

en matèria allisonadora per als altres: vet ací un plantejament anàleg al de Jean de Joinville, que addueix en la *Vie de saint Louis* els següents motius per a narrar-nos les penalitats que va haver de viure durant la seua estança a Terra Santa:

Ci après orrez de plusours *persecucions et tribulacions* que j'oy en Acre, *desquies Diex, à cui je m'atendoie et à cui je m'atent, me delivra*. Et ces choses ferai-je escrire, *pour ce que cil qui les orront aient fiance en Dieu en lour persecucions et tribulacions; et Diex lour aidera aussi comme il fist moy* [cap. 80; Jean de Joinville, 2002, p. 290].

En definitiva, el somni de Muntaner és bastant indicatiu de la posició nuclear que el tema de la Providència ocupa en el llibre (Gomis, 1991) i de com aquest es posa al servei de la propaganda política. De fet, Muntaner concep la història com «una estratègia providencial resoludament favorable a la dinastia catalana» (Fuster, 1977, p. 50) i s'esforça a demostrar, episodi rere episodi, que és la mà de Déu la que guia els passos dels reis d'Aragó. No és una altra la impressió que deixa, per exemple, la lectura dels capítols relatius a la figura de Jaume I el Conqueridor.

2. La «bona ombra» del Conqueridor: la *Crònica* i el regnat de Jaume I

2.1. EL NAIXEMENT DEL REI

Els fets del rei Jaume I constitueixen la fita d'inici de les «aventures et meraveyles» (cap. 1) recontades per Ramon Muntaner. És aquesta una fita que el peraladenc mira de justificar a les primeres pàgines, en traçar una ràpida genealogia dels prínceps del casal barceloní que apareixeran al llibre:

E per ço comens al fet del dit senyor rey En Jacme con yo-l viu, e senyelladament lo viu que jo era fadrí, e-l dit senyor rey [anà] a la dita vila de Perellada, hon jo nasquí, et posà en l'alberch de mon pare, En Johan Muntaner, qui era dels majors alberchs d'aquell loch et era al cap de la plassa. Et per ço recompte aquestes coses que cascun sàpia que jo viu lo dit senyor rey et que pusch dir ço que d'ell viu et aconseguí, que d'als jo no-m vull entrametre sinó d'açò que en mon temps s'és fet [cap. 2].

Com és sabut, Desclot, que va escriure devers la darrerria del segle XIII, comença la seua *Crònica* parlant-nos del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV i dels darrers reis d'Aragó *ante unionem*, Alfons el Batallador i Ramir el Monjo. Muntaner procedeix ben altrament: en nom de la veritat, de l'exactitud històrica, declara cenyir-se només als fets esdevinguts en la seua època: «açò que en mon temps s'és fet».²¹ I el referent històric més llunyà conegut directament per Muntaner és, és clar, el rei Jaume, a qui, com ja ha estat dit, va veure de ben a prop l'any 1274.

21. És clar que Muntaner no sempre es manté ferm en el seu propòsit, i de vegades hom es demana si les llacunes històriques detectables al llibre són fruit de la por del cronista a moure's en terrenys mal coneguts o més aviat de la voluntat de no tocar certs temes!

Tanmateix, i a desgrat d'una tal declaració, Muntaner refereix la gesta jaumina *ab ovo*, i es fa ressò (cap. 3-6) de la llegenda sobre l'engendrament del Conqueridor, fill de Pere I el Catòlic i Maria de Montpeller. Aquest episodi és relacionable amb el capítol 4 de la *Crònica* de Desclot, amb el qual manté força punts de contacte, tot i que també algunes divergències que fan pensar en la possibilitat que tots dos autors partissen d'alguna font comuna. Quin devia ser aquest model? És ben cert que ambdues històries exploten un tòpic ben conegut de la literatura i el folklore universals —el de la dona substituïda al llit—, tot i que, si filem més prim, haurem d'acudir a l'univers artúric, i, en concret, a la història de la concepció del cavaller Galaad, recollida al *Lancelot* en prosa francès.²² En efecte, talment com el *roman* ens presenta un Lancelot del Llac que cau per «*eschaufement de luxure*» (Micha (ed.), 1978-1983, p. 210) en el parany preparat pel rei Pellès, que el fa desflorar la seua filla tot fent-li creure que es tracta de la seua amada Ginebra, sabedor que de la unió en naixerà «*le fruit [...] dont tos li país devoit revenir a sa premiere beneurté*» (Micha (ed.), 1978-1983, p. 210), talment el Pere dels cronistes, un rei massa inclinat als plaers de la carn (Muntaner en diu «*escalfament [...] d'altres gentills dones*», cap. 3), casat fonamentalment per interès amb una dona a la qual ni tan sols es vol acostar, és ensarronat pels cònsols de Montpeller perquè jaga amb la seua pròpia muller i engendre «*tal fruyt [...] que fos a plaer de Déu et bé del regne*» (cap. 5).

En el cas de Muntaner, més encara que en el de Desclot, l'arribada d'aquest fruit salvífic, l'hereu de Catalunya-Aragó i de la baronia de Montpeller, s'impregna d'un messianisme del tot manifest. Basta veure com narra el llibre l'escena en què els prohoms montpellerins, que tot just acaben d'idear el pla per fer coincidir el rei i dona Maria, acudeixen davant aquesta per sol·licitar la seua col·laboració. La reina no sols dóna el vistiplau a tota l'operació, sinó que, a més, s'atreveix a comparar la visita dels súbdits amb la que l'arcàngel Gabriel va fer a santa Maria per anunciar-li la vinguda de Jesucrist:

E sobre açò tots ensemps, axí con eren estats al consell, anaren-se'n a madona Maria de Muntpestler, reyna d'Aragon, e dixeren-li tot ço que ells havien hordonat. E la dita dona dix-los que ells eren sos naturals, et que era çert que per tot lo món se deya que'l pus savi consell del món era aquell de Muntpestler;

22. Sobre les llegendes de l'engendrament i el naixement del rei Jaume I vehiculades per la historiografia catalana medieval existeix ja una copiosa i ben valuosa bibliografia: vegeu, per exemple, els estudis de Delpech (1989), Riquer (2001), Hauf (2004) i Renedo (en premsa a), que prenen en consideració també el *Llibre dels fets*, on, tot i no aparèixer-hi cap al·lusió directa a la història recollida per Desclot i Muntaner, En Jaume confessa «que'l nostre naximent se féu per vertut de Déu, car no-s volien bé nostre pare ni nostra mare, e sí fo volentat de Déu que nasquem en aquest món», i es fa ressò de «les condicions ni les meraveyles que foren al nostre naxement» (§ 48, p. 58), és a dir, les *mirabilia* que van acompanyar la seua arribada al món, relatades al § 5 de l'autobiografia reial.

et axí con tot lo món testimoniejave açò, que a ella paria que-s degués tenir per pegada de lur conseyl, *et que prenia la lur venguda en loch de la salutacion de l'àngel Gabriel, que féu a madona santa Maria; e que axí con aquella salutació se complí a salvació de l'humenal linatge, que axí lo lur tractament vengués a compliment et a plaer de Déu et de madona santa Maria et de tota la vera cort celestial, et a honor et a profit de la ànima et del cors del senyor rey et d'ella et de tots los seus sotsmeses, e que axí-s complís. Amén* [cap. 4].

2.2. DE MALLORCA A VALÈNCIA

Des de fa temps, hom ha remarcat el protagonisme que, ja a la secció dedicada al regnat de Jaume I (que arriba fins al capítol 28), Muntaner concedeix a la figura de l'infant Pere.²³ De fet, aquest protagonisme contrasta amb la discreta atenció que mereixen en la *Crònica* les dues grans fetes del rei: les conquestes de Mallorca i València hi són narrades «en suma», i es tracta d'una opció deliberada, perquè «ja se'n són fets molts llibres de la sua vida et de les sues conquestes et de la sua bonea, et cavalleries et assaigs et proeses» (cap. 7).²⁴ Així, contràriament a l'espai que li dedica la *Crònica* de Bernat Desclot, el cronista resol el setge de Palma en unes poques línies:

Esdevench-se que con lo damunt dit senyor rey En Jacme hac tengut lonch de temps ab frets e ab calors et ab destrets de viandes lo setge, *ell manà al bon comte d'Empúries fer una cava per la qual la ciutat s'esvehí*, que un gran tros del

23. Vegeu, per exemple, Soldevila (1995, vol. 1, p. 119-142) i Cingolani (2006, p. 255-289).

24. Respecte als «molts llibres» que amb major o menor detall reconten el regnat del Conqueridor, cal recordar que fins a nosaltres han arribat el *Llibre dels fets*, el *Liber Gestarum* de Pere Marsili, les *Gesta Comitum Barcinonensium* o la *Crònica o Llibre del rei En Pere* de Bernat Desclot. Ara bé, no resulta senzill determinar quantes d'aquestes obres devia conèixer en Muntaner i quin devia ser el grau d'aquest coneixement —va arribar a llegir-ne alguna o les notícies que en tenia eren més aviat indirectes, d'oïdes? Pel que fa al *Llibre dels fets*, ja Asperti (1983) i Pujol (1996) han remarcat que fins ben entrat el segle XIV la seua circulació sembla haver estat limitada als membres de la casa reial. Respecte a la *Crònica* de Desclot, Miquel Coll i Alentorn creu que el de Peralada la va conèixer i que això es deixa traslluir en alguns episodis del llibre, tot i assenyalar que «en servir-se'n per a la redacció [...] va fer-ho amb una gran llibertat i potser recordant-la només de memòria» («Introducció», a Desclot, 1949-1951, vol. 1, p. 175). Més modernament, Cingolani (2006) ha afirmat l'existència d'una primera redacció de la *Crònica* de Desclot en el manuscrit 152 de la Biblioteca de Catalunya, que va ser posteriorment ampliada i corregida pel mateix autor i que Muntaner va utilitzar com a font dècades després. Però, en realitat, la versió del text de Desclot continguda en el manuscrit 152 sembla molt més tardana —no deu ser anterior a la segona meitat del segle XIV— i les seues concomitancies amb la *Crònica* muntaneriàna evidencien més aviat un aprofitament del text de l'obra de l'empordanès per part del compilador (vegeu les raons adduïdes en aquest mateix estudi introductori i a Aguilar, 2009). I és ben probable també que Desclot i Muntaner treballaren amb fonts desgraciadament perdudes: no hi ha cap garantia, doncs, que «lo libre que-s féu de la presó de Mallorcha» (cap. 7) o «lo libre qui és fet de la conquesta [de València]» (cap. 9) citats pel segon siguin el *Llibre dels fets*, ni que el «libre que-s féu de l'infant En Pere depus que fo rey» (cap. 11) siga el de Desclot.

mur ne vench el dia del benauyrat monsènyer sent Silvestre et de santa Coloma, qui fo en l'any de MCCXXVIII. *Per lo dit loch hon la dita cava se féu, la host del dit senyor rey entrà en la ciutat, et vull que sapiats que'l dit senyor rey, a força de ses gents, fo dels primers, ab la espaa en la man, dins en lo carrer qui ara se appella de Sent Miquell, là hon pus forts era la batayla. Lo senyor rey conech lo rey sarrahí, et per força d'armes acostà's a ell et pres-lo per la barba. E assò féu ell per ço con ell havia jurat que jamés no partiria d'aquell loch estrò lo dit rey sarraý agués pres per la barba. E axí volch salvar son sagrament [cap. 7].*

Si deixem de banda l'errada d'un any comesa per Muntaner en datar la capitulació de Mallorca —1228 per 1229—, veurem que el seu resum concorda amb el que llegim en Desclot: notem, per exemple, el relleu concedit a les operacions de setge dutes a terme pel comte Hug IV d'Empúries²⁵ o el jurament fet pel Conqueridor de tibar les barbes del rei sarraí de Mallorca —al qual, però, Muntaner atribueix un origen diferent.²⁶ El text encara aporta alguna pinzellada interessant,

25. Tot i que el *Llibre dels fets* només el cita en una ocasió a propòsit del setge mallorquí (§ 69), en la *Crònica* de Bernat Desclot Hug IV d'Empúries té una participació fonamental en el dur procés de *caves* (excavacions de trinxeres) que acaba fent rendir la ciutat. Desclot, a més, l'anomena també —com fa Muntaner— «lo bon chomte»: «Ab tant lo bon chomte d'Ampúries fôu cavar lo mur e la tor de ponent, e puis fôu-la estalonar e el foc metre laÿns per los estalons a cremar. E quant venc lo dissapte matí après de sent Andreu, lo mur e la tor caec tot e'l val. E sobr-assò agren lur conseyl que'l dicmenge matí fossen tuit aparellats, ab lurs armes, d'entrar en la ciutat» (cap. 43, vol. II, p. 124).

26. Segons explica Bernat Desclot, el rei va fer aquest sagrament com a conseqüència de la captura de dues naus de mercaders catalans per part d'uns corsaris mallorquins. Jaume I va enviar una ambaixada al rei sarraí de Mallorca sol·licitant-li una indemnització, però aquest, aconsellat pels genovesos i els pisans, es va negar a satisfer el preu de la roberia. En conèixer la resposta, el rei Jaume va fer el seu vot: «Lo missatge se'n tornà a Barcelona e reté respost al rey d'Aragó de so que'l rey malorquí li avia dit. E quant lo rey hac entès assò, fo molt irat e jurà per Déu que no volia aver nom de rey si no'l prenien per la barba» (cap. 14, vol. II, p. 68-69). En canvi, la raó adduïda per Muntaner és que els sarraïns de Mallorca havien respost als atacs dels catalans llançant amb màquines de guerra els cossos dels presoners cristians sobre el campament de Jaume I («E aquest sagrament féu lo dit senyor rey per ço con lo rey sarraý li havia gitats ab trebuches en la host catius crestians; per què plach a nostre Senyor que ell los ne venjàs», cap. 8). Convé llegir aquesta afirmació tenint en compte el capítol 40 de Desclot, on s'explica que la guarnició mallorquina, desesperada, va lligar els captius catalans als murs de la ciutat, pensant que el rei Jaume, en veure'ls, no faria servir les seues catapultes. Però la jugada no va anar exactament com esperaven: els cristians de la host van exhortar els seus germans de la muralla a resistir pacientment: si morien, es convertirien en màrtirs i guanyarien la glòria celestial! Hom va seguir disparant els ginyes, i Déu —això diu el cronista— no va voler que cap dels captius penjats al mur fos ferit: «Quant los sarraÿns viuren lurs trabuquets trencats e els murs enderrocats, tengren-se per morts e preseren tots los crestians catius qui eren en la ciutat, e la nuit que venc après, tots nuus, pujaren-los en crou als murs hon los trebuchets tiraven, per tal que no y traguessen. E quant venc al matí, que cels de la host ho viuren, foren-ne molt irats, e acostaren-se al val, e parlaren ab éls e dixeren-lur que aguessen bona fe en Déu, que per éls no's lexarien de trer en la ciutat ne al mur; que si se'n lexaven no pudrien pendre la ciutat e no seria bo que per éls la perdessen. E sobr-assò lo rey hac son conseyl ab tots sos barons de la host; e dixeren-li que per éls no estegués que no combatés la vila e que no feés trer los trebuchets, que si murien la arma n'iria salva a Déu, e-ls sarraÿns que són falses e menyscreens ne foren morts e destruïts. Ab tant lo rey fôu manament que hom combatés la ciutat molt abrivadament, e-ls

com ara l'al·lusió a la duresa de la lluita entre cristians i sarraïns al carrer de Sant Miquel o l'afirmació que Jaume I va ser dels primers a entrar a la ciutat, però no veiem enlloc la intensitat i la profusió de detalls i anècdotes amb què el mateix *Llibre dels fets* o Desclot refereixen el *fet de Mallorca*. Muntaner clou el relat de la campanya baleàrica comentant molt de passada que, abans de retornar a Catalunya, En Jaume va aconseguir el vassallatge de Menorca i Eivissa —una distorsió, perquè la submissió d'Eivissa no va tenir lloc fins al 1235 i el rei no va prendre part en aquella campanya.²⁷

El passatge dedicat a la conquesta valenciana es caracteritza per un esquematisme encara major: en bona part, hi trobem una enumeració dels llocs capturats pel Conqueridor en el decurs de les seues cavalcades, saltada çà i lla per alguna expressió ponderativa de la bellesa de la fortalesa, vila o ciutat de torn.²⁸ Muntaner, això sí, té temps per celebrar en termes clarament èpics el caràcter infatigable i encallit d'un rei lliurat en cos i ànima a combatre els sarraïns:

[E] comensà la guerra ab lo rey sarraý de València et ab tots los altres sarraýns del món, axí per mar con per terra, *et soffirent pluges, vents, trons, fams, frets, calors*,²⁹ anant conquistant villes, castells, burchs et lochs de muntanyes

trabuquets que traguessen pus sovén que no sulien fer. E axí combateren la ciutat e éls tragueren en aquel loc hon solien trer, là hon avien posats los crestians; e fo vertut de Déu que les péres dels trebuquets lur feriren entorn, sí que·ls cabeyls ne menaven, e no n'hi ac negú que fos ferit, que menys ne valgués ne·n murís» (cap. 40, vol. II, p. 114-115). D'altra banda, el mateix Desclot conta que, durant el setge, Jaume I va ordenar que hom llancés els caps dels sarraïns morts a l'interior de la ciutat amb l'ajuda dels trabuquets, just a l'inrevés de com ho explica Muntaner! Els encarregats de dur a terme la ingrata tasca de decapitar els cadàvers van ser els sarraïns ja sotmesos al rei: «E·l rey fôu manament als sarraýs paliers que anassen là hon los sarraýns eren morts eque li aportassen totes les testes; e els sarraïns feeren·ho axí com lo rey ho hac manat e aportaren·ne per comde CCCC e XII. E el rey fôu·les gitar en la ciutat ab los trebuquets, sí que·ls sarraýns ne foren molt esperduts» (cap. 44, vol. II, p. 128).

27. El *Llibre dels fets* (§ 125-126) conta que l'empresa va ser iniciativa de l'arquebisbe de Tarragona Guillem de Montgrí (sobre la campanya eivissenca, vegeu Mari Cardona, 1976).

28. És famós, per exemple, el seu elogi de la vila i el castell de Xàtiva: «lo castell de Xàtiva és lo pus reyal castell que nuyl rey haja, et la vila bona et gran et de gran valor, et forts et ben murada» (cap. 9). Confronteu aquest judici amb el de Bernat Desclot: «Puys anà assetgar Exàtiva, I castell *qu·e·l món no n'ha tan forts ne tan reyal*; e són II castels en I muntaya, e la muntaya és tan forts que no y pot hom muntar sinó per I loc, e aquel loc gardarien XX hòmens a X milia. E és molt bé clos de forts murs e de forts tòrrrens; e era molt bé establí de cavalers, e de cirvens e de moltes armes. E avien què menyar III ans; e ha I font e·l castell qui·ls basta a boure, a éls e a lurs cavals, mentre obs n'an» (cap. 49, vol. II, p. 148); i recordem també que al *Llibre dels fets* la reina Violant assegura «que el pus bell castell és del món e el pus ric que jo anc veés ne null hom» (§ 353, p. 271). Vegeu Burns i Chevedden (1999).

29. Confronteu·ho amb els següents versos de la *Chanson de Jérusalem*: «Ensemble avons soufert et les fains et les sois, / les vens et les orages, les plueues et les nois / et conquises les terres et passés les destroys!» (Thorp (ed.), 1992, p. 62); amb els de la *Chanson d'Antioche*: «Por Deu lor convint tos *mainte paine endurer, / sois et fains et froidures et veller et juner*» (Duparc-Quioic (ed.), 1977-1978, vol. I, p. 20); o amb els de l'*Hervis de Mes*: «Toz jones homes et ligiers baicheler, / *que soffrir puissent les vanz et les orez, / les fains, les sois et les estor mortez*» (Herbin (ed.), 1992, p. 320). Com fa notar Schön (1960,

et de plans, tolent als dits sarraïns. Et durà tant aquest afany que, depús fo partit de Mallorca estrò que fo al setge davant la ciutat de València e la hac presa, foren X anys passats [cap. 9].

2.3. LA VELLESA DEL REI

Si descomptem l'epítom mallorquino-valencià, veurem que la *Crònica* centra de seguida l'interès en els esdeveniments corresponents als anys 1262-1276, la darrera part del regnat de Jaume I (cap. 10-28). Convé advertir d'antuvi que el rei Conqueridor d'aquesta secció ja no és el militar brillant i enèrgic que coneixem pel *Llibre dels fets*. Més: hom ens el presenta envoltat d'una aurèola d'anciana venerabilitat («ell havia més de LXXX anys», cap. 26), convertit en una llegenda viva que tothom vol tenir el privilegi de contemplar abans que siga massa tard. És gràcies a Muntaner, per exemple, que coneixem la *vertadera* raó que va moure el papa Gregori X a convocar el Segon Concili de Lió (1274), al qual, com és ben sabut, va assistir En Jaume: no va ser només la urgència d'organitzar una croada per restaurar Terra Santa, ni el tractament d'una possible unió de les esglésies occidental i oriental. Resulta que, en realitat,

en partida, lo consili aquell s'era hordonat per lo pare sant per gran desig que avia que veés lo senyor rey En Jacme d'Aragó e la glòria que ell podia aver [...] com lo papa se volia adellitar en veer aquella obra que Déus avia feta al neximent del dit senyor rey En Jacme d'Aragó, *et volia veer la bona fin en què vendria* [cap. 23].

Muntaner ens assegura «que'l dit senyor rey reebé *més de honor et de dons et de gràcies* en aquell consili per lo pare sant et per los cardenals [...] *que negun rey qui en lo dit consili fos vengut*» (cap. 24) —cosa no gaire difícil de creure, atès que va ser l'únic monarca que hi va assistir! Ben significativa de la fascinació que el vell Jaume I suscita en els qui l'envolten és l'escena que descriu la recepció que el papa li dispensa en arribar a Lió: segons Muntaner, «con [lo rey] fo davant lo papa, lo papa exí fora la cambra e'l besà sus en la bocha III vegades, e li dix: —*Fill et gamfonaner et deffenedor de la santa Esgleya romana, ben siats vós vengut!*» (cap. 24). Cal parar atenció a la fórmula inclosa en la salutació papal, perquè sembla una traducció del prestigiós títol amb què hom designava el capità general de l'Església —és a dir, el príncep encarregat d'organitzar l'expedició i la conquesta de Terra Santa—, que de fet va arribar a ostentar un successor del Conqueridor, Jaume II

p. 206), la fórmula és utilitzada també en obres en prosa com ara la *Conquête de Constantinople* de Robert de Clari: «“Qui?” fisent li chevalier et li jeune bachelier de l'ost, “nostre avoir avez vous parti, dont nous avons souffert *les grans peïnes et les grans travaux, les faims et les soifs, et les froids et les chauds*, si l'avez parti sans nous?”» (Robert de Clari, 1924, p. 75).

el Just.³⁰ En tot cas, l'al·lusió a Jaume com a defensor de l'Església pren més rellevància si tenim en compte que Muntaner utilitza molt sovint les gestes de Mallorca i València com un recordatori al papat de la voluntat d'exalçar la cristiandat no només del rei Jaume, sinó de tota la casa d'Aragó, voluntat que —al seu parer— no sempre és premiada com cal. Així, el de Peralada considera que

lo pare sanct, lexats tots los altres reys del món, *faria gran mercè a la crestiandat que ab aquests se ligàs e s'ahunís e-s fermàs; que aquests, ab bastament quels donàs de la moneda del tresor de la santa Esgleya, li cobrarien la terra d'Oltramare et metrien a baix tots los imffuels.* Cor la obra que Déus féu en fer nèixer lo dit senyor rey En Jacme d'Aragon no la féu debades, ans ho féu al seu serviý [cap. 6].

El fragment suara reproduït i d'altres del mateix estil suggereixen que la figura de Jaume I en Muntaner té encara més rellevància pel que representa que pels actes que hom li atribueix. Tot i trobar-se en l'hivern de la seua vida, la presència del rei recorda al món que, des del seu prodigiós naixement, és receptor de la benedicció divina, que projecta a tots els membres del casal d'Aragó i als súbdits dels seus regnes («manifestament pot hom entendre que la gràcia de Déu és e deu ésser ab tots aquells qui dexenduts són del senyor rey En Jacme [...] con la sua nexensa fo miracle senyelladament de Déu», cap. 3; «la gràcia de Déu és ab lo senyor rey d'Aragó et ab tots sos sotsmeses», cap. 19), i contra els enemics que s'atreveixen a atacar-los:

Per què debades se trebayla qui vol contrastar ab aquesta obra que Déus féu, *cor per çert hon majors seran aquells qui ab los dexendens d'aquest senyor contrastaran, que major crebant pendran, cor contra la obra que Déus ha creada e feta no pot res durar* [cap. 6].

Muntaner ens presenta un monarca ben conscient que el seu temps s'acaba i que dedica la darrerria del regnat a gaudir, precisament, de la companyia de la família i els vassalls. Així, al capítol 17 Jaume I decideix repartir les responsabilitats del govern de les terres de la Corona entre els infants Pere i Jaume «per ço que ell pogués haver repòs et anant deportant et visitant tots sos regnes e les altres terres»;³¹ de fet, tot seguit, el rei posa en marxa el seu propòsit viatger («lo dit se-

30. Només ens cal veure l'encapçalament de qualsevol carta dirigida a Jaume II. Per exemple: «Serenissimo et excellenti principi domino Iacobo Dei gracia illustri regi Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice, comitique Barchinonie, ac Sancte Romane Ecclesie uexillario, ammirato et capitaneo generali» (Giunta i Giuffrida, 1972, p. 182, doc. cxxv).

31. Recordem que el repartiment referit per Muntaner és el següent: «E-n aquella cort hordonà lo senyor rey que féu procurador et vicarii general lo senyor infant En Pere del regne d'Aragó, et del regne de València et de tota Cathalunya estrò al coy de Panissars; et axí mateix, féu vicarii et procurador lo senyor infant En Jacme del regne de Mallorcha, de Manorcha et d'Ivissa, et del comtat de Rosselló, et de Comflaent et de Cerdanya, et de Montpestler» (cap. 17). És clar que no hi ha constància

nyor rey anà visitant totes ses terres ab gran goyg et ab gran alegre», cap. 17), amb la mentalitat de qui coneix perfectament que no tindrà gaires més ocasions de veure la terra conquerida i saludar la gent que l'habita (ho fa «en manera de pendre comiat», cap. 25). D'altra banda, el Conqueridor, que se sap recompensat per Déu amb una descendència generosa («féu-li Déus gràcia dels bons fills et bones filles et bons néts e nétes que-s veé en sa vida», cap. 7), aprofitarà sovint aquests periples per tal de passar llargs períodes d'esbarjo amb els seus parents, i no resultarà estrany trobar-nos-el exercint de sogre i avi exemplar («là hon sabia que eren les reynes nores sues e sos néts, anave'ls visitan et agracian, et fahia gran festa ab ells et ab elles», cap. 17).

En aquest sentit, és molt destacable la visió que Muntaner ens dona de les relacions entre Jaume I i el seu gendre Alfons X el Savi de Castella. Com ja s'aprecia en el mateix *Llibre dels fets* i en la *Crònica* de Desclot, el rei Jaume tracta el castellà amb un paternalisme bastant notori i, de fet, el castellà al·ludeix al rei com a pare

documental d'aquest doble nomenament. Més aviat podem dir que la distribució de procuradories sembla coincidir amb la partició dels regnes de la corona efectuada per Jaume I l'any 1262, document que sí que ens ha pervingut. En aquesta font el rei reserva per a l'infant Pere els regnes d'Aragó i València (del qual s'especifiquen els límits), amb el comtat de Barcelona; hi especifica, a més, que l'autoritat del successor sobre terres catalanes s'estendrà «usque ad collem dictum de Panissars», puntualització que, com hem vist, també recull Muntaner: «totum regnum nostrum de Aragonibus et comitatum nostrum Barchinone, de Cincha, videlicet, usque ad caput de Crucibus et usque ad collem dictum de Perelló et usque ad collem dictum de Panissars et sicut dividunt termini Cathalonie cum Conflent et cum Ceritania [...] totum regnum nostrum de Valencia, et de Biar et de la Mola, sicut dividunt termini usque ad mare et sicut nos eos divisimus cum rege Castelle usque ad rivum de Alventosa et sicut dividit regnum Aragonum usque ad rivum de Alventosa» (Soldevila, 1995, vol. I, p. 113, n. 27-28). Per la seua banda, l'infant Jaume heretarà el regne de Mallorca amb les illes de Menorca i Eivissa, el senyoriu de Montpeller i els comtats de Rosselló i de Cerdanya, amb Cotlliure, Conflent i el Vallespir: «totum regnum nostrum Maiorice et Minorice integre et totum id quod habemus et de cetero habebimus in Evisa [...] Montempessullanum, cum castris et cum omnibus pertinenciis suis [...] totum comitatum Rossilionis et Caucumliberum et totum Conflent et comitatum Ceritanie et Vallem Aspirii cum omnibus iuribus et dominacionibus» (Soldevila, 1995, vol. I, p. 113, n. 29-31). Notem, d'altra banda, que Jaume I actua d'acord amb els preceptes que tot bon senyor ha de seguir amb els seus hereus: quan arriben a l'edat adequada, els procura matrimonis de prestigi i els atorga càrrecs de responsabilitat i possessions «per ço que cascuns visquessen axí con a senyors ab les reynes lurs muylers et ab los infants et infantes lurs, e que les terres ne fossen mils rigides et governades, et que ell en sa vida veés et conegués lo bon seny e'l bon recapte e'l bon regiment de cascuns» (cap. 17). Confronteu-ho amb el *Libro de los estados* de Juan Manuel de Castella, on es puntualitza, a més, que el sobirà ha de cerciorar-se que el repartiment no causarà enveges ni motius de disputa entre els germans, advertència molt oportuna si tenim presents quines van ser les relacions existents entre Pere i Jaume: «Otro sí, desde que fueren en tiempo que ayan de aver basallos et tener su casa, conviene que les den tierra et heredat, tanta et en tal manera que puedan aver buenos vasallos et bevir onradamente, segund les pertenesçe [...]. Otro sí que non les venga a talante que sin grant tuerto que reçibiesen de su hermano mayor, se moviesen para le fazer guerra o bolliçio en la tierra, esforçandose en las fortalezas que su padre les oviese dado. Otro sí, deve fazer su padre por los casar quanto pudiere, bien et onradamente» (Juan Manuel de Castella, 1982, vol. I, p. 326).

i mentor. Bé és cert, però, que Muntaner ens dibuixa un quadre del tot idíl·lic, que silencia sistemàticament les tibantors entre tots dos monarques. Així, convé llegir amb atenció el fragment en què Alfons X s'entrevista amb el Conqueridor a València i li demana que l'ajude a conquerir el regne de Múrcia, perquè constitueix una bella mostra més de l'art de la dissimulació i la propaganda del peraladenc:

E estant ensemps, lo rey de Castella parlà un jorn ab lo senyor rey d'Aragó, et dix-li:

—Pare, ben sabets que vós me prometés, con me donàs vostra filla per muller, que m'ajudariets a conquerir lo regne de Múrcia. Et és veritat que en lo dit regne havets vós bona part en la conquesta; que de la conquesta vostra és Alacant, Elx, vall d'Etra, de Noel·la, Asp, Petrer, Crivillén, Ffavanella, Callosa, Oriolla, Gardamar, entrò sus al camp de Muntagut per terra, et per mar entrò a Carthagènia. E la ciutat de Múrcia, et encara Muntagut, Mollina Secha, Cartegènia, Alhama, Lorcha, Mulla, Caravacha, Senes, Buyles, Nogalt, Libreny, Villena, Almansa et molts d'altres castells qui són del dit regne són de la conquesta nostra.

»Et axí, pus Déus vos ha feta tanta de gràcia que havets conqùes lo regne de València, prech-vos axí con fill pot pregar a pare que vós me ajudets a conquerir lo dit regne, et con conquest sia, vós ajats los lochs qui són de la vostra conquesta, et nós los nostres; que per çert a nós ve gran dan del dit regne et a totes les nostres terres [cap. 12].

Tot el discurs és ple de detalls ben significatius,³² però cal notar sobretot que Muntaner posa en boca del rei de Castella el reconeixement de la sobirania cata-

32. En realitat, la versió que Ramon Muntaner ens dóna de la petició d'auxili sembla producte exclusivament de la seua imaginació i no es retroba en cap altra de les cròniques de l'època. De fet, l'*Itinerari* de Miret i Sans (2007, p. 308-312) demostra que Jaume I no va fer cap estada a València entre els anys 1261 i 1265, període durant el qual sembla que cal situar la reunió reportada pel peraladenc. Segons Desclot, que ens dóna més notícies sobre l'inici de les revoltes, les coses van anar de manera un xic diferent: el rei d'Aragó va rebre la visita d'uns ambaixadors del rei de Castella, però no la del rei en persona. Ambdues cròniques coincideixen, tanmateix, a subratllar les fórmules de respecte filial amb què Alfons X s'adreça al rei d'Aragó («axí con fill pot pregar a pare» / «axí com a pare»): «Puis esdevenc-se que aquela saó lo rey de Granada comensà guerra ab lo rey de Castela, e passaren molts sarraïns de Barberia en Espaya per valer al rey de Granada. E en aquela saó era Múrcia de sarraïns e tot lo regne de Múrcia tro a Alacant e tro a Bilona, mas tenien-se per lo rey de Castela; sí que en la ciutat de Múrcia estaven molts crestians per lo rey de Castela, e mercaders e altres gens. E quant saberen que'l rey de Granada hac comensada guerra ab lo rey de Castela e que'ls sarraïns de Barberia passaven en Espanya, alcieren tots los christians qui hi eren, e alsaren-se ab tota la terra e comensaren a garregar contra lo rey de Castela e contra tothom qui christià fos. E quant lo rey de Castela hac assò entès, que Múrcia s'era alsada e tota la terra tro en lo regne de València, qui és del rey d'Aragó, viu que altre conseyl no y podia donar (tant avia a fer en la guerra que avia ab los sarraïns d'aquela part ves Xibília), tramès missatges molt honrats al rey d'Aragó que *él lo pregava axí com a pare* que li ajudàs de la guerra dels sarraïns d'aquela part ves él, e màjmerment del regne de Múrcia, qui s'era alsat contra él, que'l li ajudàs a cobrar» (cap. 65, vol. III, p. 5-6). Segons el *Llibre dels fets*, aquesta ambaixada (duta a terme per un missatger anomenat Bertran de Vilanova) no la va trametre directament el rei Savi, sinó la seua esposa Violant, filla del Conqueridor (§ 379).

lanoaragonesa sobre la part nord del que en aquella època constituïa el regne de Múrcia: Alacant, Elx, Elda, Novelda, etc. No cal dir que Muntaner ací erra, atès que, com és ben sabut, el Tractat d'Almirra, signat entre Jaume I i Alfons X l'any 1244, estipulava que Alacant i totes les terres situades al sud de Biar pertanyien a la conquesta del regne de Castella. Però, d'altra banda, és ben probable que es tracte d'un error interessat del de Peralada, que cerca ací posar una base per a legitimar la posterior conquesta i annexió parcial del territori murcià efectuada per Jaume II, annexió confirmada per la sentència arbitral de Torrellas de l'any 1304.³³

2.4. L'INFANT PERE I LA CAMPANYA DE MÚRCIA

Si seguim considerant el cas de la conquesta de Múrcia, ens trobarem un Jaume I que, pel que fa a l'organització de les grans empreses militars, es recolza en l'empenta juvenil del seu fill i primer hereu, l'infant Pere. I en aquest punt resulta oportú introduir un senzill exercici comparatiu entre el *Llibre dels fets* i Muntaner.

El lector dels § 410-456 del *Llibre dels fets*, que són els que ens transmeten la campanya murciana, s'adona de seguida de l'especial interès del rei a mostrar-nos les seues aptituds com a estrateg i líder d'homes. En efecte, hi veiem el rei fent servir l'*auctoritas* que li dóna la seua veterania, alliçonant els seus homes —entre ells, els infants Pere i Jaume— sobre punts com: *a*) els costums guerrers de l'enemic, *b*) les precaucions que cal adoptar, *c*) la necessitat de mantenir una disciplina fèrria en la host, *d*) la importància de saber quin és el moment més adequat per a llançar un atac, etc. Molts d'aquests consells, que els dóna en el mateix camp de batalla o justament abans que s'iniciï l'enfrontament, equivalen a un curset intensiu d'estratègia i de tàctica, i, de fet, responen a preceptes unànimement reco-

33. Cal recordar que, segons Muntaner, en completar la conquesta murciana el rei Jaume va lliurar «la sua part» als castellans amb una condició: «*ab aquella covinença liurà lo dit senyor rey En Jacme d'Aragó la sua part del regne de Múrcia a son gendre lo rey don Alfonso de Castella et a son gendre l'infant En Manuel: que tota hora que ell ho volgués cobrar, que li u retessen. Et axí li u prometeren; et d'assò's faheren bones cartes. Sí que per aquesta rahon la casa d'Aragó ha cobrats los dits lochs*» (cap. 17). La clàusula és un invent de Muntaner, que vol afermar les reclamacions dels reis d'Aragó pel que fa a Múrcia i troba en aquest punt l'argument que li servirà per a justificar la guerra de Jaume II el Just contra Ferran IV de Castella: en efecte, el cronista explica en el capítol 265 que «la terra devia tornar al senyor rey d'Aragó; et per la gran amistat que·l rey En Jacme avia ab lo rey don Alfonso, son gendre, et ab l'imffant En Manuel, qui axí mateix era estat son gendre, lexà-ho tenir a don Manuel. Et ara lo senyor rey d'Aragó volch-ho cobrar, e gran rahon et dret que era; e axí en aquestes paus recobrà-ho, ço és, Alacant, Elx, Asp, Petrer, la vall d'Etila et de Noetla, e la Mola, Crivileny, Ffavanella, Callosa, Oriola, Guardamar». En realitat, a l'origen de les aspiracions dels comtes reis no sembla haver-hi cap acord entre Jaume I i Alfons X o l'infant Manuel de Castella, sinó el fet que la conquesta efectiva la van dur a terme, precisament, el rei d'Aragó i els seus vassalls: «La conquesta de Múrcia [...] no havia donat, de moment, cap fruit per als regnes catalano-aragonesos; però el fet que la conquesta, si bé per a Castella, hagués estat catalana i aragonesa, havia posat la base per a la ulterior reivindicació d'aquell reialme pels sobirans de Catalunya-Aragó» (Soldevila, 1995, vol. I, p. 142).

llits en la tractadística militar medieval; sols que, és clar, la doctrina bèl·lica apareix en el *Llibre dels fets* vehiculada no exactament a la manera dels manuals de l'art de la guerra, sinó molt més pràcticament, a través de la vivència personal del monarca (Pujol, 1996, p. 61). Per exemple, al § 415, després d'haver acceptat el sotmetiment dels musulmans de Villena (§ 410-412), Elda (§ 413) i Petrer (§ 414), i d'haver arribat a Alacant, Jaume I aprofita per a arengar els magnats de la host i els fa una sèrie de consideracions de caràcter general sobre el capteniment que hauran de servir en el decurs de la campanya («que els volíem dar doctrina con se captenguessen en armes e en altres coses», § 415, p. 308). En exposar-los aquesta doctrina, el rei revela una de les qualitats bàsiques del bon general: les *Partidas*, per exemple, expliquen que en els moments inicials de la campanya el cabdill ha de saber transmetre a la seua tropa les normes que haurà d'acomplir i el pla general de les operacions que hom durà a terme.³⁴ D'entrada, els amonestaments del rei se centren en qüestions de seguretat: hom explica, per exemple, que si el campament és atacat durant la nit, hom haurà d'armar-se ràpidament i acudir a la tenda del rei per rebre les seues indicacions («e, si eren de nuit en host e cridassen: "A armes!"», en guisa que la host s'hagués a arravatar, que tots se presessen a armes [...] e que vinguessen a nostra tenda o a casa nostra, si en casa jaíem», § 415, p. 308).³⁵ Jaume I vol evitar també que els seus cavallers es comporten temeràriament: durant la marxa, ningú no podrà abandonar el grup principal per fer la guerra pel seu compte sense ordres del rei («e que per re del món negú, ni en batalla ni en altre lloc, no desrengàs menys de nostre manament», § 415, p. 308), atès que això podria fer perillar tot l'exèrcit.³⁶ Encara, és destacable l'advertència destinada a evitar aldarulls i baralles entre els mateixos integrants de la host:

34. Diu el text castellà: «[el cabdiello] bien razonado et de buena palabra debe seer para saber fablar con las gentes, et aperebirlas et mostrarles lo que han de facer ante que vengan al fecho» (part. II, tít. XXIII, L V). Pel que fa al text de les *Partidas*, segueix l'edició de 1807 curada per la Real Academia de la Historia, que hom pot trobar digitalitzada a la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes: <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?Ref=30168>.

35. De fet, les *Partidas* recalquen també el rol central que la tenda del cabdill desenvolupa com a lloc on reunir-se en cas de necessitat i des del qual transmetre ordres: «Aposentada debe seer la hueste segunt la fayción del logar fuere, luenga o quadrada o redonda, et poner las tiendas del señor en medio, et las de los oficiales quel han de servir enderredor dellas, que estén como en manera de alcázar; et todas las puertas de las tiendas deben estar facia las del señor, et deben dexar en derredor destas plaza [...] donde se alleguen si algunt rebato acaesciere en la hueste» (part. II, tít. XXIII, L XX).

36. «Et otrosí los de la hueste deben seer muy mandados et bien acabdellados de non derranchar nin ir a ningunt logar sin mandado de sus cabdiellos; ca segunt los sabios antiguos mostraron, tres males grandes hi yacen en esto a los que lo facen, primeramente que salen de mandado de sus mayorales que es muy loco atrevimiento et gran avoleza, porque es muestra que lo facen por non atreverse a facer bien con los buenos, o por non poder sofrir miedo en que semejan a los malos, et lo ál por el daño et el mal que podría venir a los de la hueste por el su desmandamiento; et el tercero mal que ende vernie sería la pena que ello deben rescebir por el yerro que facen o los cabdiellos por razón dellos si non gelo vedasen; ca segunt los antiguos dixeran mayor miedo deben haber los de la hueste de la pena que atienden

[E] sobretot que es guardassen que no haguessen baralla entre si ni ab altres, car baralla és la peyor cosa que sia ne pot ésser en host de rei ne de senyor; car a aventura met hom tota la host de morir o de perdre, e puis vénen los enemics e poden barrejar tota la host, aquells qui romases hi serien vius [§ 415, p. 308-309)],

que vehicula un pensament recollit quasi infal·liblement als tractats sobre l'art de la guerra.³⁷

Més endavant (§ 424), el rei, d'Oriola estant, rep la visita nocturna de dos exploradors vinguts de la localitat de Lorca, que l'informen dels moviments d'un contingent de genets sarraïns que es disposa a introduir vitualles a la ciutat de Múrcia. Jaume I fa avisar de seguida els seus fills, l'infant Manuel de Castella (germà d'Alfons X el Savi) i altres magnats, i surt ràpidament a l'encontre dels enemics. A l'alba del dia següent, els cristians arriben a una alqueria molt propera a la ciutat i el rei convoca el seu consell, el qual interroga sobre les mesures que cal adoptar a partir d'aquest moment: «e tenguen per bé que exíssem d'aquí e tenguéssim ta-laies, de lluny, si venien o si no» (§ 424, p. 313). Aquesta resposta no complau plenament, però, el rei, que es disposa a alligonar de nou els seus capitans:

E nós dixem-los que açò no ens semblava bo, que segons la manera dels genets, la qual solien fer ab aquells ab qui s'encontraven, que els cansaven entorn d'aquells que tenien cavalls armats; mas que tenríem cent cavalls armats de nostra mainada, e tots los altres que no els armàssem; e en la davantera que fossen nostres fills; e Don Manuel e el mestre d'Uclés e Don Pero Guzman fossen en la costanera; e nós ab aquells cent cavalls armats tenríem la rereguarda. E si ens combatien ab los genets, que negú no desrengàs a ells tro que nós féssim sonar les trompes; e, quan ells oïrien les trompes, que aquells que haurien los cavalls desarmats que derengassen après d'ells e que no els llevassen mà dessus tro que fossen venguts a mort o els presessen; e nós que venríem ab los cavalls armats après ells, e tot ço que caigués en el camp, que ho llevaríem tot. E tengren tuit per bo aquest consell [§ 424, p. 313].

Com es pot veure, el rei es mostra molt ben informat ací sobre els usos guer-rers dels genets lleugers sarraïns, experts a enganyar i a fustigar la teòricament superior cavalleria cristiana, molt més pesada i lenta, quan aquesta s'entesta a perseguir-los sense cap tipus de prudència. La informació subministrada pel *Lli-bre dels fets* en aquest punt sembla adir-se força amb les conclusions que els sol-

rescebir del señor en la manera que sobredicha es por los yerros que ficieren, que non el peligro nin la muerte que los enemigos les podrían dar» (part. II, tít. XXIII, L XXVII).

37. «Et aun sin todo esto [el cabdiello] les debe todavía mostrar que non sean entre sí referteros nin mezcladores, ca esto es cosa que torna en grant daño en toda sazón, et mayormente en tiempo de guerra, porque tal podría seer la mezcla o el bollicio, que farie que todo el fecho que cuidasen facer, se perderie por hí» (part. II, tít. XXIII, L IX).

datos de la cristiandat degueren extraure després d'algunes desfetes contra els infidels no gaire llunyanes en el temps (la desastrosa croada del rei Lluís IX de França a Egipte l'any 1249, per exemple) i es retroba en molts altres textos de l'època. Així, al *Libro de los estados* de l'infant Juan Manuel de Castella, hom glossa *in extenso* les virtuts militars dels moros, i entre elles, la de la gran mobilitat, causada precisament per la lleugeresa de l'equipament: poden cobrir grans distàncies amb escasses provisions, fet que els converteix en tropes extremament útils en la *guerra guerrejada* o guerra de guerrilles.³⁸ Juan Manuel explica també alguna de les tàctiques amb què els sarraïns enganyen molt freqüentment els seus rivals cristians, com el *torna fuye*, que es correspon bastant amb el que el rei Jaume I tracta de fer entendre als seus homes: sovint fingeixen que es retiren per provocar que l'enemic els persegueixca i es desorganitze, i tracten de mantenir-lo a distància fins que l'han cansat prou i han aconseguit d'atraure'l a un terreny més favorable o a alguna emboscada, moment en el qual tornen a llançar-se contra ell.³⁹

38. «La guerra de los moros non es como la de los cristianos; también en la guerra guerreada como cuando cercan o combaten o son cercados e combatidos, como en las cabalgadas et correduras, como en el andar por el camino et el posar de la hueste, como en las lides, en todo es muy departida la una manera de la otra; *ca la guerra guerreada fácenla ellos muy maestramente, ca ellos andan mucho et pasan con muy poca vianda, et nunca lievan consigo gente de pie nin acémilas, sinon cada uno va con su caballo, también los señores como cualquier de las otras gentes, que non lievan otra vianda sinon muy poco pan et figos e pasas o alguna fructa, et non traen armadura ninguna sinon adaragas de cuerpo, et las sus armas son azagayas que lanzan, espadas con que fieren, et porque se tienen tan ligeramente pueden andar mucho*» (Juan Manuel de Castella, 1982, vol. I, p. 222). Noteu que l'elogi recorda força els que Desclot i Mun-taner fan dels almogàvers.

39. «Et si por aventura veen que de la primera espolonada non pueden los moros revolver nin espantar los cristianos, después pártense a tropeles, en guisa que si los cristianos quisiesen pueden facer espolonada con los unos que fieran por delante et los otros en las espaldas et de travieso. Et ponen celadas porque si los cristianos aguijaren sin recabdo que los de las celadas recudan, en guisa que los puedan desbaratar, et facen destas maneras atantas, et saben tanto destas maestrías et arterías, también en las celadas como en recudir a los pasos fuertes et a las estrechuras, et en tantas otras maneras, que non ha en el mundo home que vos pudiese decir cuánto saben et cuánto facen et cuánto se aventuran en meter los cristianos a peoría porque puedan acabar ellos lo que les cumple. Et sabet que non catan nin tienen que les parece mal el foir por dos maneras: la una, por meter a los cristianos a peoría, porque vayan en pos ellos descabdelladamente; et la otra es por guarescer cuando veen que mas non pueden facer. Mas al tiempo del mundo que más fuyen, et parece que van más vencidos, si ven su tiempo, que los cristianos non van con buen recabdo, o que los meten en tal lugar que les pueden facer dapno, creed que tornan entonce tan fuerte et tan bravamente como nunca hobiesen comenzado a foir [...]. Et sobre todas las cosas del mundo deben guardar los cristianos que non dejen ninguno de los suyos andar con ellos a un trebejo que ellos facen de torna fuye, ca bien creed que cuantos a este trebejo se metan con los moros, que son ellos en grant peligro, et meten a todos los otros a lugar de ser muertos o desbaratados. Et como quier que esto deben guardar cualesquier cristianos, mucho más los que andan armados como caballeros [...] ca una de las cosas del mundo con que los cristianos son más engañados, et por qué pueden ser desbaratados más aína, es si quieren andar al juego de los moros e faciendo espolonadas a torna fuye, ca bien creed que en aquel juego matarían et desbaratarían cient caballeros de moros a trecientos de cristianos, et ya

Per tal de contrarestar tots aquests perills, Jaume I pren algunes mesures ben significatives: una part molt important de la cavalleria, la que marxa a l'avantguarda de l'exèrcit i a les ales, anirà guarnida lleugerament per interceptar més fàcilment l'enemic; només la rereguarda, dirigida personalment pel rei, marxarà armada completament i s'incorporarà a la lluita quan les altres tropes hagen establert contacte amb els rebels murcians. El monarca vol mantenir també la host completament controlada, i per això estableix un sistema de senyals sonors per assegurar-se que l'atac es produirà de manera organitzada: ningú no es mourà abans d'haver escoltat el toc de les trompes.⁴⁰

En definitiva, aquests capítols de l'autobiografia reial ens mostren un cabdill en l'apogeu del seu generalat i que, com ha assenyalat ben encertadament Albert Hauf, «té tothora el control de la situació» i «s'adelita a remarcar, arreu, arreu, quan i com havia sabut imposar el seu bon judici, i de quina manera els esdeveniments acabaren donant-li la raó» (Hauf, 2004, p. 56). Però tornem ara a la *Crònica* de Muntaner i fixem-nos en quin és el rol tan diferent que el rei Jaume desenvolupa en el relat dels mateixos fets. En concret, ens cal anar al capítol 14 del llibre, on el Conqueridor, a qui Alfons X de Castella acaba de sol·licitar ajuda per tal de sotmetre els sarraïns murcians, demana consell a l'infant Pere sobre l'estratègia que cal seguir en la planificació de la campanya en qüestió:

Et sobre aquestes paraules, *lo senyor rey dix al senyor inffant què li consellava que fahés de la conquesta, ne si li paria temps que u degué comensar*. E-l dit senyor inffant respòs-li:

—Pare senyor: lo meu consell no és bastant donar a vós ne a la vostra saviea, mas emperò yo, senyor, vos en diré lo meu enteniment, et puys vós farets-ne so que mellor vos en parrà, et Déus, per la sua bonea, vos o aministrarà. Lo meu consell, pare senyor, seria aquest: que vós a la bona ventura pensàssets de anar visitar Aragó et Cathalunya et Montpестler et totes les altres terres vostres, *et leixats a mi assí en la ffrontera; et jo fer-los he guerra guerrajada en tal manera*

muchas veces muchas gentes et huestes de cristianos fueron desbaratados con estos engaños et maestrías de los moros» (Juan Manuel de Castella, 1982, vol. I, p. 228).

40. Vegeu també aquesta mesura en la *Crònica* de Muntaner: «et con les trompes et les nàcarres tocarien del senyor rey et l'estandart se desplaqueria, que tantost tothom cridant: "Sent Jordi et Aragó!", que tothom ferís» (cap. 55). Naturalment, el codi es podia sofisticar molt més, i cada toc podia transmetre una ordre diferent: «E nós havíem hordonat que quant seríem davant ells, *que com la primera trompeta toquaria*, que cascun presés ses armes; *et a la segona trompeta tothom fos aparellat de ferir; et con les trompes et nàcares sonarien*, que pensàssem de ferir tots, de cavayl et de peu» (cap. 255). Compareu-ho amb el següent passatge de Jean Froissart: «et dit chacun à ses compagnons que, *sitôt qu'on orroit la trompette tromper*, chacun mit ses selles et appareillât ses chevaux; *et quand on l'orroit la seconde fois*, que chacun s'armât, *et à la tierce fois* que chacun montât sans targer et se retrait à sa bannière» (Froissart, 1885, vol. I, p. 122).

que res no poran sembrar, et si u sembren, no u culliran. Et d'aquí a I any vós, senyor, ab gran re de vostre poder siats tornat en València, et en la bona hora, en lo mes d'abril, con ells deuen comensar a recullir lurs béns (per ço con ja en abril comensa hom a segar ordis en aquelles terres, qui són primerenques), lavors vós, senyor, entrarets, et no pensarets de aturar tro que siats sobre la ciutat de Múrcia, e aquí posarets vostre setge; et mentre vos estarets al setge, yo correré tota la terra et tendré los passos, que secors del rey de Granada no li pusca venir; e axí destroyrets la ciutat e tot lo regne [cap. 14].

Si analitzem de prim compte el fragment reproduït, observarem la confiança que el rei, ben al corrent de «lo bon seny e lo bon enteniment que·l dit senyor inffant havia» (cap. 14), manifesta en els consells del seu fill. Aquest, tot i començar el parlament amb una humil confessió d'inferioritat, s'expressa tanmateix amb una autoritat i una seguretat remarcables: la seua anàlisi té en compte tots els factors estratègics —el *timing* de les operacions, les condicions climàtiques, la logística de l'enemic i el seu previsible capteniment— i sap deduir tots els passos que caldrà fer perquè l'empresa siga un èxit; el monarca només haurà d'aplicar aquest disseny («siats tornat», «entrarets», «no pensarets de aturar», «posarets»). Notem, a més, quines són les tasques que l'infant es reserva per a ell mateix: l'execució de ràtzies o cavalcades llampec en territori enemic per tal de destruir les collites i la vigilància de les rutes a través de les quals els musulmans i els seus aliats podrien tractar de sorprendre la host reial. Es tracta de missions que exigeixen rapidesa de moviments i sigil, qualitats que l'infant demostrarà tenir a bastament. De fet, en la narració que Muntaner fa del conflicte murcià Pere apareix com un general astut i imprevisible, que explota magistralment el factor sorpresa en la planificació de les seues campanyes: no hi ha home capaç d'intuir en quin lloc ni en quin moment atacarà, i sempre fa el contrari del que els altres pensen. A tot això contribueixen la gran mobilitat i la capacitat de maniobra que l'infant imprimeix als seus exèrcits —és capaç de fer-los recórrer grans distàncies en un temps rècord—, i una personalitat enèrgica i feta a l'esforç, que accepta sense problemes les penalitats pròpies de la vida castrense (la fam, la set, les inclemències de l'oratge, les escomeses intempestives, etc.). Naturalment, un líder així sap bé com sembrar el pànic entre els infidels. Diu Muntaner:

Et axí mateix manà la guerra molt vigorosament et aspra contra lo rey de Múrcia, axí que los sarraïns no sabien a què se'n prenguessen: que con ells se pensaven que·l senyor inffant los fos X jornades luny, con se levaven ells veÿen córrer tots lurs lochs, et perdre et affogar tot quant havien; axí qu·el los havia mès lo glay e·l ventre. E axí seguí aquesta vida tot aquell any, que·l senyor rey se n'anava deportant per sos regnes, et ell trenuytava et sofferia frets, calors, fams et desayres sobre los sarraïns; que en son cor no·s posava que I jorn de repòs degués haver, mas là hon era major festa nostra, que·ls sarraïns se pensaven que

ell faés festa, aquell dia era sobre ells e-ls confonia en captivar et en destruccions de béns [cap. 15].⁴¹

Tanmateix, el retrat de Muntaner no incideix únicament en la *sagesse* guerra de l'infant; Pere és un cabdill *preux* que, arribat el cas, no dubta a arriscar la vida i a acudir allà on la lluita és més ferotge per tal d'encoratjar els seus homes amb el seu bon exemple:

Mas axí-s tenia secret los perills en què ell se metia en lo feyt de les armes, que-l dit senyor rey res no-n sabia, *ans se pensava que-l dit senyor inffant manàs guerra molt medurament et ab gran seny. E axí segurament era veritat con ell se pensava, mas ultra açò, a son dia, lo dit senyor inffant no y guardava pont ne palancha: que là hon veya lo pus estret fet d'armes o sabia que y devia ésser, là era ell tota vegada, per què los fets ne venien a mellor fin. Que segurament, là hon cascun veu son senyor natural, no pensa en àls mas en guardar la persona et la honor d'ell; que no us pensets que en aquell pas membre a negun muyler ne fill ne filla que aja ne res que sia e-l món, sinó tan solament que son senyor ajut a trer d'aquell loch ab honor et ab victòria et ab salvament de sa persona [cap. 14].*

41. Confronteu-ho també amb aquest altre passatge del mateix cronista: «Et puys va d'altra part et féu atretal, així que con hom se pensava que fos en I loch, ell era en altre; et là hon no podia anar a cavayl, anava a peu ab los almugàvers. E axí, manà tant fortment la guerra que-ls sarraïns no-s sabien què-s fessen, que là hon cuydaven ésser pus sauls, en aquell loch los prenía e los ouceya, e-n captivave aquells que-s volia; axí que la mort e la pahor los mès e-l cor, en tal manera que no-s sabien a què se'n presessen» (cap. 10). Com es veu, el secretisme amb què el rei procedeix en els seus afers sembla ser la clau de molts dels seus èxits: basta recordar que, segons Muntaner, quan Pere comença a planificar la seua *vendetta* contra Carles d'Anjou, procura captenir-se de manera que ningú no puga conèixer les seues intencions («que sos fets faés tan secret que null hom no-n sentís d'açò que ell avia en cor, mas la sua persona solament», cap. 37). Cal dir que el perfil baix servat pel Gran s'adiu molt amb les recomanacions dels tractats militars i els *specula principum* medievals. Així, a les *Partidas* s'assenyala que els prínceps han de saber ocultar els seus plans i s'han de procurar desenvolupar un bon sistema d'intel·ligència que els permeta conèixer els dels rivals: «E apercebimiento deven otrosí aver para saber toda vía fecho de sus enemigos, e a guardar se toda vía que los otros non puedan aver sabiduría de ellos» (part. II, tít. XXXIII, L III). I al *Libro de los estados* de l'infant Juan Manuel de Castella hom glossa des de l'experiència les bondats de l'ús de la cautela en els assumptes bèl·lics: «Otrosí, todas las cosas que fiziere, *deue las fazer mucho en poridad, lo mas encubierta mente que pudiere*. Et digo vos que me dixo don Johan, aquel mio amigo, *que vna de las cosas que mucho le aprouecharon en-las guerras que ovo, que fue las que hizo con grant poridad; et las que mas le enpesçio, fue en-las que non fue la poridad guardada*. Et dixo me algunas vegadas, riendose et commo en manera de solaz: "Digo vos en buena fe, Julio, mi amigo et mi amo, que en los grandes fechos que ove de fazer, que-las poridades que me fueron mejor guardadas fueron las que non dixen a ninguno". Et con esto me quiso tanto dezir commo que pocas o ningunas cosas son que omne a otrie diga que sean poridad» (Juan Manuel de Castella, 1982, vol. I, p. 335). Notem, d'altra banda, que la imatge muntaneriana d'un Pere que sempre reïx a decebre l'oponent queda plenament confirmada per la resta de fonts: en la *Crònica* de Desclot, per exemple, el cardenal Jean Cholet —legat apostòlic per a la croada contra Catalunya— acaba perdent la paciència davant les múltiples argücies del comte rei i afirma, despectivament, «que açò no era ardiment, *car ell ho fahia tot axí com a leyró, que hom no-s pensava que ell gosàs asejar ne pensar la cosa que depuys fahia a no sabut*» (Desclot, 1949-1951, vol. IV, p. 103).

És ben sabut que aquest protagonisme es retroba també en la *Crònica* de Bernat Desclot i en la redacció llatina definitiva de les *Gesta Comitum Barcinonensium*, en què hom arriba a dir que el pare, Jaume I, sentia enveja dels actes del fill («qui satis felicibus filii actibus invidebat», cap. xxvii, p. 62); però és que, a més, el cronista sicilià del segle XIII Bartolomeo de Neocastro, autor de la *Historia Sicula*, atribueix enterament a l'infant el mèrit de la capitulació de Múrcia («Mursia Civitas, quam vires patris domuerant, cum a iugo patris temere colla subduxerit, honestae militiae pueri victoria prima datur», RIS, vol. XIII, col. 1065). És clar que el fenomen resulta senzill d'explicar si tenim en compte que per a tots quatre autors —Desclot, Muntaner, Neocastro, el redactor de les *Gesta*— la figura de Pere II resultava probablement bastant més propera que la del Conqueridor —tot fa indicar, a més, que Desclot era un personatge molt vinculat a la cúria en època del Gran, i Neocastro, jutge de Messina durant els anys de la intervenció catalana a Sicília, era un abrandat defensor de la seua causa a l'illa. En qualsevol cas, si suara hem constatat que Pere, en la narració de Muntaner, es converteix en l'autèntic heroi de la conquesta murciana, una mica més endavant el veurem prendre el relleu del seu llegendari pare i erigir-se en salvador de la Corona d'Aragó en un moment especialment perillós: la revolta dels sarraïns valencians de l'any 1276, recontada en els capítols 26-27 de la *Crònica*. Es tracta d'uns capítols també ben representatius del tractament que el personatge de Jaume I rep en Muntaner i en què el lector troba una de les llegendes més belles sobre el Conqueridor. És per això que paga la pena d'analitzar-los amb l'ajuda dels seus possibles models i d'altres relats semblants de les lletres medievals.

Però primer que res, i per a posar-nos en antecedents, hem de tornar un moment al *Llibre dels fets*.

2.5. EL LLIBRE DELS FETS I LA REVOLTA SARRAÏNA DEL 1276

El § 558 del *Llibre dels fets* narra uns esdeveniments que cal situar durant el mes de juny de 1276, en plena revolta dels sarraïns del regne de València. El rei Jaume, que es troba a Xàtiva acompanyat pel mestre de l'orde del Temple, l'aragonès Garcia Ortiz d'Açagra i altres rics homes i cavallers dels seus regnes, acaba de ser informat que els infidels han passat a foc i a sang per la poblada de Llutxent. La notícia esperona els ànims del Conqueridor, que tot d'una apresta les seues tropes i fa per anar a l'encontre de l'enemic. Però no ha fet sinó deixar enrere els murs de la vila que el detenen, amb evidents mostres de preocupació, alguns dels magnats de la host: temen que la pressura de la marxa i la xafogor insuportable posen en perill la seua salut, ja una mica delicada darrerament. En Jaume ha de reconèixer que el que diuen no deixa de resultar sensat; accepta, doncs, el consell de romandre a Xàtiva que els súbdits li donen i deixa que aquests vagen sense ell al camp de batalla:

E, quan saberen los genets que els moros de Beniopa eren preses, barrejaren la Poble de Llutxent; e mantinent nós sabem açò, que Llutxent havien barrejat, volguem-los exir a denant e exim, ab nostra companya de cavall e de peu, de Xàtiva. E, quan fom fora de la vila, pregà'ns lo maestre del Temple e En Garcia Ortiz e el bisbe d'Osca e molts d'altres *que nós no deguéssim anar en fer aquell viatge que havíem en cor de fer contra aquells genets, per ço con faïa gran calor e que ens poria tornar a gran dan, per ço com havíem estat d'àvol delit*. E nós veem que ells eren despagats, per ço con nós havíem aital enteniment, e volguem-los-ne fer pagats e tornam-nos-en en Xàtiva [§ 558, p. 382-383].

El rei continua explicant l'anada dels seus a Llutxent, on topen encara amb els genets musulmans que l'han saquejada. La batalla que té lloc tot seguit acaba amb una severíssima derrota per a l'exèrcit jaumí: tancats dins les seues pesants armadures, assedegats i esgotats a causa de la calor i el tràfec («e per raó del córrer que havien feït e per la gran calor que aquell dia havia feïta foren tots esmagats, e per la set e per lo lasset que els cavallers e els cavalls havien», § 558, p. 382-383), catalans i aragonesos no poden fer front als gairebé cinc-cents cavallers i més de tres mil soldats d'infanteria amb què compten els sarraïns. El balanç és terrible: en Garcia Ortiz i molts altres soldats moren a mans enemigues; el mestre del Temple i altres cavallers de l'orde són fets presoners. El rei rep les noves d'aquest desastre pesarós i angoixat («E nós, oïdes aquestes novelles, que els cristians eren desbaratats, fom-ne molt despagat e haguem ab nós gran dolor», § 560, p. 383). Per sort, pocs dies després arriba a Xàtiva l'infant En Pere amb tropes de refresc, però llavors la salut del rei experimenta un nou empitjorament. Tot plegat dibuixa un panorama bastant advers per als interessos d'Aragó.

Fins ací la versió que el *Llibre dels fets* ens dóna de la desfeta de Llutxent i els esdeveniments que la segueixen. Si examinem ara com els mateixos fets són narrats en les altres grans cròniques, veurem, per exemple, que el relat de Bernat Desclot concorda quasi plenament amb el del Conqueridor: aquest cronista afirma també que la primera intenció del rei en conèixer la posició dels enemics va ser anar a combatre'ls personalment, però que els seus homes van dissuadir-lo de la idea.⁴² Qui s'aparta ostensiblement de l'autobiografia reial és, sens dubte, Ramon Muntaner, que en narrar la revolta de 1276 deixa anar una vegada més el cabal inesgotable de la seua imaginació literària.

42. «E quant venc I jorn, mijant juy, e-l kalenar de MCCLXXXVI, noveles vengren al rey que sarraïns a cavayl e a peu avia entrats en la vayl d'Albaida e que avien corregut prop de Xàtiva. *E-l rey aytantost guarní's e muntà a cavayl, e tots sos cavalers atressí e la gent d'Exàtiva, e exiren defors de la vila per entrar en la vayl. Mas En Guilem Ramon de Muncada, e En Pere de Muncada, maestre del Temple, e En Garçia Ortiç de Sagra no volgren que-l rey hi anàs, ans dixeren que si él hi anava, que els se'n tornarien; sí que-l rey se'n tornà, e-N Guilem Ramon de Muncada, e-l maestre del Temple son frare, e En Garçia Ortiç, ab CL cavalers e ab D servens, cavalcaren e entraren en la val» (cap. 67, vol. III, p. 16).*

2.6. «TOST, AMENATS-ME MON CAVAYL ET APARALLATS MES ARMES!»: RAMON MUNTANER I L'ÚLTIMA BATALLA DEL REI

Muntaner ens presenta un Jaume I que somia a acabar els seus dies prestant un darrer gran servei a l'Església («volia que·l romanent de sa vida despasés en crèxer et en muntiplicar la santa Fe cathòlica, et abaxar et abatre la fe de Mahumet», cap. 25). El cronista fins i tot li atribueix la intenció de dur a terme una gran expedició contra el rei de Granada, que és precisament el que motiva la seua anada al regne de València («*Et ab cor et ab sen anà e·l regne de València que anàs sobre el rey de Granada et que·l gitàs de sa terra*, en tal manera que·l nom de Déu et de madona santa Maria hi fos exalsat et beneyt», cap. 25).⁴³ Ja al capítol 26 ens trobem el rei recorrent terres valencianes; no el veurem, però, preparar l'anunciada croada granadina, sinó lliurat al senzill plaer de la caça. Muntaner el fa arribar

43. No tenim cap prova documental que el rei Jaume tingués intenció de liderar una expedició contra Granada en aquesta època. És possible que a l'origen de la notícia aportada pel nostre cronista es trobe la promesa que el rei d'Aragó va fer a Alfons X de Castella d'ajudar-lo si els benimerins del Marroc i els nassarites granadins li declaraven la guerra. Segons les fonts conservades, aquesta promesa d'ajuda s'hauria produït durant l'entrevista que els dos sobirans van mantenir a Requena l'agost de 1275, reunió esmentada al *Llibre dels fets* (§ 501) i sobre la qual aporta més detalls la *Crònica de Alfonso X*: «El rey don Alfonso fue a Requena, e vino y el rey don Jaimes verse con el, e dijole el desaguizado que le avia fecho el infante don Felipe e los ricos omes que eran en Granada, e commo quier que la reina estava en Cordoba por avenir el fecho de los ricos omes, pero que le decian que Aben Yuzaf pasaba aquende la mar con grand poder de moros, e que si pasase, el non podia excusar de pelear con el, e para esto que avia menester su ayuda; e si Aben Yuzaf non pasase, e la reina non pudiese avenir el pleito de Granada e de aquellos ricos omes, que queria entrar a tierra de moros a talar las viñas e las huertas, e non les dejar sembrar nin coger, e que en esto non solamente cuidaba facer una entrada o dos en el año, mas seis o siete tambien, en invierno commo en verano; e el rey don Jaimes que enviase su fijo, primero heredero, que entrase por parte de Almeria e ficiese eso mesmo; que en dos años que esto ficiesen, farian servicio a Dios, e farian que el rey de Granada les entregase la tierra o gela desampararia. E el rey don Jaimes respondio al rey don Alfonso, que si Aben Yuzaf pasase aquende, e el rey don Alfonso oviese pelear con el, que vernie a la lid en su ayuda» (*Biblioteca de Autores Españoles* (BAE), vol. LXVI, p. 45). Sabem, en efecte, que Jaume I va arribar a projectar un atac contra Almeria, que hauria d'haver cabdellat no ell, sinó el seu fill Pere, però que, en tot cas, aquesta incursió no va arribar a realitzar-se (Soldevila, 1995, vol. 1, p. 403-405). En qualsevol cas, la voluntat que hem vist en el Jaume I muntanerià no sembla gaire diferent de la que hom li atribueix en la *Crònica general* de Pere el Cerimoniós, tot i que a propòsit d'un altre projecte concebut pel rei a la vellesa: el *passagium* a ultramar, finalment abandonat a causa d'una inoportuna tempesta (vegeu el *Llibre dels fets*, § 482-493). Així ens parla la *Crònica general* de les intencions del rei: «Aquest virtuós rei anà a Leon del Roine, on féu reverència al papa Gregori XII [*sic*], lo qual era en lo dit lloc per tal com llavors se tractava e s'ordonava que els cristians fessen passatge contra los moros en la Terra Santa. E ja sia lo dit rei fos vell e de grans dies, emperò no volent plànyer la sua persona en servir Déu així com havia acostumat en son jovent, mas rego-neixent les gràcies que li havia fetes en les sues conquestes, volia passar en lo dit viatge personalment e aquí fenir lloablement sos dies. Lo qual passatge no plagué a Déu que per la cristiandat fos complit aquella vegada, per la qual cosa ell se'n tornà encontinent en sa terra» (cap. 35; Soberanas (ed.), 1961, p. 122-123). Notem que tant Muntaner com el rei Pere observen que les proeses dutes a terme pel rei ancià no suposen sinó el corol·lari lògic de les que ja havia dut a terme «en son jovent».

a Xàtiva, on succeeix quelcom que l'obliga a suspendre el seu periple: de sobte, el sobirà comença a notar-se terriblement febrós («Et con fo a Xàtiva, axí con a Déu vench en plaer, malautia de febra li vench, et fo molt malalt, tant que no-s podia levar», cap. 26). Hom sap veure de seguida que la situació no fa presagiar un desenllaç feliç: el laconisme i els rostres malcarats dels metges de la cort ho diuen tot. El Conqueridor està greument malalt, i la seua avançada edat no l'ajuda, tot i que la seua proverbial fortalesa física i d'esperit el manté conscient en tot moment. La notícia s'escampa com la boira entre els capitosts dels sarraïns que habiten el regne, que decideixen aprofitar la situació per a alçar-se en armes contra els cristians. L'exèrcit rebel, reforçat probablement amb un contingent de tropes del rei de Granada, aconsegueix ben aviat el seu primer èxit militar a costa de les reduïdes forces de l'aragonès Garcia Ortiz d'Açagra, que són —com ja sabem— completament massacrades pels musulmans. Observem, però, que Muntaner magnifica encara més que les altres fonts la superioritat numèrica dels musulmans, la qual cosa fa menys traumàtic el reconeixement de la derrota:

E estant que ell estava axí malaut, los sarraïns del regne⁴⁴ o saberen, que ab ell eren en guerra, *et entraren més de M hòmens a cavayl et gran res de peu entrò sus a Alcoy*. E ab aquella entrada trobaren-se ab En Garcia Ortiz, qui era tinentloch de procurador en lo dit regne, et combateren-se ab ell et ab bona companya que'l dit Garcia Ortiz tenia, ço era tro a CC hòmens a cavall et D pehons. A Déu plach que en aquell encontra morí lo dit Garcia Ortiz et gran res de sos companyons [cap. 26].

En assabentar-se del greu revés, el rei Jaume s'enfureix moltíssim: decidit a fer pagar als sarraïns la seua traïció, fins i tot s'atreveix a demanar als seus oficials que preparen les seues armes i ensellen el seu cavall, i prova d'incorporar-se al llit. És en va; les forces l'han abandonat del tot:

44. Crec oportú de reportar ací les divergències apreciables en la tradició manuscrita de la *Crònica* en aquest passatge. Dels tres manuscrits que ens el transmeten, només *C* (Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 1803), base de la present edició del text muntanerí, llig «sarraïns del regne»; els altres dos —*A* (Biblioteca d'El Escorial, ms. K-I-6) i *B* (Biblioteca Universitària de Catània, còdex *Ventimigliano*, 1/94)— duen «serrahins [«sarraïns» a *B*] de Granada». Aquesta segona solució es retroba, a més, en l'*editio princeps* de València (1558). Tot i que he mantingut la lliçó del text base, cal dir que Desclot també al·ludeix als contactes entre els rebels i el rei de Granada, fet que explica potser la vacil·lació que he assenyalat: «sí que'ls sarraïns [...] trameseren missatge al rey de Granada que si vulia venir e'l regne de València o trametre secors, que ara'l puria cobrar» (cap. 67, vol. III, p. 15). Vegeu, encara, els *Anales de Aragón* de Jerónimo Zurita, que afirma que «pasaron en socorro de los moros diversas compañías de jinetes del reino de Granada y de las costas de Almería y Málaga, y acudían muchos navíos de allende con gente de guerra» (ll. IV, cap. 1; cite per l'edició electrònica curada per José Javier Iso, María Isabel Yagüe i Pilar Rivero, consultable al web de la Institución Fernando el Católico: <http://ifc.dpz.es/publicaciones/ver/id/2448>).

Axí que·l senyor rey En Jacme, estant en son lit, sabé açò, et cridà:

—Tost, amenats-me mon cavayl et aparallats mes armes, que yo vull anar contra los traïdors de sarraïns, qui·s cuyden que yo sia mort! No s'o cuyden, que ans los destrouiré tots!

E la volentat portave'l tant contra ells que, ab la fellonia, volch-se dressar al lit; mas no poch [cap. 26].

La seua voluntat, però, segueix essent de ferro. El rei està decidit a acudir a la batalla i es mostra convençut que, només que el vegen, els sarraïns deixaran les armes i fugiran atemorits. Per això es fa portar, en una llitera!, allà on sap que es troba l'enemic. En arribar-hi, però, veu que tot està decidit i que els soldats de l'exèrcit vencedor ja rapinyen els cossos dels caiguts. Són els soldats del seu fill, l'infant Pere, que es queden admirats en veure el seu senyor arribar d'una manera tan poc ortodoxa. El mateix infant cavalca cap a la llitera i censura durament la temeritat del pare, però el rei no fa gaire cas de la reprimenda filial; només vol saber si és cert que els sarraïns han estat derrotats, cosa que Pere li confirma:

E lavors ell levà les mans a Déu et dix:

—A, Senyor! Per què us plau que en aquest punt yo sia axí despoderat? Ara tost, pus levar no·m pusch, hischa tost la mia senyera, et fèts portar mi en una anda entrò siam ab ells: que no·m pens, pus que yo sia ab los malvats ne ells vejen la anda hon jo jaga, que tantost no·s meten en veensó. E axí aurem-los tots morts ho preses.

E axí con ell ho manà, axí·s féu. Mas abans que ell fos ab ells, lo senyor rey En Pere son fill se fo cuytat et ferí entre ells. Et la batalla fo molt aspra et cruel, et no era meravella: que a I crestià que y agués, hi avia IIII sarraïns. Emperò, lo senyor rey En Pere brochà axí fermament entre ells que·ls mès en veensó; emperò perdé·y II cavalls, et dues vegades descavalcaren cavallers seus que li donaren lurs cavalls; e ell muntava en ells, et ells romanien a peu. Axí que·ls sarraïns foren aquell dia tots morts et preses.

Axí con los crestians levaven lo camp, la senyera del senyor rey En Jacme aparech en la anda en què·l portaven. Et lo senyor rey En Pere son fill fo molt despagat d'açò, per ço con hac pahor que al senyor rey son pare no fahés dampnatge aquell afany. E brochà et vench envés ell, et avellà et féu posar la anda en terra et aturà la senyera. E besà'l los peus e les mans, en plorant, a son pare, et dix-li:

—A, pare senyor! ;què és açò que vós avets fet? Con no us pensàvets que yo tenia vostre loch, et que vós no y fariets fretura?

—Ffill —dix ell—, no·m digats axò. Mas què és dels malvats sarraïns?

—Pare senyor, que Déus e la vostra bonea et bona ombra et ventura los ha tots vençuts, que tots són morts et preses.

—Fill, és veritat axí con vós deÿts?

—Pare senyor, hoc.

Et lavors ell levà les mans envés lo ceel et féu moltes gràcies a nostre senyor ver Déus, et besà III vegades son fill en la bocha e li donà moltes vegades la sua benedicció [cap. 27].

2.7. D'HEROIS MORIBUNDS, BATALLES I LLITERES: LA *HISTÒRIA D'ULTRAMAR* DE GUILLEM DE TIR

Vet ací una llegenda que no apareix en cap altra de les grans cròniques, però que desenvolupa un motiu explotat abundantment en la literatura universal: el de l'heroi moribund o greument malalt que és conduït al camp de batalla i atemoreix l'enemic amb la seua sola presència. En el camp de la historiografia medieval, l'actuació que Muntaner atribueix a Jaume I té uns quants precedents il·lustres. Ja en un altre lloc (Aguilar, 2005; la idea ha estat represa més recentment a Cingolani, 2006, p. 288-289) vaig assenyalar l'existència d'una anècdota molt semblant en la *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum* de Guillem de Tir (segle XII). En efecte, aquesta font ens reporta la «merveilleuse mort» a Terra Santa del comte Jocelí I d'Edessa (mort el 1131), un noble croat celebrat —com el Conqueridor— per la seua audàcia i expertesa en qüestions bèl·liques. Sembla que el comte es trobava prostrat al llit, greument ferit després d'una operació militar contra els turcs, conjuntura que va voler aprofitar el seu enemic el soldà d'Iconium per a assetjar el castell de Kaysun.⁴⁵ En assabentar-se de la notícia, Jocelí va ordenar al seu fill que es posés al capdavant de l'exèrcit i que anés a socórrer la plaça; però aquest va apressar-se a assenyalar que no li feia gens de gràcia enfrontar-se a un enemic que disposava d'unes forces tan superiors. A la fi, visiblement disgustat per la manca de valor de l'hereu, el comte va fer aprestar les seues tropes i es va dirigir a cuita-corrents cap a la fortalesa, en una llitera tirada per dos cavalls. El soldà, que ja el creia mort, es va espantar molt en saber que aquell guerrer tan temible s'acostava i que volia presentar-li batalla, i va ordenar la retirada immediata de les seues tropes. Un baró de la terra va córrer a comunicar la bona nova al comte, que, com el rei Jaume, també va alçar els braços al cel, reconeixent la gràcia rebuda. Va morir tot just després de fer-ho, envoltat dels seus vassalls:

Per idem tempus, dominus Joscelinus comes Edessanus, longa aegritudine fatigatus, lecto decubans, mortis imminentem exspectabat diem. Ceciderat enim anno proxime praeterito circa partes Halapiae, super eum turris ex crudis lateribus compacta; quam cum hostibus in ea inclusis ut facilius caperet, suffodi fecerat; subfossa subito corruens, incautum oppresserat; unde eum sui cum

45. El soldà d'Iconium era en aquesta època Mas'ud I (que va regnar entre 1116 i 1156), però Guillem de Tir li atribueix erròniament la direcció d'aquesta campanya: qui en realitat va posar setge a la fortalesa va ser l'emir Ghazi II Gümüshtigin, de la dinastia turcmània dels danixmendites (Runciman, 1964, vol. II, p. 185).

multo labore, quasi sepultum et contritis artubus, vix eruerunt: quo languore multo tempore maceratus, adhuc egredi nitentem detinebat animam; cum ecce nuntius advolans, Soldanum Iconiensem obsedissee quoddam eius castrum, cui nomen Cressum, nuntiat. *Quo audito, vir magnanimus, sicut erat corpore debilis et prorsus impotens, sed mente validus, filium praecepit ad se evocari, iniungens ut, assumpta secum universa regionis illius militia, hosti supra nominato viriliter occurreret et locum patris suppleret impotentis. Ille vero obiiciens, quod praedictus Soldanus in gravi multitudine diceretur advenire, respectu tantarum virium paucos se habere, coepit se excusare; unde pater, pensata pusillanimitate filii, et ex eo verbo qualis futurus esset, colligens, militares praecipit convocari copias, et populum regionis universum. Quibus paratis, sibi aptari lecticam mandat; et in eam ascendens, hostibus occurrit, doloris oblitus et impotentiae; in quo cum aliquantulum cum exercitu processisset, nuntiat ei unus de magnatibus regionis Gaufridus, cognomento Monachus, Soldanum audito eius adventu, obsidionem a castro dimovisse praedicto et iter ad reditum maturasse. Quo cognito, comes lecticam qua gestabatur, ad terram deponi iussit; et erectis in coelum manibus et devoto spiritu, Domino cum suspiriis et fletu gratias agens, quod in novissimis suis eum benignus et misericors Dominus tanta gratia visitasset: quod seminecis, et in ipsis mortis vestibulis constitutus adhuc hostibus Christianae fidei esset formidabilis, in gratiarum actionibus ultimum coelo tradidit spiritum, relicto filio aequivoco suo, sed a paterna gloria degenerare plurimum, et eodem universorum bonorum ex asse haerede instituto [Recueil des Historiens des Croisades (RHC), vol. I, p. 609-610].⁴⁶*

46. Confronteu-ho amb l'*Estoire de Eracles empereur*, versió i continuació francesa del segle XIII de l'obra de Guillem de Tir: «A ce tens li cuens Jocelins de Rohes avoit geu mout longuement malades si griefment que il atendoit chascun jor la mort. Cele maladie li estoit avenue dune bleceure; car en lan qui estoit passe il estoit pres de la cite de Halape et avoit assis Turs en une tor qui estoit fete de tuiles sans mortier et estoient li mur mout espes. Il la fesoit miner par dessous por abatre tant quil se trest pres por haster les ouvriers. La tor chei soudeinement sur lui si quil fu touz acouvetez. Ses genz li corurent aidier hastivement et le descovrirent tant quil le trestrent hors tout debris; si en avoit geu en langueur longuement. Il avoit bon cuer et bon entendement; mes du cors ne se pooit aidier. Un jor li vint uns messages mout hastivement qui li dist et voirs estoit que li soudans du Coine avoit asses a trop grant gent un suen chastel que len claime Cresson. Quant li cuens oi ce qui de grant cuer estoit mout li desplut de ce que il ni pooit aler; lors fist apeler son filz qui estoit biaux et granz si li comanda quil preist la gent de la terre a cheval et a pie et alast hastivement lever le siege de ce grant home. Des ore mestiers estoit quil portast le fes quil avoit longuement sostenu. Cil se comenca a excuser de ce que li soudans estoit venuz mout efforcement et a grant pooir eu pais ne il ne veoit pas coment il poissent assembler a lui a si pou de gent come il avoient. Quant li peres oi la response du suen filz qui Jocelins avoit non por lui et estoit ses oirs de la terre mout fu iriez car il entendit bien a ses paroles coment la conte seroit governee par lui. Lors fist semondre ses oz par tout le pais. Quant il furent assemble li cuens Jocelins fist atornere une litiere a .ii. chevaus et se mist enz. Lors comenca a aler a tout son ost encontre ses anemis. Quant il fu auques alez avant uns des granz barons de la terre qui avoit non Jefroiz li Moines vint encontre lui et li dist que sitost com li soudans avoit oi noveles que il venoit sur lui en sa litiere a tout son ost ne losa onques atendre aincois avoit le siege guerpi et sen estoit retornez en son pais. Quant li cuens oi ces noveles il comanda que len meist sa litiere a terre. Lors tendi ses mains au ciel et dist ces paroles: "Biau Sire Dieu je vos rent graces et merciz teles com je puis de ce que tant mavez ennore en cest siecle; nomeement a ma fin mavez este si piteus et si larges que vos avez voulu que de moi qui sui demi morz touz contrez et charoigne qui ne se puet aidier ont eu mi anemi tel peor quil ne moserent atendre en champ aincois sen sont foi por ma venue. Biau Sire Dieu

Observem que els paral·lelismes entre Muntaner i Guillem de Tir no són només situacionals: es donen àdhuc en l'àmbit textual («Et lavors ell levà les mans envés lo ceel» / «et erectis in coelum manibus et devoto spiritu»). Dignes de comentari són també les divergències apreciables entre tots dos relats: sobretot fixem-nos que si en el de Guillem el fill del comte d'Edessa mostra a la clara el seu ànim covard, en el llibre del cronista de Peralada és el jove Pere qui, a pesar del gest heroic del pare, salva el dia amb el seu esforç i s'endú tot el mèrit de la victòria. Fa mal de dir, però, si Muntaner va conèixer Guillem de Tir —o, potser més versemblantment, alguna de les seues traduccions— i el va fer servir com a model. La meua impressió és que no es pot descartar que la coincidència siga més aviat poligenètica; fet i fet, ja en la literatura clàssica trobem abundants exemples de comandants que serveixen el mateix capteniment que el nostre Conqueridor o el de Jocelí I. Llegim, per exemple, l'ardit amb què, segons les *Vides paral·leles* de Plutarc, el general grec Èumenes de Càrdia va refer la moral de les seues tropes abans d'una batalla contra Antígon de Macedònia:

Però pocs dies després, quan els soldats marxaven contra l'enemic, es va escaure que Èumenes, a conseqüència d'una malaltia greu, era portat en una llitera a una certa distància de l'exèrcit, on hi hagués quietud, a causa del seu insomni. Però en haver fet un poc de camí, de sobte els apareix l'enemic que franqueja uns turons i davalla al pla. Així, doncs, que els raigs de les armadures d'or comencen a relluir al sol des de les altures per on la formació marxa en bon ordre, i veuen els elefants amb les torres damunt i les cobertes de porpra amb què els guarnien quan els duïen a la batalla, *els primers aturen la marxa i es posen a vociferar que els cridien Èumenes; perquè no avançarien més si ell no feia de general; i recalcant les armes a terra, es passen mútuament l'ordre de romandre on són i a llurs oficials de no moure's i sense Èumenes no lliurar batalla ni arriscar-se contra els enemics. Èumenes ho sent, fa cap a ells de correguda, apressant els portadors, obre a cada costat les cortines de la seva llitera i els allarga la mà, tot joiós. Quan ells el veuen, de seguida el saluden en llengua macedònica, tornen a engrapar els escuts, i percutint-los amb les sarisses llancen l'alarit, desafiant els enemics, ara que llur general és allí. Antígon, sentint de boca dels seus presoners que Èumenes està malalt i que es fa portar de malament que es troba, no considera cap gran feina esclafar els altres, gràcies a la malaltia d'Èumenes. Així, s'afanya per venir a les mans. Però quan, en constituir-se els enemics en formació, ha galopat al llarg*

je cognois bien que tout ce vient de vostre bonte et de vostre cortoisie”. Quant il ot ce dit si se comanda de mout bon cuer a Dieu et tantost sen parti lame: si morut ilec eu milieu de ses genz. Grant duel firent et lemporèrent ennoreement. Uns seus oirs remest apres lui en la terre cil Jocelins que je vous ai dit» (Paris (ed.), 1879-1880, vol. II, p. 5-6). Sobre aquesta traducció, el d'Ost (1899) roman un estudi clàssic; molt més recents són els treballs de Hamilton (2003) —que aborda el valor històric de l'*Estoire*— i Edbury (2007b) —centrat aquest en la seua tradició manuscrita. Hi ha també una traducció castellana feta a partir de la francesa (vegeu BAE, vol. XLIV, i Cooper (ed.), 1989), que ha estat objecte d'un estudi monogràfic de González (1992).

de la línia i ha observat l'actitud i el bon ordre en què estan, esbalaït, s'atura una estona. Es veu llavors la llitera portada de l'una ala a l'altra. Esclafeix, doncs, Antigón la gran riallada, com solia, i després de dir als seus amics «Era això, fa l'efecte, el que s'arregava contra nosaltres!», immediatament s'enduu les seves tropes enrera i acampa [Plutarc, 1935, p. 136-137].

Notem que la presència i el carisma de l'heroi basten per fer tornar el coratge a uns homes de primer reticents a entrar en combat —i, novament, fan que l'enemic s'ho pense dues vegades abans d'escometre'l.

2.8. LA TRADICIÓ ARTÚRICA. UTERPENDRAGÓ I ELS SAXONS

Deixant de banda la qüestió de la possible influència de l'obra de Guillem de Tir / *Eracles*, el passatge de la *Crònica* sembla també relacionable amb una llegenda que no devia resultar aliena a Muntaner: la que explica que el rei Uterpendragó, pare d'Artús, va repel·lir la invasió de Bretanya pels saxons. De fa temps ja que la crítica (Montoliu, 1959, p. 107) ha assenyalat com a font d'inspiració del nostre cronista la història del rei britó, transmesa per la tradició artúrica des de la *Historia Regum Britanniae* de Jofre de Monmouth fins a *Le Morte Darthur* de Thomas Malory, passant pel *Brut* de Wace o el *Roman de Merlin*.

Conta la *Historia Regum Britanniae* de Monmouth (segle XII) que, després de molt temps d'haver regnat els britons, a Uterpendragó, ja ancià i sense el vigor dels seus bons anys, li va sobrevenir una greu malaltia que el va deixar confinat al llit. La sort i la traïció d'uns carcellers van voler que aquells mateixos dies s'escapessen de les masmorres de Londres dos enemics jurats del rei: els prínceps saxons Octa i Eosa, que en el passat havien intentat sense èxit arrabassar-li les seues terres. Aquests guerrers van fugir a la seua Germània natal i tot d'una es van posar a ordir una nova expedició contra l'heroi. No va passar gaire temps fins que una horda saxona va desembarcar a les costes de Britània i va començar a infligir un càstig severíssim a l'illa. Els soldats i oficials d'Úter, tot i posar-hi l'ànima, poc podien fer per aturar aquell rastre de mort i destrucció; moltes ciutats van ser past de les flames i de la voracitat dels invasors. Les notícies d'aquell desastre van pervenir a orelles d'Úter, el qual, tan malalt com estava, es va enfurir en extrem i va fer cridar immediatament a capítol tots els magnats del seu consell. Una vegada reunits, el monarca els va reprendre per la seua poca traça a defensar la terra i els va anunciar la seua intenció de conduir-los a enfrontar-se a camp obert als saxons. Dit i fet: com que no es podia moure, Úter es va fer construir una llitera i va ordenar a tothom que estigués preparat, perquè marxarien contra els enemics a la més mínima oportunitat. Finalment, el rei va encaminar-se amb tota la host cap a Verulamium, que havia estat ocupada per les forces d'Octa i Eosa. Aquests, en ser informats de la vinguda dels britons, no es van preocupar gens ni mica, per-

què, quina classe de batalla els podia presentar aquell líder que no podia cavalcar ni aguantar-se dret i que es trobava a les portes de la mort? Així doncs, per mostrar el menyspreu que l'oponent els inspirava, ni tan sols van molestar-se a tancar les portes de la ciutat davant l'arribada d'Úter i els seus. Aquella mostra de supèrbia els va condemnar: el rei va donar l'ordre d'atac i es va entaular una batalla molt llarga i sangonosa, però a la fi del dia els saxons van ser vençuts i els seus cabdills van trobar la mort. Tot cofoi per la victòria, Úter va alçar-se de la llitera amb molta energia, com si s'hagués curat del tot. Va adreçar-se llavors als seus vassalls i els va fer veure que si bé ell havia patit l'escarni dels saxons —aquests el coneixien amb el malnom del Rei Mig Mort—, s'estimava més haver-los vençut en aquell estat tan deplorable que conservar la seua salut d'abans i haver patit una derrota. Era preferible —va concloure— morir amb honor que viure amb vergonya:

Vastata ita fere tota insula, cum id regi nunciaretur: *ultra quam infirmitas expetebat iratus est*: jussitque cunctos proceres convenire, ut ipsos de superbia et debilitate sua corripere. Et cum omnes in praesentia sua conspexisset: convicia cum castigantibus verbis intulit, juravitque quod ipsemet eos in hostes conduceret. *Praecipit itaque fieri sibi feretrum quo asportaretur, cum ingressum alterius modi abnegaret infirmitas*. Praecipit etiam cunctos paratos esse, ut cum opportunitas accideret, in inimicos progredierentur. Nec mora, paratum est feretrum: parati sunt omnes, diesque opportunus instabat.

Introposito itaque rege, Verolanium perrexerunt, ubi praedicti Saxones universum populum affligebant. *Cumque edocti essent Octa et Eosa adventum Britonum, regemque in feretro advectum, dedignati sunt cum eo praeliari, quia in vehiculo advenerat. Aiebant enim ipsum ipsum semimortuum esse, nec tantos viros cum hujusmodi homine pugnare decere. Receperunt itaque sese intra urbem: et valvas, quasi nihil timentes, deseruerunt apertas*. At Uther, cum id sibi relatum fuisset: jussit ocyus obsidere civitatem, ac moenia undique invadere. Paruerunt itaque cives, et urbem obsederunt, moeniaque invaserunt. Stragem autem Saxonibus dantes, fere dirutis muris ingressi sunt: nisi Saxones ad ultimum resistere incoepissent [...]. Postremo cum multum diei praeteriisset: cessit victoria regi Britonum, interfectisque Octa et Eosa, terga dederunt Saxones. *Tanta inde laetitia cepit regem, ita ut cum prius sine juvamine alterius sese erigere nequiret, levi conamine erectus, resedit in feretro, ac si subitam sanitatem recepisset. Solutus etiam in risum, hilari voce in hunc sermonem prorupit: «Vocabunt me Ambrones isti, regem semimortuum, quia infirmitate gravatus in feretro jacebam. Sic equidem eram. Malo tamen semimortuus ipsos superare, quam sanus et incolumis superari, sequenti vita perfuncturus. Praestantius enim est mori cum honore, quam cum pudore vivere»* [Faral, 1929, vol. III, p. 226-227].⁴⁷

47. Confronteu-ho amb el *Roman de Brut* del poeta anglonormand Wace (segle XII), que fa servir Jofre de Monmouth com a font: «Ensi dura la guerre et crut / tant que li rois s'an aparçut, / et cil del país dit li ont / que si baron feignant se vont. / Oëz home de grant fierté! / Ne lessa pas por s'anferté; /

A desgrat d'una victòria tan rotunda, Úter morirà poc després, enverinat precisament per uns agents saxons. Però el que ens interessa remarcar ara del fragment de la *Historia Regum Britanniae* són els punts més concordants i discordants amb els relats de Muntaner i Guillem de Tir: d'una banda, la irada reacció del rei en saber que els enemics li han envaït la terra; de l'altra, l'escàs temor que la visió del monarca en la llitera infon en els rivals —a l'inrevés del que s'esdevé amb el soldà d'Iconium de la font croada o del que el Jaume I de la *Crònica* espera que succeeïa amb els sarraïns valencians—: Octa i Eosa no defugen la batalla i lluiten fins al darrer alè.

Una versió notablement distinta de la història d'Úter és la que ens ofereix la tradició associada al *Merlín* de Robert de Boron (segles XII-XIII), poema del qual només es conserven poc més de mig centenar de versos, però el contingut del qual coneixem gràcies a la prosificació que se'n va fer durant el segle XIII. En aquest text, qui aprofita la malaltia incapacitant del monarca —que hom defineix ben explícitament com a gota— no és cap enemic exterior, sinó els saxons que es troben instal·lats dins les fronteres del seu regne i que ara —com els sarraïns valencians de Muntaner— es revoltent contra la seua autoritat. Un altre paral·lelisme amb la *Crònica* de l'empordanès és que la font francesa ens parla d'una primera gran batalla entre els rebels i la host reial, que no és comandada personalment pel sobirà i en la qual sofreix una derrota total, circumstància que no es retroba en cap de les fonts reportades fins ara (a tot estirar, Jofre de Monmouth parla d'algunes escaramusses menors i de resultat divers entre britons i saxons). Però en aquest punt la narració del *Merlín* en prosa introdueix una novetat important, perquè la pensada de fer-se dur al camp de batalla en llitera no prové directament d'Úter, sinó del mateix Merlí, que es presenta a la cort i assegura al rei que, si vol sufocar la rebel·lió, haurà de seguir les seues indicacions. Tot seguit, el mag li adreça un discurs de to moralitzador que desenvolupa dos punts centrals: d'una

ne vialt mes, ce dit, remenoir, / ses barons vialt an l'ost veoir. / Et porter s'i fist come an biere, / A chevax, an une litiere. / Or verra, ce dit, quel sivra / Et si verra qui remanra [...]. A Verolam vint li rois droit, / qui a cel tans citez estoit [...]. La ot Octa sa gent conduite / et dedanz la cité l'ot mise; / et li rois l'a defors asise. / Engins fist fere as murs froissier, / mes fort furent, nes pot blecier. / Octa et li sien s'esbaudirent, / qui des engins se desfandirent. / A. i. matin lor porte ovrirent / et por combatre fors issirent. / Desdaing lor sanbloit et vil chose / Que porte i fust por le roi close, / qui an biere les guerreoit / et an bataille an biere aloit. / Mes lor orgualz, ce croi, lor nut / Et cil vainqui qui vaincre dut. / Vaincuz fu et ocis Octa, / ses cosins o lui, Eosa. / Plusor qui s'an sont eschapé / sont vers Escoce trespasé [...]. Por la victoire et por l'enor / que Dex dona au roi cel jor, / est il de joie sus sailliz / come s'il fust sains et gariz. / Formant se prist a esforcier / por ses barons esleescier. / Qant dreciez se fu an estant, / a ses homes dist an riant: / "Mialz vuel je an biere gesir / et an longue anferté lenguir / que estre sains et an vertu / et estre a desenor vaincu. / Mout valt mialz morir a enor / que longues vivre a desenor. / Sesne m'ont tenu an despit / por ce que je gis an mon lit; / asez se sont de moi gabé / et demi mort m'ont apelé. / Mes or a, ce nos est avis, / li demis morz vaincuz les vis. / Alons soantre ces qui fuient, / qui mon fié et les voz destruiet"» (Wace, 1938-1940, vol. I, p. 467-469).

banda, la idea que cap exèrcit no pot prevaldre sense la presència i el guiatge del seu senyor —idea que convé tenir ben present, perquè la retrobarem més tard en un altre text i en una situació del tot semblant—; de l'altra, la importància de les bones obres a l'hora de coronar la vida amb una bona fi —un argument que, per cert, els lectors del *Llibre dels fets* trobaran del tot familiar—:

Et li rois tint puis la terre lonc tans. Et puis avint que il chai en une grant maladie de goutte et des mains et des piés. Lors si revelerent en pluseurs lieus li Saisne en sa terre, et tant li firent de contraire qu'il s'en clama as ses barons, et si baron li loerent que se il s'en pooit vengier qu'il s'en vengast. Et lors dist li rois que pour Dieu et pour lui que il i alaissent, si comme preudomme doivent faire pour leur signour. Et il respondent tout que il iroint volontiers; si i alerent et trouverent les anemis le roi, et virent qu'il avoient grant partie de la terre traite a iaus. Si vinrent contre iaus, et les gens le roi assamblèrent a iaus comme gent sans signour et furent desconfi, et pierdi li rois illuec moult de ses hommes.

Quant la nouvele fu aportee au roi que ses gens estoient desconfi, si en fu moult iriés. Et lors vint li remanans de chiaus qui en la bataille avoient esté, et se plainstrent mout durement. Et quant li Saisne orent la bataille vencue, si crurent moult lour gent et esforchierent. Et Merlins, qui toutes ces choses savoit bien, si vint au roi, qui moult estoit foibles de sa maladie, et avoit auques de son tans usé.

Quant li rois sot que Merlins venoit, si en fu moult liés et pensa en son cuer que encore averoit il confort. Quant Merlins vint devant Uter Pandragon, si fist moult biele chiere. Et Merlins dist: «Sire, vous estes moult effraés». Et li rois dist: «Merlins, je n'en puis mais. Car vous savés bien que mi homme et cil dont je me cuidois aidier et dont je ne cuidois avoir garde m'ont mon regne destruit et mes houmes mors et desconfis en bataille». Et Merlins li dist: «Sire, or poés vous bien veoir que nus ne vaut riens en bataille sans signour». Et li rois li dist: «Merlins, consilliés moi pour Dieu que j'en porrai faire». Et Merlins li dist: «Sire, je vous dirai unes briés paroles et privees que je voel que vous créés. Faites semondre vos os et vos gens, et quant il seront tout assamblé, si vous faites metre en une litiere et s'alés combatre a eus. Et saciés certainement que il seront desconfi. Et quant vous les avrés desconfis, si saverés bien que terre sans signour ne vaut riens. Et quant vous averés che fait, si departés vostres tresors, que je voi bien que vous ne poés gaires longement vivre. Et je voel que vous saichiés que cil qui ont les grans avoirs et muerent a tout, qu'il ne les pueent departir ne bien faire pour lor ames, que lour avoir ne sont pas leur, ains sont chiaus qui ne lour laissent bien faire, et saichiés que che sont li dyable. Et mieus verroit au riche qu'il n'eust onques riens eut des riquesches de ceste terriene vie [...]. Ore convient dont ki veult estre sages que de chou que Dieus li a donné en ceste mortel vie qu'il en achat la vie pardurable. Et tu qui tant as eut de tous biens en cest siecle, quels biens as tu fais pour nostre signour? Je t'ai moult amé et moult je t'aime, et saches bien que nus ne te doit mieus amer de toi; et je le te di bien que tu ne pues durer apriès ceste victoire que tu avras en cest estour et en ceste bataille.

Et saches bien que toutes les honneurs que li hom mainne en cest siecle ne li pueent tant valoir comme li boine fins. Et se tu avoies tous les biens du monde fais et tu eusses malvaie fin, se seroies tu en aventure de tout perdre; et se tu avoies moult de maus fais et eusses boine fin, si averoies tu pardon. Et je voel bien que tu saces que tu n'en porteras ja riens de cest siecle que aumosnes et bien fais. Or t'ai moustre et dit ton affaire» [...]. Et li rois parole a Merlin et dist: «Fiere chose m'as contee, qui m'as dit que je vainqueroi mes anemis. Et comment porrai je guerredoner a nostre signour?». Et Merlins respont: «Seulement par boine fin. Je m'en irai, et si te pri qu'il te souviene de toi meismes apriès la bataille et de che que je t'ai dit» [Paris i Ulrich (ed.), 1886, vol. 1, p. 128-129].

El desenllaç de la història és ja ben conegut: Úter fa cas dels consells de Merlí, guanya la batalla i pacifica tota la terra. Després de la victòria, el rei és transportat a la seua ciutat de Logres i, desitjós d'assegurar-se una bona fi, dedica els seus darrers dies a fer bones obres entre els vassalls:

Ensi s'en departirent entre le roi et Merlin. Et li rois semonst ses gens et dist qu'il iroit contre ses anemis. Lors i ala et se fist porter sour une litiere, si les trouva. Et il vinrent contre lui, si se combatirent, et les gens le roi par le confort de leur signour les desconfirent et en ochirent a grant plenté. Ensi ot li rois le victoire de la bataille et destruisit ses anemis. Et lors remest la terre tout em pais.

Ensi comme vous avés oi le fist li rois. Lors li souvint de chou que Merlins li avoit dit, si s'en repaira a Logres. Et lors, quant il i fu venus, si manda tous ses grans tresors et ses grans avoirs. Et fist savoir a toutes manieres de boines gens ou li plus mesaaiis de son regne estoient, si lour donna moult grans avoirs et grans aumosnes et bieles, et le surplus departi par le conseil et la volenté des menistres de sainte église [Paris i Ulrich (ed.), 1886, vol. 1, p. 129-130].⁴⁸

48. El passatge ací reproduït pertany a la redacció coneguda com a *Suite du Merlin* o *Merlin Huth*; una altra branca del *Merlin* en prosa és la continguda en el cicle *Lancelot-Graal* o *Vulgata* artúrica (vegeu Sommer (ed.), 1908, p. 77-79). L'edició més recent i recomanable del *Merlin* és, però, la de l'erudit francès Alexandre Micha, que recull també els cinc-cents quatre versos que ens han pervingut de l'obra original (Micha (ed.), 2000) i que convé llegir al costat de l'estudi monogràfic preparat pel mateix curador (Micha, 2000). Confronteu aquest passatge, encara, amb el relat que fa de la batalla amb els saxons *Le Morte Darthur* de Thomas Malory (segle xv), que segueix clarament el *Merlin*: «Thenne, within two yeres, Kyng Uther felle seke of a grete maladye. And in the meanewhyle hys enemyes usurped upon hym and dyd a grete bataylle upon his men and slewe many of his peple. "Sir", said Merlyn, "ye may not lye so as ye doo, for ye must to the field, though ye ride on an hors-lyttar; for ye shall never have the better of your enemyes but yf your persone be there, and thenne shall ye have the vycory". So it was done as Merlyn devised, and they caryed the Kynge forth in an hors-lyttar with a grete hooste towarde his enemyes; and at Saynt Albons ther mette with the Kynge a grete hoost of the North. And that day [...] Kyng Uthers men overcome the Northeryn bataylle and slewe many peple and putt the remenaunt to flight. And thenne the Kyng returned unto London and made grete joye of his vycory, And then he fyll passyng sore seke» (Malory, 2004, p. 6-7).

2.9. UN ALTRE REI DE LLEGENDA: ROBERT I D'ESCÒCIA I *THE BRUS* DE JOHN BARBOUR

Dels textos considerats en els anteriors apartats, només dos es refereixen a figures històriques i ben documentades: un capità grec del segle IV aC i un guerrer franc del segle XII; tots els altres tenen com a protagonista un personatge que només sembla haver existit en l'univers imaginari de la matèria de Bretanya. I tanmateix, cal remarcar que Jaume I no és l'únic monarca de l'edat mitjana a l'entorn del qual s'ha bastit un episodi com el que ens ocupa. A tall d'exemple, em referiré en aquesta part al cas d'un rei que té en comú amb el Conqueridor el fet de ser considerat pels seus paisans d'avui el fundador —o, més ben dit, el *refundador*— de la seua pàtria: Robert I de Bruce, que va ocupar el tron d'Escòcia entre els anys 1306 i 1329.

El regnat de Robert I disposa d'una font que, a més de l'interès històric, posseeix un valor literari més que ressenyable: es tracta de *The Brus*, un llarg poema narratiu de 13.550 versos escrit al segle XIV per l'escocès John Barbour. L'obra, d'un esperit patriòtic molt evident, ens presenta Robert com a prototip de cavaller i explica les gestes del seu regnat, amb especial atenció a la victòria que va obtenir contra els anglesos a Bannockburn (1314).⁴⁹ Però el fragment que ens interessa ara conta uns successos anteriors d'uns pocs anys a aqueixa famosa batalla: tenen lloc entre la tardor de 1307 i la primavera de 1308, període durant el qual Robert va haver d'enfrontar-se a una rebel·lió encapçalada per John Comyn, comte de Buchan, i altres barons escocesos. Barbour explica que el rei va començar la campanya contra els rebels amb la seua empenta habitual, però que de camí cap a la vila d'Inverurie va trobar-se extremament feble i cansat, fet que va obligar l'exèrcit a interrompre l'avenç. Pocs dies després, aquell estat de debilitat havia empitjorat: el Bruce no podia caminar ni anar a cavall, i a més rebutjava el menjar i la beguda. El consell reial va prendre llavors les regnes de la situació: el rei va ser col·locat en una llitera i l'exèrcit es va replegar a la posició fortificada de Sliach, més fàcilment defensable en cas d'una escamesa enemiga:

[The king] held straucht the way till Innerrowry,
and thar him tuk sic ane seknes
that put him to full hard distres;
he forbar bath drink and met,
his men na medicine couth get
that evir micht to the king avale,

49. Per a una introducció a l'obra de Barbour, vegeu Gransden (1996, p. 80-83) i les referències bibliogràfiques que s'hi citen; Summerfield (2004, p. 107-126) ofereix un esbós dels seus principals trets literaris. Una panoràmica de lectura ben agradosa sobre la vida i el regnat del Bruce històric és la de Barrow (2005).

*his strinth sa haly can him fale
that he nicht nouthir rid na ga [...].
And, quhen the lordis that thar war
saw that the evill ay mar and mar
travalit the king, tha thoct in hy
it war nocht spedfull thar to ly,
for thar all plane was the cuntre,
and tha war bot ane few menyhe
to ly but strinth intill the plane.
Forthi, quhill that thar capitane
war coverit of his mekill ill,
tha thoct to wend sum strinth sone till [...].
Tharfor in littar tha him lay
and till the Slevach held thar way,
and thoct thar in that strinth to ly
quhill passit war his malady
[Barbour, 1856, p. 193-195].⁵⁰*

Barbour ens ofereix en aquest punt unes interessants consideracions a propòsit del daltabaix moral que la malaltia del rei provoca en el bàndol escocès. En la mateixa línia que Merlí («nus ne vaut riens en bataille sans signour»), els seus versos glossen fins a quin punt la presència o absència del senyor determina el rendiment d'un exèrcit en una batalla: quan s'esdevé que els soldats saben a prop el capità o el veuen batre's amb l'enemic a les primeres línies, el seu ànim es fa més sòlid i s'esforcen a protegir-lo i a imitar els seus bons fets; per contra, la seua absència fa que els homes perden el coratge i no lluiten amb la mateixa decisió. El Bruce pertany precisament a aqueixa casta de líders inspiradors, i és per això que, ara que es troba en un estat tan precari, els reialistes no gosen anar contra l'enemic i es mostren insegurs, vacil·lants:

For folk forouten capitane,
bot tha the bettir be apane,
sall nocht be all sa gud in ded
as tha ane lord had tham to led

50. Done ací la meua traducció del fragment: «[El rei] va encaminar-se cap a Inverurie, / on una malaltia el va oprimir tant / i el va dur a una fadiga tan gran / que no volia ni beure ni menjar; / cap dels seus acòlits no podia pensar / cap tractament que el pogués alleujar. / Fins a tal punt les seues forces van minvar / que no podia caminar ni cavalcar [...]. / Quan els nobles del rei van veure / que la seua malaltia empitjorava més i més / van acordar que no era una bona idea / romandre en aquella regió. / Com que tan pocs eren, no s'atrevien / a quedar-se més temps allà, / sense cap fortalesa i en terreny pla. / Així doncs, fins que el rei es recuperés, / van pensar que el millor era deixar el lloc / i buscar-ne un altre més fàcil de defensar [...]. / Així, tombat en una llitera, / el van conduir a Sliach / perquè reposés en aquella força elevada / fins que s'hagués recuperat». Una edició molt més recent de *The Brus*, acompanyada d'una traducció anglesa moderna i profusament anotada, és la d'Archibald Duncan (Barbour, 1997).

that dar put him in aventur
 but abasing to tak the ure
 that God will send: for, quhen that he
 is of sic will and sic bounte
 that he dar put him till assay,
 his folk sall tak ensampill ay
 of his gud ded and his bounte,
 and ane of tham sall be worth thre [...].
 Sa did this king that I of red,
 and for his outrageous manhed
 confortit his on sic maner
 that nane had radnes quhar he wer.
 Tha wald nocht ficht quhile that he wes
 lyand intill sic seknes
 [Barbour, 1856, p. 194].⁵¹

Com és natural, l'antagonista del relat de Barbour és també un oportunista: en tenir notícies del rei, Buchan convoca les seues hosts i els seus aliats, fa enllestir molts pertrets de guerra i s'afanya a marxar contra l'enemic, disposat a sotmetre'l a un duríssim setge. El comte considera que, amb el Bruce fora de joc, fer rendir la plaça no resultarà gaire difícil; a més, si l'operació té èxit, la llibertat i la vida del rei estaran en les seues mans. S'equivoca: en arribar a Sliach, ell i els altres rebels constaten que les forces de Robert han estat preparant-ne la defensa i que ja ocupen les parts més elevades de la muntanya. Amb tot, Buchan fa avançar els arquers i els ordena disparar contra les posicions enemigues; troben de seguida la resposta dels arquers del rei, que els ataquen des de més amunt i els obliguen a recular. Durant tres dies es repeteixen moltes escaramusses del mateix estil, sempre lleugerament favorables als defensors:

Bot, fra the erl of Bouchane
 wist that tha war thiddir gane,
 and wist sa that sek was the king
 that men doutit of his covering,
 he send eftir his men in hy
 and assemblit gret cumpany,

51. «Quan s'escau que els guerrers no tenen capità / poques esperances poden tenir d'obtenir el triomf, / i si l'obtenen, no és ni de bon tros tan gloriós / com si el seu senyor els comandés en la batalla, / un senyor que avance sense por / i expose la seua vida als perills / del combat, tot afrontant decidit / el que la voluntat de Déu dispose d'ell. / Quan és un capità així qui cabdella / els seus homes s'encoratgen gràcies a les seues obres / i lluiten llavors tan gallardament / que un d'ells es pot enfrontar a tres dels enemics [...]. / Així era el rei de qui escric, / el qual, gràcies al seu coratge i la seua força, / animava tant els seus homes que la por i els dubtes / desapareixien quan es trobava amb ells. / Però ara els seus homes no s'atreueixen a lluitar, / perquè la malaltia el manté apartat de la seua vista».

for all his awn men war thar,
 and all his frendis with him war,
 that was Schir Johne the Mowbra,
 and his brothir as I herd say,
 and als Schir David of Brechyn,
 with fele folk in thar ledyn.
 And, quhen tha all assemblit war,
 in hy tha tu thar way to far
 to the Slevach with all thar men
 for till assale the king that then
 was lyand intill his seknes.
 This was eftir the Martymes
 quhen snaw had helit all the land:
 to the Slevach tha com nerhand
 arait on thar best maner:
 and than the kingis men, that wer
 war of thar best maner:
 and than the kingis men, that wer
 war of thar com tham apparalit
 to defend gif tha tham assalit:
 and nocht forthi thar fais war
 ay twa for ane that tha war thar [...].
 And, quhen the erlis cumpany
 saw that tha wrocht sa wisly
 that tha thar strinth schup to defend,
 thar archaris furth to tham tha send
 to bikkir tham as men of mane,
 and tha send archaris tham agane
 that bikkirrit tham sa sturdely
 quhill tha of the erlis party
 intill thar battale withdrawin war.
 Three dais on this wis lay tha thar
 and bikkirrit tham evirilk day,
 bot thar bowmen the wer had ay.
 [Barbour, 1856, p. 196-197].⁵²

52. «Però en saber el comte de Buchan / a quin lloc s'havien retirat / i que el rei tan malalt estava / que hom dubtava que s'arribés a recuperar, / va convocar els seus vassalls / i va formar una gran host, / perquè comptava amb tots els seus homes / i els seus amics, / ço és, Sir John de Mowbray / i el seu germà —això és el que he sentit a dir—, / i també hi va acudir Sir David, el senyor de Brechin, / al capdavant de molts homes. / Reunides totes aquestes forces, / va fer via a grans marxes / cap a Sliach amb tots els homes, / amb la intenció de posar setge al rei, / que hi jeia molt malalt. / Tot just era passat el dia de Sant Martí, / quan la neu havia cobert ja tota la terra; / va ser llavors que aquell exèrcit va arribar a Sliach, / aparellat de la millor manera possible. / Per la seua banda, els homes del rei, en saber / que l'enemic venia, es van preparar / per a defensar-se de la seua escamesa: / no defugirien la batalla / encara que l'oponent tenia un avantatge de dos contra un [...]. / I quan la host del comte / va veure que

Però a la fi, els oficials del Bruce comprenen que no podran resistir els atacs del comte indefinidament; de fet, s'estan quedant sense provisions i corren el perill de quedar atrapats a la fortalesa, perquè cada dia que passa els assetjadors reben més tropes de refresc i la diferència numèrica és més insalvable. Així doncs, decideixen jugar-s'hi el tot pel tot: posen la llitera del rei al bell mig de la tropa i, feta una mota molt compacta, abandonen Sliach. Els enemics són ara els qui vacil·len, perquè els veuen passar a una distància molt escassa, disposats tot a l'entorn del monarca i preparats per a donar si cal un combat a camp obert. Però aquest no arriba a produir-se, perquè ni Buchan ni cap dels seus aliats no fa res per tallar la retirada de l'escamot reial:

And, quhen the kingis cumpany
 saw thar fais befor tham ly
 that ilka day vox ma and ma,
 and tha war quhene, and stad war sa
 that tha had nothing for till et
 bot gif tha travailit it to get,
 tharfor tha tuk consale in hy
 that tha wald thar na langar ly,
 bot hald thar way quhar tha micht get
 to tham and tharis vittale and met.
 In ane littar the king tha lay,
 and redyit tha, and held thar way
 that all thar fais micht tham se:
 ilk man buskit him in his degre
 to ficht gif tha asalyheit war:
 in middis tham the king tha bar,
 and yhed about him sarraly,
 and nocht full gretly can tham hy.
 The erl and tha that with hi war
 saw that tha buskit tham to far,
 and saw how with sa litill affray
 tha held furth with the king thar way
 redy to ficht quha wald assale:
 thar hartis all begouth to fale,
 and in pes let them pas thar way
 [Barbour, 1856, p. 196-198].⁵³

es captien tan saviament / i que estaven disposats a defensar la seua posició / els van enviar els seus arquers / perquè els ataquessen, / i els altres al seu torn els van enviar els seus, / que els van atacar amb tanta energia / que els de la partida del comte / es van veure forçats a replegar-se. / Tres dies va durar l'escaramussa, / sempre disparant-se els uns i els altres sagetes, / però els arquers reials sempre s'enduïen la millor part».

53. «Però en adonar-se la host del rei / que l'exèrcit que tenien al davant / s'acreixia dia a dia amb més tropes, / i que ells eren pocs i sense vitualles / —les que tenien els costava gran esforç aconse-

Després d'una operació tan arriscada, Robert I aconsegueix d'arribar a Strathbogie, on ha de tornar a fer repòs a causa de la malaltia. Mentrestant, els rebels tornen a la càrrega, aquesta vegada amb millor fortuna: en una cavalcada llampec, arriben fins a Inverurie i cauen sobre una part de les forces del Bruce. Del tot desprevinguts, els realistes són derrotats amb facilitat i es fuguen; alguns s'afanyen a dur a la cort les noves de la desconfita. És tot just en aquest punt que el rei Robert de Barbour ens recorda més el Jaume I de Muntaner: tan bon punt hom l'assabenta del que s'acaba d'esdevenir, l'escocès es dreça al llit i, enèrgic, ordena que preparen el seu cavall de batalla. Alguns dels presents, que es fan creus del que veuen, li demanen com és que es proposa d'anar a cercar l'enemic en el seu estat, però es troben amb una rèplica decidida i enginyosa: de fet —els diu el Bruce—, es troba ja bastant recuperat, i ha estat gràcies a la medicina que li han donat els rebels en forma d'atacs i incursions, més efectiva que qualsevol altre tractament. En veure que el seu senyor ja fa mostra de la bravor de sempre, l'exèrcit recupera la moral i el desig de guerrear:

The lord of Brechyn Schir Davy
is went toward Innerrowry
to lu gif he on ony wis
micht do scath till his ennemys,
and till the end of Innerrowry
he com ridand sa sudanly
that of the kingis men he slew
ane part, and othir sum tham withdrew,
and fled thar way toward the king

guir-les—, / van celebrar un consell i van decidir / que no els era bo estar-se més allà, / i que els calia cercar un altre lloc / on poguessen proveir-se millor. / Van posar el rei en la llitera / i, deixant el lloc, van començar a fer camí; / tots els enemics els podien veure, / cadascun aparellat segons el seu grau / per a entrar en combat. / En el centre de la tropa era dut el rei, / i tot a l'entorn els homes marxaven en formació tancada. / El comte i els que amb ells eren / els van veure marxar aparellats, / i van constatar la calma / amb què avançaven en companyia del rei, / preparats per a combatre els qui els ataquessen. / Llavors els seus cors van començar a vacil·lar, / i els van deixar passar sense atrevir-se a atacar-los». L'episodi de Sliach va ser també contat pel cronista escocès Joan de Fordun (segle XIV) en la seua *Chronica Gentis Scotorum*, però amb substancials diferències respecte al relat de Barbour: d'una banda, perquè Fordun converteix la retirada del Bruce en una victòria rotunda d'aquest contra Buchan i els rebels, que es veuen constrets a demanar una treva; de l'altra, perquè en aquest cas no és fins vuit dies després d'haver vençut els enemics que el rei abandona Sliach, transportat, això sí, en la coneguda llitera a causa de la seua greu malaltia: «In the year 1307, John Comyn, Earl of Buchan, with many nobles, both English and Scots, hearing that Robert, king of Scotland, was, with his army, at Slenach (Slaines), marched forward to meet him and give him battle. But when they saw the king, with his men, over against them, ready for the fray, they halted; and, on Christmas Day, overwhelmed with shame and confusion, they went back, and asked for a truce, which the king kindly granted. After the truce had been granted, the king abode there, without fear, for eight days; and he there fell into a sickness so severe, that he was borne on a pallet whither-soever he had occasion to be moved» (Joan de Fordun, 1872, p. 336).

that with the mast of his gading
 on yhond half doun was than lyand.
*And, quhen men tald him the tithand
 how Schir David had slane his men,
 his hors in hy he askit then
 and bad his men all mak tham yhar
 into gret hy, for he wald far
 to bargane with ennemyis:
 with that he buskit for to ris,
 that was nocht all wele coverit then.
 Then said sum of his preve men:
 «Quhat think yhe, schir, thusgat to far
 to ficht, and yhet nocht coverit ar?».
 «Yhis», said the king, «forouten wer
 thar bost has mad me hale and fer,
 for suld na medicine sa sone
 haf coverit me sa tha haf done:
 tharfor, sa God himself me se,
 I shall outhir haf tham, or tha me».
*And, quhen his men has herd the king
 set him sa hale for the fichting,
 of his covering all blith tha war,
 and mad tham for the battale yhar*
 [Barbour, 1856, p. 199-200].⁵⁴*

El relat de Barbour arriba a un punt àlgid amb l'anada del rei Robert i el seu esquadró de set-cents cavallers al lloc on es concentren els adversaris. Els exploradors del comte de Buchan els veuen arribar a galop tirat, les banderes al vent, i corren a advertir-ho al seu senyor, que fa arrengar a consciència els guerrers: a l'avantguarda situa el bo i millor de l'exèrcit, i al darrere, perquè els seus ànims no flauegen i prenguen exemple dels primers, tota la peonada. Novament, però, els fets no es descabdellen d'acord amb els seus plans: al començament, les primeres

54. «El senyor de Brechin, Sir David, / és anat cap a Inverurie, / per veure si d'alguna manera / pot causar algun dany als seus enemics. / Fins a ben prop d'Inverurie / va cavalcar, doncs, tan sobtosa-ment / que va matar alguns homes del rei / i d'altres van fugir / i van córrer a trobar el rei, / que reposava no gaire lluny del lloc, / acompanyat de quasi tots els seus homes. / I, en haver rebut la notícia / —com Sir David havia mort els seus homes—, / va demanar tot d'una el seu cavall / i va ordenar als seus homes que s'aparellessen / ben prest, perquè ell volia / anar a combatre els enemics. / Va fer, doncs, per alçar-se, / tot i que encara no estava recuperat. / Llavors li va dir un dels seus bons homes: / “Què penseu, potser, senyor, acudir / a la lluita quan encara no us trobeu bé?”. / “Sí”, va dir el rei, “sens dubte, / la seua amenaça m'ha guarit i sanat; / cap medicina no m'hauria fet efecte / tan ràpidament com el que ells han fet. / Així, i que Déu m'ajude a veure-ho, / o jo els venceré a ells, / o ells a mi”. / En escoltar-lo, els seus homes, / i veure'l tan resolt a presentar batalla, / van alegrar-se de la seua recuperació / i van aprestar-se per al combat».

línies es mantenen fermes davant l'avenç dels atacants, però en veure que és el mateix rei qui els ve a l'encontre, tota aqueixa fermesa s'esvaeix. El Bruce ja sap que els té mig atemorits i que només amb una mica més d'esforç el dia serà seu; per això esperona el cavall i carrega contra ells de viva força. La lluita subsegüent no dura gaire: a poc a poc, els homes de l'avantguarda del comte van deixant les armes i van abandonant la *mêlée*. Es produeix llavors un efecte dominó: quan els peons veuen el covard comportament de la primera línia són presos de pànic i fugen igualment. La desbandada és general i el rei, que se sap vencedor de la batalla, encaça els enemics durant una llarga distància:

The nobill king and his menyhe,
 that micht wele ner sevin hundreth be,
 toward Ald Meldrom tuk the way
 quhar ther erl and his menyhe lay.
 The discourouris saw tham cumand
 with baneris to the wind wafand,
 and tald it to thar lord in hy,
 that gert arm his men hastely
 and tham arai for battale:
 behind tham set tha thar merdale,
 and mad gud sembland for the ficht.
*The king com on with mekill micht,
 and tha abad makand gret far
 quhill tha ner at assemble war,
 bot, quhen tha saw the nobill king
 cum stoutly on without stinting,
 ane litill on bridill tha tham withdrew,
 and the king, that tham wele knew
 that tha war all discumfit ner,
 pressit on tham with his baner,
 and tha withdrew tham mar and mar.*
 And, quhen the small folk tha had thar
 saw thar lordis withdraw tham sa,
 tha turnit thar bak all and to ga,
 and fled all scalit her and thar:
 the lordis that yhet togidder war
 saw that thar small folk war fleand,
 and saw the king stoutly cumand,
 the war ilkane abasit sa
 that tha the bak gaf and to ga
 [Barbour, 1856, p. 200-201].⁵⁵

55. «El noble rei i la seua mainada / que eren poc més o menys set-cents homes / van fer camí cap a Old Meldrum, / on Buchan i els seus es trobaven. / Els exploradors del comte els van veure venir /

Amb el rei Robert de John Barbour hem arribat al final d'aquesta galeria d'herois impedits però caparruts: caldrà convenir que la imatge d'un rei donant ordres o fins i tot repartint espasades en el fragor de la lluita des de la seua llitera resulta, si més no, bastant engrescadora! Com hem vist, Muntaner reserva per al personatge un final a l'alçada de la seua trajectòria plena de gestes i conquestes, un final que, a més, sembla sòlidament arrelat en la tradició literària. Això no implica, és clar, negar la possibilitat que el cronista de Peralada haja bastit l'episodi a partir d'alguna de les versions de la *Història d'ultramar* de Guillem de Tir, tot i que les abundants mostres presentades aconsellen una mica de prudència abans d'afirmar-ho categòricament. En qualsevol cas, fixem-nos que, després d'atribuir-li l'esforç sobrehumà d'haver deixat el llit de mort per a anar a la batalla, Muntaner nega al Conqueridor l'èxit rotund que hauria estat fer-lo vencedor dels sarraïns revoltats; quan arriba al camp es troba que ja han estat esclafats sense contemplacions pel seu fill, encara que aquest no dubta a atribuir la victòria a la «bona ombra» —és a dir, a la bona influència— del pare absent. En aquest sentit, el desenllaç de la llegenda dels capítols 25-26 corrobora allò que ha estat assenyalat a propòsit de la visió muntaneriana de la campanya de Múrcia: de nou el rei Jaume de la *Crònica* se'ns apareix com un lleó a l'hivern —per fer servir la fórmula del clàssic cinematogràfic—, que ara vol culminar amb una nova proesa la seua vida prodigiosa, tot just abans de desaparèixer de l'escena i deixar pas a la figura puixant del futur alliberador de Sicília i martell dels francesos, l'infant —i ben aviat ja rei— Pere el Gran.

amb les banderes esteses al vent, / i van apressar-se a advertir-ho al seu senyor, / que va ordenar que tothom s'armés a l'instant / i es guarnís per a la batalla. / Va posar a la rereguarda les lleves; / semblava que tots esperaven amb bon ànim la lluita. / El rei venia amb gran esforç, / però els del comte van mantenir-se fermes / fins que van tenir l'enemic ben a prop; / però en veure que era el noble rei / qui venia sense por i sense descans, / van fer gest de girar les regnes. / I el rei, que sabia bé / que ja els tenia mig vençuts, / va carregar contra ells amb la seua bandera, / i van anar replegant-se com més va més ostensiblement. / I en veure la gent menuda / que els seus senyors rebutjaven la lluita, / van girar l'esquena i van fugir, / uns cap ací, d'altres cap allà. / I els senyors que encara lluitaven en grup, / en veure que totes les lleves fugien / i que el rei venia de viva força, / van atemorir-se tant / que van girar l'esquena també i van fugir». Confronteu-ho amb la *Chronica Gentis Scotorum* de Joan de Fordun, que explica la victòria de Robert I a Inverurie en termes bastant semblants: «In the year 1308, John Comyn and Philip of Mowbray, with a great many Scots and English, were again gathered together, at Inverury. But when King Robert heard of this, though he had not yet got rid of his grievous sickness, he arose from his pallet, whereon he was always carried about, and commanded his men to arm him and set him on horseback. When this had been done, he too, with a cheerful countenance, hastened with his army against the enemy, to the battle-ground—although, by reason of his great weakness, he could not go upright, but with the help of two men to prop him up. But when the opposing party saw him and his ready for battle, at the mere sight of him they were all sore afraid and put to flight; and they were pursued as far as Fivy, twelve leagues off» (Joan de Fordun, 1872, p. 337).

3. Pere el Gran i l'herència dels Hohenstaufen. Profecies i expectatives

3.1. L'ASCENS AL TRON DEL REI PERE

El 27 de juliol de 1276, els carrers de València la Gran van ser envaïts per tot de gent que volia retre les darreres honors al cos de Jaume I, traspasat poques hores abans a la mateixa ciutat. El poble, constituït en una llastimosa processó, avançava entre plors, udols, esgarips i altres grans mostres de dol. A l'avantguarda desfilaven la senyera i l'escut reials, i deu cavalls als quals, com era d'habitud en casos així, hom havia tallat les cues. Tal és el dramatisme amb què recrea Muntaner l'escena:

Els dolls, e-ls plors, et els plants et els crits comensaren per tota la ciutat, que no y romàs rich-hom, maynader ne cavaller, ciutadà, dones et donzelles, que tuy[t] anaven darrera la senyera e l'escut seu, et X cavalls a qui hom havia tolt la coha. Et axí anaven tuyt ploran et braydan; et aquest dol durà en la ciutat IIII dies [cap. 28].

Hom es prepara, també, per fer complir una de les darreres voluntats del difunt, que havia manifestat el desig «que-l seu cors fos portat a l'horde de Poblet, qui és enmig de Cathalunya, de monges blancs» (cap. 28). Així doncs, el fèretre amb el cos del rei surt del cap i casal del regne acompanyat per una representació de notables valentins. De camí cap al monestir cistercenc, la comitiva ha d'anar deturant-se a cada ciutat i vila, on la població local vol donar també el darrer comiat al rei. La cerimònia del sepeli a Poblet resulta un esdeveniment de proporcions insòlites, i Muntaner assegura que mai tanta gent no s'havia aplegat amb ocasió de la mort de cap altre sobirà:

Et con fo là, foren venguts archabisbes, bisbes et abats, priors, abadesses, prioresses, hòmens d'orde, comtes, barons, maynaders, cavallers, ciutedans,

hòmens de viles et hòmens de totes condicions de totes les sues terres; axí que, a VI legües luny, per villes ne per lochs no podien caber. Et aquí foren los reys sos fills, e les reynes, e-ls néts et les nétes qui nats eren. Què us diré? Que tant era la congregació de la gent que enfenitat era; axí que no-s troba que hanc tan grans gents fossen ajustades null temps a sebollir negun senyor. Et aquí, tots ensemps, ab grans professons et ab moltes oracions, et ab grans plors et plants et crits, ell fo enterrat. Déus, per la sua merçè, aja la sua ànima! Et axí és ma fe que ell sia ab los sancts en paradís, amén [cap. 28].

Així es clouen a la *Crònica* els capítols sobre el regnat del Conqueridor, i s'obre la llarga secció (que abraça fins al capítol 146) dedicada al del seu successor, Pere II de Catalunya-Aragó. Paga la pena de comparar com Muntaner i Desclot narren l'entronització de l'infant i els seus primers temps com a rei, atès que l'operació permet de copsar dues maneres bastant diferents de concebre la història. Segons Muntaner, la successió es va produir de manera ben plàcida i els súbdits d'En Pere van rebre gojosament («ab gran solepnitat et ab gran alegra et ab gran festa», cap. 29) el nou senyor, que va demostrar de seguida les seues dots per a l'administració de la terra:

Aprés, con lo senyor rey En Pere hac reebudes les corones et ab la gràcia de Déu fo rey coronat, anà visitan ses terres. Segurament pot hom bé dir d'ell que no fo hanc senyor qui ab tan poques morts con ell donà per justícia fos més temut ne tant duptat per ses gents. Que enaxí aportà en tal pau tots sos regnes, que ab lo sach dels florins et de les dobles podien anar los mercaders et tot altre hom per tota sa terra salvament et segura [cap. 29].

És així que Muntaner ens presenta uns regnes pacificats i en perfecta harmonia, una visió idíl·lica que té poc a veure amb la de Desclot. En efecte, si és cert que aquest cronista subratlla que Pere es captenia com un governant enèrgic i justicier («era tan enfortit e que no duptava neguna res, *ans vulia mantenir justèiya e dretura axí dels grans com dels pocs*», cap. 68, vol. III, p. 21), també ho és que no amaga el conflicte que entre 1278 i 1280 va enfrontar la monarquia amb una gran coalició de barons catalans,⁵⁶ massa reticents a deixar que ara el Gran volgués posar entredit a les concessions i als privilegis arrencats als comtes reis precedents:

Mentre que·l rey s'estava en son palau en la ciutat de València, tots los barons de Catalunya, e el comte de Fox e els cavallers s'ajustaren tots e agren lur conseyl que garreyassen ab lo rey e que li tramesessen acuyndamens per zo cor lo rey, depuys que avia presa la corona en Aragó, no avia volguda tenir cort en Barzelona ne confermar les franquees als barons e als cavallers que·l comte de Barcelona lur avia dades e confermades. De les quals custumes n'í avia que eren

56. Pel que fa a aquesta revolta, vegeu Soldevila (1995, vol. II, p. 157-188).

bones e d'altres qui eren molt males e a gran dan de la terra; e-l rey vulia que les custumes hon la terra valgués meys fossen cassades e gitades fora de sa terra, e les altres fossen en ça volentat. Per què-ls barons de Catalunya ne foren molt agreugats e trameseren lurs missatges al rey ab carta d'acuindamens segelada de molts segels de tots los barons de Cataluya, per conseyl del comte de Foix. E el rey respòs-lur que él no avia cura de sos acuydaments e que-ls faria dret de tot ço que volguessen demanar. Mas éls no volgueren pendre son dret, ans aytantost con les cartes li agren trameses e els misatges foren tornats, comensaren a garrejar e a córrer la terra del rey [cap. 75, vol. III, p. 41-42].

Naturalment, és inútil de cercar al llibre del peraladenc qualsevol al·lusió a totes aquestes tensions internes. Si en el cas de Desclot Pere haurà de maldar per fer-se senyor efectiu de l'herència paterna, en el de Muntaner podrà dedicar-se a desplegar amb tota tranquil·litat la seua política externa, ara com ara al nord de l'Àfrica, on trametrà les galeres d'en Conrad Llança per assegurar-se el tribut dels hàfsides de Tunis (vegeu els capítols 30-31). L'heretatge pel qual s'haurà de batre l'heroi muntanerià serà tot un altre, molt més perillós de reclamar: els drets al regne de Sicília de la seua esposa, la reina Constança.

3.2. «LO FET DE SICÍLIA»: MUNTANER, ELS HOHENSTAUFEN I EL CASAL D'ARAGÓ

La conquesta de Sicília, o Guerra de les Vespres Sicilianes (tal com l'anomena la historiografia moderna), constitueix una fita imprescindible en la història de la Corona d'Aragó, que, de resultes de l'alçament dels sicilians contra la dominació francesa el 1282, va obtenir el control d'una base estratègica al centre del Mare Nostrum, cobejada ja des de l'antiguitat per grecs, romans i cartaginesos, i pel control de la qual els catalans van haver de fer front a les armes físiques i espirituals de les tres potències més temibles de l'Occident de l'època: el papat, el casal reial de França i els seus parents de la nissaga Anjou. El ressò d'aquesta pugna no sols va arribar a les pàgines de les grans cròniques catalanes, sinó que va omplir també, òbviament, les dels historiadors francesos i italians (les altres parts implicades en el conflicte), i fins i tot va rebre l'atenció de cronistes europeus bastant allunyats geogràficament del teatre d'operacions, fet que ens dóna una idea de la importància decisiva d'aquells esdeveniments, que van canviar radicalment l'equilibri de forces a la Mediterrània de la darrereria del segle XIII.⁵⁷

57. Per a la comprensió de l'ambient històric i, particularment, dels successos de les Vespres Sicilianes, el llibre d'Amari (1969) resulta encara una font d'informació bàsica en molts aspectes tot i el pas dels anys, que cal completar amb les aportacions de la crítica moderna: vegeu el recull de treballs aplegats per Wieruszowski (1971) i la completa i amena panoràmica oferta per Runciman (1979). Consulteu, encara, l'estudi d'Abulafia (1982), centrat en la figura de Carles d'Anjou, i el treball de Hillgarth (1984), referit específicament a les vicissituds de la Corona d'Aragó a l'època.

Qui, pocs anys abans que Ramon Muntaner comencés a escriure la *Crònica*, ja demostrava tenir una plena consciència del grandíssim pas que «lo fet de Sicília» havia suposat per a la reputació de la seua dinastia era un altre monarca del casal d'Aragó, Frederic III de Trinàcria, germà de Jaume II el Just. Això és el que es deixa veure en una lletra escrita a Messina l'any 1319 i adreçada precisament al rei d'Aragó, on Frederic adduïa amb orgull les causes que el feien sentir-se senyor legítim dels sicilians:

La primera [rahó] és que yo cuyt tenir Sicília ab bona consiència segons Déu, e asò cuydaria mostrar clarament a tothom qui volgués entendre rahon. La segona és que yo la tenc a honor de mi metex segons lo món, en lo qual honor entén fermament viure lo romanent de ma vida e morir quant a Déu plaurà. La tersa és que la tenc a gran honor e a-xaltament de la cassa d'Aragon; qe, ya sia que la cassa d'Aragon sia tostems estada gran e honorada, vós sabets, bell frare, qe, *depux que fo lo fet de Sicília, la dita cassa d'Aragon fo molt exalsada e temuda, e és vuy en dia e serà tostems ab la volentat de Déu mentre qe-l fet estia en la manera que ara està, so és a saber, sota la nostra senyoria e de nostres areus, qe som membres de la casa d'Aragon* [Giunta i Giuffrida, 1972, p. 176, doc. CXX].⁵⁸

Frederic escrivia les línies suara reproduïdes arran de molts d'anys de lluites diplomàtiques i al camp de batalla amb dos monarques Anjou —Carles II el Coix i Robert I el Savi—, que des del regne de Nàpols feien tots els seus esforços per recuperar el domini de l'illa. Durant tot aquest temps, el rei sicilià havia pogut mantenir a ratlla els rivals del nord, i això havia reforçat les seues creences sobre l'alta missió que la Providència havia encomanat a la seua família amb la defensa de Sicília. Per això mateix, en una altra lletra —aquesta escrita de Messina estant el 15 de novembre de 1321 i dirigida al cardenal Pere Textor—, Frederic es vantava del fet que, tot i el seu poder relativament limitat, Déu l'hagués volgut defensar de les ambicions dels seus enemics. El rei havia girat al seu favor un argument previ del cardenal, el qual l'havia exhortat per escrit a reconciliar-se amb l'Església (havia estat excomunicat pel papa Joan XXII), tot prevenint-lo que, si no ho feia, s'hauria d'enfrontar als mateixos perills que van sostenir els seus predecessors en el tron sicilià, particularment el rei Pere i l'emperador Frederic II de Hohenstaufen:

58. Si no vaig errat, el judici que acabem de llegir concorda bastant amb la doctrina que Muntaner explica al capítol del famós exemple de la mata de jonc (cap. 292), quan al·ludeix al suport que el rei d'Aragó, com a «cap e major de tot», ha de donar a les altres branques del casal, entre elles precisament la siciliana: «Et axí mateix, sia sa merçè que li vaja al cor que sostenga lo senyor rey Ffrederich, son avoncle, et sos fills, qui són sos cusins germans de II parts, *et que el senyal reyal seu, qui reig Sicília, no jaquescha deperir per neguna res; que mentra a Déu et a ell plàcia, aquella casa estarà ferma et segura a honor de Déu, et d'ell et de tot son linatge, et a gran profit de tots sos sotsmesos*» (cap. 292).

Adhuc eciam ex hoc, quod itis exemplificando diversas personas a predicto domino imperatore usque ad dictum dominum patrem nostrum, magnam nobis materiam perhibetis recognoscendi potenciam et bonitatem Dei, hoc est, quod illos, quorum potencia restringebat orbis partem non modicam, non placuit sibi in ista temporalitate servare, *et nos, qui sumus cum ista Sicilia, quam parvum mare concludit, dignatus est salvare et defendere contra tam magnos vicinos fortes atque potentes* [Acta Aragonensia (AA), vol. II, p. 735-736, doc. 421].

Com es pot apreciar, Frederic analitzava la realitat amb la mateixa lògica providencialista que impregna les pàgines d'autors com Desclot o Muntaner, per als quals les victòries catalanes a Sicília havien estat una obra de Déu (*Gesta Dei per Catalanos*), que havia volgut exalçar els febles i humils i abatre els potents i orgullosos.⁵⁹ Però la carta del rei a Textor conté molts d'altres elements interessants, com ara una orgullosa reivindicació dels seus orígens, que per línia materna el lligaven tot just al gran Frederic II, besavi seu. Davant l'atac del cardenal al progenitor i l'Staufen, els quals —al seu parer— havien fet moltes «males obres» a l'Església, Frederic s'havia excusat dient que no coneixia ben bé la causa de la discòrdia entre el papat i l'emperador germànic, i que, per tant, no desitjava tocar aquella qüestió. És clar que el desconeixement al·legat pel rei era només una preterició, perquè tot seguit havia glossat detalladament els serveis dels reis normands de Sicília a la cristiandat, i de Frederic II havia subratllat el fet que hagués passat personalment a ultramar per tal de conquerir Terra Santa i que hagués promulgat més constitucions en favor de les llibertats eclesiàstiques que cap altre príncep del món. Per això, i a propòsit d'un altre punt defensat per Textor —que l'Església havia recompensat com calia els favors que hagués pogut rebre de l'emperador i els seus successors—, Frederic havia replicat que una afirmació com aquella el deixava meravellat i li feia recordar la sentència del psalmista: que els judicis de Déu són inescrutables (Sl 36,7):

Ad hoc autem, quod itis exemplificando diversas personas videlicet ab imperatore Frederico usque ad serenissimum dominum regem Petrum, reverendum dominum patrem nostrum bone memorie, quos dicitis fuisse inobedientes ecclesie et proptere dampna plurima fuisse perpressos, *quo ad presens causam discordie et dissensionis tunc existentis inter dominum papam, qui tunc temporis erat, et dictum dominum imperatorem nescimus*. Et ideo nec de hoc nec de alio,

59. Confronteu també les paraules del rei Frederic amb les del rei d'Aragó Pere III el Cerimoniós, que al pròleg de la seua *Crònica* es mostra convençut que és Déu qui l'ha salvat dels grans perills soferts al llarg del seu regnat: «E axí com la bondat del Creador deliurà David de la mà de Saül rey dels philisteus e de la mà de Absalon, e del poble qui s'era levat contra ell, axí la misericòrdia del Senyor ha deliurat nós e nostres regnes de la mà de tots nostres enemichs; perquè podem nós dir ab David aquella paraula qui és escrita (*Primo Regum, decimo septimo*): *Dominus eripuit me de ore Leonis et de manu urci*» (pròleg, p. 5).

quod ad nos non pertinet, loqui volumus sed tacere. Possumus verumtamen dicere quod scimus atque videmus, apparet namque clarissime quod antecessores dicti domini imperatoris, domini proavi nostri, regnum istud Sicilie de Sarracenorum manibus abstulerunt, acquisiverunt et ad sanctam fidem catholicam duxerunt et edificaverunt devotissime omnes ecclesias cathedrales, que usque in hodiernum diem apparent. Multa eciam monasteria infra regnum ipsi construxerunt et ea munifice dotaverunt, que sunt omnibus manifesta. *Ipsa eciam imperator in favorem fidei ad acquirendum Terram Sanctam de manibus Sarracenorum personaliter ultra mare transivit, multas eciam constitutiones pro libertate ecclesiastica fecit plus quam alius princeps qui fuerit a tempore Iustiniani imperatoris citra. Et propterea, si dictus imperator et successores eius illam remunerationem, quam vos dicitis, condigne a rectoribus sancte ecclesie receperunt, miramur, nisi quia nobis occurrit illud scripture, que dicit: «Iudicia Dei abissus multa», per cuius providenciam non solum mali set eciam boni affliguntur in hac vita et permittuntur affligi* [AA, vol. II, p. 734-735, doc. 421].

Per tal d'entendre millor aquesta citació una mica enigmàtica del rei de Trí-nàcria, ens cal anar al capítol 32 de la *Crònica* de Ramon Muntaner, on s'explica que l'emperador Frederic, «lo pus alt hom de sanch del món, e'l pus savi e'l meylor de tots fets», es va enemistar amb el papa. La *Crònica* atribueix l'origen de la discòrdia a les males obres del diable (expressió que Muntaner, com molts altres cronistes, s'agrada d'utilitzar en moments compromesos) i afegeix que més tard les dues parts van arribar a un acord pel qual l'emperador s'obligava a organitzar una croada a Palestina, cosa que, segons el llibre, Frederic va dur a terme de manera brillant, fins que, per motius que no se'ns precisen, es va veure obligat a retornar als seus regnes:

Et puys per avant se féu pau entre la santa Esgleya et ell, ab covinença que ell passàs en Ultramar per conquerir la Santa Terra et que fos cap et major de tots los crestians qui dellà mar eren ne y vendrien, et que l'Emperi tot se tengués en la sua senyoria et al seu manament.

E sobre aquesta pau, ell passà en Ultramar ab gran poder, et féu molt de bé et guanyà ciutats et lochs que tolch a sarraïns. E com là hac estat lonch temps, hac-se'n a tornar desà mar, *per colpa ne de qui ne per qual rahó axí poch vos en diria res; mas ben trobarets qui us ho dirà si bé ho cercats. Sí que con fo tornat desà mar, la guerra tornà de la santa Esgleya et d'ell, ço és a saber, guerra ab los regidors de la santa Esgleya. E axí mateix vos dich que no sabrets la colpa d'esta guerra de mi, per què vench ne per qui: no és dat a mi que-n deja parlar* [cap. 32].

Com el rei Frederic en la carta ja esmentada, Muntaner no vol comprometre's, però remet a altres fonts on hom podrà trobar la resposta i, d'aquesta manera, demostra que sap molt més del que ens diu. Sembla clar que hom es refereix a la croada liderada per Frederic II l'any 1228, que va finalitzar amb un acord diplomàtic amb el soldà de Babilònia al-Kamil, en virtut del qual van ser consignades

als cristians les ciutats de Jerusalem, Natzaret i Betlem. Allò que Muntaner no s'atreveix a dir és que, mentre l'emperador era a Terra Santa, el papa Gregori IX va incitar a la revolta el regne de Sicília. Vet ací la raó del retorn sobtat de Frederic als seus regnes: la cautela mostrada pel de Peralada resulta, doncs, lògica, perquè obrar d'una altra manera hauria estat acusar el papa obertament. Convé comparar aquest to discret amb l'actitud molt més explícita i compromesa amb què el *Tesoro*, versió italiana de *Li livres dou tresor* de Brunetto Latini, ens parla dels mateixos fets: segons aquesta font, des del seu accés a la cadira imperial, Frederic és injustament tractat pel papa i els cardenals, que no cessen de conspirar contra ell i l'obliguen a anar a la croada amb la intenció d'arrabassar-li la terra durant la seua absència:

Da poi che Federigo fue nella dignitate dello' nperio il papa e alquanti cardinali *per invidia* ordinario *tradevolmente* e vollero ch'elli andasse di là da mare a ricoverare Gerusalem e tutta quella terra ch'e' Christiani vi soleano avere ed era perduta anticamente: *e molti uomini sono e dicono ch'elli lo fecero ad intenzione di farlo uccidere, in modo e in maniera che giammai non tornasse a ponente nella sua dignità dello' nperio* [Amari, 1969, vol. II, 2, p. 455-456].

En qualsevol cas, les simpaties de Muntaner per la figura del Hohenstaufen es deixen veure en molts altres punts: en una ocasió fins i tot al·ludeix a «la santa linya de l'emperador Ffederich et del sanct senyor rey Manffré» (cap. 54). Dels descendents de l'emperador ens diu que, a la mort del pare, «tengren lurs terres en gran fe et en gran dretura. *Emperò, los clergues tractaren que·ls poguessen desrajgar de tot quant havien*, per la sentència que·l pare sant havia donada contra lur pare l'emperador» (cap. 32). Vet ací una frase bastant significativa de Muntaner: els clergues no actuen contra els fills de Frederic impulsats per cap mena d'escrúpol religiós, sinó perquè els volen privar de totes les seues possessions. Cal tenir en compte que un dels arguments arguïts més sovint per l'emperador Frederic en els seus intercanvis epistolars amb altres governants era que al darrere de les persecucions a què el papat el sotmetia no hi havia sinó la cobdícia de l'Església romana, desitjosa de quedar-se els seus béns (vegeu, per exemple, les cartes de l'emperador copiades a les *Chronica Majora* de Mateu de París). És obvi que l'emperador posava sobre la taula uns tòpics explotats *ad nauseam* per la propaganda antiromana: basta comparar els arguments de l'emperador amb els d'un trobador com Peire Cardenal, qui, de fet, al seu sirventès *Clergue si fan pastor* censura l'Església per haver tractat de desheretar Frederic mentre aquest es trobava a Jerusalem.

Muntaner posa sovint en boca dels prínceps del casal de Barcelona el reconeixement dels seus vincles de sang amb els Staufen; fins i tot els soldats de més baixa condició de la host catalanoaragonesa declaren anar a la lluita per vindicar la me-

mòria «del rey Manfrén et de sos frares» (cap. 70). Aquests vincles són posats en relleu també tot sovint per les fonts estrangeres sobre la Guerra de les Vespres: segons Giovanni Villani, allò amb què hom va esperonar Pere el Gran a l'empresa de Sicília va ser el record d'«il suo suocero re Manfredi, e Curradino nipote del detto Manfredi» (ll. 8, cap. 59).⁶⁰ Encara, moltes altres fonts no s'estan d'assenyalar que, en desposar-se amb Constança de Sicília, darrera representant de la nissaga imperial, Pere II havia fet revifar tot d'una la sang d'un llinatge maleït a força d'excomunions i anatemes, el més il·lustre representant del qual, Frederic II, l'*stupor mundi*, havia estat considerat pels cercles filopapals el mateix Anticrist, la prova que es trobaven *ad portas* o havien arribat ja les persecucions dels darrers dies. Com van advertir Marjorie Reeves i Harold Lee, amb el matrimoni amb Constança Pere no sols adquiria els drets al regne de Sicília, sinó que esdevenia, a més, l'hereu de les expectatives dipositades per la tradició escatològica en la gairebé extinta casa de Suàbia.⁶¹ L'enfrontament de Pere amb l'Església i els angevins suposava, de fet, un *revival* de les guerres de Frederic, Manfred o Conradí, la «raça viperina» de què parlava Climent IV. No ha d'estranyar, doncs, que el relat de moltes cròniques de l'època sobre els assumptes sicilians es carregue d'una bona dosi de profetisme i messianisme, ajustats, és clar, als interessos i a l'aparell propagandístic del bàndol que més simpaties causés a l'historiador de torn. Precisament en aquest capítol ens centrarem en la presentació i la discussió dels elements profètics detectables en alguns dels cronistes més representatius dels fets de les Vespres. Prendrem, és clar, com a punt de partida les cròniques catalanes (Desclot i Muntaner, fonamentalment), que llegirem tenint en compte altres obres coetànies com la *Historia Sicula* de Bartolomeo de Neocastro (segle XIII),⁶² el *Chronicon Siculum* (i la seua versió catalana del segle XIV, el *Libre de les conquestes de Sicília*) o la *Chronica* de Salimbene de Parma (segle XIII); l'adopció d'aquesta perspectiva comparativa sembla força lògica, atès que, com pretenc demostrar, les interpretacions en clau providencialista i messiànica no són pas un recurs exclusiu dels nostres dos cronistes, sinó que els lliguen de ple a la producció historiogràfica europea del seu temps.

60. Seguesc l'edició de Giovanni Porta (Villani, 1991), digitalitzada i consultable a la següent adreça electrònica: <http://www.classicitaliani.it/index144.htm>.

61. «Because of its Hohenstaufen connections Sicily held, in all these earlier writings, a special prophetic place. When the Hohenstaufen line was extinguished there, the focus of prophetic significance passed to the House of Aragon, since Peter II had married Constance, daughter of Manfred. With the establishment of Peter's son Frederick in Sicily, the seed of the Hohenstaufen was held to have returned. Thus Sicily again occupied a key prophetic position» (Lee i Reeves (ed.), 1989, p. 76).

62. Per a una presentació general de l'obra de Bartolomeo de Neocastro, vegeu Pispisa (2002, p. 29-48).

3.3. «SI COME LIBERAU MOISE LU PUPULU DI FARAGUNI»: PERE EL GRAN, NOU MOISÈS DELS SICILIANS

Forma part del tòpic dels autors antiangevins l'al·lusió als rigors del govern francès sobre Sicília, que és emprada invariablement per a justificar la revolta de les Vespres. Així, Muntaner incideix en el tirànic govern de Carles i els seus funcionaris francesos sobre l'illa de Sicília («ell hac tals officials meses per tota la ylla de Sicília, *que no fahien ni deÿen sinó mal et supèrbies, et no los paria que e-l món fos altre Déus mas lo rey Karles*», cap. 43), i en un altre punt conclou «que-l món tan cruel gent no ha, là hon han poder, con són franceses» (cap. 54). El descontentament del poble sicilià es fa del tot patent arran d'uns fets esdevinguts devers la darreria del mes de març de 1282. Tot comença a Palerm, a prop de l'església del Santo Spirito, on, d'acord amb la tradició local, s'han congregat molts ciutadans per tal de celebrar les festes de Pasqua. Les donzelles, elegantment guarnides, acudeixen al temple acompanyades pels marits, els pares o els germans. La festa sembla transcórrer plàcidament fins que uns soldats francesos s'atansen al lloc i, impúdics, tracten d'abusar d'algunes dones: «ells los matien la mà» pels vestits «e les pecigaven, et metien-los les mans a les mamelles axí mateix» (cap. 43). Tanta desvergonya indigna els presents, que, a l'instant, al crit de «Muiren li francesqui!» (cap. 43), dilapiden els soldats responsables de l'ultratge i repeteixen tot seguit l'operació amb tots els angevins que troben a Palerm. L'exemple dels palermitans és seguit per moltes de les ciutats sicilianes, i aviat el foc de la revolta es propaga per tota l'illa.

Naturalment, Muntaner es posa de part dels rebels: considera admirable la paciència dels sicilians amb una gent tan cruel i orgullosa («meravella era com los sicilians no els degollaven abans que no ho soferissen», cap. 43), i ens dóna l'oportuna lliçó moral sobre la caiguda en desgràcia dels invasors. El lector atent s'adona que el de Peralada insereix en la seua narració de les Vespres tot de fórmules i citacions bíbliques que incideixen, precisament, en el càstig que Déu infligeix als superbs. «E en aquell punt davant Déu vengren aquelles clamors» (Ex 2,23; 3,9), ens diu en reportar les protestes dels palermitans, finalment escoltades pel cel, que ha fet caure sobre els qui devoraven Sicília «la espaha de justícia» (Ex 22,24), que ha tallat d'arrel els seus excessos. «Et açò esdevench per sentència de Déu» (Sof 2,10; Jr 5,13; 32,23), afirma encara Muntaner, i el context de la citació del llibre de Jeremies és encara més interessant: Déu anuncia que enviarà contra els seus fills desobedients una nació poderosa i valenta, a través de la qual punirà els seus errors («*Ecce ego adducam super vos [...] gentem robustam, gentem antiquam [...]*», Jr 5,15-16). No costa gaire veure en aquest poble venjador els catalans, tramesos per Déu per castigar les iniquitats de Carles i els seus francesos, fet que, comptat i debatut, potencia encara més el marcat to profètic de tot el text.

Desclot, per la seua banda, assegura que la revolta es va donar «a gran dret lur e a gran tort dels franceschs, qui són molt cruel gent e ls tenien vilment sots lurs peus» (cap. 81, vol. III, p. 73). I cal tenir en compte que aquest mateix autor incorpora al capítol 88 (vol. III, p. 89-90) un memorial de greuges del poble de Sicília contra Carles d'Anjou, document que devia circular en la realitat, perquè no sols el català sembla aprofitar-lo, sinó també els cronistes sicilians. El fenomen es repeteix amb un altre text ben conegut, la carta que els ciutadans de Palerm van trametre als de Messina per incitar-los a la rebel·lió, inclosa al *Chronicon Siculum*, els continguts i fórmules de la qual van ser profusament aprofitats per molts altres cronistes de les Vespres. Llegim a continuació la versió oferta pel *Libre de les conquistes de Sicília*:

Als nobles ciutadans de la nobla ciutat de Mecina, sots Pharaoh príncep subjugats, los palermitans, salut e foragitar senyoria de captivitat, e rebre lo loguer de libertat. Leve't, filla de Syon, vest-te la tua fortelesa, tu, qui despullada de les vestures de alegria en lo dia de calemitat e de misèria, en lo dia de amargor e de infàmia, eres envileÿda! No vullés d'aquí avant gitar plors, qui són menyspreu teu, mas pren les tues armes, lo arch e lo carcay, e deslague los ligams del teu coll; car ja es feta en opprobi als veÿns teus, e menyspreu a aquells qui són entorn de tu, estranys e enemichs als faells crestians; ja los teus peus estan humiliats en los grilons, axí com aquells de Josep, e est venuda vilment axí com esclava a aquests malvats francesos; ja les gents te escarnexen: «On és lo teu Déu?». Per què esperes d'aquí avant, e per paciència es feta vil no solament als enamichs, ans encare al Creador? Qual cosa pus dura o pus trista soferí lo poble de Israel en temps de Farahó, que açò que à fet aquest gran dragó qui engane tot lo món, e és-se mès d'aquests dies en l'ort de Sent Pere e en la noble vinya de la Esgleya? Aquest és lo diable solt de la presó après MCC anys, qui devorant totes coses tol la vida de les coses presents e la glòria de les esdevenidores. E donchs, què ha a tu profitat la reemçó del piadós Salvador, si escapada de la gola del diable ara es feta vianda del gran dragó e del poble de Ethiópia? Ha, mesquins! De tan greu error fom dessabuts nós e la Esgleya, mare nostra! Car axí com la stela de la alba tudant les tenebres en lo seu neximent apparia pus clara e pus bella que les altres, axí nos pensàvem que l'esdeveniment d'aquest fos nostre lum e glòria inspirada a nós del cel, dients entre nós: «No hages pahor, ffilla de Syon! Vet lo rey teu: vindrà a tu suau, qui remourà de tu tota tribulació e foragitarà tota tristor! Aquest és l'àngel teu, la entrada del qual la piscina del teu cor desige per ço que guaresca totes les tues langors, qui untarà a tu ab oli de alegria més que los participans teus. Aquest és cherubín, qui obrirà a tu les portes de paradís, e és Raphael, qui guardarà tu de perill de la mort, axí com lo fill de Thobies». O malestrugue oppinió! O esperança enganable! De cert aquest és Neró molt cruel, qui los apòstols de Déu oçí e en mort de la mare cruelment se ascalfà! Aquest és lo foch de l'eternal juhí, dissipant equalment totes coses, e és axí com destrai posada a la rayl. O gran dolor! Aquell que creÿem que fos aneyl simple, sentim que és lehó molt cruel [...]. Perta-

nyen-se aquestes coses de príncep, que aquells que deguera regir, péxer e nodrir, destrue, dissipe, desgast? Ab gran marevella nos merevellam de la Esgleya apostolical, dona nostra e mestre, qui sots callament passe la crueltat e malvestat d'aquest príncep. Com se pot fer que Ell, qui sap tots los fets qui's fan en les pus luny partides del món, no senta lo fum de tan gran foch qui és prés d'Ell? Car lo nostre ventre és axí baxat tro a la pols de la terra, que podem e devem dir: «Beneuyrades són les exorches, qui no enfanten, e les mamelles qui no aleten». Car no roman altra cosa dir sinó: «O, Déus, entín en la nostra ajuda!». Com, donches, forçats més per divinal que per humanal inspiració entenam en lo bén de la libertat que solíem haver, e tallades del tot les serps qui penjaven de les nostres mamelles e opremudes les boches de les serps, amonestam-vos, frares molt cars, que no esdevenque que reebats en va la gràcia de Déu. Veus lo temps acceptable, veus ara lo dia de la salut nostra [...]. Èrem axí com oveles errants e ànimes sens fe, mas ara, donchs, cridem en lo cel, e haurà merçè de nós Déus totpoderós, qui guareix aquells qui han contricció de cor e ligue les feridures d'aquells, e si-a nós torre de deffensió de la cara de l'enamich, e les gents qui confien en la lur crueltat sien opremudes per la mà de la potència de Déu. Siats forts en la batalla e batallats ab la serp antigue, e axí com infants quaix ara engendrats rahonables, sens engan desigats dolçor de libertat, per ço que de present reebats gràcia e justícia e d'aquí avant esquivets misèria e calamitat [*Libre de les conquestes de Sicília*, f. 22r-23v].⁶³

63. Oferesc a continuació la versió llatina del *Chronicon Siculum*: «Nobilibus Civibus Urbis egregiae Messanensis, sub Pharaone Principe plusquam in luto et latere ancillatis, Panormitani salutem, et captivitatis iugum abiicere, et brachium accipere libertatis. Consurge filia Sion, induere fortitudinem tuam, quae iucunditatis exuta vestibus, et vestimentis tuae gloriae denudata, in die calamitatis et miseriae, in die amaritudinis et ignominiae contabescis. Noli ultra lamenta miseriae, in die amaritudinis et ignominiae contabescis. Noli ultra lamenta promere, quae tui contemptum pariunt, sed tolle arma tua, arcum et pharetram, et solve vincula colli tui. Iam enim facta es in opprobrium vicinis tuis, derisum et contemptum his, qui in circuitu eius sunt, barbaris et Christi fidelium inimicis. Iam humiliati sunt velut Ioseph in compedibus pedes tui, et tamquam serva es pravis Ismaelitis viliter venundata. Iam gentes tibi impropertant: ubi est Deus tuus? Et cur ultra expectas? Et per patientiam villis efficeris non solum hostibus, sed et Creatori! Quid durius, quidve miserius plebs Israelitica sustulit temporibus Pharaonis, quam quod draco iste magnus fecit, qui seducit universum Orbem, et se in hortum B. Petri, et electam Ecclesiae vineam intulit his diebus? Hic est enim Satan solutus a vinculis, qui post mille ducentos annos conglutiens omnia, vitam aufert praesentium et gloria futurorum. Quid igitur tibi profuit redemptio piissimi Redentoris, piissimi Salvatoris, si tunc eruta de fauce Diaboli nunc in escam Draconis magni et Aethiopum populi devenisti? Heu miseri! Quam vano fuimus errore decepti, Nos et Ecclesia mater nostra. Sicut enim Lucifer discutiens tenebras in suo ortu clarus apparet et rutilans, sic istius adventum in nostrum opinabamur prodire lumen et gloriam caelitus inspiratam, dicentes intra nos: "Noli timere, filia Sion, ecce Rex tuus tibi venit mansuetus, qui omnem a te tribulationem auferet, omnemque tibi molestiam extirpavit. Hic est Angelus, cuius ingressu piscina laetitiae prae partibus tuis unget. Hic est Cherubin, qui portas tibi aperiet Paradisi; et Raphael, qui te tamquam unicum Thobiae filium a mortis laqueo praeservabit". O infelix opinio et spes fallax! Hic revera est Nero saevissimus, qui Dei Apostolos trucidavit, et in matris necem crudeliter exarsit. Hic est ignis aeterni iudicii aequaliter omnia dissipans; et velut securis posita ad radicem. Proh dolor! Quem pastorem credidimus, est verissime lupus rapax, et quem agnum putavimus mansuetum, leonem ferocissimum experimur [...]. Sunt ne ista Principis et Pastoris, ut quos debet regere, pascere et fovere, destruat,

Efectivament, l'epístola és alhora un patètic plany de la mala senyoria de l'Anjou («est venuda vilment axí com esclava a aquests malvats francesos», se'ns diu) i una exhortació a la resistència farcida de referències escripturístiques, com ara la coneguda fórmula amb què hom ordena d'oposar-se a la serp antiga, que manlleava directament un versicle de l'antífona *ad Magnificat II Vesp.* del *Commune Apostolorum*: «Siats forts en la batalla e batallats ab la serp antigue» («Estote itaque fortes in bello, et cum antiquo serpente pugnate») que està enganxada als pits de Sicília i la consumeix a poc a poc, viva imatge de l'opressió, rematada per la significativa al·lusió a Lc 23,29: «Beneuyrades són les exorches, qui no enfanten, e les mamelles qui no aleten» («Beatae steriles et ventres qui non genuerunt et ubera qua non lactaverunt»). La de la serp és, de fet, només una de les múltiples imatges que el text fa servir per a referir-se als francesos del rei Carles, terrible *draco magnus* que ha seduït l'Església amb els seus encants i n'ha arrabassat el control. Sota el seu domini, els sicilians viuen tan oprimits com els israelites a Egipte en temps del faraó. Tot plegat, el quadre fa pensar en l'arribada de l'Anticrist, encarnat en la figura de l'angeví: («Aquest és lo diable solt de la presó après MCC anys, qui devorant totes coses tol la vida de les coses presents e la glòria de les esdevenidores»). Aquesta identificació de Carles d'Anjou amb l'Anticrist em sembla desatencable, per tal com la trobarem també —més explícitament encara— en la *Historia Sicula* del messinès Bartolomeo de Neocastro, que explica que el francès, en accedir al tron de Sicília, es va llançar «*tamquam leo rugiens super filios regni sui*» (confronteu-ho amb 1Pe 5,8) i emet aquest sever judici sobre el seu regnat:

[R]ecepimus potius *Regni Siculi Antichristum*, cum gentis et rerum augmentationem crederemus, immitens in nostra Lupos voraces ovilia, non parcenti morsi cuncta, quae iussit et voluit, devorarunt; et velut Draco factus nequissimus terram circuens, omnia perdit [RIS, vol. XIII, col. 1026].

dissipet et evellet? Vehementi tamen admiratione miramur Dominam nostram et magnam Apostolicam Matrem Ecclesiam feritatem huius Principis, et nequitiam sub silentio transmittere, quomodo tanti ardoris fumus potuit latere in vicinia, cui de ultimis terrae finibus facta singula patefiunt! Sic autem humiliatus est in pulvere venter noster, quod iam dicere possumus et debemus "*Beatae steriles, quae non pariunt, et beata ubera, quae non lactant*", et in laudem prorumpere Michaelis, quod non restat aliud dicere nisi "Deus, in adiutorium meum intende". Cum igitur Divina potius quam humana inspiratione compulsi, libertatis antiquae beneficium resumere intendamus, serpentibus omnibus, quae ad nostra pendebant ubera, penitus amputatis, et aspidum auribus oppressis, hortamus vos, fratres carissimi, ne in vanum gratiam Dei vos recipere contingat. Ecce namque tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis vestrae [...]. Erasmus enim tamquam oves errantes, et animae sine fide. Nunc igitur clamemus in caelum, et miserabitur nostri Deus Omnipotens, qui sanat contritos corde, et alliget contritiones eorum, ut sit nobis turris fortitudinis a facie inimici, et gentes, quae in sua feritate confidunt, potentiae ipsius dextera comprimantur. Estote itaque fortes in bello, et cum antiquo serpente pugnate, et quasi modo geniti infantes rationabiles sine dolo lac concupiscite libertatis, ut accipiatis iustitiae gratiam in praesenti, et calamitatis fugiatis miseriam in futuro» (RIS, vol. x, col. 830-833).

D'altra banda, l'al·lusió a les calamitats egipcianes per referir-se als patiments dels sicilians sembla també un lloc comú de les cròniques i documents redactats des del punt de vista catalanosicilià, com es pot comprovar si llegim la paràfrasi que Bernat Desclot va fer de la lletra del *Chronicon Siculum* al capítol 81 de la seua *Crònica*:

Als gentils e nobles barons e a tota la universitat de Messina, saluts e perdurable amistat. Fem-vos saber que, ab la gràcia de Déu, que nós avem espoliada nostra terra, e totes les encontrades, dels devorables serpens qui-ns englutien nós e nostres enfans, e-ns turmentaven nuyt e jorn, e tiraven lo layt de les mameles de nostres mulers e de nostres files e les devoraven sens merçè molt cruelment. Hon nós vos pregam, axí com a feels germans nostres e especials amics que nós vos tenim, que gitets de vostra ciutat los espaventables serpens e que siats en contra lo gran dragó forts e ardots companyons ab nós ensemps; per ço cor lo temps és vengut que siam deliurats e iscam sots lo pesant jou de Faraó, qui molt és greu e dur. Que a ara és vengut lo temps que Déus tramès Moysès a Faraó per deliurar los d'Irreel de captivitat e de son poder. Ara és vengut lo temps que aqueyl Moysès qui devia deliurar los fils d'Irreel és vengut a nós deliurar, qui érem perduts per nostres peccats. Per ço cor a Déu lo Pare, qui és tot misericordiós, ha presa pietat de nós, levats-vos, e no siats adurmits, e dressats-vos de combatre contra·ls cruels serpens [cap. 81, vol. III, p. 74-75].

El text de Desclot, on trobem també les imatges del «gran dragó» i les serps bevent dels pits de la pobra Sicília, acaba amb la mateixa exhortació a la lluita («dressats-vos de combatre contra·ls cruels serpens»), tot i que afegeix algunes variants ben interessants. La més destacable, possiblement, és l'anunci de la imminent arribada d'un nou Moysès, que alliberarà els sicilians del pesant jou del faraó Carles. No és cap secret el nom del candidat a ocupar aquesta distingida posició: es tracta, òbviament, del rei Pere d'Aragó. Segons Desclot, els ciutadans, que han de deliberar a quin sobirà demanar ajuda contra els angevins, són ben conscients

que per nuyt hom no podien venir a salvament sinó per lo rey d'Aragó; que tot axí com Moysès, qui deliurà, per la vertut de Déu, los fils d'Irrehel de les mans de Faraó, tot axí devien éls ésser deliurats de les mans de Karles per lo rey d'Aragó, ab la volentat de Déu [cap. 87, vol. III, p. 87].

La fórmula es repeteix en dues ocasions més a la *Crònica* de Muntaner, que ens presenta els sicilians celebrant l'arribada a l'illa del seu flamant «regidor e governador», que ells creuen tramès directament del cel:

Déus los havia tramès lo sanct rey d'Aragó qui·ls deliuràs de les mans de lurs enemichs e·ls fos guiador et governador, axí con tramès Moysèn al poble

d'Irraell e li donà la verga [...] per què tuyt podem conèxer que açò fo obra pròpria de Déu [cap. 60].⁶⁴

El fenomen observat en les nostres cròniques troba una vegada més una correspondència exacta amb el que apreciem en la tradició italiana del *Rebellamentu di Sichilia*, el *Liber Jani de Procida* o la *Leggenda di messer Gianni di Procida*, obres, totes elles, que recullen la comparació: «si come liberau Moise lu pupulu di Faraguni» (Amari, 1969, vol. II, 1, p. 474). Endemés, sembla que aquesta interpretació dels fets era l'assumida també pels mateixos membres de la casa reial catalanoaragonesa, si hem de creure el *Libre de les conquestes de Sicília*, que recull una carta tramesa per Frederic de Sicília als consellers de la ciutat de Barcelona, on el rei ens dóna el seu punt de vista particular sobre la història més recent de l'illa:

Lo rey çà-nrera Karles primer, vinent primerament en lo regne de Sicília, axí com en cosa de tot fora de son dret, lo qual regne, trencada fe, esvehí e, contra Déu e justícia, ab quals se vulla favors possehí, açò manifest és a tots, *sotsmeses les gens sicilianes a pus dura senyoria e de tot a pus importable servitut que aquella a qui foren sotsmeses los fills de Israel envers los egipcians sots lo príncep Pharaó, cativats en fer lot [...]*. Mas nostre senyor, guardant en alt en loch de la habitació sua, de ont veu totes coses, mogut a les oracions e a làgremes dels oprimuts, sobre la afflictió e contricció del poble volch oyr la oració dels homils e no menyspreà les pregàries de aquells, e Ell, *qui destrouex les supèrbies dels superbiosos*, escomogué los coratges dels simples contre lo fill de crueltat gloriejant-se en sa força, e donà alegries en la bocha d'aquells e posà coltells tallants en les sues mans per fer venjança en les nacions estranyes e increpacions en les gens d'altre loch, e a liguar los reys d'aquells en grillons e los nobles seus en maneres de ferre, e *mès l'esperit seu en lo cor del pare nostre çà-nrera de bona mamòria, per ço que en forts mà en braç estès amenàs lo poble de Irrehel de la molt dura servitut dels egipcians. E lo dit pare nostre, fet vergua de fellonia de nostre senyor a girar lo bastó dels malvats en salut dels pobles dels secilians*, lo qual per juhí de Déu foragitat de la Esgleya, aquell poble al qual era vengut lo constituhí senyor [*Libre de les conquestes de Sicília*, f. 46v-47r].⁶⁵

64. Confronteu-ho amb el capítol 54 de la *Crònica*, on els missatgers de Sicília s'adrecen al rei Pere d'aquesta manera per demanar-li ajut contra els francesos: «Adonchs, sant senyor, ajes merçè de nós, et plàcie't que vajes pendre aquell regne qui és teu et dels teus infants, et leve'ls de la mà de Pharaó; con axí con Déus deliurà lo poble d'Irraell de les mans et de poder de Pharaon, axí, senyor, pots tu deliurar aquell regne de la man de la pus cruel gent qui e'l món sia: que'l món tan cruel gent no ha, là hon han poder, con són franceses».

65. Diu el *Chronicon Siculum*: «Quondam rex Carolus I, in Regnum Siciliae primum adveniens tamquam in rem iuris penitus alieni, cum de fide rupta invasisset ac contra Deum contraque iustitiam quibuscumque favoribus possedisset, palam est omnibus, Siculas gentes duriori subiecit dominio, et importabiliiori subiecit penitus servituti, quam qui subiecti fuerunt Israel filii apud Aegyptios sub Pharaone Principe in luto et latere ancillati [...] respiciens autem Dominus de excelso in loco habitationis suae unde omnia conspicit, ad orationes et lachrymas oppressorum motus super afflictione et contri-

Si no vaig errat, la comparació amb el faraó i els israelites es basa, com ja vaig apuntar en una altra ocasió (Aguilar, 2004b, p. 129-130), en una fórmula ja emprada a l'oració de l'*Ordo commendationis animae*, que té bastant tradició al darrere: en tots els casos el monarca adquireix propietats redemptores i el seu poble es converteix en una nova Jerusalem, el poble escollit. És curiós comprovar que hom feia servir la mateixa jugada en el bàndol contrari: als *Statuta Civitatis Aquile*, per exemple, hom proclama Carles I d'Anjou el nou Moisès que allibera els seus vassalls del poder del faraó (que en aquest cas no és cap altre que l'emperador Frederic II!).⁶⁶ Encara, detectem el recurs més tard en una autora com Christine de Pisan (segles XIV-XV), que, al *Livre du sage roy Charles*, presenta aquest rei, que va aconseguir alliberar tot França dels anglesos tret de cinc ciutats, com «le Moysse», que va traure el seu poble «hors du servage de Pharaon».⁶⁷

3.4. LA *HISTORIA SICULA* DE BARTOLOMEO DE NEOCASTRO I LA LLEGENDA DEL NAIXEMENT DEL REI PERE

El rol de perseguidor de França és, precisament, el que una crònica siciliana com la *Historia Sicula* de Bartolomeo de Neocastro reserva per a Pere el Gran. Un dels elements més característics d'aquest text és, en efecte, la inserció de profecies sobre la figura d'aquest rei, que sovint Neocastro posa en boca dels diversos personatges de l'obra. Comencem a ser plenament conscients de la importància d'aquestes prediccions al capítol 17, que ens narra la conquesta d'Alcoll, a Tunís, per les tropes catalanes. Després del saqueig, hom es troba amb un vell ancià del lloc, que, curiosament, té el do de veure les coses futures. Interrogat per Pere so-

tionem populi, exaudivit orationem humilium, et non sprevit preces eorum. Et qui effringit superbias cum superbis, incitavit mansuetorum animos contra saevitiae filium in suo robore gloriantem, et dedit exaltationes in gutture eorum et gladios accipites in eorum manibus collocavit ad faciendam vindictam in nationibus ex eis et increpationes in gentibus alienis ad alligando eos in compedibus et nobiles eorum in manicis ferreis vinciendo, et misit spiritum eius in cor divinae recordationis quondam domini patris nostri, ut educeret populum in manu forti et extento brachio ex Aegypto, et ex Aegyptiorum durissima servitute: factusque est idem genitor noster virga furoris Domini ad conterendum baculum impiorum et erigendum Siculorum populos in salutem, quem rei iudicio reiectus ab Ecclesia ipse populus, ad quam confugerat, sibi duces constituit» (RIS, vol. x, col. 876-877).

66. Vegeu Boyer (1998, p. 127).

67. «D'ycelle dicte noble lignée Dieu, ameur du très christien peuple françois, pour la réparation, confort et préservation dudit lieu, lequel, par plusieurs adversitez de nostre sire, peut estre consentyes pour cause de correccion, si comme le bon pere chastie ses enfens, tout ainssy comme jadiz donna Moysse, né de nobles parens, ou temps de l'adversité d'Egipte, aux enfens d'Israël, le sage conduiseur pour ledit peuple en espace de jours tirer hors du servage de Pharaon, volt la divine Providence faire naistre de parens solemnelz et dignes, c'est assavoir, du bel et chevalereus Jehan, roy de France, et de la royne Bonne, s'espouse, fille du bon roy de Bahaigne, ycelluy sage Charles [...]» (Michaud i Poujoulat (ed.), 1836-1851, vol. 1, p. 595).

bre el futur de l'expedició, l'endeví avança amb tot luxe de detalls el que passarà: Aragó unirà un poble insular als seus dominis i matarà innumbrables fills de la cruel Gàl·lia, que envairan la seua terra i finalment se n'hauran de retirar amb vergonya, consumits per una pesta terrible i per la gent del rei, que excel·lirà en les batalles navals:

Scio enim quod versus diem fortuna in fine Librae maiora tibi Petro parat; ibi eris excelsus, et resiliens in Occasum Septemtrionalem adnihilabis spiritum. Ibi caput Galliae saevae cadet, et tanta erit multitudo spirituum, quod terram tuam operit omne genus, et dicetur; Vinceris, et vinces. Dicit populus tuus: «fugiamus in regionem remotam, a multitudinem gentium cedamus». Et, Deo autore, patientiae tuae cedit, et gloriaberis super gentem deperditam. Vide quod semini tuo populus insularis addicitur, et marino proelio triumphabis. *Perdes in montibus et locis planis innumerabiles filios Galliae saevientis. Proceres moriuntur unum unum post unum clade mirabili. Iam non sufficiunt campi corporibus, iam pestis in animalia transiit, et mortua igne peribunt; et in diebus illis fiet excelsior, et non erit ultima gloria regni tui* [cap. 17; RIS, vol. XIII, col. 1031].

Neocastro revesteix el personatge de Pere II d'una important aurèola de mesianisme, evident sobretot al capítol 51, que, per cert, ens presenta el rei rebutjant el contacte sexual amb una indiscreta i fogosa dama siciliana, Macalda Scaletta, com sabem una actitud que no lliga gens amb la fama d'homes pecadors i femellers del casal de Barcelona. En tot cas, segons Neocastro, Pere, per tal de dissuadir la dona, li conta aquesta curiosa llegenda sobre el seu naixement, circumstància ja advertida per Soldevila (1963, p. 19-21):

Domina quidem mater nostra et seniores nostri sic docuerunt nos quod Christus omnipotens, a quo sumus, prodigia suae potentiae in coelo, terra et mari, quae praedecessoribus nostris inaudita fuerunt, nocte conceptionis nostrae monstravit. Illa enim nocte mirabilis flamma ignis fulvi coloris de coelo ab ortu solis veniens, supra palatium regium apparuit velut fulgur. Nocte illa bis fuit Lunae passio, terribilis sonitus ad modum immensi tonitruum fuit auditus. In aere grandines de coelo cadentes diversas et varias hominu, volatiliu et animalium formas gerunt. In terris de montibus, silvis atque nemoribus universae serae et pecora derelictis cubilibus fugiunt, et qui montana tenebant, praecipites currunt ad litora. Terra contremuit, arbores, serpentes et aspides terra vomit, arces scinduntur et montes aperti sunt mirabilium undarum alvei, aquis pluvialibus valles implentur, et plus solito mare crescit. Caetum eximum mare nostrum parturiit, et quos Oceanos protulit nostri capiunt pisces multos. Tunc cives Barchinonenses regalem aedem surgentes e stratis murmurationibus repleverunt. Et interim senex quidam veniens ad dominum patrem, nostrum dixit: «Eremita ego sum, Domine, et habitatio mea ad Montem Serrati dicitur. Ad te venio, bono ducor spiritu; elongavi me procul a spelunca mea usque ad locum qui dicitur Saxum vitae, quaerens radices herbarum, cibaria

consueta, et dum manerem hac nocte sub tum saxum orans, vox missa est ad me super dicens: «Ecce nunc terra montium concepit et mirabilem fructum producet». Et paulo post sacerdos palatii regii ad dominam mater nostram accedens dixit: «Domina, ego pro tantu strepitu stratum meum lacrymis rigavi, et surgens ad tabernaculum Domini sum ingressus, et ante sacrum altarem prostratus audivi vocem de coelo dicentem: «Ecce leo conceptus, nascetur prodigiosus in populis». Domina etiam regina, cum et ipsa perterrita staret ante sacros pedes Dei Genitricis, somno rapta videbat, quod gravida foret, et iam cum ad partum venisset, humanitatis specie mutata flammam ignis educebat terribilis ad modum draconis habentis capita quinque, et sextum in cauda, a cuius flatu populi gentium obstupebant, et percutiebat lethaliter cauda gallos [RIS, vol. XIII, col. 1063-1064].

Així doncs, talment el seu pare, el rei Pere II tenia una llegenda relativa a la seua vinguda al món. El text de Neocastro, en efecte, és un enfilall de *mirabilia* i recull molts dels motius que acompanyen els relats dels naixements dels herois; de fet, hom copsa a primer cop d'ull l'ascendència evangèlica (Mt 2,1-9) de l'estel que, vingut de les parts d'Orient, s'atura sobre el palau reial de Barcelona, assenyalant el lloc exacte on l'hereu d'En Jaume, constituït en un nou Messies, ha vingut al món (motiu D1314.13, *Star indicat location of newborn hero*, de Thompson, 1955-1958). Però per ventura té més interès encara comprovar que Neocastro sap amansir l'escena amb el trastorn de les forces de la natura i ens ofereix un quadre que recorda molt els *iudicii signa* o signes del judici final dels textos escatològics: per començar, aquella nit hom escolta un tro immens i espordidor (F960.1.1.1, *Thunder at king's birth*); a més, del cel plouen uns trossos de glaç que han adoptat les formes més inversemblants; els animals que abans s'amagaven als boscos i a les muntanyes han desemparat atemorits els caus i fugen veloçment cap a les zones més baixes del litoral (és el *world upside down*, que de ben segur recorda els *adynata* del famós poema XLVI ausiasmarquià); es produeix un terratrèmol i la terra vomita de les entranyes arbres i rèptils; les fortificacions s'esquerden, els monts s'obren i el nivell de les aigües creix més que de costum, etc. El trasbals de la natura s'interpreta, doncs, com a presagi de l'adveniment d'un personatge amb uns trets extraordinaris, fenomen retrobable al conegut romanç castellà *Abenamar*, probablement una de les mostres més belles del motiu: «Abenámar, Abenámar, / moro de la morería, / el día que tú naciste / grandes señales había. / Estaba la mar en calma, / la luna estaba crecida; / moro que en tal signo nace, / no debe decir mentira» (Di Stefano (ed.), 1993, p. 220). D'altra banda, cal parar atenció als possibles models de la narració del cronista, que sembla inspirar-se particularment en les llegendes sobre el naixement d'Alexandre el Gran, que circula ven en textos com l'*Alexandreis* de Gautier de Châtillon, la *Historia de preliis Alexandri Magni* de Lleó de Nàpols, el *Roman d'Alexandre* francès o el *Libro de*

Alexandre castellà. En efecte, la *Historia de preliis* recull el detall del tro anunciador («peperit Olimpiadis, et ubi puer cecidit in terram, statim facta sunt fulgura atque tonitrua seu terremotus», ll. 1)⁶⁸ i la traducció catalana amplifica el passatge afegint-hi més detalls:

E tantost que lo fadrí fon nat, soptosament començà a fer terratrèmol e trons e lamps e molts senyals, e sí foren fetes corruscacions e tenebres per tot lo món, e la nit se estené fins a la primera part del dia, e moltes nus e tempestats foren sobre la terra [*Història d'Alexandre*, f. 1xrb].

Em sembla força significativa la referència a la major durada de la nit, que, si no vaig errat, concorda amb el que conta la *Historia Sicula* («Nocte illa bis fuit Lunae passio»). Pel que fa als altres elements inclosos per Neocastro, convé apuntar que la desbandada de les feres espantades o l'enfuriment de les aigües es pot llegir al *Roman d'Alexandre*, on la por que homes i animals senten és interpretada com un senyal del domini universal que el nounat assolirà:

A l'eure que li enfes dut de sa mere issir
 Dieus demoustra par signe qu'il se feroit cremir,
 Car l'en vit l'air müer, le firmament croissir
 Et la terre croller, la mer par leus rougir
 Et les bestes trambler et les homes fremir;
 Ce fu senefiance que Dieus fist esclarcir
 Pour moustrer de l'enfant qu'en devoit avenir
 Et com grant seignorie il avroit a baillir
 [Armstrong *et al.* (ed.), 1937, p. 72].⁶⁹

Al costat dels fenòmens esmentats, el relat de Neocastro incorpora un altre element important: les visions, que confirmen la predestinació de l'heroi i que hom atribueix a tres persones diferents: un misteriós ermità, el capellà reial i la mateixa mare del rei, na Violant, que, aquella mateixa nit, somia que l'hora del part s'acosta i que d'ella naix una flama terrible, un drac l'alè del qual paralitza de por la gent del món i especialment els francesos, que percudeix letalment amb la seua cua. D'entrada, observem que el naixement de l'heroi demana de manera gairebé invariable l'aparició d'uns personatges amb un rol fonamental: els profetes, testimonis del prodigi esdevingut, que, dotats d'una autoritat profunda i poderosa, són els encarregats de condensar les gestes més assenyalades del futur rei en

68. Cite el text de la *Historia de preliis* a partir de l'edició electrònica consultable a la següent adreça: <http://www.thelatinlibrary.com/leo1.html>.

69. En aquest punt el *Libro de Alexandre* segueix de prop el *Roman d'Alexandre*: «Grandes signos contieron quand'est'infant nació / el aire fue cambiado, el sol escureció, / tod'el mar fue irado, la tierra tremeçió, / por poco que el mundo todo non pereçió» (Cañas Murillo (ed.), 1988, p. 136).

un missatge críptic que empra una simbologia ben característica, fonamentada en la tradició dels textos bíblics i l'animalística (Zumthor, 1973, p. 29-30). L'associació de l'hereu d'Aragó amb la figura del *draco terribilis* respon, tot just, a un recurs tradicional de la imatgística profètica: només ens cal recordar els vaticinis de Merlí sobre el fill d'Uterpendragó, Artús, a la *Historia Regum Britanniae* de Monmouth. D'altra banda, convé notar que Neocastro torna a explotar aquesta imatge en altres punts de la *Historia Sicula*. Així, al capítol 61 el cronista sicilià ens narra la derrota de la cavalleria francesa, massacrada pels almogàvers del rei Pere, a la vila de Seminara (relatada també per Desclot al capítol 102 de la seua *Crònica*). Les notícies d'aquesta desfeta arriben prompte al campament del príncep Carles de Salern (fill de Carles d'Anjou) i estenen el pànic entre els angevins. Llavors un soldat anomenat Drogus s'acosta al príncep i li fa una advertència molt clara: el que acaba de succeir és només un tast dels esdeveniments futurs, que s'endevinen molt més funests per a la causa dels Anjou. Cal que el jove Carles tinga coratge, perquè, si no, el drac, l'aspecte del qual l'enemic (el rei Pere) ha pres, acabarà devorant les seues forces amb el seu alè temible: «considera —li diu— allò que li va fer al pare [Carles d'Anjou], i per l'exemple del pare, pensa el que al fill li esdevindrà». Les paraules del *miles* són premonitòries: poc després, el príncep serà capturat a la batalla naval de Nàpols per Roger de Llúria (cap. 77):

Scito quod ista praeambula sunt, et futura potius sunt timenda [...]. Nec moueant tanti prudentiam Principis horum uanae persuasiones et uerbula, qui hucusque dum Regis rumor foret in castris, iam putabant hostes ex humeris recepisse, et cum percussi non essent, tremor eorum artus ligauerat, exponentes se ad praecipitium et ad fugam. Hoc quidem cordi habe, et a tantu proposito contine motus tuos, *ne Draco, cuius speciem hostis gerit, si secus feceris, reuoluto in te pectore deuoret uires tuas, et afflatu suae potentiae minuaris. Si sunt uerae quae loquimur, specta quid egit in Patrem et quid in posterum sit agendum, et exemplo Patris puta quid in Filium sit acturus* [RIS, vol. XIII, col. 1070-1071].⁷⁰

70. Vegeu també la continuació de la *Història* de Saba Malaspina. Aquest text, en explicar els preparatius de Pere per al viatge d'Alcoll, afirma que el rei, obertament enfurit, com un lleó, i, d'altra banda, com un drac, espera l'ocasió d'atacar Carles per sorpresa: «Dompnus, inquam, Petrus rex Aragonum, qui quondam Constantia, Manfredi filia, coniugio fuerat copulata, classica praeparat et navigia exorditur, naves et galeas fieri facit de lignaminibus leuigatis et fortibus, quasi Leo aperte irascens, et occulte insidians, sicut Draco» (*Bibliotheca Scriptorum* (BS), vol. II, p. 340). Com veurem, el joc amb aquests dos animals simbòlics esdevindrà crucial en l'intercanvi de cartes entre Pere d'Aragó i Carles d'Anjou (vegeu el següent apartat del present capítol). Pel que fa a les llegendes relacionades amb Pere el Gran, encara cal tenir en compte que, com assenyala Soldevila (1963, p. 268-269), «un altre autor italià, el Salimbene, ens ha transmès una altra llegenda relativa al gran rei, una llegenda que el converteix en un dels nostres primers excursionistes, el primer, almenys, que dugués a terme l'ascensió fins al cim del Canigó». En efecte, aquesta llegenda reconta que el rei d'Aragó es va atrevir a ascendir el Canigó en companyia de dos cavallers i que, en arribar al cim, va veure un misteriós llac. Pere va llançar una

**3.5. «CUIUS NOMEN IN PETRA FUNDABITUR, CUI PULLA AQUILE UNICA CONIUNGETUR»:
LA VENJANÇA DE MANFRED I CONRADÍ**

A més de vencedor dels francesos, el rol atribuït per les fonts filoaragoneses a Pere II té altres facetes interessants, com és la de venjador de les morts de Manfred i Conradí de Hohenstaufen. Particularment, l'execució de Conradí, al cap i a la fi un jove de setze anys, decapitat a Nàpols després de la victòria angevina a Tagliacozzo, va causar una profunda commoció a l'Europa de l'època (Aguilar, 2004b, p. 136-141). No són poques les cròniques que blasmen sense embuts Carles d'Anjou per una sentència tan despietada, començant per les catalanes. Així, Desclot glossa l'episodi a partir d'una citació evangèlica (Mt 18,24-34) i desplega tot se-

pedra a l'aigua i, a l'instant, del fons va sorgir un drac horrible i grandíssim, l'alè del qual va fer obscurir l'aire. Vet ací el text llatí: «De commendatione Petri Aragonensis regis, que in exemplo supposito demonstratur. Iste Petrus rex Aragonie fuit homo magnifici cordis et fortis armatus et doctus ad bellum. Nam homo fuit magne audacie et multa presumpsit, ut patet in negotio regni Sicilie, quod contra regem Karolum et papam Martinum ausus fuit invadere. Patet etiam hoc ipsum in alio exemplo, isto videlicet quod subicimus. In confinibus Provincie et Hispanie mons altissimus eminet, qui ab illis qui partes illas inhabitant mons Canigosus appellatur, quem nos montem Caliginosum possumus appellare. Hic mons navigantibus per mare, cum veniunt, primus apparet, cum vero recedunt, ultima terra est, post quam aliquam videre non possunt. In isto monte nunquam habitavit homo, nec filius hominis super eum ausus fuit ascendere propter eius nimiam altitudinem et propter difficultatem itineris et laboris. Circa radices vero montis istius habitatores existunt. Cum autem Petrus Aragonum super istum montem cogitasset ascendere, volens experiri atque cognoscere, quid in montis cacumine haberetur, vocatis duobus militibus, amicis necessariis, quos intime diligebat, exposuit illis quod facere disponebat. Qui gavisi sunt et promiseunt ei, quod non solum tenerunt secretum, verum etiam, quod nunquam separarentur ab eo. Assumptis ergo victualibus et congruentibus armis, dimissis equis ad montis radices, ubi habitatores existunt, ceperunt pedestres paulatine ascendere. Et cum iam multum superius ascendissent, ceperunt audire tonitrua horribilia et terribilia valde. Insuper corruscationes et fulgura apparebant, grandines et tempestates descendebant, ex quibus omnis pavefacti, cadentes in terram, velut exanimis facti sunt pre timore et expectatione, que supervenerat [Lc 21,26] illis. Petrus vero, qui robustior erat et fortior et qui desiderium cordis sui complere volebat, confortabat eos, ne deficerent in afflictionibus et terroribus illis, dicens, quoniam labor iste adhuc ad honorem eorum et gloriam redundaret. Et dabat eis comedere et cum eis pariter comedebat. Et post recreationem et fatigationem itineris et laboris iterum hortabatur eos, et secum valenter ascenderent. Et sic multis vicibus factum est atque dictum. Tandem illi duo socii Petri regis ceperunt deficere, ita quod pre nimia lassitudine itineris et trinitruorum timore vix poterant respirare. Tunc Petrus rogavit eos, ut expectarent eum usque ad vesperam diei sequentis, et si tunc non rediret ad eos, de monte descenderent et irent quo vellent. Ascendit igitur Petrus cum magno labore solus. Et cum in cacumine montis fuit, lacum invenit ibidem. In quem cum lapidem proiecisset, egressus est ex eo draco horribilis et magne magnitudinis et cepit per aera volitare, ex cuius flatu obtenebratus et obscuratus est aer. Post hec Petrus descendit ad socios et quicquid viderat et fecerat totum sociis retulit, exposuit et narravit. Et descendentes illis de monte precepit eis, ut quibus vellent hec omnia divulgarent. Videtur michi, quod hoc opus Petri Aragonum possit connumerari cum operibus Alexandri, qui in multis terribilibus negotiis et operibus voluit experiri, ut laudem in posterum mereretur» (*Monumenta Germaniae Historica* (MGH), vol. xxxii, p. 599-600). Com es pot comprovar, la llegenda respon a tota una tradició que té un dels exponents més coneguts en les *Otia Imperialia* de Gervasi de Tilbury (vegeu Hauf, 1989, p. 73-93) i resulta interessant, si més no, per la nova aparició del drac en relació amb la figura de Pere II.

guit una bona dosi d'ètica providencialista: ens avança els grans mals que Déu enviarà més tard a Carles com a càstig pel seu crim i no s'està de recordar la benevolència amb què Carles i els seus dos germans van ser tractats en ser capturats pels sarraïns a la batalla de Mansura (1250):

Per açò si Carles membràs quan los sarraïns de Babilònia lo preseren, ell e sos freres, qui eren anats en terra d'estranyes gents per destruir ells e per tolre la llur terra, e no llur feeren null mal ans los ne lleixaren anar, ells e llurs gents, sans e salvos, ben fóra raó e mercè que, quan hac pres Corralí, qui venia demanar ab raó sa terra, que no l'auciés ne li feés mal; mas tot així com ell havia trobada mercè entre les gents qui no eren de sa llig, que ell l'hagués a Corralí, qui era crestià e de sa llig. Mas Déus tot poderós qui veu totes coses, a qui no plau crueltat ne desmesures, ans li plau mercè e caritat, e fa dels baixs alts e dels alts baixs, li reté d'açò guasardó [cap. 63, vol. II, p. 451-452].

Cal dir que aquesta anècdota va ser aprofitada amb freqüència pels sectors antiangevins per a posar en relleu que fins i tot els infidels tenien més clemència que l'Anjou: és el cas del trobador Calega Panzan, autor del poema *Ar es sazoz c'om si deu alegrar*, un atac carregat de profetisme contra els francesos i el clergat corrupte.⁷¹ Per la seua banda, Muntaner tampoc no dubta a interpretar la caiguda de Carles d'Anjou com una punició divina: «que·l dit rey Corral vench en ses mans viu; et sabets que féu la major crueltat que hanc rey ne fill de rey faés [...] que a Nàpols li féu tolra la testa. Et per la gran crueltat que ell féu, podets veer tuyt quines penitències li va Déus donan, ne quines venjances ne pren» (cap. 114). La línia d'interpretació seguida pel cronista de Peralada fou, de fet, la que va triomfar arreu d'Europa. Villani, per exemple, afirma que «parve che·lla innocenzia di Curradino, ch'era di così giovane etade a giudicarlo a morte, Iddio ne mostrasse miracolo contra lo re Carlo, che non molti anni appresso Iddio gli mandò di grandi aversitadi quando si credea essere in maggiore stato» (ll. 8, cap. 29).

Siga com siga, la mort de Conradí era també la del darrer Hohenstaufen mascle, l'últim dels *pulli aquile*, polls de l'àguila imperial o descendents de Frederic II, desplomats per les forces de Carles d'Anjou. La implicació, però, d'Aragó en les renovellades guerres de Sicília i, sobretot, el matrimoni de Pere i Constança van suposar la *translatio* al casal de Barcelona de molts dels pronòstics fets a propòsit de la dinastia alemanya. De fet, el *Breviloquium* recull una profecia referida probablement a Pere el Gran i un dels seus descendents: «De porta Yspanie egredietur

71. «Al rei Carle degra tostemps membrar / con el fon prez ab son frair'eisamen / per serrazis, e trobet chاوزimen / assas meillor qe non pogro trobar / a Saint Eller, qi forfait non avia, / li cristian, ai las! q'en un sol dia / pezejeron frances petitiz e granz, / ni la maire salvet neis sos enfanz» (Riquer (ed.), 1979, vol. II, p. 1684). Per als sirventesos provençals de propaganda antiangevina, vegeu Aurell (1994, p. 183-202) i Asperti (1995, p. 54-59, i 2002).

infans, cuius nomen *in petra fundabitur, cui pulla aquile unica coniungetur, ex cuius semine in petra fundato egredietur regulus ad imperium volans [...]*» (Lee i Reeves *et al.* (ed.), 1989, p. 250). Notem la nova referència a l'enllaç dinàstic amb la «pulla aquile unica» i, també, que d'aquesta unió ha de nàixer un hereu que serà coronat emperador. Doncs bé, cal recordar que el capítol 185 de la *Crònica* de Muntaner, on se'ns descriuen les festes de la coronació de Frederic, fill de Pere II, com a rei de Sicília, inclou, a més, un interessant discurs de l'almirall Roger de Llúria a propòsit del nou monarca, on s'afirma el següent:

[M]ostrà-los per III rahons que aquest senyor era aquell terç Ffrederich que les profecies deyen que devia venir et ésser senyor de l'Emperi et de la major part del món. E les rahons eren aquestes: que era çert que ell era lo terç fill que-l senyor rey En Pere havia; et d'altra part, que ell era lo ters Ffrederich qui havia senyorejada Sicília; d'altra part, que seria lo terç Ffrederich qui és estat emperador d'Alamanya. Per què per dret li podi-om dir Ffrederich terç, rey de Sicília et de tot lo regne [cap. 185].

De ben segur que Llúria al·ludia a les profecies sobre l'adveniment del tercer Frederic o emperador dels darrers temps.⁷² Cal advertir que Frederic era realment el segon rei sicilià d'aquest nom, tot i que el mateix monarca va fer servir sistemàticament entre 1304 i 1311 als documents de la seua Cancelleria la intitulació règia *Fridericus tercius Dei gracia rex*.⁷³ Com ha assenyalat la crítica, aquesta predilecció resultava natural tenint en compte les grans coordenades del pensament escatològic de l'època.⁷⁴ Fet i fet, una de les creences professades per fra Dolcino, segons la *Historia fratris Dulcini haeresiarchae*, era que Frederic d'Aragó, rei de Sicília, havia d'entrar a Roma l'any 1305 i ser coronat emperador, i, encara, que crearia nou reis (deu, segons altres versions) a Itàlia, amb els quals combatria els prelats corruptes de l'Església i mataria el papa, Bonifaci VIII, i que tot seguit instauraria un règim que reduiria tot el món al Nou Testament:

Item creditit, praedicavit et docuit quod Dominus Fedricus Rex Aragoniae debebat ingredi Romam in anno Millesimo trecentesimo quinto in festis Nativitatis, vel in mense Martii proxime sequentis, et fieri Imperator per Romanos. Et licet non venerit in dictis terminis, tamen credebat eum adhuc ven-

72. Pel que fa a les profecies sobre el tercer Frederic, vegeu Reeves (1969, p. 332-346) i Töpfer (1992).

73. «In conclusione Federico dal 1296 al 1303 utilizzò il titolo *Fridericus tercius dei gracia rex Sicilie, ducatus Apulie et principatus Capue*; dal 1304 al 1311 *Fridericus tercius dei gracia rex*; dal 1311 al 1314 *Fridericus dei gracia rex Trinacrie*; dal 1315 al 1318 *Fridericus dei gracia rex Sicilie*; dal 1319 al 1326 *Fridericus dei gracia rex Trinacrie*» (Giunta i Giuffrida, 1972, p. 33).

74. «Tutta la forza dell'argomentazione, quale fu intesa dell'oratore [Llúria] e accolta dal pubblico, stava nel suo contenuto mistico e profetico» (Stefano, 1937, p. 93).

turum et fieri Imperator ut supra. Et quod ipse Dominus Fedricus factus Imperator debebat facere novem reges in Italia; qui Imperator, et Reges debebant regnare tribus annis cum dimidio, et infra dictum tempus interficerent Dominum Papam, qui tunc esset, et multos Praelatos et multos Ecclesiasticos et Monachos, ac Praedicatoros Minores et alios religiosos, et esset maxima guerra, et eis ac toti Ecclesiae auferent divitias et dominium temporale, et reducerent universam terram ad Novum Testamentum; et postea eligeretur ut esset unus Papa sanctus, et quod ipse Dulcinus esset ille Papa sanctus, si tunc viveret [RIS, vol. IX, col. 435-436].⁷⁵

Tot plegat demostra com era de viu el record dels Staufen en l'imaginari col·lectiu de finals del segle XIII i principis del segle XIV. Una prova addicional d'aquest record són les dues epístoles suposadament intercanviades entre Pere i Carles d'Anjou poc després de l'inici de la Guerra de les Vespres, incloses al *Chronicon Siculum* (cap. 40). En la primera d'aquestes lletres, Carles d'Anjou, després de reivindicar la legitimitat dels seus drets a ocupar el tron sicilià, llança una violenta invectiva contra el seu rival, que ha obrat com un imprudent i un vulgar lladregot («a manera de ladre qui fa violència»)⁷⁶ per haver gosat desafiar Déu i l'Església, a qui en darrera instància pertany el regne, i li recorda amb evident complaença que ja va vèncer els seus parents Manfred i Conradí, aquest darrer mort «ab coltell de cruel escapçador». L'angeví clou el desafiament ordenant a Pere d'abandonar immediatament l'illa de Sicília, perquè altrament ell i la seua gent seran exterminats pels vencedors llliris de França:

Karles, per la gràcia de Déu rey de Jerusalem e de Sicília e comte del ducat de Polla e del principat de Capua, de Proença e de Folcalquer, a-n Pere, fill çà-nrera de l'alt senyor rey d'Aragó. Si de consideració de sana pensa, pesada en la balança de justícia, haguesses pres consell, a la perfi no-t fosses enclinat a tan foll pensament. Certes, tu, sobrat per alcuna honor o per affecció de guany, no hagueres en alcuna manera girades a manera de ladre qui fa violència les tues mans robadores al nostre regne de Sicília, lo qual ab moltes angústies de batalles ab escanpament de sanch, levades les estoiles ab nostra pròpia sanch, tolguem de poder d'aquells qui la tenien ocupada, e açò menant e amonestant la santa mare Esgleya. Mas vertaderament conexem que lo teu consell

75. L'*Additamentum ad Historiam Dulcini* afegeix: «Et Fredericus Imperator relevatus regnabit et imperabit per universum Mundum magis quam fecerit aliquis Imperator. Et durabit usque ad tempus Antichristi» (RIS, vol. IX, col. 454).

76. Si hem de creure Bernat Desclot, també el cardenal Jean Cholet, legat apostòlic per a la croada contra Catalunya de Felip l'Ardit, va acusar el nostre rei d'actuar com un assaltador de camins: «Mas ara s'és levat lo pus sotil e-l pus minve de poder príncep del món, ço és a saber Pere d'Aragó, que axí com aquell qui és pobra e va robar per los camins per tal que puxa cobrir sa pobresa d'aquella robària, axí ell, com fos pobre e no li bastassen ses rendes, és vengut ocupar lo regna de Ssisilia e ha fet los vassalls de la Sglésia rabatllar» (cap. 136, vol. IV, p. 110).

és fat, con la tua man robadora te és fforçat estendre per ço que, presa la robaria o preses les despulles, te alegrasses. No has considerada, tu malvat, la no sobrabla excel·lència de la nostra mare la Esgleya, qui ha senyorejar a totes nacions e a la qual tot lo món e totes creatures obeexen. Aquesta és aquella en la qual Jesuchrist [...] fonament de tota la fe cristiana; aquesta és aquella a la qual la terra, la mar e lo cel colen, preÿquen e adoren, e tots aquells qui són sots lo sol són tenguts de donar tributs e fer serveys ab caps enclinats. No has considerada tu, malvat, la potència de la nostra altesa, que la altesa dels puigs torne en pla, lo cap dels munts enclina e baxa, la inflada supèrbia dels ergullosos destrouex e confon, convertex les coses malvades en dretes e les aspres en vies planes. E per ço que no cerquem lunny eximpli: pense tu, foll, a què vench la ginyosa potència de Mamfrè, ça·nrrera príncep de Tarràntol, sogre teu, qui fo fill de Ffrederich, emperador dels romans, quant en lo camp de Benivent assejà batallar contre nós. On és la sua insuperable dignitat? On és la gran habundància de riqueses? On és la delitable alegria de jochs e de solaçes? Totes aquestes coses, ab lo regne e principat e ab tota la sua senyoria, li tolgué la meytat de I dia, quant en lo camp de batalla gosà contra la nostra potència apparrer. Pense, pense, orat, a què vench Corralí, ça·nrrera parent teu, en quina manera la sua gran host fo per nostra batalla vençuda, e com ell, robador convertit en robaria, per dret juhí haguera trobada mort en la forca, e ab coltell de cruel escapçador soferí pena de cruel mort. Aquestes coses te degueren spahordir, foll. Dius que en lo cor teu no és Déus. Corromput e abhominable es fet a les gens, dementre que en tals coses agreuges la santa mare Esgleya e fas-te enamich dels altres crestians; la saliva que has tramesa envers lo cel caurà en la tua care [...]. Per què a tu per tenor de les presents manam que, legides les nostres letres, encontinent te partesques ivassosament ab la tua gent del regne nostre de Sicília, e jamés no tornador d'aquell te degues absentar. En altra manera, los nostres vençedors liris, axí per mar com per terra, axí anamigablement e poderosa endreçarem contre tu e los teus valedors, que, Déu volent, la cosa del qual se fa, de tu e de la tua gent e dels traÿdors del regne nostre de Sicília e de altres farem extermini, en tal manera que dolor haura[n] aquells qui als vexels no poran haver recorriement, ne·s poran de la potència de la nostra meravellosa host absentar [*Libre de les conquestes de Sicília*, f. 25r-26r].⁷⁷

77. «Carolus Dei gratia Ierusalem et Siciliae rex, Ducatus Apuliae et Principatus Capuae, Andegaviae, Provinciae, Folcarcheris comes Petro filio quondam illustris viri Regis Aragonum et cetera... Si de sanae mentis consideratione, libratae lance iustitiae, tuum apprehendisses consilium, et si non ad fatuam animadversionem mentis denuo delirasses, profecto tuas rapidas manus more violenti praedonis ad Regnum nostrum Siciliae, quod cum multis bellorum angustiis et sanguinis effusione, et ex aliis et ex nostro proprio sanguine ab occupantium detentione, matre iubente retraximus et suadente Ecclesia, nulla honoris et lucri affectione protractus, aliquatenus convertisses. Sed veracissime intuemur, quod tuum est infatuatum consilium, dum tui rapacem dextram fuisti conatus extendere, ut capta praeda, raptisque spoliis exultares. Non considerasti, tu improbe, nostrae Matris Ecclesiae insuperabilem excellentiam, quae cunctis habet nationibus imperare, et cui totus Orbis terrarum, et omnes obediunt creaturae; haec est in qua Dominus Deus fixit totius Christianae Fidei fundamentum. Haec est quam pontus, aethera colunt, praedicant et adorant et tenentur ei omnes qui sub sole sunt, reddere tributaria debita, et praestare obsequia capitibus inclinatis. Non considerasti Celsitudinis nostrae potentiam, quae

Però el que resulta més sucós és la resposta de Pere, que afirma no tenir el costum de fugir de les adversitats i retreu durament la supèrbia de Carles, que és més cruel que Neró i es vanta d'un fet, l'execució de Conradí, que és en realitat un acte vergonyós, pel qual la ira de Déu caurà sobre ell:

En Pere, per la gràcia de Déu rey d'Aragó e de Sicília a Karles, comte de Proença e de Folcalquer. Del teu gran ergull ha exida letra superbiosa, qui en totes les sues parts, ab terribles resplendors, és vista gitar fochs e escampar sageses de lamp e menaços cruels manifestar; la tenor de la qual letra considerada e entesa, les paraules sues no ixen de alcuna balança de justícia, mas buyda de tota humanitat escampava multitud de manaços ergullosas e plenas de tempestas. Mas deguéras haver considerat que no semblam natura de lebres, que temam manaços de les tues paraules, pus leugeres que les fulles dels arbres, ne havem costume de les granotes pahurugues, qui per un petit so fugen amagants-se en los segurs amagatalls dels estanys. E poràs tost per experiència conèixer si girarem los nostres peus en fuyta e si encerquem amagatalls escurs. O, per quanta mort serà la terra banyada primerament, e per quant escampament de sanch la mar serà tenyida, car les ones d'aquella clares, tenyides per la sanch, portaran los corsos morts als ribatges estranys! E ladonchs, si-ls aragoneses, axí com és costuma de batalles, seran en alguna cosa offeses, com sens mort de cascuna part batalles no puguen procehir, però esperam en Déu, en què havem girat tot nostre pensament e nostra sperança, que axí ensenyarà les nostres mans e fortificarà nostres dits a batalla, que gemegarà e haurà dolor la nació francesa del cruel destruiment de la sua gent; trista serà Proença e plorerà axí com Ratxel en la mort dels seus fills, quant no veurà ells honrar sos disaptes; aquells de Polla e de Calàbria, qui mal no meren, gemeguaran e ab sons latins e grechs faran crit de mesquí plor; ladonchs diran tots: «Benauyrades són les exorques, qui no han

altitudinem collium reducit ad plana, montium cacumina declinat, ad infima superborum elata cornua destruit et confundit, prava in directa convertit, et aspera in vias planas deducit. Et ne longaeva petantur exempla: considera, demens, considera ad quid quondam Manfredis Principis Tarentinorum, divi olim Friderici Romanorum Imperatoris soceri tui devenit ingeniosa potentia, dum in campo Beneventano contra nos proelium attentasset. Ubi est eius insuoerabilis dignitas? Ubi solatiorum et iocorum amoena iocunditas? Haec omnia cum suo regno et principatu, et suo toto dominio unus dies moestus sustulit et subiecit, dum ausus fuit in campo belligero contra nostram potentiam apparere. Animadvertite, insane, ad quid quondam Conradini tui affinis devenit elata superbia? Quomodo suus numerosus exercitus nostro Marte prostratus est, et quomodo praedo in praedis mortis patibulum recto iudicio invenisset, ac crudelissimi spiculatoris gladio passus fuisset supplicium dirae mortis. Haec omnia te debuissent terrene, insipiens. Dicis enim in corde tuo: *Non est Deus*. Corruptus et abominabilis factus es gentibus, dum in talibus matrem offendis Ecclesiam, hostem te praeparas ceteris Christianis, sputum misisti in coelum: ipsum in faciem tuam cadet. [...] Quare tibi tenore praesentium praecipiendo mandamus, quatenus contestim, lectis nostrarum literarum apicibus, a Regno nostro Siciliae cum tua gente propere discedas, et nunquam reversurus ab eo te totaliter debeas absentare; alioquin nostra victoriosa lilia tam per mare quam per terras sic hostiliter, sic potenter contra te et tuos complices dirigemus, quod, Deo dante, cuius res agitur, de te tuaque gente et de proditoribus Regni nostri Siciliae, ac alii tales exterminium faciemus, sic quod vae illis erit, quia ad vasa non poterunt habere recursum, qui se non poterunt a potentia nostri mirifici exercitus absentare» (RIS, vol. x, col. 834-835).

concebut, e benauyrades són les mamelles qui fill alcun no han aletat». Encare més, se venave la inflada tenor de la tua letra, ab gran supèrbia de ton sperit, que havies en batalla vençut lo noble poder del rey Manfrè, sogre nostre, e havies destrouida la flor de la juventut de Corralí, parent nostre, ab coltell cruel d'aquell qui escapsà ab juhí enamich. Mas tu, cruel, no penses que dellà on creus guanyar glòria guanyes infàmia e perill ne és a tu astojat? Car la sanch d'aquells crida sobre la terra e les làgremes justes de la mesquina mare del rey Corralí pujants alt ja han trobada la cadira del cel e, escampades devant la cara del sobirà jutge e rey eternal, han merescut que sien oÿdes. Però si tu lo rey jove, anyel sens màcula volent recobrar los drets del seu regne, pres per tu e menat a la mort, faïst ociure, legement condempnant per la tua falsa e cruel sentència, ¿creus que tan malvat peccat e tan leig pas sens pena? O cosa malvada la tua fallonia, quant se desvià de la via de rahó, quant lo rey pres liurest a mort! O peccat no diador! Qual príncep ocís jamés príncep? Certes, aquell gran Alexandre no ocís Pero, lo rey dels indís, pres en batalla, ans lo conservà. E per ço que no cerquem pus luny eximpris: tu [e] aquell gran rey de Ffrança, frare teu, presos per lo soldà dels sarrahins, demanants misericòrdia, aconseguís. Mas tu, pus cruel que Neró e que los sarrahins, l'anyel ignocent pres en lo teu carçre sotsmesist a juhí de mort. Per les quals coses Déus destrouesca tu, qui tan malvades coses has comeses, destruhent la clemència dels reys e dels duchs, convertent aquella cruelment en mort de cruel venjança [...]. Una cosa, però, malvada, no diadora e a totes nacions odiosa fo —no, però, sens juhí de Déu— comesa per la orre gent dels ffrancesos: car la tua malvada gent francesa lo lit dels mesquins del regne, no sens gran e greu injúria d'ells, corrompia, e quant per aquestes injúries venjadores e per ésser punits aquells qui açò fahien se esforçaven de recórrer a tu, la entrada lus era denegada [...]. Aquestes e les altres malvestats innumerables esguardant del sobirà cel, Déus destrouirà —segons que vertederament creem— la tua senyoria, e deposarà de la cadira la tua superbiosa potència e volrà nostra humilitat exalçar [...]. Ja no has nom de rey, com lo regne hages perdut. Açò és a tu avengut per volentat de divina ispiració toquant lo regne dels sicilians. No coneys encara tu, malvat, lo teu cahiment? Ja cau la tua supèrbia, car Déus contraste als ergullosos e trencant la supèrbia dels ergullosos guarda la suavitat dels humils servidors segons lur mèrit [...]. E no hages cura de anar contra nós ab la tua menyspreable host, car nós ab la nostra, qui és victoriosa, e ab les nostres senyeres vencedores irem, axí per terra com per mar, e axí meravelosament e poderosa contra tu, que delirem de la terra tu e la tua gent malvada, [e] *ab lo nostre molt victoriós dragó ociurem axí ab morssos tuxegats e a no res adurem lo leó qui ocient ha plumats los polls de la àguila, que no serà atrobada d'ell mamòria sobre la terra* [Libre de les conquistes de Sicília, f. 26r-28r].⁷⁸

78. «Petrus Dei gratia Aragonum et Siciliae rex, Carolus Andegaviae, Provinciae et Forcalcherii comiti et cetera... De magna tui cordis arrogantia superba manavit epistola, quae in singulis suis partibus terribilibus corruscationibus visa est et ignes evomere, fulguris saggitas emittere, et atroces minas cervicibus eructare, cuius epistolae intellecto et considerato tenore, de nullius statera iustitiae eius manabant loquelae; sed omni humilitate vacuae procellosas ampullas et minarum grandines expergebant. Sed considerare debueras quod nec leporinam imitemur naturam, nec pertimeamus minas ver-

La lletra és plena de referències bíbliques, amb les quals hom vaticina la destrucció de la nació francesa i també de Provença i Apúlia, és a dir, els dominis angevins. Però el que trobe més important és que Pere acaba la carta amb una curiosa profecia sobre la seua persona i la de Carles: «delirem de la terra tu e la tua

borum tuorum frondibus arbores leviores, nec meticulousarum ranarum mores consequimur, quae quovis sono pusillo fugiunt, se securas stagnorum suorum latebris receptantes. Cito enim vero experimento recognoscere poteris, si nostros pedes convertemus in fugam et si latebrosa receptacula requiramus. O quantae occisionis strage primo terra madescet! O quanti sanguinis aspersione mari tingetur! Nam ipsius procellae liquido tinctae cruoris liquore peremta corpora peregrina ad litora transportabunt. Sed tunc si more bellorum Aragonenses in aliquo offendentur, cum sine strage utriusque partis bella non possint procedere, speramus tamen in Deo, in quo totum nostrum et anchorae spei nostrae iactavimus, quod sic docebit manus nostras ad proelium, et digitos nostros fortificabit ad bellum, quod ingemiscet et dolebit Gallica natio de diro exterminio suae gentis, tristis erit Provincia, et sicut Rachel lugebit de occisione filiorum suorum, dum non videbit eos sua Sabbata venerari. Insons Apulus et Calaber ingemiscent, et latinis atque Graecis sonis in organum miserae lamentationis irrumpent. Tunc dicetur a singulis: "Beatae steriles, quae non conceperunt, et beatae mammae, quae nullum filium lactaverunt". Inflatus etiam tenor epistolae tuae prefatae regis Manfredi soceri nostri nobilem potentiam fuisse tuo marte praecusam, necnon et regis Conradi Secundi nostri affinis floridam adolescentiam gladio tuo protervo et iniquo iudicio fuisse destructam, non sine tui elationem spiritus te iactabat. Sed non consideras, impie, quod unde credis acquirere gloriam, inde infamiae tibi nota assurgit, et periculum reservatur. Sanguis enim ipsorum vociferatur super terram. Iustae lacrymae miserandae matris Regis Conrado ascendentes ad aethera iam coeli pulsavere tribunal, et effusae ante conspectum summi Iudicis et Regis aeterni meruerunt exauditionem attingere. Si vero tu regem iuvenem, adolescentem et agnum sine macula, regni sui iura recuperare volentem, raptum a te et ad occisionem deductum tua falsa et feroci sententia condemnatum turpiter occidisti, credis tam facinorosum scelus sine poena transire, et peccatum transcendere sic enorme? O nephas! Quantum tuus furor a rationis tramite deviauit, dum Regem captum ad necis excidium tradidisti! O scelus nefandum! Quis umquam princeps captum principem trucidavit? Nonne ille magnanimus Alexander Porum Indorum Regem captum in bello non occidit, sed potius conservavit? Et ne longe exempla petamus: nonne tu et magnificus Rex Franciae frater tuus capti a Sarracenorum Soldano, misericordiam implorantes fuistis ab eo misericordiam consecuti? Tu vero Nerone Neronior, et crudelior Sarracenis, innocentem agnum in tuo reclusum carcere mortis iudicio subiecisti. Propter quod destruat te Deus, quod tam nefanda praesumisti, subvertendo regnum, Ducumque clementiam in severitatem, et parcendi genus in severae ultionis mortem impie pervertendo [...]. Unum tamen Deo nefandum et cunctis nationibus odiosum ab horrida Gallicorum gente non absque Dei iudicio fuisset commissum, quod prava Gens tua Gallica lectum miserarum regnicolarum non sine magna et eorum gravi iniuria violabat, et dum pro vindicandis eorum iniuriis et puniendis huiusmodi sceleris patratioribus, ad te nitebantur recurrere, aditus negabatur eisdem [...]. Haec et alia innumerabilia scelera de summo cardine Deus ultionem respiciens, tuum, ut veraciter credimus, dissipavit dominium, tuam superbam potentiam deponit de sede, et nostram humilitatem dignabitur exaltare [...]. Iam Regis nomen non habes, dum regnum amiseris. Hoc enim accidit ex nutu divinae spirationis Sicularum corda tangentis, nec adhuc cognoscis, improbe, casum tuum? Iam tua cadit superbia, nam superbis Deus resistit et frangens elatorum cornua respicit mansuetudinem humilium servientium secundum meritum [...]. Et non labores contra nos cum spernendo tuo exercitu properare. Nos enim sic contra te, sic magnifice, sic potenter, Deo nobis favente, cum nostro victoriosissimo exercitu, tam per mare quam per terras, cum nostris insignis vincentibus veniemus, quod te, tuam gentem et prolem de facie terrae delebimus; *et Leonem, qui pullos Aquilae interficiens deplumavit, nostro victoriosissimo dracone sic interficiemur morsibus toxicatis, et sic in nihilum reducemus, quod non inveniatur de te memoriam super terram*» (RIS, vol. x, col. 835-838).

gent malvada, [e] ab lo nostre molt victoriós dragó ociurem axí ab morssos tuxe-gats e a no res adurem lo leó qui ocient ha plumats los polls de la àguila, que no serà atrobada d'ell mamòria sobre la terra». No és descartable que la imatge del drac remeta a la llegenda recontada per Neocastro i que ja hem vist, i sembla clar que amb el lleó que va destruir els polls de l'àguila hom designa el mateix Carles, per tal com la fórmula es troba també en una de les profecies aplegades per Salimbene a la seua *Chronica*. Aquesta profecia, en efecte, anuncia l'aparició d'una àguila de rostre dur i grans ales que passarà pel regne de Sicília i el conquerirà, després d'haver lluitat amb el lleó que el senyorejava i d'haver-lo fet fugir:

Prefinito vero termino surget aquila habens rostrum fortius et alas magnas et sibilabit. Tunc aggregabit aquile in unum et sibilabit, et post multitudo magna faciet acquisitionem de Trinacli regno. Et una gallina orientalis sibi dabitur eum o.a., que sibilabit, et suis pullis et aquile iniuriam sibi factam dicet. *Tunc aquila cum suis partibus contra leonem veniet cum armata manu forti. Tunc erit tanta cesio et strages sanguinis, qualis non fuit a principio mundi, ex quo gygantes fuerunt, usque tunc. Tunc leo pugnabit cum suo agmine, tunc avaricia discooperietur, tunc flos ex toto desiccabitur, et tunc bos cornua amittet et interficietur. Tunc leo devincetur, nec sibi sponsus proficiet, sed in exilium fugiet, nec inveniatur leo. Sibilabit aquila, et deos alienos habebit; sibilabit aquila, nec sibi resistetur. Pars floris anichilabitur, nec sibi aliquid poterit resistere nisi Deus deorum. Cauda detruncabitur, et aquile frenum habebunt* [MGH, vol. xxxii, p. 544-545].

L'àguila, a la qual ningú no podrà oposar resistència, destruirà també la part dels lliris («Pars floris anichilabitur»), ço és, el casal de França, i, finalment, morirà. Vet ací pronosticat el traspàs de Pere d'Aragó, esdevingut l'any 1285, poc després, doncs, de les morts de Carles d'Anjou, Martí IV i Felip III l'Ardit. Per a Salimbene la mort en un sol any de quatre caps tan distingits de la cristiandat, que havien estat grans *hominum repressores*, era un succés digne de ser destacat:

Et nota quod isti IIII, de quibus dictum est supra, fuerunt robusti eorum Domino venatores, id est, hominum repressores. Nam papa Martinus obstinato animo Romagnolam voluit subiugare et obtinuit quod volebat. In qua obtinenda, multi in ore gladii ceciderunt et multi denarii aurei sunt expensi. Rex Karolus contra principem Manfredum et contra Conradinum conduxit exercitum et prevaluit contra eos. Et Petrus rex Aragonie contra Karolum in Sicilia dimicavit et regnum occupavit et invasit Apulie. Rex vero Francie in ultionem patru sui Karoli cum magno Gallicorum exercitu contra Petrum Aragonum in Hispaniam est profectus. Et tamen in uno et eodem anno viam sunt universe carnis ingressi [MGH, vol. xxxii, p. 600].

De més a més, sembla que la curiosa coincidència cronològica va impressionar més d'un autor, com Giovanni Villani:

E nota che in uno anno o poco più, come piacque a dDio, morirono IIII così grandi signori de' Cristiani, come fu papa Martino, e il buono Carlo re di Sicilia e di Puglia, e il valente Piero re d'Araona, e il possente Filippo re di Francia [ll. 8, cap. 105].

De fet, segons Salimbene, aquestes morts ja havien estat revelades a una «santa domina» de Barletta, que va comunicar les visions als frares menors, dels quals era molt devota:

Vidi in visione nocturna quendam astantem michi et dicentem: «*Scito prenoscens, quod infra unum annum IIII sollemnes persone morti tradentur a Deo, ubi constituta est domi omnis viventi, Iob XXX; et primus erit rex Karolus, secundus papa Martinus, tertius Philippus rex Francie, quartus Petrus rex Aragonie*» [MGH, vol. xxxii, p. 564].

I Salimbene constata: «Hec omnia rerum provabit eventus, quia accidit ita ut dictum fuerat sibi». Però les prediccions no acaben pas ací, perquè la mateixa dona té encara un altre somni sobre la mort de Carles d'Anjou. En efecte, ella declara trobar-se en un verger molt bell, on se li apareix un drac terrible, de l'abast del qual tracta de fugir. Però és en va, perquè el drac la segueix a tota velocitat, implorant-li «amb veu humana» («*humanis vocibus*»), que fa pensar directament en el drac de l'aventura d'Espèrcius al *Tirant*, que segueix el cavaller fent «grans crits com a una persona dolorosa», cap. 410; Martorell, 2005, p. 1366) que s'ature i el vulga escoltar. La dona hi accedeix, i llavors descobrim que, en aquest cas, la bèstia és Carles d'Anjou, a qui Pere el Gran, casat amb el «*frusto carnis*», que designa Constança, ha expulsat del verger de Sicília. La visió confirma la seua veracitat quan hom s'assabenta de la mort del rei Carles, que, a més, també s'acompanya de diversos *mirabilia* com els que ja hem vist en la narració que fa Neocastro del naixement del rei Pere, per exemple, l'eclipsi de lluna a l'hora de la mort:

Item, hec eadem domina, quando rex Karolus obiit, aliud vidit somnium, quod narrans fratribus Minoribus ait: «Videbatur michi, quod essem in quodam magno viridario valde pulcherrimo, in quo vidi draconem ingentem atque terribilem, ante cuius conspectum fortiter fugiebam nimio timore perterrita. Draco vero velocissimo cursu post me veniebat humanis vocibus in clamando et rogando ut eum expectarem, quia michi loqui volebat. Cum autem audissem, quod michi voce loquebatur humana, abire cessavi, volens audire quid diceret. Et conversa aio ad eum: “Quinum estis vos, et quid michi dicere vultis?”. Et respondit et dixit: “Ego sum rex Karolus, qui habitabam in isto pulcherrimo viridario, de quo Petrus rex Aragonie cum uno frusto carnis nunc me expellit”. De uxore Petri Aragonie dicebat, cuius occasione contra Karolum regnum Sicilie occupavit. Et quod mulier carnis nomine intelligatur, habetur Io. I, ubi dicitur: «Neque ex voluntate carnis neque ex voluntate viri, sed ex

Deo nati sunt». Cum autem fratres Minores regis Karoli obitum audivissent, cognoverunt quod domina illa veram viderat visionem. Item eodem millesimo post mortem regis Karoli obscurata est luna illa hora, qua cantabamus matutinum, quarta die intrante Marcio, id est in dominica de *Letare Ierusalem*, qua dominica a summo pontifice datur rosa [MGH, vol. xxxii, p. 564-565].

Comptat i debatut, em sembla que l'anàlisi duta a terme demostra que les pàgines de Desclot i Muntaner no obliden la tradició de les cròniques precedents ni estan al marge de la historiografia europea de l'època, fet de sentit comú però sovint oblidat pels pocs estudis existents sobre els nostres cronistes. Cal estudiar pacientment, doncs, aquestes cròniques tenint en compte autors com Giovanni Villani, Bartolomeo de Neocastro, Niccolò Speciale i tants altres, perquè només així entendrem bé molts dels seus passatges.

Si més no, aquesta lectura comparada ens ha permès de remarcar tres grans idees. En primer lloc, hem constatat que els cronistes catalans presenten Pere el Gran com un nou Moisès, escollit directament per Déu per alliberar el poble de Sicília de la tirania de Carles d'Anjou. Com hem vist, es tracta d'una imatge que sovinteja en obres com el *Chronicon Siculum / Libre de les conquestes de Sicília*, el *Rebellamentu di Sichilia* o la *Historia Sicula* de Neocastro. Aquests textos, a més, identifiquen clarament la dominació angevina amb l'arribada de l'Anticrist («Recepimus potius Regni Siculi Antichristum») i concorden amb Desclot i Muntaner a l'hora d'explicar el triomf final d'Aragó com un càstig del cel per la supèrbia i la crueltat dels francesos.

En segon lloc, hem vist que el paper de Pere II com a perseguidor de Carles d'Anjou i de França (la «part dels lliris» dels textos profètics) troba bona confirmació en nombrosos passatges de la *Historia Sicula* de Neocastro. De fet, l'obra del cronista messinès és plena de visions, somnis i profecies que situen aquest personatge en un primeríssim pla. Pere el Gran és un home marcat amb un destí especial des del naixement: ben significatiu és el capítol 51, on les forces de la natura, trasbalsades, anuncien la vinguda al món, al palau reial de Barcelona, d'un drac temible —el fill de Jaume I i Violant d'Hongria— que ha de sotmetre tot el món i eradicar els fills de la Gàl·lia salvatge amb el verí del seu alè i l'agulló de la seua cua. La imatge del drac per a referir-se al sobirà catalanoaragonès es repeteix en altres passatges del mateix Neocastro i resulta curiós retrobar-la, també, a la suposada lletra de desafiament de Pere el Gran a Carles d'Anjou, inserida al *Chronicon Siculum*.

Finalment, cal destacar la consideració de la casa d'Aragó com a venjadora de les persecucions sofertes pels darrers Hohenstaufen (Frederic II, Manfred i Conradí). Moltes de les cròniques destaquen l'enllaç de Pere el Gran amb Constança, «pulla aquile unica», i és que, com la *Chronica* de Salimbene o el *Breviloquium*

palesen, els monarques d'Aragó són els hereus de les expectatives dipositades pels textos profètics en la nissaga imperial. En aquest sentit, són destacables les al·lusions a la vinguda del tercer Frederic, que Ramon Muntaner, per boca de l'almirall Roger de Llúria, identifica de manera molt clara amb el rei Frederic de Sicília. Com sabem, gràcies a opuscles com la *Historia fratris Dulcini haeresiarchae*, aquesta identificació era, a més, un dels punts essencials dels *vaticinia* dolcinites.

4. De l'Àfrica a Sicília: el papat i Pere el Gran

4.1. EL CASAL D'ARAGÓ I ELS ENEMICS DE LA FE

Diu Ramon Muntaner que Conrad Llança, abans d'una batalla amb l'estol del rei del Marroc (format per les galeres «mils armades et de mellors gents de sarraïns que jamés ne fossen armades»), va encoratjar la seua tripulació amb una arenga que començava així:

—Senyors, vosaltres sabets que la gràcia de Déu és ab lo senyor rey d'Aragó et ab tots sos sotsmeses, et sabets quantes victòries han haüdes sobre sarraïns [cap. 19].

Vet ací, posada en boca d'un dels generals més il·lustres dels nostres reis, una sentència que, sens dubte, s'adiu molt amb les tesis que poblen les pàgines de la *Crònica* de Ramon Muntaner: els catalans compten amb l'ajuda de Déu, que mai no els desempara i els dóna grans conquestes i victòries contra tots els enemics, especialment els infidels. Des de ben aviat, en efecte, el nostre cronista s'esforça a interpretar les vicissituds de la casa d'Aragó d'acord amb un esquema providencialista que al darrere de cada fet històric veu una plasmació de la voluntat divina. La narració del miraculós engendrament del rei En Jaume, per exemple, es clou amb unes consideracions de Muntaner que presenten els reis d'Aragó com l'instrument predilecte de Déu per a exaltar la seua fe:

Que dich, e axí fo veritat, que ell fo rey de ventura et rey de vertut et de gràcia; que asenyelladament havets entès que obra de Déu fo lo seu neximent, et dels majors miracles et pus visibles que Déus feés pus pres carn humana de madona santa Maria. Per què cascuns dels reys qui són estats en Aragon e a Malorcha et en Sicília ne d'aquí avant hi seran d'ell dexendens, podem fer compte que són en aquell mateix grau reys de gràcia et de vertut et de vera

natura, et que axí con Déus los ha creats, axí los exalsa et exalsarà totstemp contra tots lurs enemichs.

Per què lo pare sanct, lexats tots los altres reys del món, faria gran mercè a la crestiandat que ab aquests se ligàs e s'ahunís e-s fermàs; que aquests, ab bas-tament que-ls donàs de la moneda del tresor de la santa Esgleya, li cobrarien la terra d'Oltramar et metrien a baix tots los imffaels. Cor la obra que Déus féu en fer nèixer lo dit senyor rey En Jacme d'Aragon no la féu debades, ans ho féu al seu servi; et ha-ho mostrat d'aquell temps entrò a ara, et ho demostrarà d'aquí avant [cap. 6].

Si no vaig errat, aquesta és la primera vegada que la *Crònica* fa referència al papat, i té interès trobar-la tot just després que el cronista ens haja presentat la figura del rei Conqueridor, «lo qual regnà molt de temps, ab grans victòries et ab molt creximent que donà a la santa Fe cathòlica, et majorment a tots sos vassayls et sotsmeses» (cap. 6). Les conquestes de Mallorca i València provaven una voluntat decidida de servei a l'Església, que Muntaner no s'està de destacar sempre que pot. En aquest sentit, l'estudi del tractament que fa la *Crònica* de les relacions entre el papat i la casa d'Aragó revela una sèrie de temes i motius en què adquireix una importància fonamental la visió d'un casal de Barcelona campió de la cristiandat i tocat per la benedicció del cel. En realitat, es pot dir que aquesta visió arriba a determinar fins i tot la presentació del personatge del papa, i que aquest és un fenomen fàcilment resseguible a través de les pàgines muntanerianes, especialment les que narren els esdeveniments que duren a la conquesta catalana de Sicília (Aguilar, 2006). El propòsit d'aquest capítol és, així, doble: d'una banda, *a*) estudiar quines són les concepcions que Muntaner ens presenta sobre un papa com Martí IV i el rol que aquest desenvolupa en les *gesta* protagonitzades pel rei Pere, i, de l'altra, *b*) detectar i contextualitzar els recursos amb què Muntaner configura el retrat del personatge del pontífex. És per això que, a més de reprendre la lectura de la *Crònica* al costat de la dels altres autors del període, he volgut analitzar la imatge del papa muntanerianà tenint en compte les percepcions detectables en una sèrie de textos encara no prou considerats des del punt de vista filològic, com són les relacions de procuradors o rendicions de comptes d'ambaixadors,⁷⁹ textos redactats pels responsables de missions diplomàtiques a prínceps o —pel que ara ens interessa— a papes, que narraven amb més o menys detalls les vicissituds de la missatgeria i recollien els parlaments sostinguts entre l'ambaixador i el seu amfitrió. Per a la comparació, he escollit algunes de les relacions d'ambai-

79. De fet, l'únic a dedicar-los dues pàgines fou Miquel Coll i Alentorn, que els defineix així: «són a la vegada textos historiogràfics i fonts per a la historiografia les abundants relacions de procuradors o rendicions de comptes d'ambaixadors que han arribat fins a nosaltres. Unes són en llatí i d'altres en català, i moltes revesteixen el més gran interès, sobretot des del punt de vista polític i diplomàtic» (Coll i Alentorn, 1991, p. 127).

xades prop de la cúria fetes pels exponents més destacats de la diplomàcia catalanoaragonesa entre la darrerïa del segle XIII i la primera meitat del segle XIV, que hom pot consultar a les monumentals *Acta Aragonensia* (Finke, 1966-1968). Aquestes rendicions de comptes no sols resulten fonamentals per a anotar els capítols de la *Crònica* centrats en els moviments diplomàtics entre els sobirans d'Aragó i el papat, sinó que, com espere demostrar, els recursos narratius del cronista en aquests passatges s'adiuen molt amb els que trobarem als textos redactats pels agents i marmessors dels nostres reis.

4.2. LA CROADA FINGIDA

En general, es pot dir que la visió que Muntaner té de la relació entre Pere II i Martí IV incideix, sobretot, en dos punts: d'una banda, el bon propòsit del rei de servir la cristiandat i lluitar contra els infidels, fet que explica el controvertit pasatge a Alcoll, íntegrament finançat a compte de la Corona; de l'altra, l'actitud antiaragonesa del papa Martí, que, com a francès de nació, procura sobretot l'honor de Carles d'Anjou i nega l'ajuda de la dècima als catalans, un gran perjudici per a la fe catòlica. Val a dir, però, que la *Crònica* resulta ambigua en bastants punts a l'hora d'explicar per què el rei d'Aragó es decidí a envair finalment Sicília. Al capítol 35, hom destaca el poder que el rei Carles va assolir després d'haver derrotat els Hohenstaufen: ningú no va gosar durant molts anys oposar-se al seu poder, fins que Pere d'Aragó volgué venjar la derrota del seu sogre Manfred i el lleig crim comès contra el jove Conradí:

E lo rey Karles fo vensedor et levà lo camp, et hac viu lo rey Corral; et ab mal que li estech, tolch-li la testa a Nàpols, d'on tots los prínceps del món e les altres gents li'n donaren gran blasme; emperò axí-s féu.

Enaxí, lo rey Karles puy no hac contrast en sa terra per negun, ne null hom no se'n més en venyansa a fer neguna, *entrò que-l rey En Pere d'Aragó, per honor de sa muyler et de sos fills, se posà en cor que aquelles morts venyàs* [cap. 35].

No és aquest l'únic fragment que parla d'una venjança: més endavant, Muntaner dóna com a causa dels plans bèl·lics de Pere el profund disgust que li provoca veure el dolor de la seua esposa Constança, que es plany de la mort del pare:

Con cascun se pot pensar en quina dolor vivia madona la reyna muyler sua, con sabé que son pare et sos avoncles foren morts. Et axí lo senyor rey En Pere amava més madona la reyna que res qui fos e-l món; per què cascú se pot pensar, con era ab ella, quin trebayl sofferia [...].

E axí, lo senyor rey consentia. Un plant de madona la reyna dins lo cor li cavava; per què, tots perills pensats, *en son cor se pensà que la venjança se faés per ell* [cap. 37].

Segons crec, Muntaner torna a explotar ací una idea bastant concordant amb la matèria troiana, en atribuir l'inici d'un conflicte bèl·lic a l'amor d'un guerrer per una dona: és així que el cas de Pere i Constança es converteix gairebé en un paral·lel de l'exemple de Carles d'Anjou, creat campió de l'Església només per l'enveja que la seua esposa sent envers les germanes (cap. 32-33).⁸⁰ Amb alguna diferència notable, però: d'una banda, el cronista sempre posa en relleu la legitimitat dels actes del rei d'Aragó, a qui correspon vertaderament el tron sicilià; de l'altra, la *Crònica* celebra l'esperit bondados i cristianíssim de la reina Constança, esposa lleial i incapaç de concebre cap mal pensament («de madona santa Maria a ensà, no nasch pus devota dona, ne pus santa, ne pus graciosa que madona la reyna», cap. 96). Val a dir que aquest judici darrer té un bon contrapunt en l'opinió que de l'hereva Hohenstaufen ens han deixat altres cronistes europeus que també consideraven les intrigues del rei un producte de la influència exercida per la muller, i val la pena de contrastar els encesos elogis de Muntaner amb les diatribes de Guillem de Nangis, que, com a francès, ho veia tot d'una manera una mica diferent:

Circa idem tempus Petrus Aragoniae rex, uxoris suae Constantiae reginae arte callida circumventus, quae se heredem regni Siciliae faciebat, assensum dedit Siculis, qui contra dominum suum regem Siciliae conspiraverant, si adversus ipsum et gentem suam insurgeret, pro posse suo eosdem juvare fideliter et tueri [...]. *O Constantiae mulier detestabilis, quae mala suasa a diabolo tot mala fieri impetrasti, et tot bona, quae concepta fuerant et fieri pote-*

80. Muntaner coincideix en aquest punt amb altres obres historiogràfiques com la *Crònica de Morea* o la *Nuova Cronica* de Giovanni Villani (ll. 7, cap. 89), que també relaten l'anècdota de Beatriu de Provença. Vet ací el text del cronista florentí: «Come la detta elezione fu portata in Francia al detto Carlo per lo cardinale Simone dal Torso, sì n'ebbe consiglio col re Luis di Francia, e col conte d'Artese, e con quello di Lanzone suoi fratelli, e cogli altri grandi baroni di Francia, e per tutti fu consigliato ch'al nome di Dio dovesse fare la detta impresa in servizio di santa Chiesa, e per portare onore di corona e di reame. E lo re Luis di Francia suo maggiore fratello gli proferse aiuto di gente e di tesoro; e simigliante gli profersono tutti i baroni di Francia. E la donna sua, ch'era figliuola minore del buono conte Ramondo Berlinghieri di Proenza, per la quale ebbe in retaggio la detta contea di Proenza, come senti la elezione del conte Carlo suo marito, per esser reina si impegnò tutti i suoi gioegli, e richiese tutti i baccellieri d'arme di Francia e di Proenza, che fossono alla sua bandiera, e a farla reina. E ciò fece maggiormente per uno dispetto e sdegno, che poco dinanzi le sue tre maggiori serrocchie, che tutte erano reine, l'aveano fatto, di farla sedere uno grado più bassa di loro, onde con grande duolo se ne richiamò a Carlo suo marito, il quale le rispuose: "Datti pace, ch'io ti farò tosto maggiore reina di loro"; per la qual cosa ella procacciò e ebbe la migliore baronia di Francia al suo servizio, e quegli che più adoperarono nella detta impresa. E così intese Carlo al suo apparecchiamento con ogni sollecitudine e podere, e rispuose al papa e a' cardinali per lo detto legato cardinale, come avea accettata la loro elezione, che senza guari d'indugio passerebbe in Italia con forte braccio e grande potenza alla difensione di santa Chiesa e contro a Manfredi, per cacciarlo della terra di Sicilia e di Puglia; della quale novella la Chiesa e tutti suoi fedeli, e chiunque era di parte guelfa, si confortarono assai e presono grande vigore».

rant, impedisti! Erat enim cristianissimus rex Siciliae Karolus cruce signatus, magnumque apparatus praeparaverat, in terrae sanctae subsidium profuturum, et ad regnum Hierusalem, cuius jus emerat, conquirendum. Debebat vero illuc in brevi proficisci, ut gentem Sarracenicam Christiani nominis inimicam expugnaret, si Dominus annuisset. Sed totius houi impeditor diabolus currens ad sua arma vetustissima, per quae privavit hominem de gaudiis paradisi, ita commovit Siculos hortatu et consilio reginae Constantiae Petri Aragoniae uxoris, quod statim de Aragonia reversis, ipsorum nunciis tyrannidem arriperunt contra gentem regis Karolis gallicanam [Recueil des Historiens des Gaules et de la France (RHG), vol. xx, p. 516].

Per a Guillem de Nangis, en efecte, l'actuació del casal català va suposar un gran dany per a la cristiandat, en destorbar tots els bons propòsits del rei Carles. És clar que sobre aquest projecte ultramarí de l'Anjou hi havia també altres punts de vista, que la tradició historiogràfica catalana representa força bé. El mateix Muntaner assenyala el vertader objectiu dels aparellaments esmentats per Guillem de Nangis, que no era cap altre que la conquesta del tron bizantí, i fa una afirmació ben contundent: el dia que el papa va coronar Carles rei de Sicília

fo dia maleyt a obs de crestians: que per aquella donació asenyellada s'és perdua tota la terra d'Oltramar et tot lo regne del Nathulí, que turchs han levat a l'emperador de Costantinoble, et se n'és feta e-s fa e-s farà grans morteldats de crestians; per què hom pot dir que aquell dia fo de plor e de dollor [cap. 33].

Com he dit, Desclot se situa en una línia bastant semblant i descriu també els pèssims resultats que va tenir per a la cristiandat la política oriental angevina, més interessada, en efecte, a arrabassar Constantinoble als ortodoxos que no a lluitar contra l'infidel:

E per aquella terra de la Morea cuidà guasanyar lo rei Carles tota Romània e destruir los crestians grecs; *mas Déus, a qui no plac ergull ne malesa, tramès consell per què no poc venir a fi de son començament. E sí n'havia feit molt gran aparellament de naus, e de tarides e de galees e d'altre arnès per passar en Romània, lo qual arnès perdé tot molt vilment, així com a Déu plac, segons que oirets en aquest llibre a davant. Atressí desheretava e havia desposseït de son regne un rei que havia en Jerusalem, qui era rei de Xipre, qui l'havia posseït ben dotze anys e guasanyat de sarraïns, qui hagren pres Acre e tota l'encontrada, si ell no fos qui hi estava e hi despenia tot son tresor en cavallers e en servents per defensar la terra als sarraïns, qui hi venien cascun any ab grans hosts. Sí que el ne tenc desposseït ben cinc anys, que el rei Carles tramès en Acre, ab ajuda del Temple, un comte de Pulla qui havia nom comte Roger de Sant Severí, qui tenia la terra per lo rei Carles; e el rei de Xipre estava en Xipre. Sí que la terra d'Acre e de Suria venc en gran confusió, que anc per Carles no hic venc null bé ne null profit, mas guerra, e treball e carestia. E a la perfi lo comte Roger hac a*

desemparar Acre e la senyoria e se'n tornà en Polla molt pobrament [cap. 64, vol. II, p. 452].⁸¹

En aquests moments inicials de la narració, Muntaner ens dibuixa un Pere que va amb molta cura a l'hora de programar les seues actuacions: es tracta d'un fenomen fàcilment constatable en el cas d'aquest pensament que hom li atribueix, que s'adiu molt amb la tradició dels tractats sobre l'art de la guerra i que gairebé pren forma de divisió rimada amb estructura ternària:

Sí que ordonà en son cor ço que tot savi senyor deu ordonar en los fets grans que emprén: que ell pensà en lo començament, et puys en la mijania et en la fi; con d'altra manera nuyl hom no farà res si no pensa en aquestes III coses. E el dit senyor rey, axí con lo pus savi senyor que e-l món fos ne serà jamés, pensà en aquestes III coses. Sí que de la primera vos diré que era cella que ell avia major obs que pensàs: que abans que res comensàs, que sabés qui li devia ajudar ho de qui lo calria guardar. L'altre, que agués moneda ab què u pogués bastar. La terça, que sos fets faés tan secret que null hom no-n sentís d'açò que ell avia en cor, mas la sua persona solament, per ço con ell pensava que-l seu propòsit era tal que nuyl hom no li consentire que aquell fet assejàs con assayara, ço que nuyl hom en cor no s'o degra metre [cap. 37].⁸²

Pel que fa al primer dels punts assenyalats, el de les aliances, Muntaner ens explica les reunions del rei d'Aragó amb Felip l'Ardit de França (cap. 37) i amb

81. La intervenció a Xipre i la neutralització dels esforços d'Hug III el Gran per contenir els infidels eren proves feaents que Carles es guiava més pels interessos personals que per cap voluntat sincera de servei a l'Església, i és per això que Desclot atribueix el fracàs de totes les expectatives angevines a una intervenció de Déu, que odia especialment l'orgull i la supèrbia. El cronista català concorda en aquest punt amb la versió italiana del *Tesoro* de Brunetto Latini, que s'expressa en termes ben semblants quan tracta la puixança de Carles i els seus projectes d'expansió a la Mediterrània: «Poi che lo re Carlo ebbe vinta quella bataglia egli montò in tanto orgoglio che egli volle sottomettere tutta gente a sua signoria. Ma quello che la gente di questo seculo più pensano e Dio nostro signore pio ordina e dona diritte sentenzie e quello peccato que meno soffre si é orgoglio. Egli si puose in cuore di conquistare lo mperio di Costantinopoli [...] ed avendo fatte fare molte galee e trite e navi in Principato e Puglia e in Cicilia e fatto fare molt'arme e farsetti e tutti fornimenti sì come a oste abisognava, che non é uomo che lo'ntendesse che grande maraviglia non gli paresse» (Amari, 1969, vol. II, 1, p. 441-442). Que l'enemic fos, a pesar de tot, cristià podia explicar les reticències, però sobta comprovar que, com apunta Coll i Alentorn, «el cronista, tot i la seva profunda religiositat, no sembla aprovar la croada de sant Lluís contra Egipte, ja que diu que Carles d'Anjou i els seus germans "eren anats en terra d'estranyes gents per destruir éls e per tolre la lur terra"». Comptat i debatut, Desclot no desaprofita cap recurs per a fer-nos veure en tot moment «l'orgull i la maldat que inspiren les accions de l'angeví» («Introducció», a Desclot, 1949-1951, vol. I, p. 71, n. 108).

82. Més endavant Muntaner insistirà en els mateixos punts: «E entrà en l'aytal pensament que fo mester que ell pensàs de la dita venyança, ço que son cor a nuyla persona no volch descobrir, ans pensà que donàs recapte a les III coses que davant vos he dites, ço és a saber: que negun contra son regne no pogués venir; l'altre, a la moneda ab què pogués complir son enteniment; l'altra, que nuyl hom no sabés ço que ell volia fer» (cap. 37).

Sanç IV de Castella (cap. 40), de les quals aconseguí treure sengles compromisos d'aliança contra tots els altres homes del món. Però potser el component fonamental del capteniment del rei són més aviat el sigil i la prudència per a ocultar els seus vertaders propòsits, que, d'altra banda, com més va, resulten més obscurs. Convé advertir que Muntaner no triga gaire a deslligar el programa posat en pràctica per Pere a continuació de qualsevol projecte bèl·lic antiangeví. Aquest canvi acaba de fer-se evident al capítol 44: Boqueró, senyor de Constantina, necessitat d'ajuda per a la guerra que manté amb el seu germà Boaps, rei de Bugia, recorre al rei d'Aragó i li ofereix de fer-se cristià i lliurar-li la seua terra (amb la ciutat de Constantina) si es decideix a anar a Alcoll personalment amb l'exèrcit. L'oferta resulta irrefutable, perquè, a més, el cabdill musulmà li «requeria *de part de Jesuchrist* que ell açò degués reebre; *en altra manera, si no u feya, que Déus li u demanàs a la ànima et al cors*» (cap. 44). El rei Pere comprèn de seguida que és Déu qui l'ha honrat amb una ambaixada com aquesta i que seria un greu error desobeir els designis divins i no aprofitar l'oportunitat de servei a la fe cristiana que el passatge ofereix: «—Senyor ver Déus! Laors et gràcies vos fas de tanta gràcia et de merçè que-m fets. Plàcie-us que si açò deu ésser ne venir a honor vostra ne a ben de mos regnes, que venga a bon acabament» (cap. 44).

L'èxit de l'expedició només sembla tenir una condició, que determinarà, com comprovarem, la marxa dels esdeveniments: ningú no pot saber que la destinació de l'estol aragonès és, precisament, la Barbaria, atès que això posaria en alerta els altres prínceps nord-africans. Els preparatius per al viatge comencen de seguida i provoquen l'admiració de tots els senyors del món:⁸³

Què us diré? Que tant era gran l'aparallament que tots los reys e ls senyors del món, axí crestians com sarraïns, qui res aguessen en les marines, se guaytaven; et havien gran pahor et gran dupte cascuns de lurs terres per ço con no era null hom nat ne viu qui sabés ço que ell volia fer [cap. 46].

En efecte, la *Crònica* es complau a destacar repetidament aquest sentiment d'astorament («tant eren los fets grans que per tot lo món anà la nomenada»,

83. Fet fàcilment explicable, si tenim en compte l'inventari de Muntaner: «E tantost lo dit senyor rey pensà de fer naus, lenys, galeas et terides per cavalls aportar, axí que per tota la costera se féu gran navili et gran apparallament de tot ço que fo mester al passatge. Sí que totes les gents de son regne se meraveylaven del gran apparallament qui-s fehia: que primerament, a Copliure, los ferrés no feyen als mas àncores, et los maestres d'aixa, tots quants n'i havia en Rosselló, eren venguts a Copliure, hon fàyen naus, lenys, terides, galeas. A Roses atretal; a Torrella et a Pallamors, a Sent Ffeliu, a Tossa, a Sent Pol des Marestms. A Barchelona no us en cal parlar, que infinitat s'era la obra que s'i feya. Puy a Terragona atretal; a Tortosa, a Panischola et a València et per tota la costera de les marines. E en les ciutats qui són dintre terra se fahien ballestes, cayrells, crochs, lançes et darts, cuyrasses, capells de ferre, gamberes, cuxeres, escuts, paveses, gates, manganells; a les marines trebuchs, et pedres de ginys a les pedreres de Muntjuych et a d'altres lochs» (cap. 44).

cap. 44; «Què us diré? Tot lo món estava ab les ales alsades d'aquest senyor que faria», cap. 47) i també la voluntat decidida del rei de no permetre que ningú no conega els seus veritables plans fins a l'últim moment, ni tan sols els seus súbdits. En aquest sentit, resulta força significativa l'anècdota que Muntaner recull al capítol 49, segons la qual Pere, en ser interrogat pel comte de Pallars, interessat a saber més del que convenia, havia donat una evasiva com aquesta: «si nós sabíem que la mà esquerra sabés ço que ha en cor de fer la man dreita, que nós mateix le'ns tolriem» (cap. 49). La frase sembla un dels *dicta memorabilia* del nostre personatge, per tal com també la recull la tradició historiogràfica italiana sobre la revolta siciliana, des del *Rebellamentu di Sichilia* fins a Giovanni Villani, bé que en un altre context una mica diferent: una resposta de Pere d'Aragó a uns missatgers del pontífex Martí IV, inquiet pels grans preparatius del rei. Llegim, per exemple, la versió de la *Nuova Cronica* del florentí:

[I]l papa incontanente mandò al re d'Araona suo ambasciadore uno savio uomo, frate Jacopo de' predicatori, per volere sapere in qual parte sopra i Saracini andasse, che volea pur sapere, però che lla Chiesa gli volea dare aiuto e favore, e era impresa che molto toccava alla Chiesa; e oltre a ciò mandandogli comandando che non andasse sopra niuno fedele Cristiano. Il quale ambasciadore giunto in Catalogna, e disposta sua ambasciata, lo re ringraziò molto il papa della larga proferta, raccomandandosi a llui; ma di sapere in qual parte andasse, al presente in nulla guisa il potea sapere; e sopra ciò disse uno motto molto sospetto, che se l'una delle sue mani il manifestasse all'altra, ch'egli la taglierebbe. Non potendo l'ambasciadore del papa avere altra risposta, si tornò in corte, e dispuose al papa e al re Carlo la risposta del re di Raona, la quale ispiacque assai a papa Martino [ll. 8, cap. 60].⁸⁴

També el capítol 47 de la *Crònica* recull els detalls d'aquesta ambaixada, que inclou, com veiem, una oferta d'ajuda de la dècima si el comte rei revela el seu secret: segons Muntaner, la negativa de Pere provoca l'admiració del sant pare, que compara la temeritat del nostre personatge amb la d'Alexandre el Gran («Per çert, ma fe és que aquest, Alexandri serà altre qui és vengut e'l món»). Resulta escaient advertir que el testimoni ofert per les cròniques italianes palesa una major desconfiança per part de la cort romana, que manifesta de seguida la seua preocupació pels estranys moviments dels catalans i adverteix que un atac a terra de cristians no seria tolerat per l'Església. El *Rebellamentu* i els altres textos contenen que el rei Carles i el papa, en sentir els resultats de la frustrada missatgeria, s'ha-

84. Diu el *Rebellamentu*: «Chi si una di li nostri manu lu dichissi allura nui nila fariamu tagliari» (Amari, 1969, vol. II, 1, p. 102). Confronteu-ho també amb el *Liber Jani de Procida* i la *Leggenda di messer Gianni di Procida*, al text a quatre columnes que l'historiador italià presenta a *La Guerra del Vespro*, i també amb la versió italiana del *Tesoro* de Brunetto Latini (Amari, 1969, vol. II, 2, p. 499).

vien quedat meravellats de tanta gosadia i que el primer, després d'haver-se referit al rival d'una manera ben poc elogiosa, havia expressat el desig que, com a mínim, el teòric viatge contra els infidels que el rei deia preparar fos profitós per a Roma: «Allura dissi lu re Carlu: “Sanctu Patri, ben vi dissi viru eu chi lu re di Aragona e gran fulluni! Auditi bella risposta chi a facta! Ma faza cum deu zo ki li plachi, chi si illu va supra sarachini vui diviti esseri allegru et tucta la curti di Ruma”» (Amarri, 1969, vol. II, 1, p. 104).

Muntaner continua la seua relació narrant més moviments diplomàtics: a la cort catalanoaragonesa arriben ambaixadors del rei de França, d'Anglaterra i fins i tot de les comunes italianes. Tots desitgen saber el mateix, però «tuyt se'n tornaren ab una resposta, axí los missatges del papa com de reys con de les comunes» (cap. 47). El cronista de Peralada resulta lacònic en el relat de totes aquestes missatgeries, i convé comparar-lo amb algunes de les fonts ja esmentades, que es detenen especialment en els contactes amb el rei de França i recullen la versió segons la qual Pere va satisfer part de les seues necessitats financeres (vet ací el segon ingredient del pla reial: la moneda) gràcies a l'ajuda de Felip l'Ardit, que, ingènua-ment, va creure sincera la voluntat de servir Déu contra els infidels que el seu cunyat mostrava i li va lliurar quaranta mil lliures de tornesos, al capdavant utilíssimes per a arrabassar Sicília als francesos!⁸⁵ Convé dir en descàrrec de tanta liberalitat que Felip havia comunicat al germà la notícia que el rei Pere preparava un exèrcit amb objectius dubtosos i que estigués a l'aguait i tingués ben controlada la seua terra.⁸⁶

Però la flota catalana va fer rumb cap a Tunis. Els expedicionaris van desembarcar a la vila d'Alcoll, on hom els va informar de l'assassinat de Boqueró pels seus enemics, pèssima notícia que, amb tot, no va fer desesperar Pere, que ara Muntaner ja dibuixa amb l'ànim encès del guerrer croat («Emperò, pus que aquí era vengut, pensave's que'l viatge se complís a plaer de Déu et de la santa fe cathòlica», cap. 51). Les cròniques catalanes exalten precisament les gestes dels catalans

85. Rumor desmentit més tard per Zurita: «Pongo a la letra lo que en esta embajada se explicó, porque notoriamente se entienda no ser cierto lo que historiadores franceses y algunos italianos antiguos y modernos escriben, que el rey de Francia ayudó al rey de Aragón para esta jornada y empresa con cierta suma de dinero, habiéndole sido por su parte dicho que iba contra los moros de Berberia, porque no intervino en ello más desta promesa» (Zurita, 2003, ll. IV, cap. 19).

86. Així ho recull, per exemple, Villani: «Divolgata la boce e la fama di suo apparecchiamento, il re Filippo di Francia, il quale avea avuto per moglie la serocchia del detto re d'Araona, mandò a llui suoi ambasciatori per sapere in che paese e sopra quali Saracini andasse, promettendoli aiuto di gente e di moneta; il quale re Piero non gli volle manifestare sua impresa, ma ch'egli di certo andava sopra i Saracini, il luogo e dove non volea manifestare, ma tosto si saprebbe per tutto il mondo; ma domandogli aiuto di libbre XLm di buoni tornesi, e lo re di Francia gliel mandò incontanente. E conoscendo il re di Francia che il re Piero d'Araona era ardito e di gran cuore, ma, come Catalano, di natura fellone, e per la coperta risposta, mandò a ddire incontanente, e per suoi ambasciatori il fece assapere al suo zio lo re Carlo in Puglia, ch'egli si prendesse guardia di sue terre» (ll. 8, cap. 60).

a Tunis, des de l'últim almogàver fins a la persona del rei: Muntaner no pot creure «que hanc Alexandri, Rotlan, ne Oliver, ne Tristany, Lansalot, ne Galeàs, ne Parseval, ne Palesmides, ne Boors, ne Beliomberís, ne Estors de Marès, ne-l Morat de Gaunes, ne neguns altres poguessen fer tots dies ço que-l rey En Pere fahia; et après d'ell, tots los richs-hòmens, cavallers, almugàvers et hòmens de mar qui là eren» (cap. 51). Però convé contrastar aquests elogis amb la versió més suspicax de bona part de la historiografia coetània, atès que molts cronistes europeus pensaven que el passatge d'Alcoll era una croada fingida, una manera de distraure l'atenció i alhora de tenir més controlada Sicília, per tal d'envair-la així que en tingués l'oportunitat. Segons explica Guillem de Nangis, el rei fins i tot va sollicitar al papa Martí la concessió de la dècima per a la croada, tot i que l'astut pontífex, amb suficients motius per sospitar de l'aragonès, va respondre que l'ajudaria si veia que la seua actitud era sincera:

Petrus Aragoniae rex statim paravit, et gentes in magna multitudine congregavit, ut Siculos, si opus esset, contra regem Karolem adiuvavit. Sed ne perciperetur quam conceperat iniquitas, misit ad Romanam curiam solemnes nuncios; *fingendo* significans quod cum sumptuoso et sollicito apparatu ad Dei ecclesiae servitium et exaltationem catholicae fidei versus Africam super barbaros suae potentiae brachium dirigebat. Petiit etiam a papa et cardinalibus ipsorum auxilium, ut decimam ecclesiarum regni sui sibi concedere dignarentur. Super quo papa iam dubius mandavit eidem, quod, si bene se haberet, iuvement et gratiam erga se quamplurimam inueniret [RHG, vol. xx, p. 516-518].

Naturalment, el relat del francès no resulta tan entusiasta a l'hora de valorar els actes de l'exèrcit a Tunis i és un dels pocs textos que parla de les baixes dels nostres: diu que, durant les escaramusses amb els sarraïns, gairebé tres mil catalans van morir. En canvi, Guillem de Nangis resulta ben explícit a l'hora de descriure la confabulació dels rebels sicilians amb el rei d'Aragó i com aquest havia de passar de Tunis a Sicília quan esclatés la revolta antifrancesa.⁸⁷ També Giovanni Villani interpreta el viatge a Alcoll com una maniobra de Pere, que «fece di presente apparecchiare galee e navilio, e dando soldo a' cavalieri e marinari largamente; e diede boce e levò stendale d'andare sopra i Saracini» (ll. 8, cap. 60). Ara bé, Villani era güelf, i, per tant, hom podria sospitar de les seues simpaties envers el bàndol papal. Però resulta, si més no, sorprenent que els mots més clars sobre la qüestió siguin de Bartolomeo de Neocastro, fervent defensor dels reis del casal

87. «Igitur Petrus Aragoniae rex praeparato nauigio mare intrans uento prospero et mare placido portui Tunarum applicuit, ubi multitudinem paganorum inter districtus montium reprimens, tri fere millia de suis amisit. In partibus uero illis quae uiciniores sunt Siciliae, diebus aliquibus declinans, expectauit ut, opportunitate captata, commodius iniquitatem quam conceperat parturiret» (RHG, vol. xx, p. 518).

d'Aragó i no gaire sospitós de francofilia: la *Historia Sicula* explica que Pere d'Aragó, a prec de l'esposa Constança i els fills, va començar a maquinari hàbilment l'empresa, disfressant-la amb l'anunci d'un imminent passatge contra l'infidel, manifestació que no va deixar, però, gaire tranquils els francopapals, temerosos d'una possible intervenció catalanoaragonesa en els afers sicilians:

Constantia nobilis casum patris deflet; Petrum virum aliosque proceres conjugis carae lugubritas movet ad acrymas. Virum illa indeficiens lacrymosa precatur, ut peremti patris, qui potius invidia quam meritis suis interiit, innocentiam ulciscatur; filios ingenuos moeroris sui participes efficit, qui cum loqui nescirent, lacrymis rogabant cadentibus patrem deflecti ad moestae pectus et lacrymas genitricis. Aures ille non videtur porrigere, oculos non movet a lacrymis filiorum, cor mulcet ad monitus, et prudentis formam gerens, thesauros aperit, navigium parat *peregrinationis propositum simulans contra Mauros, et ut procedat sagacius, Legatos ad Apostolicam Sedem mittit impetraturos a Summo Pontifice transitum sibi concedi; et operantibus nuntiis Carolis Regis, qui paratum ipsum praesciverant, negatur in barbaros transitus, videlicet in Mauros; timebant namque ne praetextu peregrinationis illius Petrus rex, conjugis supplicatione permonitus, ad invasionem Siciliae motus dirigeret vires suas* [RIS, vol. XIII, col. 1030].

Notem que, segons Neocastro, la petició d'ajuda a Roma també forma part de l'ardit ideat pel rei («ut procedat sagacius») i que, finalment, no prospera per la influència de la casa d'Anjou sobre la Santa Seu. En tot cas, el fragment ens torna a oferir la imatge d'un sobirà calculador i maquiavèl·lic, fenomen que concorda amb el que hem apreciat als capítols muntanerians anteriors a l'aventura nord-africana. Així doncs, Pere el Gran hauria posat en pràctica un estratagema ben representat a la tractadística militar medieval, com és el de distraure l'enemic amb un fals objectiu, i que seria més tard explicat pel gironí Francesc Eiximenis al *Dotzè*: «si entens a córrer en Barberia, da veu que vas en Flanders o en Xipre, en guisa que aquells contra qui entens a venir no sàprien res fins que't vegem» (cap. 333; Eiximenis, 1484, f. 139r).⁸⁸ Això s'adiu, sens dubte, amb el *modus operandi* que, en general, les cròniques atribueixen al nostre personatge en la planificació de les seues campanyes militars, basades, com ja sabem, en la cautela i l'atac per sorpresa. En descàrrec del rei català, cal notar que l'*exploit* del fals passatge havia estat utilitzat per altres sobirans de l'època, com Eduard I Longshanks, rei d'Anglaterra, que l'any 1292 —així ho diu el *Chronicon* de Guillem de Nangis— havia atacat La Rochelle i les costes de Normandia amb una flota el destí de la qual també era, teòricament, Terra Santa:

88. Ardit de guerra que, com remarca Hauf (1994, p. 78-92), hom farà servir a l'episodi del setge de Rodas del *Tirant* (cap. 98).

MCCXCII. Eduardus rex Anglie ex concepta diu ante malitia, ut dicebant aliqui, magnum apparatus faciens, fingendo quod properaret in terram sanctam celeriter proficisci, per homines suos de Baiona civitate Gasconiae et quamplures alios regni sui navibus assumptis, et bellico apparatu in magna multitudine, fecit gentes et subditos regis Philippi Franciae de terra Normaniae, et locis aliis per mare et terram nequiter impugnare, innumeros ex ipsis crudeliter occidendo, capiendo et detinendo, et naves eorum quamplurimas frangendo, et illorum superstites cum bonis et mercibus in Angliam transvehendo. Invaserunt etiam praedicti homines regis Angliae Eduardi proditionaliter villam regis Franciae quae Rochella nominatur, facientes in eadem quamplurimos assultus, et occidentes aliquos, ac villae damna quamplurima inferentes; quod ad regis Franciae cum venisset notitiam, et regi Angliae demandasset atque tenentibus locum eius in Gasconiam, ut certum numerum praedictorum hominum malefactorum apud Petragorum in sua mitterent prisione, pro faciendo de ipsis quod ratio suaderet et iustitia postularet, mandato eius parere contumaciter et contemptibiliter est neglectum [RHG, vol. xx, p. 574].

Tenint en compte aquests precedents, sembla ben natural la cautela amb què els papes havien d'acollir les demandes de sufragi per a hipotètiques croades trameses pels prínceps cristians. En aquest sentit, la documentació dels ambaixadors catalanoaragonesos ens deixa veure en més d'una ocasió un sant pare desconfiat i escèptic, que es mira recelosament les propostes del rei. Vidal de Vilanova ho havia percebut amb claredat en la persona de Joan XXII,⁸⁹ quan el 1324, pocs mesos abans que la potent flota catalana comandada per l'infant Alfons fes via cap a Sardenya, s'havia presentat al palau d'Avinyó per sol·licitar del pontífex la concessió de la dècima per sufragar les despeses de l'expedició. Era lògic que el rei d'Aragó demanés la col·laboració del papat en aquella ocasió, atès que, com se sap, era precisament la Santa Seu la que, l'any 1298, li havia ofert la investidura del «Regnum Sardinie et Corsice»; d'altra banda, el mateix Muntaner havia emprat al seu *Sermó* el to característic de la *canso de crozada* provençal per a encoratjar Jaume i els seus súbdits, promentent la salvació de l'ànima per a tots aquells que passarien a l'illa al servei de l'infant.⁹⁰ Però la resposta del papa havia estat, naturalment, negativa: la petició de la dècima era improcedent, atès que, al capdavant, els sards no deixaven de ser cristians; hauria estat tota una altra

89. Pel que fa a Joan XXII, vegeu les fonts publicades per Baluze (1693, p. 113) i els llibres IX-XI de la *Nuova Cronica* de Villani (1991), amb sucoses notícies de les seues guerres amb l'emperador Lluís de Wittelsbach, dit el Bavarès. Sobre aquest darrer assumpte, consulteu també l'important obra de Müller (1880). A més, el vol. xxiv dels *Annales Ecclesiastici* (Raynaldus, 1880) recull una important col·lecció documental del seu pontificat. Quant a les relacions entre Joan XXII i la casa de França, vegeu Tabacco (1953).

90. Diu el *Sermó*: «e qu-e salvacio / vengon trastuyt li comte, vescomte e baro, / cavaller e burges, mariner e peho, / qui en est bon passatge de Sardenya bando / metran si e sa terra e sa provessio, / e segran l'alt emffant N'Amffos, que-s ganfano, / de trastota Espanya creximen e creso» (cap. 272).

cosa si Jaume II hagués projectat una guerra contra els sarraïns. El diplomàtic havia replicat al papa que, de fet, el seu senyor ja li havia demanat ajuda en moltes ocasions per a combatre l'infidel, però que Roma havia ignorat sistemàticament els seus precés. Joan XXII s'havia apressat a justificar aquelles negatives: Jaume demanava l'ajuda, però l'Església no tenia cap garantia que el rei volgués realment acomplir el que deia:

«E axí, pare sant, si aquesta dècima no volets donar a mon senyor, prestats-la-li o, si no la li volets prestar tota, prestats-ne partida!». E él dix: «D'axò no us cal parlar, que no u fariam sens conseyl dels cardenals. La dècima és collita contra sarrahins, e si-l rey d'Aragó la vol metre contra los sarrahins, bé la li darem». E yo li respòs: «Pare sant, per diverses vegades vos és estada demanada per lo rey mon senyor que li fos dada per fer guerra als sarrahins, e nuylls temps vós no la li volgués atorgar, ans la li escusàs tota hora». E él respòs: «Nuylls temps no la-ns demanà, que él en guerra de sarrahins la volgués metre, que la li denegàssem. Mas la demanda de la dècima se feya e nós no érem certs que-ls feyts se seguissen» [AA, vol. II, p. 584, doc. 378].

4.3. LA PERSPECTIVA CATALANA

Però el ben cert és que Desclot i Muntaner tenen bona cura de presentar el rei sincerament preocupat per la guerra contra l'infidel, fins i tot després d'haver rebut l'ambaixada tramesa pels sicilians, que recorden els drets de Pere a la corona del regne insular i li ofereixen el tron a canvi del suport contra els angevins. Les fonts destaquen, en efecte, el bon propòsit de Pere el Gran, que, jutjant factible la conquesta de la Barbaria, decideix buscar el suport de la cort apostòlica. Muntaner compara els èxits del català amb els fracassos dels reis cristians que anteriorment havien organitzat expedicions a la zona (el rei de França inclòs):

E con lo senyor rey hac vist et regonegut tot aquell pahís et vist lo poder dels sarraïns, pensàs que per no-rres conquerria tota la Barberia *si-l papa li volia ajudar de moneda et de perdonança*; e que jamés los crestians no-n foren en tan bon punt, que hanc rey de crestians qui y fahés passatge, ne-l rey de Ffrança, ne-l rey d'Anglaterra, ne-l rey Karles, *qui ab croada et ab lo tresor de la Esgleya passaren a Tunis*, no tengren tanta de terra en la Barberia con ell tenia [cap. 51].

El referent proposat pel passatge és, sens dubte, el de la desgraciada croada a Tunis de l'any 1270, i els reis que s'hi citen són Lluís IX de França, Eduard I d'Anglaterra i el mateix Carles d'Anjou: l'expedició, amb el beneplàcit de l'Església, va fracassar estrepitosament a causa de la terrible pesta avinguda a la host dels cristians, que es va endur la vida del sobirà francès. En canvi, sense cap altra mena de suport que el dels seus homes (detall subratllat especialment per la *Crònica*), Pere

demostra ser el més apte defensor de la cristiandat. Notem que aquest ideal de croada obsedeix igualment el personatge en la narració de Bernat Desclot: basta llegir aquest parlament que el rei fa davant de tots els barons:

Vulria que a honor de Déu e de la crestiantat hic feéssem tant que tota crestiantat n'agués honor e prou. Mon cor és, si vosaltres m'o dats per conseyl, que trameta mos missatges a Roma a l'apostoli, que'm trameta secors, e cavalers e d'altres gens; *e si ho fa*, nuyl temps, mentre yo viu sia, no'm hic partiré, e, ab la ajuda de Déu, yo conquerré tota aquesta terra a crestians per ço que Déu hic sia beneit, e loat e aorat [cap. 84, vol. III, p. 81].

Com es pot apreciar, hom sempre subordina la continuïtat de l'expedició a l'arribada de l'ajut sol·licitat, amb la qual cosa Desclot i Muntaner converteixen la decisió papal en un element fonamental de la narració. Tot això no fa sinó augmentar encara més la importància dels capítols sobre les ambaixades catalanes prop de Martí IV, uns passatges que cal llegir amb deteniment. Analtzem, en primer lloc, la versió reportada pel peraladenc, que recull al capítol 52 les ordres donades pel mateix rei al responsable de la legació, Guillem de Castellnou. Vet ací el fragment en qüestió:

Com lo dit senyor rey veé aquests affers tan honrats et tan bons a obs de la crestiantat, hordonà que tramès al papa lo noble En Guillem de Castellnou, qui era honrat capdal de Cathalunya et parent seu. Ab dues galeas ell lo tramès en Roma al papa, et la rahó fo aquesta: que manà al dit noble que tantost que's recullís et que se'n muntàs per la feu de Roma, et no s'aturàs enloch tro que fos ab lo papa; et con seria ab lo papa que'l salludàs de part d'ell, ell et tots los cardenals; et con l'auria saludat que'l pregàs de part sua que fahés ajustar son consistori, con ell volia dir alcunes paraules a ell et als cardenalls de part del davant dit senyor rey. E con açò seria fet e tuyt serien ajustats, que ell altra vegada salludàs lo dit papa et tot son col·legi de part sua, et que digués axí:

«Pare sanct, mon sènher lo senyor rey d'Aragó vos fa a saber que ell és en la Barberia, en I loch qui ha nom Alcoyl, et troba que per aquell loch se pot haver tota la Barberia si vós, pare sanct, li volets fer ajuda de diners et de perdonansa. E serà açò complit, de la major part, abans que lonch temps sia passat. Què us diré? Que ans que venga III meses troba que aurà la ciutat de Bona, de què fo bisbe sent Agustí, et après la ciutat de Ciger. Et con aquestes dues ciutats —qui són en la marina prés d'Alcoyl, la una de lavant et l'altra de ponent— haja conquestes, fets compte que totes les ciutats de les marines haurà dins poch de temps. E la Barberia és aytal que qui haurà les marines, haurà tota Barberia; et són gents qui tantost con vejen lo gran destret que hauran, se faran crestians la major part. *Per què, pare sanct, lo dit senyor rey vos requer de part de Déu que aquests II secors tan solament li fassats; et en breu, si a Déu plau, la santa Esgleya se'n creixerà de tanta renda que muntarà a més que no y haurets bastret; que ya veets lo rey son pare de quant de renda ha crescuda la santa Esgleya sens que no*

n'ach hajuda neguna. Per què, pare sanct, assò us demana e us requer, et que us plàcia que no u tardets».

—Et si per aventura ell vos responia: «Per què açò no dix als nostres missatges que li tramatem en Cathalunya?», vós li responets: «Con no era temps que a vós, pare sanct, ne a altre descobrís son cor, per ço con ho havia jurat et promès als missatges d'En Boqueró, que a persona del món no u descobrís; per què, pare sanct, no us deu saber greu». Et si per aventura ell no us volia atorgar secors negun, vós li protestats de part nostra, et en la protestació li digats que si lo secors no·ns tramet que nós li demanam, *que en colpa d'ell nos en aurem a tornar en nostra terra* (que ben sap ell et tot lo món que·l nostre poder no és tant de moneda que a assò poguésem longament aturar), *et que Déus li u deman;* con ben sàpia que nós havem en volentat que, si·ns fa lo secors que nós li demanam, que tots los nostres dies volem metre en crèixer la santa fe cathòlica, et specialment en aquestes parts hon ara som venguts [cap. 52].

El text adopta en aquest punt la forma típica de les cartes de procuració o instruccions que hom donava a l'ambaixador de torn: aquests documents detallaven els diversos aspectes de l'ambaixada, començant per la fórmula de *salutatio* amb què calia adreçar-se al príncep o pontífex corresponent (per exemple: «Sia informat En Bernat de Boxadòs de part del senyor rey que, con serà entrat al papa [...] present-li letra major del senyor rey, e diga axí: “Pare sant, monsenyor lo rey d'Aragó se comana en vostra gràcia...”», AA, vol. II, p. 801-802, doc. 502). Naturalment, la memòria incloïa els temes que calia tractar en la missatgeria i hom donava, com fa el rei Pere al text del Muntaner, algunes pautes per respondre a possibles preguntes compromeses de l'interlocutor («E si·l senyor papa li demana [...] respona que ell és complidament enformat [...]», «e si·l senyor papa en tot cas volia [...] diga que manament ha e enformació [...]», AA, vol. II, p. 801-802, doc. 502). En aquesta ocasió, l'exposició del pla reial insisteix, sobretot, en la probable conversió (forçada) al cristianisme d'una terra on, de fet, havia nascut un dels més grans pares de l'Església, sant Agustí: una actuació ferma dels croats, en efecte, eradicaria de seguida la feble resistència dels infidels, que abraçarien la veritadera religió com a conseqüència del «gran destret que hauran». Convé no oblidar que l'oferta de conversió tramesa pel senyor de Constantina com a ham per a assegurar-se l'auxili d'Aragó té un bon antecedent en la història, recollida per Guillem de Nangis a la *Vie de saint Louis* i altres fonts franceses, segons la qual sant Lluís de França hauria decidit organitzar la croada a Tunís pels rumors sobre la bona disposició del seu rei a renegar de la llei de Mahoma. El raonament atribuït al rei Lluís també té en compte l'ús de l'exèrcit com a mesura de pressió, en cas que la voluntat de l'infidel fos més tèbia del que hom deia, i explicita la intenció de fer florir de bell nou la fe de Jesucrist allà on homes tan sants i savis l'havien predicada antigament:

Il est bien veritez que avant li roys Loys prist la crois ceste darreniere foyz pour aler Outremer, que il avoit eu plusieurs messages dou roy de Thunes par moult de fois, et plusieurs len avoit envoié; on donnoit entendre au roy Loys, que li roys de Tunes avoit bonne volenté destre crestien, et que de ligier il le pourroit, se il avoit honnourable ochoison, et que ce peut estre sauve la soue honnour et sauve la pez de ces Sarrazins [...]. *Li bons roys Loys desiroit moult affectueusement que la foy crestienne qui avoit esté tenue, et avoit porté grant fruit en celle terre d'Aufrique ou temps saint Augustin et des autres sains hommes qui jadis y habitoient, et mesmement en Cartage, reforesit a son temps et feust escreue a lonnour et a la gloire de Nostre Seignour Jhesu Crist. Il pensoit encore li très bons roys crestiens, que se si grans os et si renomez come estoit li siens, venoit a Tunes soudainement, a painnes pouroit li roys de Tunes refuser ne escuser si raisonnable ochoison de recevoir le saint baptesme, envers ses Sarrazins; come pour ce il pourroit mort eschaper, et tuit cil qui vouroient estre crestien; et si li pouroit en tel maniere demourer son royaume plaisiblement.* Après ce on donnoit a entendre au roy Loys que se li roy de Tunes ne vouloit estre crestiens, que la cité de Tunes estoit legiere a prendre et toute la terre; pourquoi il pouroient plustot estre crestien [RHG, vol. xx, p. 447-449].

Martí IV, però, no es deixa convèncer per les explicacions sobre el secretisme del rei i les bondats del *passagium*, ni tampoc per l'al·lusió als serveis prestats pel casal d'Aragó a l'Església, en particular pel gran rei Jaume, capaç de conquerir València, Mallorca i Múrcia sense cap suport dels anteriors papes («que ya veets lo rey son pare de quant de renda ha crescuda la santa Esgleya sens que no n'ach hajuda neguna»). Cal considerar aquesta referència tot un retret de Muntaner a l'actitud dels pontífexs envers els reis catalans, que el de Peralada repeteix de manera més manifesta en altres fragments, com el següent:

Que més de XX millia misses se canten vuy en aquell dia et tots dies en ço que-l sant rey En Jacme conquerí sens ajuda et croada que no hac de la Esgleya: que-l regne de Mallorcha, e-l regne de València e-l regne de Múrcia conquerí sens croada et ajuda de la Esgleya, de què ha l'Esgleya vuy tant que fort cosa seria de dir que de V regnes altres agués tants de delmes et de premícies con ha'n d'aquests III regnes. *Per què la santa Esgleya de Roma et aquells qui la regen deurien pensar lo creximent que han per la casa d'Aragó et que n'aguessen conexensa en los seus dexendens. Emperò, conort-me'n en so: que si-l pare sanct ne-ls cardenals no han conexensa, lo Rey dels reys, nostre senyor ver Déus, n'à memòria, que-ls ajuda a totes lurs necessitats e-ls fa anar de bo en mellor, et farà, si a Déu plau, a avant [cap. 36].*

Si no m'equivoque, hi ha pocs passatges de la *Crònica* on es palese un sentiment de desaprovació tan clar pel capteniment de la Santa Seu, que no recompensa com cal una dinastia dedicada des d'antic i amb el favor diví a combatre els enemics de la cristiandat. Resulta escaient advertir que l'argument no és ni de bon

tros exclusiu de Muntaner, sinó que el trobem abundantment documentat a les altres grans cròniques. El ben cert és que els reis d'Aragó no tenien cap problema a presumir de currículum quan volien fer patent el seu descontentament amb les decisions dels sants pares. El mateix Jaume I del *Llibre dels fets* conta que, durant el Segon Concili de Lió del 1274, havia sol·licitat ser coronat per Gregori X, tal com abans havia fet el seu pare Pere el Catòlic, i que el papa li havia donat el vistic-plau amb una important condició: el rei havia d'abonar els deutes contrets pel regne d'Aragó amb Roma des dels temps del seu pare. La resposta de Jaume havia estat enèrgica: «Nós carta no fariem de novel que·ns metéssem en trahut, *car tant havíem nós servit a Déu e a la Església de Roma*, que aquestes menuderies no devien caber entre nós e ell» (§ 537, p. 372). Un altre monarca aragonès amb una personalitat ben forta, Pere el Cerimoniós, havia reaccionat de manera igualment irada en constatar l'excessiu tracte de favor que l'odiat Jaume III de Mallorca rebia per part de la Santa Seu, i per això, durant una conversa amb un cardenal que actuava com a mediador entre els cunyats, s'havia expressat amb molta claredat i potser amb un punt de supèrbia:

E per ço com no deïa res de novell, no li fem altra resposta, sinó així com havíem acostumat, salvant que li diguem que ens meravellàvem molt de la favor que el dit qui fo rei de Mallorques trobava en Cort de Roma, que nós jamés, o per nós, lo dit infant En Pere no poc traure un cardenal de Cort de Roma per la qüestió que era entre nós e l'infant En Ferrando, nostre frare, e aquell que fo rei de Mallorques, per aquest fet, n'havia trets dos, e que açò era gran favor, e la santa Esgleia de Roma no havia raó. *Car no era estat algun rei d'Aragó tro a nós, que no hagués escampada de la sua sang per l'Esgleia o per Déu, e no ha rei al món a qui pus sia tenguda l'Esgleia que a nós* [cap. 3, § 69, p. 167].

La situació oferta per les cròniques troba una clara correspondència amb el que observem en les fonts documentals. Constatem fàcilment que les relacions d'ambaixadors reials al papat que ens han pervingut incideixen sovint en el tòpic, sobretot quan el diplomàtic s'havia d'enfrontar a pontífexs no gens afectes al casal de Barcelona. Sabem, per exemple, que Bernat de Boixadors, un dels herois de la batalla de Lucocisterna⁹¹ i, a més, agent destacat de la diplomàcia reial, va ser tramès l'any 1325 a Joan XXII com a ambaixador de Jaume II d'Aragó per tractar unes qüestions relacionades amb els bisbats catalans. Lluny d'interessar-se per les propostes jaumines, el «banquer d'Avinyó» s'havia estimat més d'atendre primer les ambaixades d'altres prínceps i evitar els contactes amb Boixadors, detall perceptible immediatament pel català, que, durant una de les audiències, va expressar el

91. Recordem que Bernat de Boixadors va auxiliar Alfons quan aquest va caure del cavall, li va donar el seu i va recuperar la senyera de l'infant, com destaquen Muntaner (cap. 275) i Pere III (cap. 1, § 29).

disgust pel menyspreu amb què el papa tractava els assumptes del rei d'Aragó, a qui tant devia la Santa Seu:

E l'endemà, senyor, yo fuy ab él, e, ans que jo entràs, avien ja parlat ab él missatges d'Alamania e de Boèmia. E con jo fuy ab él, dix-me que hi tornàs altre dia. Et yo, senyor, veén que per noves me tenie, dix-li: «Pare sant, jo·m maraveyl molt de la vostra santitat, que bé sabets que IIII meses m'avets tengut que no m'avets desliurat. Et ara aqueles gràcies que avets atorgades a mon senyor l'infant li tornats en dupte. Et parrie, pare sant, que axí con avets desliurats missatges d'Alamania et de Boèmia II vegades depuys que jo hinch só, qui són anats e venguts, que jo deguésser ésser deliurat una vegada. *Que sabets, pare sant, que bé s'és creguda aytant crestiandat per lo rey d'Aragó con per lo rey de Boèmia ni per alamanys, et aytant et més servi à feyt a la esglea de Roma con éls.* Et axí, pus en açò m'o metets, no m'inch aturaria més» [...]. Et a-çò el respòs: «Jo veig que tu es ara foló! Vay-te'n et sies hinch demà!» [AA, vol. II, p. 817, doc. 508].

Com tindrem ocasió de comprovar, no és aquest l'únic exemple en què el diplomàtic perd la paciència i censura obertament l'actitud del papa corresponent. Si tornem a la *Crònica*, llegim que Guillem de Castellnou, ofès per la «cruel resposta» de Martí IV, s'atreveix a carregar sobre l'ànima del francès tota la responsabilitat dels danys que els regnes cristians patiran pel seu rebuig:

—Pare sanct, yo me'n vaig ab cruel resposta que m'havets feta. Plàcia a nostre senyor ver Déus que si per la vostra resposta vén mal a la crestiandat, que tot sia sobre l'arma vostra et de tots aquells qui us han consentit ne consellada aquesta resposta [cap. 56].

Potser en aquella ocasió Castellnou s'havia extralimitat i havia reaccionat insolentment («pres comiat mal et felló del papa, et dix-li aytant més que·l senyor rey no li hac manat»), tot i que les instruccions del rei preveïen poc més o menys una «protestació» d'un tipus semblant si el papa es mostrava hostil. Això no resulta gens estrany, perquè, de fet, també Jaume II havia alliçonat en el mateix sentit el cavaller Boixadors, portador de la ja citada ambaixada prop de Joan XXII: en efecte, al document amb les instruccions per a la missió el rei havia preparat un discurs que hom havia de pronunciar en cas que l'entrevista no donés els fruits esperats. Aquest discurs era una extensa llista de protestes i greuges: «ab tanta reverència» com fos possible, Boixadors havia d'expressar la profunda tristesa del rei d'Aragó pel poc suport rebut de l'Església i acusar directament el papa d'haver conspirat per evitar una de les gestes més recents de la corona, la conquesta de Sardenya:

Aprés lo dit En Bernat de Boxadòs hagués fet tot son poder en obtenir las dites gràcies e veés que [...] res no·n pogués acabar [...] diga les paraules que·s

seguexen, ab tanta reverència con puga: «Pare sant, mon senyor lo rey e mon senyor l'infant me manaren que, si per aventura, ço que ells no cregueren ne esperaren de vós, los fets venien al punt a què yo veig qus són venguts, dixés a vós de part d'ells que ells han vist e conegut e encara conexen que, *depuys plach a nostre senyor Déus provehir de vós a la apostolical dignitat, no han sentit de vós en alguns fets notables que fossen honor e profit de la casa d'Aragó bona voluntat en ajuda e favor aytal con esperaven. E és de rahó a la casa d'Aragó ésser fet axí con a I dels altres prínceps del món, segons lo bon servey que vós e la sancta esgleya poriets reebre d'ells e de la lur casa.* E specialment han provat açò en lo fet de la conquesta del regne de Sardenya e de Còrsega, en la qual de vós no han poguda obtenir, per molts missatges que us n'ajen trameses ne moltes instàncies fetes, gràcia ne favor ne encara justícia, jassia que el sant pare Bonifaci, de bona memòria, atorgàs per lo dit fet aquells rescrits que li foren demanats en favor de la dita conquesta, e els altres sants pares En Benet e En Clement ho haguessen atorgat e offert volenterosament, e encara oferta ajuda axí con a cosa a la esgleya de Roma pertanyent. *E de vós, pare sant, segons que dit és, no tan solament hagen conseguida gràcia ne favor ne justícia, ans encara, segons que han sabut (e açò us dic ab la major reverència que pusch), hi havets donats molts empatxaments e destorbs, e encara fets, segons que molts lur dien. E maravellen-se molt, qual és la rahó d'açò, con ells no la saben ne la poden pensar, ans són estats aparellats e són axí con negun altre príncep del món a tot servey e honor de la sancta esgleya e de vós.* Per què monseynor lo rey me dix que, si yo me havia a partir de vós sens tota gràcia e que me n'anàs de tot en tot buyt, que us dixés de part sua que, pus altre favor ne gràcia ne profit no'l ve de vós, ne par que entenats que ell vos puxa servir, que us retés de part d'ell la comissió dels officis que té de la esgleya de Roma» [AA, vol. II, p. 802-803, doc. 502].

Sembla força evident que el text diplomàtic ofereix una percepció del papat força concordant amb el rol negatiu que sovint li atorga la *Crònica*: el sant pare, en efecte, es mostra en tots els actes com un clar antagonista dels interessos catalans, capteniment injustificable i de conseqüències ben nefastes per a la cristianitat, que es perd el «bon servey» que la casa d'Aragó li podria prestar. La «cruel resposta» de Martí IV és, doncs, una prova més d'aquesta actitud, que trenca el somni croat d'una Tunísia cristiana. El rei Pere no podrà acomplir el seu vot, i, per això, abans d'ordenar la retirada de l'exèrcit, ha d'implorar la comprensió divina: la seua —s'excusa— és una marxa forçada, i Déu coneix sobradament la sinceritat de la seua devoció:

—Sènyer ver Déus, qui sòts cap et major de totes coses! Plàcie-us que vós me jutgets segons lo meu enteniment: que ben sabets que la mia voluntat era de viure et de morir al vostre servey; mas ben sabets que yo assò no poria durar. Per què sia de gràcia et de mercè que la vostra gràcia trametats sobre mi et sobre mes gents, et de consell et de ajuda [cap. 56].

Però és llavors que, en molt poc temps, el rei rep dues ambaixades de ciutadans sicilians, que li demanen ajuda contra la crueltat de Carles d'Anjou i es comprometen a tenir-lo per rei i senyor. Els planys dels nouvinguts i el seu penós aspecte commouen el rei i fins i tot els almogàvers més durs de la host. És ben destacable el patetisme amb què Muntaner recrea l'escena:

E dementre que estaven en aquest apparallament, ells veeren venir de la-vant dues barques armades bé espalmades, et dretament vengren-se'n *ab senyeres negres* al port et preseren terra. Et si'm demanats qui eren ne de quals gents, yo us ho diré: que eren sicilians de Pallerm, et venien-hi IIII cavallers del dit loch et IIII ciutadans per missatges de tota la comunitat de Sicília, et eren molts savis hòmens.

Et con agueren presa terra, vengren-se'n davant lo senyor rey et *gitaren-se davant los seus peus ploran, et besaren la terra III vegades abans que fossen a ell; et genoyls tiran per terra, anaren-se'n entrò als seus peus et preseren-li los peus, et tots VIII ensemps cridant:*

—Senyor, *merçedi!* Senyor, *merçedi!*

Et besaren-li los peus, que nuyl hom no·ls ne podia levar; que tot axí con la Magdalena ab ses làgremes lavà los peus a Jesuchrist, axí levaren ells los peus ab làgremes et ab plors al senyor rey. E·ls crits e·ls plants e·ls plors que ells fahien era molt gran pietat; et eren tots vestits de negre [cap. 54].

L'arribada a Alcoll dels vaixells de Sicília completament endolats és una de les imatges més suggerents de tota la *Crònica*: en aquest cas només se'ns parla de «senyeres negres», però més endavant tindrem: «vengren tots vestits de negra et ab les veles negres et ab senyeres negres» (cap. 57); quan arriba la segona ambaixada siciliana, amb els missatgers completament endolats i plorant el miserable estat de l'illa sota la «mala senyoria» del rei Carles. Però hem de prestar atenció, sobretot, a l'al·lusió del text a Maria Magdalena, que dóna una pista bastant evident del model que inspira al cronista de Peralada aquest passatge: «*et stans retro secus pedes eius flens lacrimis coepit rigare pedes eius*» (Lc 7,38). Naturalment, la comparació muntaneriana té conseqüències ben interessants, atès que si els sicilians fan el paper de la santa, al rei d'Aragó li pertoca el de Jesucrist, amb la qual cosa sembla del tot obvi el messianisme que traspua l'episodi.

En escoltar les peticions d'ajuda dels emissaris, els guerrers de la host reial demanen «tothom a colp» (cap. 57) l'anada a Sicília, per fer valdre d'una vegada els drets del rei Pere i socórrer els pobres sicilians. Parem compte a l'argument emprat per a justificar la legitimitat de la invasió, que, com a mínim, resulta força cridaner, atès que hom es permet de reinterpretar la voluntat divina d'acord amb els darrers esdeveniments: l'autèntic desig de Déu és que Aragó prenga Sicília, i no Tunis:

—Senyor, què és assò de vós? Per amor et per reverència de Déu hajats pietat d'aquest mesquí de poble, qui axí us crida merçè! Que no ha tan cruel cor de senyor e-l món, vulla's crestià o sarrahí, que no-n degués haver pietat. Donchs, ¡quant més la'n devets haver vós per moltes rahons, les quals aquests bons hòmens vos han dites davant, qui són totes veritat! *E aytant més, que havets vista la cruel resposta que-l papa vos ha feta. Per què creats que tot açò ve pròpiament de Déu: que si a Déu plagués que-l vostre cor se complís, d'estar en aquest loch, ben li agra plagut que-l papa vos atorgàs ajuda; mas no li plau que le us aja atorgada per ço que anets acórrer et ajudar a aquest mesquí de poble. E encara, senyor, que per açò podets conèxer que a Déu plau: que ben sabets que veu de poble, veu de Déu és. Et veets encara aquesta gent de vostra host tota, que criden: «En Sicília, en Sicília!». Donchs, senyor, què esperats? Que nós tuyt vos proferem per nós et per tota la host que us seguirem, et pendrem mort et la darem a honor de nostre senyor Déus et a honor vostra et a restaurament del poble de Sicília. Et som tuyt aparallats, que menys de sou vos seguirem [cap. 57].*

Amb el recurs a la saviesa popular (*vox populi, vox Dei*), hom vol convèncer el rei que la Providència s'ha servit del papa com un instrument perquè el casal de Barcelona pugui assolir el destí que li ha reservat el pla diví. Com es pot constatar, la narració exculpa per complet la figura del rei Pere, que canvia el propòsit inicial, obligat per les circumstàncies, i n'adopta un altre que és piu i devot igualment, l'auxili d'un poble els patiments del qual, com remarquen Muntaner i altres textos coetanis, s'assimilen als dels israelites sota la tirania del faraó. En canvi, la figura de Martí IV en surt sensiblement tocada, i el cronista no perd mai l'ocasió d'inculpar el pontífex d'haver deixat escapar una ocasió tan clara d'estendre el cristianisme i d'haver desencadenat amb les seues disposicions totes les tribulacions posteriors. En aquest sentit, el recurs més freqüent del cronista és posar en boca dels enemics lloances força improbables dels reis d'Aragó: generals francesos com Arnau d'Avella resulten un poc hiperbòlics a l'hora de mostrar la seua desaprovació de l'actitud papal respecte a la dinastia catalana, mereixedora pels seus actes d'assolir la monarquia universal («Ha, Déus! Què fa lo papa e-ls cardenals, con no fan lo rey d'Aragon et sos fills senyors de tot lo món?», cap. 107), i fins i tot el cardenal Jean Cholet, legat pontifici per a la croada contra Catalunya, es mostra estranyament autocrític amb les decisions del col·legi romà («Ha, Déus! Et con gran peccat féu lo pare sanct et nós tuyt, con a aquest senyor dixem de no, de ajuda! Que aquest és altre Alexandri qui és nat e-l món», cap. 91). Però per ventura resulta més sorprenent encara la lectura dels capítols 77-78, on el mateix Carles d'Anjou s'entrevista amb Martí IV i, en un to impropï d'algú que es dirigeix al vicari de Crist al món, li retreu sense embuts els desastrosos efectes de la seua animadversió envers el rei d'Aragó: la guerra de Sicília no hauria tingut lloc si el papa, en lloc d'ignorar els precis de Pere, l'hagués ajudat suficientment en una empresa tan alta i digna d'elogi. La resposta de Martí IV resulta, per contra, inver-

semblantment submissa, perquè atorga tots els raonaments de Carles i es reconeix el principal responsable de la situació actual!⁹² Al costat d'aquests parlaments, Muntaner ens ofereix al capítol 85 una escena que no troba correspondència en cap de les altres cròniques que coneixem i que té la funció de subratllar el *what if...*, la gesta que els catalans haurien pogut realitzar si la croada hagués cristallitzat: el rei, que ha salpat de Sicília per dirigir-se a l'imminent duel de Bordeus, ordena a les seues naus que atraquen al port d'Alcoll, disposició temerària que no agrada gaire a la tripulació, perquè a la costa hi ha encara molts sarraïns, alarmats per la presència de les naus. Pere es fa assegurar i descendeix a terra, on es fa passar per un simple missatger del rei d'Aragó. Llavors un dels sarraïns li conta tot el que va passar després de la marxa de les tropes i assegura que si el rei s'hi hagués estat una mica més, hauria vençut qualsevol resistència dels indígenes, i que fins i tot cinquanta mil infidels s'haurien convertit al cristianisme:

Hon vos deým que, si per aventura et per nostre desastre ell agués passada la muntanya, que tots érem morts et fóra tota la terra conquesta; que d'aquí avant no trobara contrast, ans agra presa Bona, et Costantina, et Giger, et Bogia, et puys gran res de les altres villes de la marina. [...] Et a bona fe vos prometem que, per la sua bondat, si entrò ara hic agués estat, que L millia persones, entre hòmens et fembres et inffants, s'ich foren bateyats e-s foren fets seus [cap. 85].

En escoltar aquests comentaris, Pere no es pot estar de lamentar l'abandó d'una oportunitat tan prometedora i d'invocar el cel perquè castigue qui la va truncar («Ay Déus, pare senyor! Plàcie-us que no perdonets aquest peccat a qui mal ne mer, ans ne fets venyança visible en breu», cap. 85). La reacció del rei no sembla gens estranya, perquè, com fa notar Hauf (1998, p. 321), Muntaner el situa gairebé a un pas de realitzar la utopia que, segle i mig més tard, Joanot Mar-

92. Aquesta és l'acusació del rei Carles: «ço que·l rey d'Aragon ha fet, que u ha fet a gran colpa vostra. Que per la cruell resposta que vós fahés al noble En Guillem de Castellnou, per ell s'és ell mogut, axí con aquell que en deffalliment de la ajuda que vós li negàs, hac a serrar consell en sos affers; so que no agre fet si vós li aguéssets ajudat d'aço que us demanava, qui era justa rahon, et tan bona que no us diré de vós, que tots los reys de crestians del món hi degren ajudar, per ço con jamés no fo rey qui tan alta cosa assejàs con ell assejà; et ho mantench tant que·ls meylors V reys de crestians qui e·l món sien no u pogren haver mantengut. Et axí, en gran colpa vostra s'és mogut et vengut en Sicília, hon los sicilians, ab gran humilitat, lo demanaren per senyor; et vós sabets que ell havia rahon per la reyna sa muyler, et per sos fills, que no·ls defallis. Però si vós li aguéssets atorgada la ajuda que ell demanava a vós, çert som nós que ell no desemparara ço que havia ben comensat. E axí, pare sanct, vós sóts ocasió del nostre mal» (cap. 77). El papa admet que es va deixar portar pels sentiments quan va dir no a la proposta catalanoaragonesa: «L'altre, que·ns dehits que en colpa nostra és lo rey d'Aragó anat en Sicília, que us o atorgam: que en aquell temps que li diguem de no, et en aquell punt, conexem que més nos portà volentat que rahó; per què conexem la colpa, et que nós vos en som tenguts de ajudar en totes coses» (cap. 78).

torell atribuirà a l'estrenu cavaller Tirant, capaç de convertir d'un sol cop, gràcies a la fama de les seues armes i la predicació de fra Joan Ferrer, tres-cents trenta-quatre mil infidels!

Si analitzem la versió que dóna Desclot de l'ambaixada prop de Martí IV, ens trobarem amb algunes divergències interessants. Per començar, segons aquest autor els missatgers tramesos a Roma van ser dos: el mateix Guillem de Castellnou i un cavaller aragonès, que, en presentar-se davant el papa, li van lliurar una carta escrita pel rei Pere en què el monarca l'informava de la seua presència a Tunis i li demanava ajuda per conquerir la terra:

A vós, pare sant de tota la crestiantat, de nós En Pere per la gràcia de Déu rey d'Aragó, saluts e reverència, axí com fil deu fer a pare segons Déu. Com nós, pare sant, siam passats en la terra de Barberia e ajam presa aquí terra a honor de Déu e a creximent de tota crestiantat, e ajam més aquí tot nostre poder de retenir ço que avem pres, qui és forts loc e bo, so és la vila d'Alcoyl, pregam a vós que ns trametats vostre secors de cavalers e de gens e que donets perdó a les gens per passar a nós; e nós, séyer, estarem tant assí que conquerrem la terra per tal que Déu hi sia servit e el seu beneyt nom exalsat [cap. 85, vol. III, p. 84].

La resposta del pare sant subratlla un argument que ja hem vist al text de Muntaner: com que el rei Pere no havia informat oportunament del destí de l'expedició, ara ell no se sentia obligat a ajudar-lo. Però, a més, Desclot fa expressar-se a Martí IV amb un to marcadament despectiu i hostil: si el mateix rei de França (nova al·lusió a la croada de 1270) i molts altres prínceps il·lustres havien fracassat en l'intent, com podia pretendre un reietó com el d'Aragó, pobre de tresor, de terres i de gent, un objectiu tan elevat com la conquesta de Tunis?

—Yo —dix l'apostol— no crou pas que rey de tan poc poder com eyl és, sia passat en Barberia, ne gos haver emparat tan gran fet. Que'l rey de França, e el rey d'Anglaterra, e'l rey de Navarra, e'l rey d'Alamaya, e molts comtes, e el rey Karles foren a Tunis e anc res no y pogren fer. Per què yo ara no li trametria secors de cavalers ne de tresor; que'l tresor qui és justat de la dècima no és justat per despendre en Barberia ne en altre loc sinó en la terra d'Oltramar. E pus al comensament no m'o fóu saber, ja ara no aurà ma ajuda [cap. 85, vol. III, p. 85].

Els ambaixadors, després d'haver-li «respost ço que lur fo semblant» (cap. 85, vol. III, p. 85), abandonen la sala i es reuneixen amb el grup de cardenals que donaven suport al rei d'Aragó. Aquests els asseguren que no tenen res a fer amb el papa i que, ben mirat, el fracàs de l'entrevista és del tot lògic: Martí IV és francès i, per tant, fervent partidari dels Anjou i la casa de França:

E puys parlaren ab los cardenals e ab los auts prelatz qui en la cort de l'apostoli eren, e dixeran-lur en qual guisa l'apostoli lur avia respost. E els dixe-

ren-lur que se n'anassen, que ab eyl no pudien res acabar, «per ço com és francesch e de la partida de Karles, e és gelós de ço qui és gran dret que esdevenga. Per què digats al seyor rey que pens de fer ço qui mils li sia semblant que sia sa honor e son profit, e Déus ajudar-li à no·s tema de res». Aquestes paraules preseren los missatges, que·ls cardenals avien dites, *per lo fet de Sicília* [cap. 85, vol. III, p. 85].

4.4. L'EXCOMUNIÓ DEL REI I LA INFLUÈNCIA FRANCESA SOBRE EL PAPAT

Notem que aquesta és la primera ocasió en la *Crònica* de Desclot que hom relaciona Pere d'Aragó amb la qüestió siciliana. En efecte, el petit *lobby* filoaragonès de la cort romana proposa Sicília com a alternativa legítima de l'estol, un cop fracassada l'opció africana, i encara assegura que el rei pot procedir sense cap temor, perquè Déu estarà de la seua part. Però m'interessa destacar, sobretot, la referència al favoritisme amb què, pels seus orígens francesos, el papa Martí acull els interessos dels de la seua nació, especialment els de la casa reial de França i la poderosa família Anjou. De fet, no deixa de resultar curiós que Desclot i els altres cronistes catalans recalquen sistemàticament de quina terra era oriünd l'artífex de l'anatema dictat contra el rei d'Aragó: «Et aquesta scentència donà papa Martí, qui era ffrancès» (cap. 78), puntualitza el de Peralada, amb una expressió que recorda, sens dubte, el «Gallicus natione» emprat per l'anònim de les *Gesta Comitum Barcinonensium* (cap. XXVIII, p. 77). Efectivament, hom insisteix a presentar-nos el poder del papat com una mera extensió del poder francès: Muntaner explica que, durant una entrevista amb Sanç IV de Castella, el comte rei li havia expressat la seua convicció que, al darrere de l'excomunió, s'amagava en realitat la llarga mà del rei Carles:

[L]'Esgleya, sens tota rahó, ha donada scentència contra nós. Et assò és esdevengut per lo papa, qui és ffrancès; e axí, creegats, con és de la nació del rey Karles, que ell li darà tota favor et tota ajuda; et podets-ho conèixer adés, que sens que no·ns ha citats, nos ha condempnats [...]. Sí que yo veig que per çert nós tenim a dors la guerra de la Esgleya et de Ffrança [cap. 102].⁹³

93. Sobre aquesta estreta associació entre el regne de França i l'Església, vegeu el sermó que, segons Desclot, el cardenal Cholet predica a tot l'exèrcit francès: «—Senyors: nostra senyor Déus ha mostrat gran honor e gran senyal d'amor e de dilecció al rey de Franssa e a tots sos antecessors per tots temps. Car no troba hom, d'aquell temps enssà que la casa de Franssa se convertí a crestianisma, que hanch fo rabetilla ne contrària en res a la sancta Sglésia de Roma, jatsie que tots los regnes del món algun temps sien stats desobediens a aquella Sglésia de Roma, mas aquest no u fou hanch, ans, tote vegade que master fos ajua a la Sglésia, la li féu bona e suficient lo regna de Franssa, que hanch no guardà amor ne parantiu que hagués ab negun príncep terranal. Per què trobam en les scriptures antigues que Déu mantench tots temps aquest regna e li donà victòria de tots sos anamichs; e atressí la Sglésia de Roma regoneix bé la

Convé advertir que aquesta era una percepció compartida pels agents catalans encarregats dels assumptes de Roma o Avinyó, i és que, de fet, l'extraordinària influència que la casa de França exercia sobre els actes dels diversos papes constitueix un tema ben present dins el corpus de relacions sobre ambaixades prop de la Santa Seu. L'any 1309, per exemple, Vidal de Vilanova, un dels ambaixadors que més notícies ens ha deixat de la seua activitat diplomàtica, certament intensa, havia estat escollit per a negociar amb Climent V⁹⁴ el possible lliurament de la senyoria de Pisa a Jaume II d'Aragó.⁹⁵ Doncs bé, a l'hora de consensuar amb el papa els noms dels cardenals que prendrien part en les negociacions, Vilanova havia deixat ben clar que tots els candidats havien de reunir una condició *sine qua non*: no ser francesos ni italians. Els italians quedaven descartats per la rivalitat entre güelfs i gibel·lins, que podia fer perillar el projecte.⁹⁶ Per la seua banda, els francesos ja havien demostrat suficientment la seua mala voluntat envers el casal d'Aragó, l'expansió del qual havien tractat de frenar en el passat (infructuosament, assenyala amb orgull l'ambaixador) per tots els mitjans a l'abast. Tot això li ho contava en Vidal al seu senyor, el rei d'Aragó, d'Avinyó estant:

Aprés assò, senyor, yo li dix: «Sant pare, en vostre col·legi ha moltz cardenals ytalians e franceses, e d'aquestes dues nacions m'és viares que's deja guardar la vostra sanctitat sobre aquests affers. Cor los ytalians són homes molt de part, segons que vós, pare sant, sabetz mils que yo. *Los franceses no vulrien negun esfors de la corona d'Aragó ni negun creximent, per ço, sant pare, cor lo rey d'Aragó, ab aquest poder que vuy ha, s'és defès totz temps bé d'ells e-ls ha impugnatz en aquell temps que avien a fer ab ell; per què, pare sant, ells no volrien que'l rey d'Aragó agués més poder, si's covenia que alguns affers aguessen aver ab ell*». E con assò ohí de mi el senyor papa, començà a riure e respòs axí: «Verament te dich que creu que tu dius veritat!» [AA, vol. II, p. 532-533, doc. 354].

obediència que li ha hagut tots temps aquest regna, ço és a saber lo casal de Franssa, e en açò que pot ha'lna guardat de dan (cap. 136, vol. IV, p. 107-108).

94. Sobre Climent V, primer papa d'Avinyó, vegeu les *Vitae* aplegades per Baluze (1693, vol. I, p. 1-62 i 85-152), que hom pot llegir al fons digitalitzat de la Biblioteca Nacional de França (*gallica.bnf.fr*). Consulteu, a més, Mollat (1924, p. 10-36). Per a les claus del seu pontificat, vegeu Berchon (1896) i König (1894). Una contribució molt més recent és la de Menache (2003), que pren en consideració les fonts cronístiques i diplomàtiques coetànies d'aquest pontífex.

95. El cronista Ranieri Sardo (segle XIV) esmenta aquests projectes de Jaume II a la seua *Cronaca di Pisa* (Sardo, 1963, p. 52-54). Vegeu, a més, els treballs de Silva (1913, p. 26-54) i Salavert (1954, vol. I, p. 414 i *passim*).

96. És clar que aquesta desconfiança envers els italians la comparteix també Muntaner, que, al *Sermó* per a la conquesta de Sardenya, recomana al rei d'Aragó que s'abstinga de comanar els seus assumptes a «hòmens de comuna», deslleials i conspiradors per natura: «D'una causa, senyor, vos remembre, si us play; que'n oblit no us metats ayço qu'eu vos diray: / que null hom de comuna no lexets sa ne lay / en castell ne en villa, e no me'n callaray, / car no saubon que's fahes, per que lur cor veray / no seria jamay» (cap. 272).

A la fi, els cardenals escollits van ser dos: el de Besiers i el de Palestrina. La missiva de Vilanova ens ofereix una divertida anècdota sobre aquest darrer, sembla que natural de Llemotges i francòfon. Bon coneixedor de les reticències de Vilanova, Climent s'havia afanyat a desmentir les aparences i a declarar la bona disposició que el cardenal sentia envers la Corona d'Aragó: tot i parlar francès, procedia d'una terra que era «quax una nació» amb els catalans (i va evocar, així, l'antiga senyoria que els reis d'Aragó exercien sobre les terres del Migdia de França):

E sobre aquestes coses dix-me que volia que alguns cardenals tractassen ab mi [...]. Los tractadors, senyor, me donà de ma volentat, ço és, lo cardenal de Besers, lo qual ell dix que era hom que amava molt vós, senyor, e la vostra casa, e-l cardenal de Penestre, lo qual dix que, si bé-s parlava francès, no-m feés reguart, que-l cor ne-l cos no avia francès, ans era natural de Limoges, et era quax una nació ab nós et que era molt savi hom et del qual ell confiava molt. E tornà a dir altra vegada que no-m feés reguart, si bé-s parlava francès, que ell me feya a saber que bo me seria als fets [AA, vol. II, p. 542-543, doc. 354].

Amb l'encès angevinisme professat per Martí IV, la figura del *servus servorum Dei*, el mitjancer entre Déu i els pobles de la terra, queda totalment deslegitimada: no en va, quan hom es refereix a les seues decisions, sovint ho fa adduint motius més aviat polítics que no pas religiosos. Probablement per això, sobta el respecte amb què Muntaner acull l'excomunió del seu rei:

Et diu-se que jamés no exí de cort de Roma scentència que no fos justa: e axí ho deuen tuyt creure, que diu-se per los clergues, qui són aministradors de la santa Esgleya, que «scentencia pastoris, iusta uel iniusta, tenenda est»; e axí ho deuen tots faells crestians creure, e axí ho creech jo [cap. 78].

El text citat per Muntaner és el *Decretum Gratiani* (Gracià, 1879, part II, causa XI, qüestió III), on, en efecte, s'afirma que «sententia pastoris, sive iusta sive iniusta fuerit, timenda [«tenenda», en altres manuscrits] est», un passatge aprofitat pel papat per tal d'afirmar el seu estatus sobirà (Ullmann, 1997, p. 110 i *passim*), i que al segle XIV Guillem d'Occam, representant de la teologia imperial, referutaria al *De Imperatorum et Pontificum Potestate* (Scholz, 1911-1914, vol. II, p. 453-480). El ben cert és, però, que l'aparent conformisme s'esvaeix en molts altres passatges, com es pot apreciar al capítol 103, on Muntaner ens deixa un judici ben contundent sobre la donació a Carles de Valois del regne d'Aragó, amb el qual el papa es dedica a mercadejar com si fos de la seua propietat:

E podem dir l'exempli que es diu en Catalunya, que com alcú diu: «volria que aital lloc fos nostre», l'altre respon: «bé par que poc vos costa». E així pot hom dir del papa, que poc li costava lo regne d'Aragó, com tan bon mercat ne

feia. E segurament que aquella fo donacio quemala ac fo feita a ops de molt crestià [cap. 103].⁹⁷

D'altra banda, el cronista ja s'encarrega per altres mitjans de deixar ben clara la posició que cada peça ocupa en la història. La *Crònica* converteix Martí IV en un personatge hostil i antipàtic, i ho fa a través dels gestos i les paraules que li atribueix, com demostra, entre d'altres, la lectura de l'interessant capítol 104, on se'ns conta que el rei Pere, alarmat per la gran aliança forjada contra ell i els seus regnes, decideix esgotar la via diplomàtica i trametre una nova ambaixada prop de Roma, aquest cop oferint-se a esmenar els possibles greuges fets al rei Carles i a l'Església. La narració que Muntaner fa d'aquesta segona entrevista és molt detallada i, tot i l'extensió, crec que paga la pena de reproduir-la ací:

Com los missatges que anaven al papa foren partits de Barsalona, anaren tant per lurs jornades que foren al papa. *Et segurament ja avets vists missatgers del rey d'Aragó mils reçebuts que éls no foren en la cort del papa*; mas emperò éls hi donaren poch. Sí que vengren davant lo papa e·ls cardenals, et dixeren axí:

—Pare sant: lo rey d'Aragó saluda molt vós et tot vostre col·legi, e·s comana en la vostra gràcia.

Et el papa et els cardenals callaren, que res no·ls respongueren. Et los missatgers, qui veeren que a les saluts no·ls fo respost, digueren:

—Pare sant: lo senyor rey d'Aragó vos tramet a dir per nós que·s meravella molt con la vostra sanctitat à donada sentència contra ell et tan fortment avets anantat contra ell et sa terra, sens scitació que no li havets feyta, la qual cosa és molt maravelosa. Que él, pare sant, apparellat és que en poder de vós et dels cardenals que farà dret al rey Carles et a tot altre qui demanda aja sobre él; et açò és prest et aparellat de fermar per V o per VI reys de crestians, qui s'obligaran en poder de la vostra sanctitat que complirà de dret a tot ço que li sia demanat per lo rey Carles o per altre. Et axí requer et suplica a la vostra benignitat et dels cardenals que son dret li sia hoÿt, et que revoquets la sentència que avets donada, que, salva la vostra honor, no ha loch. Et si per aventura a avant él no volia estar a la rahó que us profer, axí con a pare sant lavors auria loch que anantàssets contra ell, ço que per çert ell null temps no exiria de ço qui rahon sia ne que la santa Esgleya conega que deja fer.

Et sobre açò callaren. Et el papa respòs:

—Ben avem entès so que·ns avets dit. Et responem·vos que nós no tornariem arere ço que feyt ajam; que tot ço que contra ell avem anentat, avem anentat ab dret et ab rahó.

Et callà. Et levà's I dels missatgers, qui era cavaller, et dix:

97. Confronteu-ho amb les conegudes paraules que, segons Desclot, Pere el Gran va dir a uns missatgers del bàndol croat, que li demanaven la renúncia als seus regnes en favor del príncep francès: «Certes —so dix lo rey al misatge—, *fort ha poch en la terra de Catalunya aquell qui la ha donada a altre, e menys aquell qui la ha presa, car mon linatge la conquès ab spase. Per què sàpien tuyt que qui la volrà, costar-li ha*» (cap. 144, vol. IV, p. 160).

—*Pare sant, molt me meravell de la cruel resposta que ns fèts; et pot hom conèixer que vós sòts de la nacion del rey Carles, que él et els seus hic són escoltats et amats et ajudats. Et el senyor rey d'Aragó, qui ha més crescuda la santa Esgleya de C anys ensà, que entre tots los altres reys de crestians del món, sens secors et ajuda de la Esgleya; et encara n'agra més conquès, si vós semblant perdonança que donats contra él aguéssets donada a aquels qui anassen en ajuda d'él en Barbaria; et per la crua resposta que vós li faés ne partí ell, que és estat gran dampnatge de la crestiandat. Per què, pare sant, per honor de Déu millorats-nos la resposta.*

Et el papa respòs:

—La resposta és aquesta: que àls no y fariem.

Et sobre açò levaren-se los missatgers tots ensems, et digueren:

—Pare sant: veus açí cartes con nós avem poder de fermar per part del senyor rey d'Aragó tot ço que dit vos avem; et axí plàcia-us que la sua ferma prenat.

Dix lo papa:

—No-n pendriem jens.

Et sobre açò los missatgers agren I notari, et digueren:

—Pare sant: donchs pus axí nos responets, nós nos apel·lam de la vostra sentència, per part del senyor rey d'Aragó, a nostre senyor ver Déus, qui és senyor de tuyt, et e·l benuyrat sent Pere. Et d'asò requerim aquest notari que ns en faça carta.

Et el notari levà's, et pres la appel·lació et la mès en forma pública.

—*Et encara, pare sant, protestam a vós de part del senyor rey d'Aragó que, pus ab vosaltres merçè no trobam, que tot mal que él fassa ni ses gens en defensió de sa terra, que sia sobre la ànima vostra et de tots aquells qui aytal conseyl vos han donat; et que la ànima del senyor rey d'Aragó ni dels seus no ajen pena ni dampnatge, que Déus sap que en colpa d'él ni de les sues gens res no s'i farà. Et d'açò, escrivà, fèts-nos altra carta.*

E axí·s féu. Et lo papa respòs:

—Nós justament havem enantat contra lo vostre rey. Et qui assò no creu, siats çert que és vedat et descombrebat; *que cascú sab et pot saber que de la cort del papa jamás no exí scentència que no fos justa. E axí és veritat que aquesta és justa; per què d'aquí avant àls no y mudariem. Et pensats-vos-en de anar.*

Et sobre açò los missatges partiren-se del papa malpagats, et tornaren-se'n en Cathalunya, al senyor rey; et dixeren-li tot ço qui·ls era estat dit ne ells què havien fet. Et lo senyor rey levà los uyls al ceel et dix:

—Pare senyor, en les vostres mans coman mi et ma terra, et a la vostra potència!

Què us diré? Que si aquests missatges del papa vengren ab mala resposta, ab aytan mala vengren aquells del rey de Ffrança, e axí mateix s'i protestaren. Et con foren davant lo senyor rey d'Aragó e li agren comptada la missatgeria, ell dix:

—*Ara vaja con puscha, que ab que Déus sia ab nós, no temem lo lur poder* [cap. 104].

Observem que, des del primer moment, la *Crònica* insisteix a subratllar l'ambient profundament hostil en què els dos missatgers s'han de moure, començant per la referència a la freda acollida que hom els dispensa, sens dubte, un presagi poc engrescador. El parlament al col·legi cardenalici els acaba de confirmar, per si de cas, que no són ben rebuts: el papa i els cardenals acullen amb silenci l'exposició dels oradors, i ni tan sols es molesten a correspondre la seua salutació de part del rei d'Aragó. Notem que les respostes atribuïdes al papa són sempre breus i contundents, i en subratllen el caràcter sec i intransigent: Martí IV es nega a acceptar les lletres de creença redactades per Pere el Gran, es limita a al·legar una altra vegada l'autoritat de Gracià per a justificar la validesa de la seua decisió i, tot seguit, fa fora els ambaixadors catalans. Sembla bastant raonable pensar que, per a la composició d'una escena com la de l'ambaixada, Muntaner es va servir del model fornit per les fonts documentals i que per ventura havia conegut alguna relació referida a aquella legació o a d'altres del mateix tipus. De fet, Coll i Alentorn, a propòsit de les ambaixades prop de Martí IV i prop de Carles d'Anjou narrades per Bernat Desclot, apuntava també la probable influència dels documents d'arxiu i s'estenia sobre les característiques d'aquests tipus de textos:

Observem la desproporcionada importància concedida en els capítols que estudiem al relat de les missatgeries que van i vénen de l'un sobirà a l'altre, fins al punt que aquest relat omple gran part del conjunt dels capítols. La font d'aquests extensos passatges podien molt bé ésser les relacions escrites pels propis missatgers per donar compte de la seva comesa. És sabut que s'han conservat a l'Arxiu Reial de Barcelona moltes relacions d'aquest tipus que sovint transcriuen, com el nostre text i també en forma molt expressiva, els diàlegs sostinguts entre els ambaixadors i les personalitats amb qui havien de negociar, i pinten amb detalls colpidors l'ambient en què havien de moure's i les dificultats materials i diplomàtiques amb què topaven [«Introducció», a Desclot, 1949-1951, vol. 1, p. 86].

No hi ha dubte, doncs, que Muntaner podria haver seguit perfectament un procediment semblant. Es tracta d'un fet ben contrastable si ens basem en algunes de les relacions que ambaixadors reials com Bernat de Boixadors, Vidal de Vilanova o Berenguer de Jorba ens van deixar de les seues reunions amb el carismàtic papa Joan XXII, moltes de les quals coincideixen pel to i l'estil emprat amb les que reporta Muntaner. La vivesa i l'oralitat són, en efecte, trets fonamentals d'aquestes narracions, algunes de les quals poden ser considerades fins i tot petites cròniques i que ben sovint reproduïxen les intervencions del sant pare i les del missatger en estil directe. Fa bo de veure, encara, que la imatge que aquests textos ens donen del pontífex insisteix amb freqüència en detalls negatius ja posats en relleu pels cronistes catalans a propòsit d'altres papes: Joan XXII és definit com un per-

sonatge dur i esquerp, fàcilment irritable i poc donat a escoltar els altres amb la paciència que convindria. Vidal de Vilanova ja havia tingut l'ocasió d'enfrontar-se a una personalitat tan forta i complexa l'any 1317, mentre negociava la concessió d'uns beneficis sobre esglésies-catedrals catalanes a l'infant Joan, arquebisbe de Toledo.⁹⁸ Sembla que la proposta inicial del sant pare no havia satisfet gaire en Vidal, que tot seguit havia tractat de presentar-li una alternativa; davant la insistència de l'ambaixador, però, el papa, visiblement incòmode, l'havia tallat molt brusquement, dient-li: «Açò és a guardar a nós miylls que a vós, e nós sabem ço què n'avem a ffer!». Sembla que aquell breu contacte havia estat suficient perquè Vilanova s'adonés del mal caràcter de l'interlocutor, impressió ben desfavorable que es va apressar a comunicar a Jaume II: «Per què vós, seynor, podets veer queyn hom és aquest papa!» (AA, vol. II, p. 792-793, doc. 495). El ben cert és que les relacions escrites per Bernat de Boixadors afegeixen més detalls encara a aquest perfil tan poc favorable. En una ocasió Boixadors havia hagut de suportar estoicament les contínues interrupcions d'un furiós Joan XXII a la seua missatgeria, que abordava novament el sempre conflictiu tema de Sardenya i el finançament de l'empresa militar duta a terme per l'infant Alfons. El diplomàtic ni tan sols no havia pogut acabar l'exposició, perquè el d'Avinyó, indignat per les peticions, a les quals havia respost «mal e leg», s'havia alçat de la cadira donant per acabada l'entrevista i l'havia convidat no gaire amablement a abandonar la sala:

E axí, senyor, fuy-hi a la dita hora e aguí entrada, e dix ma misatgeria segons que m'era manat. E dix tot lo capítol primer paraula a paraula, ja-s fos qu'él me trencàs en molts lochs mes paraules dién «Cetera», qu'él vos havia feyta bona gràcia e que-s maravyava molt de vós [...]. E yo deya-li a cada vegada:

—Pare sant, plàcia-us que-m lexets acabar mes paraules, segons que-m són comanades per mon senyor l'infant, e puys jo respondré-us açò que vós me demanats segons que-n són enformat.

Con aguí acabat lo primer capítol, començé a l'altre; e tantost que jo dix que la remessió de la meytat de la pensió e del servey hera minva, va-s moure e dix:

—Ela no és pas minva! Ans és bona e gran, e nós no érem tenguts de fer neguna gràcia per aquests feyts al rey d'Aragó; que-l papa nostre predeçessor que li o donà, no s'obligà a él que l'esgleia li fos tengut de fer-li neguna ajuda.

—Pare sant —dix jo—, plàcia a vós que-m lexets dir ma misatgeria segons que m'és comanada.

E axí lexà-me'n dir entrò a la meytat del dit capítol, e puys dix-me:

—Jo esperava del rey qu'él m'enviàs algú que retificàs la gràcia que jo li avia feyta, e l'infant me tramet ara enbaxada sobre aquest feyt. *Lo rey à feyt mal, él a feyt mal!* E axí nós avem hoyda ta enbaxada, e dóna-la'ns en escrit, e aurem nostr-acort am nostres frares, e puys respondrem-te.

98. Per a la biografia de l'infant Joan, vegeu Martínez Ferrando (1950, p. 119-135).

—Pare sant, plàcia a vós que la'm lexets acabar, que poc he a dir.
 —Nós ho avem bé entès e am l'escrit aurem nostre acort am nostres frares!
 Él se moc per levar [...] [AA, vol. II, p. 806-807, doc. 503].⁹⁹

En contrast amb l'actitud de Martí IV, els ambaixadors del rei Pere es mostren dialogants i conciliadors, i no és fins al darrer moment, en comprovar l'obstinació del pontífex, que l'acusen de ser un sequaç de Carles d'Anjou i es reafirmen en l'argument que ja hem detectat en la mateixa *Crònica* i els documents: el d'Aragó és el rei que majors serveis ha fet a l'Església, i aquesta, lluny de premiar aquests esforços, dedica els diners i les indulgències que haurien pogut servir per a conquerir Tunis a organitzar una croada contra cristians. Si no vaig errat, Bartolomeo de Neocastro explota també aquesta darrera idea a la *Historia Sicula*, on critica durament el papa Martí i els seus successors per la seua política respecte a Sicília. En efecte, al capítol 112 d'aquesta crònica se'ns reporta el diàleg mantingut entre el papa i un ambaixador dels cavallers del Temple anomenat Gui («Guido domorum militiae Templi frater»), que ha viatjat fins a Roma per exposar el lamentable estat de Terra Santa i demanar auxili per a les poques places que encara resisteixen els atacs dels infidels. El quadre presentat pel templer resulta ben dramàtic: molts cristians ja han estat massacrats i el soldà de Babilònia ha convocat tota la seua gent d'armes per reduir l'últim bastió croat, la ciutat d'Acra, que es perdrà si hom no actua amb rapidesa. El més curiós de tot és que fra Gui també es permet el luxe de culpar el papa de totes les desgràcies d'ultramar: Sa Santedat, en teoria el més interessat a organitzar la defensa dels llocs sagrats i protegir els fidels que hi viuen, havia destorbat per contra el passatge contra els sarraïns, i, per tal d'apoderar-se de Sicília, justament revoltada contra la tirania francesa, no havia dubtat a destruir el poble sicilià i sembrar la discòrdia entre els regnes cristians:

Ecce arma ille suscepit, convocans suae potentiae populum universum in confusionem et stragem gentium Terrae Sanctae. Ecce si tanta invalescet iniquitas, Acon, ubi nobilitas hominum, ubi fides a Christo Patre non deviat,

99. Convé dir, en descàrrec del nostre diplomàtic, que Bernat de Boixadors va percebre immediatament les pautes de comportament del papa Joan i que va saber aprofitar bé l'experiència en negociacions posteriors. En una altra missiva a Jaume II, Boixadors, després de ponderar el tarannà indomable del pontífex, explicava al rei que havia aconseguit que escoltés tota la seua proposició advertint-li, tot just abans de començar, que no l'interrompés ni es mogués fins que ell hagués acabat la missatgeria, tàctica que —segons confessa— es va demostrar efectiva: «Aquél dia matex a hora de vespres aguí entrada al papa. *E per tal, senyor, con él a manera que tantost se leve et se'n va ne espere que hom acap sa rahó*, jo, senyor, dix-li: "Pare sant, molt à que no poguí aver entrada a vós, et axí ara é-us a dir alguns afers de part de mon senyor lo rey e monsenyor l'infant et de la senyora regina, et axí plàcie-us que no us mogats entrò a que'ls vós aja dits". Et él dix que no faria [...]. Et, beneyt ne sie Déu, que ab bona cara et alegre m'escoltà tot quant li avia a dir, et ça protestació que li fiu e'l començament que no's mogués, que creu que y fo bona» (AA, vol. II, p. 814-815, doc. 507).

tota subjicietur a barbaris, et cum se tuerit non potuerit deperdetur. Quid faciet tunc innumerabilis Christi cultus, quid mares, quid foeminae, quid virgines, atque parvi, si in furore hostium capti fuerint? Nosco singulos firmiter uno sanguine morituros; ista fient in taedium Matris Ecclesiae et Christianorum, ac Principum injuriam singulorum. Propter quod ista substinere non debes, qui Christianorum omnium Principum caput diceris, qui Protector. *Potuisti namque de Regum exfortio, et aliorum Christi fidelium viribus Terrae Sanctae succurrere, et tanta mala gentis non debuisses aliquatenus substinere; sed pro recuperanda terrae Siciliae, quae contra stimulum calcitrans, arma justa suscepit, reges in regem armasti, quaerens offendere Siculos Christianos, et cum contra perfidos Saracenos Christianorum passagium retractaveris, in Christianorum confusionem populum congregasti universum [...]. Revertere igitur ad cordis conscientiam, pie Pater, et quos pateris esse discordes cum Siculis Gallos tuos pacifica, unicuique jus suum, sicut a Deo permittitur, largiturus. Deinde in succursum Terrae Sanctae, ne pereat, singulos Reges Occidentales, et quos volueris alios, cum eorum exfortiis apud Acon mittas [RIS, vol. XIII, col. 1151].*

Hem d'advertir, d'altra banda, que les acusacions del cronista sicilià contra el papat no acaben ni de bon tros en aquest punt, perquè, una mica més endavant, ens conta que es presenta a les portes de Sant Pere un misteriós ermità (ja hem vist que l'aparició d'aquesta mena de personatges, sovint tocats amb el do de la profecia, no és pas infreqüent en Neocastro), que demana de parlar amb el pare sant a soles, per explicar-li —diu— què és el que Déu mana. El papa, en veure'l, li pregunta qui és i d'on ve, i, en saber que és sicilià, li recorda amb evident plaer les calamitats que pateix l'illa excomunicada, on la terra no dona fruits, les dones ja no poden parir i la pestilència s'ha fet general. L'ermità li pregunta per què creu que els sicilians sostenen totes aquestes penúries, a la qual cosa Martí respon que la causant és la ira divina, que els ha punit per la seua rebel·lia contra l'Església. Llavors l'ermità replica: el causant de les desgràcies no és Déu, sinó la crueltat del mateix pontífex, que fa tot el contrari del que Déu predica: Déu vol els humils, i ell, per contra, ha escollit l'orgull dels francesos; Déu vol la pau, i ell, en canvi, provoca escàndols, guerres i la destrucció del poble cristià, de tal manera que, quan l'hora del judici de Déu arribe, l'ànima pecadora del papa només serà capaç d'oferir a l'Altíssim els rius de sang escampats per la seua culpa:

Cum autem senex ille in Civitatem sanctam ad Pontificem Summum accessisset, loquens ad eum dixit: «Pater, debeo tibi dicere quae Dominus imperat. Introduc itaque me in cubiculum tuum, ut dicam tibi quae deserenda non sunt». Et cum introduxisset, interrogavit eum dicens: «Quis et unde es tu?». Ait ille: «Eremita et Siculus ego sum». Ille statim quod audivit, quod Siculus esset, quaerit ab eo dicens: «Terrae Siciliae fructum suum reddit?

Concipiunt et pariunt foeminae foetus suos? Et pestilentiae sunt in universa terra Siciliae?». Ille respondens ait: «Pater, unde credis haec, quae dicis, in Siculos habuisse originem?». Dixit Pontifex: «Ab omnipotenti Deo, cuius mandata illi non servant, ista venire debuerunt in Siculos. Rogavi enim Dominum, quod cum perversi sint Siculi, et inique agant, claudat illis oculos clementiae suae, et auferat de terra rores et nubes, unde vivunt, et non inveniunt gratiam apud eum». Ait ille: «Pater, si advertis, a Deo non es, quia cum illo non es. Si enim a Deo esses, faceres quae ipse fecit; posuit enim te Vicarium operis ejus super filiis hominum; tu vero mandata sua non facis. Et propterea cum ipse bonus sit Pater, et Magister sit optimus, *tu iniquus filius, et discipulus ejus malus es; ostendis enim te Deum sequi, sed opera sua non facis. Ipse enim cum dilexisset humiles et pauperes, tu superbos et divites sequeris; cum ille pacem praedicaret et daret, tu seditiones et scandala, desolationes, captivitates et furta paras; et cum vitam hominum ille dilexerit, tu homicida gemitus et dolores convertis in populo Jesu Christi; et propterea orationes tuae ad eum non transeunt, nec ad nubes ascendunt. Sed Dominus omnipotens ex alto prospiciens, Siculos suos non deserit. Nosti, Pater, quod quod quoties arma sumsisti pro Gallicis, toties arma sumsit pro Siculis inexpugnabilis potentia Jesu Christi [...]. Sed mirandum est, ut cum toties victores illos agnoveris, quomodo adversus eos incitas populos deperdendos? An non noscis, quod ista a divino judicio veniant? Cum autem ante tribunal Christi adveneris, quam palmam manu proferes ante Deum? [...] Tu vero cum stabis in conspectu Altissimi, ante pedes ejus sanguinum fluminum derivabis, et a facie tuae severitatis gladii movebuntur» [RIS, vol. XIII, col. 1157].*

Així doncs, si centrem la nostra anàlisi en els capítols de la *Crònica* referents a la conquesta de Sicília, ens trobarem amb una figura que desenvolupa un paper crucial: la del papa Martí IV. En la seua glorificació dels fets del casal d'Aragó, Muntaner reserva a aquest pontífex un rol clarament antagonista: en permanent conspiració amb els grans enemics dels comtes reis (els Capet de França o els Anjou de Nàpols) i reduït a la condició de titella dels seus designis, Martí tracta d'impedir l'expansió catalanoaragonesa per tots els mitjans a l'abast, com el de la terrible excomunió. Així, la *Crònica* denuncia aquesta actitud servil del papat, que no només perjudica els interessos catalans, sinó que s'oposa, a més, a la voluntat del cel, atès que hom identifica constantment amb aquesta els èxits dels catalanoaragonesos. En efecte, Déu ha escollit els reis d'Aragó com a braç protector del poble cristià, i ho ha fet en detriment d'altres cases reials (com la de França), perquè, amb els seus actes (les conquestes de València i Mallorca ho proven suficientment), els reis d'Aragó demostren ser els prínceps més compromesos amb la defensa i l'exaltació de la fe catòlica de tota la cristiandat. La situació plantejada per la *Crònica* troba la seua correspondència en els relats de les cartes reials diplomàtiques o relacions de procuradors, que, amb un to espontani i marcadament oral, reproduïxen les converses entre els agents reials i papes com Bonifaci VIII, Cli-

ment V o Joan XXII, i ens mostren amb freqüència un pontífex no gens favorable envers Catalunya-Aragó, al qual els catalans han de recordar, com fa Muntaner, que els seus reis «són estats aparellats e són axí con negun altre príncep del món a tot servey e honor de la sancta esgleya».

5. Elogi de l'enemic: de Carles I a Carles II d'Anjou

5.1. LA SAVIESA DEL REI CARLES

El 6 de juliol de 1282, tres mesos després de l'esclat de les Vespres, Carles d'Anjou desembarcava davant la ciutat siciliana de Messina, al capdavant d'un exèrcit que, segons Muntaner, comptava amb «XVII mília hòmens a cavayl, et de gent de peu sens nombre» (cap. 43), transportats a l'illa a bord d'una flota de més d'un centenar de galeres.

La tria de Messina com a primer objectiu de la reconquesta angevina era ben lògica. La seua posició i la seua puixança econòmica la convertien en un enclavament estratègic, i si l'angeví podia arrabassar-la als rebels a l'inici de la campanya, tindria la victòria a tocar dels dits. Així ho van entendre Desclot («si [Karles] Messina podia recobrar ne pendre, tota l'altra terra auria per nient», cap. 82, vol. III, p. 75) i Bartolomeo de Neocastro, segons el qual els francesos volien primer que res escapar l'hidra per fer-se càrrec més tard de la resta del monstre («asserentes velle in primis contundere *caput hydrae*, per quam possent de facili totius Insulae dominium rehabere», RIS, vol. XIII, col. 1042). De més a més, les fortificacions messineses eren, més que paupèrrimes, inexistentes, fins al punt que la població local —incloent-hi dones i infants— va haver de posar-se a bastir a corre-cuita un mur devers el coll de la Caperrina. El fet és reportat pel mateix Muntaner, que va veure el mur anys després durant la seua estada a Messina («I loch qui ha nom la Camperinya, hon les dones de Messina fahien I mur qui encara hi és», cap. 62). I Giovanni Villani diu que el coratge d'aquelles fèmines ajudant els seus marits en una tasca tan feixuga va ser recordat en una *canzonetta* molt popular a l'època, que feia així:

Deh com'egli è gran pietate
delle donne di Messina,

veggendole scapigliate
portando pietre e calcina
[ll. 8, cap. 68].

Així i tot, la batalla semblava perduda per endavant per als guerrers messinesos, que sabien, a més, que si els angevins capturaven la ciutat, ells i les seues famílies serien massacrats sense contemplacions. De fet, es deia (o això afirma Desclot) que Carles havia fet «jutgar e condempnar tots los hòmens e les femnes de Sicília, tro als infans, a mort» (cap. 82, vol. III, p. 76). És clar que, dèbils i desprotegits com es trobaven, els defensors comptaven amb un aliat molt més poderós que tota la força militar de l'Anjou. Llegim el que diu Muntaner:

E axí, qui XVII míllia hòmens a cavayl, et de gent de peu sens nombre, et bé C galeas, ha sobre una ciutat qui no era lavors murada, *paria que encontinent se pogués e-s degués pendre. Mas aquell poder era no-res al poder de Déu, qui guardava et deffenia a bon dret los sicilians* [cap. 43].

I ara, per defensar aquell «bon dret», Déu els havia enviat ja el Moisès llargament esperat. El capítol 61 de la *Crònica* explica que, al setge de Messina estant, el rei Carles rep la visita de quatre emissaris del rei Pere II. Porten notícies del seu senyor, que fa pocs dies ha estat rebut com a rei a Palerm, i una exhortació a l'Anjou perquè es retire de manera immediata de totes les seues posicions a la terra de Sicília, que no li pertany i que manté ocupada injustament. Si no ho fa de bon grat —li asseguren—, el rei d'Aragó l'obligarà a fer-ho per força:

Et entretant, lo senyor rey hac IIII richs-hòmens que tramès per missatges al rey Karles, qui era sobre Messina, axí con davant havets entès. E tramès-li a dir que ell li manava e li deya que li exís de son regne, que ben sabia que aquell regne no era seu, ans era et devia ésser de la reyna muller sua et de sos fills, e axí que pensàs de deliurar la terra tantost; et si fer no u volia, que'l desafiava et que-s guardàs d'ell, con sabés per çert que ell lo'n gitaria [cap. 61].

En escoltar una missatgeria com aquesta, el rei resta pensiu durant una bona estona. Pensa, per exemple, que «d'aquell mal mor hom de què hom a pahor» i que s'ha acabat fent realitat allò que sempre havia temut: una intervenció del rei Pere a favor dels sicilians. Es diu a ell mateix que d'ara en endavant ja no tindrà cap més estona de repòs («vuy més, mentre viu sies, no pots viure en pau», cap. 61), perquè s'haurà d'enfrontar a «lo mellor cavaller del món et ab major cor» (cap. 61). Però el francès té bona cura de no deixar traslluir cap d'aquestes cavil·lacions. Ben al contrari: respon als ambaixadors que no té cap intenció d'abandonar el que és seu i que farà pagar ben car l'atreviment de qui els ha enviat davant la seua presència:

Et con hac estat gran pessa et pensat, respòs als missatges que se'n pensassen de anar, que ell no entenia a desemparar son regne per lo rey d'Aragó ne per negun altre qui e-l món fos, et que entenés que ell havia emparada cosa de què ell lo faria penedir [cap. 61].

Però poc després d'això, la nit del 26 de setembre de 1282, Carles rep una altra informació segons la qual el seu rival, al capdavant de «tot lo poder de Sicília et ab son poder per mar et per terra» (cap. 65), s'acosta a grans marxes cap a Messina per tal de trencar-ne el setge angeví. Reacciona ràpidament: aquella mateixa nit, disposa que les tropes es preparen per recollir-se a les galeres i ell mateix s'embarca rumb a la calabresa Reggio. La major part de la host el segueix a l'alba de l'endemà, però no tots aconseguen de deixar amb vida la costa siciliana: molts cauen víctimes de la guarnició de Messina, que, envalentida en veure els angevins fer cap als vaixells, ha sortit de la ciutat i els encalça, els mata i els saqueja.

En general, les fonts més proclius al bàndol catalanosicilià interpreten la pressura amb què es va fer el replegament com un indicatiu clar de la covardia del rei Carles, qui, d'acord amb les *Gesta*, va actuar com ho va fer «tum timore nobilis regis Petri» (cap. xxviii, p. 71). No ho fa així, però, Muntaner. Segons el cronista de Peralada, l'Anjou va demostrar una gran saviesa en alçar el setge, i per diverses raons. D'una banda, li havien arribat notícies que a Calàbria hom estava fomentant una revolta similar a la siciliana. Si no hi acudia tot d'una i apaivagava la regió, s'arriscava a perdre tota la part peninsular del regne de Sicília. D'altra banda, els rumors de conjures i rebel·lions li havien fet recordar de quina manera ell mateix havia envaït el regne de Sicília i havia derrotat el rei Manfred l'any 1266: amb l'aquiescència d'alguns barons sicilians que, en l'escomesa definitiva, a Benevent, havien traït el seu senyor i s'havien passat al seu bàndol. I si ell tenia també els traïdors ben a la vora, com el seu malaguanyat enemic, i s'havien posat d'acord amb el rei d'Aragó?

E-l rey Karles [...] qui era molt savi senyor de fets d'armes et de tots fets, pensà's que si-l rey d'Aragon venia, que per çert no podia venir sens sabuda d'alcuns de la sua host, e que axí con havien trahit lo rey Manffré, que enaxí podrien ell trahir. Et part açò, havia pahor que la terra de Calàbria no-s revellàs; per què la nuyt pensà's de recullir et passà-sse'n a Røjoll [cap. 65].

Així doncs, les circumstàncies aconsellaven d'assegurar el que encara conservava i no jugar-s'hi el tot pel tot amb un enemic fort i ben preparat, que, a més, potser sí que comptava amb la protecció divina; ja hi hauria temps, més endavant, d'ocupar-se dels sicilians. Muntaner sent la necessitat de defensar Carles de les veus que van criticar-li aquella decisió:

Per què les gents del món blasmen lo rey Karles con no volch esperar a la batayla lo senyor rey d'Aragó; mas aquells qui saben dien que hanc senyor del

món no féu major saviea que féu lo rey Karles per les rahons que ja us he dites que ell pensà, dubtant-se de la tració d'aquells qui ab ell eren. D'altra part, que sabia lo cor del rey En Pere, que era lo mellor cavaller del món et que manava ab si més bons cavallers de sa terra que hanc lo rey Artús no hac a la Taula Redona, et de gents de peu més de XXX millia de sa terra, qui cascun valia I cavaller. E axí, pensan aquestes coses, féu gran saviea que·s tengué al pus segur: que ell sabia que era tan gran lo seu poder que en poch de temps ho cuydava tot cobrar. Què us en diria? Que per çert ell ne trià lo mellor, que si ell hi fos romàs, fóra mort et vençut; que Déus era en la guarda del senyor rey d'Aragó et de ses gents, qui l'havia fet venir en aquell loch [cap. 66].

És de Reggio estant que Carles divisa mar enllà un gran estol en el qual s'endevinen algunes galeres aragoneses i gran part de les angevines. De primer, el monarca es pensa que es tracta de la seua armada, que ha vençut la del rei Pere i ve cap on és ell amb les embarcacions capturades a l'enemic. Però veu de seguida que, en realitat, les veles s'enfilen devers el port de Messina i comprèn què és el que veritablement s'ha esdevingut. Aquella mateixa nit, tots els qui es troben a la punta calabresa observen les lluminàries que fan els messinesos, cofois per la gran victòria obtinguda al golf de Nicòtera. Esverat, Carles demana la protecció divina contra els catalans, més diables que no homes:

—Ha, Déus! Què és açò? Què gent és aquesta que·ns és venguda dessus?
Açò no són hòmens, que ans són diables infernals! Déus, per la sua mercè, nos jaquescha escapar de lurs mans! [cap. 69].

Uns dies més tard, a l'Anjou li arriben més males notícies: a l'empara de la nit, milers de soldats enemics anomenats «almogàvers» han desembarcat a la Catona, ben a la vora de Reggio, han massacrat els cavallers francesos encarregats de la defensa de la vila (que llavors dormien plàcidament als seus llits) i —un fet més greu encara— han mort el comte Pierre d'Alençon, nebot del rei Carles. És ben destacable la reacció que Muntaner atribueix al francès: si, d'una banda, el sap abatut pel decés del seu jove parent, de l'altra assegura que fa de no deixar veure a ningú els seus sentiments. Més encara: es mostra a les seues tropes, els ordena que es guarnesquen per a una possible batalla i afirma que si al rei Pere se li acut de venir a Reggio, el farà penedir-se d'haver mort el seu nebot:

Com lo rey Karles hac sabut que·l comte d'Elençó era mort, et tots los capdals qui ab ell eren, et cavallers et altre gent, hac gran dolor, tan gran que null hom no la poria scriure; et majorment con sabé que gent de peu ho hac fet. Et pensà en si mateix què poria fer. *Et manà a tota sa gent que esteguessen aparelats, que per çert, si·l rey d'Aragon passava dellà, que ell venjaria la mort aquella. E axí, mostrave's molt confortat davant ses gents; mas emperò, altre havia en son cor* [cap. 71].

Però Carles, «lo pus savi príncep d'armes qui e-l món fos» (cap. 71), no sols sap mantenir alta la moral dels soldats en els moments més complicats. Lluny de desesperar-se en veure que tot se li ha girat en contra, se li acut un pla que, als ulls de Ramon Muntaner, és més meritori que tots els esforços que en el passat va fer per vèncer Manfred i Conradí:

Per què del rey Karles podi-om dir que era bon d'armes, et no tan solament d'armes, ans ho era de tot fet. Et dar-ho à a conèixer a tot lo món, al consell que ell pendrà en aquest pas tan estret en què-s veé; *que cosa farà et tractarà que li deu a major valor et bondat ésser reputat que si ell agués vençuda altra batayla aytal con aquella del rey Manffré et del rey Corralí. Et si-m deÿts per què, leuger m'és a respondre; que con ell féu aquelles batayles era en gran prosperitat, et ara era en gran perill et en fort estret partit per moltes rahons: la primera, que havia perduda la mar; et l'altra, que havia perdut lo comte d'Elençó, ab la major part de barons et de cavallers en qui ell se pogués fiar, que ell havia; et d'altra part, que estava en regart que tot Principat, et Calàbria, et Poyla et Brus, que no-s revellàs per la mala senyoria que-ls seus officials hi havien feyta* [cap. 71].

Però quin és l'ardit amb què l'angeví pensa frenar el *momentum* aragonès i refermar les lleialtats vacil·lants de la resta dels seus dominis? Es proposa d'enviar al rei Pere uns missatgers que l'acusen davant tota la seua cort d'haver procedit de mala fe en la qüestió de Sicília, en haver-la envaïda sense cap declaració de guerra prèvia. Carles coneix perfectament l'esperit cavalleresc del seu rival: sap que no tolerarà una acusació tan greu, llançada en presència dels seus súbdits, i que respondrà desafiant l'autor de l'afirmació a una batalla a ultrança. És només un pensament, però l'Anjou, avançant-se a la resposta de l'enemic, ja preveu fins i tot sota quina modalitat es durà a terme (un combat de cent contra cent), qui caldrà buscar com a jutge d'armes (el rei d'Anglaterra) i la plaça on haurà de tenir lloc (Bordeus). És ben destacable la profunditat psicològica de què l'autor dota el personatge:

Et pensà enaxí:

—Lo rey d'Aragó és lo pus alt hom de cor qui hanc nasqués, d'Alexandri a ensà, et si-l reptes de fe, con t'és vengut en ta terra, ell escondir-se n'à. Et finalment tu li continua missatges qui-l repten; et ell tantost d'açò escondir-se n'à per batayla, o de son cors o X per X o C per C. Et con ell asò aurà dit, no ho tornaria per res a enrere. Et axí tu pendràs la batayla de C per C, e metràs-ho en poder del rey d'Anglaterra. E axí fermarem cascun que y siam a jorn çert et breu a Bordeu. *Et con la batayla sia fermada et les gents ho sabran, axí con estan tots soslevats de revellar, cessaran et diran: «A què-ns revellarem? Que-l rey d'Aragon ha anar a la batayla, et si era vençut, nós seriem tots martris, ab lo poder que-l rey Karles ha». E axí cascun estarà a la vista, que no-s mourà de res entrò que la batayla sia feyta. Et bé con no-s fassa, sí passarà aquest punt: que ara no-s mourà negun* [cap. 72].

Notem que el que més importa al rei Carles no és pas que finalment el combat se celebri o no, sinó aconseguir una mica de temps i deixar a contrapeu els possibles conspiradors. Muntaner explica que els fets es descabdellen exactament com havia previst l'angeví: els ambaixadors es desplacen a la cort de Messina, transmeten el missatge de retret al comte rei i aquest respon enviant els seus propis emisaris a Reggio perquè desafien Carles a un duel. Pere II deixa, a més, que el seu rival fixe les condicions de la contesa. El de Peralada no es pot estar de criticar obertament el capteniment del rei d'Aragó, que llavors ho tenia tot de cara per a derrotar el rival i no necessitava comprometre's a un enfrontament d'aquell tipus. L'Anjou, més murri i experimentat, li havia guanyat la mà:

Et com açò fo fermat, en guisa que no-s poch tornar a enrera, lo rey Karles fo alegre; et dec-ho ésser, que tantost fo girat lo cor d'aquells qui contra ell se volien revellar: axí que tot son pensament li venc fet. *Et per ço diu hom, e axí és veritat, que no-s troba que hanc lo senyor rey d'Aragon fos enganat en fet de neguna guerra, sinó en aquest. E açò li esdevench per dues rahons: la primera, que havia a fer ab rey antich et molt savi de tots fets; con vull que siats çerts que la longa pràtica val molt a tots los fets del món, e lo rey Karles havia longament praticat en guerres, et era vell et madur en tots sos fets. E lo rey d'Aragó era axí ben bastat de totes bondats et de tots béns et sabers con ell era; ver era que era jove et que la sanch li bullia, que no la havia tan asserada con lo rey Karles, per què no pensà en lo temps present. Et creats que tot savi príncep et tota persona, de qualque condició sia, deu fermar son enteniment en lo temps passat et el present et en lo esdevenidor; et si u fa, ab que tota vegada requira Déu et prech que sia ab la sua part, no vendrà menys de son enteniment. E lo senyor rey d'Aragó en aquest pas no gardà mas II temps, ço és, lo temps passat et esdevenidor, et leixà lo present; que si al present li anàs lo cor, bé se gardara que no fèra ne fermara aquestes batayles. Que ben podia ell veer que'l temps present era tal que'l rey Karles perdía tota la terra; et encara era en tal punt que segurament en açò vengra: que en poder se aguera a metra del rey d'Aragon sens colp et sens costada; que tota la terra estava en revellar [cap. 72].*

«Diu hom», apunta Muntaner, tot fent-se ressò d'un parer que devia ser força estès entre els seus coetanis. De fet, si bé és cert que les cròniques filoaragoneses destaquen l'enginy amb què el rei Pere va saber eludir els aguaites dels enemics per presentar-se a Bordeus el dia fixat per a la batalla (vegeu Soldevila, 1919 i 1960), moltes manifesten també que l'acceptació del desafiament va ser un error per part del català. Desclot, per exemple, ens diu que l'objectiu angeví era allunyar Pere del teatre de guerra sicilià per refer-se de les derrotes sofertes («pensà com pogés gitar de la terra lo rey d'Aragó, que sol que eyl pogués gitar de la terra ab qualque maestria la persona del rey d'Aragó, tot l'als li era semblant que fos nient», cap. 99, vol. III, p. 129), i amb ell s'acorda Bartolomeo de Neocastro, segons el qual Carles «providerat quidem in remota loca Regem ducere, ut interim pendente tempore

proeli Carolus Princeps renovata potentia virium Pharios et Siculos rectore deiectos impelleret» (RIS, vol. XIII, col. 1067-1068).¹⁰⁰

El ben cert és que, fins i tot a l'hora d'explicar com tots dos oponents es preparen per al duel en terres aquitanes, Muntaner concedeix un cert avantatge a la manera servada pel rei Carles. Ens conta, així, que Pere el Gran va enviar cartes a cent cinquanta cavallers dels seus regnes a fi que s'aparellessen per entrar amb ell al camp de batalla, i que va actuar així previsòriament, «per ço que [...] si n'i havia de malaltes, que tota hora pogués triar los C, et que ab los C se n'anàs a Bordeu» (cap. 86). Però tot seguit diu que l'Anjou, en l'escriptura d'aquelles cartes, hi va veure l'ocasió de fer política a mitjan i a llarg termini. Va trametre, en efecte, més de tres-centes lletres a les cases més distingides d'Itàlia i d'altres zones de la seua esfera d'influència, no perquè tingués cap intenció que entressen amb ell a la lliça —només es proposava d'escollir cavallers francesos o, a tot estirar, gent de Provença—, sinó perquè se sentissen honorats en pensar que el seu rei els estimava tant que havia volgut servir-se'n en una ocasió tan assenyalada. També en aquesta ocasió l'estratagema angeví va tenir èxit:

[M]és de CCC cartes féu fer en diverses parts, de cavallers qui fossen I d'aquells qui entraven ab ell al camp, axí con aquell que ell amava e-s fiava molt. *Et d'aquests n'i hac de romans et de cascuna part de Toschana et de Lombardia, et n'i hac de napolatans, et de calabreses, et de poyleses, et de Brus, et de la Marcha, et de la Lenguadoch et de Guascunya; axí que cascun d'aquells se pensava que axí fos veritat, et que ell que los amàs e-ls prehàs tant que-l camp los volgués. Et ell havie'n bé fret cor que y metés mas franceses o prohençals; mas açò féu per ço que totstemp aquells et çells qui d'ells eixirien aguessen esperança que-l rey Karles los amava molt, et que per ço tenguessen la sua part. E cascuns eren molt apoderats en lur loch.*

E axí con s'ho pensà, axí és esdevengut. Que la major part e-l major esforç que-l rey Robert ha vuy en Roma e-n Toscana et en Lombardia et en los altres lochs és per aquesta rahó: que cascun diu: «Mon pare devia ésser la I d'aquells C qui ab lo rey Karles devia entrar en lo camp contra lo rey d'Aragon», et prehen-se'n molt; et deuen-ho fer, si axí fos con ells se cuyden. *Per què veus, sens que res no li'n costà, quants amichs sabé guanyar a si et als seus. E axí podets pensar que-l senyor rey En Pere d'Aragon e-l rey Karles cascun sabia assats; mas lo rey Karles lo passava de longa pràtica, per los dies que havia molt més que ell [cap. 88].*

100. Cal tenir en compte que, des de la perspectiva francesa, el desafiament fou idea del rei Pere i l'enganyat va ser Carles. Segons Guillem de Nangis, «le roy d'Arragon qui bien savoit le pouoir le roy Karles et la hardiesce des François, si se pourpensa comment ne par quel barat il le pourroit conchier ou decevoir; car il navoit nul talent daler contre luy a bataille; si li manda sil estoit si osé ne si hardi que volentiers se combattroit contre luy corps a corps, et quil preist C chevaliers des plus hardis quil pourroit trouver qui se combattroient contre C des plus esleus de son royaume; et que ce fust le premier jour de juing ès Landes de Bourdiaux et que qui seroit vaincu, que jamais naroit houneur ne ne portast couronne» (RHG, vol. xx, p. 522).

Fet i fet, en l'aproximació de Muntaner a la figura de Carles I d'Anjou cal distingir dos aspectes principals: si, d'una banda, l'empordanès el considera el polític més hàbil del seu temps i s'hi refereix sovint en termes d'admiració, de l'altra, la seua figura resta enfosquida pel pecat de la supèrbia i l'execució de Conradí, una màcula que no sols l'acompanyarà fins a la mort, sinó que seguiran arrossegant els seus descendents. Així, segons la *Crònica*, Carles es refiava massa de les seues pròpies forces i no tenia en compte el poder de Déu, fet que va acabar provocant la seua caiguda:

Donchs, segurament que esguardant aquest poder seu, poch lo calia dup-tar del rey En Pere d'Aragon; e axí ell posà en son cor aquest poder et no pensà al poder de Déu. E axí, qualque sia qui-s fiy més en son poder que en lo poder de Déu, pot fer comte que Déus mostrarà sobre ell lo seu poder, a donar entendre a tot lo món que res no és mas solament lo poder seu [cap. 42].

En aquest sentit, cal dir que l'afany moralitzador és un altre dels estris bàsics amb què Muntaner configura els retrats dels personatges. El fenomen resulta bastant perceptible si estudiem el tractament que rep en la *Crònica* un altre dels membres més destacats de la part angevina, Carles II d'Anjou (1248-1309), príncep de Salern i rei de Nàpols i nominal de Sicília a la mort del seu pare Carles I. Els lectors de la *Commedia* recordaran segurament aquest monarca per l'epítet que Dant li dóna: l'anomena amb menyspreu «el coix de Jerusalem»:

Vedrassi al Ciotto di Ierusalemme
segnata con un i la sua bontade
quando il contrario segnerà un emme
[«Paradiso», cant XIX, v. 127-129].¹⁰¹

Carles, en efecte, era coix de naixement i ostentava el títol de rei de Jerusalem, més pompós que indicador d'un poder real, i és ben probable que el propòsit de la mofa dantesca fos censurar els nombrosos vicis del personatge (assenyalats per la lletra o numeral *M*) front a les seues escasses virtuts (la *I*).¹⁰² De fet, sempre que el poeta florentí l'esmenta el defineix com un estrateg desastrós i un pèssim governant. Els qui tenen ben present aquesta estampa tan poc recomanable potser s'estranyaran que actualment existesca a Itàlia una Associazione dei Cavalieri di Re Carlo d'Angiò, que organitza actes de recreació medieval per rememorar la figura d'un rei la coixesa del qual, tal com la pàgina web del grup declara, «non gli

101. Seguesc el text de l'edició de Giorgio Petrocchi (Dante Alighieri, 1966-1967), ara lliurement consultable a la pàgina <http://world.std.com/~wij/dante/>.

102. Per a la imatge de Carles II i els altres sobirans de la dinastia angevina a la *Commedia*, vegeu Tanzarella (1963) i Brezzi (1966).

impedì di battersi con ardore e coraggio nel corso della sua intera esistenza». «Ardore e coraggio» són, tot just, dues de les virtuts que la nostra *Crònica* atribueix al segon Anjou, i resulta encara més notable comprovar que, com veurem en les següents pàgines, els judicis favorables es repeteixen en les altres cròniques catalanes, com la de Desclot o les *Gesta Comitum Barcinonensium*.

5.2. EL PRÍncep CONEIX EL SEU ENEMIC

Conta Desclot que el príncep Carles de Salern va voler comprovar *in situ* la desfeta dels angevins a Seminara (narrada pel cronista al capítol 102) i que per això s'hi va dirigir immediatament amb tota la seua host. Allà va veure que, en efecte, la fúria dels catalans no hi havia deixat res amb vida: «trobà la vila cremada e malmesa e els cavallers morts per les carreres» (cap. 103, vol. III, p. 148). No s'hi va aturar gaire estona: va continuar el camí fins a creuar «una gran aigua» (cap. 103, vol. III, p. 148), probablement el riu Mesima (a dues llegües de la vila devastada), al costat del qual va establir el camp, convenientment vallejat per evitar les incursions de l'enemic. Cal dir que les mesures no van fer més tranquil·la la vida dels soldats, perquè els almogàvers continuaven turmentant-los amb petits però furibunds assalts nocturns, dels quals obtenien botins importants. Desclot descriu l'estat psicològic de la gent de Carles i ens sorprèn amb uns mots que contribueixen a matisar una mica la seua fama de cronista d'expressió freda i neutra: «que pus nuit era, no gosaven trer lo peu fors de llur host, *que semblant llur era que les péres e les mates fossen almogàvers, tant los havien espaordits*» (cap. 103, vol. III, p. 148).

Si no vaig errat, el cronista de Pere el Gran no és l'únic a reportar-nos el pànic dels francesos davant aquella demostració de força: la mateixa *Historia Sicula* de Bartolomeo de Neocastro s'adelita a presentar-nos l'enemic acovardit, insomne i tancat als seus campaments, esperant un imminent atac dels catalans:

Iamque rumor et tumultus immensus in principis castris exoritur, iam subitus motus gallos excitat dormientes, omnes dirigent animo, anhelantes, perterriti. Somnus et pavor inebriat potius trepidantes, credunt (quos trepidant) catalanos in eos insultibus subitis irruisse, a conscientia mentem fuga non discrepat [RIS, vol. XIII, col. 1072].

És en un d'aquests atacs que, segons Desclot, els francesos aconseguen capturar un almogàver, que és dut a la presència del príncep. El jove Carles s'enduu una impressió bastant negativa de l'individu, que és un exemplar característic de la seua espècie:

Lo príncep lo reguardà e viu-lo que no vestí mas una gonelleta ab corda, sens camisa, e fo magre e negre del calor del solei, e la barba que li fo molt creguda, e sos cabells negres e llongs, e portà al cap un capell de cuir tot trepat, e en les cames uns causols de cuir, e unes avarques de cuir als peus [cap. 103, vol. III, p. 149].

El retrat concorda prou bé amb el que el mateix Desclot i Muntaner diuen en altres passatges, i veiem que tots dos exploten el recurs de comunicar-nos el menyspreu que la gent sent en veure l'aparença deslluïda i enganyosa d'aquests guerrers.¹⁰³ El príncep, per exemple, s'adreça al captiu i no s'està de confessar-li que el deixa meravellat saber que tan «catives gens, e pobres e salvatges» (cap. 103, vol. III, p. 149) han infligit una batussa tan important a les seues forces de Calàbria. La resposta que en rep no pot ser més humil i enginyosa: ell és, certament, el més miserable de tots els seus col·legues, però, tot i això, si hom li fes retre les seues armes (llança, dard i coltell), seria capaç de vèncer qualsevol dels cavallers presents. «E si tant és que jo el pusca conquerre, que me'n lleixets anar sans e sauv; e si ell me conquer, faça de mi ço que es vulla» (cap. 103, vol. III, p. 149), afegeix. A l'Anjou li plau la proposta, i de seguida un cavaller francès «jove, e gran e soberg» (cap. 103, vol. III, p. 150) accepta el desafiament. El combat sembla desigual, però qui tinga present la proverbial perícia dels almogàvers a l'hora d'enfrontar-se a unitats de cavalleria s'explicarà sense problemes la confiança que el captiu mostra en les seues possibilitats. Aconsegueix fer caure l'oponent del cavall i, un cop a terra, el redueix molt fàcilment. Carles acompleix la seua promesa: després d'obsequiar-lo amb unes robes seues, allibera el nostre personatge, que de seguida torna a la host del rei d'Aragó, a qui conta tot el cas. A Pere el Gran li agrada aquest gest de l'enemic i decideix tornar-li'l amb escreix: pren deu presoners francesos, els fa guarnir honoradament i li'ls tramet, «e féu-li saber que tota via que ell li tramesés un dels seus hòmens, li'n trametria ell deu» (cap. 103, vol. III, p. 151).

És aquesta pràcticament la primera vegada que la figura de Carles el Coix entra en acció en l'obra de Desclot. De la seua topada amb el guerrer català el príncep aprèn ja algunes coses: «sí que el príncep li ho tenc a gran valor e conec que negun rei no havia tantes bones gents d'armes com lo rei d'Aragó havia, ne així lleials a llur senyor, ne negun rei no era ne fo de sí gran empresa com ell» (cap. 103, vol. III, p. 151). Aquest reconeixement de la vàlua del rei rival és una pinzellada que acaba de fer més favorable el retrat que el capítol ens ofereix de Carles. L'intercanvi de cortesies d'aquesta anècdota no es troba a cap altra de les

103. Recordem el que explica Muntaner sobre els primers dies dels almogàvers a la ciutat de Messina: «Emperò, l'endemà matín en l'alba ells se aparallaren per ferir en la host, et les gents de Messina, qui-ls veeren tan mal enrobats et ab les antipares en les cames e les avarques als peus e-ls capells da rrets en testa, digueren: —Ha, Déus! Et con havem haüt goig perdut! Et què gent és aquesta, que van nuus et despullats, que no vesten mas I cassot et no porten darga ne escut? No-ns en cal gran compte fer. E si ayals són aquells, del rey d'Aragon tot atretal» (cap. 64).

cròniques que ens han transmès els fets de la Guerra de les Vespres, que jo sàpiga. Però Muntaner, per tal d'il·lustrar la magnanimitat de la casa d'Aragó, ens conta al capítol 106 de la *Crònica* un episodi que té com a protagonista un personatge històricament documentat, Arnau d'Avella, cavaller angeví que s'ofereix al príncep Carles per prendre Agosta, «en què [segons declara] ha bon port e y ha castell bon et bell». L'empresa no sembla excessivament complexa, atès que «la villa no és ben murada». Carles accepta i Avella marxa cap a Agosta, que guanya sense oposició (cap. 107). Però quan les noves arriben a l'infant Jaume, ell mateix per terra i Roger de Llúria per mar s'hi dirigeixen ràpidament. És clar que no tots els enemics s'atreveixen a esperar el temut almirall del rei d'Aragó: el mariner de Bríndisi que condueix les tropes franceses, en saber la imminent arribada d'aquest socors, fuig acovardit, després de presentar al seu client, Avella, una excusa que aquest, com a home poc avesat als fets de la mar, s'empassa:

E·ls ffranceses són una gent aytal, que del fet de la mar creen tot ço que hom los en diu, per ço con ells no·n saben res; e axí dix·li que anàs a la bona ventura, et que tornàs tost. Et de l'anar no us cal dir, que si u dix al sort no u dix al pararós; emperò, aytant se n'hac d'aventatge misser Arnau con li'n donà licència, que si no la li agués donada axí mateix la nuyt se'n fóra anat, que ben sabia e·s pensava que mala hi eren venguts. E axí posà en terra la vianda et tot ço que portava dels cavallers, e la nuyt mès·se en mar. Mas no us pensets que ell agués cura de acostar·se a la plaja d'Estil, ans se mès en redon en la mar et féu la via de les Colones, et puys no cessà tro que fo a Brandís; et con fo a Brandís, lexà les galeas davant lo daressenal, et tothom se n'anà de qual part se volch, que encara, si viu n'í ha negun, fugen [cap. 106].

Muntaner il·lustra molt bé el terror que Roger inspira: de fet, hom s'atreveix a atacar Agosta perquè «dementre que·N Roger de Lòria és fora de Sicília, nós podem fer a nostre sau ço que yo he pensat» (cap. 106). És així que la gent resta desprotegida: els catalans arriben, combaten el castell (que el cronista coneixia bé) i n'Arnau es lliura a l'infant, tot suplicant-li que el deixi tornar a Calàbria i prometent-li que mai més no alçarà l'espasa contra els seus. En Jaume respon «que ell los ne leixaria anar ab aytal covinença: que li prometés que li fahés tot aquell mal que pogués totstemp» (cap. 107), cosa que impressiona el francès. Se'ls retornen les armes i totes les altres pertinences i l'almirall els duu a la platja de Stilo, on, a més, els dona deu cavalls. Tanta cortesia fa exclamar al cavaller:

—Ha, Déus! Què fa lo papa e·ls cardenals, con no fan lo rey d'Aragon et sos fills senyors de tot lo món? [cap. 107].

Les intervencions en estil directe a càrrec dels enemics són sovint el recurs que Muntaner té per a posar en relleu el greu error del papat, entestat a combatre els

reis d'Aragó en lloc d'afavorir-los perquè escombren el món d'infidels, i en aquest capítol en tenim més exemples. Amb freqüència es destaquen les adversitats que ha de patir qui els vol noure. El mateix Carles de Salern, per exemple, en sentir la relació d'Avella, no es pot estar d'exclamar:

—Ha, Déus! —dix lo príncep—. *Misser Arnau, tant valria més al rey Karles, nostre pare, que aquest fet se adobàs! Que si-s mena guerra per guerra, tot ho veig perdut* [cap. 107].

5.3. LA PRESÓ DEL PRÍncep CARLES I LA DAVALLADA ANGEVINA

Les paraules del príncep són premonitòries. El seu parlament té la funció d'avançar-nos els fets del capítol 113. L'any 1284, l'estol de l'almirall Roger de Llúria va aconseguir davant Nàpols una importantíssima victòria naval contra les galeres de Carles de Salern. Muntaner conta la sorpresa que l'arribada dels catalans provoca en els enemics: el príncep ordena que tothom puge a les naus, manament que els seus, morts de por, es resisteixen a obeir. Llavors Carles decideix predicar amb l'exemple i és el primer a pujar-hi («Et con lo príncep veé açò, mogut de fellonia, ell, son cors, muntà primer en les galeas»), gest que conhorta l'host, que el segueix.¹⁰⁴ Llavors les naus de Roger simulen la retirada. Desclot explica la causa d'aquesta maniobra: «per tal que el sol no els donàs en la cara» (cap. 124, vol. IV, p. 50). Quan l'almirall ha dut l'enemic al lloc més avantatjós, ordena girar. Vet ací una mostra més de la ciència militar d'en Llúria, que no fa sinó posar en pràctica un estratagema amb bastant tradició. Només cal recordar que per guanyar la batalla de Cannes el cartaginès Anníbal també va disposar la seua host de manera que els enemics tinguessen de cara la pols i el sol, i no és l'únic exemple que pul·lula pels *Strategemata* de Juli Frontí:

Marius adversus Cimbro ac Teutonos constituta die pugnaturus firmatum cibo militem ante castra collocavit, ut per aliquantum spatii, quo adversarii dirimebantur, exercitus hostium potius labore itineris profligaretur: fatigationi deinde eorum incommodum aliud obiecit, ita ordinata suorum acie, ut adverso sole et vento et pulvere barbarorum occuparetur exercitus [Frontí, 1990, p. 35].

104. Desclot també diu que «les gents [de Nàpols] no-s vulien recullir ne entrar en les galees, e deïen que si el príncep no hi entrava ab de sos cavallers, que ja no hi entrarien» (cap. 124, vol. IV, p. 48). Ara bé, si Muntaner destaca la por amb què l'estol de Carles puja a les naus, Desclot afirma que els cavallers hi pugen «ab gran gatzara de trombes e d'altres estruments» (cap. 125, vol. IV, p. 51), fet que també destaquen la redacció definitiva de les *Gesta Comitum Barcinonensium* («*Et cum insequeretur Rogerium cum magno tubicinatorum et armorum strepitu ac tumultu*», cap. XXVIII, p. 75) i la *Crònica general de Pere III el Cerimoniós*, que les segueixen: «E ab gran ufana lo dit Carles ab les sues galeres s'acostà al dit Roger» (cap. 36; Soberanas (ed.), 1961, p. 137).

La batalla és llarga i sangonosa, tot i que el resultat està fixat per endavant per la Providència. La *Crònica* destaca la valentia del príncep, que, quan ja el fet està tot perdut, encara resisteix, espasa en mà, a la seua galera. L'almirall, admirat per l'esforç del rival, prohibeix que hom el mate:

Què us diré? Que la batayla durà de hora de tèrcia entrò a la hora de vespres. Mas contra la volentat de Déu ne son poder res no pot durar; e axí, lo poder et la volentat de Déu era, et és, ab lo senyor rey d'Aragon et ab los seus; per què lo poder del rey Karles et del príncep era nient contra aquell [...].

Et l'almirayl vench devant lo príncep, qui-s deffenia mills que rey ne son fill hanc faés, ne altre cavaller; que tant se deffenia que no era nuyl hom que als seus estochs se gosàs acostar. Et segurament que ell amava més morir que viure; tanta de felonía avia. Sí que y hac cavallers de l'almirayl qui vengren ab lançes a sobre man, qui-l volgren ferir; mas l'almirayl cridà:

—Barons, no sia! Que açò és lo príncep, et amam-lo més viu que mort [cap. 113].

En Desclot les coses van d'una manera diferent: un messinès es llança a l'aigua i, secretament, forada la nau del príncep, que a l'instant comença a afonar-se. Els mariners francesos s'adonen de la jugada i comencen a cridar: «Aquesta galea és esfondrada!». Llavors queda en evidència el desconeixement dels nobles francesos del lèxic mariner més bàsic:

Los cavallers francès qui eren en la galea ab lo príncep no entenien què els volia dir «esfondrar», mas quan viuren los mariners gitar en la mar e la galea qui ficà la proa sots aigua, messeren-se dessots en la popa de la galea [cap. 127, vol. iv, p. 54].

Això els acaba de condemnar: tots moren ofegats sense remei, perquè la gent de l'almirall «no hi pogren dar consell» (cap. 127, vol. iv, p. 54). Es tracta d'una versió menys heroica que la de Muntaner, sobretot perquè el Carles que ens mostra és més humà: quan els catalans el duen a la galera de Roger «hac gran paor de morir e fo molt esperdut» (cap. 127, vol. iv, p. 54). El cronista, però, ens deixa ben clar que, ateses les circumstàncies, la seua por està més que justificada: «e no fo meravella» (cap. 127, vol. iv, p. 54). D'altra banda, hi ha més exponents de la historiografia medieval que destaquen el capteniment del príncep en aquesta batalla. De les fonts més conegudes,¹⁰⁵ cal advertir que, per exemple, Bartolomeo de Neocastro, que no té una especial simpatia pel personatge, ens el presenta atemorit i tremolós: «*Princeps quidem sedebat in puppi trepidus et prae verecundia dolorosus*»

105. Vegeu Amari (1969, vol. i, p. 328-333), que té en compte totes aquestes fonts a l'hora d'explicar el combat.

(RIS, vol. XIII, col. 1086). Per contra, els *Annales* de Jacopo Doria contenen que Carles va sentir l'arribada de l'estol com un ultratge fet a la seua persona i, fello, va pujar personalment a les seues naus: «Princeps autem qui Neapoli residebat hec videns, et ad vituperium sibi imputans, in suis galeis personaliter ascendit cum multis baronibus et militibus quos ibidem habebat» (MGH, vol. XVIII, p. 310). Per la seua banda, l'*Alberti Milioli Notarii Regini Liber de Temporibus* en pondera el coratge (tot i que en censura la pèssima preparació de la defensa) i parla també d'una batalla llarguíssima i cruel:

Et eodem millesimo et anno et eadem indictione, die Lune quinto Iuni, cum princeps filius domni regis Karoli esset Neapolim per medium miliare, venit amiragius Sicilie cum multis galeis et aliis navibus sequentibus ipsum amiragium et predictum domnum principem requiri fecit, ut exiret cum eo navale prelio temptaturus. Qui domnus princeps, tamquam vir fortis, strenuus, magnanimus et bellicosus et de probitate sua nimis confidens, cum suis et gente sua sine consilio, consensu [...] improvide et inconsulte subito exivit et contra predictum amiragium et galeas suas viriliter insultavit [...]. Duravit tamen dictum prelium a mane usque a nonam; et dictus princeps cum illis paucis qui secuti fuerunt eum, fortissime ac viriliter diu pugnavit, licet propter multitudinem inimicorum fortunam belli nequiverit tollerare [MGH, vol. XVIII, p. 564].

L'almirall torna amb el seu insigne presoner a Messina, on, segons conta Muntaner, s'ajusta un consell general per decidir què fer amb la seua vida. És allà on l'infant En Jaume fa aquest discurs:

—Barons: nós vos havem fets assí ajustar per ço con sabets que nós tenim assí en Matagriffó lo príncep, fill major del rey Karles, en nostra presó. Ara, tuyt sabets que'l rey Karles, son pare, pres lo deseret del bon rey Manffré, avi nostre et senyor natural vostre, et puyt con morí en la batayla ell et el rey Ens, son frare. Aprés, sabets con lo rey Corral, nostre avoncle, vench d'Alamania per venyar aquella mort et aquell deseret, et axí con a Déu vench en plaer, fo ell et sa gent desbaratats per lo dit rey Karles. Et sabets que'l dit rey Corral vench en ses mans viu; et sabets que féu la major crueltat que hanc rey ne fill de rey faés, de tan gentil hom con lo rey Corral era (qui era per çert de la pus alta sanch del món): que a Nàpols li féu tolra la testa. Et per la gran crueltat que ell féu, podets veer tuyt quines penitències li va Déus donan, ne quines venjances ne pren [...] e axí, pus a Déu plau que per vosaltres d'açò sia feta venjança, e us ha aportat en poder la pus cara cosa que Karles havia e'l món, pensats-lo de jutgar, et dats-li aquella scentència que us parrà que sia justa [cap. 114].

Els sicilians no copsen el sentit d'aquestes paraules i demanen el cap del príncep («Bé ha dit! Ben ha dit! Et dehim tots que perde la testa»). L'almirall, «qui sabia que jahia en la nança» (cap. 114), és l'únic a fer-ho. Tot i la sentència donada pel consell, Jaume decideix no caure en el mateix error que el vell rei Carles i el

de Salern salva la vida.¹⁰⁶ Resulta curiós que un cavaller tan bel·licós com l'Anjou que ens pinta Muntaner puga tenir alhora l'ànim predisposat envers la pau. Però el ben cert és que al darrer capítol de la *Crònica* de Desclot, quan se'ns parla de l'arribada del príncep a Catalunya mentre Pere el Gran agonitza, hom afirma que si el rei «ab lo príncep se pogués veer personalment, creats per cert que tot lo món fóra en pau e en concòrdia» (cap. 168, vol. v, p. 370). Doncs bé, els arguments que utilitza l'infant per oposar-se a la pena capital tenen un to gairebé profètic: cal que el príncep visca perquè gràcies a ell acabaran les guerres entre França i Aragó:

Per què ell no volch la mort del príncep, «*mas que ell farà pau et concòrdia, et per ell nexarà*»; et con sabia que ell no meria mal en res que son pare, lo rey Karles, agués fet, ans havia hoÿt dir, e axí fo veritat, que molt fo despagat de la mort del rey Corral; e axí mateix, que era çert que era parent proÿsme del senyor rey son pare, et sí s'era d'él mateix [cap. 114].

Si no vaig errat, hi ha ací unes consideracions bastant coincidents amb les de la redacció definitiva de les *Gesta Comitum Barcinonensium* (enllestida entre el 1303 i el 1314):

Hic Karolus princeps Salerni, traditus carceri nobilis regis Iacobi, fuit ab aetatis suae primordio timens Deum, patris saeuitiam non in aliquo imitatus. Hic in iustitia sua, permissione et ordinatione diuina, non sua sed patris nocentia, fuit traditus parti nostrae, et ut per eum regnis Aragoniae ac Siciliae pax daretur. *Hic ante captionem et post semper habuit cor ad pacem, dicens et asserens in dictis regnis quomodolibet fieri pax per eum* [cap. xxviii, p. 75].

Muntaner diu que l'infant Jaume va prendre la decisió en recordar una cita bíblica: «e no volc guardar mal per mal, ans li membrà la paraula de l'Evangeli que diu: “Déus no vol la mort del pecador, mas que es converta”» (cap. 114). En realitat, la frase prové d'Ez 33,11: «dicit Dominus Deus nolo mortem impii sed ut revertatur impius a via sua et vivat». El que importa, en tot cas, és constatar que

106. A la *Nuova Cronaca* de Giovanni Villani és la reina Constança qui evita l'execució amb el seu bon seny: «Dopo questo fatto tutte le terre di Cicilia feciono sindaco con ordine, e congregati insieme di concordia, condannarono a morte il prenze Carlo, il quale aveano in pregione, e che gli fosse tagliata la testa, siccome lo re Carlo suo padre avea fatto a Curradino. Ma come piacque a dDio, la reina Gostanza moglie del re Piero d'Araona, la quale allora era in Cicilia, considerando il periglio ch'al suo marito e a' suoi figliuoli poteva avvenire della morte del prenze Carlo, prese più sano consiglio, e disse a' sindachi delle dette terre che nonn-era convenevole che lla loro sentenza procedesse senza la volontà del re Piero loro signore, ma le pareva che 'l prenze si mandasse a l'luì in Catalogna, e egli come signore ne facesse a s'sua volontà; e così fu preso, e poi fatto» (ll. 8, cap. 96). El detall també es troba a la versió italiana de la *Chronica Pontificum et Imperatorum*, que recull notícies posteriors a la mort de Martí de Troppau: «ma per la grazia di Dio, la moglie di Piero d'Aragona, àuto migliore consiglio, al marito in Aragona lo mandò» (citat a Amari, 1969, vol. II, 1, p. 530).

hom atribueix les desgràcies dels Anjou a un càstig diví per les seues accions injustes. El capteniment del rei Carles amb Conradí esdevé, en efecte, un exemple que cal evitar si, com el peraladenc afirma en un altre lloc, hom sap discernir «per les coses passades les esdevenidores» (cap. 284). Tot plegat és una mostra més de la manera que l'home medieval tenia de veure la història: els successos del passat eren un espill, una font d'exemples que els homes d'aquell present podien tenir en compte a l'hora de modelar les seues conductes i les seues decisions:

[A]llò que hom vol subratllar de les gestes és llur valor exemplar d'ensenyament moral i pràctic.

La historiografia coincideix així amb altres gèneres medievals com l'hagiografia, l'èpica, la predicació, els anomenats *Specula Principum* i la tradició clàssica i bíblica, en postular la necessitat d'aprendre la lliçó exemplar d'uns models manlevats de l'antigor [Hauf, 2004, p. 70].

El del rei Carles esdevé un autèntic cas de caiguda de prínceps en Muntaner, que també explica les tristeses dels seus darrers dies oposant la humilitat dels de Catalunya-Aragó a l'orgull angeví: «E açò s'esdevenia per obra de Déu, qui abaxava lo lur ergull e exalsava la humilitat que'l senyor rey d'Aragon havia, et sos fills et sa gent» (cap. 118). Bona prova d'aquesta humilitat és el magnànim ús dels catalans d'alliberar els presoners, cosa que mai no feien els exèrcits de Carles: «Et podets-ho entendre als presons que per honor de Déu lexaven anar soltament; que hanc no's poch dir que'l rey Karles ne soltàs negun qui en son poder ne dels seus vengués» (cap. 118). De fet, les parelles clemència/crueltat i humilitat/supèrbia són bàsiques a l'hora d'oferir-nos els retrats dels membres de la casa d'Aragó i els seus enemics. És lògic, doncs, que, per les seues virtuts, Déu recompense els primers amb grans honors: al capítol 117 Muntaner ens conta que el rei Pere rep una ambaixada dels sarraïns de Gerba, que se sotmeten al seu poder i al de l'almirall Llúria, que fa bastir a l'illa «I bell castell et fort, qui s'és tengut e-s té e-s tendrà a major honor de crestians que castell qui e-l món sia». Tot això accelera el dolor de l'Anjou, a la mort del qual la *Crònica* no es pot estar de fer la corresponent moralització:

Què us diré? Que tots dies venien al rey Karles aytals novelles; si que-s diu que hanc no fo senyor e-l món que, après tan gran prosperitat que ell havia haüda, se veés tant de desplaer a la sua fin. *Per què cascuns se deuen esforçar que-s guarden de la hira de Déu, que contra la hira de Déu res no pot haver dura-da.* Què us diré? Que en aytal planea con fo caygut plach a nostre senyor Déus que fenís sos dies, et passà d'aquesta vida. Et pot hom bé dir d'ell que'l jorn que morí, morí lo mellor cavaller del món, après lo senyor rey d'Aragon e-l senyor rey de Mallorca; et solament vos en leu amdosos [cap. 118].

La «hira de Déu» és l'expressió que empra Muntaner per referir-se als càstigs rebuts pels pecadors enemics del casal de Barcelona. No cal dir que el cronista utilitza el succés com un argument més a favor de la tesi que obre el llibre: la dinastia catalana és «constant beneficiari passat i present de l'ajuda divina» (Hauf, 2004, p. 61) i, justament per això, resulta inútil qualsevol ofensa feta contra ella. Ara bé, com que aquesta gràcia té una condició *sine qua non*, que és tot just la de la humiliació, no ens caldrà gaire esforç per veure en els mots de Muntaner («Per què cascuns se deuen esforçar...») un amonestament (tot i que implícit) adreçat als destinataris de l'obra, que són els futurs sobirans de la casa, bastant concordant amb el que llegim en altres llocs de l'obra.¹⁰⁷ Aquest valor exemplar no contradiu, però, l'admiraació que el cronista sembla sentir pel personatge i que el mena a qualificar-lo com un dels millors cavallers del món i també com el més savi.¹⁰⁸ D'altra banda, relacionar el disgust causat per la derrota del príncep amb la mort del rei Carles no és exclusiu de Muntaner, si bé és cert que hi ha divisió en la historiografia medieval a l'hora de descriure la seua reacció en conèixer la dissort del príncep de Salern: Salimbene, el *Liber de Temporibus* i Saba Malaspina, per exemple, ens ofereixen un monarca fred i impassible, que censura l'estupidesa del fill.¹⁰⁹ En canvi, els *Annales* de Jacopo Doria afirmen que «*non est querendum si doluit*» (MGH, vol. xviii, p. 310) i una crònica anònima francesa que anota fets fins al 1286 diu que Carles va emmalaltir a causa dels maldecaps que pensar en el presoner li produïa:

Et ne demoura gtanment de temps que li rois Karlles arriva a Naples; et quant il fu arrivez, et il sot la nouvèle du prince, ce ne fet mie a demander s'il ot grant duel à son cuer; mès mout le couvri sagement, et fist samblant qu'i ne l'en chausit [...]. Et li rois, qui ne pot oublier son fuiz, em prist une maladie, et la porta tant que il pot sanz faire samblant pour ses anemis; et quant il ne pot plus, il acouça malades, et trespasa à la volenté Jesu Crist [RHG, vol. xxi, p. 98].

107. Per exemple: «que regoneguen, axí lo senyor rey e-ls senyors imffants sos fills, et tots lurs sotsmeses, que açò los ve per gràcia de Déu; et que no s'ergullen ne-s pensen que los sia venguda aquesta honor, et moltes d'altres que Déus los ha fets e-ls farà, per lur valentia ne per lur poder, mas tan solement que-l poder et la gràcia de Déu ho ha fet. Et si açò los va e-l cor als dits senyors et a lurs sotsmesos, fets compte que de bé en mellor los vendran tots lurs fets, que als no és al món mas lo poder de Déu» (cap. 290).

108. Confronteu-ho amb les *Gesta Comitum*, que posen en boca del rei Pere el reconeixement del valor del difunt Carles: «dixit quod de melioribus militibus de mundo mortuus erat unus» (cap. xxviii, p. 75).

109. Salimbene diu: «veniens autem rex Karolus Neapolim post paucos dies a captione filii, congregata contione, dixit quod filius erat stultus et fatuus et insensatus et quod insipienter fecerat sine suo consilio eundo ad pugnam, et ideo de eo curare nolebat» (MGH, vol. xxxii, p. 526-527). En la mateixa línia, l'*Alberti Milioli Notarii Reginae Liber de Temporibus* («in nullo in exteriori habitu est turbatus, capturam filii quasi pro nichilo extimando, dicens: "Qui stultum seu follum amittit, se nichil extimat amississe"», MGH, vol. xviii, p. 565) i Saba Malaspina («non plus de ipsius captione quam de unius amissione stolidi se curare dicebat», BS, vol. ii, p. 396).

5.4. L'ESPERIT DEVOT DE CARLES II

Amb el traspàs, segons Muntaner, «[e] axí la terra sua romàs en gran trebayl, per rahon de la sua mort et per ço con lo príncep, qui devia heretar la terra sua, era pres a Barchelona» (cap. 118). Convé notar que el cronista situa la tramesa del príncep a Barcelona immediatament després de la batalla de Nàpols: allà el rei d'Aragó el fa tancar al Castell Nou i el manté ben vigilat. La confusió ací és evident: quan el jove Carles arribà a la Ciutat Comtal el 1285 Pere el Gran estava a punt de seguir el camí dels seus difunts enemics Carles, Martí IV i Felip III de França (i així ho presenta Desclot al darrer capítol de la seua *Crònica*).¹¹⁰ Quant a les condicions de la seua presó, Desclot ens en fa un resum bastant favorable:

[E] la reina féu-lo metre al castell de Matagrifó e lliurà-li cavallers e hòmens honrats qui el guardaven, *mas no gens que hom lo ferràs ne li feés mala presó, ans anava tot solt per un palau en què hom lo tenia, e li feïa hom aïtanta d'honor com fer podia, així com a hom pres honrat e bo* [cap. 129, vol. iv, p. 58].

Si no vaig errat, són les recerques documentals de Luisa d'Arienzo les que més han contribuït a acostar-nos a la situació d'aquest personatge durant el període de la captivitat, si bé és cert que, com assenyala la mateixa investigadora, és una llàstima que no disposem encara d'un «studio completo che approfondisca la sua figura umana e chiarisca le vicissitudini del suo regno» (D'Arienzo, 1982, p. 490). Sembla que els mots de Desclot no són tan exagerats com podríem suposar. De fet, una de les *honors* de què el cronista parla ben bé podria ser l'obsequi al príncep d'aus de caça de fama justificada, com els falcons de les muntanyes de Prades, i així ho testimonia una lletra del mateix Alfons el Liberal als vigilants de Carles: «placet enim nobis quod predictus princeps habeat falchones montanearum de Prades» (D'Arienzo, 1982, p. 512, doc. 10), sens dubte un senyal que «Carlo, dunque, anche sotto scorta, dovette avere la possibilità di fare cavalcate e praticare la caccia col falcone» (D'Arienzo, 1982, p. 500). Al costat d'aquestes activitats venatòries, el príncep també gaudia del servei religiós tot i trobar-se en terra excomunicada, «dato che il Papa gli aveva permesso di farsi officiare la messa dai religiosi del suo seguito» (D'Arienzo, 1982, p. 500). Aquesta disposició devia acontentar l'abrandada espiritualitat de Carles, posada en relleu per les *Gesta comitum*:

Princeps iste nobilis, postquam ad aetatem pervenit adultam, tam ante captionem quam in captione etiam divini officii nunquam pro temporali aliquo prateriit unam horam; immo cum capellanis suis simul devote diuinum officium Domino decantabat; quo completo, se ad temporalia et militaria convertebat [cap. xxviii, p. 91].

110. Sobre aquesta confusió de Muntaner, vegeu les observacions de l'edició de Soldevila (1971), cap. 115, p. 966, n. 1.

Es tracta d'un altre tret de la seua personalitat que també la *Crònica* muntane-riana explota. La presó del príncep de Salern s'allargà fins al 1288, quan les converses de Jaca entre el rei d'Aragó Alfons el Franc i Eduard d'Anglaterra donaren els primers fruits: Carles fou alliberat a canvi de lliurar com a hostatges els seus tres fills (Lluís, Robert i Ramon Berenguer) fins que s'hagués arribat a un acord de pau. Muntaner destaca el paper essencial que l'Anjou s'havia compromès a tenir en les futures negociacions: «et que juràs con a rey que ell, dins temps çert, hauria tractada pau entre l'Esgleya, e-l rey de Ffrança et d'ell mateix, ab lo senyor rey d'Aragó et ab lo senyor rey de Sicília» (cap. 167). Era una de les clàusules convingudes a Oloron el 1287: el «temps cert» marcat era de tres anys. El cronista es fa ressò, a més, de les reticències que hom mostrava respecte a l'acompliment per part del príncep de la clàusula referent als hostatges. És llavors que, per tal de provar la bona fe del nostre personatge, apunta el seu fervor religiós, premiat per Déu amb la revelació del lloc on el cos de santa Maria Magdalena reposava:

Et foren molts qui digueren que, pus que-l rey Karles era exit de la pre-son, que no y trametria negun de sos fills; et aquells qui ho deyen no u deyen ben, que-l sacrament d'aquest senyor rey Karles, segons que en la preson era del senyor rey d'Aragon, fo et era en aquell temps, et fo totstamps, dels benignes senyors del món, et a qui desplaçh totstamps la guerra de la casa d'Aragon, et era dels devots senyors del món et dels dreturers. Et parech-ho ben a la honor que Déus li féu: que en visió li vench que sercàs a Sent Maxemí lo cors de madona santa Maria Magdalena, en Proença; e en aquell loch hon li vench en vision, més de XX astes de lançes devall terra, ell trobà lo cors de la benauyrada madona santa Maria Magdalena. E axí cascun pot saber et pensar que si ell no fos bo et just con era, que nostre senyor Déus no li agra feta aytal revallació [cap. 167].

En efecte, el cos de santa Maria Magdalena havia estat trobat el 1279 a Provença i, segons la tradició, fou gràcies al somni de Carles II que es va produir la valuosa troballa. Salimbene situa erròniament la invenció l'any 1283:

Item anno Domini supradicto, scilicet MCCLXXXIII, repertum est corpus beate Marie Magdalene integraliter totum, excepto uno crure, in provincia Provincie, in castro Sancti Maximini. Fuit autem Sanctus Maximinus unus de LXXII dicipulis Domini, de quibus habetur Luc., X. Et fuit archiepiscopus Aquensis [...]. Et distat hec civitas a Massilia per XV miliaria [...]. Item quando repertum est corpus beate Marie Magdalene, vix potuit legi epytaphium cum cristallo propter scripture antiquitatem. Et placuit rege Karolo, qui erat comes Provincie et ibat illo anno Burdegalas ad faciendum bellum statutum et ordinatum cum Petro rege Aragonum, quod corpus beate Marie Magdalene divulgaretur et exaltaretur et honorificaretur, et fieret inde sollemne festum [MGH, vol. xxxii, p. 520].

Convé notar que ací no es parla de la visió del príncep: sols s'esmenta la disposició de Carles I d'honorar les relíquies. Per trobar-hi referències ens cal anar a un altre autor, Bernat Gui, que, al seu *Flores Chronicarum*, ens serveix la següent anotació:

Anno gratiae Jesu Christi MCCLXXIX die nono mensis Decembris, Karolus princeps, filius Karoli regis Siciliae, comes Provinciae, postmodum vero rex Siciliae, corpus sanctae Mariae Magdalенаe perquisivit tam sollicitè quam devote in illo sancto oratorio in quo sanctus Maximinus, unus ex LXXII discipulis Domini Jesu Christi, venerandus protopraesul Aquensis, olim tradiderat sepulturae, sicut in antiquis et authenticis gestis utriusque latius continetur, in villa quae, ab ipso denominata pontifice, nunc Sanctus dicitur Maximinus; apertisque omnibus tumulis qui erant in utroque latere hinc et inde, necnon effosa humo quae erat in medio solo in oratorio memorato, inventum est corpus sanctus sanctissimae Magdalенаe, non quidem in tumulo de alabaistro in quo primum conditum fuerat, qui adhuc ibi cernitur cum historiis et sculpturis, sed in alio tumulo marmoreo, ibidem e regione ad dexteram introeuntibus collocato, cum ingenti odoris fragantia, tamquam si aperta fuisset suavium aromatum apotheca, consequentibus signis et multis miraculis gloriosis. Et ex eius linguae sacratissima, adhuc tunc suo capiti et gutturi inhaerente, radix quaedam cum ramusculo quasi feniculi exhibit et exterius prominebat in longum, quam, qui praesentes aderant, admirantes suis oculis clarius conspexerunt; et ab ipsorum aliquibus relatione fideli et devota ego ipse, qui haec scribo, saepius haec audivi. Quae radix cum ramusculo, divisa postmodum in particulas, adhuc in diversis locis pro reliquis conservatur. In eodemque tumulo, juxta sacrum corpus, ad assertionem et in testimonium perspicuae veritatis, cartellus quidam vetustissimum, conclusus in ligno quodam, disposito pro conservatione a putrefactione, repertus fuit continens hanc scripturam: «Anno Nativitatis dominicae septingentesimo decimo, sexto die mensis Decembris, in nocte secretissime, regnante Odoyno, piissimo rege Francorum, tempore infestationis gentis perfidae Saracenorum, translatum fuit corpus hoc carissimae ac venerandae beatae Mariae Magdalенаe de sepulcro suo alabaistri in hoc marmoreo, timore dictis gentis perfidae, et quia secretius est hic, amoto corpore Sedonii». Hunc cartellum vetustissimum legi ego qui haec scribo, et vidi ibidem in sacrario reservari in testimonium veritatis. Memoratus autem princeps et comes Karolus, postmodum vero rex Siciliae, praemissis omnibus perscrutatis diligentius et inventis, convocatisque postmodum et praesentibus Narbonensi, Arelatensi et Aquensi archiepiscopis, e pluribus aliis episcopis, abbatibus et religiosis ac nobiles suis, cum clero et populo congregato, die ad haec statuta, videlicet III nonas Maii, anno Domini MCCLXXX levavit inde sacrum corpus beatae Mariae Magdalенаe, et in capsula pretiosa, ex auro et argento et lapidibus pretiosis primitus praeparata, digno cum honore locavit; caput vero ipsius in theca pretiosissima et auro puro et lapidibus pretiosissimis miro ac decoro artificio fabrefacta introclussit, ubi devote corpus et caput conservantur et venerantur, et miraculis evidentibus declarantur. Tunc etiam reperta fuit per eundem Karolum cum praelatis, in tumulo memorato, scriptura alia vetustissima in quodam cartello in cera exte-

rius undique cooperto, quae prae vetustate vix legi potuit, quae talis erat: «Hic requiescit corpus Mariae Magdaleneae» [RHG, vol. XXI, p. 705].

La data que s'hi dóna per a l'elevació del cos de la santa coincideix amb el que llegim en altres fonts.¹¹¹ Notem que Bernat Gui (que dedica prou espai a defensar la veracitat de la invenció i a desautoritzar altres teories sobre la localització de les relíquies)¹¹² coincideix amb Salimbene en detalls com ara el cartell antiquíssim

111. Per exemple, el foli 2 del còdex *Latinus* 3822 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, que, en l'edició de la *Chronica* de Salimbene, Oswald Holder-Egger ofereix en apèndix al text. El príncep de Salern s'hi trobava present: «Et post anno nativitatis dominice millesimo duecentesimo LXXXº, III Nonas Maii fuit exaltatum corpus eiusdem Marie Magdalene per prelatos Provincie de voluntate et mandato domni Karoli principis et primogeniti excellentissimi Karoli regis Sicilie, qui Karolus princeps fuit presens in exaltatione et translatione sacratissimi corporis dicte venerabilis et sacratissime beate Marie Magdalene, et multi barones et nobiles Provincie cum innumerabili populo tam religiosorum et clericorum quam etiam multitudine nimia laicorum» (MGH, vol. XXXII, p. 580). Per a una anàlisi més detallada de l'episodi de la trobada, vegeu Jansen (2001, p. 42-44).

112. Sigebert de Gembloux (s. XII) afirmava a la seua *Chronica* que el cos de santa Maria Magdalena havia estat traslladat i amagat a Vézelay l'any 745 a causa de la por als sarraïns que en aquell temps havien envaït la terra. Bernat Gui veu ben clar que això no pot ser cert, atès que el cartell trobat al sepulcre, totalment digne de fe, diu que, també per protegir-les de la gent pagana, les relíquies foren canviades del sepulcre d'alabastre al de marbre del temple de Sant Maissemin de la Santa Bauma trenta-cinc anys abans, és a dir, el 710. El cronista qualifica d'envejosos els qui posen en dubte la validesa del descobriment: «Liquet igitur ex praemissis, sine contentione et aemulatione ac invidia iudicanti, ubinam corpus sanctae Mariae Magdaleneae a Geraldo, comite Burgundiae, apud Verzelicum coenobium, a se constructum, fuisse translatum temporibus Constantini V imperatoris, filii Leonis tertii, ac Zachariae papae, sub anno Domini DCCXLV. Liquidius apparet ex scriptura superius posita, quae juxta corpus sanctae Mariae Magdaleneae fuit inventa, si fides debita ei debeat adhiberi, quod per XXXV annos antea mutatum fuerat corpus ipsum de sepulcro suo alabaustri et transpositum in sepulcro alio marmoreo, amoto prius corpore Sedonii ex eodem. Salva igitur veritate, quae infallibiliter nota est ipsi Deo, res postmodum gesta, sicut praemittitur, per Karolum principem memoratum, et sic aperta veritas et comperta cum signis tam evidentibus, clare indicant et fideliter manifestant quod translatio corporis Magdaleneae apud Verzelicum, vulgata communiter et conscripta, non potest veraciter accipi de corpore Magdaleneae, sed de aliquo alio corpore vel de aliqua forsitan ejus parte» (RHG, vol. XXI, p. 705-706). Iacopo de Varazze també conta a la *Legenda Aurea* la història de Gerard, duc de Borgonya, que l'any 769 va fer construir l'abadia de Vézelay. Un dels membres de la nova comunitat va ser tramès a Ais de Provença per localitzar les relíquies de santa Maria Magdalena. En arribar-hi, el religiós va veure el lloc devastat per l'acció dels infidels i va trobar el sepulcre de marbre on el cos reposava. Les relíquies van ser traslladades en processó a Vézelay: «Temporibus autem Karoli Magni, scilicet anno domini DCCLXIX, Girardus dux Burgundie cum de uxore sua filium habere non posset larga manu res suas pauperibus erogabat et multas ecclesias et monasteria construebat. Cum ergo Vizeliacense monasterium construxisset, misit ipse et abbas ipsius monasterii monachum quandam cum decenti comitatu ad Aquensem ciuitatem ut inde, si posset, beate Marie Magdalene reliquias transportaret. Veniens igitur predictus monachus ad predictam ciuitatem, cum ipsam funditus a paganis destructam reperisset, casu quodam inuenit sepulcrum cuius sculptura marmorea demonstrabat quod corpus beate Marie Magdalene repositum intus erat. In ipso enim sepulcro hystoria eius miro opere sculpta erat. Nocte igitur illud effringens assumptas reliquias ad hospitium deportauit. In ipsa autem nocte beata Maria Magdalena eidem monacho apparuit dicens ne timeret, sed ceptum opus perficeret. Rediens igitur cum ad mediam leucam a monasterio uenisset, nullo modo inde reliquias

identificatiu i n'afegeix de nous, recorrent a la força de l'*adtestatio rei visae* per fonamentar la seua descripció, com ara la presència d'un brot de fenoll a la boca del cadàver o l'al·lusió a la fragància inconfusible de la santedat que acompanya l'obertura del sepulcre.¹¹³

Muntaner, com hem vist, conclou que una revelació com la de Magdalena no podia ser feta a un home injust. Fet i fet, la devoció que Carles II va professar per la santa va ser constant i sembla que va promocionar-ne el culte a l'estat angeví de Nàpols, on la predicació sobre la santa va adquirir especial importància (Boyer, 1998). El predicador napolità Giovanni Regina, en un sermó fet a la mort del rei, destacava que el seu traspàs s'havia produït un 5 de maig, precisament el mateix dia que es produí el trasllat del cos el 1280, i que la revelació que li havia estat feta era una prova irrefutable de l'amor que Déu sentia per ell: «*Amorem Deus ostendit ei in magno et euidenti signo, reuelando scilicet ipsi quoddam magnum secretum suum*» (Boyer, 1998, p. 204-205).

5.5. ARTÍFEX DE LA PAU

Tot plegat, es pot dir que la visió de Carles II acaba de ratificar als ulls del cronista català el seu tarannà bonhomíós i amic de la veritat. Aquesta predilecció resulta ben perceptible a l'hora de dur a la *Crònica* les tensions posteriors a l'alliberament del nou rei de Nàpols, com, per exemple, el setge de Gaeta per part del rei Jaume l'any 1289, conflicte que acabà amb una treva de la qual —segons Muntaner— Carles és el principal promotor. Ací el cronista s'endinsa més encara en la psicologia del personatge, que presenta penedit per guerrear amb el rei d'Aragó en lloc de tractar la pau amb ell, tal com s'havia acordat en tractar la seua sortida de la presó. El pasatge s'aprofita per a llançar un altre elogi a l'Anjou, que, en aquesta ocasió, ja no és responsabilitat del narrador, sinó fruit dels pensaments d'una altra de les *dramatis personae* de l'obra, el rei Jaume II el Just, que confia en la sinceritat de l'oponent:

Què us diré? Açò durà molt de temps, sí que'l rey Karles veé que aquest fet li tornava a gran dapnatge, et que a la fin lo rey de Sicília n'auria la ciutat, et que si la ciutat havia, que tot Principat et Terra de Lavor se perdia; féu requerir lo rey de Sicília de treves, et tramès-li sos missatges al setge. Et féu-li axí saber, per sa carta, que ell lo requeria de treves a I temps, et que per ço li requeria treves contra sa consciència li estava davant e li tenia setge: que ell havia promès et jurat

mouere potuerunt donec ueniente abbate cum monachis cum processione honorifice sunt recepte» (Iacopo de Varazze, 1998, vol. 1, p. 639).

113. Fenomen ja consignat per Iacopo de Varazze, referit a la mort de la santa: quan va expirar, i abans que sant Maximi la fes soterrar honradament, del seu cos va emanar una olor dolcíssima que durant set dies va omplir l'estança: «*Post cuius exitum tantus odor suauitatis ibidem remansit ut per septem fere dies ab ingredientibus oratorium sentiretur*» (Iacopo de Varazze, 1998, vol. 1, p. 638).

al senyor rey d'Aragó que, con seria fora de la presó, que tractaria aytant con pogués que «entre nós hagués pau et bona amor»; et axí con ho havia promès, que enaxí ho havia en volentat de complir, si Déus li dava vida; et que molt més se tractaria la pau estant en treves que en guerra.

E lo senyor rey de Sicília entès aquesta carta que-l rey Karles li hac tramesa, et sabia que axí era veritat con ell li havia fet a saber, et, encara, que ell conexia en lo rey Karles tanta de bondat que ben sabia que tractaria de pau et de bona amor; per què ell consentí a la treva [cap. 169].

Aquesta condescendència aparta Muntaner d'un autor com Neocastro, que, en la seua narració del setge de Gaeta, ens ofereix un episodi que ha de ser interpretat com una censura de la religiositat de Carles II. Per tal de negociar la pau, els ambaixadors francesos van visitar un dia el camp del rei Jaume. Allà van veure tot el que un bon militar havia de tenir: ginys ben preparats, un exèrcit ben ordenat i ple d'homes ferotges i industrioses com Llúria, i, a la tenda del monarca, bones espases i llances. Tota aquesta visió els va omplir d'admiració i els va fer recordar amb dolor el capteniment del seu senyor, que no vivia envoltat dels estris necessaris per a la guerra, sinó de dalmàtiques i llibres d'espiritualitat:

Et conversi laudabant castra et atria regis, in quibus gladios, arma et spicula et modos bellorum et stimulos vident. Et cordati redarguunt atria principis, in quibus libros propheticos et mosaycos et dalmaticas romanas adspiciunt. Inde ad admiratum accedentes, aspectum bellicosum et industriam eius commendant, ac circumfrentes tabulata belli meditantur mysteria et constructas ac erectas manu fortalities mirabantur [RIS, vol. XIII, col. 1156].

La pau definitiva amb Jaume no arribaria fins al 1295 amb el Tractat d'Anagni. Muntaner en parla al capítol 181 i fa prendre la iniciativa un altre cop al rei Carles, que atribueix les seues desgràcies (en concret, la mort del seu fill major, Carles Martell) a la guerra que sosté amb la dinastia catalanoaragonesa:

Com lo rey Karles sabé la mort de son fill, fo'n molt despagat; et dech-ho ésser, que molt era bo et valent. Et segurament, axí con era bon cristià, posà en son cor que Déus no li donava aytals verguntades mas per ço con sofferia que agués guerra entre ell et la casa d'Aragon. E axí pensà de tractar que en totes maneres pogués fer pau ab lo senyor rey d'Aragó et de Sicília [cap. 181].

Per això s'entrevista amb Bonifaci VIII, que també deixa clara la conveniència de la pau amb un discurs inversemblant però que respon, com ja sabem, a un recurs ben característic de Muntaner: segons el papa, cal tenir en compte, sobretot, «lo poder de Déu et con Déus havia donat poder al senyor rey d'Aragon» (cap. 181). L'acord va quedar segellat amb el casament de Jaume II amb Blanca, filla de Carles II, que a l'idíl·lic capítol 182 és anomenada «la santa reyna dona

Blanca, de santa pau», epítet que, si hem de creure el cronista, demostra la popularitat de la sobirana entre els súbdits i que està totalment justificat, ja que «pau santa et bona ventura vench per ella a tota la terra». Sembla l'acompliment del pronòstic que l'infant Jaume havia fet sobre el príncep de Salern en el seu discurs als sicilians del capítol 114 («que ell farà pau et concòrdia, et per ell nexarà»). La reina Blanca és, doncs, l'instrument de la reconciliació. El capítol acaba d'arrodonir les traces de final fel·lç amb la referència a l'amistat que sorgeix entre l'infant Jaume de Mallorca i Lluís d'Anjou, futur sant Lluís de Marsella (tots dos tocats de l'esperit franciscà que els fa renunciar als seus regnes), i també al goig que la gent dels nostres regnes sent en finalitzar el llarg període d'excomunió i recuperar «los sacraments de santa Esgleya, axí con misses et tots altres officis» (cap. 182).

En resum: Muntaner, a l'hora de tractar la figura de Carles II, recorre a uns procediments que cal relacionar amb la seua voluntat de moralitzar sobre els fets que narra i de presentar-nos les gestes del casal d'Aragó com a gràcies atorgades per Déu. En mans del cronista, en efecte, la història esdevé un conjunt d'*exempla* que s'empren per confirmar la màxima providencialista de les primeres pàgines del llibre. Com hem vist, la *Crònica* explota un esdeveniment com la captura de Carles per Roger de Llúria evocant el cas de Conradí de Hohenstaufen i aprofitant-lo per a explicar les derrotes angevines com una punició divina. A banda d'això, la valoració que la *Crònica* fa de Carles II no pot ser més positiva, actitud retrobable en la resta de la historiografia catalana medieval: el considera un fervent cristià (i utilitza la invenció de les relíquies de Magdalena com una prova d'aquesta devoció), un home just i de paraula, i, encara, un cavaller ple de coratge. Aquesta darrera faceta té força interès, sobretot a l'hora d'il·lustrar les profundes diferències existents entre els cronistes catalans i un autor sicilià com Neocastro: així, les *Gesta comitum*, tot i valorar la religiositat de Carles, destaquen que, acomplertes les seues obligacions com a cristià, sabia atendre els assumptes militars i tot allò relacionat amb l'administració dels seus regnes («quo completo, se ad temporalia et militaria convertebat»), mentre que la *Historia Sicula* el defineix com un governant excessivament tocat de misticisme i d'escàs ànim. Muntaner acaba d'arrodonir el seu retrat amb el conegut recurs de posar lloances en boca dels enemics: en les seues intervencions (i també quan el narrador ens en transmet els pensaments) el personatge sempre es mostra partidari de la pau amb la casa d'Aragó i esmenta les sofrances que ha de passar qui gosa fer la guerra amb els seus reis, desventures que ell mateix ha experimentat (no dubta a interpretar, per exemple, la mort del seu fill Carles Martell com un càstig de Déu). Aquest tarannà pacificador és percebut fins i tot pels personatges del bàndol aragonès (recordem que l'infant Jaume declara que Carles era «dels benignes senyors del món, et a qui desplaç totstemp la guerra de la casa d'Aragon») i converteix el rei napolità, sens dubte, en un dels personatges més interessants de la narració que la *Crònica* fa dels anys fascinants i convulsos que seguiren les Vespres Sicilianes.

6. *De plaga muscarum:* la derrota de la croada contra Catalunya

6.1. LA INVASIÓ FRANCESA

És ben sabut que la conquesta de Sicília per Pere el Gran va tenir una resposta contundent des de la Santa Seu: el pontífex romà, Martí IV, que, com les cròniques catalanes destaquen repetidament, era francès, va excomunicar el rei d'Aragó, el va desposseir de tota la seua terra i va fer predicar la croada contra els seus regnes. La casa de França havia de ser la gran beneficiada d'aquestes disposicions: Carles de Valois, fill de Felip III l'Ardit, rei de França, va rebre la investidura del regne d'Aragó i, l'any 1285, un colossal exèrcit cabdillat pel mateix sobirà francès, els seus hereus i el legat pontifici Jean Cholet va emprendre la marxa cap a terres catalanes per tal de prendre possessió dels nous dominis.

La desproporció numèrica entre invasors i defensors era tan manifesta que tot feia presagiar una còmoda i ràpida victòria dels primers. De fet, es tractava d'un estat d'opinió que les *Gesta Comitum Barcinonensium*, la *Crònica* de Bernat Desclot o la del mateix Ramon Muntaner van saber recollir. En efecte, els mots de Desclot, que ben probablement va ser testimoni ocular de molts dels episodis que ens relata,¹¹⁴ resulten força il·lustratius: segons el cronista, no hi havia ciutat prou gran per a acollir tot l'exèrcit croat.¹¹⁵ L'anònim de les *Gesta*, per la seua banda, ens diu que les muntanyes pirenaïques resplendien amb la lluentor dels escuts

114. Per al possible testimoni directe de Desclot d'alguns dels esdeveniments decisius de la croada (com el setge de Girona), vegeu el judici de Coll i Alentorn («Introducció», a Desclot, 1949-1951, vol. i, p. 91-95).

115. «Quax no és cosa que's dege creure si hom no·u havia vist [...] tant era gran la ost, que si tota anàs ajustada e partís un dia d'un loch e volguessen anar en altre, no pogueren anar per res del món una legua, que no podían caber en nenguna ciutat per gran que fos» (cap. 131, vol. iv, p. 64-65).

dels soldats francesos que les cobrien.¹¹⁶ I Muntaner ens presenta la host desplegada als plans de la seua Peralada natal i afirma que l'espectacularitat de la visió havia impressionat el mateix rei de França i fins i tot el temerari rei Pere d'Aragó, que, enmig de tanta adversitat, s'havia encomanat molt devotament a Déu:

Et segurament que hanc la host del rey de Ffrança no-s poch tan bé veure negun temps con se vehia de la villa de Perellada; que no y havia tenda ninguna que no la pogués hom veure dels murs de Perellada. E com lo senyor rey d'Aragon los veé axí tots, levà los ulls al ceel et dix:

—Ha, sènyer ver Déus! Et què és assò que yo-m veig davant? No-m cuyda-va que entre tot lo món tanta de gent se pogués aplegar en I dia.

E axí mateix viu tot lo navili en lo golff de Roses, que era tota infinitat de veer. E lavors lo rey d'Aragó dix:

—Sènyer ver Déus, plàcie't que no-m desempars, ans la ajuda vostra sia ab mi et ab mes gents.

E axí con lo senyor rey se'n maraveylava, sí-s fahien tots aquells qui u vehien; que-l rey de Ffrança mateix et aquells qui ab ell eren se'n donaven gran meraveyla, per ço con jamés no s'eren axí vists justats con en aquell pla fahien [cap. 123].

Em sembla que cal tenir en compte la reacció cristiana i humil atribuïda per Muntaner al sobirà català, perquè, de fet, encaixa molt bé en la seua interpretació dels fets. Potser per això convé recordar que, en narrar-nos els preparatius bèl·lics del rei Felip, el cronista anticipa el desenllaç desastrós de l'empresa i l'explica des d'una lògica providencialista que veu en les derrotes dels enemics del casal d'Aragó la intervenció divina:

Què us diré? Que-l poder era tan gran, que-l rey de Ffrança amenava, que-l poder de Déu hi era desconegut. Que tuyt dehien:

—Aytant poder mena lo rey de Ffrança, sí que tantost haurà tota la terra d'En Pere d'Aragon.

Sí que jamés no era anomenat en lur fet sinó tan solament lo poder del rey de Ffrança. Et si parlàssets ab negun hom d'aquells del rey d'Aragon e los diguéssets: —Què farà lo rey d'Aragó e sa terra?—, aquells dehien: —Déus és totpoderós, qui li ajudarà a son dret.— *E axí, tots aquells del rey d'Aragon sople-gaven al poder de Déu, et los altres en res no-l conexien. Per què oyrets nostre senyor ver Déus con hi obrà del seu poder, qui és sobre tots altres poders: haver pietat dels passiens et donar-se greuge dels ergullosos et dels desconexens* [cap. 119].

El binomi humilitat/supèrbia torna a desenvolupar, doncs, un paper fonamental. I la conclusió de Muntaner és clara: Déu confon el rei de França perquè

116. «Refulgebat sol in clipeis aureis, et montes ab eis splendore fulgureo resplendebant» (cap. xxviii, p. 78).

l'irriten l'orgull irrefrenable i els pecats de la seua gent. En efecte, l'oposició de la supèrbia dels francesos a la humilitat dels catalans és bàsica per a Muntaner en el descabdellament del pla diví de la història. Des d'aquesta perspectiva, resulta lògica la seua dura sentència a propòsit de la història francesa del segle XIII: «que C anys ha que la casa de Ffrança no féu res de què li vengués honor, ans los és venguda tota desonor; et sí-s farà a tots aquells qui no van ab veritat et ab justícia» (cap. 193). Muntaner podia pensar en alguns episodis bastant importants de la història francesa de l'època, dels quals es fan ressò les cròniques catalanes: per exemple, les dues croades fracassades de sant Lluís, en la primera de les quals (1249) el rei fou fet presoner pel soldà d'Egipte després d'una greu pestilència que va aparèixer al camp dels croats francesos, derrota que va convulsionar l'Europa de l'època i que va fer preguntar-se a molts historiadors si la divinitat no estaria irada amb aquella host i per això feia que tot els sortís a l'inrevés.¹¹⁷

Veiem, doncs, que hi ha en les cròniques una interpretació de les adversitats de França en la qual s'entrecruen la moralització i una concepció providencialis-

117. Cal recordar que el nostre Desclot afirma sobre el passatge de 1249 que sant Lluís i els seus germans «eren anats en terres d'estrays gens per destruir éls e per tolre la lur terra» (cap. 63, vol. II, p. 182), uns mots prou freds per a fer-nos pensar, com ja va assenyalar Coll i Alentorn, que «el cronista, tot i la seva profunda religiositat, no sembla aprovar la croada de sant Lluís contra Egipte» («Introducció», a Desclot, 1949-1951, vol. I, p. 71, n. 108). Per la seua banda, els historiadors de l'expedició es mostraven perplexos a l'hora de donar una explicació plausible al fet que un exèrcit consagrat a la defensa de la fe de Jesucrist hagués estat derrotat pels enemics de la creu. Guillem de Nangis, a les *Gesta Sancti Ludovici*, no és gaire explícit i diu que la causa de les adversitats va ser un judici diví ocult («oculto Dei iudicio», RHG, vol. XX, p. 576) o, per ventura, els pecats d'alguns membres de la host («peccatis fortasse aliquorum exigentis», RHG, vol. XX, p. 576). Però el *Chronicon Maius* de sant Martí de Llemotges es demana si algunes de les decisions preses per cavallers i pelegrins no devien haver irritat Déu; la carestia, les malalties i les derrotes sofertes serien llavors una conseqüència lògica del seu capteniment: per la ràpida destrucció d'un exèrcit tan gran i que hom havia aplegat amb moltes despeses, «uidetur enim quod Dominus irascatur nobis, uel quod alio modo uelit terram sibi uindicare» (RHG, vol. XXII, p. 767). I d'altres textos eliminen la disjuntiva i declaren obertament que la divinitat, irada amb ells, els procurava tota la dissort («irata illis Divinitate omnia in contrarium succedebant», Giovanni de Columna, *E mari historiarum*; RHG, vol. XXIV, p. 151). Convé tenir en compte que el mateix Jean de Joinville, membre destacat de l'expedició, sembla desaprovar el capteniment dels croats després de la presa de Damiat, especialment la presència de prostitutes a la host, confirmada de boca del mateix sant Lluís: «Li baron, qui deussent garder le leur pour bien employer en lieu et en temps, se pristrent à donner les grans mangiers et les outrageuses viandes. Li communs peuples se prist aus foles femmes; dont il avint que li roys donna congíé à tout plein de ses gens, quant nous revenimes de prison. Et je li demandai pour quoi il avoit ce fait; et il me dist que il avoit trouvé de certain que, au giet d'une pierre menue, entour son paveillon, tenoient cil leur bordiaus à cui il avoit donné congíé, et au temps du plus grant meschief que li os eust onques esté» (cap. 36; Jean de Joinville, 2002, p. 92-94). Sobre els efectes que el desastre militar va tenir entre la cristiandat, vegeu les *Chronica Majora* de Mateu de París: «Dominum de iniusticia redarguentes, in uerba blasfemie, que apostasiam uel heresiam sapere uidebantur, pre mentis amaritudine et doloris immanitate desipientes prorumpunt, et multorum cepit fides uacillare. Uenecia quoque ciuitas nobilissima et multe ciuitates Ytalie, quas inhabitant semichristiani, in apostasiam prolapsi essent [...]» (Mateu de París, 1872-1884, vol. VI, p. 78).

ta de la història. Com s'articula, però, això en els capítols sobre la croada contra Catalunya? Cal advertir que els relats de Desclot i Muntaner estan farcits de petites historietes o *exempla* que sovint corresponen a motius folklòrics presents arreu de la literatura universal i que s'aprofiten per a provar que la ira de Déu ha caigut sobre França per haver envaït injustament les terres del rei d'Aragó.¹¹⁸ De tots aquests episodis, potser el més conegut té a veure amb la pestilència que va acabar de desmoralitzar els invasors i els va fer desemparrar la terra, que va donar lloc a la cèlebre llegenda de les mosques de sant Narcís i que serà precisament el que analitzarem tot seguit. El meu interès se centrarà en els següents punts: a) d'una banda, comentaré l'episodi de les mosques a través del testimoni que ens en van deixar les cròniques catalanes i la resta de la historiografia medieval, tot pre-

118. En efecte, aquest és un tret comú a l'estructura narrativa d'ambdues cròniques. Muntaner ens presenta, per exemple, la història de na Mercadera de Peralada, «fort e esperta fembra, et gran et alta» (cap. 124), coneguda pel mateix cronista («que yo coneguí e viu», cap. 124), que és capaç pel seu enginy i ardiment de capturar un cavaller francès una mica desorientat. Vet ací el tòpic de la dona forta i guerrera (*Remarkably strong woman*, motiu F610.0.1 de Stith Thompson), que se serveix de l'estratagema de la disfressa (*Duiguise of woman in man's clothes*, K1837) per a sortir de la ciutat assetjada i decebre l'enemic. Notem que la *Crònica* interpreta en un sentit moralitzador el desenllaç del relat: la humiliació del cavaller és un signe clar de l'animadversió de Déu envers França («E axí podets conèixer la hira de Déu si era ab ells», cap. 124). Sembla que Muntaner estava ben familiaritzat amb aquestes historietes, que devien circular de manera oral per tot l'entorn empordanès, perquè també recull el cas de la Palomera, una dona devotíssima que els francesos troben a l'església de Peralada, abraçada a la imatge de santa Maria, i que és martiritzada per uns quants picards sobre l'altar del temple. Observem com sentència la *Crònica* sobre aquestes atrocitats: «Et van venir los malvats de picarts, qui era la piyor gent de la host, et espessejaren tota la bona fembra sobre l'altar; et puys ligaven les bèsties als altars e y fahien totes sutzures, d'on Déus los ne pagà molt ben, segons que per avant entendrets» (cap. 125). Encara, convé recordar que el mateix cronista reporta la mort dels habitants de Sant Feliu, víctimes del foc i de la crueltat de l'almirall del rei de França (*Victim lured into house and killed*, K811; *Victim burned in his own house*, K812): «Sí que l'almirayl de les galees del rey de Ffrança, con fo a Sanct Ffeliu, trobà que tota la gent era fuyta per les muntanyes, et féu cridar que tothom qui fos de Sent Ffeliu ne de tota la encontrada, qui volgués almoyna, que vengués, que ell la li faria. E les gents mesquines e-ls pobres et imffants vengren a Sant Ffeliu molts; et con foren aquí, e l'almirayl veé que no-n venien més, féu metre aquesta gent en cases, que dix que-ls daria almoyna. Et con foren en les cases, féu-hi metre foch, et cremà'ls tots. Veus l'algoyna, quina la los féu! Et d'aquest alocaust podets entendre si-n pujà lo fum envers lo ceel; que no us diré del fer, que-l recomptar és pietat et dolor. Déus, ¡beneyt sia ell!, qui tant soffer, emperò a la fin de tot fa dreta venjança» (cap. 127). Pel que fa a Desclot, hom recordarà, sobretot, que al capítol 140 de la seua *Crònica* consigna un fet esdevingut a Perpinyà (feu aleshores del rei de Mallorca) durant l'estada dels croats: es tracta dels intents d'un comte francès (curiosament també de Picardia) de forçar l'esposa del seu amfitrió, un ric-hom d'aquella vila. La dona, però, és el paradigma de la fidelitat conjugal i es nega a concedir-li els seus favors (*Chaste woman resists advances of a conqueror*, T324), actitud que li val la mort a mans del cavaller luxuriós. En descobrir el cadàver, el marit decideix de fer com si res no hagués passat i prepara la seua venjança. Quan arriba la nit, ofereix vi blanc al comte i als acompanyants, que comencen a beure d'una manera tan desmesurada que aviat tots cauen en un son profund. Llavors, el prohoms entra a les cambres dels francesos i, amb l'ajuda de dos nebots seus, els degolla (*Enemies invited to banquet and killed*, K811.1, i *Victim killed while asleep in killer's house*, K834).

sentant les principals característiques que la inclusió de la història presenta a cada obra; *b*) de l'altra, em referiré breument a la llegenda com a motiu folklòric que remet a uns remots antecedents com el llibre de l'Èxode; *c*) finalment, tractaré de fer veure, a partir d'alguns exemples, que la nostra llegenda va ser presa com a base per a la narració d'altres situacions històriques posteriors.

6.2. LA PESTA DE GIRONA I LES CRÒNIQUES MEDIEVALS

Tot i no consignar l'aparició de la plaga de mosques, Ramon Muntaner veia clar que les malalties que s'havien estès a la host francesa durant el llarg i penós setge de Girona eren un signe inequívoc que els enemics, amb les seues malvades accions, s'havien guanyat la còlera de Déu. El cronista s'esforça a ponderar la magnitud de la pestilència: «Et parech-ho bé que la hira de Déu los venc dessus: que tanta d'enfermetat se mès en ells que açò fo la major pestilència del món que hanc Déus tramatés a negunes persones» (cap. 128). La nostra *Crònica* no devia exagerar en aquest punt, perquè, de fet, la notícia va ser recollida per moltes cròniques, anuals i crònics europeus de l'època, ni que fos en forma d'una nota breu. I no sembla gens gratuït el fet que moltes d'aquestes obres atorguen a la pesta un caràcter extraordinari, símptoma clar de la fascinació que va causar des de ben aviat. Si examinem les referències més breus, trobarem que el que ha estat dit és vàlid sobretot en el cas de la historiografia italiana. Un cronista genovès de finals del segle XIII, Jacopo Doria, va incloure als seus *Annales Ianuenses* aquesta al·lusió a la desfeta de les tropes franceses a Aragó l'any 1285: «In eodem exercitu fuit fames et mortalitas mirabilis, et quod mirabile est audire, supervenerunt musce invisae in tanta quantitate et tam nequissime, quod quasi omnes equos occiderunt» (MGH, vol. XVIII, p. 314). Notem que Doria, que qualifica el succés de «mirabilis», només dóna com a víctimes de la plaga els cavalls de l'enemic, però no ens parla de les baixes humanes. En canvi, la *Chronica* de Salimbene, que no parla explícitament de la pesta, sí que assenyala una gran mortaldat a la host del rei de França, produïda no pels cops dels seus oponents, sinó per la voluntat divina, que ordena la vida i la mort de totes les coses segons li plau: «Multi etiam de exercitu regis mortui sunt, non ab hoste percussi, sed a voluntate divina, qui omnia, quando vult, moriuntur et vivunt» (MGH, vol. XXXII, p. 594). Per la seua banda, Giovanni Villani ens ofereix una versió ja més completa i sembla que basada en arguments més racionals. Per al florentí, en efecte, la salut de l'exèrcit francès va començar a debilitar-se a causa de les dificultats connaturals a una situació tan dura com és el setge d'una ciutat: al camp dels assetjadors, la gran calor va accelerar la descomposició de les bèsties mortes, circumstància que va comportar l'aparició d'uns insectes (mosques i tàvecs) la picadura dels quals inoculava un verí que resultava igual de letal en els homes que en els cavalls. L'acció dels malèfics animalons va multiplicar els efectes

de la pestilència i va accelerar el procés de corrupció de l'aire. Tan grans eren les molèsties que tot plegat va causar —arriba a afirmar Villani— que el rei Felip es penedís llavors d'haver pres la creu contra Pere d'Aragó:

Ma stando al detto assedio, l'oste del re di Francia cominciò molto a scemare per cagione del lungo dimoro del campo in uno luogo fermo; per la molta ordura e carogna di bestie morte, per lo grande caldo v'apparìo diversa quantità di mosche e di tafani, i quali pareano avelenati, e pugnendo, e uomini e bestie ne morivano; e crebbe tanto la pestilenzia, che-ssi corrippe l'aria, e molta gente morieno nell'oste, onde al re di Francia, e al suo consiglio, e a tutta l'oste molto era grave, e volentieri vorrebbe lo re essere sofferto del suo saramento [ll. 9, cap. 102].

En la mateixa línia que Villani, trobem el representant més significatiu de la historiografia francesa del període, Guillem de Nangis, autor de les *Gesta Philippi Tertii Francorum Regis*. Nangis, que, evidentment, representa el punt de vista antiaragonès i no podia veure al darrere del fracàs de la croada la mà de la Providència, només dóna com a origen de les adversitats la manca d'avitualment que patien els francesos, com a conseqüència dels atacs per sorpresa de la gent del rei Pere contra les caravanes que portaven els aliments i del cop de mà definitiu de l'almirall Roger de Llúria, arribat des de Sicília, que havia destruït la major part de l'estol francès i havia eliminat el sistema de comunicacions per mar:

Sed dum obsessam sic tenebat civitatem, putans cives, quod ad ipsos victualia venire non poterant, fame perimere, magnum totius sui exercitus patitur detrimentum. Nam tantam aestus molestiam et quarundam muscarum importunitatem sustinebant, quod passim per exercitum moriebantur homines et jumenta: tantusque foetor ex equorum cadaveribus mortuorum per aera ascendebat, quod vix sanus aliquis in eodem loco eodem tempore poterat permanere. Petrus etiam de Aragoniam latens in insidiis, eos qui ad portum Rosarum pro victualibus exercitui asportandis ibant et revertebantur, saepe damnificabat in pluribus, si contigisset quod conductum peroptimum non haberent [RHG, vol. xx, p. 554].

Des de ben aviat, però, aquest enfocament de Nangis va haver de conviure amb els judicis d'altres historiadors francesos que veien en l'aparició de la plaga un fet inaudit. Una crònica anònima dels reis de França que anota fets fins a l'any 1286, per exemple, explica també amb detall les calamitats del setge de Girona, però notem que, en aquest cas, l'autor no es pot estar de constatar l'estupor causat pel funest espectacle de les mosques: «Et il faisoit si grant chaut et i avoit tant de mousches que ceus de lost n'i pooient durer; ainçois en moroit tant chascun jour que c'estoit merveilles. Et si i moroit tant de chevaus qu'il i avoit si grant pueur qu'il ne pooient durer en lost» (RHG, vol. xxii, p. 100).

Però si exceptuem el cas de Ramon Muntaner, constatem que, de tots els textos esmentats fins ara, no n'hi ha cap que relacione la pesta de Girona amb els abusos de l'exèrcit francès. A tot estirar, tenim l'enigmàtic comentari de Salimbene, que explica els fets per un judici de Déu ocult. Ben cert és que, a l'hora d'avaluar les versions que presenten de manera explícita la pestilència com un càstig del cel, ens cal tenir en compte, d'una banda, *a)* el grup de cròniques catalanes representat per Bernat Desclot, la redacció llatina definitiva de les *Gesta Comitum* (sembla que enllestida a principis del segle XIV) i la *Crònica general* de Pere el Cerimoniós, que té en les *Gesta* una font fonamental; de l'altra, *b)* la historiografia siciliana medieval, representada per les històries de Niccolò Speciale i, sobretot, Bartolomeo de Neocastro.

6.3. LA LLEGENDA DE LES MOSQUES DE SANT NARCÍS

Desclot descriu molt detalladament el rastre de barbàrie que el pas dels croats va deixant per les terres del Rosselló i l'Empordà: destrucció i saqueig de bones ciutats com Elna, massacre de la població civil, profanació dels llocs consagrats al culte diví, violació de monges, etc. Cada prova de la *saevitia Gallicorum* va sempre acompanyada de la corresponent advertència moralitzadora que avança l'esclat de la ira de Déu, que, finalment, té lloc al capítol 160 de la *Crònica*: la llarga resistència del vescomte de Cardona a Girona i les emboscades preparades per Pere i les seues petites forces, primer, i després el favor diví, que, com diu Desclot parafrasejant un pas evangèlic (Lc 1,52), ajuda els humils i castiga els superbs, van afeblint de manera decisiva el poder dels francesos.¹¹⁹

El primer que resulta destacable de la versió de la història recollida per Desclot és que el cronista distingeix dos temps en la pestilència. En un primer moment, en efecte, tenim les «pestilències de mosques», una plaga d'una magnitud mai no vista, que va afectar els cavalls de la host. Desclot és potser l'autor més antic de tots a parlar-ne i també el primer a donar-nos una descripció dels insec-

119. «E nostra Senyor d'altra part, *qui tota vegada mantén los humils e poneix los argullosos*, tramès-los damunt en aquella ost pastilèncias, e malalties, e fam e totes malas venturas. Car primerament los tramès pestilències de mosques que hi hac, tantes que al romanent del món no foren anc vistes tantes ensems; e eren mosques bé tan grosses e tan grans com una glan, e entraven per les narils als cavalls e davall per lo ses, que no hi valien mantes, ne tanques de cuir, ne negun giny que fessen, que els ho poguessen vedar; e mantinent que els eren entrades per un dels llocs damunt dits, no hi havia tan forts ne tan poderós cavall, que tantost no caigués a terra mort fret, així que bé en moriren en aquella host, per aquelles mosques, IIII milia cavalls de preu e ben XX milia d'altres, sens tot si, *que anc la plaga que Déus donà en Egipte al rei Faraó no poc ésser major que aquesta*. E enapès Déu donà sobre les gents d'aquella host diverses malalties e mortaldats, així que el terç d'aquelles gents tan grans, e especialment dels comtes e dels barons, moriren de diverses malalties que hom los donava, que no hi bastava hom a sebollir, tants ne morien tots dies» (cap. 160, vol. v, p. 91-95).

tes, si bé superficial: ens diu que les mosques eren «tan grosses e tan grans com una glan». També ens dóna dades sobre com infectaven els animals: amb una mala idea ben remarcable, s'introduïen als seus cossos a través d'orificis com les orelles i «el ses» —que és un eufemisme de Desclot—, i superaven amb facilitat les mesures de protecció preses pels propietaris, i d'allà no en sortien fins que la pobra bèstia no queia morta a terra. Ni tan sols la fortalesa dels cavalls de guerra, els més bells i els de millor salut, no podia superar els efectes del letal verí: d'aquests, quatre mil es van perdre sense remei; els efectes es van quintuplicar en el cas de les bèsties de càrrega. En un segon moment, Desclot assenyala l'aparició de «diverses malalties e mortaldats» entre els francesos, que van causar estralls especialment entre la noblesa i que es van endur les vides d'un terç de tot l'exèrcit. El cronista conclou d'una manera ben gràfica: no hi havia prou enterraments per donar sepultura a tants cadàvers.

Cal dir que la referència a les deu plagues d'Egipte de l'Èxode («*que anc la plaga que Déus donà en Egipte al rei Faraó no poc ésser major que aquesta*») es repeteix al relat de la pesta de les *Gesta Comitum Barcinonensium*, circumstància que va fer pensar Coll i Alentorn en la influència de la *Crònica* de Desclot. I, en efecte, hem constatat que les *Gesta*, bé que més resumidament, confirmen les dades de Desclot sobre la destrucció dels llocs sagrats, amb la particularitat de ser ben probablement la primera crònica catalana que posa en escena el cos de sant Narcís, relíquia venerada —diu— amb especial devoció pels habitants de la zona, que és també víctima de l'ansia de destrucció dels invasors. Convé notar, però, que, tot i que en aquest cas no se'ns parla d'una intervenció directa del sant ultratjat, l'anònim sí que relaciona les adversitats posteriors amb aquestes mostres contínues d'irreverència.¹²⁰ Ara bé, convé posar en relleu que, a pesar de les concomitàncies existents en el relat de la pestilència, el text de les *Gesta* també difereix en alguns aspectes del de Desclot. La descripció dels insectes, per exemple, és ara molt més detallada: l'autor ens diu que són blaus d'una banda i verds de l'altra, i encara sap

120. Les *Gesta*, en efecte, narren així la profanació del cos sant: «Destruxerunt pugnantes exterius ecclesiam Sancti Felicis, corpus beati Narcissi, quod ab incolis terrae huius in mirabili reuerentia habebatur, et multas alias reliquias sanctorum per partes minutissimas discernendo et irreuerentissime distrahendo, *propter quod et alia multa mala sua in sequentes ignominias deuenerunt*» (cap. xxviii, p. 84). Llegim també com se'ns descriu la pestilència: «Immisit igitur Dominus tantam muscarum multitudinem in acies Gallicorum, *quod satis iudicari poterat una de plagis maioribus Pharaonis*, sicut et hi deteriores sunt et crudeliores in omnibus Pharaone. Muscae istae partim erant lividae, partim virides, in quadam sui parte colorem rubeum denotantes; erant adeo venenosae, *quod non poterant equum uel iumentum aliquod aliud tangere quin occiderent eum statim*; sic quod ex ista plaga pro maiori parte equi exercitus perierunt et iumenta alia infinita. Tot fuerunt cadauera iumentorum et hominum occisorum, quod aer illorum foetore et putredine est infectus. Ex cuius infectione multi nobiles Gallici, comites et barones, et alii milites et pedites infiniti, morte praeventi, de exercitu perierunt, sic quod per plagam istam ualde fuit diminutus numerus pugnatorum. Istam eandem plagam sensit postea rex Francorum» (cap. xxviii, p. 86).

apreciar en cada zona una taca vermella («partim erant lividae, partim virides, in quadam sui parte colorem rubeum denotantes»). En tot cas, del que no hi ha dubte és que la *Crònica general* de Pere el Cerimoniós, titulada també usualment *Crònica de Sant Joan de la Penya*, tradueix ben fidelment les *Gesta* en aquest pas-satge i en molts altres, fet comprovable a primer cop d'ull.¹²¹ Tanmateix, crec que no hem d'obviar una important modificació introduïda per aquesta crònica en el procés de la traducció: la lectura de les *Gesta* no ho especifica en cap moment, però ara sembla que entre les preferències de les mosques ja cal incloure els humans, amb els quals resulten igual de mortíferes: «E metien-se per lo nas e per les orelles de la gent e de les bèsties, e null temps no se n'eixien fins que eren morts».

Si amb les *Gesta* tenim una primera vinculació de sant Narcís amb la pestilència, el que ens ofereix una crònica com la *Historia Sicula* de Bartolomeo de Neocastro és, potser, la forma de la llegenda més semblant a la que avui coneixem. A l'obra d'aquest cronista, la plaga de les mosques apareix estretament vinculada a l'heroica figura de Pere el Gran, gairebé com a corol·lari de totes les seues fetes, i és anticipada a través de les profecies sobre aquest monarca que el narrador posa en boca de diversos personatges de la història. En efecte, tal com ja hem vist, Neocastro fa servir un llenguatge sibil·lí i ple de referències a Isaïes, Daniel, Ezequiel o l'Apocalipsi per anunciar Pere com el martell dels francesos, *malleus populi Gallicorum*, una percepció compartida per les cròniques catalanes que, com les *Històries e conquestes del realme d'Aragó* de Pere Tomic, en lloc del sobrenom més conegut, és a dir, «el Gran», anomena el nostre rei «En Pere dels Francesos» (Iborra (ed.), 1998, p. 233).

La descripció que fa Neocastro del setge de Girona desdiu molt de l'enèrgica i incansable defensa de què parlen les altres fonts. En conèixer l'arribada de l'emic, tothom va fugir i la ciutat va quedar abandonada. Neocastro lamenta la destrucció a què els malvats francesos van sotmetre una ciutat tan bella: van enderrocar els preciosos palaus i les cases a la recerca de tresors amagats, tasca feta en va perquè els gironins ja havien tingut bona cura d'endur-se'ls en fugir. En no trobar res de valor, hom va reduir-ho tot a pols i cendra. La fúria dels croats va arribar a l'església de Sant Feliu, on uns quants francesos van veure un bellíssim altar de

121. Assenyale amb cursiva les coincidències i amb majúscula les innovacions introduïdes: «Après alguns dies, Nostre Senyor Déus [...] tramès-los maledicció de mosques. *E podia's bé jutjar una de les majors malediccions de Faraó, e eren d'aital figura e color que de l'una part eren blaves e de l'altra eren verdes, e en cascuna part part vermellura s'hi denotava. E eren així verinoses que tantost que cavall o altra bèstia tocaven, encontinent morien. E METIEN-SE PER LO NAS E PER LES ORELLES DE LA GENT E DE LES BÈSTIES, E NULL TEMPS NO SE N'EIXIEN FINS QUE EREN MORTS, de la qual plaga tanta mortaldat se mès en la dita host, que tornà fort a poc nombre de gent. E no tan solament comtes e altres barons hi moriren, hoc encara lo rei francès ne pres gran febre, e fo greument malat*» (cap. 36; Soberanas (ed.), 1961, p. 145).

marbre i una arca amb una inscripció: «Ací jau Sant Narcís de Girona, bisbe giro-ní». La reacció dels nouvinguts fou immediata: després d'argumentar que els catalans no podien ser santificats van començar a profanar el sepulcre.¹²² Neocastro es deté en detalls com el saqueig de les vestidures i les joies de la mòmia: els profanadors, sembla que no gaire impressionats per la seua figura incorrupta, li posen la mà al damunt i li lleven la mitra, l'anell pontifical, el bàcul, les sandàlies, la dalmàtica, etc., fins que el pobre sant queda a terra i completament despullat. La cerimònia de deshonra no acaba, però, ací: els agosarats encara tenen prou atreviment per lligar-li el coll amb una maroma i treure'l de l'església. Un d'ells ha tret l'espasa i es disposa a tallar-li un braç, mentre els altres tracten d'arrossegar-lo. Cap d'ells no pot acomplir, però, els seus propòsits perquè, de sobte, tots cauen morts a terra. Durant els dies següents comença a obrar-se el miracle. A la tomba del sant apareixen tres forats dels quals comencen a sortir quantitats immenses d'uns insectes en la descripció dels quals Neocastro carrega la mà com ningú més: tenen forma de mosques salvatges o de vespes molt grosses, amb dos fiblons (un al davant i un altre al darrere) i quatre potes (dos a cada banda), que inoculen en homes i bèsties un verí potentíssim amb la seua mossegada o amb el simple contacte de les seues extremitats. L'aire es corromp i la pesta i la malaltia es fan generals a la host francesa, sense distinció de paratge o posició: seixanta mil homes moren. La *Historia Sicula* aporta, a més, un altre detall que demostra fins a quin punt la còlera divina podia ser capritxosa: la pestilència mai no va passar més enllà del riu Ter ni va afectar les zones dels voltants, de manera que només els assetjadors van quedar confinats en aquell microclima putrefacte.¹²³

122. L'actitud d'aquests soldats concorda amb la que ens transmet el manuscrit *L* de la *Crònica* de Desclot, que, com adverteix l'edició de Coll i Alentorn (cap. 141, vol. iv, p. 149-150, n. 6), conté una breu interpolació segons la qual els francesos «prenien les ymages de santa Maria [e] dels crucifixes e trencaven-les, e dehien que allò éran ymages de paterins [és a dir, d'heretges] e dasonravan-les molt».

123. «Audi Fili, si voles, quod grande et mirabile miraculum Christus Deus omnipotens ostendit pro quodam Sancto Patre, qui cum fuisset oriundus de nobili civitate Gerundae, gratia Dei praevia, et meritis eius in episcopum civitatis ipsius fuit assumptus. Nomine proprio vocatur Sanctus Narcisus. Nobilis fuit et de nobili genere ortus. Scias Fili, quod in illa nobili civitate nullus potest clericus esse, nisi fuerit de legitimo thoro natus, nec aliquis in canonicum aliquo modo recipitur nisi pater miles fuerit et mater filia militis. Sic ergo ex ingenuis parentibus ortus fuit beatus Narcisus. Transacti erant anni CC et amplius usque ad tempus quo exercitus francorum venit, et erat ut praedicitur in Gerunda nobili et partibus convicinis. Beatus Narcisus, sicut Domino placuit, transiit de hac vita, et post transitum eius canonicè fuit consecratum et sanctificatum nomen eius per dominum Pontificem. Et sepultus exstitit positus in quadam pulchra ara albissimi marmoris, suspensa et posita sursum in pariete muri ecclesiae Sancti Philei, qui latino vel siculo sermone dicitur Sanctus Philippus, quae erat a collateralis, et est nobilis ecclesiae episcopatus civitatis ipsius, et desuper arcam erat intitulatum: "Hic iacet Sanctus Narcisus de Gerunda episcopus gerundensis". Cum illi quidem hostes post conflictus habitos supradictum legentes epitaphium seu Scripturam in dedecus catalanorum dicentes quod catalani sancti fieri non poterant, revoluta lapide ab ostio monumenti. Cum vidissent sacrum corpus in nulla sui parte contaminatum, audentes tangere sacrum corpus, expoliaverunt illud, auferentes ab eo mitram,

No deixa de resultar significatiu que també en Bartolomeo de Neocastro trobem la referència a la coneguda història del Vell Testament («Similem pestilentiam passus est a Domino populus Pharaonis propter peccatum eius», RIS, vol. XIII, col. 1111). De fet, ja ha estat assenyalat que el referent de faraó era freqüentment citat en les cròniques sicilianes en relació amb la Guerra de les Vespres i la dominació francesa de l'illa. D'altra banda, l'associació de França amb Egipte i les seues adversitats sovinteja als textos profètics del segle XIV com el *Breviloquium*,¹²⁴ i la

annulum pontificalem, crozam, dalmaticam, sandala et omnes vestes eius, deponentes illud nudum in terram. Sacrum quidem corpus iacebat in luto. Quidam senex gerundensis prae timore gallicorum stabat absconditus in quadam domuncula valde pauperrimus, et noctis crepusculo superveniente exiit et sacrum corpus beati Narcisi assumpsit et abscondidit in quadam segete. Fili, scias quod non est odor adeo suavis aut similis odori corporis beati huius. Credas quod dominus ex alto prospexit quod isti carnifices in sacrum corpus beati Narcisi fecerant. Et ecce sequenti die tria foramina apparuerunt in arca monumenti fui in fundo, duo ab extremitatibus et unum in medio, et ab unoquoque quorum innumerabile sinypthes volantes exhibant adeo, quod ex ipsis aerem totum cooperuerunt. Erant quidem formatae ad modum muscarum silvestrium seu vesparum grossarum volantium, habentes duos aculeos pungitivos, unum ex parte anteriori et alterum ex parte posteriori, pedes vero quatuor, duos a qualibet latere, inducentes pestem in pedibus et aculeis earum. Et volantes supersedebant super homines aut equitaturas vel alia animalia, et in quacumque parte himinis vel equitaturae aut animalis sedentes, locum ipsum mordebant, venenum ipsum interficiebant, et inflantes moriebantur, nec poterant evadere postquam morsi erant nisi triduo. Foetor cadaverum adeo aerem infecit, quod licet alii morsi non fuissent, prae foetore tamen cadaverum cum aer exinde fuisset infectus, moriebantur. In hac pestilentia gallici nullum remedium invenerunt, nulla valuit medicina; alter alterum iuvare non poterat et videntur catervatim subito et quasi inexorabili morte rapi. Prae illa pestilentia mortui fuerunt ibi de populo gallicorum inter nobiles et populares plusquam LX. M. personarum. Similem pestilentiam passus est a Domino populus Pharaonis propter peccatum eius» (RIS, vol. XIII, col. 1110-1111).

124. Efectivament, dins el sistema de concordances emprat al *Breviloquium* França s'associa a Egipte i Mèdia (és a dir, Pèrsia): «onus Egypti tangit iudeos, danaos, et francos seu Franciam, sic et Media tangit eam» (Lee i Reeves (ed.), 1989, p. 172). Així, França és el regne destinat a ser humiliat per l'onzè rei de Dn 7,24, tal com Antíoc va depositar Ptolemeu rei d'Egipte: «Sic consimiliter de medio istorum aliud regnum paruum egressurum est, de quo supra dictum est quod, *potencior erit prioribus*, et cetera, qui postquam deposuerit Ptolomeum regem Egypti, seu Francie» (Lee i Reeves (ed.), 1989, p. 205). El candidat proposat per a assumir el rol de l'onzè rei sembla clarament el rei d'Aragó (i, en concret, Pere III), com hom explicita en glossar la concordança de Pèrsia i Macedònia amb França i Aragó: tal com Darios de Pèrsia va ser derrotat per Alexandre, vingut d'un regne petit com Macedònia, de Catalunya ha de sorgir un monarca que culminarà la tasca començada ja per Pere el Gran, el vencedor de Carles d'Anjou i de Felip l'Ardit, mort en terres catalanes amb els seus croats: «Unde sicut regnum medorum regnum francorum per concordiam tangit [...] ita Macedonia Cathalicam seu Cathaloniam, et sicut de Grecia seu Macedonia Alexander, rex parvus persona et despectus, ad percucendum Darium regem medorum et ad cominuendum duo cornua eius egressus est, sic de Yspania, seu Cathalonia, egressurus est unus rex parvus persona et despectus ad percucendum Darium regem francorum et ad cominuendum radicitus duo cornua eius, *ut quod per regem Petrum qui cepit Siciliam inceptus est, scilicet Karulo de Sicilia expulso et rege Francie in Cathalonia mortuo et eius exercitu tam in terra quam in mari deuicto...*» (Lee i Reeves (ed.), 1989, p. 245). La casa d'Aragó, sembla, doncs, la més apropiada per a accomplir aquesta missió escatològica, fet del tot natural si tenim present la curiosa etimologia que el *Breviloquium* atorga al mot Catalunya (*cathalicio* o *uastacio*, 'devastació') i que la destina al *dominium mundi* («nam Cathalonia a *logos*, quod est *sermo*, et *cathalicio*, quod est *uastacio* dicitur, quia, ut

trobem també en Eiximenis (que cita Joaquim de Fiore): «Diu Joachim que en les profecies nostres aquell regne és entès e significat per Egipte, per raó de la qual cosa conclou d'aquest regne que deu haver grans tribulacions e terribles, segons que de Egipte és dit per los sants profetes parlant en figura d'aquest regne» (*Primer*, cap. 245; Eiximenis, 1484, f. 141v).

La historiografia siciliana ens ofereix, per tant, les úniques versions anteriors al segle xv que parlen d'una implicació directa de sant Narcís i fan sorgir la plaga del seu sepulcre profanat.¹²⁵ En la historiografia catalana, les primeres cròniques que parlen ja obertament del miracle de les mosques són quatrecentistes. D'una banda, tenim les *Històries e conquestes* de Tomic i, de l'altra, l'anomenat *Sumari d'Espanya* de Berenguer de Puigpardines, que aprofita ben sovint el text del primer. En tots dos casos, el relat de la croada és bastant resumit i la referència al miracle, molt puntual: convé notar que Tomic i el *Sumari* situen el començament de la pesta després de la caiguda de Girona i no parlen de la profanació del cos. Així, les *Històries e conquestes* només expliquen que, «après que Gerona fo presa, se sdevench un miracle en la dita ciutat, que de un cos sant que ha dins la sglésia de Sant Pheliu a qui dien sant Narcís, isqueren tantes de mosques blanques del seu vas, que los franceses que picaven prestament morien» (Iborra (ed.), 1998, p. 125).¹²⁶

6.4. LA PLAGA COM A CÀSTIG

De la lectura dels textos presentats sembla apropiat concloure que, des de ben aviat, la historiografia medieval va interpretar l'inesperat final de la croada de 1285 des d'una perspectiva moralitzadora. De fet, es pot dir que Muntaner,

predictum est, *ultra quam credi potest uniuersa uastabit*», Lee i Reeves (ed.), 1989, p. 207). En aquest sentit, Albert Hauf («Introducció», a Pou i Martí, 1996, p. 104) i Bohigas (1925, p. 24-49, i 1982, p. 94-115) han cridat l'atenció sobre el rol atorgat per Eiximenis a la casa d'Aragó, coincident de ple amb la tradició del *Breviloquium* o les visions de Joan de Rocatallada: «D'aquesta casa és profetat que deu aconseguir monarquia quasi sobre tot lo món [...]. *Diu, axí mateix, que aquesta casa deu abaxar quasi de tots punts e temps la casa de França [...]*» (*Primer*, cap. 247; Eiximenis, 1484, f. 141v).

125. Comparada amb la de Neocastro, la del també sicilià Niccolò Speciale (segle xiv) resulta molt més minsa quant als detalls. Ens diu que els francesos van ser castigats amb la plaga perquè havien fet servir els temples de la ciutat com a cavallerisses: «Hi quum hospitandi causa etiam sacras aedes cum suis animalibus profanarent, corpus Narcissi viri Dei, quod conditum in venerabili sepulcro iacebat secus moenia civitatis, scienter et cum ignominia contrecarunt. Unde contigit insigne famosumque miraculum, quoniam subito ex eodem sepulcro multitudo muscarum egredi visa est, quae plures Gal-lorum equos suis stimulis perimebant» (RIS, vol. x, col. 948).

126. Confronteu-ho amb les dues versions del Pseudo-Puigpardines: Biblioteca d'El Escorial, manuscrit Y-III-4: «E seguí's un miracle, que-l beneyt sent Arcís féu que ixqueren tantes mosques que a tantes gents e bèsties com picaven, tants morien» (Berenguer de Puigpardines, 2000, p. 125); Biblioteca d'El Escorial, manuscrit Y-III-5: «E estant aquí, esdevench-se un miracle, ço és, que del cors de sent Arsís, isqueren tantes mosques blanques que quants francesos picaven, tants morien» (Berenguer de Puigpardines, 2000, p. 215).

Desclot, les *Gesta* o Neocastro posen al servei de la moralització un motiu folklòric ben tipificat al *Motif-Index* de Stith Thompson com és el Q552.10, *Plague as punishment*, les primeres realitzacions del qual són, com a mínim, tan remotes com el ja citat Èxode. Fa pocs anys que Anna Cortadellas (1998), molt encertadament, va adduir en relació amb la nostra història un text de Cassiodor que narra el setge pels perses de la ciutat mesopotàmica de Nisibis. És clar que es tracta d'un motiu ben present arreu de la literatura universal, i per això no ens ha de resultar estrany retrobar-lo en un text del segle XII i tan poc vinculat a l'àmbit de la Corona d'Aragó com és la *Chronica Regum Manniae et Insularum*, que reporta un miracle esdevingut el 1158. Segons la crònica, aquest any va arribar a l'illa, amb cinquanta-tres naus i una host molt nombrosa, Somerled, enemic irreconciliable del rei de Man, Godred. Després del desembarcament es va produir una dura batalla, que va acabar amb la desfeta de Godred. Llavors, l'estol de Somerled es va dirigir al port de Ramsey, ben a prop del qual, segons va tenir notícia l'exèrcit, hi havia una església dedicada a sant Magald, on es conservava un gran tresor, atès que el lloc era un segur refugi contra tots els perills de la mar, i els viatgers que hi prenien terra entraven al temple i deixaven allà grans donatius i exvots preciosos. Un dels generals de Somerled, Gilcolm, en sentir totes aquestes explicacions, va ser envaït per la cobdícia i va demanar permís al líder per acostar-se al lloc amb els seus homes, sota el pretext de caçar alguns dels animals que pasturaven pels voltants i portar vitualles a la host, però amb la clara intenció de saquejar el temple. En aquest cas, l'intent de profanació és castigat també amb la mort. L'impíu expira entre grans dolors i en presència de tot l'exèrcit, que observa horroritzat com una multitud de mosques grosses i molt desagradables cobreixen el sacrileg i el consumeixen a poc a poc («*tanta multitudo muscarum grandium et tetrarum circa faciem ejus et ora volitare, ut non poterant nec ipse nec qui ei assisterant eas abigere*»). Somerled i els seus guerrers senten tanta por que, immediatament, fan preparar les naus i, tan ràpidament com els és possible, emprenen el camí de retorn cap a les seues terres.¹²⁷

127. «Anno MCLVIII. (1158). Uenit Sumerledus in Manniam cum quinquaginta tribus nauibus, et commisit proelium cum Godredo, et fugauit eum, et totam insulam uastauit, et abiit. Godredus uero transfretauit ad Norwegiam querere auxilium contra Sumerledum. Licet hic introserere quoddam miraculum de sancto Machuto confessore. Eodem tempore, cum adhuc Sumerledus esset in Mannia in portu quo uocatur Ramso, nuntiatum est exercitui eius ecclesiam Sancti Machutii multis pecuniis esse refertam; hic enim locus omnibus ad se confugientibus propter reuerentiam sanctissimi confessoris sui Machuti cunctis periculis tutum refugium existebat. Unus autem ex principibus ceteris potentior, Gillocolmus nomine, suggessit Sumerledo de praedictis pecuniis, nihilque pertinere asserebat ad sancti Machuti pacem, si ea animalia, quae extra ambitum coemiterii pascebantur, ad uictum exercitus ducerentur. At Sumerledus negare coepit, dicens se nullo modo posse permittere sancti Machuti pacem uiolari. E contra Gillocolmus instabat magnis precibus, postulans ut sibi cum suis daretur licentia eundi illuc, et reatum sibi imputari concessit. Quo audito Sumerledus, licet inuitus, permisit ei et dixit: "Inter te

És evident, doncs, que la tradició oferia als autors de les nostres cròniques suficients materials per a interpretar els esdeveniments. Tot això ens mena, d'altra banda, a considerar l'episodi de les mosques de Girona com a model que va quedar ben gravat en la imaginació col·lectiva i que hom va tenir ben present en la narració de situacions històriques posteriors. Centrem l'atenció, per exemple, en un ítem poc conegut de la historiografia francesa del segle XIV, una *Chronique rimée* atribuïda a un misteriós Geoffroi de París. Fa bo de veure que un grup no gens menyspreable dels versos d'aquest text està dedicat a narrar-nos les lluites de Frederic de Sicília amb la dinastia francesa dels Anjou, en especial la invasió de Sicília per part de Carles de Valois (1299), el fill de Felip III de França, al qual

et sanctum Machutum sit, ego et exercitus incus innocentes erimus, nec praedae uestrae participatio-
nem curamus". Tunc Gillocolmus laetus effectus uenit ad suos, conuocatisque tribus filiis suis et univer-
sis suis clientibus, praecepit ut ea nocte omnes essent parati, quatinus primo diluculo, facto impetu, ir-
ruerent ex improviso super ecclesiam sancti Machuti, quam diu ad duo milliaria distabat. Rumor
interim peruenit ad ecclesiam de aduentu hostium; qui omnes tanto terrore perculit, ut multi ex popu-
lo qui ibi erant fugerent de ecclesia, et in abditiis rupium et specubus se occultarent. Cetera multitudo,
infinitis clamoribus, tota nocte misericordiam dei per merita sancti Machuti implorabant. Sexus uero
infirmior, dissolutis crinibus, eulantes, discurrerant circa parietes ecclesie, magnis uocibus clamantes:
"Ubi es modo Machute, ubi sunt miracula tua quae usque nunc operaberis in loco isto? numquid prop-
ter peccata nostra nunc discedes, et derelinques populum tuum in tali angustia? Et, si non propter nos,
saltem propter honorem nominis tui hac uice nos adiua!". His, et huiuscemodi uocibus, motus, ut
credimus, sanctus Machutus misertus, eos de instanti periculo liberavit, et hostem atroci genere mortis
damnavit. Nam praedictus Gillo-Colmus cum se sopori dedisset in tentorio suo, apparuit ei sanctus
Machutus toga candida pracinctus, baculumque pastorem manu tenens. Cumque ante lectum eius
astaret, his cum uerbis aggreditur: "Quid," inquit, "mihi et tibi est Gillo-Colme? Quid tibi aut tuis nocui
quia nunc disponis locum meum praedari?". Ad hoc Gillo-Colmus respondit "Quis," inquit, "es tu?".
At ille ait: "Ego sum seruus Christi Machutus, cuius tu ecclesiam contaminari conaris, sed non profi-
cies". Quo dicto, baculum, quem manu tenuerat, in sublime crexit, et punctum ei per core illius trans-
fixit. At ille miser diro clamore emisso omnes qui circumquaque in papilionibus erant somno excussit.
Iterum Sanctus eum transfixit, iterum ipse clamavit. Tertio Sanctus idem fecit, tertio ille clamavit. Filii
vero ejus et omnes sui his clamoribus turbati accurrerunt ad eum, sciscitantes quidnam ei acciderat. At
ille uix linguam mouere ualens, cum gemitu dixit: "Sanctus Machutus hic affuit, meque tribus ictibus
baculo suo transfigens occidit. Sed ite citius ad ecclesiam eius, et adducite baculum et presbyteros et
clericos, ut intercedant pro me ad sanctum Machutum, si forsitan indulgeat mihi quae aduersus eum
facere disposui". Qui celeriter iussa complentes rogauerunt clericos ut sumpto baculo sancti Machuti
secum uisitarent dominum suum qui jam in extremis esse uidebatur. Narrauerunt autem eis omnia qua
ei contigerant. Audientes haec presbyteri et clerici et cetera multitudo, gauisi sunt gaudio magno, mise-
runtque cum eis quosdam ex clericis cum baculo. Qui cum coram costetissent, uidentes eum iam pene
exanimem, nam paulo ante loquelam amiserat, unus imprecatu est dicens: "Sanctus Machaldus," in-
quit, "quite coepit punire, non desistat donec te ad interitum ducat, ut ceteri uidentes et audientes dis-
cant locis sanctis maiorem reuerentiam praebere". Quibus dictis clerici ad sua sunt reuersi, post quorum
discessum coepit tanta multitudo muscarum grandium et tetrarum circa faciem eius et ora uolitare, ut
non poterant nec ipse nec qui ei assisterant eas abigere. Sic cum magnis tormentis circa sextam diei
horam expirauit. Quo defuncto tantus terror inuasit Sumerledum et exercitum eius, ut statim, acceden-
te manu reumate, et nauibus fluitantibus, amouerent classem de portu illo, sicque cum summa festina-
tione ad proprias terras sunt reuersi» (Munch (ed.), 1874, p. 325).

—recordem-ho— el papa havia donat el títol d'Aragó. No ens ha de resultar sorprenent el fet que, tot i tractar-se d'un autor francès, el seu retrat del Valois no siga gaire positiu i que, en canvi, mostre més simpatia per Frederic; cal tenir en compte que en la valoració que la historiografia medieval fa del controvertit personatge es detecta un fenomen semblant.¹²⁸ Si acudim a la *Crònica* de Muntaner, veurem que dedica un espai força considerable a aquestes lluites, concretament els capítols 193-198 del llibre. El peraladenc es complau a descriure'ns detalladament com tots els intents del Valois per reconquerir l'illa acaben en un fracàs absolut. D'entrada, destaca amb ironia la poca unitat de la gent cabdillada per misser Carles: «Et per bon comensament, a Tèrmens moch-se una brega entre latins et proençals et franceses, tan gran que y moriren tota hora més de III míllia persones» (cap. 197). A continuació se'ns explica l'infufruitós setge a Sciacca, disposat amb poc ordre, segons sembla suggerir el fet que un compatriota de Muntaner, Simó de Vallguarnera, el puga superar amb els seus homes passant per «là hon lo setge se tenia pus estret» (cap. 197). El temps i la pestilència juguen a favor de Frederic i esgoten la paciència i les forces de la host de Carles: «Lo setge durà tant que miçer Karles e-l duch agren perduts tots quants cavalls havien, per malauties, et de la gent gran partida; axí que per cert entre tots no pogren fer D hòmens a cavall» (cap. 197). El ben cert és que bona part de l'èxit de Frederic es basà en la seua decisió d'imitar el pare i adoptar la tàctica de la guerra de guerrilles o *guerra guerrejada* («*guerra guerriata*» és l'expressió que emprà Villani (ll. 9, cap. 50) en referir-nos els esdeveniments), que va resultar especialment efectiva. Minvat, doncs, considerablement el poder de l'enemic, hom va veure clar, segons el capítol 198, que havia arribat l'hora de destruir el que quedava dels invasors a Sicília, però el rei va refusar la idea, adduint que Carles era parent seu:

—Barons, ¿no sabets vosaltres que·l rey de Ffrança és nostre cusí germà, et miçer Karles atretal? Donchs, ¿con podets consellar que jo vaja pendre miçer Karles? Que çert som que en nostre man s'és; mas ja Déus no u vulla que nós fassam tan gran desonor a la casa de Ffrança ni a ell, qui és cusí germà nostre; que si ara és contra nós, altra vegada per aventura serà ab nós [cap. 198].

Si no vaig errat, Muntaner torna a jugar ací amb els contrastes. Carles de Valois no respecta els vincles familiars que l'uneixen amb Frederic, però aquest darrer mostra la misericòrdia tan característica dels seus antecessors i sí que sap valorar-los. Quan el cosí de Frederic s'adona que segueix viu gràcies a aquest acte de magnani-

128. Villani valora molt negativament la intervenció de Carles a Sicília i en els assumptes italians (les pugnes entre güelfs i gibel·lins, bàsicament): «Messer Carlo venne in Toscana per paciario, e lascioe il paese in guerra; e andòe in Cicilia per fare guerra, e reconne vergognosa pace» (ll. 9, cap. 50). Fracassada la campanya contra Frederic, haurà de retornar a França, «scemata e consumata sua gente e con poco onore» (ll. 9, cap. 50).

mitat, no es pot estar de recordar com Pere el Gran va perdonar-los la vida a ell i al seu germà durant la retirada dels croats francesos de Catalunya, i assegura que en endavant treballarà per aconseguir la pau entre els Anjou i el rei de Sicília:

—Ha, Déus! Que dolça sanch és aquesta de la casa d'Aragó! Que si bé'm membre, lo rey Ffellop, mon ffrare, e jo fórem morts en Cathalunya si lo rey En Pere, nostre avoncle, se volgués; et havia gran rahó, segons que nós li fayem, que li plagués que moríssem. E axí mateix me par que'l rey Ffrederich, son fill, fa semblant a mi; que çert són jo que en ses mans és que'ns pogra haver morts ho preses, et per sa cortesia et per drete naturalea no li u soffer lo cor. E axí la desconexença fo gran con jo venguí contra ell; per què, pus axí és la bondat lur et la malvestat nostra, cové que jo no partescha de Sicília entrò jo haja feta pau de la santa Esgleya et d'ell et del rey Karles [cap. 198].

Es tracta d'una interpretació dels fets, tot plegat, que coincideix en bastants punts amb els versos de Geoffroi de París. Transcripció a continuació el text de la *Chronique rimée*:

Quant Charles entra en Cezile,
 maint chastel prist et mainte ville,
 car Dant Fédri qui là estoit
 a défense po se metoit.
 Porce que de son lignage ière,
 mouvoir n'en vost avant n'arière;
 ainz li menda que il féist
 tout ou país que il voustist,
 que ja contre lui il n'iroit
 ne de riens ne le desdrait.
 Por ce, jusqu'au Fart de Meschines,
 furent là les villes voisines
 rendues à monseignor Challes
 sanz fère guerres ne batailles;
 et Fédriz, qui mal s'i contint,
 en ses forterèces se tint
 et lessa tout son país corre,
 ne en riens ne le volt rescorre [...].
 Et quant mésire Charle l'ot
 a guerroier sa gent ensaingne;
 mès petit i ot de gaaingne,
 car les chastiax carnis estoient
 et les citez riens ne doutoient
 dont l'en les péust aségier:
 si n'estoit pas moult de légier
 prendre, car fortune clochoit
 et l'iver ausint aprouchoit [...].

Cèle année desus nomée
 avoit de grant gent assemblée
 devant la cité de Palerme.
 Charles ce fist en peu de terme,
 et par armes i atendi
 qu'a lui la cité se rendi:
 et son fet ainsint entreprist
 que autres plusieurs chastiax prist.
 Mès tozjors ne pot ainsint fere,
 car venuz li est un contraire
 d'une chaleur qu'el pais vint.
 Fontaines tairir en couvint,
 douces eves troubles venir
et grosses mouches venir
plainmes de venin et d'ordure:
qui poins estoit de leur pointure
il les couvenoit à mourir,
que riens ne l'en povoit garir.
Ainsiques vint ceste tempeste
qui ne lessoit chevex en teste
ne destrier nul qui ne fust mort:
si en fu Challes moult mains fort.
 A cel meschief fu amené,
 quant son ost n'ot don estrené
 fust de destrier qui fust de pris:
 si i fu adont entrepris
 que il ne sot que fère doie.
 Et adonc Fédric li envoie
 i mésage qui li a dist
 que il vuidast sanz contredist
 ainz qu'il soit prest sanz demourée
 d'avoir bataille ordenée
 [RHG, vol. XXIII, p. 91-93].

La versió de Geoffroi de París presenta força punts en comú amb la de Mun-
 taner, sobretot perquè insisteix en el tarannà decidit però al mateix temps conciliador i noble de Frederic, que, en saber l'arribada de l'estol de Carles a Sicília, no mou ni un dit i el deixa prendre terra perquè és del seu llinatge. Misser Carles no mostra, però, la mateixa actitud i comença a córrer l'illa sotmetent-la a cruels ràtzies. La conquesta de ciutats no resulta, però, tan fàcil com el saqueig, i, en aquest sentit, els èxits aconseguits pels francesos són més aviat escassos. D'altra banda, el temps juga a favor de Frederic, com ja havia fet amb el seu pare, perquè sobre Sicília s'abat una onada de calor espantosa que fa assecar les fonts i que va acompanyada d'una pestilència de mosques molt grosses, especialment nocives

amb la gent de Carles: són «*plainnes de venin et d'ordure*» i qui tasta el seu fibló mor sense remei. La tempesta de mosques no deixa «*chevex en teste / ne destrier nul qui ne fust mort*». És llavors quan Frederic ordena a Carles que li buide la terra immediatament o que es prepare per a la batalla. Sense cavalls de guerra i amb una tropa delmada i de diverses voluntats, Carles ha de retirar-se i signar la pau.

Fet i fet, la narració de Geoffroi de París és el trasplantament a un moment històric diferent d'un succés —la derrota de la croada— que va quedar gravat a la retina de la França de l'època. La historiografia europea és unànime a l'hora de ponderar els efectes de l'ensulsiada francesa: Villani afirma que «questa impresa d'Araona fue colla maggiore perdita di gente, e consumazione di cavagli e di tesoro, che quasi mai per gli tempi passati avesse avuto il reame di Francia; che poi lo re appresso il detto Filippo e gli più de' baroni sempre furono in debito e male agiati di moneta» (ll. 9, cap. 105), judici que concorda amb els de Desclot («Mas ben sapiats que hanch tan gran pèrdua no féran franssesos da gents ne d'aver en negun feyt que comenssasen com en aquest feren, que no poria ésser dit ne esmat lo tresor, ne la riquesa, ne les gents, que perderen [...]», cap. 167, vol. v, p. 141) i Muntaner («En tal punt se'n tornaren que, aytant con lo món dur, en Ffrança ne en tot son destret, no hoyran parlar de Cathalunya que no·ls menbra», cap. 139). Les paraules del cronista de Peralada resultaran profètiques: passaran segles abans que els exèrcits francesos tornen a envair terres catalanes. Quan ho faran, però, els exèrcits de Lluís XIV o les tropes napoleòniques, la vella llegenda serà reciclada per la producció escrita i la tradició oral de l'edat moderna, i la de 1285 esdevindrà només la primera i llunyana intercessió de sant Narcís i el seu estol mosquívol, amatent i constant defensor de la seua estimada ciutat de Girona.¹²⁹

129. Pel que fa a l'evolució de la llegenda de les mosques fins al segle XVII, vegeu Valsalobre (2004). Com a exemple d'aquesta pervivència, però, se'm permetrà de citar un text separat per més de tres centúries de les cròniques catalanes i de Geoffroi de París, i que cal creure redactat poc després del fracassat setge de Girona pels francesos de l'any 1653. Em referesc a una *Relación auténtica de la especial protección de san Narciso con sus fieles hijos gerundenses, continuada en el prodigio de las moscas contra las armas francesas en este sitio de Gerona, por setiembre del año MDCLIII*, impresa a Madrid aquell mateix any (vegeu-ne una reproducció facsimil a Ettinghausen, 1995), que seria recollida als volums de l'*España Sagrada* compilats pels agustins (Merino, 1819, p. 317-319). Es tracta d'un text que, tal com m'informa molt amablement el doctor Josep Valsalobre, es basa en models catalans del mateix tipus que s'han conservat (Ettinghausen, 1993). Consta de dues parts ben diferenciades: en la primera, l'autor, partint de citacions bíbliques i patristiques, fa un encès elogi del sant i destaca «que fue el valor de los españoles tal que obligó a los franceses a retirada tan cobarde, con pérdida tan considerable, como admiramos todos, con todo ha querido Narciso entendera el enemigo le sobran aun moscas para humillar sus altas sobruines pretensiones, castigo reservado para Dios, como claman las Escrituras Sagradas, y concedido a solo nuestro santo para la conservación y defensa de su querida ciudad; y hasta aora, no contra otro enemigo que francés, ni en amparo de otra ciudad, que Gerona». La segona és la reproducció d'una declaració feta davant notari per tres dels soldats francesos que van prendre part en el setge que —ens diu— es conserva a Sant Feliu de Guíxols i que, tot i la seua extensió, crec interessant de reproduir ací: «Universis et singulis attestor et fidem facio ego Hyacinthus Soliuera auctoritate regia, ac admodum Reuerendi Domini Ab-

batis Monasterii Uillae Sancti Felicis Guixolensis Ordinis Sancti Benedicti Notarius publicus substitutus in Notaria publica dictae Uillae, a Domina Eulalia Axada uidua, uxore relicta magnifici Michaelis Axada quondam Notarii publici Barcinonae, domini utilis et proprietarii eiusdem ut hypotecaria eius uita naturali durante, quod penes me fuit receptum infrascriptum instrumentum thenoris huiusmodi. Die uigesima septima mensis septembris, anno a Natiuitate Domini millesimo sexcentesimo quinquagesimo tertio in Uilla S. Felicis Guixolensis actum. Los magníficos Luis Laporta, gobernador de infantería francesa en la presente villa de San Feliu de Guíxols alojada, Juan de Fages, Abel de Bellavilla, capitanes de infantería francesa, y Guispert Osedrach, teniente y ayudante mayor, constituidos personalmente dentro la casa del magnífico Antonio Axada, ciudadano honrado de Barcelona y de Gerona en dicha villa de San Feliu, habitante en la plaza pública de dicha villa situada, y en presencia de mí dicho Jacinto Solivera, notario subscripto, a instancia del ilustre señor Doctor Joseph Duran, ciudadano honrado de Gerona, jurado en este presente y corriente año de dicha ciudad de Gerona, allá presente y personalmente asistiendo, mediante juramento por ellos y por qualquier de ellos en mano y poder de mí dicho Solivera notario, a Dios Nuestro Señor y a sus quatro Evangelios Santos extrajudicialmente prestado, han dicho, referido y concordado denunciado que estando ellos juntos en Santa Eugenia sobre la huerta de Gerona, donde el rey de Francia o sus ministros tenían puesto el sitio contra la dicha ciudad de Gerona, se apegaron contra dicho sitio gran muchedumbre de moscas verdes y azules extraordinarias; que ellos, dichos gobernador, capitanes y teniente, en Francia ni en otra parte han visto tal clase de moscas, las cuales moscas mataron más de dos mil cavallos franceses de dicho sitio, los cuales cavallos en picarles las dichas moscas se bolvían rabiosos y morían rabiando. Y al dicho capitán Juan de Fages le mataron quatro caballos, y al dicho teniente mayor dos, en tanto que han acabado dichas moscas los cavallos de dicho sitio y armada francesa. Mas el dicho gobernador Luis Laporta, mediante dicho juramento, en presencia del señor Don Gerónimo Campero, capitán de cavallos, que es el que ha rendido la plaça de dichos franceses en dicha presente villa, y con los testigos abaxo escritos, ha dicho y referido que, estando él y el señor barón de Ales en dicho sitio, oyó dezir a dicho señor barón de Alés que en otra ocasión los franceses pusieron sitio contra dicha ciudad de Gerona para invadirla, y que las dichas moscas por medio de un santo que está en dicha ciudad de Gerona mataron asimesmo gran número de cavallos franceses de dicho sitio. De todas las quales cosas hago fee yo dicho Solivera notario, presentes por testigos Mosén Juan Custorer, Andrés Ramon, mercader, y Juan Pellicer, negociante, todos de dicha villa de San Feliu de Guíxols, a la confección del presente acto llamados. In quorum omnium et singulorum manu propria fideliter scriptorum fidem, ego Hyacinthus Soliuera Notarius memoratus, hic me subscribo, et meum solitum artis Notariae appono signum». Propose llegir aquest escrit, que, en efecte, adopta la forma d'una deposició de testimoni, tenint en compte un referent tan conegut com el *Cas raro d'un home anomenat Pere Portes* (Pacheco (ed.), 1982), perquè hi ha prou trets que els uneixen, com, per exemple, l'ús d'uns procediments que atorguen versemblança no només al contingut del text, sinó que en desdibuixen la natura literària i ens el disfressen de document oficial. D'altra banda, allò que resulta més destacable d'aquest text és, bàsicament, com tenia de present, el seu autor, el testimoni de les cròniques medievals. Només ens cal llegir la descripció dels insectes: «grande muchedumbre de *moscas verdes y azules* extraordinarias». Vet ací la clara influència de la tradició de les *Gesta* i de la *Crònica general* («partim erant lividae, partim virides»; «de l'una part eren blaves e de l'altra eren verdes»). De fet, que el referent era el de 1285 ens ho confirmen les paraules que el mateix governador d'infanteria atribueix a un dels capitosts de l'exèrcit, que recordava que, en una altra ocasió, també els francesos van posar setge a Girona i que un sant molt venerat a la ciutat va enviar contra els destrers aquella mateixa plaga.

7. Els silencis de Muntaner: els successors de Pere el Gran i el conflicte amb el papat

7.1. ELS Francesos es retiren de Catalunya

Els croats del difunt Felip III ja no eren un exèrcit, sinó una llastimosa munió d'homes malalts i famejants. Realment semblava que la ira de Déu havia caigut sobre ells: havien perdut el líder i molts capitans importants a causa d'una terrible epidèmia, les línies de subministrament terrestre havien quedat pràcticament destruïdes a causa dels atacs llampec de la gent de Pere II i, per si això fos poc, havien perdut el domini del mar, atès que la flota siculocatalana de l'almirall Roger de Llúria tot just acabava de destruir la francesa a prop de les illes Formigues. Ara els almogàvers del rei d'Aragó, endevinant un desenllaç imminent i atrets per la perspectiva d'un botí abundant, s'afanyaven a acudir al coll de Panissars, l'únic pas pel qual l'enemic podia intentar la retirada, i els mariners d'en Roger feien el mateix, perquè consideraven, naturalment, que també tenien dret a una part dels previsibles beneficis. Molts a la host dels francesos eren perfectament conscients que tractar de creuar aquelles muntanyes amb les possessions que els quedaven seria l'última cosa que farien, i això els aterria. Tot semblava perdut, en resum, per al jove Felip IV, el seu germà Carles de Valois i el cardenal que el papa Martí IV havia disposat com a legat per a la croada, Jean Cholet. El nou rei de França, però, havia estat convenientment alliçonat pel seu pare, el qual, abans de morir, li havia recomanat que tractés de reconciliar-se amb el seu oncle Pere, que se l'estimava molt i no tindria cap problema a perdonar-lo i permetre que es retirés amb honor. Felip, per tant, va enviar secretament uns missatgers al rei d'Aragó i va rebre d'aquest la resposta que desitjava: el Gran s'obligava a ocupar-se personalment que cap dels magnats que anessen a prop de l'*oriflamme* (el famós estendard de l'abadia de Saint-Denis) i el cadàver de Felip III no fossen molestats pels pillards, però deixava ben clar que no podia garantir la protecció dels altres croats, perquè dubtava molt que

els seus homes es poguessen contenir davant la perspectiva d'un pillatge tan fàcil, ni que fos ell mateix qui els ho ordenés. Això ja era prou, i el francès va comunicar la notícia al cardenal, el qual també la va donar per bona: de fet —argumentava Cholet—, les ànimes dels bons cristians que no sobrevisquessin a la jornada de Panissars anirien directament al cel, en haver mort lluitant pel bé de l'Església:

—Jo he aüt respost de nostre avoncle lo rey d'Aragon, et fa'm saber que assegura mi et mon frare et aquells qui entorn mi ab l'oriflamma passaran; mas dels altres no·ns pot fer segurs, que les sues gents són tantes que null hom no les poria capdellar. E axí veig que gran res de les gents qui romasa és perdrem.

Et lo cardenal respòs:

—Senyor, pus ell vos fa esta gràcia, pensats de passar, que més munta sol la vostra persona et de vostre frare e·l cors de vostre pare que no fa tot l'als. *E axí, no tardem; pensem de anar, que aquells qui assí morran, ab los altres n'iran en paradís* [cap. 138].¹³⁰

Muntaner anota amb sornegueria aquestes paraules del legat papal i no s'està de constatar que, efectivament, tret de la comitiva reial francesa, que va poder escapar amb vida de la massacre, tot l'exèrcit enemic va ser tramès pels soldats de Catalunya-Aragó allà on el Cholet deia («Et no·ls calch esperar reasaga neguna que darrera aguessen lexat, *que en paradís los agueren tots trameses les gents del senyor rey d'Aragon!*», cap. 139). El cronista fa notar, però, que, tot i haver promès als màrtirs de la croada el regne del cel, el cardenal no semblava gaire atret per la possibilitat d'una salvació per la via ràpida. A l'avantguarda de l'exèrcit en retirada arribaven clarament els laments i els plors dels qui, més endarrere, no havien tingut tanta sort i ja eren víctimes de la violència i la rapacitat dels almogàvers. Era una escena ben dura de contemplar, tant que el Cholet, petrificat per l'horror, es va passar el camí de Peralada a Perpinyà resant, perquè no el deixava la sospita que, d'un moment a l'altre, un d'aquells guerrers ferotges que perpetraven la carnisseria es llançaria sobre ell i el mataria:

Et aquella nuyt sab Déus quina nuyt agueren los franceses, que hanc I no se'n desguarní ne dormí, ans tota la nuyt hoýrets plants e gemechs; que los almugàvers, et cirvents de maynada et hòmens de mar ferien per les esponeres de la host, et mataven gents et trencaven coffres; que major estelladís de coffres hi hoýrets que si fóssets en un bosch et que y agués M hòmens qui no fessen sinó estellar lenya. *Del cardenal vos dich que si hanc partí de Perellada, no féu dir sinó oracions entrò fo a Perpinyà, que adés adés se pensava ésser degoylat* [cap. 139].

130. Respecte a la petició secreta de Felip IV a Pere d'Aragó, cal dir que la trobem recollida en altres textos afins a la causa catalanoaragonesa: vegeu, per exemple, la *Crònica* de Bernat Desclot, que testimonia la difusió dels rumors sobre la qüestió («seguns que és fama pública e comuna», cap. 167, vol. v, p. 133), o la *Historia Sicula* de Bartolomeo de Neocastro (cap. 97; RIS, vol. XIII, col. 1111-1112).

Segons la *Crònica*, el pànic extrem experimentat pel legat va acabar costant-li, fins i tot, la vida, de tal manera que, de grat o per força, finalment va haver de fer companyia a aquells a qui havia arrossegat a la mort amb els seus sermons sobre les bondats de la croada. Quant a l'Església i els prínceps de la casa de França, el llibre no fa sinó ponderar amb evident complaença el desastre militar i econòmic que l'expedició contra Catalunya va suposar per a ells:

Els franceses anaren-se'n en tal punt que d'aquells mateixos no n'escaparen X per centenar que no morissen tots de malalties. *E lo cardenal anà-sse'n axí espahordit que la pahor no li poch exir del cor entrò que, dins poch dies, morí; et anà-sse'n en pareys ab aquells que ell hi havia fets anar per la sua preycació* [cap. 139].

El desenllaç d'aquella campanya demostrava, als ulls de Muntaner, el terrible «error tàctic» comès pel papa i els cardenals, que havien gosat oposar-se «al successor del sant rei Jaume» (Hauf, 2004, p. 62) i havien propiciat la pèrdua de tantes vides de cristians amb la concessió —feta tan lleugerament— del regne d'Aragó a Carles de Valois. Tanmateix, l'ensulsiada de les ambicions francopapals en terres catalanes no clou ni de bon tros l'espai dedicat per Muntaner a historiar els esdeveniments produïts arran de la conquesta de Sicília per Catalunya-Aragó, bé que aviat la matèria siciliana perdrà la posició predominant dins el conjunt del llibre i la ploma del cronista de Peralada ens durà a altres escenaris de la Mediterrània, com Grècia, l'Àsia Menor, la Ifríquia o Sardenya. En tot cas, els capítols posteriors de la *Crònica* continuaran prestant una atenció destacable a les tensions existents entre la Santa Seu i la casa d'Aragó durant els regnats d'Alfons el Franc, o el Liberal, Jaume II el Just i Frederic de Sicília, l'estudi de les quals constituirà, precisament, l'objectiu del present capítol. El punt de partida del recorregut proposat al lector seran, doncs, les pàgines subsegüents a la mort de Pere el Gran (cap. 145), esdevinguda l'any 1285, quasi tres dècades abans d'un dels darrers conflictes bèl·lics descrits al llibre: les guerres lliurades pel seu fill Frederic i Robert d'Anjou, rei de Nàpols.

7.2. D'ANAGNI A CALTABELLOTA: JAUME II EL JUST I FREDERIC DE SICÍLIA

Pocs mesos després de l'ensulsiada francesa, un cavaller del rei Jaume de Sicília (el futur Jaume II d'Aragó), anomenat Bernat de Sarrià, al capdavant d'una armada de vint galeres, va iniciar una violenta campanya de ràtzies contra les costes de Nàpols i Calàbria, i va amenaçar fins i tot el port d'Òstia, on el capità va incendiar i va capturar moltes naus. L'objectiu d'aquella operació era «donar a conèixer als enemichs que·l rey d'Aragon no era mort, ans davant havien a contrastar ab I rey, et d'aquí avant ne haurien a contrastar ab II qui són I cors et una

volentat»: és a dir, que Roma i els angevins compreguessen que, a pesar del traspass del rei Pere, els seus hereus (Alfons des d'Aragó i Jaume des de Sicília) continuarien defensant plegats els interessos del casal de Barcelona. El ben cert és que el caos creat per la *blitzkrieg* menada tan eficaçment pel de Sarrià no va deixar indiferent el papa, que, en ser informat dels esdeveniments, va expressar d'aquesta manera la urgent necessitat de la pau amb Aragó:

—Ha, Déus! Què és açò? *Ab tants diables ha a contrestar qui ab la casa d'Aragon contrasta? Que cascun cavaller d'aquells de Cathalunya són diables encarnats, que res no-ls pot estar davant, ne per terra ne per mar. A Déu plagués que ells fossen reconciliats de la Esgleya! Que aquestes són gents ab qui conquistariem tot lo món, et matrie'n hom abaix tots los imffaels; per què prech Déus que en breu trameta pau entre la santa Esgleya et ells. Et Déus perdó a papa Merti, qui axí los tragué de gràcia de la santa Esgleya; mas si nós podem, en breu, si a Déu plau, los reconciliarem, que molt són gents valents et de gran bondat. Que no ha gayres de dies que han perdut lur senyor, qui era lo mellor cavaller del món, et creu que sí-s seran sos fills, con axí comensen [cap. 149].*

El parlament atribuït al pare sant presenta, sens dubte, molts punts interessants: *a)* hi ha, d'una banda, una clara desautorització de la política duta a terme per l'anterior pontífex, per als actes del qual se sol·licita el perdó diví; *b)* de l'altra, se subratllen —d'acord amb la coneguda propaganda muntaneriana— els efectes positius que tindria per al cristianisme un suport més obert del papat a la casa d'Aragó, capaç de grans empreses militars sobre els infidels gràcies al valor dels seus guerrers; i *c)* hom afirma la continuïtat de la grandesa de la dinastia catalana a través dels fills del rei Pere, dignes hereus del seu pare. No cal dir que escoltar tota aquesta profusió d'elogis de boca d'un dels grans enemics del casal de Barcelona no deixa de resultar un xic desconcertant, i el ben cert és que la sensació de sorpresa pot ser encara major si tractem d'esbrinar a quin pontífex romà caldria atribuir-los. Aquesta identificació no està, però, exempta de problemes. Martí IV és el papa per excel·lència de la *Crònica* (l'únic, de fet, del qual se'ns dona el nom) i es tracta d'un personatge el qual Muntaner dota d'una certa profunditat psicològica. Però quan el cronista es refereix a algun dels pontífexs posteriors utilitza un genèric «lo papa», i, tot i que és possible de veure darrere del sintagma una figura històrica determinada gràcies a les referències cronològiques del text, fa de mal dir si, en el moment d'escriure el passatge, Muntaner tenia en ment un individu en concret. En el present cas, per exemple, hom fa referència a episodis del 1286, en ple regnat d'Alfons II el Franc, rei d'Aragó, quan la dignitat apostòlica l'ostentava Honori IV (1285-1287).¹³¹ Ara bé, si això

131. Efectivament, Neocastro, entre els fets d'armes corresponents a aquest any, anota el següent: «Bernardus itaque de Sarriano IV Septembris XV indictionis in marinam plagiae Romanae, quadam die

és així, convé contrastar l'Honorí tan favorable a la causa catalanoaragonesa de Muntaner amb el que ens mostra el francès Guillem de Nangis, que al *Chronicon* conta que, després d'haver-se coronat, Alfons va trametre a la cúria romana uns ambaixadors, els quals, en presència del papa i de tots els cardenals, van llegir una proposició plena de mentides i banalitats: el missatge proclamava l'absoluta innocència del nou rei, que no tenia cap responsabilitat dels actes comesos durant el regnat del pare, demanava que hom el reconegués el legítim ocupant del tron i, a canvi, es comprometia sincerament al servei de l'Església romana, tal com els seus avantpassats —la remarca no deixa de ser interessant— havien fet sempre. En aquesta ocasió —explica el cronista francès— el pontífex havia reaccionat amb gran contundència: el rei Alfons podia perfectament ser innocent, però amb els seus actes mostrava tot just el contrari, perquè no deixava d'enviar soldats a Sicília en ajuda del seu germà, havia arrabassat l'illa de Mallorca al seu oncle Jaume, adjutor de l'Església, i mantenia presoner Carles, príncep de Salern. Però Nicolau IV havia anat més lluny encara: havia arribat a declarar que Alfons no tenia cap dret al títol d'Aragó, perquè aquest havia estat concedit a Carles de Valois per l'Església:

Circa Natale Domini venerunt ad curiam Romanam nuntii Arragonum et Siciliae, proponentes in consistorio coram Papa et cardinalibus multa falsa et frivola, quae apud aliquos favorem non minimum invenerunt. Primo excusabant Arragonii regem Alphonsum eo quod nuntios post patris obitum ad Romanam curiam non misisset, dicentes quod transire non poterant propter guerra sibi eodem tempore imminentes. *Secundo suum dicebant dominum innocentem, quia in nullo conscius facti patris. Tertio quia diu ante patris obitum regni possessionem habuerat, in qua remanens petebat sibi pacifice dimitti, et quod Papa ipsum non permetteret super hoc ab aliquibus indebite molestari. Quarto se ad servitium Romanae ecclesiae offerebat, et sicut fuerant praedecessores sui eidem ecclesiae obedientes et devoti, hoc intendebat praecipue imitari.* De primo Papa non curavit; ad secundum sic respondit: «*Placet nobis quamplurimum quod esset innocens, sed ostendit contrarium mittens et mittere non cessans non cessans in terram nostram Siciliae gentem sua nobis et regi Siciliae rebellantem; item quod nostrum minime permittit interdictum in terra Aragoniae observari, et quod patrum sui Maioricarum regis, ecclesiae adiutoris, terram et dominium occupavit; item quod detinet principem Salernae Karolum innocentem, quem quamdiu tenebit, non invenit apud nos gratiam vel favorem; et licet regnum Arragoniae teneat, in hoc tamen dicimus ipsum minime ius habere, sed Karolum*

Dominica summo diluculo veniens cum arcis, pro eo quod plagia est, percutit in Astoram et depraedavit illam omnibus bonis suis [...]. Demum ignem immitens majorem partem Astorae combussit, et deinde rediens invadit casalia et partes *Sorrenti*, et *Passitani*; et quamplures partium illarum interfecti sunt, et spolia quamplurimum asportavit» (RIS, vol. XIII, col. 1118). El trajecte és, si fa no fa, el mateix que li atorga Muntaner. Quant a Honorí IV (Giacomo Savelli), vegeu Prou (ed.) (1887-1889).

frater regis Franciae, cui per Romanam ecclesiam est collatum. Verumtamen, si ipse de sua velit iustitia coram nobis contendere, parati sumus si venerit audire eum, et dare sibi iustitiae complementum» [RHG, vol. xx, p. 571-572].¹³²

Del relat que Muntaner fa de les gestes d'en Sarrià crida poderosament l'atenció l'expressió tan gràfica que el papa fa servir per ponderar l'ardor guerrer dels catalans, autèntics diables sobre el camp de batalla, imatge que, d'altra banda, resulta molt del gust de la *Crònica*.¹³³ Es tracta d'un elogi ben curiós, sobre el qual l'edició de Soldevila ens va deixar una nota ben il·luminadora: l'ús dels documents confirmava que, de fet, un papa real, Bonifaci VIII,¹³⁴ «va referir-se al diable parlant d'un català» (Soldevila (ed.), 1971, cap. 149, p. 972, n. 3). Aquest català no era cap altre que Jaume II i sembla que, amb la comparació, el pontífex no tenia en absolut la intenció de lloar el rei d'Aragó. La frase va ser recollida per la ploma de Vidal de Vilanova, autor d'una relació redactada l'any 1299 i adreçada precisament al sobirà, en la qual l'ambaixador resumia els resultats de les seues darreres entrevistes amb el sant pare. Sembla que, durant una d'aquelles conver-

132. La *Historia Sicula* de Neocastro relata també una ambaixada semblant, tramesa a la seu apostòlica per Jaume després d'haver estat coronat rei de Sicília. Els dos missatgers que la formaven, el cavaller català Gisbert de Castellet i el jurista messinès Bartolomeo de Neocastro (ço és, l'autor de la crònica siciliana), havien expressat al sant pare l'obediència i devoció dels sicilians i del seu nou rei envers l'Església. Tots els súbdits del regne, en efecte, frisaven per obtenir la misericòrdia del representant de Déu a la terra, i per això els ambaixadors havien suplicat al papa que no tingués en compte els possibles actes de rebel·lia comesos per l'illa en el passat: «Interea Gisbertus de Castelletto Miles Catalanus, et Bartholomaeus de Neocastro Civis Messanae Iurista, post assumtam novi regis coronationem Siciliae ad Sedem Apostolicam Nuntii destinantur, qui cum accessissent, alter eorum Summo Pontifici loquitur dicens: "Pater Patrum sanctissime, vultu benigno suscipere digneris, si placet, novelli et boni Regis Siciliae obedientiam, quam tibi portamus, et devotionem quam tibi offerimus Siculorum, quibus restituere digneris, quam lacrymabiliter invocant misericordiam tuam, Pater, qui pacem tuae Sedis exostulant, ut efficiaris operibus Altissimo similis, cuius Essentiam verbo in terris diceris praesentare, qui si eos desperaveris, maiorem ipsis praestabis materiam delinquendi. Cogitare quidem, Pater, non expedit praeteritam iracundiam Siculorum, ne in eos contra mandata primi Pontificis irascaris, cuius verbo si monitus fueris, petentibus veniam non negabis"» (RIS, vol. XIII, col. 1118-1119). També aquestes pregàries havien resultat inútils, i s'havien trobat amb un papa tan poc receptiu com el de Nangis: en la seua resposta, el pontífex havia afirmat que l'havia meravellat l'oratória dels sicilians, però que les seues bones paraules no es corresponien amb les seues males obres: «Ille iis dictis, ait dicens ad illos: "Verborum ornatus et composita Siculorum miramur affamina, cum sint eorum opera non laudanda. Bene quidem scitis loqui vos alii, male autem operari, ac sobrie non vivere. Audivimus quoque quae tuleris; non datur, quod petitur, si quae hodie distant a Siculis petitis, aures Dominus suae clementiae non inclinet"» (RIS, vol. XIII, col. 1119).

133. Confronteu-ho, entre d'altres, amb el capítol 191, on els responsables de la comparació són els cavallers francesos massacrats pels almogàvers a la plana de Gagliano: «—Ho, Déus! —dix ell—, què serà açò? *Ab diables nos som atrobats*; que aquell qui ferre desperta, par que en cor aja de ferir. Et creu que nós ajam trobat ço que anam cercant».

134. Sobre Bonifaci VIII (Benedetto Gaetani), vegeu Potthast (1875, vol. II, p. 1923-2024), les biografies de Tosti (1846) i Drumann (1852), i el preciós recull documental de Finke (1902).

ses, el papa Bonifaci havia confessat obertament la desconfiança que li inspirava el rei Jaume:

Sapiats, senyor, que estich VI dies a la venguda, que no poguí veure lo papa; et con y entré, la vista fo molt breu, et puys no-l poguí veure tro al comiat, *et féu-me I resposta la qual podets entendre. Et algunas vegades anava sortén, sí que dix que tan tart auria covinença ab vós con ab I diable!* Et con m'ach acabada la resposta, dix-me que él era las et estanch et que-m n'exís et que ho digués als cardenals [...]. Et yo dix-li que yo no avia res a dir als cardenals, que a él ho avia a dir, et que li plagués que yo responés a ço que él avia dit. *E escoltà'm molt poc* [AA, vol. II, p. 62, doc. 46].¹³⁵

Però quins motius podien dur el papa a donar una resposta tan airada i poc respectuosa? Es pot dir que l'actuació de Jaume II durant els últims anys de la Guerra de les Vespres va despertar moltes suspicàcies. Les noves directrius polítiques de la confederació catalanoaragonesa havien quedat determinades per les clàusules del Tractat d'Anagni (1295), del qual Muntaner ens ofereix un resum bastant interessat (Salavert, 1952, p. 209-360): segons el cronista, en virtut d'aquell acord, el papa retirava la sentència d'excomunió que pesava sobre les terres de la Corona d'Aragó i els seus monarques, i els absolia de totes les morts comeses durant la guerra; d'altra banda, els prínceps francesos abandonaven les reclamacions sobre el regne aragonès, i Jaume II accedia a casar-se amb una princesa de la nissaga enemiga, Blanca d'Anjou. Finalment, el rei renunciava a l'illa de Sicília, i el papa li atorgava a canvi la conquesta de Sardenya i de Còrsega. Muntaner aclareix que Jaume només havia d'abandonar totes les seues pertinences a l'illa, no consignar-les directament a l'Església o els Anjou; si aquests les volien, ja en prendrien possessió després:

E la manera de la pau fo aquesta en summa; que qui tot ho volia recomptar, major libre se'n faria que aquest. La pau fo axí tractada: que el papa revo-

135. Sabem, gràcies a una relació escrita per Gerard d'Albalat l'any 1301, que Bonifaci no desconfiava únicament del rei d'Aragó, sinó de gairebé tots els catalans. En efecte, aquest ambaixador reporta un breu diàleg mantingut entre el papa i el rei Carles II d'Anjou, iniciat pel pontífex en demanar-li al monarca angeví si alguna vegada s'havia trobat amb un català que fes bones obres. Com era natural, Carles havia respost molt prudentment, argumentant que ell havia conegut molts catalans que eren bones persones, notícia que havia estranyat molt el seu interlocutor: «Ben al contrari, és un gran miracle trobar un català que obre bé!». Bonifaci declarava que ell, de fet, mai no n'havia trobat cap, tret d'un: el famós metge Arnau de Vilanova, les atencions del qual li havien permès de suportar la dolència que més l'atribolava, els càlculs renals: «Nuper dixit papa regi Karulo: *“Invenisti unquam Catalanum beneficientem et qui bona operaretur?”*. Respondit rex: *“Pater, multi Catalani sunt boni”*. Dixit papa: *“Immo est magnum miraculum, quod aliquis Catalanus faciat bonum, et ego non inveni unquam qui faceret nisi modo; inveni enim unum Catalanum facientem bona, scilicet magistrum Arnaldum de Villanova, qui fecit michi sigilla aurea et quoddam bracale, que deffero, et servant me a dolore lapidis et multis aliis doloribus et facit me vivere”*» (Finke, 1902, p. xxxvi, doc. 9).

cava la scentència que papa Mertí havia donada contra lo rey d'Aragon, et ab-solvía lo senyor rey d'Aragon et tots aquells qui eren estats ni eren sos valedors, de tota mort de hòmens et de tot ço que aguessen pres, per qualque manera fos, de lurs enemichs, a tot lo mellor enteniment que entendra se pogués; et d'altra part, monsènyer Karles de Ffrança, e-l rey Karles per ell, renunciava aquella donació que a ell era estada feta del regne d'Aragon; et d'altra part, que agués pau et concòrdia ab lo rey de França et ab sos valedors lo senyor rey d'Aragó, et ab la santa romana Esgleya et ab lo rey Karles; et encara, que lo rey Karles donà sa filla, madona Blanca, que era la major filla que el rey Karles havia, per muylar al senyor rey d'Aragon.

Et lo senyor rey d'Aragon renunciava a tot lo regne de Sicília en esta manera: que el papa li donava Serdenya et Còrcega en esmena; et que no era tengut que-l retés al rey Karles ne a l'Esgleya, mas que-l desemparava, et emparàs-se'n l'Esgleya si-s volia, o lo rey Karles; d'alre no era tengut. D'altra part, retia al rey Karles sos fills que havia en sa presó, et les altres reçenes [cap. 181].¹³⁶

El text acaba afirmant que aquestes eren totes les clàusules que Jaume havia d'acomplir perquè la pau fos possible («*d'alre no era tengut*»), cosa que, com veurem més endavant, no és del tot certa. D'altra banda, la *Crònica* no ens diu res sobre els sentiments experimentats pels súbdits de Sicília arran de la decisió adoptada pel seu senyor, que —com podem sospitar— no devien ser precisament positius, a pesar de la relació fraternal que, si hem de donar crèdit al de Peralada, s'havia anat forjant entre ells i els catalans.¹³⁷ Diverses fonts, com la *Crònica general* de Pere el Cerimoniós, narren el desengany dels pobres ambaixadors sicilians que es van presentar a la cort del rei d'Aragó per preguntar-li per què els havia desemparat. Segons aquest text, Jaume II va explicar als missatgers que ell ja no era el seu rei i que, per tant, des d'aquell moment ja no li devien obediència a ell, sinó a l'Església. Aquells, en un gest de dolor, «de gran ira moguts» (cap. 38; Soberanas (ed.), 1961, p. 161), es van esquinçar les vestidures, dient «moltes inhonestes e no deïbles paraules [...] així con desesperats contra lo dit rei En Jacme,

136. Sembla important el matis introduït pel cronista quant a la manera servada en la renúncia al tron sicilià: precisament, en un document de finals de març de 1295 on es recollen les instruccions que els ambaixadors catalans havien de seguir en les seues negociacions amb Bonifaci VIII i Carles II de Nàpols, s'especificava igualment «que'l rey d'Aragon [...] no serà tengut de retre Sicília, mas desempararà aquela e vedarà que les sues gens no y vagen aytant con porà, segons furs e usança de sa terra» (AA, vol. III, p. 35, doc. 20). Vegeu, també, el següent text, de maig del mateix any: «Primerament, qe-l rey d'Aragó no sia tengut del fet de Sicília, sinó encara que la desepar e que vet a ses gens que no hi vagen aytant con porà, segons fur e usansses de sa terra» (AA, vol. III, p. 43, doc. 21).

137. Muntaner afirma que els homes de Sicília «conegren la valor dels cathalans, e-ls preharen e-ls dubtaren; e lavors se comensaren a mesclar en Messina et per tota Sicília de matrimonis ab ells, et foren —et són, et seran tots temps— axí con a frares. Et Déus dón mala ventura qui aquesta fraternitat et amor voldrà departir, que molt és bona companyia: que hanc nuyl temps II nacions de gents no s'avengren tan bé con ells han fet d'aquell temps a ensà, et faran, si a Déu plau, d'aquí avant» (cap. 84).

reptant-lo de fe» (cap. 38; Soberanas (ed.), 1961, p. 161). Sovint —afirmaven— havien sentit a parlar de vassalls que renunciaven al seu senyor, però mai d'un senyor que renunciés als seus vassalls. Així i tot, i ja que ell els abandonava a la seua sort, li demanaven que els donés un nou senyor el qual obeir («pus tant s'és que tu ens desempares, plàcia't que ens dons senyor» (cap. 38; Soberanas (ed.), 1961, p. 161). El rei Jaume, ben eloqüentment i tractant de contenir el dolor que sentia pel tracte dispensat als qui havien estat els seus súbdits, els va respondre que el seu germà Frederic encara es trobava a Sicília fent les funcions de lloctinent i que podien fer amb ell el que volguessen («Nostre frare Frederic és romà en Sicília per governador, fets-ne què us vullats» (cap. 38; Soberanas (ed.), 1961, p. 162). Llavors els sicilians, com l'any 1282, quan havien anat a demanar ajuda al rei Pere, van fer de nou el gest ritual d'ennegrir el velam de les barques i vestir-se de dol, i així van tornar a Sicília. Allà van suplicar a Frederic que acceptés la corona del regne, cosa que va fer («E lo dit Frederic fon coronat en rei e senyor d'aquells» (cap. 38; Soberanas (ed.), 1961, p. 162).¹³⁸

138. Vet ací el text complet de la *Crònica general*: «Aquestes coses feites, lo dit rei soltà francament e quítia los fills del dit rei Carles e tots los altres barons que presos tenia per rehena del rei Carles. E no res menys, renuncià a tot dret e a tota demanda que en qualque manera hagués o pogués haver en lo regne de Sicília, així com era convingut en los capitols de la pau damunt dita. *E manà als missatgers de Sicília qui aquí eren venguts per açò, que d'aquí avant obeïssen a l'Esgleia.* On, com los dits missatgers de Sicília haguessen oït tan estrany manament, *de gran ira moguts*, davant ell tots *s'esquinçaren* e dixeren après *moltes inhonestes e no dèibles paraules*: —Senyor, pus tant s'és que tu ens desempares, plàcia't que ens dons senyor o ens digues qui vols que elijam per senyor. *Bé havem vist, senyor, e bé havem oït dir que moltes de vegades s'és esdevengut que vassall desemparrava son senyor, mas que senyor desemparrà anc vassalls, així com vós, senyor, null temps no havem vist ne oït dir sinó ara.*— E moltes paraules digueren així *con desesperats contra lo dit rei En Jacme, reptant-lo de fe.* E tornaren la paraula damunt dita altra vegada: —Senyor, diu's qui vols que elegiam per senyor, dóna'ns rei pus que tu ens desempares.— E lo dit rei respòs *ab gran dolor* que havia en son cor: —Nostre frare Frederic és romà en Sicília per governador, fets-ne què us vullats.— E encontinent los dits missatgers *van ennegrir les veles e totes les galees en què eren venguts e totes les eixàrcies. E ells, així mateix, vestits de negre e llurs companys, partiren d'aquí e tornaren-se'n en Sicília [...].* E lo dit Frederic fon coronat en rei e senyor d'aquells» (cap. 38; Soberanas (ed.), 1961, p. 161-162). Convé advertir que alguns dels detalls aportats per aquest fragment es retroben a les versions que ens donen dels mateixos fets dues fonts sicilianes del segle XIV, la de Niccolò Speciale i el *Chronicon Siculum / Libre de les conquestes de Sicília*. El passatge corresponent de Speciale, per exemple, recull també les grans mostres d'indignació dels missatgers (que també consideren inaudit que un senyor deixi els seus súbdits en mans de l'enemic) i el seu gest de vestir-se de dol abans d'emprendre el retorn a la pàtria. Els *Rerum Sicularum Libri VIII* de Speciale ofereixen, d'altra banda, els noms dels ambaixadors. Faig servir la cursiva per a subratllar les concomitancies més destacables entre els textos: «Cataldus Ruffus, Sanctorus Bisala et Hugo Talac syndici pro universitate Siciliae in Cataloniam ad regem Jacobum transmissi sunt. Hi postquam ante regis tribunal praestita quae debetur dominis reverentia constituerunt, post expositum etiam suae orationis exordium, si vera fuerant quae de renunciacione Siciliae fama retulerat, sciscitantur. Cumque rem esse rex in conspectu omnium astantium respondisset, Cataldus Ruffus unus ex nuntiis in haec verba prorupit: —O vos omnes, qui transitis per viam, attendite et videte si est dolor similis sicut dolor meus!— Cumque haec dixisset, ipse unaque omnes qui venerant, syndici et comitatus eorum, *abscondentes a pectoribus vestes*

En realitat, tot i la pau signada amb el rei d'Aragó, la situació política al sud d'Itàlia no era ara gaire més favorable per als interessos dels Anjou i el papat. Amb la coronació de Frederic, el regne de Sicília continuava en mans d'un príncep de la dinastia de Barcelona, un nou i seriós obstacle que calia superar. Muntaner descriu les primeres victòries del nou rei, capaç, tot i la seua joventut, d'emular els èxits aconseguits per Pere i Jaume contra els angevins. Així, al capítol 192 el cronista narra la captura per part de l'exèrcit de Frederic d'un dels fills de Carles II d'Anjou, Felip, príncep de Tàrent, esdevinguda el 1299. Segons Muntaner, el rei de Nàpols va enviar el fill a Sicília amb «mil CC cavallers, entre ffranceses et proensalls et napoletans, tots de bona gent; et féu aparallar L galeas, totes ubertes per popa» (cap. 192). Les ordres eren dirigir-se a Capo d'Orlando i reunir-se amb el duc de Calàbria, una missió relativament senzilla i poc engrescadora, però intel·ligent i segura. Carles acompleix ací la funció del rei que alliçona el fill abans de la seua marxa: «et pres comiat del rey Karles son pare, qui-l senyà e-l benehí e-l somoní de bé a fer, ell et tots aquells qui ab ell eren» (cap. 192). Però, com que els prínceps joves són inexperts i influenciables pels mals consellers, Felip va creure que anar a buscar el duc tan ràpidament seria un símptoma de poc ànim guerrer, de manera que decidí anar a Trapani i assetjar-la. L'intent no sols no va produir cap fruit, sinó que, a més, va minvar les forces de la host, que va ser sorpresa per les tropes de Frederic a prop de Falconara.

*suas, in luctu et lamentationibus regis atrium compleverunt, impropertantes ei singultuosa voce quae poterant, inauditum esse quemquam regem fideles vassallos ad manus hostium renuisse. Tunc iterum atque iterum repetitis vocibus regem orant ut fideles sículos regis magnificentia non relinquant. Cumque rex immobilis in proposito perstitisset, ne processu temporis in dubium quaereretur, utrum rex Jacobus sículos, an siculi regem Jacobum reliquissent, assertionem regis de renunciacione Siciliae in scripta publica redegerunt. Hi tandem *negras vestes doloris signum et habitum induentes*, repetitis ratibus, quibus advenerant, per mille maris pericula in Siciliam rediere» (RIS, vol. x, col. 268-269). Aquests detalls manquen en el *Chronicon Siculum*, que conté, en canvi, les paraules de Jaume als ambaixadors sobre la persona del seu germà Frederic (bé que ací el suggeriment del rei és molt més subtil que en la *Crònica general*): «Lo damunt dit senyor rey, en lo loch de Vilabertran, qui és de les partides de Cathalunya, donà aquesta final resposta: que en lo tractament de la pau ell donà e lexà la isla de Sicília a la Esgleya Romana e al príncep Karles, renunciant a tot dret que en aquella havia, axí com damunt és dit. Los quals missatgers dels sicilians, enristahits per açò per molta crueltat de dolor, devant la copiosa multitud de barons de cavallers e d'altres nobles d'aquelles partides, protestaren sollemnialment e legítima que, pus que lo dit senyor rey los havia deseparats, segons que és dit, que ells per nom e per part de tots los sicilians e los dits secilians se fahien exemps de tota la sua senyoria e poder, e que eren e reputaven si mateys ledestmament absolts e de tot desliurats de tot sacrament, feeltat, prometença, homeatge per lo[s] quals ells al dit rey axí com a senyor tro ara eren tenguts; e que d'aquí avant franchament poden assí mateys provehir de senyor e de rey segons arbitre de lur volentat; la qual protestació lo dit senyor rey reputant ledestma, devant los dits nobles volenterosament exceptà [...]. E aquell mateix dia los missatgers se partiren del dit rey, qui en lo lur departiment los preguà que ells deguessen recomenar com pus carament poguessen als sicilians la senyora reyna, molt cara mare sua, e la senyora Violant, germana sua, dient als dits missatgers: —*Del senyor Ffrederich, gens no us pregam, car com sia cavaller, ell sap què deu fer, e vosaltres sabets bé què havets a fer*» (*Libre de les conquestes de Sicília*, f. 59r).*

En la descripció d'aquesta batalla, la figura del rei de Sicília destaca per sobre de totes les altres («era bé arreat et sobre son cavall, et ell qui era nin et jove, et bon d'armes et coretgós», cap. 192): de fet, el narrador se centra gairebé sempre en el combat d'aquest amb Felip de Tàrent, que és també un digníssim rival («E lavors veérets fets d'armes al príncep, que axí mateix era gran, et soberch, et nin et jove, et dels bons cavallers del món; que meraveyla era ço que feÿen lo senyor rey et ell, cascun de sa persona», cap. 192). Tan equilibrada resulta la lluita de tots dos que «cascun podia dir que avia trobat ben son companyó» (cap. 192), però a la fi Frederic fa caure Felip del cavall. Llavors un cavaller del rei, Martí Peris de Ros, vol matar-lo, però el sobirà s'hi oposa i, desobeint el consell del noble Balasc d'Alagó (que és del mateix parer que en Martí), està a punt de baixar del cavall per protegir-lo. En escoltar el manament del seu senyor, el cavaller es fa càrrec de protegir-lo:

E a la fin lo senyor rey donà tal de la maça al cap del cavayl del príncep, que·l cavayl fo fora de tot son seyn e va caure en terra. Et tantost con fo cahut lo príncep, un cavaller, per nom Martinis Pèriz de Ros, descavalchà, que co-nech que era lo príncep, et volch-lo matar; e·l rey dix:

—No sia! No sia! No muyra!

Sí que don Blasco atès, et cridà:

—Matats-lo!

E·l rey cridà:

—No sia! No sia!

Sí que lo senyor rey volch devallar; et lavors En Mertí Pèriz de Ros cridà:

—Senyor, no avaylets! Que yo·l guardaré que no muyre, pus vós ho volets [cap. 192].

Aquest nou gest de misericòrdia per part d'un altre membre del casal d'Aragó va acompanyat de la corresponent glossa a càrrec de Muntaner: «E axí lo senyor rey pot dir que fo bon padrí aquell dia al príncep, que per Déu et per ell hac la vida restaurada. Déus vulla que li'n rete bon mèrit, jatsesia que sia rahon justa que gentill sanch deu gardar sa par» (cap. 192). Les gentileses no acaben ací, perquè, finalitzada la batalla, Frederic fa conduir el príncep a una tenda on hom el guareix de les nafres i li ofereix una bona col·lació:

E axí mateix, en una bella tenda ell féu reposar lo príncep, e·l desarmaren, et faheren-li venir los metges del senyor rey, qui li adobaren I gran ferida de bordó que tenia per la cara, et d'altres nafres; et aparallaren-li molt richament a menjar, et menà lo senyor rey que fos ben pensat [cap. 192].¹³⁹

139. En realitat, és probable que, durant el captiveri sota el poder dels sicilians, Felip no gaudís de les comoditats que va tenir el seu pare dècades abans. Si més no, resulta significatiu que, en una lletra del 26 de juliol de 1302, Jaume II es queixe a Frederic del lamentable tractament que el seu cunyat pateix: «Cum virum egregium Philipum principem Tarentinum, cognatum nostrum, carcer vester te-

Muntaner parla de les missives que Carles II va trametre al rei de França Felip IV el Bell explicant-li la derrota del príncep i demanant-li ajuda per combatre Frederic. El to de la lletra, tal com la *Crònica* la resumeix, és força desesperat i sembla, a primer cop d'ull, una altra de les exageracions del cronista: calia que Felip «tramatés son frare, miçer Karles, en Sicília, en ajuda del duch; que si no u fehia, que fes compte que'l duch havia a fer de II coses la una: ho avia a desemparrar tot ço que tenia en Sicília, ho y havia ésser mort ho pres» (cap. 193). Però aquesta carta, datada el 8 de desembre de 1299, ens ha arribat i, tot i que la versió que Carles ens dóna de la fallida expedició del seu fill difereix en bastants punts de la de la *Crònica*, s'hi acosta a l'hora de valorar la gravetat de l'esdeveniment. En primer lloc, convé aclarir que les xifres que Muntaner dóna per a la host de Felip són, sens dubte, exagerades, però es tractava d'una força no gens menyspreable.¹⁴⁰ El monarca, a més, deixa en molt bon lloc els consellers de Felip i confirma que l'assalt a Trapani no va ser una desobediència. De fet, Carles lloa el capteniment de l'exèrcit:

Et envoiames aveques eaus Philippe notre fils prince de Tarante, au quel bailames nous conseil assez bon et souffissant de gent darmes usee et esprouvee, pour li conseiller et adrecier. Si en est avenu, biau cousin, un cas mout orrible et mout contraire, si comme si desouz se contient. Car puis que il furent passez en Sezile, et orent prise terre pres dune cite que len appelle Trapes, le quel passage firent il mout bien, et sanz avoir nul nuisement en mer, il tindrent siege par pour de iours a cele cite. Et quant il orent veu que le siege nestoit pas profitable, il ordonerent et firent recoillir tout leur harnois et leur choses es galees, pour ce que elles sen allassent a un port qui est pres dileques; et le prince et la chevalerie toute i devoient aler par terre, pour entrer dedenz, et aler sen au duc, et soi assembler avec li. Si avint que, si comme le prince et les autres sen aloient, il encontrerent Frederic o tout son povoir quil avoit congregate de toutes parz pour eaus courre sus; et quant il virent quil ne povoient la bataille eschiver, il se combatirent a li; et ia soit ce que il desconfississent sa premiere bataille, toutevoies a la grant multitude de gent tant a cheval comme a pie qui leur coururent sus, il ne porent durer; ainz les convint a la fin perdre, si que pluseurs i furent morz et le prince et la greigneur parz des Baronz et des gentilx homes de sa compaignie pris [Amari, 1969, vol. II, 1, p. 329, doc. 42].

neat mancipatum audiverimusque vos ipsum facere ferreis compedibus importabilibus ac intolerabilibus custodiri, quibus et aliis caceris tediis corporis sui condicio multimode maceratur, propterea presentem nostram epistolam vobis curavimus transmitendam; affectuose igitur fraternitatem vestram rogamus cordis affectu, quatenus consideratis... futuris eventibus ordinare placeat et velitis, ut vestro proviso periculo prefatus Philipus curialiter teneatur» (AA, vol. III, p. 118, doc. 80).

140. Carles diu que va fer aparellar «armee bonne et fort de quarante gros vaissiaus, et i meimes tout le demourant de la gent d'armes que nous avions, les quex furent entour siz cent homes a cheval, et grant compaignie de petons, sanz la gent de mer, la quele fut si grant com il afferi a l'armement des diz vaissiaus» (Amari, 1969, vol. II, 1, p. 329, doc. 42). La informació concorda amb Villani: «Vic cavalieri e con XL galee armate, la maggiore parte Napoletani e gente del Regno» (ll. 9, cap. 34).

Convé posar aquest elogi en contrast amb el que altres fonts historiogràfiques diuen.¹⁴¹ D'altra banda, i com ja he assenyalat, els termes en què Carles s'expressa no són gens tranquil·litzadors: la desfeta ha estat «un cas mout orrible», i és per això que s'adreça al seu «biau cousin», cap de la casa de França i aixopluc de tots els seus parents:

Pour le quel avenement, biau cousin, nous sommes devenuz a si tres grant sousfrite de gent d'armes, que nous nen avons en Sezile avec notre devant dit filz le duc que cele gent seulement quil a euee puis son passage, nen avons par deça de qui nous le puissions secourre. Si que ia soit ce que cesti avenement desusdit nous soit assez grief et demageus, nous doutons trop que autre greigneur et plus perilleus ne sensuie de cesti; car se dou duc et de sa gent avenist chose contraire (la quele ia naviegne) nous serions emperil si comme davoit tout perdu [...]. Et pour ce, biau cousin, nous recourrons encore a vous comme a celi qui estes chief et soustenance de vostre lignage, et qui avons et devons avoir greigneur esperance que en aytre apres dieu; et vous prions confiablement et de cuer tan chierement com nous povons plus, que il vous pleise de veoir et de penser com cesti cas est grant et com il est tres necessaire, et nous voilliez aidier et secourre daucune quantite de gent darmes [...]. Et vraiment, biau cousin, cesti secours que vous nous ferez orendroit, quelque il soit ou petit ou grant, nous est orendroit plus necessaire et sera miels profitable que le greigneur autre fois. Car adonques par aventure nostre bosoigne pourroit estre si au desouz que nule aide li profiteroit [Amari, 1969, vol. II, 1, p. 329, doc. 42].

Com els seus antecessors, Frederic es guanyarà també els elogis del seu enemic, un pontífex que tem la sagnia econòmica que pot suposar per a l'Església l'aferrissada resistència oposada pels siculocatalans («que per consumat tenia lo tresor de sent Pere si ab aquest rey Ffrederich no havia pau», cap. 193) i que es mostra bastant pessimista sobre les probabilitats de reconquistar l'illa:

—Nós cuydàvem haver fet, et res no havem fet; *que par-nos que la Sicilia axí le'ns defendrà aquest con son pare et son frare han fet; et si ben s'és fadrí, ell mostrarà de qual casal és exit*. Per què creu que a la fin, si per la pau no la havem, jamás no n'haurem res sinó dampnatge [cap. 191].¹⁴²

141. Villani posa de manifest la mala ordinació dels francesos: els sicilians es decideixen a llançar l'atac «veggendo il male reggimento del detto prenze e di sua gente» (ll. 9, cap. 34). Guillem de Nangis s'acosta a Muntaner en explicar l'expedició com una iniciativa de l'imprudent Felip, desitjós de percaçar fama i èxits com els del duc Robert: «cuius felix auspiciu frater suus Philippus egregius princeps Tarentinus intelligens, dum ipsum sequitur inconsulte, cum omni gente sua in mari a Siculis captus fuit» (RHG, vol. xx, p. 581).

142. Convé matisar aquest judici encomiàstic sobre les bondats del rei sicilià amb els coneguts versos de la *Commedia* de Dant sobre els prínceps de la dinastia catalana, que lloen la figura del malaurat Alfons el Liberal però blasmen en canvi Jaume i Frederic: «e se re dopo lui fosse rimaso / lo giovanetto che retro a lui siede, / ben andava il valor di vaso in vaso, / che non si puote dir de l'altre rede; /

En aquest punt del relat, Muntaner ens presenta un Jaume II d'Aragó que tracta d'actuar com a mediador entre les parts i que fins i tot es desplaça a Itàlia amb el propòsit d'aconseguir un bon acord de pau per al seu germà Frederic. La *Crònica* ens parla, en concret, de dues entrevistes del rei d'Aragó amb el pontífex, que, malauradament, no van donar cap fruit destacable:

Et con ja us he dit, lo senyor rey d'Aragon anà I vegada veure lo papa en Roma, depús les paus foren fetes, e lo papa e-ls cardenals faeren-li molta d'honor, et tots los romans; e encara li fo feta molta de honor en Gènova et en Pisa. Et en aquella venguda no poch acabar res de la pau que-s fahés del rey Karles et del rey de Sicília, son frare; sí que se'n tornà en Cathalunya, et amenà-sse'n madona la reyna, axí con ja us he dit davant.

E puys, per temps a avant, lo senyor rey d'Aragó tramès missatge a l'almirayl, en Sicília, que vingués en Cathalunya; et l'almirayl encontinent vench a ell. Et puys no anà a molt de temps que-l senyor rey, ab gran estol, partí de Cathalunya per anar al papa, per tractar de tot en tot la pau del senyor rey de Sicília et del rey Karles [...]. Axí que lo senyor rey partí de Palamors ab CV galeas [...].

Et lo senyor rey anà et trebaylà en aquell viatge, que hanc pau no poch endressar que-s fahés entre el rey Karles, son sogre, ne el rey de Sicília son frare; ans se'n tornà en Cathalunya; de què les gents agren plaer gran con Déus l'ach tornat sans et viu, et madona la reyna atretal [cap. 186].

Considere que ens cal parar atenció a la manera tan ràpida i sospitosa que el cronista té de referir-nos aquests episodis. Notem que, segons Muntaner, Jaume salpa de Palamós amb una armada d'unes dimensions certament excepcionals —ni més ni menys que cent cinc galeres, una quantitat d'embarcacions no gens fàcil de reunir a l'època—, en un gest no gaire propi d'algué que només té intenció d'arbitrar una solució diplomàtica acceptable per a tots. A més, quan la *Crònica* al·ludeix al fracàs de les gestions jaumines i explica la tornada del rei a Catalunya, precisa que, naturalment, els súbdits catalans es van alegrar molt del retorn del seu senyor i, sobretot, de reveure'l sa i estalvi («sans et viu»), apunt que no deixa de causar una certa estranyesa, atès que si Jaume no es dirigia a cap campanya bèl·lica, no semblava haver-hi, almenys en principi, excessius perills per a la seua persona. D'altra banda, i com si Muntaner s'adonés que ens deixa inquietes el seu tractament superficial i esquemàtic dels fets en qüestió, ens dóna una clau ben valuosa per a la lectura de tot el passatge:

Et alscons diran: «Con se'n passa En Muntaner axí sumàriament d'aquests fets?». Et sí a mi ho deyen, yo diria que paraules hi ha qui no han respost [cap. 186].

Iacomo e Federigo hanno i reami; / del retaggio miglior nessun possiede» («Purgatorio», cant VII, v. 115-120).

És fàcilment constatable que el cronista no se sent gaire còmode amb la qüestió que l'ocupa i per això la tracta tan sumàriament. Ara bé, on rau l'origen d'aquesta incomoditat? En realitat, sembla la conseqüència ben lògica de la no gens innocent selecció del material narratiu duta a terme per Muntaner entre els capítols 181-198 (corresponents a set anys d'història real: des d'Anagni i la coronació de Frederic fins a la pau de Caltabellota, acordada l'any 1302). Es tracta, en efecte, d'un dels grans silencis de la *Crònica*, que obvia un dels compromisos adquirits pel rei d'Aragó arran de les negociacions hagudes amb Bonifaci VIII i Carles II d'Anjou, potser el més controvertit: si, havent renunciat Jaume a la possessió de Sicília, el seu germà Frederic tractava d'emparar-se del regne, el Just s'obligava a combatre'l, desposseir-lo dels territoris que controlés i restituir l'illa a l'obediència dels seus legítims senyors: l'Església i la dinastia angevina. Sens dubte, el cronista va preferir no esmentar una circumstància que tan difícilment s'adeia amb la visió d'una dinastia unida i en perfecta harmonia i solidaritat que volia preconitzar. Muntaner ens mostrarà, per tant, el rei Frederic lluitant contra els francesos i les forces papals, però eliminarà sistemàticament qualsevol referència a la intervenció del monarca d'Aragó en la lluita. Només en una ocasió —en explicar que Felip IV de França va respondre a la petició d'ajuda del seu parent napolità enviant a Itàlia un exèrcit cabdillat pel seu germà Carles de Valois— el cronista ens deixa el que sembla una discreta amonestació a Jaume II: si tots els reis del món es comportessen igual amb els membres de la seua dinastia en lloc d'abandonar-los a la seua sort, serien molt més temuts i respectats:

Et axí los missatges del rey Karles et el cardenal anaren en Ffrança, et posaren lo fet davant lo rey de Ffrança e·ls XII pers. Et a la fi fo acordat que per res lo rey Karles no fos desemparat, ne sos fills, per la casa de Ffrança; que la honta e·l dan del rey Karles més s'esguardava a la casa de Ffrança que a neguna altra. *Et dich-vos que agren bon conseyl; per què si aytal feÿen los altres reys del món, que ajudassen a aquells qui d'ells serien exits, mils los estaria e·n serien mils dubtats que no són con los desemparen.* E axí fo acordat que misser Karles, son cors, hi vengués, et que·s percassàs de ríchs-hòmens et de cavallers, aquells que li plagués; que tot ho pagaria l'Esgleya [cap. 193].

En tot cas, és cert que el mes de març de 1297 el comte rei va viatjar a Roma, on el papa Bonifaci li va atorgar la investidura del regne de Sardenya i Còrsega i el va crear almirall, senyaler i capità general de l'Església, dignitat amb la qual hom distingia el príncep responsable d'organitzar i liderar la lluita contra els enemics de Sant Pere i la cristiandat. Jaume hi tornaria l'estiu de 1298, aquesta vegada al capdavant d'un gran estol destinat a combatre els rebels de Sicília. Es tracta de la primera de les dues expedicions militars que el rei va cabdellar contra l'illa, que va tenir un desenllaç no gaire favorable per a la coalició catalanoangevina, amb el

fracàs del setge de Siracusa i la captura i l'execució de Joan de Llúria, nebot de l'almirall Roger, a mans dels sicilians de Frederic.¹⁴³ Però el rei d'Aragó encara va enllestir una nova força d'invasió cap a la primavera de l'any següent. Naturalment, tots aquests moviments, passats pel sedàs de la ploma muntaneriana, només tenien com a objectiu «tractar de tot en tot la pau». Ara bé, si provem d'omplir les misterioses llacunes del nostre cronista amb l'ajuda de la *Crònica general* del rei Pere III, veurem que l'anada a Roma de Jaume II (a qui els cardenals i tots els habitants de la ciutat van dispensar una calorosa acollida, com diu Muntaner) va tenir uns objectius no precisament pacificadors:

Aprés de totes aquestes coses, lo dit rei En Jacme posà en son cor de visitar les alteses dels apòstols e de presentar-se denant lo papa, lo qual aparellat *gran navili armat* ab molt honrat baró arribà al port de Roma, al qual isqué a carrera lo rei Carles ab tots los cardenals e ciutadans de Roma, lo qual reeberen molt honradament e ab gran alegria. E feta la reverència per lo dit rei al sant pare, cert dia assignat fo als dits reis e als cardenals secretament ab lo sant pare, al qual dia foren tots presents. *E fou ordonat per lo sant pare e los cardenals que el dit rei En Jacme fos braç e defenedor de la Santa Esgleia de Roma, e senyaler e almirall de l'armada d'aquella, e que anàs contra Sicília per prendre aquella e restituir-la a la dita Santa Esgleia.* E llavors donà lo dit sant pare al dit rei En Jacme la conquesta del regne de Sardenya e de Còrsega, e moltes d'altres gràcies li féu, entre les altres que li donà la dècima de sos regnes e terres per IIII anys.

E can lo dit rei fo vengut en Catalunya, lo sant pare tramès sos missatges a ell requerent-lo que per vigor de la covinença entre lo sant pare e ell feta e promesa, *ab aquell major poder que pogués d'hòmens a cavall e a peu, a messió emperò de l'Esgleia, degués conquerir lo regne de Sicília a l'Esgleia. Com lo dit rei a açò no pogués defallir, segons les covinences de la pau dessus dita,* satisfet e pagat primerament lo sou a ell e a sos cavallers e companyes, recollí's ab gran poder de sos valents barons e vassalls a Palamors e dretament venc-se'n a Roma. *On molt honradament, així per lo sant pare e cardenals con per altra gent de la dita ciutat fo reebut* [cap. 36; Soberanas (ed.), 1961, p. 165].

El 24 d'agost de 1298, l'esquadra del rei d'Aragó, a la qual s'havia unit un contingent de naus angevines, va fer via de nou cap a Sicília des del port de Nàpols. Val a dir que, segons no poques fonts d'aquests episodis, prèviament Jaume havia enviat diverses ambaixades al germà, recomanant-li que es limités a tenir ben defensada la terra i que evités qualsevol aproximació a l'estol català, perquè amb la seua vinguda no pretenia realment desheretar-lo, només salvar les aparences. Aquest és, si més no, el punt de vista de la *Crònica general* de Pere el Cerimoniós:

143. Per a tots aquests successos, vegeu Amari (1969, vol. 1, p. 491-544).

E estant aquí tramès secretament a dir a son frare lo rei Frederic de Sicília que en neguna manera no li aparegués davant, mas que tengués a prop sa terra e bé establida, e no hagués temença de res, car no hi anava per ocupar-li sa terra, sinó per servir la prometença damunt dita [...] car ell faria per guisa que son regne no hauria algun menyscap per la sua venguda [cap. 36; Soberanas (ed.), 1961, p. 165].

Que el suport de Jaume II a la causa dels Anjou no era gaire sincer era una circumstància ja advertida per diversos textos catalans molt acostats cronològicament als fets. Per exemple, el comte Hug d'Empúries, en un famós intercanvi poètic amb el rei Frederic, es mostrava convençut que el rei d'Aragó no voldria en cap cas ultratjar un parent tan acostat i que Sicília tornés així a les mans dels francesos, gent orgullosa i de poc valor. L'únic que havia de fer Frederic era mantenir-se a la defensiva:

*Ne no.s cug ges che.l seus parenz desir
ch'el perda tan che.l Regne no.ill remagna
ne.l bais d'onor, per Franzeis enrechir;
ch'en laiseran lo plan e la montagna;
confunda.ls Deus e lor orgoilo dezaja!
pero lo Rei e Cicilia.n traja
onrat del faitz, che.l publat e.l desert
defendon ben; d'acho sion apert*
[Riquer (ed.), 1979, vol. III, p. 227].¹⁴⁴

Així doncs, i si reprenem el relat de la *Crònica general*, Jaume es va fer a la mar «per intenció de no encontrar-se ab son germà, si fer-se pogués» (cap. 36; Soberanas (ed.), 1961, p. 165), però els sicilians, ressentits amb el rei d'Aragó, van animar Frederic a formar un estol i presentar batalla a l'enemic («Los sicilians sabents açò, induïren e animaren lo rei Frederic que abrivadament li defensàs lo regne e es combatés ab son germà en la mar», cap. 36; Soberanas (ed.), 1961, p. 164). El 3 de juliol de 1299 es va lliurar la duríssima batalla naval del Cap de l'Orlando, en què l'armada catalana, comandada pel mateix rei i per l'almirall Llúria, va aniquilar el poder naval de Frederic, que a partir d'aquell moment es va haver de concentrar en la guerra de guerrilles terrestre. Un dels reports més detallats d'aquesta batalla ens el va deixar Niccolò Speciale, cronista que recull fins i tot les arengues suposadament adreçades per Jaume i Frederic als seus soldats poc abans d'iniciar-se el combat. Resulta especialment interessant, en aquest sentit, el solemne discurs pronunciat per un rei d'Aragó ben conscient de la incomoditat

144. També Pere Tomic, al segle xv, ens contarà que Jaume II «féu la via de Sicília per metre en possessió a Carles, però lo rey no havia intenció, si bé ho donava a entenent» (cap. 41; segueix el text editat per Iborra (ed.), 1998, p. 257).

de la seua posició, que tracta de fer comprendre als seus súbdits que la determinació presa respecte al seu germà i Sicília és, de fet, l'única possible. Jaume inicia aquest parlament recordant als presents les grans gestes dutes a terme pels seus predecessors en favor de la fe i de la Santa Mare Església: mai cap membre de la casa d'Aragó —afirma— no s'ha mostrat desobedient als preceptes d'aquella, tot i ser cert que el rei Pere i ell mateix durant un temps van creure posseir Sicília amb justícia, contra el criteri del sant pare. Ara, però, ell ha renunciat del tot als drets que pogué tenir al títol d'aquell regne i ha estat nomenat gonfanoner de l'Església pel pontífex, el qual li ha fet comprendre que només té una manera d'esmenar els errors comesos pel seu pare i, per tant, d'alleujar la seua ànima: unir-se a la coalició contra Frederic i ajudar el rei Carles II d'Anjou a recuperar l'illa rebel. Així doncs, confessa trobar-se davant una terrible disjuntiva: negar-se a lliurar Frederic i els sicilians als seus enemics, i, per tant, impedir el repòs etern de l'home que li va donar la vida, o bé propiciar la salvació paterna a costa d'iniciar una guerra fratricida. Finalment, vençut per l'amor al pare difunt, el rei declara haver-se decantat per l'opció menys dolenta («eligentes minus malum»), ço és, donar suport a les reivindicacions angevines. Jaume prossegueix recordant als seus homes la mort de Joan de Llúria i les injúries patides durant la primera campanya contra Sicília: ara, gràcies a aqueixos vaixells sicilians que, encegatats per la supèrbia, se'ls acosten tan imprudentment, tindran l'ocasió de rescabalar-se de les desfetes passades i, si aconseguixen la victòria, podran tornar a Catalunya honorablement:

—Si velimus praedecessorum nostrorum actus notabiles recensere, christiana religio et executio praeceptorum Romanae Matris Ecclesiae universam generis nostri prosapiam Christi devotione sinceram et fidei puritate conspicuam declaravit. Bella, quae iubente semper Ecclesia cum infidelibus Christi et aliis eidem Ecclesiae adversantibus ab atavis nostris successive gesta sunt, in medium quis referret? Inauditum est quod quisquam nostri generis iussa Romanae Ecclesiae ullo unquam tempore obaudisset. Quod si genitor noster hoc regnum Siciliae aliquo tempore tenuit ratione coniugii matris nostrae de stirpe regnum Siciliae descendens, et nos etiam paternis vestigis inhaerentes in eo credidimus ius habere, nunc vero postquam renuntiavimus iuri quod nobis in eodem regno forsitan competebat, et Romanus Pontifex Vexillarium Ecclesiae nos constituit, cum fuisset etiam in consistorio publico nobis obiectum, *quod anima genitoris nostri absolvi non poterat, nisi nos possessionem Siciliae regi Carolo vel suis heredibus redderemus, animus noster suspensus in dubiis, variis meditationibus anxius est. Hinc quidem exhereditandi fratrem occurrebat acerbitas, et subiiciendi fideles sículos suis hostibus iniquitas videbatur. Illinc vero paterna caritas et iussa praesidentis in Ecclesia obsistebant. Denique ad examen conscientiae nostrae propositis argumentis, vicit iter durum pietas genitoris; quem, si qua fides ministris Ecclesiae adhibenda est, usque ad illa tempora credidimus propterea flagellatus. Tunc ergo eligentes minus malum, spopondimus contra Siciliam dirigere vires nostras, ibique spatium designati temporis residere. Venientibus*

autem nobis in Sicilia vice prima, quantum intumuerint siculi, quibusve contumelis provocaverint, omnibus vobis manifestum est. Regem eorum, ne tunc etiam requisitus nobiscum sermonem haberet ventilato apud plateam in communi consilio vetuerunt, Iohannem de Lauria cum parte classis nostrae per pharum Messanensium navigantem agressi sunt; quem bello captum cum pluribus aliis nobilibus capite punierunt. Et quod gravius atque ignominiosus nobis incubuit, iis elati successibus, ut nobis bellum inferrent, vestigia nostra usque Milacium subsecuti sunt; et nisi eis tempestas valida obstitisset, persequentes nos usque Neapolim, in nostrum forsitan opprobrium navigassent. Sed quid praeterita recensemus? Quae causa, quae ratio huc usque nobiscum bellum committere hos adduxit? Bellatorum numerum, numerumque glearum, in quibus eos excedimus non attendunt. Revera coecavit oculos eorum superbia, dementes et insensati effecti sunt. Itaque non simus immemores injuriarum quas nobis intulerint, sed pugnemus viriliter, si cupimus et illatas nobis ulcisci iniurias, et dilectam patriam cum honore, quod regno Aragonum congruit, revidere [RIS, vol. x, col. 999-1006].

En la historiografia catalana, la versió més extensa de la contesa ens la brinda la *Crònica general* del rei Pere, que posa en relleu l'heroic capteniment de Jaume durant tot el combat, a pesar de la ferida de passador («projectil de ballesta, d'uns 30 cm, més gruixut que la fletxa i amb punta metàl·lica aguda i empenes», Alomar (1991), vol. II, p. 180) que li va cosir el peu a la coberta de la nau (circumstància que es podria trobar a l'origen de l'al·lusió muntaneriana a la joia dels catalans per haver retrobat el rei «sans et viu»). D'altra banda, aquesta crònica inclou un detall molt interessant a propòsit del desenllaç de la batalla, atès que afirma obertament que la galera del rei derrotat va fugir gràcies al consentiment explícit de Jaume II:

E com per totes aquestes induccions lo rei Frederic no es volc abstenir de son propòsit, lo rei En Jacme, feta primerament inhibició a tothom que sinó sos naturals, en les galees que aquí eren aparellades, les quals eren L, no entràs, car ell tot sols ab sos vassalls volia haver batalla ab son germà, e, açò fet, e lleixada sa muller en Nàpols, lo dit rei, ab ses companyes naturals, en les galeres se mès, *per intenció tota vegada de no encontrar-se ab so germà, si fer-se pogués*. Mas lo rei Frederic, a gran importunitat dels sicilians, vers son germà s'acostà. E mesclades les galees d'un part e d'altra, tan forts batalla hi fo feta que la mar vermellava de sang de la gent qui morta e nafrada era sobre la mar. *A la fi, la man dreta de Déus ajudant, les galeres dels sicilians se venceren e foren totes preses, salvant aquella on era lo rei Frederic, e aquella així mateix fóra presa si no que el vencedor rei manà que se n'anàs*. En la qual batalla lo dit rei En Jacme fo ferit ab passador per lo peu qui el cosí ab la coberta de la galea. E mentre durà la batalla, sol no moc lo peu ni féu aparès que fos nafrat, de la qual cosa tothom se'n donà gran meravella. E faent llaors a Déu, ab tot son estol venc-se'n en Sicília [cap. 36; Soberanas (ed.), 1961, p. 165].

L'afirmació no era ni de lluny un mer recurs propagandístic, destinat a fer quedar bé el rei d'Aragó.¹⁴⁵ Precisament, el rumor que Jaume havia deixat fugir el seu germà es va estendre com la pólvora entre els protagonistes de la contesa i no va trigar gens a arribar a les orelles del papa. Bonifaci VIII no va oblidar mai del tot la jugada, ni tampoc l'escàs interès de Jaume a explotar la victòria (poc després de la batalla, l'astut comte rei va anunciar la seua retirada de Sicília, al·legant que el legat pontifici no havia satisfet les pagues degudes a l'exèrcit).¹⁴⁶ Segons diu el procurador Gerard d'Albalat, el papa s'havia adreçat al seu polèmic metge, Arnau de Vilanova, per manifestar-li el disgust que li produïen els enganys reiterats del rei:

Dominus tamen tuus, rex Aragonum, me decepit in duobus: *Primum est, quia potuisset Fredericum induxisse ad pacem et reduxisse, si voluisset. Secundum est, quia potuisset, si voluisset, cepisse eundem* [AA, vol. 1, p. 102, doc. 45].

I un altre ambaixador, Berenguer de Pahó, va declarar haver sentit perfectament com Bonifaci, en una altra ocasió, s'havia dirigit així als seus cardenals: «Rex Aragonum recessit infecto negocio regni Sicilie, ita quod probabiliter videre potestis, *qualiter decepit nos et ecclesiam romanam*» (AA, vol. 1, p. 65, doc. 49). Però per ventura el testimoni més il·lustratiu ens el dóna la relació que Bernat de Fenollar va redactar d'una reunió seua amb el pontífex, celebrada poc després del retorn de Jaume a Catalunya. Si hem de seguir el relat de Fenollar, el papa no havia deixat passar l'ocasió de retreure al sobirà la seua falta de paraula: Jaume havia marxat a propòsit, deixant empantanegats els assumptes sicilians, quan, en canvi, havia jurat que reconqueriria Sicília per a l'Església o moriria en l'intent. I per cert que, segons es deia (el diplomàtic ho havia escoltat algunes vegades a la cúria), el papa no s'hauria entristit gaire si el rei d'Aragó hagués mort també durant la campanya:

Dix lo papa: «Cuyda aver fet açats lo rey d'Aragó per la bataya que à venguda, que adés se'n vulla tornar et que dex tots los fets perduts!». Que diu, senyor, que vós li promesés que li retríets Cicília per pau o per força o y morriets. Et de la mort, sóts estat vós ben prop algunes vegades. *E, segons que yo he oyt per algunes paraules que-s digueren en consistori, en la mort vostra ne en destrucció de*

145. Entre les cròniques que la recullen hi ha, per exemple, la de Villani: «E a capo Orlando in Cicilia s'accozzaro in mare le dette armate a dì IIII del mese di luglio, e dopo la grande e aspra battaglia l'armata de' Ciciliani fue sconfitta, e tra morti e presi più di VIm uomini e XXII corpi di galee; per la qual cosa si mostrò palesemente che 'l detto re Giamo e Ruggieri di Loria furono fedeli e leali a la promessa fatta al papa e al re Carlo. Bene si disse che se lo re Giamo avesse voluto, don Federigo suo fratello rimane preso in quella battaglia, però che lla sua galea fue nelle sue mani, e era finita la guerra di Cicilia; o che fosse di sua volontà o di sua gente catalana, il lasciarono fuggire e scampare» (ll. 9, cap. 29).

146. Tal com diu la *Crònica general*: «Veus que el temps de la paga s'acostà, e con lo dit legat no hagués compliment de moneda, jatsesia que tots jorns li'n degué venir, lo dit rei ab ses companyes se partí d'aquí e venc-se'n a Barcelona» (cap. 61; Soberanas (ed.), 1961, p. 166).

vós ne de vostres gens no darien molt. Mas vós, senyor, sóts tan savi que, ab la volentat de Déu, triareu lo millor [AA, vol. i, p. 61-62, doc. 46].

Sembla, d'altra banda, que la sospitosa tebiesa que el papa advertia en les accions del capità general de l'Església va ser valorada amb uns ulls molt més favorables per alguns dels seus compatriotes, com a mínim. Ja hem vist que Muntaner, tot i autocensurar-se, es refereix sempre a la voluntat de Jaume de «tractar de tot en tot la pau» entre Frederic, el papat i la casa d'Anjou, i cal notar que aquest és un punt de vista no gaire distint del que ens ofereix Bernat de Sarrià en una carta escrita precisament poc després de Capo d'Orlando i adreçada al rei d'Aragó. La missiva constitueix en bona part una lloança de l'actitud mantinguda per Jaume en un assumpte tan delicat com el sicilià: segons Sarrià, el rei ha actuat sempre de bona fe i tots els seus moviments han tingut com a únic objectiu l'aconseguint de la pau. Per contra, el text acusa Frederic d'haver-se comportat imprudentment i superba, en desobeir els consells del germà i haver provocat una batalla campal entre els súbdits dels dos monarques. Però el cavaller català precisa que Déu ja li ha fet pagar suficientment aquest error; és hora ara que el rei d'Aragó es mostre clement i misericordiós amb el rei dels sicilians i procure una pau acceptable per a ell. De fet, Sarrià recorda que abans d'embarcar-se cap a Sicília, el seu senyor havia declarat que no hauria dut a terme aquella expedició si no hagués sabut per endavant que el curs de la guerra, fos quin fos, no faria perillar la posició d'En Frederic. És clar que, si realment aquestes paraules van ser pronunciades per Jaume II, deixarien bastant clar que el rei tenia ben previst des de l'inici de quina manera es captindria amb l'Església i el seu germà:

Que vós éretz estat a la Morteyla ab vostre estol, e vós estan lla, que us vench missatge d'En Frederich, que-s vulia combater ab vós. E vós responeu axí com deviets: ell per mal consell vench a aver la batayla. E Nostre Senyor, que sap que vós en aquests fets tota hora sóts anat ab fe e ab veritat e ab leyaltat, e que avets fet vostre poder que pau se'n pogués trer. E donada a vós la victòria, e segons que recompten ací, avets retenguda XXII galeres. Per què, senyor, ara és ora que ajats clemència e misericòrdia, e que vós dejats tractar e ordonar de fer la pau, que menys d'ella vós no podets exir dels fets; que-ls grans senyors, con Nostre Senyor lur dóna la victòria, ladoncs deven miils venir als fets e a la pau e concòrdia tractadora... Sabets los grans trebayls e grans mortaldats e messions qui nexen per rahon de guerra, cor neguns tesours no basten a les messions de la guerra. E membre-us, senyor, la paraula que vós me dixés en la galea, con vos recuylliets, que null temps no hirietz en Sicília si els fets no eren axí empreses e fermats, que per mal que anàs a-N Frederich, que aytant bona pau e composició se trobaria com per bon estament en què fos. E con ell, senyor, no vulla estar a vostre consell, nostre senyor à-li donada aquesta disciplina, cor peccat de desconexença e d'orgull li desplau més que negun peccat. Per què vós, senyor, ara devets aver clemència e

misericòrdia. E açò és enalçament de vostres fets e de vostra venguda [AA, vol. III, p. 83-84, doc. 38].

7.3. EL SETGE D'ALMERIA (1309)

Els documents que hem vist ens dibuixen un Bonifaci VIII desconfiat i recelós amb el rei d'Aragó; som lluny, per tant, dels elogis a la casa d'Aragó que la *Crònica* atribueix als successors de Martí IV. En canvi, la consulta dels documents ens permet d'apreciar judicis força més favorables a propòsit de dos dels successors de Gaetani: Benet XI¹⁴⁷ i Climent V. Així, Vidal de Vilanova va destacar la bona disposició de Benet sobre la conquesta de Sardenya per Aragó,¹⁴⁸ i, en comunicar a Jaume II la mort del papa, esdevinguda el 1304, no es va estar de lamentar el perjudici de la seua mort per als interessos catalans («E sapiats, senyor, que y avets perdut bon amich», AA, vol. I, p. 173, doc. 114). Però de Climent V, més conegut com el papa que, instigat per Felip IV el Bell, va condemnar l'orde del Temple, els nostres procuradors també semblen conservar-ne records francament grats. Ens consta, per exemple, que l'any 1309 Climent va rebre els tres ambaixadors catalanoaragonesos tramesos per Jaume II amb una entusiasta lloança dels membres del casal de Barcelona, des de Pere el Catòlic fins al mateix rei Jaume:

Lo papa à comensat molt a lohar la casa d'Aragó, dién gran bé del rey En Pere, pare del rey En Jacme, et del rey En Jacme et del rey Pere, pare vostre; *et que'l rey En Pere havia exalssat et honrat si et sas gens, et fet conéxeer a tot lo món*. Et dix gran bé del rey N'Anffòs et sobre totes coses lohà molt vostra pressona d'ardiment et de saviea e de ésser cathòlich, et con ell sabia bé que'ls prelats e la esgleia eren honrats et deffeses per vós en lur libertat pus que per null rey del món [AA, vol. I, p. 769, doc. 480].

Resulta ben sorprenent que un papa lloés la figura del mateix príncep (Pere el Gran) que, pocs anys abans, un antecessor seu havia assenyalat com a gran enemic de la cristiandat. Però Vidal de Vilanova ens aporta encara més mostres de bona voluntat: en haver-se presentat aquest ambaixador a Avinyó per tractar el possible lliurament de Pisa al rei d'Aragó, el pare sant l'havia acollit molt amablement i

147. Sobre el breu pontificat (només vuit mesos) de Benet XI, vegeu Gautier (1863), Funke (1891) i Ferreton (1904). Els registres papals van ser publicats a Grandjean (ed.) (1905).

148. Segons Vidal, Benet va dir: «E aytant desigam nós que él tengués Serdenya con eyl matex». L'ambaixador recull encara «I paraula assats graciosa a vós, la qual és aquesta: que d'açò que tractava als vostres fets no li'n calia multiplicar entressors, que en tot ço que él pogués fer e a vós donar e de profit se'n tenia per tenguut entre els altres prínceps del món» (AA, vol. I, p. 166-167, doc. 114).

s'havia declarat un fervent partidari de la Corona d'Aragó i, especialment, del senyor que n'ocupava el tron:

En aquell dia matex viu lo senyor papa, e fiu reverència al seu peu e comanè en la sua gràcia vós e madona la reyna e-ls infans e-ls regnes e terres vostres, axí con acustumat és de fer [...]. E tantost devant ells totz lo papa demanà'm molt de la vostra salut e del vostre estament e de madona la regina e dels infants. E dix que, si Déus li ajudàs tant, amava e vulia lo bon estament de la vostra persona con de la sua [...]. E abans que yo li comensàs a proposar mes paraules, nós estans ajonolatz devant ell, dix molt de bé de la vostra persona, tant que en veritat, senyor, quaix a plasenteria tornava [...]. E el senyor papa les mies paraules ohí de gran plaer segons semblant, e respòs-hi molt bé. E entre les altres paraules, nomenan-me per mon nom, dix axí: «*En Vidal, yo vull aytant con persona qui viva la honor e la exaltació de la Corona d'Aragó e especialment de la persona qui vuy la té*» [AA, vol. II, p. 531, doc. 354].

Com se sap, va ser durant el pontificat de Climent V que Catalunya-Aragó va participar en una empresa militar que tenia com a objectiu la conquesta definitiva de l'últim reducte musulmà de la Península: el regne de Granada. Després d'haver signat, en efecte, una treva amb Ferran IV de Castella i d'haver expandit els dominis valencians fins al sud de Guardamar, Jaume II va acordar una estratègia conjunta amb els castellans, per la qual aquests s'obligaven a posar setge a Algesires, mentre que els catalans assumien la missió de conquerir la plaça d'Almeria. L'atac a dues bandes buscava forçar el sobirà nassarita a dividir les dues forces, fet que facilitaria enormement l'empresa. Naturalment, perquè l'estratagema donés els fruits esperats, cap dels dos exèrcits cristians no havia de firmar la pau per separat:

E tractà ab lo rey de Castella que de tot anassen sobre el rey de Granada en aquesta manera: que-l rey de Castella ab son poder anàs assetjar Altzehira d'Elhadre, et lo senyor rey En Jacme d'Aragon anàs assetjar la ciutat d'Almaria. *E axí fo hordonat et promès per cascuns dels reys que açò se complís a dia çert, et que negú no degués abandonar la guerra ne son setge sens volentat de l'altre. E açò fo hordonat sàviament, per ço que-l rey de Granada agués a ffer dues parts de la sua gent* [cap. 246].

Muntaner dedica els capítols 246-247 de la *Crònica* a narrar-nos aquests episodis, que històricament van acabar en un fracàs absolut per als dos regnes cristians.¹⁴⁹ Com era d'esperar, però, la visió que el cronista ens dóna sap maquillar a la perfecció els pobres resultats aconseguits per la host de Jaume davant les mura-

149. Sobre el setge d'Almeria, vegeu el volum de Giménez Soler (1908) i el treball de Codera (1908, p. 496-505).

lles de la ciutat andalusí; hom destaca, en canvi, la proesa dels guerrers d'Aragó i, en particular, la del mateix rei Jaume i l'infant Ferran de Mallorca, capaços de derrotar en tres ocasions una força de sarraïns molt superior (òbviament) en nombre. De fet, el llibre només tracta *in extenso* un d'aquests combats, el que va tenir lloc el dia 23 d'agost de 1309, vespra de Sant Bartomeu Apòstol, en el qual la host jaumina va infligir als sarraïns una severíssima derrota («que·n aquell dia hi moriren sens fi de moros, de caval et de peu; que el major fet fo que hanc se fahés, et la major veençó. Sí que d'aquell dia avant los moros duptaren axí los crestians, que no·ls gosaven veer», cap. 247). Cal notar que la *Crònica general* del Cerimoniós parla només de dues grans batalles (una de les quals lliurada el mateix dia de Sant Bartomeu), que van finalitzar amb sengles victòries de l'exèrcit reial,¹⁵⁰ les mateixes que s'esmenten a la *Crònica del rey Fernando IV*:

E otrosí el rey de Aragón cercó luego a Almería en el mes de agosto, e luego que la cercó, fizo un palenque en derredor de su hueste e una cava tan fuerte, que non avia que rescelar por grand hueste que a él viniese, e tóvole grand pro. E desde los moros sopieron que el rey tenía cercada la villa de Algecira, pesóles mucho, e toviérenlo por grand deshonra de cercar el rey de Aragón a ninguna su villa, e vinieron a él algunas veces, e como quier que dos veces los venció, si non fuera por aquella barrera que tenía en que se defendía fuera preso o muerto. Mas el rey don Fernando non tenía en la cerca de Algecira barrera ninguna, ca la non avía menester nin fue nunca costumbre de los castellanos facer barreras quando cercaron algunas villas e ante lo ovieron por gran mengua [BAE, vol. LXVI, p. 163].

Notem que, segons la crònica castellana, els triomfs de Jaume II sobre els granadins s'haurien basat en la disposició per part del rei d'un fossat i d'una palissada tot a l'entorn del campament d'Aragó, defenses sense les quals els catalans haurien estat derrotats amb molta facilitat pels infidels, i, de fet, sembla que l'eficàcia del sistema va ser tan gran que, en un inventari sobre l'armament necessari per a dur a terme la conquesta de Sardenya, hom demanava disposar de pals a la manera «d'aquells d'Almarie» per a fortificar convenientment la host (Arribas Palau, 1952,

150. «E estant la dita ciutat d'Almeria assetjada per lo poder del dit rei, la qual moltes de vegades era estada fortment combatuda per aquell mateix poder, granlitud de gent morisca, així de cavall com de peu, contra lo poder del dit virtuós rei per esvair e desbaratar aquell si pogués, venc ab grans crits e ululaments. Mas lo virtuós rei, ab sa valent gent e totstemp vencedors, aquella multitud morisca baronivolment vencé e per tot un dia ençalçant aucien aquella incessantment. E segons albir comun, moriren·hi aquell dia entre de cavall e de peu VI milia moros. E açò fo lo dia de Sent Bartomeu apòstol, en l'any de Nostre Senyor de MCCCIX. E pagat e alegre, lo Déus lloant e beneint, lo dit rei ab sa companya, sens que null mal no pres, tornà·sse'n assetjar la ciutat d'Almeria. Estant la dita ciutat en gran constrenyiment, altra vegada gran e inumerós ajust de moros per semblant manera que dessús havem recontada, venc contra lo dit rei e ses gents. Mas, Déus ajudant, ab pus gran deshonor e vençó e ab mortaldat que la primera vegada, trists e dolents se'n tornaren» (cap. 38; Soberanas (ed.), 1961, p. 168).

p. 378, doc. XIX). Però la *Crònica de Fernando IV* sembla considerar l'ús d'aquestes mesures un signe de feblesa («gran mengua»), que oposa al capteniment de l'exèrcit del rei Ferran de Castella, el qual no va necessitar utilitzar-les al setge d'Algesires. Com era previsible, Muntaner ens ofereix un punt de vista molt diferent, que no deixa en gaire bon lloc l'actuació en la guerra dels castellans, que es van retirar d'Algesires a la primera ocasió (sense avisar l'aliat, a més) i van violar les clàusules acordades entre Aragó i Castella en negociar separatament amb els granadins, decisions que van posar en greu perill el rei Just i els seus homes:

[S]'esdevench que·ls moros foren tots aplegats, quants n'avia al regna de Granada, contra lo senyor rey d'Aragó, en colpa del rey de Castella, qui·s levà del setge que tenia, sens que no féu res a saber al senyor rey d'Aragó. Et féu gran fayla lo rey de Castella con al senyor rey d'Aragon no u féu a saber, que ell se levava del setge, et més en gran ventura lo senyor rey d'Aragon, qui fo soptat de tanta gent qui li vench dessús, de què ell no·s suspitava [cap. 247].

Les adversitats, però, no van desanimar el monarca, que, al capdavant de les seues tropes, va continuar la campanya amb tanta decisió i fermesa que el rei de Granada, impressionat per l'esforç de l'enemic, li va presentar una generosa proposta de pau. Especialment interessant resulta l'argument emprat pel príncep musulmà per a convèncer Jaume II: no tenia sentit que Aragó s'esforcés en una empresa que s'esqueia al rei de Castella, quan aquest l'havia abandonada tan lleugerament i amb una mala intenció ben evident:

E com lo rey de Granada hac vista la meraveyla que·l senyor rey d'Aragó, et les sues gents, hac feta, tench-se per perdut, que per res no·s podia pensar que tan gran esforç fos en ells, ne tanta de bondat. Et hac sos missatges, que tramès al senyor rey d'Aragó, et tramès-li a dir que ell lo pregava que·s partis del setge, et que l'ivern li venia dessús, et que ell vehia bé que ell fahia per tal gent ço que fahia en què ell no trobaria neguna bondat (que per ço se levaren del setge d'Algesira d'Alhadre los castellans, que ell ab ses gents perdés la persona), et que aquella conquesta no s'esguardava a ell. E axí, que·l pregave que li plagués que ell hagués ab ell treves, et ell profferia-li que per tots temps li valria, de guerra, contra tots los hòmens del món, et encara que, a honor d'ell, alforraria tots los catius crestians que ell tenia, que éran I gran cosa [cap. 247].

Així doncs, segons Muntaner, el fracàs de la croada s'explica per la traïció de Castella, opinió amb la qual s'acorda en general la historiografia catalana medieval. Cal tenir en compte, en aquest sentit, que la *Crònica general* del rei Pere al·ludeix igualment al suborn dels castellans pel rei de Granada com a motiu de la retirada de Jaume, tot i que en aquest cas hom no silencia la carestia que es va instal·lar al campament català:

E lo rei de Granada, veent manifestament la destrucció de si mateix e de ses gents, *tractà ab alguns barons de Castella, inhonesta cupiditat de pecúnia mitjançant, que el dit rei de Castella se llevàs del dit setge e que se'n tornàs en sa terra*. E lo dit tractament fet, aquell denuncià lo rei de Castella ab sos missatges al rei d'Aragó, lo qual, pensant que sens gran perill no poria estar en lo dit setge, pensant encara que negun secors ne ajuda no hauria del dit rei de Castella, tractà pau entre si mateix e lo rei de Granada [...]. E aplegada tota sa gent, recollí's e venc-se'n en Catalunya *dolent e despagat en si mateix, per lo tractament de les prometes que el dit rei de Castella havia fet. Mas no els és ara de novell, car privilegi ho han antigament acostumat, e pus per costum ho han, natural ús tornat, per què no se'n porien estar. És ver emperò que gran fam e gran malaltia se mès en la host del dit rei En Jacme en la fi del seu departiment d'Almeria* [cap. 38; Soberanas (ed.), 1961, p. 168-169].

Cal dir que Muntaner no només dissimula la fallida de l'expedició, sinó que, a més, converteix el passatge d'Almeria en una prova més de la gran voluntat de defensar la fe catòlica que impulsa contínuament el casal de Barcelona. Per això, a l'acabament del relat, el cronista no s'oblida d'oferir-nos la corresponent moralitat, que en aquest cas ha de ser considerada una clara al·lusió al rei de Castella: si la conquesta del regne de Granada fos un assumpte de la Corona d'Aragó, aquelles terres serien cristianes des de fa temps:

E axí podets entendre lo senyor rey d'Aragon si és volenterós de créxer et de muntiplicar la santa fe cathòlica, con en aquesta conquesta, qui sua no era, anà tenir setge; que siats çerts cascuns que, si lo regne de Granada fos de la sua conquesta, gran temps ha que fóra de crestians [cap. 247].

Però sembla que l'opinió de Muntaner no era ni de bon tros unànime i que no van faltar les veus que acusaven Jaume II de no haver-se implicat en els fets amb tot l'interès que calia esperar del senyaler de l'Església. Això sembla deudir-se d'unes paraules dirigides pel mateix Climent V a Vidal de Vilanova, que l'abril de 1310 es trobava novament a Avinyó. Aparentment, el papa havia acceptat les explicacions del rei d'Aragó sobre les causes de l'alçament del setge: aquella —havia dit, comprensiu— no era la primera vegada que un rei veia frustrats els seus projectes, ni seria tampoc la darrera. Alhora, però, havia fet referència als rumors, prou estesos a Roma, que acusaven Jaume d'haver abandonat Almeria molt aviat:

El papa en aquella sahó respòs axí: «En Vidal, lo rey d'Aragó hom és: no podia devinar ne saber de sert aquests fets, quals comensà, a què avien a venir. Mas axí con a persona devota et volenterosa a Déu servir et la sua església, enprès la guerra sobre lo rey de Granada. Et si per aventura no ha acabat son enteniment, no és lo primer rey ne altre qui s'és trobat menys en so que creya

acabar [...]. *Encara us dic que bé és estat dit a mi per moltes persones que·l rey d'Aragó pogra més aturar e·l setge d'Almeria que no féu. Dic-vos en fe de papa, que negun temps yo no crehic paraula qui me'n fos dita, ne y pose fe, ans ho he rahonat et dit a molts et creu-ho aver dit ab vera consiència et bona, que·l rey d'Aragó ha aüts a lezar los fets de necessitat et no·ls ha lexats de volentat» [AA, vol. II, p. 775-776, doc. 485].*

Podem apreciar que el pare sant no havia deixat de notar amb elegància que el comentari li havia arribat moltes vegades i a través de «moltes persones», fet que no deixava d'alimentar la sospita. Així i tot, Climent V s'havia apressat a declarar que no concedia cap fe als maldients i que el rei Jaume continuava tenint tota la seua confiança. Potser per aquesta raó no s'entenen bé els consells amb què Vilanova cloïa una de les seues relacions de l'any 1309: en aquella carta, l'ambaixador advertia a Jaume II que amb el papa calia anar amb peus de plom i li recomanava que no escrivís tan sovint a la cort apostòlica si volia que els cardenals se'l prenguessen seriosament:

Encara sia cert a vós, senyor, que·l papa e els cardenals prearien més vostres prechs si no·ls avien tan sovèn, e no u tenen en bé, ans se diu clarament en la cort que més hic escrivitz vós, senyor, tot sol, que entre tots los altres prínceps del món [...]. *E especialment vos plàcia que us en vullatz guardar del papa* [AA, vol. II, p. 537, doc. 354].

Les prevencions de Vidal de Vilanova no deixaven de tenir sentit, perquè, si bé era cert que Climent havia mostrat repetidament un ànim favorable envers Aragó, també ho era que Avinyó no deixava de contemplar amb inquietud la possibilitat que Jaume II tingués un domini absolut sobre la mar Tirrena amb les illes de Sardenya i Còrsega i el vassallatge de Pisa. Per aquesta raó, abans de donar el vistiplau al projecte del rei, el papa volia assegurar-se que el Just no utilitzaria mai aquell poder tan gran per a fer mal a l'Església:

Dix que ell veyà bé que, con vós aguéssets la senyoria de Sardenya et de Còrsega et de la ciutat de Pisa et de son destret, que ne rey de França ni altre príncep del món no auria tan gran poder con vós, ans seríets dels majors prínceps del món, e que açò avia ell bé reconegut. Encara dix que bé veyà ell que el comú de Gènova en nulla manera no poria viure menys de trahut que fassa a vós, senyor. E la especial rahó per què ho dix, que per lo gran poder que aurietz en la mar; cor dix que lo major poder de la mar que serà d'om christian, serà lo vostre [...]. *E entre aquestes paraules, senyor, lo papa dix a mi que convenia que la església se profitàs d'aquest fet e que li fos per vós, senyor, fet trahut e encara seguretad, que per vós ne per los vostres regnes no vengués mal ni dan a la esgleya* [AA, vol. II, p. 542, doc. 358].

La seguretat demanada per Climent V, sens dubte una nova mostra d'escepticisme, concorda amb les prevencions contra l'expansió de la Corona catalanoaragonesa que caracteritzen, en general, els papes de Muntaner. De fet, en anotar els episodis de la Companyia Catalana, que en bona part van tenir lloc durant el pontificat de Climent V, el cronista ens conta una anècdota que té com a protagonista Berenguer d'Entença i que ens mostra un papa amb una actitud no gaire diferent de la de Martí IV. Així, al capítol 229 el cronista ens explica que, després d'haver estat alliberat pels genovesos gràcies a la intervenció del rei d'Aragó, Entença va tenir la pensada d'organitzar una croada contra els grecs, assassins del cèsar Roger, a més de cismàtics i rebels a l'Església romana, i que, per tal d'obtenir els recursos necessaris, va demanar ajuda al papa i al casal de França, els quals, preocupats per una possible expansió catalana a l'Orient, li van negar qualsevol auxili. Notem que la *Crònica* estableix de manera explícita un paral·lelisme entre aquesta petició i la que, temps enrere, Pere el Gran va dirigir a la Santa Seu:

Et con fo fora de la presó, lo rich-hom anà al papa et al rey de Ffrança per hordonar que la companya agués secors d'ells; et assats pogre trebaylor, que'l papa ne la casa de Ffrança no li donaren secors negun, ans li'n digueren del tot de no. E con al senyor rey En Pere ne dix de no lo papa, con era a-Lcoyl, asmar podets con volrien que la casa d'Aragó anàs molt avant per lur secors [cap. 229].¹⁵¹

Podem apreciar amb claredat que Muntaner no desaprofita cap ocasió per a posar en relleu els estrets lligams existents entre els papes i els prínceps francesos. El de Peralada encara tornarà a insistir en el mateix punt més endavant, en narrar les lluites entre Frederic de Sicília i Robert d'Anjou.

151. En realitat, sembla que l'entorn de Climent V va valorar la possibilitat de convertir la Companyia Catalana en la columna vertebral d'una croada a Terra Santa. Durant el concili de Viena del 1312, el vicecanceller papal havia exposat als ambaixadors catalans les dues possibles rutes que podia seguir la teòrica expedició: al costat de la via de la Barbaria, que permetria l'avenç de les tropes cristianes per terra ferma, hom proposava també la de Grècia, que exigia la conquesta de l'Imperi bizantí i el seu sotmetiment a l'Església de Roma, per a la qual cosa hom podia aprofitar-se de l'experiència dels famosos almogàvers, que tants èxits havien aconseguit a la zona: «Aprés, senyor, jo, En Pere de Queralt ab En Guillem Olomar ensems parlé ab lo vicecanceller del papa d'aquests fets largament, recomtan-li tot ço que havíem dit al senyor papa, ne que ell nos n'avia respost, e ell dix-nos que aytant com ell conexia bé, tenia per impossible e per sobre difícil, passatge qui-s faés en la terra sancta per mar, mas bé vehia que si Granada n'era levada, que leu seria hom en la Barberia e puys per terra ferma se'n poria hom anar delà, e que aquesta era la conquesta rahonabla e possibla [...]. *Dix encara lo vicecanceller que y vehia altra via a açò que christinisme vengués a son enteniment dels sarrayns, ço és que passàs hom en Grècia e subjugàs los Grechs a la esgleya cathòlica*, e puys per Ermínia per terra ferma poria hom anar als sarrayns qui són dellà, et que a açò poriets més fer vós senyor e el rey Frederich que negun altres, per vostres gens cathalans et aragoneses qui són ja en Romania qui han subjugades moltes terres, los quals serien ab vós en totes coses ab ço que han subjugat, et los quals han esgleyats los grechs que, segons que dix lo dit vicecanceller, ni franceses ni altres gens del món no temen sinó les vostres» (Rubió i Lluch, 2001, p. 66, doc. LIII).

7.4. FREDERIC DE SICÍLIA, ROBERT D'ANJOU I JOAN XXII

El 5 de maig de l'any 1309 va morir a Nàpols el rei Carles II, sogre de Jaume II d'Aragó. Ja hem vist que el monarca traspasat, tot i ser un membre de la dinastia Anjou, va deixar una imatge bastant favorable en la historiografia catalana de l'època: la d'un home profundament religiós, d'esperit bonhomí i pacífic. El va succeir el seu tercer fill, Robert, creat duc de Calàbria ja en vida del pare, que va heretar Nàpols, el regne titular de Jerusalem i els comtats de Provença i de Forcalquier.¹⁵² Durant el regnat de Robert I, dit el Savi, el problema de Sicília, la rivalitat entre els angevins i el cap de la branca siciliana del casal de Barcelona, Frederic d'Aragó, va revifar amb una virulència no recordada des de la signatura dels acords de Caltabellota, pels quals el monarca siculocatalà havia aconseguit que se li reconegués la possessió de l'illa a títol vitalici. La primera al·lusió de Muntaner a aquests fets la trobem al capítol 256, després, doncs, d'una extensa secció en què Sicília deixa de ser l'escenari dels conflictes bèl·lics relatats al llibre (la que relata l'expedició a Bizanci dels almogàvers, cap. 199-244). El cronista, que tot just acaba de rememorar la seua actuació en la crisi de Gerba (cap. 248-255), descriu així el desencadenament de les hostilitats entre Robert i Frederic:

E com tot assò fo passat, no anà a lonch de temps que les paus et treves qui eren entre lo rey Ffrederich de Sicília e·l rey Robert se romperen, *en gran colpa del rey Robert*; si que·l rey Robert se apparàllà de passar en Sicília. E·l senyor rey de Sicília, qui sabé açò et veÿa que galeas del rey Robert li avien trencades les tonayres, e preses lenys de Sicília, passà en Calàbria, et pres per força la ciutat de Rèjoll, e·l castell de Santa Àgata, e·l castell de Calana, e la Mota, et Silo, e la Bonayre et d'altres lochs. Et axí lo rey Robert pensà de fer son aparellament per passar en Sicília [cap. 256].

En efecte, l'any 1314 les relacions entre el rei de Nàpols i el de Trinària havien arribat a un punt sense retorn. Després d'anys de tensions i disputes sense esclatar, ara l'angeví i el català ja no tenien més coses a dir-se, i era ben sabut que el primer acabava d'enllestir una flota i una força d'invasió d'unes dimensions certament prodigioses, un poder al qual el seu rival, almenys en principi, no semblava en condicions d'oposar cap resistència efectiva.¹⁵³ Robert estava completament deci-

152. Sobre Robert d'Anjou, vegeu, a més del clàssic, reeditat recentment, de Caggese (2001-2002), els capítols corresponents de Galasso (1993, p. 114-163) i la interessant contribució de Kelly (2003), que aprofundeix en la imatge del poder reial bastida per aquest monarca.

153. Muntaner afirma que Robert va anar a Sicília «ab gran poder, que tota ora hi passà ab més de IIII mília hòmens a cavayl, de bona gent, e de peu sens nombre, et ab CXX galeas, et moltes naus et lenys sens nombre» (cap. 257). Confronteu-ho amb les xifres que dóna Giovanni Villani: «Nel detto anno MCCCXIII il re Ruberto per vendicarsi di don Federigo di Cicilia che alla venuta dello 'mperadore gli avea rotta pace, e allegatosi co·llui, e prese le sue terre in Calavra, si fece una grande armata a

dit a reconquistar l'illa de Sicília una vegada per totes i així ho va fer saber al seu cunyat Jaume II d'Aragó en una carta datada el 3 de febrer d'aquell mateix any:

A nostre car frare monsenyer Jacme, per la gràcia de Dieu roy d'Aragon, Robert, per aquela meteyssa gràcia rey de Jerusalem e de Sicília. Sapiats que avem reebudas las letras que nos tramesés, responales a altres que vos avíam trameses. *A les quals vos responem que a nós non par ne entenem d'aver d'aquí en avant altra pau ab don Frederic, se non de cobrar nostre razon e l'izola de Sicília com part principal de nostre regne [...]* que molt nos és gran confusion, que los altres reys del món an lur regnes complits e non la mitat. Encara, que los altres reys són reys de nom e de fach, e nós solemén par que ajam lo nom et lo títol [AA, vol. II, p. 712, doc. 447].¹⁵⁴

Notem que, per a Muntaner, l'únic responsable de la represa de la guerra va ser l'angeví («en gran culpa del rey Robert», ens diu). Ara bé, com s'havia arribat a aquella situació? En realitat, el factor desencadenant havien estat les diferents acti-

Napoli, che tra di Proenza e di Puglia e de-Regno e Genovesi armò CXX galee, e tra uscieri e legni grossi da portare cavagli e arnesi d'oste presso di C, si che CC e più legni a gabbia fu lo stuolo, e con MM cavalieri e gente a piè senza numero» (ll. 10, cap. 62).

154. D'altra banda, una lletra escrita per Bernat de Sarrià al rei d'Aragó donava compte dels sentiments no precisament amistosos que la figura de Frederic suscitava en el rei Robert. En efecte, la missiva explicava que, durant una entrevista amb un ambaixador català, l'Anjou, mitjançant un curiós *exemplum*, li havia enviat un missatge ben clar al seu veí del sud: si ara no acceptava les seues ofertes de pau (que incloïen una proposta d'intercanvi de l'illa de Sicília per un altre dels territoris vinculats directament o indirecta al casal angeví), més endavant, quan no es trobés en una posició tan avantatjosa, li resultaria molt més difícil aconseguir un bon acord: «Dix e allegà lo rey Robert que un çabater avie en Barcelona que, con hom li demanava: “Quant costaran vostres sabates?”, él deya: “18 diners”. E si hom li contradeye, que les agués per menys, lo çabater deya que no les auria menys de 2 soldes. Per què él dix a-N Ribanca que, si lo rey Frederic no volia fer neguna d'aquesta pau, que, com més iria, e él meylor pau demenaria, que él l'auria molt pijor». Segons Bernat de Sarrià, Robert havia arribat a amenaçar directament Frederic: aquest, que havia donat aixopluc als espirituals franciscans, faria bé d'anar amb compte, perquè, de fet, a la cort siciliana hi havia molts framenors, dominicans i altres clergues que no dubtarien a assassinar el seu senyor, si el rei de Nàpols els ho ordenava: «“En Ribanca, digats al rey Frederich que en mi és d'aver tota via que yo-m vuyla Sicília e de tolre la persona a él: que yo he Frases Menors, et Preycadors, e bisbes, e archabisbes, e hòmens qui són de casa sua, qui li agren tola la persona si yo-m volia; e ya fóra feyt, si no fos per lo deute que nós avem ab él, e per temor de Déu. Encara li digats que tota hora que nós anem en Sicília, som certs que aurem la meytat de la terra e més”. E dix moltes paraules qui no paren de rey ni de savi senyor, dién aqueles viltats e desonries que deya de la persona del senyor rey Frederich» (AA, vol. III, p. 254, doc. 118). Sarrià feia notar que aquestes declaracions havien estat molt desafortunades i impròpies d'un rei, però en descàrrec de Robert cal dir que, segons Giovanni Villani, Frederic va arribar a utilitzar assassins catalans i florentins per tal d'atemptar contra la vida del monarca enemic, estratagema que, si hagués tingut èxit, hauria impedit un dels seus intents d'invasió de Sicília: «Nel detto anno, del mese di gennaio, sentendo il re Federigo che tenea Cicilia che 'l re Ruberto e 'l duca suo figliuolo faceano a Napoli grande apparecchiamento per fare armata per andare in Cicilia, ordinò con assessini catalani e toscani che in Napoli dovessero uccidere il re Ruberto e 'l duca, e mettere fuoco a la Terzana ov'era il navilio; il quale tradimento scoperto, gli assessini presi e giudicati ad aspra morte» (ll. 10, cap. 280).

tuds adoptades per cadascun dels sobirans respecte a la política desenvolupada per l'emperador germànic Enric VII de Luxemburg, que l'any 1310 va descendir a Itàlia amb l'objectiu de restaurar-hi la dignitat imperial.¹⁵⁵ Enric, que es va fer coronar a Roma el 29 de juny de 1312, va rebre el suport del rei Frederic, amb qui ja havia signat una aliança pels volts del març d'aquell mateix any i a qui havia nomenat, de fet, almirall de l'Imperi.¹⁵⁶ Per contra, Robert va donar suport al güelfisme italià, contrari a qualsevol mena de reimplantació del poder de l'emperador. Era del tot lògic que Robert reaccionés així, atès que l'arribada d'Enric VII podia fer perillar el paper d'àrbitre dels assumptes italians que exercia freqüentment. D'altra banda, el rei de Nàpols era tècnicament un vassall de l'emperador, atès que els comtats de Provença i Forcalquier, que posseïa, eren considerats tradicionalment pertinences de l'Imperi. Al·legant aquest fet, Enric va decidir citar Robert a Roma perquè li presentés homenatge per aquells feus, cosa que l'angeví es va negar a fer. L'emperador va interpretar la negativa com un acte de deslleialtat molt greu i va declarar l'Anjou vassall rebel i traïdor a l'Imperi,¹⁵⁷ condemna que va ser aprofitada per

155. Pel que fa a l'expedició italiana de l'emperador Enric, vegeu Bowsky (1960).

156. Fet i fet, l'aliança entre Enric i Frederic tenia com a objectiu principal deixar immobilitzat Robert de Nàpols: «The main target of the alliance with the Aragonese branch of Sicily was obviously the king of Naples, Robert of Anjou, whom Henry suspected of backing the Guelph offensive. Frederick undertook to supply the imperial army with 700 horsemen and thirty galleys for the period of one year. In return, he was to be given imperial help against all of his enemies, a rather convenient definition for the nominal king of Sicily, Robert of Anjou» (Menache, 2003, p. 165). Sobre el nomenament de Frederic com a almirall d'Enric, vegeu, per exemple, el *Libre de les conquestes de Sicília*: «Emperò lo rey Ffrederich féu ab lo emperador unitat e parentela per la qual tractat fo entre ells que lo dit fill del rey Ffrederich prengué e agués per muller la filla del dit emperador. E lo rey Ffrederich fo fet per lo dit emperador almirall seu» (*Libre de les conquestes de Sicília*, f. 54v).

157. El *Libre de les conquestes de Sicília*, que explica «com tornà la guerra entre los dits reys Ffrederich e Robert», vincula explícitament l'inici de les lluites entre els reis a la qüestió de l'emperador i recull la sentència que Enric VII va promulgar contra el sobirà angeví: «Durant la dita pau entre lo rey Ffrederich de una part e lo dit rey Robert, fill e hereu del dit rey Karles, de l'altra, tornà la guerra entre les parts dessús dites per rahó de l'emperador daval escrit, axí com avant se seguex: ço és, que lo elegit en rey en l'any de la Incarnació de Nostre Senyor MCCCIX fo confirmat e coronat per papa Clement V en l'any de Nostre Senyor MCCCXII, a XXIX de juny de la x^{na} indicció en emperador, lo noble senyor Henrich VII emperador, qui vench de les parts sues de Alamanya per Lombardia a la ciutat de Roma, on fo coronat. E après la sua coronació vench de la dita ciutat a Pisa subjugant e prenent e a les pertinències de la sua senyoria e de l'Imperi sotsmetent en la dita sua venguda Brexa e Milà e Jènova e molts altres lochs, ciutats, viles e castells de Lombardia e de Toscana pertanyens al dit Imperi seu, en l'any del regne seu V, de l'Imperi però primer. E car lo dit rey Robert en tot lo dessús a veniment del dit emperador contrestà tant com poch a aquell emperador, donant a ell e als seus e la host e a tots sos sotsmesos en tot loch tots embarchs e dampnatge que pogué, lo dit rey Robert fo fet públich enamich de l'emperador, per què lo dit emperador, ab çerta, justa e ledesme causa, sentencialment condemnà lo dit rey Robert a XVII dies de maig de la XI indicció, deposant aquell condemnat per la dita sentència de tota honor e dignitat e desliurant e absolvent per aquella matexa sentència tots aquells qui eren obligats al rey Robert de tota promissió, homenatge, sagrament e altres qualsevulla maneres de la obligació dessús dita» (*Libre de les conquestes de Sicília*, f. 50rv).

Frederic com a pretext per a atacar les costes calabreses i emparar-se de la ciutat de Reggio i d'alguns castells importants.¹⁵⁸ No cal dir, doncs, que l'entesa entre Sicília i l'Imperi comprometia seriosament la posició de Robert d'Anjou, tant que, segons la *Nuova Cronica*, l'exèrcit d'Enric hauria desposseït l'angeví de totes les seues terres si l'emperador no hagués mort sobtadament a Buonconvento el 24 d'agost de 1313.¹⁵⁹ Tot plegat indueix a creure que Muntaner responsabilitza Robert d'haver fet el primer pas cap a la guerra en haver conspirat contra l'emperador, amic de Frederic: aquesta seria, per tant, la «gran colpa» de què parla el cronista. Un aval d'aquesta tesi el trobem al capítol 260, en què el de Peralada introdueix una interessant moralització sobre els fracassos dels Anjou a Sicília, destinada tot just al mateix rei Robert: caldrà que aquest, en lloc d'enemistar-se amb els prínceps de la dinastia catalanoaragonesa i deixar el seu fill en guerra amb ells, procure fomentar una relació cordial i harmoniosa entre les dues dinasties, ja que, altrament, un emperador podria baixar a Itàlia novament (Lluís de Wittelsbach, dit el Bavarès, va repetir l'experiència d'Enric VII només uns pocs anys més tard) i tractar de conquistar les possessions angevines, cosa que no s'esdevindria si Robert i els seus hereus es guanyaven l'amistat dels Aragó:

Per què debades se trebayla lo rey Robert, et farà tots temps; per què li saria tengut a mellor seny si en sa vida acostava en bona amor son fill ab sos avoncles

158. La llista que Muntaner dóna dels castells presos per Frederic, a més de Reggio (recordem: el «castell de Santa Àgata, e'l castell de Calana, e la Mota, et Silo, e la Bonayre»), és parcialment confirmada per la versió del *Libre de les conquestes de Sicília*, segons el qual aquesta acció del rei de Sicília va ser motivada per una provocació anterior de Robert d'Anjou, el qual, en conèixer els tractes entre l'emperador i Frederic, va començar una guerra de cors a petita escala contra la navegació siciliana: «Per rahó de la qual unitat fetxa entre l'emperador e lo rey Ffrederich, lo rey Robert començà haver en oy lo rey Ffrederich e inflar contre ell, e los cossaris del rey Robert començaren robar los secilians, no però manifestament, mas paliada, ne generalment, mas especial. E après lo rey Ffrederich, per nom de l'emperador per lo dit offici de l'almirallia a ell comenat, tramès la sua host lo primer dia d'agost de la XI indicció en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor MCCCXII ab les sues galees de Mecina a la ciutat de Rèjol e altres lochs de Calàbria, a assetiar e svehir e pendre aquells per l'emperador; la qual host del rey Ffrederich dins lo mes d'agost obtench per força per nom de l'emperador los lochs de Calàbria devall escrits, ço és, castells e viles: Rèjol, Mota, Sento Nòxet, Camitel-lo, Gatuna, Calana, lo Gil-lo e la Banyara» (*Libre de les conquestes de Sicília*, f. 54v-55r).

159. En efecte, així ho deia Villani: «Questa fu la fine dello 'mperadore Arrigo. E non si maravigli chi legge, perché per noi è continuata la sua storia senza raccontare altre cose e avvenimenti d'Italia e d'altre province e reami; per due cose: l'una, perché tutti i Cristiani, ed eziandio i Saracini e' Greci, guardavano al suo andamento e fortuna, e per cagione di ciò poche novità notabili erano in nulla parte altrove; l'altra, per le diverse e varie grandi fortune che gl'incorsono in sì piccolo tempo ch'egli visse, che di certo si credea per gli savi che se la sua morte non fosse stata sì prossimana, al signore di tanto valore e di sì grandi imprese com'era egli, avrebbe vinto il Regno e toltolo al re Ruberto, che piccolo apparecchiamento avea al riparo suo. Anzi si disse per molti che 'l re Ruberto no-ll'avrebbe atteso, ma itosene per mare in Proenza; e appresso s'avesse vinto il Regno come s'avisava, assai gli era leggere di vincere tutta Italia, e dell'altre province assai» (ll. 10, cap. 53).

et ab sos cusins germans, que si·l jaqueix en discòrdia ab ells; *que, per aventura, de les parts d'Alamanya vendrà emperador qui·l volrà deseretar, et si·l trobava ab amor de la casa d'Aragó et de Sicília, no u faria* [cap. 260].

Els primers enfrontaments descrits per Muntaner a propòsit d'aquesta guerra atribueixen la iniciativa als vaixells napolitans, que van trencar les almadraves per a la pesca de la tonyina dels súbdits de Frederic («galeas del rey Robert li avien trencades les tonayres, e preses lenys de Sicília»).¹⁶⁰ Tot això succeeix abans de l'arribada del gran exèrcit angeví a l'illa, el 28 de juliol de 1314. La *Crònica* es complau a destacar la inoperància de l'enemic i el capteniment de Frederic en tots aquests afers: el rei sicilià, conscient de trobar-se en desavantatge, va evitar en principi la batalla campal contra Robert i, en lloc d'aquella, va plantejar a l'enemic una guerra de desgast, liderada per un petit escamot d'hàbils i experimentats cavallers catalans (el peraladenc Simó de Vallguarnera, Bernat de Sarrià i l'infant Ferran de Mallorca entre ells), que anaven desplaçant-se a les ciutats que Robert es proposava d'assetjar i en dirigien la defensa, amb virulentes *sorties* que anaven minant a poc a poc la moral dels francesos («et d'aquell loch daven molt mal jorn a la host, que tots dies hi farien, e·ls arevataven X o XII vegades lo jorn, e·ls levaven asembles et gents qui anaven a lenya et a erba; sí que en aquesta mala vida estaven, et aquells dintre axí mateix los daven mals dies et males nits», cap. 258). Robert va arribar a posar setge a Trapani, operació en la qual tampoc no va reeixir, perquè, a més dels atacs per sorpresa de l'enemic, els soldats de l'Anjou van haver de fer front a la manca de queviures i a les malalties produïdes per la manca d'higiene del campament, circumstàncies que, a més de provocar molts morts, van accelerar el ritme de les defeccions («en la host del rey Robert eren morts la major part dels bons hòmens, et de cavayl et de peu, et la major part dels cavayls, et que l'estol era quaix desarmat, qui per morts, qui per malauties», cap. 260).¹⁶¹ Llavors Frederic va creure arribat el moment de donar el cop de gràcia als invasors:

160. Episodi reportat amb més detalls pel *Libre de les conquestes de Sicília*: «Ans de sol exit los dits enamichs vengueren a Palerm ab IX galeas e tallaren les tonayres de Térmenes, de Palerm, e aquelles del Castell a Mar del Golf, e de la vila de Tràpena. E puys, ells partents de Palerm, la tonayre de Sent Jordi fo reperada e adobada. E puys fo altra vegada tallada per los dits enamichs, tornats a Palerm lo primer dia de juny de la dita indicció. E mentre que aquell dia les dites galeres estigueren en la mar de la dita tonayre, los palermitans, soptosament, entre tèrcia e migdia armaren III galeas, ab les quals, e ab III galiotes de la guarda dels mecineses, estigueren contra les IX galeres dels enamichs, anants a combatre los dits enamichs entrò lo loch on eren, los quals, tements les forces de les VI galees de Palerm, fugiren d'aquí, no volent haver batalla. E axí, partents de Palerm aquell mateix dia, tornaren a les parts sues del Principat. E en aquell retornament passats per Líper, tallaren, destruïren e cremaren vinyes, jardins e los lochs de fores de Líper» (*Libre de les conquestes de Sicília*, f. 67r).

161. Villani registra també les penúries patides per Robert i els seus homes al setge de Trapani: «a la città di Trapali puose l'assedio per mare e per terra, e quella credendosi di presente avere per trattati fatti prima ch'e' si movesse, da' cittadini di Trapali ingannato tue, che sotto i detti trattati

[E]t lo senyor rey Ffrederich fo vengut ab tot son poder al Munt Sant Julià. Et fo hordonat que les galeas ferissen en tot lo lur estol, e-l senyor rey e-l senyor En Fferrando ab tot lur poder ferissen al setge; e axí, que tots en I jorn serien morts ho preses, aquells del rey Robert. E açò era axí leuger de fer, que a I lehó a devorar III o IIII moltons qui perduts eren [cap. 260].

Quan tot semblava indicar que Robert seria mort o pres, al camp sicilià van arribar uns missatgers tramesos per dues dones notabilíssimes: una d'elles era la reina Sança d'Aragó, esposa de Robert d'Anjou i germana de l'infant Ferran; l'altra era Maria d'Hongria, mare del rei de Nàpols. L'ambaixada contenia una petició de treva, que, en venir d'unes dames com aquelles, unides per llaços de sang tan estrets a la casa d'Aragó, Frederic va acceptar («Què us diré? Que la treva se fermà *per mà de les reynes*, axí con fò emprès, de què foren molt despagats tots aquells de la part del senyor rey de Sicília, et aquells de la part del rey Robert molt alegres, axí con aquells qui-s vehien en cas que no podien escapar que no morissen ho no fossen preses», cap. 260).¹⁶² Muntaner destaca, d'una banda, que, en virtut de l'acord de pau, Frederic va conservar momentàniament els castells conquistats a Calàbria, i, en segon lloc, el paper de mediador que el rei de Sicília va reservar per al seu germà en l'aconseguitment de la pau definitiva: «que ell no-s desexia de res que tengués en Calàbria, sinó axí con lo seyor rey En Jacme d'Aragon tendria per bé» (cap. 260).

En aquest punt la *Crònica* torna a abandonar el relat dels assumptes sicilians, que reprendrà una vintena de capítols més endavant. Efectivament, al capítol 281 Muntaner torna a referir-se als castells de Calàbria controlats per Frederic, i explica que, arran de la treva amb Robert, aquests van ser lliurats als procuradors del rei d'Aragó, el qual va assumir, com demanava Frederic, l'arbitratge de la disputa. El cronista afirma tot seguit que, després d'un temps de reflexió, Jaume II va decidir traspasar la responsabilitat d'aquella decisió al papa, sota unes condicions

fatti fare a posta di don Federigo fu tanto lo 'ndugio della partita del re Ruberto, ch'egli fornì Trapani di gente e di vittuaglia, e rafforzò la città per modo che per battaglia, che più e più ve ne diè il re Ruberto, no-lla poté avere: e per lungo stallo e male tempo di pioggia, e l'oste mal fornita di vittuaglia per lo tempo contrario, grande infermeria e mortalità fu nell'oste. Il re Ruberto veggendo non potea avere la città, né combattere non volea don Federigo co-llui in mare né in terra, fatta fu triegua per tre anni tra-lloro, e così si partì il re Ruberto con sua oste assai peggiorato, e senza nulla acquistare» (ll. 10, cap. 62).

162. L'important paper desenvolupat per Sança en l'aconseguitment de la treva és destacat per Frederic en una carta a Jaume II: «Inter haec insuper generosa domina Sancha, consors prefati hostis, movit verba cum spectabili infante Ferrando, serenissimi domini regis Maioricarum clare memorie filio, consobrino nostro comuni, ut ad sopiendum guerre dissidia et vitandum stragem genicium inter hostem ipsum et nos treuga aliqua ad tempus aliquod haberetur, ideo quod post tractatus hinc inde habitos finaliter est deventum, quod inite et firmate sunt treuge inter nos» (AA, vol. III, p. 278, doc. 124).

especials: l'Església obtindria el control dels castells, però si abans que el pontífex fos capaç de trobar una solució assumible per a les dues parts Robert d'Anjou tornava a atacar Frederic, aquells haurien de ser retornats a l'instant al rei de Sicília perquè els pogués utilitzar contra el seu enemic:

Veritat és que'l senyor rey tenia en Calàbria la ciutat de Rèjoll, e'l castell de Santa Àgata, e'l castell de Calana, e'l castell de la Motha, et la Gathuna et d'altres lochs. Et fo hordonat en les paus que'l senyor rey d'Aragon trachtà et féu entre lo senyor rey de Sicília e'l rey Robert que d'aquells castells et ciutat se fahés ço que'l senyor rey d'Aragon tengués per bé; sí que los dits castells et ciutat de Rèjoll se meteren en man del senyor rey d'Aragó, que y tramès cavallers seus qui per ell ho tengren. Et a poch de temps, ell donà scentència, e volch que aquella ciutat de Rèjoll, et aquells castells et lochs que'l senyor rey de Sicília havia en Calàbria, que fossen liurats al pare sant, et per lo pare sant a qui ell se volgués, et que'l pare sant que'ls tengués en seqüestre, en tal manera que si jamés lo rey Robert venia contra lo rey de Sicília, que ell fos tengut de tornar aquells castells et ciutats al senyor rey de Sicília, et que se'n pogués ajudar [cap. 281].

El papa de què parla aquest fragment de la *Crònica* ja no és Climent V (que havia mort el 20 d'abril de l'any 1314), sinó Jacme Duesa de Càors, que, en arribar al pontificat el 7 d'agost de 1316, va adoptar el nom de Joan XXII. Precisament una de les primeres qüestions que el nou pontífex va haver d'abordar va ser la disputa entre Frederic de Sicília i Robert. En aquest sentit, els *Rerum Sicularum Libri VIII* de Niccolò Speciale reporten que Joan va enviar a la cort del rei de Trinària els seus missatgers, homes astuts i habilíssims oradors, perquè persuadissen Frederic de la conveniència de consignar les fortaleses calabreses a l'Església, que les custodiaria fins que els reis haguessen arribat a un acord definitiu. L'historiador sicilià explica, a més, que els ambaixadors papals van tractar de seduir amb falses promeses de pau el monarca dels sicilians, tot subratllant la voluntat sincera que el papa tenia de posar fi a la pugna que les dues dinasties mantenien, i critica que Frederic, que havia declarat el propòsit d'estar en pau amb els altres regnes cristians, els concedís el que demanaven.¹⁶³ Aquestes acusacions d'inge-

163. Vegeu el text dels *Rerum Sicularum Libri VIII*: «Anno ab Incarnatione Domini MCCCXVII post Clementem praesedit in Ecclesia Sancta Dei Johannes vicesimus secundus. Hic vero anno altero praefectionis suae misit in Siciliam Trecensem Episcopum, Stephanum Sancti Maximiani Abbatem, et Petrum Textorem, viros quidem strenuos et calliditate plurima circumsultos, qui ad Fridericum Regem tunc Messanae longa ducentem oria pervenerunt. Rex illos tamquam Legatos Sacrosanctae universalis Ecclesiae quocunque decuit honore suscepit. Tunc unus ex eis non ignarus verba componere causam dissidii praemissorum Regum ab ipsis primordiis succincte repetens, nunc unum, nunc alterum arguit, et tandem summae commissae Legationis expressit, civitatem Rhegium et castra quae in Calabria Fridericus Rex occupaverat, ad manus Ecclesiae resignari, servanda per eam usque ad pacem in proximo componendam compto sermone poposcit, adiciens ut in designato die ad eundem Summum Pontifi-

nuïtat contra la persona del rei potser no eren del tot injustificades, atès que, en una lletra recollida al *Chronicon Siculum* o *Libre de les conquestes de Sicília*, el rei manifestava als ciutadans de Palerm que, havent constatat que Joan XXII desitjava ferventment reconciliar-lo amb Robert de Nàpols, havia decidit acceptar les seues peticions i confiar-li la possessió dels castells:

E los dits misatgers axí del dit senyor pare sant com del dit senyor frare nostre a la nostra alta trameses, induents nós a ço ab comunes induccions, que deguésem fer assignar les viles, castells e lochs posats en les parts de Calàbria, çanrera sotsmesos a la nostra senyoria, als misatgers del dit senyor pare sant, tenidors per ells per part de Santa Mare Esgleya per ço que la dita Esgleya detarmén e conegue ço que de dret serà, *havem per ço entès, axí per tenor de les lletres del pare sant com per relació dels seus missatgers, que lo dit pare sant desige ab gran desig refermar nós e lo dit senyor En Robert a pau ferma e perdurable, la qual, Déu volent, serà plasent e agradable axí als nostres desigs com als vostres e dels altres feels nostres* [*Libre de les conquestes de Sicília*, f. 68r].

El to escèptic amb què Speciale narra tots aquests moviments diplomàtics del papa es comprèn millor si tenim en compte que la treva acordada va tenir unes repercussions del tot adverses per als interessos sicilians. En efecte, en una carta redactada el 8 de gener de 1322, el rei Frederic posava el seu germà d'Aragó al corrent d'uns successos certament preocupants: amb el beneplàcit del legat pontifici a Calàbria, els oficials de Robert s'havien emparat de Reggio i els altres emplaçaments en litigi, i hi havien fet enarborar el senyal dels lliris del rei Robert.¹⁶⁴ Convé recordar que la *Crònica* de Ramon Muntaner recull també aquest gest de Joan XXII, tot i que l'interpreta d'una manera ben curiosa:

E tantost que açò fo fet, no anà a molt de temps, pus que ls castells tench lo papa, *que'l pare sanct, axí con a sant senyor et a bona fe, pensant-se que mal no'n pogués sortir de negunes de les parts, que ell féu liurar la ciutat de Rèjol e ls altres lochs al rey Robert*. Et con lo rey Robert tench los dits lochs, hac-ne gra plaer; e l senyor rey de Sicília, con ho sabé, fo'n molt despagat, mas emperò hac-s'o a sofferir, et majorment pus era pau entre ells. Sí que en aquesta pau estegren,

cem, quo etiam Robertus Rex convenire debebat, Fridericus ipse propulsis dubiis transfetaret, pacem utrique parti, auctore Domino, convenientem et placidam recepturus. Cumque Legati finem imposuissent, Rex Fridericus se nunquam fuisse causam dissidii pacemque cum omnibus Christianis maxime cupientem testatus est» (RIS, vol. x, col. 1062). Speciale lamenta el fet que el rei Frederic es deixés enganyar tan fàcilment, cosa que va esdevenir perquè el rei va ser mal assessorat o bé perquè Déu ho va permetre per castigar els pecats del poble sicilià («cumque fuisset hinc inde ad utramque partem longis disceptationibus altercatum, sive minus perspicacis consilii defectu contigerit, sive a disponente omnia propter peccata populi, ut magis affligeretur Sicilia, fuerit sic permissum», RIS, vol. x, col. 1062).

164. La carta, redactada en llatí, es pot consultar a Giunta i Giuffrida (1972, p. 184-186, doc. CXXVII).

depús que·ls dits lochs tench lo rey Robert, ben X anys o pus [cap. 281].

Observem que Muntaner sembla estranyament preocupat a declarar (potser amb ironia?) que la decisió del sant pare no estava guiada per cap mala intenció, tot i que el mateix rei de Sicília va declarar en una altra lletra a Jaume II la seua indignació per la manca d'escrúpols amb què Nàpols i Avinyó havien actuat durant el temps de la pau. Segons Frederic, la treva proposada per Joan havia estat només una argúcia, un parany que ni ell ni el rei d'Aragó no havien sabut veure: en realitat, el papa no tenia cap interès a aconseguir una entesa duradora amb la casa de Sicília, i el fet de Calàbria ho provava suficientment. No era ell, per tant, el responsable —acabava dient al germà— de les pèssimes relacions existents entre el regne sicilià i els regidors de l'Església:

Fas-vos a saber, frare e pare senyor, que nós no avem en aquest món a qui deyam fer a saber nostres grans afers sinó a la vostra honrada e kara paternitat, per so qe vós com a savi senyor e hom fasats sobre·ls afers nostres so qe a vós sia semblant de fer, los quals podets segurament tener per vostres. *Cor sapiats, frare, qe nós entenem qe·l papa nos aya enganats a vós e a nós, donan-nos a entendre qe de tot en tot volia fer pau de nós e·l rey Robert*, e sobre so nos envià sos misatges e hordonà qe vos nos enviàsets los vostres ab los seus ensems, so fo N'Arnau Toreles. E siats sert, frare, qe si no·s fos qe N'Arnau Toreles nos dix de part vostra qe·ns conselàvets qe nós hobeisem e consentisem a la volentat del papa, qe nós no aguèrem retuts los castells de Calàbria per neguna rahon. Encara dixeren los misatges del pape qe vós, frare, *fósets miyanser de la dita pau*, e qe sobre so y deviets enviar vostres misatges, con y seria lo rey Robert o sos misatges e los nostres... Ans par qe tota via à volgut continuar en l'engan, envian-nos moltes vegades cartes e faén-vos n'enviar a nós, frare, ab les sues ensems, e qe li tramesésem nostres misatges, q·él volia tractar de pau, e *asò par qe no ho faés per àls sinó per metra-nos en sospita con la part gebelina e qe nós per esperança de la pau nos lexàsem d'ayudar a la dita part gebelina*; qe si él avia volentat de tractar de pau, bé la podia tractar ab vós, frare, qi sóts lo pus covinent miyanser qui y puga éser. *Per qè és manifest a tot lo món q·en loc de tractar de pau, à tractat de gera tota via, e so qe n'és fet tro ara ne·s fa encara, se fa finalment contra nós. E nós veem clarament que érem enganats en fe, con tornaren los misatges nostres, qe puxs qe·l pape no volia o no podia donar pau, paria ver qe·ns degés tornar en nostra posesion et retre-nos los castels de Calàbria [...]. Per qè, frare, si nós no estam ben ab aqèls qui vuy regen l'Esgleya, vós nos en devets aver per escussat, qe ja pots entendre qe no és nostra colpa* [AA, vol. III, p. 383-385, doc. 174].

D'altra banda, la *Crònica* omet igualment qualsevol referència a la sentència d'excomunió que el papa va fulminar contra el rei de Sicília, notícia recollida, en canvi, per Villani, segons el qual va ser Frederic qui, en saber-se traït pels enemics, va decidir trencar la pau amb els rivals:

Nel detto anno MCCCXXI il detto papa Giovanni co' suoi cardinali ordinarono triegua per tre anni dal re Ruberto a don Federigo di Cicilia per potere meglio fornire la 'mpresa di Genova, il detto re Federigo dimandando per suoi ambasciatori pace o triegua di X anni, e Reggio e altre terre di Calavra ch'egli avea rendute in mano del papa, le quali il papa avea rendute al re Ruberto; onde tenendosi ingannato e tradito, si contradisse la detta triegua di tre anni ch'avea fatta il papa, e fece disfidare il re Ruberto: *il papa e' suoi cardinali isdegnati gli diedono sentenza di scomunicazione* [ll. 9, cap. 134].¹⁶⁵

Per la seua banda, Muntaner s'absté en aquesta ocasió de dir-nos qui va fer el primer pas cap a la guerra. Així i tot, el cronista —com ja havia fet a propòsit de les lluites entre Jaume i Frederic— sent la necessitat de justificar el seu silenci:

Et après, axí con lo diable obra en tot mal a ffer, la guerra tornà, d'aquests II senyors. *De qui fo la culpa? A mi no tany que encolpe negun, que d'aytals senyors no-n deu hom parlar mas en tot bé con hom li sab; e axí jo no vull dir ne dich de qual part fo lo tort* [cap. 282].

A pesar d'aquesta nova autocensura, el mateix cronista esmenta una mica més endavant —sense establir, però, cap relació de causa-efecte entre els dos fets— el factor que explicarà la nova situació de guerra oberta entre angevins i siculocatalans: el gibel·linisme de Frederic i l'ajuda prestada per aquest als *fuoriusciti* de Gènova (les famílies Doria i Spinola) contra les ambicions del rei Robert a la Lligúria («Veritat és que el senyor rey de Sicília, axí con aquell qui és tot de la part gibil·lina, ha ajudat a la casa Dòria et d'Espíndola, et a les altres grans casanes qui exiren de Jènova et anaren a Sahona, et de moneda, et de cavalleria, et de galeas et de viandes; axí que Déus et ell los ha sostenguts en la ciutat de Sahona contra la part güelffa, qui era romasa en la ciutat de Jènova», cap. 283).¹⁶⁶ En tot cas, la ver-

165. Cal puntualitzar que, com explica Speciale, Frederic va ser excomunicat per haver-se emparat dels béns eclesiàstics a Sicília, amb l'objectiu que aquests poguessen subvenir a les necessitats financeres derivades del manteniment dels seus exèrcits: «Anno Domini MCCCXXI, cum Romanus Pontifex contra Fridericum Regem et Siculos *propter invasionem bonorum Ecclesiarum* praecipue fulminaret [...]» (RIS, vol. x, col. 1067).

166. Els successos a què al·ludeix Muntaner són la conseqüència de les tensions entre les dues faccions polítiques de més pes a la Gènova de principis del segle XIV: la güelfa (liderada per la família dels Grimaldi) i la gibel·lina (dirigida per les dinasties Doria i Spinola). Aquestes tensions van arribar a un punt crític quan, l'any 1317 i per la força de les armes, els güelfs van expulsar els gibel·lins de la ciutat, com ens conta Giovanni Villani: «Nel detto anno MCCCXVII, a dì XI di settembre, essendo la città di Genova in istato di popolo, ma più v'aveano podere i Grimaldi e' Fiescadori e la loro parte de' Guelfi che gli Ori e' Ghibellini [...] per la qual cosa i Guelfi presono vigore, e furono a l'arme, e feciono capitani di Genova messer Carlo dal Fiesco e messer Guasparre Grimaldi a dì X di novembre MCCCXVII. Veggendo ciò gli Spinoli ch'erano tornati in Genova, che-lla terra era venuta al tutto a parte güelfa, e conoscendo che ciò era fatto per industria e opera del re Ruberto, incontanente s'accordarono con quegli della casa d'Oria e loro amici ghibellini, e si partirono della città senza altro

sió que el llibre dona del conflicte afavoreix decididament el príncep català. Tal com diu la *Crònica*, un gran exèrcit comandat per Carles, duc de Calàbria, fill del rei Robert, desembarcarà a Sicília, però serà eficaçment contrarestat per l'acostumada *guerra guerrejada* dels súbdits de Frederic i ben aviat haurà d'abandonar l'illa («et axí [lo duch] recullí's, et passà-sse'n en Calàbria a la ciutat de Rèjoll, molt despagat. Et dech-ho ésser, que hanc en tota Sicília no poch haver presa una torra, ne casal, ne castell ne vila; et pensà lo gran dampnatge que y havia pres», cap. 282). Com era d'esperar, Muntaner passa novament del relat a la glossa moralitzadora, amb una referència implícita al papa pel seu suport als angevins: hau-

cacciamento, onde appresso seguì grande scandalo e guerra, come per innanzi farà menzione, però che lle dette due case d'Oria e di Spinola erano le più poderose schiatte d'Italia in parte d'imperio e ghibellina» (ll. 9, cap. 87). Els *fuoriusciti* Doria i Spinola es van instal·lar llavors a Savona i, amb l'ajuda dels gibel·lins de la Llombardia, van posar setge a Gènova. A la recerca d'un aliat fort, els güelfs assetjats van donar la senyoria de la ciutat al rei Robert, gest ràpidament replicat pels de Savona, que es van posar sota la protecció (com declara Muntaner) de Frederic de Sicília, que va trametre una flota en auxili dels gibel·lins. El relat del *Libre de les conquestes de Sicília* explica detalladament aquest complex joc d'aliances: «Part les coses dessus dites, l'any propdit en lo començament de la primera indicció [1317], començà a la ciutat de Gènova gran bregua entre aquells qui són dits Grimalts de una part e aquells qui són dits de Òria e de Spíndola de l'altra, tots ciutadans de Gènova. E en aquella bregua, los dits Grimalts pogueren més e gitaren de la ciutat de Gènova aquelles de Òria e de Spíndola, los quals foragitats, faents unió ab hòmens de les parts de Lombardia, anaren ab lurs hosts, e ab XXV de març de l'any de la nativitat de Nostre Senyor MCCCXVIII apleguaren-se a Jènova e assetjaren-la. E tenents aquella assetjada, destrohiren lo rech qui mena la aygue a la dita ciutat, e tenien aquella fort destreta per terra tan solament, donants tots dies batalles e altres mals de guerra a la dita ciutat, axí que, en la fi del mes de juny del dit any, prengueren e obtengueren per força tots los burchs d'aquella ciutat [...]. Dins lo qual temps foren fetes entre les parts batalles, ço és, una fora los murs de Gènova e altre en lo territori de Sahona. E d'aquestes dues batalles aquells qui eren estats foregitats de Jènova obtengueren victòria axí contra los Grimalts com contre la gent del rey Robert. E, d'aquí avant, la ciutat de Gènova se tench e's regí, axí assetjada, per lo rey Robert, e sots senyoria e defençió d'ell [...]. Los dits, però, foregitats, dits gebil·lins, faeren e tengueren son cap en Sahona, continuants tots temps lo dit setge de Jènova de bé en mellor. E faeren unió ab l'alt senyor En Ffrederich, rey de Sicília, appellants e tinents ell en senyor seu, la qual unió fo fermada en temps d'estiu de l'any de la III indicció ladonchs primer següent, en l'any de la nativitat de Nostre Senyor MCCCXX» (*Libre de les conquestes de Sicília*, f. 68r-70r). Confronteu-ho amb l'explicació que el rei de Trinària va donar a Jaume II sobre la seua intervenció en aquesta guerra: a pesar de sentir-se burlat pel papa i Robert en la qüestió dels castells de Calàbria, Frederic havia rebutjat, en principi, la possibilitat de recuperar *manu militari* els territoris perduts; ara, però, veia que Robert aspirava a la senyoria de Gènova i tenia el convenciment que l'angeví i el papa buscaven el suport militar dels genovesos güelfs per a envair de nou Sicília (sospita compartida, de fet, per Giovanni Villani: «quando [Roberto] avesse a cheto la signoria di Genova si credea racquistare la Cicilia e venire al di sopra di tutti i suoi nemici», ll. 9, cap. 92), raó per la qual resultava vital bloquejar els seus projectes i ajudar els homes de Savona, que ja l'havien jurat com a senyor: «Ab tot assò estegem qe no-ns volgem moure en res per veer qè seria, fin en tant qe vengueren los misatges de la part gebel·lina a nós, los quals nos referien d'ayuda, e nós volgem aver nostre consej per respondre a lur reqesta, lo qual consej nos dix qe ara podia tothom conèxer clarament qe la treva qe'l pape avia donada no era antension de fer pau, axí com él avia dit, mas entension de fer-nos major gera ab los genoveses ensems, dels quals genoveses el rey Robert avia presa la seyoria. Per qè, pus la part de fora reperia a nós qe-ls degésem ayudar, qe nós ho devíem fer per enpatxar qe-l dit rey Robert no agés son enteniment» (AA, vol. III, p. 385, doc. 174).

ria valgut molt més que les grans despeses causades per l'enèsim passatge contra Sicília s'haguessen invertit en una croada contra Granada, i no en una altra guerra contra cristians:

Et axí, senyors qui aquest libre hoyrets, pensats lo tresor [et] les gents qui en aquest passatge s'és consumat, quin fruyt ha fet a bén de crestians. Per què, si a Déu plagués, *ne als regidors de la santa fe cathòlica, molt agra més valgut que-s fos despès a honor de la santa fe cathòlica sobre Granada, que là hon s'és despès et consumat. Et creats que aytal fin hi faran tots aquells qui d'aquí avant hi passaran per cor de tolre la ylla al senyor rey de Sicília et als seus, qui a la santa romana Esgleya ne regonexen tot ço en què regonèxer le'n deuen* [cap. 282].

Les maquinacions orquestrades per Robert de Nàpols i Joan XXII seran posades en relleu amb més insistència pels procuradors reials en les seues relacions. Anteriorment havíem vist que un document redactat per a l'ús de l'agent Bernat de Boixadors inculpava el papa d'haver tractat d'impedir el passatge de Sardenya. De fet, els ambaixadors ens presenten sovint aquest pontífex en connivència amb el rei Robert, conspirant contínuament per evitar qualsevol èxit de la casa d'Aragó:

Dominus rex Robertus non dormit nec cessat vestrum propositum impedire. Et de novo ad dominum summum pontificem misit duos embaxatores, ut cum eo procurent quod vestra intencio vel tollatur vel aliquo tempore suspendatur [AA, vol. I, p. 576, doc. 375].

Això ho escrivia el 1322 Bernat de Sarrià a propòsit precisament de la campanya sarda. I un altre informador, Miquel Esteve, exposava a Jaume II tots els temors que el seu projecte de sotmetre Sardenya despertava en l'escena internacional:

Aquest feyt de Cerdeyna ha molt hom desplau, que vós la ajats. Primerament, desplau a molts gebelins per rahon de Pisa. Desplau a güelfs, que no vos volrien per vesí ni que tan prop los fossets, que entenen que la vostra casa deje ésser gebel·lina. *Si desplau al papa et al rey Robert, Déus ho sap!* [AA, vol. I, p. 405, doc. 267].

Però qui ho havia expressat d'una manera més clara era el mateix rei Frederic, per a qui Joan XXII i Robert «són una cosa, axí con se mostra per obra [...]. Et encara ha entès que eylls no sien molt pagats d'aquesta sua conquesta de Sardenya, ans li par que hi metrien tot destorb que poguessen» (AA, vol. III, p. 412, doc. 201). El neguit del papa i els Anjou era, d'altra banda, només una mostra de l'estat d'agitació de les diverses potències mediterrànies, impressionades pel nou cop d'efecte d'Aragó a la Mediterrània. Ens conta Not de Montcada que al mateix

Avinyó tot eren nervis i expectació, i que el rei de França feia guardar les costes del seu regne, inquiet pels grans preparatius de l'armada catalana:

Tota aquesta terra e tothom qui habit ne sie en estes parts *està en gran pahor e gran reguart de la vostra armada e s'ich fan grans messions e grans guardes*, e specialment en tot ço del rey de França, qui stà en frontera de mar e de terra de vos, senyor [AA, vol. III, p. 402, doc. 185].

Vet ací l'acompliment del que Muntaner havia vaticinat en el seu *Sermó*: «De levan a ponen, migjorn, septentrio, / tremblara tota jen qui en subjeccio / de sos payres valens, rey En Jacme, ja·n so» (cap. 272). I sembla que el record de l'estratagema posat en pràctica per Pere el Gran amb l'anada a Alcoll encara obsedia els prínceps de l'època: segons Zurita, el rei Robert es va pensar que potser Jaume II voldria emular l'enginy dels seus avantpassats i, per això, va prendre fortes mesures defensives per tal de neutralitzar un possible atac per sorpresa dels catalans:

El aparato del ejército y armada de mar fue tan grande que puso en mucho cuidado a todos los príncipes y estados de Italia; y señaladamente al rey Roberto, que estaba en esta sazón en la Proenza; y envió luego a Filipo príncipe de Taranto y a Juan príncipe de Acaya, sus hermanos, a Niza para que se embarcasen en las galeras que allí tenía y pasasen a Nápoles a asistir a la custodia del reino. Y no se podía creer que el infante fuese a la empresa de Cerdeña, antes decían que imitaba a sus agüelos, que publicaban un negocio y emprendían otro; y recelaba el rey Roberto que esta armada no fuese contra la señoría de Génova; y por esta causa se despidió la gente de guerra que allí tenía de catalanes y aragoneses [ll. vi, cap. 43].

Joan XXII va desaprovat la intervenció armada a l'illa, al·legant que un rei devotíssim com Jaume no podia desitjar l'escampament de tanta sang cristiana com el que segurament tindria lloc durant la guerra,¹⁶⁷ però encara es va irritar més quan hom li va contar els mètodes que Alfons feia servir per a satisfer els recursos financers que demanava la conquesta. Es tracta d'un episodi que Muntaner també calla, però que no va passar desapercebut per a Giovanni Villani, que a la *Nuova Cronica* relata que l'infant es va apoderar de totes les dècimes d'Espanya (recaptades tan sol·licitament pels col·lectors de Joan) amb la clara intenció de fer-les servir contra els pisans:

Nel detto anno [1325], del mese d'ottobre, Anfus detto infante d'Araona tolse a' collettori del papa che tornavano di Spagna tutti i danari raccolti di deci-

167. Segons Not de Moncada, Joan XXII va dedicar aquestes paraules a Jaume II: «que vós, qui érets tan cathòlich príncep e tan bo crestià, que no deviets voler mort de tanta gent crestiana com en aquest viatge·s podia esdevenir d'amdues les parts, si menys podiets passar» (AA, vol. III, p. 401, doc. 185).

me e di sovenzioni; e dissesi che furono CCm di fiorini d'oro la valuta; onde il papa si crucciò forte. Il re d'Araona mandò a corte suoi ambasciadori, dicendo come la detta moneta volea in presto per la guerra di Sardigna [ll. 9, cap. 335].

Un d'aquests ambaixadors va ser el català Berenguer de Jorba, que, a més, ens va deixar un informe prou detallat de l'entrevista. No cal amagar que ni la mediació de Napoleó Orsini (principal partidari de Jaume a la cort) ni les bones explicacions del diplomàtic van calmar l'iracund Joan XXII, que, si hem de creure l'autor de la relació, va pronunciar les que —de ben segur— eren les paraules més dures i directes que un papa podia dir contra un rei d'Aragó:

E dix:

—*Lo rey d'Aragó no ns fa sinó greuges et vilanies a nós e a nostres clergues, él e sos fills, e puy demanen-nos gràcies!*

—Pare sant —dix ell [Napoleó Orsini]—, hoyats què us diré!

—Dige que-s vule, dige que-s vule! *Que no ns fan sinó vituperis a nós e a l'esglea!* Los clergues an cuyats ociure a Barcelona et anc lo rey no u ha penit, e l'enfant se prees la dècima et trencà les esgleses.

E él li dix:

—No u féu per mal, mas tota Cerdenya perdia, si alò no fos, e féu-o per força de gran necessitat.

E él li girà la esquena e va-se'n, que no li respòs [AA, vol. II, p. 827, doc. 512].

S'ha de dir, finalment, que la cort avinyonesa no va acollir amb excessiva joia el triomf aragonès a Sardenya: l'ambaixador Ferrer d'Abella, per exemple, afirma que, en assabentar-se de la victòria de l'infant a Lucocisterna, alguns dels membres més destacats del col·legi (i possiblement el papa entre ells) es van tancar a les seues habitacions i van passar molts dies udolant i plorant la notícia «ut parturientes» (AA, vol. I, p. 620, doc. 394).

Comptat i debatut, els capítols immediatament posteriors al fracàs de la croada contra Catalunya ens transmeten la imatge d'un pontífex romà perfectament conscient del greu error que va suposar l'excomunió de Pere el Gran per Martí IV i també de la necessitat d'arribar a un acord de pau estable amb la nissaga dels comtes reis («A Déu plagués que ells fossen reconciliats de la Esgleya! [...] Et Déus perdó a papa Mertí, qui axí los tragué de gràcia de la santa Esgleya», es lamenta el papa muntaner, cap. 149). És aquest canvi d'actitud el que mena a la firma del Tractat d'Anagni, del qual la *Crònica* presenta un resum tendencios que obvia algunes de les repercussions que va tenir per a Jaume II el Just, com el fet que l'aliança amb Nàpols i la Santa Seu va acabar implicant el sobirà d'Aragó en una guerra contra el seu germà Frederic, rei de Sicília. En aquest sentit, no ens ha d'estranyar el fet que Muntaner, en altres ocasions tan sol·lícit a l'hora de denun-

ciar el partidisme que impulsa les accions del papa, opte per guardar silenci a propòsit d'aquests afers («paraules hi ha qui no han respost», cap.186), tenint en compte que el fet de posar de manifest l'entesa entre Jaume, el papat i els Anjou i presentar el rei d'Aragó enfrontat a Frederic hauria compromès greument la visió d'una dinastia unida i en perfecta harmonia que el llibre ens vol fer arribar. Muntaner, doncs, s'estima més l'autocensura allà on altres cronistes favorables a la causa catalanoaragonesa vehiculen una versió que disculpa l'actuació de Jaume II i converteix la guerra fratricida en un estratagema perfectament calculat per l'astut monarca aragonès, que sap conjugar hàbilment la lleialtat deguda a l'Església amb els interessos familiars i, àdhuc, amb els de la mateixa Corona d'Aragó. Notem, encara, que la versió d'aquestes fonts té el suport d'una part de la documentació conservada, si més no.

Bé que d'una manera més succinta, Muntaner tornarà a fer-se ressò dels afers sicilians als darrers capítols de la *Crònica*, concretament de les disputes entre Robert d'Anjou i el mateix Frederic de Sicília. Notem que el text sembla contradir-se en aquest punt, ja que, si bé al capítol 282 el cronista sembla resistir-se a dir-nos qui va tenir la culpa del començament de la guerra («De qui fo la culpa? A mi no tany que encolpe negun [...] e axí jo no vull dir ne dich de qual part fo lo tort»), una mica abans s'afirma que les treves entre les dues monarquies es van trencar «en gran colpa del rey Robert». D'altra banda, hom esmenta alguns dels esdeveniments que van donar lloc al conflicte, com ara el fet que Joan XXII hagués fet consignar al rei Robert els castells que Frederic posseïa a Calàbria, acció que un Muntaner potser excessivament prudent sembla disculpar (ho va fer «a bona fe, pensant-se que mal no'n pogués sortir de negunes de les parts»), tot i que va ser interpretada per Frederic com una traïció evidentíssima. En tot cas, la versió dels fets oferta per Muntaner deixa prou clar que Déu i la raó estan de part dels sicilians, capaços de superar una i altra vegada les forces d'invasió reclutades pel rei Robert amb el suport del papa. De fet, el de Peralada aprofita el fracàs angeví per a fer una advertència directa a la cúria apostòlica: convindria que aquesta, en lloc d'esforçar-se inútilment a atacar els súbdits de Frederic, que són bons cristians i obedients als preceptes de l'Església, dediqués el seu tresor a promoure una croada contra els infidels («Per què, si a Déu plagués, ne als regidors de la santa fe cathòlica, molt agra més valgut que's fos despès a honor de la santa fe cathòlica sobre Granada, que là hon s'és despès et consumat», cap. 282).

El recurs a la dissimulació i al maquillatge dels fets històrics amb intencions apologetiques és igualment un element clau en la narració que Muntaner fa de l'expedició a Almeria de Jaume II. En efecte, el cronista converteix una campanya militar poc reeixida en una successió de gestes protagonitzades pels catalanoaragonesos, en inferioritat de condicions, i atribueix la responsabilitat del fracàs final de l'operació al rei de Castella, la mesquinesa del qual s'oposa al zel desinteressat

amb què Jaume es capté durant l'empresa. Per tot plegat, l'episodi almerienc esdevé un exemple que corrobora la tesi segons la qual els monarques de la casa d'Aragó són els millors defensors de la cristiandat («E axí podets entendre lo senyor rey d'Aragon si és volenterós de créxer et de muntiplicar la santa fe cathòlica», cap. 247). Naturalment, aquest missatge té sovint un destinatari molt concret: el papa, el qual, lluny de comprendre que donar suport al rei d'Aragó significa procurar el bé de l'Església, segueix posant entrebancs a les seues aspiracions polítiques, ni que aquestes tinguen com a objectiu els enemics de la vertadera fe. Un exemple d'això darrer el tenim al capítol 229, on s'explica que Avinyó descarta donar suport a les accions de la Companyia Catalana contra els Paleòleg bizantins, decisió que hom relaciona, ben significativament, amb la negativa de Martí IV a subvencionar la croada de Pere el Gran a Tunis («que'l papa ne la casa de Ffrança no li donaren secors negun, ans li'n digueren del tot de no. E con al senyor rey En Pere ne dix de no lo papa, con era a Lcoyl, asmar podets con volrien que la casa d'Aragó anàs molt avant per lur secors», cap. 229).

8. L'èpica, el roman i l'estil formulari de Ramon Muntaner

8.1. LA CULTURA LITERÀRIA DE RAMON MUNTANER

La segona dècada del segle xx, en l'àmbit de la filologia i la història de la literatura catalanes, va veure l'aparició i el desenvolupament d'una sèrie de teories que defensaven l'existència de fragments de cançons de gesta prosificats dins les pàgines de les principals cròniques catalanes medievals.¹⁶⁸ És ben conegut el *background* ideològic en què es van desenvolupar aquestes teories, fruit d'un enfocament nacionalista que, segons la concepció romàntica, associava l'èpica al naixement i a la formació de l'esperit dels pobles. La crítica moderna, però, ha qüestionat ben sòlidament l'existència d'una poesia epicopopular oculta en les pàgines de les cròniques.¹⁶⁹

I, tanmateix, això no vol dir que, en casos com els de Desclot o Muntaner, hàgem de negar qualsevol vincle entre el món de les cròniques i el de l'èpica: sols que aquests vincles cal buscar-los més aviat en el pla de l'estil (Miquel Sobré, 1979), que, com veurem, resulta indestriable de la manera com els cronistes perceben els fets que ens reconten. En bona part, la influència de l'èpica en l'escriptura de les cròniques és un producte de la formació cultural dels seus autors,

168. En concret, va ser Montoliu (1922a, 1922b, 1925 i 1928) qui, a propòsit del *Llibre dels fets* de Jaume I, es va convertir en el principal defensor d'un corrent crític que, amb més o menys matisos, va ser seguit per no pocs editors i estudiosos de la historiografia catalana medieval, que van postular també l'existència de prosificacions de textos èpics en les cròniques de Bernat Desclot i Ramon Muntaner, i es van dedicar a restituir els fragments teòricament manlevats a les cançons de gesta a la seua forma original versificada (vegeu, a tall d'exemple, Soldevila, 1925a, 1925b i 1958a).

169. Així, les aportacions de Pujol (1991, p. 49-72) i Asperti (1993) han posat en relleu amb arguments de caire lingüístic i mètric l'arbitrarietat dels mètodes versificadors emprats en les reconstruccions dutes a terme per la crítica anterior, algunes de les quals ens menen gairebé al camp de la recreació literària.

que, com la d'altres historiadors europeus en llengua vulgar del segle XIII —Geofroi de Villehardouin o Martino da Canale, per exemple—, incloïa ben segurament els grans ítems de la matèria de Bretanya i la de França: *chansons de geste* i *romans* en prosa o en vers. Prenem en consideració, per exemple, el cas de Ramon Muntaner. Al llarg del seu llibre hi ha tot de senyals explícits que ens permeten de fer-nos una idea bastant ajustada de quin devia ser el seu bagatge de lectures. El més clar el tenim en el *Sermó* inclòs al capítol 272, una peça que reproduïx el model del sirventès de tema bèl·lic de la tradició provençal i que és bastida damunt la melodia del *Gui de Nanteuil*, una cançó de gesta del segle XIII que narra el conflicte feudal entre l'heroi Gui de Nantes i l'emperador Carlemany:

En nom d'aycell ver Deus qui fe el ceel e-l tro,
en son de Gui Nantull faray I bell sermo
[cap. 272].

Un segon indicador es troba al capítol 128, que conté un bellíssim elogi d'un dels guerrers més destacats de les campanyes dels reis catalanoaragonesos a Sicília, en Guillem Galceran de Cartellà, senyor d'Hostoles i Pontós i comte de Catanzaro, del qual Muntaner diu això:

Et d'aquest rich-hom, En Guillem Galceran, se pogra aytan gran libre fer
de les proees que ell féu, con féu de Lansallot del Lach [cap. 128].

El llibre al·ludit per Muntaner en aquest fragment és ben segurament l'extensíssim *Lancelot* en prosa, obra coneguda des de ben antic a Catalunya (Bohigas, 1982). I una mica més endavant veurem que, en encarir les gestes dels germans Bernat i Vidal de Sarrià, el cronista de Peralada torna a servir-se d'un referent literari, en aquest cas el *Jauffré*, l'únic *roman* artúric en vers occità que s'ha conservat, datable entre finals del segle XII i principis del segle XIII:

[Q]ui segurament podi-om dir que ells eren II germans, la I per nom lo dit
En Bernat de Sarrià, qui era major de dies, e l'altre En Vidal de Sarrià, que
de cadascun —con vos diguí davant d'En Guillem Galceran— pogr-om fer, de
lurs proees et cavalleries et de tots fets d'armes, major libre que no és lo *Libre
de Jauffré* [cap. 148].

Muntaner torna a referir-se a la mateixa obra en aquest altre exemple, on la lloança ja no va dedicada a cap prohom concret, sinó a la col·lectivitat de súbdits —catalans i aragonesos— que formen l'exèrcit reial:

Què us diré? Que si tot vos ho volia per ordre comptar, con yo altres vegades
vos he dit davant, no basteria paper: que tantes de cavalleries et de fets

d'armes s'i fahien en los lochs que prenién, que en neguna història del món no hoís de majors meraveyles que les gents qui eren ab lo senyor inffant e l'almirayl fahien; que C, entre richs-hòmens et cavallers, de cathalans et d'aragoneses, havia en aquella cort que de cascun d'ells, de lurs prohees et cavalleries, pogra hom fer major romans que no és aquell de *Jauffré*; et puy, oltra los C, vos en poriom dir mil de peonada semblantment [cap. 116].

A més de l'èpica i dels *romans*, una tercera manifestació literària desfila per les pàgines de la *Crònica*: la poesia trobadoresca. Al capítol 37, en explicar quina va ser la raó que va motivar Pere el Gran a preparar la guerra contra Carles d'Anjou —l'estat d'abatiment en què la seua esposa Constança va caure arran de la mort dels seus parents Manfred i Conradí a mans del francès—, Muntaner cita uns versos del trobador occità Guillem de Montanhagol (segle XIII) —o això és el que ell es pensa—:

Et axí lo senyor rey En Pere amava més madona la reyna que res qui fos e-l món; per què cascú se pot pensar, con era ab ella, quin trebayl sofferia. Que a cascuns vaja lo cor ço que dix En Muntanyagol:

Bé ha prop la guerra cell qui l'à enmig del sòl,
et pus prop l'à qui l'à en son coxí.

E axí, lo senyor rey consentia. Un plant de madona la reyna dins lo cor li cavava; per què, tots perills pensats, en son cor se pensà que la venjança se faés per ell [cap. 37].

Sols que aquests versos no pertanyen pas a Montanhagol, sinó a un altre trobador coetani, Peire Cardenal: formen part del poema *Las amairitz, qui encolpar las vol*, que glossa els perills a què s'ha d'enfrontar el marit que faça la contra a la seua esposa —en aquest sentit, la citació encaixa molt bé en el missatge que el cronista ens vol fer arribar:

Prop a guerra qui l'a en miech son sol,
e plus prop l'a qui l'a a son coissi;
quan lo maritz a la molher fai dol,
aquilh guerra es pieitz que de vezi!
[Riquer (ed.), 1979, vol. iii, p. 278].

Tot plegat indueix a creure que la de Ramon Muntaner devia ser una cultura literària marcadament oral. Aquesta circumstància sembla haver condicionat, si més no, la manera com el de Peralada va concebre la relació amb els receptors del seu llibre: de fet, tot i tractar-se d'un text escrit, la *Crònica* reclama, més que uns lectors, uns oïdors (Fuster, 1977, p. 36). Basten uns pocs exemples per a contrastar aquesta asseveració:

Et axí, per amor de Déu, a vosaltres, *senyors qui aquest libre hoÿrets*, vaje-us lo cor en aquestes dues coses senyelladament, e axí con vos vendrà davant metets-ho en obra; et Déus adressar n'à mils tots vostres fets [cap. 1].

Per què *vosaltres que hoÿrets aquest libre*, qui no sabets lo poder qual és del senyor rey d'Aragó, pensats qual és, que en veritat forts seria que'l rey de Ffrança hi pogués bastar [cap. 23].

Per què, *senyors qui hoÿrets aquest libre*, vaje-us lo cor que en vostres consells hajats richs-hòmens, cavallers, et ciutadans, et totes altres maneres de gents, entre-ls altres, antichs... [cap. 72].

Per què cascuns de vosaltres *qui aquests miracles hoÿrets*, creats que axí fo manifest et palès [cap. 172].

Et axí, *senyors qui aquest libre hoÿrets*, pensats lo tresor et les gents qui en aquest passatge s'és consumat, quin fruyt ha fet a bén de crestians [cap. 282].

E axí, *senyors qui aquest libre hoÿrets*, vaje-us lo cor al poder de Déus [cap. 287].

No és difícil endevinar, d'altra banda, quina classe d'auditori devia tenir *in mente* el de Peralada: nobles (vinculats o no amb la reialesa), cavallers i altres veterans endurits en l'exercici de les armes que s'agradaven d'escoltar els relats dels fets dels grans guerrers. També aquests «senyors» devien estar més familiaritzats —almenys en la majoria dels casos— amb les sessions de lectura col·lectiva, en veu alta, que amb la lectura individual. A més, i com assenyalen les *Partidas*, l'èpica i les històries de batalles de les cròniques resultaven molt profitoses per a analitzar l'esperit bel·licós d'aquests cavallers, que hi trobaven una font d'inspiració, d'emulació, que els animava a realitzar les seues pròpies gestes:

Apuestamiento tovieron por bien los antiguos que feciesen los caballeros estas cosas que dichas habemos en la ley ante desta: et por ende ordenaron que así como en tiempo de guerra aprendian fecho darmas por vista et por prueba, que otrosí en tiempo de paz lo aprisiesen por oida et por entendimiento: *et por eso acostumbraban los caballeros quando comien que les leyesen las hestorias de los grandes fechos de armas que los otros fecieran, et los sesos et los esfuerzos que hobieron para saber vencer et acabar lo que querien*. Et allí do non habian tales escripturas facienselo retraer a los caballeros buenos et ancianos que se en ello acertaron; *et sin todo esto aun facien mas que los juglares non dixiesen antellos otros cantares sinon de gesta, o que fablasen de fecho darmas. Et eso mesmo facien que quando non podiesen dormir, cada uno en su posada se facie leer et retraer estas cosas sobredichas: et esto era porque oyendolas les crescian los corazones, et esforzabanse haciendo bien queriendo llegar a lo que los otros fecieran o pasara por ellos* [part. II, tít. XXI, L XX].

8.2. LES APEL·LACIONS AL RECEPTOR

Les apel·lacions al receptor que omplen les pàgines de la *Crònica* constitueixen probablement el deute més ostensible de Muntaner amb l'estil èpic i la tradició oral. Cèlebre és el seu «Què us diré?», fórmula emprada a bastament pels joglars en les seues cançons de gesta, com proven els següents exemples, pertanyents a les *chansons* franceses *Garin le Loherain*, *Gaufrey*, *Huon de Bordeaux*, la *Chanson de Jérusalem* o la *Chanson d'Antioche*:

Ainc ne finèrent, si vinrent à Chaulni;
as escuiers le firent assaillir,
que vous diroie? que le chastel ont prins,
trente prisons ont envoié Pepin
[*Garin*; Paris (ed.), 1833-1835, vol. I, p. 276-277].

Par la mer ont nagié, moult orent bon oré;
et je que vous diroie? Tant ont paien siglé
qu'au port de Honguerie sunt paien arivé
[*Gaufrey*; Guessard i Chabaille (ed.), 1859, p. 47].

Dist Gerars: «Sire, entendés ma raison:
vous m'adoubastes, que de fi le set on,
et me cauçastes mon doré esperon.
Que vous diroie? Je sui vos liges hon,
et si ne cache envers vous se bien non»
[*Huon*; Guessard i Grandmaison (ed.), 1860, p. 281].

Et jou que vous diroie? Ancois les XV dis
ot l'amiraus ses homes et sa jent si ralis,
par X fois sont CM des homes Antecris
[*Jérusalem*; Thorp (ed.), 1992, p. 280].

Et jo que vous diroie? Cinq en a mors jetés.
Chascuns des autres Turs est en fueies tornés
[*Antioche*; Paris (ed.), 1848, vol. I, p. 224].

Com fa notar Riquer (1980, vol. I, p. 458), el «Què us diré?» va passar dels poemes èpics als *romans* i d'ací a altres manifestacions de la prosa medieval, com la historiografia. Així, al costat d'obres com el *Lancelot* o el *Tristan* en prosa, no ens ha de sobtar retrobar la fórmula en la narració de la quarta croada de Geoffroi de Villehardouin o en el relat de les campanyes de l'Imperi llatí de Constantinoble d'Henri de Valenciennes:

Que vous diroie je? La feste fu seüe et racontee par tout le roiaume de Logres entierement et pour ce i vinrent tout li cevalier et povre et rice, que nus n'i remest ne dame ne damoisele autresi. A cele feste vint li cevaliers ki maris estoit de la dame dont je vous ai conté que li rois Uterpandragon amoit tant [...]. *Que vous diroie je?* A cele feste parla tant li rois a la dame qu'ele dist qu'ele voloit bien avoir s'amistié et sa compaingne, se on le peüst faire en tel maniere que ses maris ne le seust. *Que vous diroie je?* Tant fist li rois Uterpandragon k'il ot la dame et le connut [...] [*Tristan*; Curtis (ed.), 1963-1985a, vol. 1, p. 202].

Que vous diroie-je plus? Quant il furent tout desconfi, nostre Sires envoa si grant plentés de tous biens en nostre ost, que tout furent de joie raempli. Cele nuit n'orent en l'ost fors que grant joie et grant solas [...]. *Que vous diroie-je de plus?* Nostre gent vint à Crucemont, et assureèrent la ville et le castel [...]. Et chil Esclas, por chou que il vouloit avoir la force et l'aide de l'empereour Henri, il envoa à lui por pais faire [...]. *Que vous diroie-jou?* La pais fu faicte et confremée [Henri de Valenciennes, 1948, p. 100].

Els usos que Ramon Muntaner dóna a la fórmula —i a les seues variants: «Què us iria pus parlant d'aquest fet?» (cap. 70); «Què us en faria pus longues noves?» (cap. 89)— no difereixen gaire dels que podem apreciar en les cançons, els *romans* o les altres cròniques, i són relacionables amb el desig de l'autor d'escurçar el relat.¹⁷⁰ En efecte, Muntaner l'aprofita per a presentar-nos directament la conseqüència o el desenllaç d'algun fet, o per a afegir una darrera consideració de caràcter conclusiu a un raonament. A més, la fórmula li permet d'introduir noves dades en la narració i fer-la progressar amb més lleugeresa:

Et axí lo dit Corral [...] complí tot ço que·l dit senyor En Pere li avia manat et encara molt més. *Què us diré més?* Que ell mès lo dit Mirabossach per rey et per senyor en Tunis, enaxí que en aquella manera que·l senyor rey En Pere hac dictat [cap. 31].

Sí que con fo tornat desà mar, la guerra tornà de la santa Esgleya et d'ell, ço és a saber, guerra ab los regidors de la santa Esgleya. E axí mateix vos dich que no sabrets la colpa d'esta guerra de mi, per què vench ne per qui: no és dat a mi que·n deja parlar. *Què us diré?* Que tant durà la guerra con ell visqué [cap. 32].

Et con assò fo fet, host feta, anaren là hon franceses havia, enaxí que per tota Sicília anà la veu, e aytant con la veu anà, aytans ne mataren. *Què us diré?* Que tota Sicília se reveylà contra lo rey Karles a colp, et mataren tots quants franceses pogueren trobar, axí que hanc I qui fos en Sicília no n'escapà [cap. 43].

170. «Aquesta interrogació sol trencar el fil d'una narració que podria esdevenir llarga o enutjosa, amb la finalitat d'introduir-hi una pausa i darrera aquesta oferir una mena de resum» (Riquer, 1980, vol. 1, p. 458).

Què us diré? Que en tots los dits lochs, axí con de marines com dintra terra, hordonà lo dit senyor rey que espegassen los fets et lurs companyes, en tal manera que-l jorn que ell hac donat foren tuyt, axí de mar con de terra, qui a Tortosa qui a Port Ffangós. *Què us en faria majors noves?* Que axí vengueren tuyt ab bona volentat, que aquells qui devien manar C cavallers e peons ne amenaven dos tants, que mal lur grat los segien et no volien sou negun [cap. 48].

El desig de concisió de l'autor es fa encara més palès en el següent passatge: Muntaner, que considera que ja ha estat encarint suficientment els festejos organitzats per Jaume I d'Aragó en honor del seu hoste Alfons de Castella, ens diu que no vol allargassar-se més sobre la qüestió, perquè altrament no acabaria mai:

Què us diré? XV dies tots entegres durà la festa en València, que hanc ministrat ne altre no y féu obra, ans tots dies refrescaven los jochs et les dançes; e-ls babans et les racions que-l senyor rey d'Aragó fahia donar a les gents del rey de Castella seria una meraveyla de hoyr. *Què us diré? Que qui comptar-vos-ho volia tot, seria cosa que alargaria la mia matèria et vendria tart al meu propòsit* [cap. 23].

Com es pot apreciar, el «*Què us diré?*» precedeix en aquest cas una altra fórmula d'abreujament ben tradicional. Vegeu, a tall d'exemple, els següents passatges del *Lancelot* en prosa, la compilació artúrica de Rustichello de Pisa o les *Chroniques* de Jean le Bel, on els autors també declaren en termes semblants la seua intenció d'evitar l'allongament de la matèria:

[S]i trouverent mainte bele aventure dont li contes se test ore, *por ce que trop seroit longue l'estoire, se il devisoit tout* [*Lancelot*; Micha (ed.), 1978-1983, vol. v, p. 60].

Mes de ce que il leur advint en celle voie ne feray ore mencion, *pour ce que trop seroit longue matiere* [Rustichello; Bartoli (ed.), 1878-1889, vol. III, p. 268].

Moult longue chose seroit à raconter tous leurs conseilz et leurs parolles [Jean le Bel, 1863, vol. I, p. 143].

Muntaner deixa anar en les pàgines del seu llibre altres preguntes retòriques —no tan conegudes, però, com la que acabem de comentar. Així, el cronista recorre a la fórmula «*Mas, què valch?*» quan ens vol fer entendre la inutilitat dels esforços d'algun personatge o grup de personatges, usualment guerrers que, tot i veure a la clara que tenen la batalla perduda, tracten de resistir l'empenta dels enemics fins a la darrera gota de sang:

Et aquells de la host del comte d'Elençó levaren-se, que no-s saberen què-ls era esdevengut; et los almogàvers et cirvents feriren en ells, que sol I no-n podia

escapar. Et aquells qui foren hordonats de anar a la posada del comte d'Elençó, anaren et feriren vigorosament. Et çertes aquells agueren gran affany, que ben trobaren CCC cavallers a peu, tots armats, qui guaytaven lo comte. *Mas, què los valch?* Que tantost foren espegats [cap. 70].

Et con aquelles agueren escombrades, no pogueren pendre a la galea del príncep ne les altres qui entorn li eren; tant honrat hom de paratge hi havia, que tuyt volien abans morir que veure lo príncep pres. *Mes, què valch?* Que a la fin no pogueren durar, et moriren la major part de tots los comtes et barons et hòmens de paratge que y havia [cap. 113].

La interrogació és remissiva de les que hom pot trobar als textos èpics. Així, en la *Chanson de Roland* l'autor utilitza una expressió ben semblant en lamentar-se de la trigança del temerari Rotllan a fer sonar el corn per reclamar la presència de Carlemany a la batalla de Roncesvalls: tot i marxar a corre-cuita, l'emperador i els francs ja no arribaran a temps de salvar-lo de les hordes dels infidels:

Li empereres chevalche irèement,
e li Françaïs curuços e dolent:
n'i ad celoi n'i plurt e se dement,
e priënt Deu qu'il guarisset Rollant
josquë il vengent el camp cumunement:
ensembl'od lui i ferrunt veirement.
De ço qui calt? Car ne lur valt niënt:
demeurerent trop, n'i poedent estre a tens
[Short (ed.), 1990, p. 138].

I una mica més endavant, el text es plany que, tot i que la ferotge resistència d'Oliver i Rotllan fan fugir el rei pagà Marsili, al camp de batalla resta encara el seu oncle, un poderós califa, que compta amb un exèrcit molt superior al dels cristians:

De ço qui calt? Fuït s'en est Marsilies,
remés i est sis uncles l'algalifes
[Short (ed.), 1990, p. 142].

Naturalment, hom retroba fàcilment la fórmula en les pàgines dels altres cronistes medievals: llegiu els següents passatges d'Henri de Valenciennes i del *Livre des faits du bon messire Jehan le Maingre, dit Boucicaut*:

Adonc s'esmu de Salembrie, et chevaucha li emperères tou adières avant contre Comains et Blas, et tout adières croissoit li os de jor en jor. *Que vault chou?* Tant erra qu'il vint en uns prés par delà Andrenoble [Henri de Valenciennes, 1948, p. 170].

Hélas! *Mais que leur valoit ce?* Une poignée de gens estoient contre tant de milliers [Lalande (ed.), 1985, p. 110].

De vegades Muntaner arriba a avançar-se als possibles dubtes de l'auditori sobre algun detall de la narració, bo i formulant la pregunta que hom podria esperar que ens féssim en cada cas i responent-la tot d'una. Aquest procediment es tradueix, novament, en l'adopció d'una estructura formulària per part del cronista:

Emperò, *si a mi ho demanassen, yo·ls respondria* rahó que ells me'n tendrien per escusat [cap. 19].

Et si negun me demana: «En Muntaner, ¿quines gràcies coneixets vós que fan més los senyors del casal d'Aragó a lurs sotsmeses que los altres?», *yo us ho diré* [cap. 20].

Et si·m demanats qui eren ne de quals gents, *yo us ho diré* [cap. 54].

Et si·m demanats quantes galeas hi avia de cascun loch, *jo us ho diré* [cap. 67].

Et als cuns diran: «Con se'n passa En Muntaner axí sumàriament d'aquests fets?». *Et si a mi ho deÿen, yo diria* que paraules hi ha qui no han respost [cap. 186].

Compareu els exemples anteriors amb aquests altres, extrets de l'*Estoire del Saint Graal* de la compilació artúrica coneguda com a *Vulgata*, la *Queste-Mort* de la versió post-*Vulgata* i el *Tristan* en prosa:

Et se aucuns venist avant et me demandast en quel terre il estoient, *jou li responderoie* quil estoient en Egypte, a vne cite que on apeloit Tosquehan [*Estoire*; Sommer (ed.), 1909, p. 164].

Et se nus me demandast ou ce fu, jou li diroie ensi com l'*Estoire del Saint Graal* le tesmoigne que [...] [*Estoire*; Sommer (ed.), 1909, p. 213].

Et si aucuns venoit avant qui me demandast pour quoi li chevaliers errant n'aloient droit a Corbenic quant il savoient bien que li Sanz Grahal i estoit, *je respondroie* que [...] [*Queste-Mort*; Bogdanow (ed.), 1991, vol. III, p. 243].

Et se aucuns venoit avant, qui me vousist dire que Perceval li Galois, qui fu ses freres, ne valut mie pis que lui, *ge diroie* que si fist [*Tristan*; Curtis (ed.), 1963-1985b, vol. III, p. 133].

8.3. MECANISMES DE TRANSICIÓ

A banda de les apel·lacions als oïdors, un altre fenomen que connecta l'escriptura de Ramon Muntaner o la de Bernat Desclot a l'art dels joglars i els *romans* és l'ús de fórmules associades a una sèrie de mecanismes relacionats amb la disposició i el travament de la matèria narrativa. Aquests mecanismes, que responen fonamentalment a tres tipus —de transició, de recapitulació i d'anticipació—, són fàcilment retrobables en la prosa historiogràfica en romanç dels segles XIII-XIV (Schön, 1960; Beer, 1968; Gómez Redondo, 1986-1987).

Considerem, en primer lloc, l'aparició en la *Crònica* del peraladenc de les fórmules de transició o entrellaçament (Vinaver, 1971, p. 68-98), que permeten a l'autor variar l'assumpte de la narració i relatar uns altres fets poc o molt vinculats amb la trama que acaba d'abandonar. El fenomen es pot veure, per exemple, al final del capítol 31: Muntaner, que tot just ha narrat l'èxit d'una ràtzia d'en Conrad Llança per les costes del nord de l'Àfrica, deixa de parlar-nos d'aquest almirall siculocatalà i ens anuncia que d'ara endavant tractarà les vicissituds d'un altre grup de personatges, l'emperador Frederic II de Hohenstaufen i els seus descendents:

Ara lexaré a parlar d'ell, que bé m'i sabré tornar con loch et temps serà, et parlaré de l'emperador Ffrederich e de sos fills [cap. 31].

Com es pot apreciar, el canvi de tema (marcat pels verbs *leixar* i *parlar*) s'acompanya en aquest cas d'un breu comentari de to justificatiu: Muntaner explica que es pot permetre d'obrir un nou front narratiu, perquè serà capaç de reprendre el fil del que ara deixa quan resulte escaient (efectivament, la *Crònica* tornarà a abordar, quatre capítols després, els fets de la Corona d'Aragó, i l'autor indicarà de nou el canvi amb una altra fórmula de transició: «E d'açò lexaré ara a parlar, cor bé hi tornaré con serà loch et temps, et tornaré a parlar del senyor rey En Pere d'Aragon», cap. 35). Convé advertir que l'afirmació «bé m'i sabré tornar», que el cronista fa servir en més casos (cap. 22, 76, 81, 215 i 219), té un marcat caràcter formulari. Compareu el passatge amb els següents exemples, extrets dels poemes èpics *Huon de Bordeaux* i *Les enfances Guillaume*:

*Or vous lairai de Gerardin ester;
quant tans en ert, bien sarai retourner.
Si vous dirai de Huon le menbré
[Huon; Guessard i Grandmaison (ed.), 1860, p. 74].*

*Or vous lairai chi des François ester;
quant tans sera, bien sarai retourner;
si vous dirai d'Agrapart le dervé
[Huon; Guessard i Grandmaison (ed.), 1860, p. 187].*

*Ici lairons de la pucele ester
 et de l'anel ke li fut presanteiz;
 kant leus en iert, bien en savronz conter.
 Or redevons de Guillaume chanter
 [Enfances; Henry (ed.), 1935, p. 60].*

*Or lairons ci dou roi Thiebaut ester;
 kant leus en iert bien i sarons aler;
 or redevons de Guillaume chanter
 [Enfances; Henry (ed.), 1935, p. 96].*

Molt freqüentment, Muntaner aprofita l'entrellaçament per a referir fets que han esdevingut en fronts diferents i de manera quasi simultània. La tècnica narrativa del cronista es caracteritza en aquests casos per atorgar un tractament especial a la perspectiva temporal. Així, al capítol 105 se'ns expliquen els prolegòmens i el desenvolupament de la batalla naval dels Comtes, lliurada en aigües napolitanes entre l'armada de l'almirall Roger de Llúria i una esquadra angevina a bord de la qual hi ha la flor de la noblesa de França. La contesa acaba, com és sabut, amb una victòria rotunda dels catalans, que destrueixen bona part de les naus enemigues i capturen molts comtes i barons assenyalats; només el comte de Montfort i els seus parents més acostats es neguen a retre les armes i segueixen lluitant fins a la mort amb els homes de Llúria («qui's lexaren abans tots espesseyar que no's volgren retre», cap. 105). Muntaner explica tot seguit que els catalanosicilians fan vela cap a Messina, on són festejats per la població local i els membres del casal d'Aragó que hi són presents. Entre ells hi ha l'infant Jaume, que acorda amb els seus consellers de trametre una ambaixada al rei Pere II, que és a Catalunya, per fer-li saber les noves de la victòria i demanar-li el seu parer sobre la manera de procedir amb els presoners fets. Dit i fet: una galera amb la missatgeria salpa del port messinès, però Muntaner no ens parlarà ara del periple fins a arribar a la cort del rei d'Aragó, perquè hi ha una altra qüestió que reclama més poderosament la seua atenció:

E axí con fo determenat, axí-s complí; que la galea se armà et partí de Messina.

E axí, *lexar-vos he a parlar* de la galea, et *tornar-vos he a parlar d'un altre fet qui no fa a romandre* [cap. 105].

La *Crònica* introdueix en aquest punt uns fets que cal situar abans de la batalla dels Comtes, «dementre que aquest estoll dels comtes se fehia a Nàpolls» (cap. 106). En efecte, un prohoms francès anomenat Arnau d'Avella es presenta davant el príncep de Salern, fill de Carles d'Anjou, i s'ofereix a dur a terme una incursió contra Agosta, a la mateixa Sicília, un objectiu fàcil de capturar ateses les

seues escasses defenses. El d'Avella glossa els avantatges del seu pla tot presentant-lo com a part d'una maniobra a dues bandes: d'una banda, els comtes de l'estol napolità interceptaran l'almirall Llúria i l'obligaran a batre's; naturalment, això obligarà els de Catalunya-Aragó a deixar desprotegides les costes sicilianes, fet del qual ell tractarà de traure profit:

—Príncep, yo sé que vós havets XX galeas obertes a Brandís. Plàcie-us que les fassats armar, que totes són adobades, et que metats en veu que volets mi trametre a la Morea ab cavalleria; et que tantost tothom hi munt, per grat o per força. Et yo, ab CCC hòmens a cavals, tots naturalls de mi et de mos parents, muntarem ab los cavalls en les galeas; et fer m'é posar en Sicília, a Agosta, en què ha bon port e y ha castell bon et bell, que jo he tengut ja per vostre pare; et ara lo rey d'Aragon no n'ha cura de guardar, e la villa no és ben murada, et ab la xorma de les galeas entrarem laïns tantost. *E axí darem de la una part, et lo comte de Brenda e-l comte de Muntfort e los altres comtes qui són anats a Xifalló daran de l'altra part. Axí que per çert afogarem et cremarem tota la ylla, et confortarem los castells qui encara se tenen per nós. Et dementre que-N Roger de Lòria és fora de Sicília, nós podem fer a nostre sau ço que yo he pensat* [cap. 106].

En anotar el present passatge, l'edició de Soldevila afirma que, «quant al comte de Monfort, Muntaner oblida que, segons ha dit en el capítol anterior, s'ha deixat pecejar en el combat dels comtes, abans que rendir-se» (Soldevila (ed.), 1971, cap. 106, p. 964, n. 2). Però verament Muntaner no incorre en cap infracció: el seu personatge pot fer aquesta afirmació perquè en aquest moment de la narració o bé l'estol dels comtes no ha abandonat encara Nàpols per enfrontar-se als catalans —és una armada *in fieri*—, o bé els angevins encara no han rebut cap notícia sobre la terrible desfeta dels seus. Siga com siga, el projecte d'expedició contra Agosta és acceptat pel príncep i Arnau d'Avella salpa del port angeví de Bríndisi amb una vintena de galeres. L'operació es descabdella sense greus dificultats, i la vila cau en mans franceses immediatament. Però ja a Agosta, el capità de les galeres de l'Avella, un mariner natural de Bríndisi, parla secretament amb alguns homes del lloc, que li conten «tot lo fet» (cap. 106) de Llúria i els catalans, que ja fa tres dies que han arribat a Messina amb les naus plenes de les despulles d'una flota enemiga. El de Bríndisi comprèn llavors que aqueix botí és el de les naus angevines i que ara l'almirall d'Aragó ja té les mans lliures per venir a Agosta amb tot el seu poder; aterrit, espera l'arribada de la nit i llavors, amb una excusa poc creïble, salpa de nou cap a Bríndisi amb totes les seues naus. L'ingenu Arnau d'Avella encara trigarà una mica a adonar-se de la deserció de què acaba de ser víctima, però Muntaner deixa per un moment de parlar-nos dels francesos i del mariner traïdor:

Ara lexaré ell estar, qui ha meses les galeas en bon loch et en salvament, et tornaré a parlar de l'imffant et de l'almirayl [cap. 106].

A Messina estant, En Jaume i Roger de Llúria són informats de l'atac dels francesos. Tot d'una, l'infant d'Aragó i l'almirall convoquen les seues tropes i, per mar i per terra, fan via cap a Agosta. Allà es troben que els francesos han ocupat el castell, molt més fort i fàcil de defensar que la vila. Així i tot, hom sotmet a un dur setge la fortalesa, i aviat Arnau d'Avella es penedeix d'haver començat una empresa tan arriscada: és llavors que, sense provisions i després d'haver perdut molts dels seus homes, se sotmet a l'infant, que, misericordiós, li perdona la vida i el deixa marxar lliurement.

Els capítols analitzats són força representatius de l'ús de l'entrellaçament en l'obra de Ramon Muntaner. Un altre aspecte ressenyable de les fórmules de transició posades en solfa pel peraladenc és que ben sovint abandonen els personatges en l'endemig d'alguna acció important (un viatge, els preparatius per a un combat, etc.). L'escena és en aquests casos tallada o deixada en suspens per l'autor, i això sembla traduir-se, des del punt de vista verbal, en l'ús de formes de present que ens apropen al moment de l'acció, com hom pot observar en els següents casos:

Ara lexem lo senyor rey, qui se'n *va* en bon viatge en Sicília, e parlem dels sarraïns [cap. 58].

Ara lexiaré a parlar del senyor rey, que bé m'i sabré tornar; que ell se'n *va* a la bona ventura, et la ylla de Sicília *roman* ben hordonada, et per mar et per terra, et tot ço que havia en Calàbria bé hordonat et establí. E axí, parlaré del rey Karles [cap. 76].

Ara *veus* lo rey de França et el rey Carles a Bordeu, et *són-se atendats* axí com davant avets entès. Et lexiaré ells estar, et tornaré al senyor rey d'Aragon [cap. 88].

Are us lexiaré estar l'almirayl, qui se'n *va* per la Barberia, et tornaré a parlar del senyor rey d'Aragon [cap. 155].

Ara us lexiaré a parlar dels missatges, qui se'n *van* cascun per son camín, et tornaré a parlar del senyor rey de Sicília [cap. 162].

Aquest ús del present ha estat localitzat també en la *Conquête de Constantino-ple* de Geoffroi de Villehardouin per Beer (1968, p. 41, n. 18), i és habitual de retrobar-lo en els passatges transicionals de *romans* com ara *Le Haut Livre du Graal* o *Perlesvaus*:

Atant se taist li contes de monseignor Gauvain et comenche de Lancelot qui entre en la forest [Strubel (ed.), 2007, p. 366].

Ici se taist li contes del roi Artu et de monseignor Gauvain et dist qu'il sont demoré el castel por le maintenir et garder tant qu'il l'aront garni d'autre gent, si parole del fil al chevalier del gaste manoir [Strubel (ed.), 2007, p. 800-802].

Or se taist li contes de Lancelot et des chevaliers qui sont a Cardoil, si dist que li rois Artus et mesire Gauvain sunt el chastel [...] [Strubel (ed.), 2007, p. 838].

8.4. MECANISMES DE RECAPITULACIÓ

Cal parar atenció a la fórmula «Or se taist li contes» / «Si dist li contes» que hem observat en els exemples suara adduïts, perquè constitueix una de les marques més visibles de l'estil del cronista Bernat Desclot:

Diu lo comde que en aquesta saó que el rey don Alfonso fo vengut de Belcayre que hac parlat ab l'apostoli e fou tornat en Castela, els sarraïns de Barberia foren passats en Espanya [cap. 67].

Diu lo comde que abans d'un any e mig que·ls sarraïns se foren alsats e·l regne de València, En Ferran Xanxis, qui era fil del rey En Jacme e germà del dit infant En Pere [...] parlan tractà [cap. 68].

Diu lo comde que *quant* lo noble rey d'Aragó ajustava ses hosts al port de Tortosa per anar a Alcoyl [...] esdevenç-se que en la ciutat de Palerm [...] [cap. 81].

Diu lo comde que *quant* les hosts de tota Frequia se foren ajustades a Alcoyl, sí que les muntayes e els plans n'estaven cuberts, a cavayl e a peu, lo rey lur tramès missatge que s'aparellassen de la batayla [cap. 90].

Molt freqüentment, Desclot acompanya la fórmula d'un breu apunt destinat a recordar al receptor del text esdeveniments que ja ens ha relatat amb anterioritat (recordatori que sovint és introduït amb algun indicador temporal: «quan», «en aquesta saó», etc.); és després d'haver-nos refrescat la memòria, d'haver-nos situat en el fil de la narració, que el cronista ens proporciona noves informacions. Aquest tipus de mecanismes narratius de recapitulació són habituals també en la *Crònica* de Muntaner, on adopten, però, una fesomia un xic diferent:

Et entretant, lo senyor rey hac IIII richs-hòmens que tramès per missatges al rey Karles, qui era sobre Messina, *axí con davant havets entès* [cap. 61].

Con l'almirayl hac vençuda la batayla de Malta et la festa fo passada a Messina, *axí con davant havets entès*, ell aparallà d'armar XXX galeas [cap. 93].

Com l'almirayl fo tornat a Mecina, *axí con ja havets entès*, ell féu adobar totes les galeas [cap. 163].

Veritat és que con los reys foren a Calatahiú, *axí con davant havets hoÿt*, los castellans tots demanaven [...] [cap. 179].

Tant en el cas de Desclot com en el de Muntaner, els mecanismes de recapitulació solen ser una conseqüència de la disposició entrelaçada de la narració: en reprendre el relat dels fets d'un personatge o grup de personatges que s'havia deixat en suspens, hom sent la necessitat de subratllar les circumstàncies en què aquells havien quedat o les darreres accions que havien dut a terme. Però Muntaner apel·la molt més directament a la nostra memòria auditiva i ho fa amb una fórmula de clara ascendència joglaresca: «axí con ja havets entès» / «axí con davant havets hoÿt». L'èpica ens forneix, en efecte, abundants exemples d'aquesta expressió. Així, en el *Raoul de Cambrai* la trobem amb el verb en forma de present:

[L]a pais est faite
ansi com vos oez
 [Meyer i Longnon (ed.), 1965, p. 320].

I en la cançó *Aymeri de Narbonne* tenim aquest exemple amb el verb en pretèrit:

Garins ot non li tierz fiz Aymeri,
 cil d'Anseune, ce savons nos de fi,
 qui pere fu Vivien le hardi,
 le fier vasal *dont vos avez oi*
 que tant ot cuer et vasselaje en li
 [Demaison (ed.), 1887, vol. II, p. 190].

De nou, va ser de l'èpica i els *romans* que la fórmula va passar a l'escriptura de les fonts historiogràfiques en vulgar. Per això, no ens ha d'estranyar que un autor com Geoffroi de Villehardouin en faça ús abundós:

Ensi murent li six message *com vos avez oï*, et pristrent conseil entr'eus
 [Geoffroi de Villehardouin, 1961, vol. I, p. 91].

Ensi partirent del port de Venise *com vos avez oï* [Geoffroi de Villehardouin, 1961, vol. I, p. 101].

Alexis si prist son frere l'empereor; si li traist les yeuz de la teste, et se fit empereor en tele traïson *com vos avez oï* [Geoffroi de Villehardouin, 1961, vol. I, p. 108].

Einsi mortel traison fist li rois de Blaquie *com vos oez* [Geoffroi de Villehardouin, 1961, vol. I, p. 178].

8.5. MECANISMES D'ANTICIPACIÓ

D'altra banda, a més de remetre a fets que ja hem oït i entès prèviament, hom pot projectar la nostra atenció sobre assumptes que no oïrem ni entendrem sinó més endavant. Això és precisament el que s'esdevé en el capítol 64 de la *Crònica* de Desclot, on l'autor, en ponderar el poder assolit per Carles d'Anjou arran de la seua conquesta del regne de Sicília, ens avança el fracàs del seu somni de llançar una croada contra l'Imperi bizantí, frustrat, com sabem, per l'esclat de la revolta de les Vespres i la subsegüent intervenció de Pere el Gran en terres sicilianes:

E per aquela terra de la Morea cuydà gasayar lo rey Karles tota Romania e destruir los crestians grecs, mas Déus, a qui no plau erguyl ne malesa, *tramès conseyl per què no poch venir a fi de son pensament*. E sí·n avia feyt molt gran aperelament de naus, e de terides, e de galeas e d'altre arnès per passar en Romania, lo qual arnès perdé tot molt vilment, axí com a Déu plac, *segons que oÿrets en aquest libre a davant* [cap. 64, vol. II, p. 184].

Una altra ocurrència d'aquesta tècnica anticipatòria la trobem al capítol 160, on Desclot es refereix als estralls que la plaga sobrevinguda al campament francès durant el setge de Girona de 1285 va causar en les files dels croats. El cronista aprofita el passatge per a parlar-nos de la derrota definitiva de l'expedició franco-papal i de la mort del rei Felip III de França, víctima de la pesta gironina —successos que encara no han tingut lloc en aqueix punt de la narració:

Per què, si vergonya no·ls fos, se'n foren tornats los franssesos volenters en lur terra e no u volgueren haver comenssat per neguna res d'aquest món; mas, pus fet s'ere, hagueren star axí entrò que Déus los donà sentència difinitiva, e morí lo rey de Franssa e·ls altres foren desbaratats e ahontats, *segons que hoÿrets* [cap. 160, vol. V, p. 95].

Ramon Muntaner recorre també ben freqüentment a anticipacions del mateix tipus que les que hem vist en Desclot. Així, en escriure sobre l'acord de no-agressió pactat entre Pere II i el rei de França, el de Peralada ja ens avança que a l'hora de la veritat el Capet no respectarà la paraula donada (en donar suport als angevins en la seua guerra contra el casal de Barcelona) i que serà castigat per Déu a causa d'una traïció tan palesa. De tot això, però, el text ens en parlarà molt més tard:

[P]arlaré del senyor rey En Pere, qui·s tench molt per assagurat del rey de Ffrança, e axí mateix a la fi trobà·sse'n enganat axí con lo rey de Mallorca et

molt més, en tant con l'engan muntà a més; mas emperò, del engan que-l se-nyor rey d'Aragó pres per ell, bé li'n féu Déus venjansa abans que l'engan fos del tot complit, *segons que avant hoÿrets* [cap. 39].

I, tanmateix, les anticipacions observables en les pàgines dels nostres cronistes no sempre van associades a la fórmula ja coneguda («segons que hoÿrets»). En el fragment que reproduïrem tot seguit, per exemple, Muntaner ens mostra un Carles I que, a desgrat de saber-se superat per la campanya llampec del rei d'Aragó, dóna proves d'una *sangfroid* certament remarcable. El text ens anuncia que l'Anjou és a punt de prendre una determinació importantíssima, que li permetrà de frenar l'empena i els perills derivats de l'investida catalanoaragonesa. El cronista no es mostra, però, gaire explícit de moment (tot i que és segur que es refereix a la pensada del francès de provocar el seu rival a un duel); el que vol, senzillament, és suscitar el nostre interès per conèixer els plans d'aqueix personatge astut i encallit en mil batalles que ens retrata amb mà tan mestra:

Per què del rey Karles podi-om dir que era bon d'armes, et no tan solament d'armes, ans ho era de tot fet. Et *dar-ho à a conèixer* a tot lo món, al consell que ell *pendrà* en aquest pas tan estret en què's veé; que cosa *farà et tractarà* que li deu a major valor et bondat ésser reputat que si ell agués vençuda altra batayla aytal con aquella del rey Manffré et del rey Corralí [cap. 71].

Convé destacar l'ús que el passatge fa de les formes en futur, relacionable amb alguns procediments narratius observables en la tradició de les cançons de gesta. En efecte, com Muntaner, els joglars tractaven d'estimular les expectatives del públic, de captar-ne l'atenció amb anuncis sobre els fets que referirien pròximament (Rychner, 1999, p. 63-67). Observem, per exemple, aquest passatge de la *Geste de Doon de Maience*, on l'autor fa servir el futur per crear en l'auditori un clima de suspens sobre la sort de la protagonista i els seus infants:

Herchembaut le fet bien, mez recouvrier n'i a;
or mez, [je] *cuit et croi qu'il s'umiliera*.
La dame fu o pel, où le glout l'atacha,
a genoullons tous jours à Damedieu pria,
ainsi comme il la fist et comme il la fourma,
la deffende de mort, si com le poveir a,
et li gart ses enfans, que on tolu li a.
Ne soit pas où il sunt; quant ele le *saura*,
je cuit que de douleur le cuer li *partira*,
que il sunt en la mer, où li glous les mena,
tout seul en une nef, qui par la mer flota.
Rien n'i ot à mengier; mourir lez *couvendra*,
se Dex ne lez sequeurt, qui tout fist et fourma.

Prochainement orrez s'il lez deliverra,
ou quel fin il feront, gairez ne demourra;
me de la dame orrez ainchiès comme il fera,
se on l'ardra enqui, ou s'ele escapera
[Pey (ed.), 1859, p. 33].

8.6. DELS HEROIS

A banda de les que hem vist en examinar els mecanismes de transició, de capitulació i d'anticipació, hi ha d'altres fórmules i motius (Rychner, 1999, p. 126) en les pàgines dels nostres cronistes d'aparició estretament vinculada a un determinat tipus de situacions narratives. Aquestes són, sobretot, escenes de caràcter castrense: descripcions d'exèrcits, narracions de batalles campals o de setges, etc. Ja hem dit que els cavallers de l'edat mitjana s'agradaven d'emmirallar-se en els abundosos espills que els ofería la literatura que devien consumir amb major interès. Les històries dels herois de les cançons èpiques i els *romans* no eren tan sols fonts d'entreteniment, d'esbarjo; oferien models, exemples de virtut i proesa cavalleresca que hom maldava per reproduir al camp de batalla. Al seu torn, sovint s'esdevenia que els cronistes encarregats d'historiar els fets dels reis i els grans senyors del seu temps —ja oficials acostats a la cancelleria, com Desclot, ja excombatents com Muntaner o Villehardouin— es miraven la realitat amb ulls èpics i descrivien les accions dels seus personatges d'acord amb els motlles i les convencions d'aquella mateixa literatura. Comptat i debatut: ficció i realitat es retroalimentaven.

Amb aquestes premisses, sembla del tot natural que, en presentar-nos el rei d'Aragó i els seus súbdits en batalla contra una horda de sarraïns al nord de l'Àfrica, Muntaner els compara amb Rotllan, Oliver i els seus homes a Roncesvalls, o amb els cavallers de la Taula Rodona:

[Q]ui volia veure ardiment et bondat de senyor, vós la pògrets veure en aquell loch; que con lo torneig era mesclat e lo senyor rey conexia que-ls crestians n'avien lo piyor, ell brocava enmig de la pressa e feria entre ells. *Mas no us cuydets que hanc Alexandri, Rotlan, ne Oliver, ne Tristany, Lansalot, ne Galeàs, ne Parseval, ne Palemides, ne Boors, ne Beliomberis, ne Estors de Mares, ne-l Morrat de Gaunes, ne neguns altres poguessen fer tots dies ço que-l rey En Pere fahia; et après d'ell, tots los richs-hòmens, cavallers, almugàvers et hòmens de mar qui là eren* [cap. 51].

I el cronista torna a recórrer al mateix procediment al capítol 134, on exalta la valentia que el rei Pere i el seu reduït grup de cavallers van mostrar contra un exèrcit francès molt més nombrós durant el combat de Santa Maria d'Agost de 1285:

Què us en diré? Que I cavaller jove de Tràpena, per nom En Palmer Abat, que·l senyor rey havia reebut en Sicília en casa sua, que jamés no s'era vist en negun fet d'armes, *hi valch aytant con féra Rotlan si fos viu*. Et tot açò esdevenia per la gran amor que havien al senyor rey, et per ço que li veÿen fer de ses mans. Que ço que·l rey fahia no era obra de cavaller, mas obra de Déu pròpiament; *que Galeàs, ne Tristany, ne Lançallot, ne Galvany, ne Boors, ne Beliomberis, ne Palamides, ne Perçavall lo Galoys, ne·l Cavaller de la Cota mal taylada, ne Estor de Mares, ne·l Morant de Gaunes*, con tots ensemps fossen ajustats ab tan pocha gent con lo senyor rey d'Aragon era, no pogren tant fer en I jorn contra CCCC cavallers tan bons con aquells eren, qui eren la flor del rey de Ffrança, con féu lo senyor rey d'Aragó et aquells qui ab ell eren aquella hora [cap. 134].

Convé tenir en compte que, en relatar el mateix combat, la *Crònica* de Desclot compara també els catalans amb Rotllan («hanch Rotllan no·s menà mils en feyt d'armes», cap. 159, vol. v, p. 87). De fet, aquest tipus de llistes èpiques eren del tot habituals quan hom volia encarir el coratge dels guerrers en la batalla. L'extensió i, sobretot, els integrants de la nòmina al·ludida podien variar, és clar. En el seu elogi del valor del comte Balduí de Tolosa, per exemple, la *Canso de la cruzada* albigena segueix la línia concisa i continguda de Desclot:

Lo coms Baudois i era, que era pros e valhant;
sos cors val ben per armas Olivier o Rotlan
 [Gougaud (ed.), 1989, p. 126].

Vegeu, però, el *Confort d'ami* dirigit per Guillaume de Machaut al rei de Navarra, on s'explica la desfeta francesa en la batalla de Poitiers (1356) i com el rei de França Joan el Bo, abans de ser capturat pels anglesos, va donar mostres d'una valentia sense parangó. En aquest cas la llista és bastant més extensa:

La fu pris li bons roi de France,
 que ot tel cuer et tel constance
qu'onque Judas Machaboeus
Hector ne Cesar Julius
Alixandre ne Charle Meinne,
qui tint l'empire en son domaine,
Godefroy de Buillon ne Artus
Ayaus, Achille, Troillus,
Gauvains, Tristans ne Lancelos,
Rolans, N'Ogiers, bien dire Los,
Guillaume, Oliviers ne Ponpée
n'orrent si très bonne journée
ne ne firent tant comme il fist;
en un jour trop en desconfist
 [Guillaume de Machaut, 1911, vol. i, p. 68].

I pareu atenció, encara, al següent passatge de *La chanson de Bertrand du Guesclín* de Jean Cuvelier, on Eduard III d'Anglaterra explica precisament que els bons cavallers han de saber mirar-se en l'espill dels guerrers del passat:

Ce ne ferai-je pas: il n'est appartenance
qui veult avoir le non des bon et des vaillans
il doit aler souvent à la pluie et au champs
*et estre en la bataille, ainsi que fist Rolans
e li bers Olivier, et Ogier li poissans,
les iii. fils Aymon, Charlemains li grans,
li ducs Lion de Bourges, et Guion de Cournans,
Perceval le Galois, Lancelot et Tristans,
Alixandre et Artus, Godefroi li sachans,*
de coi cil ménestrelz font ces nobles rommans
[Cuvelier, 1990, p. 38].

Naturalment, si els herois de Desclot o de Muntaner poden igualar o àdhuc superar els de la matèria de França o de Bretanya és perquè, a més de les pròpiament guerreres, reuneixen altres qualitats, com ara la de la lleialtat indestructible envers els seus senyors. El de Peralada celebra cada dos per tres l'amor incondicional que catalans i aragonesos senten pel casal de Barcelona; és aquest un sentiment tan visceral —ens diu— que tots acceptarien sense vacil·lar la mort més dolorosa a canvi de salvar la vida i els interessos del rei. Llegim, per exemple, com lloa Carles d'Anjou la determinació dels súbdits del rei Pere:

[Lo rey Karles] vehia que li era contra lo pus valent príncep del món, et senyor de les mellors gents et pus mortalls que e'l món sien, et pus leylas a lur senyor (*que tots se lexarien abans espessayar que lur senyor presés desonor en res*) [cap. 71].

O recordem el zel amb què els prohoms de Montpeller es disposen a defensar els interessos de Jaume II de Mallorca contra les constants agressions franceses:

[H]avien enteniment *que abans se lexassen tots espesseyar que lur senyor lo rey de Mallorcha presés tan gran deseret* [cap. 39].

Muntaner encara farà servir la mateixa imatge per a il·lustrar el profund afecte que els sicilians professen al rei Frederic i, en general, a tots els descendents de la dinastia d'Aragó:

[Q]ue ls sicilians són axí encorporats en la amor de la casa d'Aragon, et del senyor rey de Sicília et de sos fills, *que tots se lexarien abans esquarterar que mudassen de senyoria* [cap. 260].

Però l'escabrosa expressió que hem llegit en els darrers passatges no és ni de bon tros exclusiva de Muntaner. En la *Chanson d'Aspremont*, per exemple, el duc Naimó de Baviera recomana a l'emperador Carlemany que siga generós i liberal amb els seus súbdits, perquè així aquests el serviran més entusiàsticament en les seues campanyes:

Et sil vos voient en nul lieu empirier,
il se lairont por vos tolt detrenchier
 [Brandin (ed.), 1919, vol. I, p. 3].

O com els súbdits del rei pagà Carahués es preparen per defensar el seu senyor, que viu una situació complicada, en el poema *Les enfances Ogier*:

Savoir povez k'en aus not k'esmaier,
 Mais n'ont talent qu'il le vueillent laissier,
Ains se lairoient ocirre et detrenchier
 [Adenés li Rois, 1874, p. 191].

D'altra banda, els herois muntanerians es mostren en tot moment conscients que de les seues accions al camp de batalla depèn no sols la sort del senyor a qui deuen obediència, sinó també la seua pròpia reputació com a soldats i, de retruc, la de la seua nació. Aquest és exactament el punt explotat pel bravíssim almirall marsellès Guillem Cornut en l'arena que adreça a la seua tripulació abans del combat naval de Malta amb les naus d'en Roger de Llúria. La batalla és presentada com un joc a tot o res, que exalçarà o destruirà per sempre l'honor i l'orgull d'un dels dos pobles —provençals i catalans— que el dia és a punt d'enfrontar. Caldrà que els homes ho tinguen ben present:

Donchs, senyors, vaje-us lo cor ab qui us havets a combatre. *Ara parrà què farets*. Assí és l'erguyl de Cathalunya et de Proensa, et la honor et desonor de tot, aytant con lo món durarà [cap. 83].

«Ara parrà què farets»: el seu capteniment, valent o covard, serà manifest a tot el món. Es tracta de la mateixa expressió que el cavaller Gawain del *Lancelot* fa servir per animar els seus soldats a enfrontar-se a l'exèrcit del Rei dels Cent Cavallers:

Or, seignor chevaliers, fait messires Gauvains, *or i parra qui bien lo fera*, car nos n'i avons niant autrement. *Or iert veü* qui amera l'enor lo roi et la soe [Mi-cha (ed.), 1978-1983, p. 734].

Vegeu també els següents versos de *Le chevalier de la charrette* de Chrétien de Troyes:

*Or i parra se preuz seroiz,
or le verrai; or i parra,
se vostre conduiz me garra.
Se vos me poez garantir
donques dirai-ge sanz mantir
que preuz estes et molt valez
[Chrétien de Troyes, 1958, p. 47].*

O, encara, aquests de la *Chanson de croisade Ahi! Amors, com dure departie* de Conon de Béthune:

*Dieus! tant avons esté preus par huiseuse,
or i parra ki a certes iert preus
[Cirlot et al. (ed.), 1994, p. 130].*

A banda de la lleialtat i el coratge, Ramon Muntaner glossa en diversos llocs del llibre el caràcter compassiu i misericordiós dels capitosts catalanoaragonesos. D'en Roger de Llúria, per exemple, ens explica que mai no va tolerar que els seus soldats saquegessen les esglésies ni ultratgessen les dones:

*Aquestes II coses se retench l'almirayl totstems: que no consentí que
negun feés dampnatge a esgleya ne-n levàs valent de I botó, ne axí mateix
que fembra neguna fos ahontada, ne despuylada ne tocada en sa persona
[cap. 152].*

Compareu ara el capteniment servat per l'almirall amb el que la *Canso de la cruzada* contra els albigesos atribueix a Simó de Montfort arran de la presa de Termes:

*Mas lo coms de Montfort i fe mot que cortes,
que no tolc a las donas que valha un poges
ni un diner monedat
[Gougaud (ed.), 1989, p. 108].*

La fórmula «valent de...» torna a aparèixer en aquests altres versos de la *Canso*, bé que en un context absolutament oposat: ara hom ens parla del pillatge indiscriminat a què els croats francesos van sotmetre els habitants de Carcassona, que van quedar privats de totes les seues possessions:

*Trastotz nutz s'en isiron a cocha d'esperon,
en queisas e en bragas, ses altra vestizon:
no lor laicheren als lo valent d'un boton
[Gougaud (ed.), 1989, p. 76].*

Més sort van tenir, per contra, els habitants de Boca d'Aver o Abidos, la ciutat portuària a la riba est de l'Hel·lespont; les seues pertinences van ser escrupolosament respectades pels conquistadors francs de la quarta croada, segons conta Geoffroi de Villehardouin en la *Conquête de Constantinople*:

[E]nqui pristrent port et descendirent à terre; et cil de la cité vindrent encontre eus et lor rendirent la ville, si com cil qui ne s'osoient defendre. Et il si firent mult bien garder, si que cil de la ville n'i perdirent *vaillant un denier* [Geoffroi de Villehardouin, 1961, vol. i, p. 111].

Cal tenir en compte que en el llibre de Muntaner no sols els protagonistes són proposats com a exemples de virtut; també els antagonistes atresoren certes qualitats positives, tot i que aquestes siguen anul·lades per una màcula major. El cas del rei Carles I d'Anjou, ja comentat, és probablement el més significatiu: d'una banda, se'ns apareix com el polític més hàbil i experimentat del seu temps, més i tot que el mateix Pere el Gran; al costat d'aquestes virtuts, però, l'Anjou té el lleig vici de la supèrbia, que motivarà la seua caiguda en desgràcia. Bernat de Rocafort, un dels cabdills que tracta d'apoderar-se del control de la Companyia Catalana després de la mort de Roger de Flor, es maneja al camp de batalla com un general competent i valerós, i tothom li sap reconèixer aquest mèrit; però és també un líder despòtic i dissolut, un home de principis vacil·lants que sempre anteposa la seua ambició personal a la defensa dels interessos dels seus senyors. I de kyr Miquel Paleòleg, ordidor de l'assassinat del cèsar Roger, Muntaner ens explica que hom el jutjaria un cavaller modèlic, si no fos per les seues inclinacions tan bizantines a l'enveja i a la traïció:

Mas lo fill de l'emperador no s'o tench a joch, ans se garní molt ben, et ell *qui era molt bon cavaller, que res no li fallia mas con no era leyal* [cap. 221].

Em sembla que aquesta manera de caracteritzar els personatges deu bastant també a l'univers de l'èpica. El Guenelon de la *Chanson de Roland*, que procurarà amb les seues males arts la mort de Rotllan i Oliver a Roncesvalls, és tan detestable moralment com Bernat de Rocafort o el príncep Miquel de Muntaner, però posseeix, si més no, la gallardia i la prestància física exigibles en tot bon cavaller:

Devant le rei la s'estut Guenelun:
cors ad gaillard, el vis gente color;
s'il fust leials, ben resemblast barun
[Short (ed.), 1990, p. 246].

I quelcom semblant li esdevé al Mordred del *Roman de Brut* de Wace:

Modret esteit de grant noblei,
mais n'esteit pas de bone fei
 [Wace, 1938-1940, vol. II, p. 584].

8.7. DELS EXÈRCITS

Desclot i Muntaner s'agraden de mostrar-nos els exèrcits del casal d'Aragó desplegats al camp de batalla, guarnits amb totes les seues armes, preparats per fer front, si cal, a l'enemic. En el *Sermó* fet per a la conquesta de Sardenya, per exemple, el cronista empordanès s'emociona en imaginar els barons i cavallers de l'infant Alfons el Benigne desembarcant a Càller i fent-hi desplegar l'estendard flamejant dels comtes reis, i arriba a dir que la host disposada per a aqueixa expedició serà la més prodigiosa que el món haurà vist mai:

E cal sera aycell qui dins Caller sera,
 qui en son cor se paus, con en terr-ixera
 lo valent En Carros, almirayl, qui metra
 tan valen cathala qui de mar hi haura?
 Que no us dire ges Caller, que-s el mon tremblara.
Pus lo mon fo format, negu non mostrara
que null fes tal passatges ab lo seu; que I gra
 no y ha mes negun altre, ne ab si no menara
 mas sol gent de sa terra. Adonchs, qual rey poyra
 si maseus avantar, que aço contrafara?
Ay, can veyran en Caller l'estendart, qui parra
sus alt en la muntanya, qui tant flamajara,
trastota la gran host ab manta senyera
de mant honrat capdal qui l'acompanyara!
 [cap. 272].

I Desclot ens deixa aquesta descripció tan elogiosa de les tropes que van anar amb el rei Pere el Gran al nord de l'Àfrica i que més tard van lluitar per la seua causa a l'illa de Sicília:

Mas anc no fo nuyl temps vist tan bel arnès de cavalers, e de mariners e de sirvens, de beles cuyrasses ab cubertes de samits e de drap d'aur, *e molt* beyl sobre-seyal de scendat ab fuyla d'aur batut, *e molt* bela seyera, *e molt* bel penó ab fres d'aur e d'argent, *e molts* beyls cavayls de gran preu, *e molta* bela sela de seyal; que quant eren guarnits en I camp, molt era nobla cosa de veer [cap. 89, vol. III, p. 96].

Aquest fragment presenta molts punts interessants. Parem compte, sobretot, a: a) el grau de detallisme amb què l'autor descriu els arnesos, les indumentàries,

els penons o fins i tot les selles dels combatents; *b*) el ritme iteratiu creat per les conjuncions copulatives i els mots intensificadors («tan», «molt»/«molta»; compareu-ho amb el «mant»/«manta» de Muntaner); *c*) l'al·lusió —que hem vist també en el text muntanerià— a la bellesa insuperable de la host. Els recursos amb què Desclot ha bastit el passatge no són gaire diferents dels que podem apreciar en la *Conquête* de Villehardouin, que descriu així la bondat de l'exèrcit croat franco-venecià:

Ha! Dieu, *tant* bon destrier i ot mis! Et quant les nefes furent chargiées d'armes *et* de viandes *et* de chevaliers *et* de serjanz, *et* li escu furent portendu environ des borz *et* des chastiaux des nefes, *et* les banières dont il avoit *tant* de belles [...]. *Ne onques plus bels estoires ne parti de nul port* [Geoffroi de Villehardouin, 1961, vol. I, p. 109].

I només una mica més endavant el cronista ens mostra aquest mateix exèrcit desembarcant davant els murs de Zadar, a la costa dàlmata:

Lor veissiez *maint* chevalier *et* *maint* serjant issir des nefes, *et* *maint* bon destrier traire des uissiers, *et* *maint* riche tref *et* *maint* paveillon [Geoffroi de Villehardouin, 1961, vol. I, p. 110].

Hom pot assenyalar raonablement en els passatges reproduïts la influència estilística de les descripcions d'exèrcits observables en les cançons de gesta. Així, la *Chanson d'Aspremont* ens mostra a través dels ulls de l'heroi Naimó el colossal exèrcit del rei pagà Agolant, que, fondejades les naus a la costa italiana, hi ha acampat i s'apresta ja a córrer i esvaïr les terres dels cristians:

[Namles] voit el Fart *tante* nef, *tant* dromont
et tante vole drechie contre mont
et al rivage *tant* tref, *tant* pavellont,
 turs *et* paiens qui molt grant noise font;
 ainc *puis que* Dex ot formé tolt le mont
ne il ot fait les cozes qui ens sont
ne fu tels os
 [Brandin (ed.), 1919, vol. I, p. 67].

I observem quantes molèsties es pren l'autor del *Poema de Mio Cid* a descriure la riquesa amb què els cavallers castellans d'Alfons VI s'abillen per a l'entrevista del monarca amb el cabdill Rodrigo Díaz de Vivar:

¿[Q]uien vio por Castiella *tanta* mula preçiada,
e tanto palafre que bien anda,
 cavallos gruessos e coredores sin falla,

tanto buen pendon meter en buenas astas,
 escudos boclados con oro e con plata,
 mantos e pielles e buenos çendales d'Andria?
 [Smith (ed.), 1998, p. 216].

I una mica més avall, tenim els homes del Cid aparellant-se per a la mateixa ocasió:

Dentro en Valençia Mio Çid el Campeador
 non lo detarda, pora las vistas se adobó:
 ¡*tanta* gruessa mula e *tanto* palafre de sazón,
tanta buena arma e *tanto* buen cavallo coredor,
tanta buena capa e mantos e pelliçones!
 [Smith (ed.), 1998, p. 217].

I si les descripcions d'exèrcits terrestres es tradueixen sovint en aquesta profusió de dades sobre l'armament o les cavalcadures dels soldats, en els següents versos del *Sermó* Muntaner ens dóna una completa llista dels diversos tipus d'embarcacions que prendran part en la conquesta de Sardenya.

Cent galeas o pus say que porets manar,
 lenys armats, segeties, *que hom no pot albirar*.
 Sinquanta naus, senyor, say que vos manarets,
 lenys, terides de bandes et mants d'altres lenyets
 [cap. 272].

Notem que el cronista, desitjós d'encarir la potència naval de la Corona d'Aragó, renuncia a xifrar el nombre total de naus de l'expedició. Compareu el passatge amb aquests versos de la *Chanson de Roland*, on Clarien, missatger del rei sarraí Baligant, glossa la puixança de l'estol del seu senyor:

En Sebre avum quatre milie calant,
 eschiez e barges e galees curant;
 drommunz i ad, *ne vos sai dire quanz*
 [Short (ed.), 1990, p. 286].

Però les hosts catalanoaragoneses que Muntaner s'agrada de presentar-nos posseeixen sobretot una ben remarcable capacitat logística. L'exèrcit que Pere el Gran fa desembarcar a la vila africana d'Alcoll, per exemple, no arriba a conèixer en cap moment les dificultats a què estava exposat qualsevol exèrcit medieval d'unes dimensions relativament grans: manca d'aliments i d'aigua potable, malalties i insalubritat del campament (vegeu la narració tan detallada que Joinville fa de les penúries que els croats de Lluís IX de França van suportar a Egipte). Ben al

contrari: viu en una mena de terra de cucanya, i el seu benestar s'acreix a mesura que la campanya s'allarga i l'arribada dels mercaders catalans converteix la base catalana en un idíl·lic port comercial:

Sí que con saberen en Catalunya que·l senyor rey era a Alcoyl, tothom en manera de perdonança pensaven de carregar naus et lenys de gent, et de viandes et d'armes et de totes ajudes, et tuyt atenièn là; axí que jorn hi esdevenia que XX o XXX vexells carregats de les dites coses entraven en Alcoyl; *axí que major mercat hi havia de tota res que en Cathalunya* [cap. 51].

Notem que el fragment s'adiu plenament amb la visió que Desclot dóna dels mateixos fets:

E quant foren a Alcoyl, foren molt alegres e pensaren d'alciure bous e moltos e metre en ast e en calderes, e soparen e reposaren alegrement aquella nuyt; que gran abundament avien de pa, e de vi molt bo e de tot ço que mester avien, que·l rey lur en dava prou, *e molt que·n trobaven a comprar a gran mercat*, que LX leys hi avia cargats de vi e de viandes [cap. 83, vol. III, p. 80].

Tampoc els soldats catalans a Sicília no hauran de preocupar-se per la manca de queviures: segons el cronista de Peralada,

dels bestiaris amenaven tants, que en la host *sol per lo cuyr mataven lo bou, et I moltó sol per lo fetge; axí que tan gran divícia hi havia de totes carns, que tota res se'n devia meravellar qual terra podia bastar a tant bestiar que aquella host consumava* [cap. 165].

De fet, la «divícia» a què al·ludeix Muntaner sembla quasi inesgotable, i els comtes reis i els seus súbdits es poden permetre de compartir-la amb els seus hostes. Basta llegir aquestes consideracions de Muntaner sobre la liberalitat amb què Jaume II el Just va acollir Sanç IV de Castella i els seus nobles durant unes negociacions de pau tingudes a Calataiud:

E segurament vos pusc dir per lo çert que de totes quantes viandes o coses hom agués mester, que anomenar se poguessen, de tot fahia donar ració a tothom lo senyor rey d'Aragon, tan bastant que per res no ho pogren menjar negun; *ans pògrets veer per les plasses donar II dinades de pà per I diner, e I porcell, o I cabrit, ho I moltó, ho gallines, ho civada, o peix fresch et salat, que per ço que us costara en altra saho II solidos, aviets per VI diners* [cap. 177].

Convé parar compte a les dades que l'autor dóna sobre el preu dels aliments, que en subratllen l'abundància ben a la clara. De fet, passatges com el que acabem de presentar són freqüents en obres èpiques com ara la *Chanson d'Aspremont*, on

l'autor recorre a indicacions de tipus dinerari per a ponderar el bon abastiment de l'exèrcit carolingi —i, per contra, l'escassetat de queviures en les files musulmanes:

En l'ost Karlon ot assés a mangier:
tels quatre pains donent por un denier.
Assés en ont en l'un doi chevalier;
et por dos sols a on un buef entier.
Il n'a en l'ost si afamé destrier
ki n'ait assés orge por un denier,
et Sarrazin nen orent que mangier:
en l'ost Eumont a uns tans issi chier
un sol pain vendent quinze besans d'or mier
et d'un molton valt dis sols un quartier
 [Brandin (ed.), 1919, vol. I, p. 111].

8.8. DE LES BATALLES

És un fet que ni Muntaner ni Desclot no fan servir una gran varietat d'adjectius per transmetre'ns la duresa de les batalles narrades en els seus llibres. En concret, i en el cas del peraladenc, la lluita només pot ser «cruel», «aspra», «fello-na», «forts» o «dura». El més freqüent és, però, que aquests adjectius apareguen combinats en expressions binominals com les següents:

Aquí la batayla fo molt *cruel et aspra* [cap. 19].

Et la batalla fo molt *aspra et cruel* [cap. 27].

[E] la batayla [...] fo *molt cruel et fellona* [cap. 34].

[E] la batayla fo *molt cruell et fellona* [cap. 83].

La batayla *molt cruel fo et forts* [cap. 130].

E la batayla fo axí *cruell et fallona* que tuyt havien assats què fer [cap. 130].

[L]a batayla era molt *forts et dura* [cap. 275].

Desclot és encara més laconic que Muntaner a l'hora de qualificar els combats; sols fa servir tres adjectius: «gran», «fort» i «dura». Cal dir, a més, que en la seua *Crònica* parelles sinonímiques com les que adés hem vist són una mica més escadusseres:

[L]a batalla era *molt gran* [cap. 2].

[L]a batalla era *gran* [cap. 5].

[L]a batalla fo *molt gran e fort* [cap. 36].

[L]a batalla era *molt fort e dura* [cap. 37].

I el mateix que hem assenyalat respecte als cronistes catalans pot aplicar-se als principals representants de la prosa historiogràfica francesa del segle XIII: Robert de Clari, Henri de Valenciennes o Geoffroi de Villehardouin (Schön, 1960, p. 205-227). És així que aquestes consideracions genèriques a propòsit de la intensitat dels combats tampoc no s'aparten gaire de les pautes estilístiques de l'art joglaresc. Compareu els casos reproduïts amb aquests altres extrems dels poemes *Gui de Nanteuil*, *Charroi de Nîmes*, *Raoul de Cambrai* o el *Perceval* de Chrétien de Troyes:

Li estour fu *moult fort et la bataille dure*
[*Gui*; Meyer (ed.), 1861, p. 46].

Li estor fu et *merveilleus et granz*,
Et la bataille *orriblè et pesanz*
[*Charroi*; Cirlot et al. (ed.), 1984, p. 41].

Bataille ara Raous, n'i puet fallir,
Si *fiere et dure* con il porra souffrir
[*Raoul*; Meyer i Longnon (ed.), 1965, p. 100].

La bataille fu *fiere et dure*;
De plus deviser n'ai je cure
[*Perceval*; Chrétien de Troyes, 1990, p. 284].

Cal tenir en compte que la repetició sinonímica va esdevenir aviat un fenomen habitual en la literatura romanç en prosa o en vers.¹⁷¹ Muntaner hi recorre tot sovint, i algunes de les construccions resultants es retroben exactament o amb lleugeres variants en molts altres exponents de la tradició romànica, amb la qual cosa hom els pot atribuir un caràcter semiformalari: no és exclusiu del cronista, per exemple, que es referisca a un nounat o a un infant com «un *beyl* fill e *graciós*» (cap. 6; compareu-ho amb el *Lancelot*: «et bons et *biax et gracieus*», Micha (ed.), 1978-1983, vol. I, p. 430); que ens diga d'una ciutat que és «*forts et ben murada*» (cap. 9; vegeu la versió francesa de la *Flor de les històries d'Orient* d'Aitò de Gorigos: «la cité d'Alixandre est *forte et bien murée*», Académie des Inscriptions et

171. «Old French writers paired words that were semantically identical in order to reinforce a single concept» (Brault (ed.), 1978, vol. I, p. 24). Vegeu, també, Pellegrini (1953) i Politzer (1961).

Belles-Lettres (ed.), 1869, p. 233); que ventile el relat d'unes negociacions de pau dient-nos que hi «hac molt *dit et parlat*» (cap. 167; o, com trobem al *Roman de Dolopathos*: «assez i ot *dit et parlé*», Brunet i Montaignon (ed.), 1856, p. 158); que, per explicar-nos que algú va jurar fidelitat i obediència a algú altre, ens diga que li va fer «*sagrament et homenatge*» (cap. 31; diu *L'istoire le roy Charlemaine*: «et l'en firent li Grieu *serement et hommage*», Girart d'Amiens, 2003, vol. II, p. 513); o que assenyale, a propòsit d'una celebració cortesana, que «si en la dita cort hac *joya ne festa*, no m'o cal dir» (cap. 25; vegeu el *Tristan* en prosa: «lour fist *joie et feste grant*», Curtis (ed.), 1963-1985b, vol. III, p. 91).

Si més no en el cas de Ramon Muntaner, la duresa de les batalles no té res a veure amb el nombre de soldats que hi prenen part. Més encara: el cronista ens narra alguns combats entre forces relativament reduïdes que resulten extremament sangonosos i cruels. Així, en el capítol 191 el modest exèrcit d'en Guillem Galceran de Cartellà i en Balasc d'Alagó, súbdits del rei Frederic de Sicília, pren part en una perillosa escaramussa contra un grup de cavallers de l'Anjou:

Et lavors veérets fets d'armes, et colps pendre et donar, que hanc de tan pocha gent no fo tan gran batayla e tan cruell [cap. 191].

La redacció del passatge és del tot formulària. Llegim, en primer lloc, el que afirma la *Canço de la cruzada* a propòsit de la virulència dels combats que van tenir lloc entre francesos i occitans davant els murs de Tolosa, assetjada pels croats:

*Anc, pos Dieus pres martiri, no vic nulhs homs vivens
batalha tan ferida de tan petites gens*
[Gougaud (ed.), 1989, p. 500].

En segon lloc, «*colps pendre et donar*» és una altra expressió binominal abundantment documentada. Els següents passatges pertanyen a la *Chanson des Saisnes* de Jean Bodel, a la *Mort Artu* i al *Tristan* en prosa:

*Cil sont duit de grans cox recevoir et doner;
qant il partent dou champ, n'i fait nus arrester*
[*Saisnes*; Bodel, 1989, vol. I, p. 465].

[E]t qui veïst *cox doner et recevoir* a preudomes les peüst tenir [*Mort*; Frappier (ed.), 1936, p. 171].

[I] plus fort est tant travailliez de *cox doner et recevoir* [*Tristan*; Curtis (ed.), 1963-1985b, vol. III, p. 24].

En tercer lloc, notem la manera com Muntaner ens invita a imaginar les esco-

meses d'uns i altres, que és del tot hereva del «La veissiez» / «Lors veissiez» dels textos èpics. La *Crònica* ens ofereix nombrosos exemples de l'ús d'aquesta fórmula:

[E]t con se foren mesclats, *veérets* colps *donar*, et les *ballestes* dels cathalans en taula *jugar*, que creats que no n'erraven treta [cap. 105].

Et con foren en la mijania de la galea, *veérets* fets d'armes, et *colps pendre et donar*, que açò fo una gran meraveyla [cap. 113].

Et tantost con agren ferit, *veérets* tendes *enderrocar* a hòmens de peu ben II millia, qui eren exits ab ell, et gents *matar*, et coffres *trenchar*, et metre foch en barraques [cap. 123].

E con les galeas se foren mesclades, *veérets* estochs de *bordons* et colps d'*espaes* et de *masses donar* [cap. 130].

Et aquí *veérets* *lançes* et *darts volar*, et ballesters en taula *jugar* [cap. 135].

Et al levar de l'almirayl *veérets* colps de *darts* et de *lançes* dels cathalans, et dels francesos colps de *bordons* [cap. 159].

El «La veissiez» permet evocar molt eficaçment, amb poques i ràpides pinzellades, el fragor de la lluita i els estralls que aquesta provoca en tots dos bàndols. La coincidència amb l'estil joglaresc es fa palesa si parem compte a la posició que els infinitius —verbs d'acció, fonamentalment— ocupen en l'oració («gents *matar*», «colps *donar*») i també a l'esment puntual de les armes emprades pels combatents («ballestes», «bordons», «espaes»). Vegeu com descriu la *Canso de la cruzada* l'assalt de la host del comte de Tolosa a les fortificacions de Belcaire:

*Ladoncs pogratz vezer tanta balesta tendre,
E tant cairèl montar e tant cairo desendre,
Tanta peira lansar e tant bon arc destendre*
[Gougau (ed.), 1989, p. 254].

O com relata el mateix text els combats dins els carrers de Tolosa entre els albigesos i els homes de Simó de Monfort:

*Ladonc pogratz vezer tant bel chape bastir,
E tant peitz escoichendre e tant elme fronzir,
E tant baro abatre e tant caval morir,
E lo sanc ab cervelas per la plassa expandir*
[Gougau (ed.), 1989, p. 318].

De vegades Muntaner dedica més espai a parlar-nos del capteniment d'uns pocs pesonatges al camp de batalla que a oferir-nos una visió global i detallada dels enfrontaments que hi tenen lloc. En aquest sentit, resulta del tot previsible el relleu atorgat a les accions dels cabdills de les hosts catalanoaragoneses, especialment si es tracta de membres del casal de Barcelona. Així, en la seua narració de la batalla de Lucocisterna, que decideix l'èxit de les tropes jaumines a Sardenya, el cronista exalça sobretot l'heroisme d'Alfons el Benigne, a qui veiem lluitar en primera línia contra les forces pisanes del comte Manfredo della Gherardesca. La seua empremta juvenívola té un bon punt de temeritat i li acaba valent, de fet, una ferida al rostre, però això no fa sinó esperonar-lo encara més a combatre els enemics:

[E]t con ell se veé calar la sanch per la cara et per lo pits, si fo escalfat de mal talent no us ho cal dir, *que hanc lehó no·s més axí, contra aquells qui mal li aguessen feyt, con ell féu contra ells* [cap. 275].

La comparació de l'heroi enfurit amb un lleó —que és on rau tota la força del passatge— té una tradició literària antiquíssima (Lonsdale, 1990): ja Homer l'aplica al grec Aquil·les, que sosté una acarnissada lluita amb el troià Enees (Homer, 1997, cant xx, v. 164-175), o a Àiax de Telamó, que protegeix el cadàver de Patrocle dels enemics (Homer, 1997, cant xvii, v. 132-135). En l'èpica medieval tenim, per exemple, la *Chanson de Roland*, on hom lloa així la determinació amb què lluiten a Roncesvalls Rotllan i els seus francs, sabedors que l'enemic no farà presoners:

Hom ki ço set que ja n'avrat prisun,
en tel bataille fait gran defension;
pur ço sunt Francs *si fier cume leüs*
[Short (ed.), 1990, p. 140].

I en aquests versos de la *Canso de la cruzada* s'al·ludeix a la ràbia que un grup de cavallers francesos sent en veure que un dels seus ha estat abatut pels tolosans:

Can li Frances o viron, fortment en so felos;
a la rescossa corron, *iratz coma leos*
e coma bo vasalh
[Gougaud (ed.), 1989, p. 154].

Muntaner recorre a imatges del mateix estil en altres punts del llibre. Així, en narrar la batalla final de la campanya de pacificació de l'illa de Gerba —que ell mateix va dirigir en nom del rei Frederic de Sicília—, l'autor compara l'aferrissada resistència que els rebels sarraïns van oposar als catalanosicilians amb la fúria amb què un senglar s'enfronta a aquells que volen caçar-lo:

Que en veritat, no pogra hom trobar en ells negun que no volgués morir, *que axí se abandonaven entre nós con fa I sentglar contra aquells qui matar-lo volen, con se veu a la mort* [cap. 255].

Vegem ara el següent fragment de la *Chanson de Guillaume*, que exalta l'heroisme suïcida d'un comte Vivien que, tot i trobar-se greument ferit, encara és capaç de defensar-se dels embats dels infidels:

Mais as jambes e as braz e par el
plus que'en vint lius unt le cunte nafré.
Dunc se redresce *cum hardi sengler*,
si traist s'espee del senestre costé,
dunc se defent Viviën cum ber
[Suard (ed.), 2008, p. 138].

En el capítol 179, on es narra una justa entre en Roger de Llúria i un cavaller del regne de Múrcia, el símil ja no és animalístic: la imatge dels dos cavallers esponant els seus destrers, abaixant les llances i llançant-se l'un contra l'altre sugereix al cronista el desfermament de les forces de la natura, els llamps i els trons d'una terrible tempesta:

Et qui veé venir aquells II cavallers, pogra dir *que no eren cavallers, mas foldre et tempesta*, que jamés cavallers no pogren venir mils ab tot ço del lur, ne pus baronívolment [cap. 179].

L'escena descrita per Muntaner és gairebé idèntica a la que trobem en el següent passatge de la compilació artúrica de Rustichello de Pisa, on assistim a la justa entre Tristany i el misteriós Vell Cavaller que acaba d'arribar a la cort de Camelot:

Les chevaux estoient fors et ysnels, et les chevaliers qui dessus estoient, estoient preux et puissant. *Ilz viennent si roidement que ce semble fouldre et tempeste* [Bartoli (ed.), 1878-1889, vol. III, p. 275].

I en aquest altre fragment de la mateixa obra ens trobem el Vell Cavaller de nou en acció. Les seues proeses desperten l'admiració de tots els presents:

Tuit cil chevaliers qui XII furent alerent ferir l'un apres l'autre sus l'ancien chevalier, et a tous fu li chevalier quintane et tous briserent leurs lances sur lui, ne de celle ne le porent remuer; aincois de es XII chairent bien li IX dont il leva grant noise par toute la court, et en ont grant merveille. *Si dient que cestui n'est pas chevalier mais foudre et tempeste* [Bartoli (ed.), 1878-1889, p. 273-274].

El líder muntanerà sap sempre encoratjar amb el seu bon exemple els seus subalterns i infondre el pànic en els ànims dels oponents. Aquests procuren, en efecte, no acostar-se gaire allà on el veuen lluitar, i sembla que la prevenció està més que justificada: en el següent passatge el rei Pere fereix un cavaller francès tan durament que hom ja no s'haurà de preocupar de facilitar-li atenció mèdica (!):

Lo senyor rey va brocar primer, et va ferir lo primer que trobà ab la lança tal per mig de l'escut, *que no li calch sercar metge* [cap. 134].

Vet ací un cop insalvable, mortal de necessitat. L'expressió que Muntaner fa servir per a transmetre'ns aquesta idea apareix en infinitud de cançons i *romans*: en el *Gui de Nanteuil*, per exemple, tenim aquesta descripció d'una batalla entre la gent de Carlemany i la de l'heroi Gui:

Tiebaut fist une jouste qui ne fu pas frarine
 au conte de Nevers que du cheval l'acline,
 que jus l'a abatu delez une sapine.
 Sansez et Amalgré, la pute gent tapine,
 le fierent en travers, n'i a mestier mecine;
 devers l'iaume le plantent, onques n'i ot racine
 [Meyer (ed.), 1861, p. 46].

I l'autor del *Roman de Thèbes* s'expressa semblantment en descriure la batalla de Júpiter contra els gegants:

Jupiter molt s'en esleesce,
 Cil qui il fiert pas ne se dresce;
 Si en fiert un par la pectrine,
 Ne li ot puis mestier mecine
 [Mora (ed.), 1995, p. 346].

Com els grans herois de la literatura èpica i cortesa, els cavallers muntanerians descarreguen sobre els seus enemics cops especialment perniciosos, d'una força del tot descomunal. En el capítol 188, que narra la presa del castell d'Alacant per les tropes de Jaume II el Just, ens topem amb un sobirà jove i en la plenitud de les seues forces, que és dels primers a irrompre en la fortalesa i enfrontar-se als soldats castellans que la defensen. Un d'aquests defensors és aconseguit de ple per una espasada del comte rei i té una fi horrible i sangonosa:

E lo senyor rey saltà dins, avant, qui era jove et nin et ben trempat, et va-li tal donar per mig del cap, de la espaa, que el capmayl que portava vestit *no li valch I diner*, *que entrò en les dents lo fené*; e puys va-li trer l'espaa del cap, et va'n ferir altre, que el bras ab tot lo muscla n'avaylà en terra. Què us diré? Lo senyor rey, de la sua man, n'espeegà V en aquell loch [cap. 188].

Un altre membre del casal d'Aragó, l'infant Ferran de Mallorca, és capaç de reproduir aquest cop tan extraordinari durant el setge d'Almeria de 1309. L'infortunat és en aquest cas un noble sarraí de molt alta naixença: el fill del rei de Guadix, a qui «lo senyor inffant va-li tal donar de la espaa per lo cap, *que entrò a les dents lo fené; e caech mort en terra*» (cap. 247). Deixant de banda el major o menor grau de versemblança de la narració muntaneriana en aquests punts, el ben cert és que la manera com el cronista ens transmet aquestes accions del rei d'Aragó i el príncep mallorquí deu molt a la imatgeria de les cançons de gesta, on freqüentment els atacs dels herois esberlen el cap de la víctima i fins i tot en deixen el cos migpartit damunt la sella del cavall (Menéndez Pidal, 1960, p. 376-378; Aragón i Fernández, 1985, p. 137-168). Així, en aquest passatge de la cançó de gesta francesa *La mort Aymeri de Narbonne* l'acer d'Aymeri arriba fins a les dents de l'emir Corsolz:

Atant ez vos conte Aymeri lo blanc
cortoisement sor un mulet anblant;
encontre vet Corsolz li amiranz [...].
Il tret l'espée qui li pendoit au flanc;
par mi lo chief l'en feri l'amirant,
deci es denz a fet coler lo blanc,
estort son cop, mort l'abat a itant
[Couraye du Parc (ed.), 1884, p. 113].

I una mica més endavant ens trobarem que el cavaller Joifroiz de París mata el seu oponent d'una manera pràcticament idèntica:

Voit lo Joifroiz, cele part est venuz
par grant air, entoisé le branc nu:
par mi son elme a lo gloton feru,
deci es denz l'a trestot porfendu,
estort son cop si l'a mort abatu
[Couraye du Parc (ed.), 1884, p. 164].

Un altre exemple de cop èpic —aquest de conseqüències molt més destructives— el tenim en els següents versos de la *Chanson de Roland*, que descriuen la lluita entre Rotllan i el sarraí Grandoine:

Grandonie fut e prozdom e vaillant
e vertüus e vassal cumbatant;
enmi sa veie ad encuntrét Rollant;
enceis ne l' vit, si l' cunut veirement
al fier visage e al cors qu'il out gent
e al reguart e al contenement.

Ne poet müer qu'il ne s'en espoënt;
 fuir s'en voelt, *mais ne li valt niënt.*
Li qiëns le fiert tant vertüusement
tresqu'al nasel tut le helme li fent,
trenchet le nés e la buche et les denz,
trestut le cors e l'osberc jazerenc,
l'oree sele e les alves d'argent
e al ceval le dos parfundement;
ambure ocist seinz nul recoevrement
 [Short (ed.), 1990, p. 124].

8.9. DEL BOTÍ

Els vencedors de les batalles obtenen quelcom més tangible que l'orgull d'haver superat els enemics: el dret de recórrer el camp on s'ha produït la contesa a la recerca de tot allò de valor que aquells —morts o fugitiu— hi hagen pogut deixar. Naturalment, els soldats de Muntaner estan disposats a batre's fins a la mort defensant la causa del seu rei; però els alegra, és clar, que aquest els done «tota avinentea [...] de *guanyar*» (cap. 70), l'oportunitat de convertir-se en «richs-hòmens et benenants» (cap. 70).

És clar que l'anhel de botí ha de ser convenientment controlat perquè no es traduesca en cap manca de disciplina de la tropa. És per això que Muntaner explica així la conveniència de no aturar-se a robar el camp abans que la batalla haja acabat:

Per què cascun se deu guardar que mentre que és en la batayla, que no li vaja lo cor mas en haver victòria, et que no li faça enveja aur ne argent ne neguna cosa que veyà, sinó tan solament que men mans contra sos enemichs; que si vens la sua part, assats haurà, puys, de roba en lo camp a levar; et si pert, poch profit li farà res que tengués, que ab la persona hi romandrà. Per qu'a cascuns vaja lo cor a açò que jo us dich; et si u fa, totstemp vos traurà Déus a honor del camp [cap. 134].

La recomanació del peraladenc resulta del tot lògica si tenim en compte textos com les *Partidas*, que glossen en detall de quina manera els soldats excessivament cobejosos posen en perill la seguretat de tot l'exèrcit:

Daños de muchas manera vienen a los homes por la grant cobdicia, et mayormente a los que andan en guerra, ca estos si se non saben della guardar caen en muerte, o en deshonra o en perdimiento de lo que han, et a las vegadas en todo: et sin el daño que les ende viene, fincan por ende muy deshonorados, porque lo resciben mostrándose por viles, queriendo ante ganar otras riquezas del mundo que non vencer sus enemigos, que es la mayor honra que seer pue-

da [...] *ca muchas vegadas aviene que por el desacuerdo que veen los enemigos entre aquellos que andan robando el campo, tornan a ellos e los vencen; et non tan solamente pierden aquello que cuidaban ganar, mas aun los cuerpos et lo al que traen [...].* Onde por todas estas razones sobredichas establecieron que quando algunos venciesen batalla, o facienda, o lid o torneo o entrasen alguna fortaleza por fuerza o por furto, o navío de los enemigos, *que ninguno non se parase a robar fasta que hobiesen acabado aquel fecho*, de manera que ellos fincasen vencedores et honrados, et los enemigos bien vencidos et quebrantados [part. II, tít. XXVI, L II].

En tot cas, cal tenir ben present que les prevencions de Muntaner són només de tipus pragmàtic —pretenen assegurar el triomf—, no pas moral. De fet, el cronista veu en el pillatge el corol·lari lògic de tot combat («cascuns podets saber ho pensar que hom qui fuig e·s vol recullir, que aur ne argent no leixa, que ans lo se'n vol portar tot ab si. *Axí aquells qui·ls oucien ho han tot*», cap. 66), i celebra el «gran guany» (cap. 70, 82, 130, 150, 152 i 180) que catalans i aragonesos aconseguen en les campanyes en què prenen part. Així, els almogàvers que ataquen les forces de l'Anjou durant la seua retirada de Sicília retornen a Messina amb un botí de proporcions inversemblants:

Et al recullir que·s fahien en l'alba, veeren aquells de Messina que anats se n'eren, et que encara n'hi havia molts romases; los almugàvers donaren per ells, e tots quants n'hi havia romases en terra, de peu et de cavall, moriren. Et puyts carregaren a les tendes, *et guanyaren tant que Messina ne fo richa per totstemp*; e·ls almugàvers no cal dir, que axí manaven los florins con hom manaria diners menuts [cap. 65].

I els mariners que prenen part en la batalla del golf de Nicòtera veuen la seua vida resolta mercès a aquesta única acció militar:

Que los hòmens de mar qui agren en les galeas estat, *agueren tant guanyat que per totstemp ne pogren ésser benenants, ells et los lurs, si u sabessen bé guardar* [cap. 70].

Comparem ara les hipèboles del peraladenc amb la manera com la *Canço de la cruzada* pondera les riqueses guanyades pels croats francesos arran de la presa de Besiers:

Li ribaut foron caut, no an paor de morir:
 tot can pogron trobar van tuar e ausir,
 e la grans manentias e penre e sazir.
Tost temps ne seran ric, s'ò podon retenir
 [Gougaud (ed.), 1989, p. 62].

Vegem també aquest passatge de la mateixa *Canso*, que ens presenta els soldats de Simó de Montfort robant el camp de batalla després d'una de les victòries contra els albigesos:

Lo camp tornan raubar a la luna seria
 la nostra gens de Fransa, ans que fos desgarnia:
 nulhs hom no pot retraire la granda manentia
 que gazanhero lai; *que tots jorns a lor via*
ne seran els manens
 [Gougaud (ed.), 1989, p. 164].

I l'Àiax Telamó del *Roman de Troie* de Benoît de Sainte-Maure incorre en les mateixes exageracions en vantar-se de les seues conquestes i de la prosperitat que aquestes han reportat als grecs:

E si sacheiz que rien vivant
 En si poi d'ore ne fist tant:
 S'est bien seü, *jusqu'à cent anz*
En seront riches noz enfanz.
Si grant plenté mis entre nos
Qu'onc puis ne fumes sofraitos
Ne povre ne mesaaisié
 [Benoît de Sainte-Maure, 1904-1912, vol. IV, p. 199].

Comptat i debatut, l'exaltació del botí de Muntaner es basa de bell nou en fórmules i recursos estilístics ben consolidats. Això torna a apreciar-se en el següent passatge, que ens informa del resultat de les ràtzies almogàvers contra les posicions angevines a Calàbria. Notem que el desig del cronista de fer-nos veure l'espectacularitat dels guanys aconseguits es tradueix ací en un completíssim inventari dels béns arrabassats a l'enemic:

E entretant, los almugàvers et los cirvents de maynada se reculliren en les galeas et barques; que y hac tantes vengudes de Meçina que en I viatge los levarren tots, *ab tant de tresor d'aur et d'argent, axí en vexelles con en cintes, et en espaas, et florins, et moneda d'aur et d'argent, e robes, et cavalls, et muls, et mulles, et palaffrens, et arnès de cavallers, et tendes, et robes de vestir et de lits, que infinita cosa seria de comptar.* Què us diré? *Que jamés no-s poch contar que en neguna cavalcada que gents faessen se guanyàs tant aver ne tant movent.* Què us iria pus parlant d'aquest fet? Que-l menor que y fo guanyà sens mesura et sens fi [cap. 70].

Llistes d'aquest tipus es troben en prosistes com Villehardouin, que encaireix les riqueses que els croats francovenecians obtenen de la presa de Constantinoble:

Et fu si granz li gaaienz faiz que *nus ne vos en savroit dire la fin, d'or et d'argent, et de vasselement, et de pierres precieuses, et de samiz, et de dras de soie, et de robesvaires et grises et hermines, et toz les chiers avoirs qui onques furent trové in terre*. Et bien tesmoigne Joffrois de Vilehardouin li mareschaus de Champagne, a son escient par verté, que, *puis que li siecles fu estorez, ne fu tant gaainié en une ville* [Geoffroi de Villehardouin, 1961, p. 138].

La mateixa *Conquête de Constantinople* ens aporta més exemples de la mateixa tècnica enumerativa, com ara aquest:

Là gaaignèrent *assez chevaus et roncins et palefrois, et muls et mules, et tentes et paveillons*, et tel gaing com à tel besogne aferoit [Geoffroi de Villehardouin, 1961, p. 114].

Comparem ara els fragments presentats amb aquests versos del *Poema de Mio Cid*, on se'ns detalla la presa feta pels soldats de l'heroi castellà durant una campanya llampec contra terres sarraïnes:

[E] desi arriba tornan se con la ganancia,
 Fenares arriba e por Guadalfajara.
*Tanto traen las grandes ganancias
 muchos ganados de ovejas e de vacas
 e de ropas e de otras riquizas largas*
 [Smith (ed.), 1998, p. 162].

9. Editar Muntaner

9.1. MANUSCRITS DE LA CRÒNICA

La tradició directa manuscrita de la *Crònica* és formada per vuit testimonis que ens l'han transmesa amb més o menys completesa. Disposem avui dia d'inventaris ja força detallats d'aquests manuscrits, per la qual cosa em limitaré tot seguit a fer-ne una més succinta presentació.¹⁷²

Manuscrit A. Reial Biblioteca de San Lorenzo d'El Escorial, ms. K-I-6. En paper —que segons Massó i Torrents (1906, p. 55) «sembla de Xàtiva»—, cent noranta-nou folis numerats amb llapis. El paper presenta dues mides, la més gran fa 360 × 268 mil·límetres, la dels folis curts fa 325 × 255 mil·límetres. Una mida un xic més reduïda tenen sovint els folis 4-5, 12, 51, 62-63 i del 169 en endavant, que són afegits del segle XVII i han estat copiats a ratlla tirada (en la resta de folis, el text de la *Crònica* hi ha estat transcrit a doble columna). Sense data, tot i que segons el professor Francesc Gimeno Blay, a qui en devem la descripció més acurada, l'anàlisi del paper de la part medieval fa situar «el moment de còpia [...] entre els anys 30 i 60 del segle XIV» (Gimeno Blay, 1994, p. 35), i l'anàlisi de l'escriptura d'aquesta mateixa part permet d'ajustar que el manuscrit «només va poder ser escrit durant la dècada dels anys 30-40 del segle XIV» (Gimeno Blay, 1994, p. 40). Quant als seus posseïdors, sabem que fins a l'any 1655, quan es va incor-

172. El primer a fer inventari dels manuscrits de la *Crònica* i a assignar-los unes sigles fou Massó i Torrents (1906, p. 55-60, i 1911). L'estudi ecdòtic de Nicolau d'Olwer (1936) segueix les sigles proposades pel seu antecessor. Més modernament, tenim l'aportació de Perugi (ed.) (1975), referida al *Sermó* (cap. 272), que atorga als testimonis unes sigles noves, i la d'Orazi (2003). D'altra banda, l'usuari de la xarxa pot consultar les detallades descripcions dels manuscrits muntanerians contingudes a la BITECA (http://bancroft.berkeley.edu/philobiblon/biteca_ca.html). En la present edició segueix el sistema de sigles proposat per Massó.

porar als fons escurialencs, formava part de la biblioteca de Gaspar de Guzmán, comte duc d'Olivares (Zarco Cuevas, 1932, p. 37; Andrés, 1973). El manuscrit és conegut, sobretot, per la miniatura continguda al foli 1, que representa Muntaner escrivint la *Crònica*, i la caplletra *A* historiada del mateix foli, on, d'acord amb la descripció fornida per la BITECA, s'hi aprecien «tres bustos de sants, un a la part superior de la *A*, sense barba i pregant, i dos més a sota, amb barba i fent el gest d'ajuntar dos corns o mena de gots, que tant poden ser gots com tinters». Les altres caplletres del manuscrit són blaves amb tocs de vermell. De tant en tant les divisions del text muntanerià van introduïdes per epígrafs copiats en vermell. Deixant de banda els afegitons siscentistes, es pot assenyalar el concurs de tres mans diferents en la confecció del manuscrit: una de minúscula cancelleresca, present als folis 1r-3v, 6r-11v, 13r-50v, 52r-61v i 64r-107r; una segona de gòtica catalana, que observem als folis 107r-132r i 134v-135v; i encara una altra, «contemporània de l'anterior», que «presenta les característiques pròpies de les escriptures documentals de la primera meitat del segle XIV» (Gimeno Blay, 1994, p. 36), detectable als folis 110r (només en part), 110v, 116r-117r, 118rv, 123rv, 126v, 128v, 130rv, 133r-134v i 137r-168v. A la part medieval la *Crònica* és transcrita fins a l'inici del capítol 221; segueix la del segle XVII, que arriba fins a l'inici del capítol 285, on s'acaba el manuscrit. Presenta, a més, algunes llacunes internes prou significatives.¹⁷³

Manuscrit *B*. Biblioteca Universitària de Catània, còdex *Ventimigliano* 1/94. En pergami, dos-cents disset folis de 303 × 226 mil·límetres, distribuïts de la següent manera: un foli de guarda al principi i un al final del volum; vuit folis preliminars amb numeració aràbiga, on a partir del foli 2r fins al foli 8v es copia, a dues columnes, la taula de capítols de la *Crònica*; els folis I-CXCIX són numerats en xifres romanes i escrits a ratlla tirada; els folis 200-206 són en aràbigues i són copiats en dues columnes fins al foli 202r, en tres fins al 203r i en quatre els folis 203v-206. Al foli 1r s'observen dues anotacions amb tinta, probablement de mans diferents; la primera diu: «No hai seso que baste», i, a sota, hi ha escrit el nom de «Johanot de Castelví»; la segona diu: «Por tal suerte he ventura», i, a sota, s'hi llig: «Luis de Castellví». Testimoni sense data, tot i que Savj-López (1905) creu que va ser copiat durant la primera dècada del segle XV. El manuscrit, a parer de Nicolau d'Olwer (1936) provinent de València, va formar part durant el segle XVIII de la biblioteca de Salvatore Ventimiglia, bisbe de Catània (1721-1797). Presenta al foli I una caplletra *E* «de catorze unitats de pauta en blau i vermell,

173. «Són de remarcar certes llacunes per les quals manca aquest manuscrit d'alguns dels més interessants passatges de la *Crònica*, per exemple: l'elogi del sentit democràtic de la monarquia catalana (cap. 20); tot el capítol 36, on Muntaner exposa el seu pla dels quatre drassanals que caldria establir a la nostra costa; la llarga comparació de Pere el Gran amb els herois dels carolingis i arturians, en el combat del Puig de Picabaralla (cap. 51)» (Nicolau d'Olwer, 1936, p. 69).

amb decoració a l'interior dels braços de la lletra i una preciosa filigrana executada a ploma que l'omple i s'estén pels marges interior, superior i inferior del foli» (BITECA). Les altres caplletres del manuscrit, decorades també amb filigranes a ploma, alternen el vermell i el blau en el color de contrast, talment com s'esdevé en els calderons. S'aprecia als folis que transcriuen la *Crònica* la participació de, com a mínim, dues mans gòtiques. Còpia mutilada de l'obra de Muntaner: arriba fins al final del capítol 279. A parer de Nicolau d'Olwer (1936, p. 70), hi manquen «segurament quatre sexterns, en els quals acabaria la *Crònica*». De la consulta de la taula dels folis preliminars s'infereix que tot seguit del text corresponent al capítol 298 de les edicions modernes, s'hi havien copiat uns quants capítols relatius a fets esdevinguts entre els anys 1329 i 1334, sorgits probablement de la ploma de l'almirall català Galceran Marquet.¹⁷⁴ A més de la *Crònica*, als folis 200-206 es transcriuen els següents textos: un fragment d'un document del 31 d'agost de 1307, en el qual la Companyia Catalana reconeix els serveis prestats per Ramon Muntaner i expressa el desig que Carles de Valois, emperador titular de Constantinoble, el pugui rescabalar de la roberia soferta en aigües del Negrepoint (f. 200r);¹⁷⁵ *Les prometences*, d'Anselm Turmeda (f. 200r-202v); la *Dispensació de la senyora de Moixent* (f. 202v-203v); l'*Epístola* al marquès de Montferrat de Raimbaut de Vaqueiras (f. 203v-205r), i el *Debat entre Honor e Delit* de Jaume Marc (f. 205r-206r).

Manuscrit C. Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 1803. En paper, dos-cents vint folis de 395 × 270 mil·límetres, escrits a dues columnes i aplegats com segueix: tres folis de guarda al principi i al final del manuscrit; set folis numerats amb llapis en xifres àrabiques, on es copia en dues columnes la taula de capítols; numerats en xifres romanes i en vermell, de mà antiga, els folis I-CLX, escrits a dues columnes, que transmeten el text de la *Crònica*; dels folis 161-207, escrits en lletra molt posterior (probablement de la segona meitat del segle xv), alguns són en blanc i d'altres, escrits en columnes amb una distribució variable (n'hi ha de dues columnes, de tres o fins i tot de més). La part que conté la *Crònica* duu el següent colofó, amb data del 3 de setembre de 1342: «Ffinito libro sit laus gloria Christo. Qui aquest libre ha scrit de Déu beneyt sia et de la sua mara madona santa Maria, e de tots los seus beneyts sancts et sanctes en guarda e en comanda, et ab la sua beneyta companyia ara e per totstemp sia. Amén. Amén. Iste liber fuit scriptus et splicitus Die veneris que fuit tercio kalendas September Anno domini millesimo cccº catragesimo secundo» (f. CLXvb). Aquest fet el converteix en el manuscrit més antic de la *Crònica* de què tenim notícia. Degué pertànyer a algun membre de la casa dels Luna, per tal com el seu escut familiar apareix a les guardes del volum. És opinió de Calmette (1902) que fou una de les fonts consultades per Jerónimo

174. Sobre aquesta qüestió, vegeu Nicolau d'Olwer (1926).

175. Hi ha una edició d'aquest important document a Rubió i Lluch (2001, p. 42, doc. xxxiv).

Zurita en la composició de la seua obra històrica. El foli I del manuscrit presenta «una orla decorada amb dibuixos fets amb llapis i una caplletra bipartida en vermell i blau, enquadrada i filigranada en violeta, amb fistons al marge esquerre, a l'intercolumni i als marges inferior i superior» (BITECA). Les altres caplletres (decorades, també, amb filigranes que s'estenen pels marges o l'intercolumni) i els calderons són en blau i vermell. Les divisions entre capítols són introduïdes per rúbriques en vermell afegides *a posteriori* al text copiat aprofitant l'espai sobrant dins les mateixes columnes. La part on es copia la *Crònica* sembla obra d'una sola mà gòtica; a partir del foli 161 s'observa, com ja ha estat dit, una mà molt més tardana. Aquest testimoni és l'únic de tota la tradició manuscrita que transmet el text sencer de la *Crònica*; només li manca el foli LII. En els folis escrits al segle XV es copien les següents obres: el *Memorial* de Joan Francesc Boscà (f. 161-192) i les *Ordinacions d'En Sanctacília* (f. 193-196).

Manuscrit D. Biblioteca de Catalunya, ms. 4. Paper, dos-cents cinquanta-cinc folis de 280 × 213 mil·límetres, escrits a dues columnes. Es tracta d'un còdex acèfal; sabem que hi manquen els primers dos-cents sis folis, per tal com la part que ens ha pervingut, numerada en xifres romanes, comença en el foli CCVII. Tot el conjunt, però, ha estat renumerat de mà moderna amb llapis i en xifres aràbigues, sense tenir en compte els folis perduts. La lectura del colofó del manuscrit ens permet de datar-lo el 20 de juliol de 1353: «Aquets libra sa acabà an l'ayn de què hom comta de la nativitat de nostro Senyor ver Déus de l'ayn de mccccliii, disapte a xx del mes de juyol» (f. DLXIIrb). D'altra banda, ens revela que a la part avui perduda hi havia copiada la *Crònica* de Bernat Desclot i que, acabada aquesta amb la mort de Pere el Gran, hom l'havia enllaçada amb la de Ramon Muntaner: «Aquest libra féu An Muntaner e An Clot, e à yc del libra d'En Clot antrò a la mort del bon rey An Pere d'Aragó, lo qual conquès lo regna de Ciçília e molts d'altres bons fets que açí hoyrrats; e l'altre qui's saguex és sagons An Muntaner, an què parla de molts altres bons fets que àn fet los altres reys qui primés vengueren e puys après la mort del rey An Pere d'Aragó» (f. DLXIIrb). Sabem que al segle XVII va pertànyer a la biblioteca de Pere Antoni d'Aragó (1611-1690), duc de Sogorb i de Cardona, i virrei i capità general de Catalunya, i que més tard va formar part del conjunt de volums donats al monestir de Poblet per aquest personatge.¹⁷⁶ De fet, les armes del virrei estan gravades en or a les cobertes vermelles del llibre. Les caplletres alternen el blau i el vermell, mentre que els calderons són tots en vermell, talment com els epígrafs, afegits aprofitant l'espai sobrant dins les columnes. En alguns casos hom va deixar mig foli en blanc per a il·lustracions que finalment no es van realitzar. La lletra del manuscrit, gòtica rodona, sembla obra d'una única mà. Conté el text de la *Crònica* des del capítol 146 fins a la fi.

176. Per als volums donats a Poblet per Pere Antoni d'Aragó, vegeu Domínguez Bordona (1950).

Manuscrit *E*. Biblioteca Universitària de Barcelona, ms. 759 (*olim* 21-2-17). Paper, tres-cents vint-i-cinc folis de 295 × 225 mil·límetres, escrits a ratlla tirada. Després dels primers vuit folis, no numerats i escrits a dues columnes, tenim, en xifres romanes i també a dues columnes, els folis I-*xra*, i, a ratlla tirada, els folis *xv*-*cccxii*; el que hauria de ser el foli *cccxiii* no té, però, numeració. Segueix un foli escrit en lletra del segle *xvii* marcat com a foli 306, que copia un fragment del capítol 297 del text de Muntaner, i es tanca el volum amb dos folis en blanc. Manuscrit sense data, tot i que hom ha jutjat que degué ser copiat entre finals del segle *xiv* i principis del segle *xv* (Barrau-Dihigo i Massó i Torrents (ed.), 2007, p. *lxx*). Abans de ser incorporat, arran de la desamortització de 1835, als fons de la Biblioteca Provincial de Barcelona —antecessora de la Universitària—, havia estat en possessió del convent de Sant Josep del Carme Descalç de Barcelona. Algunes de les caplletres del manuscrit no s'han executat; en el seu lloc s'hi observen lletres de guia, fetes als marges del paper, que en marcaven la posició. De les caplletres presents, algunes han estat fetes en vermell i d'altres, en vermell i en blau. Les rúbriques que s'hi aprecien han estat fetes també en vermell. Tot el manuscrit (llevat del foli escrit al segle *xvii*) sembla copiat d'una mà semigòtica amb alguns trets de bastarda. Si exceptuem els vuit folis no numerats del principi, on hi ha transcrites tres peces en vers, la composició del volum és eminentment historiogràfica. En concret, aquestes són les obres que es copien abans de la nostra *Crònica*: el *Poema extravagant* (f. 1 i 5);¹⁷⁷ un poema satíric sobre la vida dels mariners (f. 3-4, 2 i 6-8*ra*; un poema sobre una expedició naval de l'any 1393 (f. 8*rb-vb*);¹⁷⁸ una còpia incompleta d'una versió catalana de les *Gesta Comitum Barcinonensium* (f. 1*ra-xra*); la *Crònica* de Bernat Desclot, copiada fins a la part corresponent al capítol 134 de les edicions modernes (f. *xv-cxxix*). Al mateix foli *cxxix* comença el text del Muntaner, que hom ha transcrit no des del principi, sinó a partir del capítol 119, que enllaça amb el moment històric en què es talla la còpia del Desclot. Aquest fet va ser advertit per un erudit del segle *xvii* que al marge superior del foli va deixar la següent anotació: «Assí muda de història y dexant indecisa la de Bernat Desclot prosegueix la de Ramon Muntaner comensant-la a pendre al capítol *CXVIII*º». El manuscrit té interès sobretot per dues qüestions. D'una banda, perquè conté una llarga interpolació entre els capítols 273 i 274 de la *Crònica* (f. *cclxxviii-cclxxixr*), que relata un periple de l'almirall català Francesc Carròs tot a l'entorn de les costes de Còrcega i Sardenya.¹⁷⁹ De l'altra, perquè als folis *cccviii-cccxiii*, tot just després de copiar el capítol 298 de les edicions modernes, trobem una continuació de la *Crònica*, que anota de manera esquemàtica informacions referents a les noces d'Alfons el Benigne amb Elionor de Castella.

177. Sobre aquesta peça, vegeu Ors (1983).

178. El poema satíric i el de l'expedició del 1393 van ser editats per Massó i Torrents (1902).

179. Quant a aquesta interpolació, vegeu Aguilar (2003, p. 294-301).

Manuscrit *F*. Biblioteca Universitària de Barcelona, ms. 67. Paper, dos-cents trenta-tres folis de 300 × 220 mil·límetres, escrits a doble columna. La foliació és la següent: folis *A-D*, folis 1-61*ra* i folis 1-164 (com es pot veure, aquesta part té una numeració independent de la precedent). El volum va ser copiat per una mà gòtica cursiva segurament cap a la darrera del segle xv. Va tenir diversos posseïdors, entre els quals hi havia, per exemple, un tirador d'or, Miquel Figuera; en tot cas, sembla que ni ell ni els propietaris posteriors no van percebre la presència de l'obra del cronista de Peralada en el manuscrit, si tenim en compte la informació que ens dóna l'*ex-libris*: «Lo present libre manuscrit ere de Miquel Figuera, tirador de or. Conte les antigalles de Pere Tomich y Bernat Desclot». En tot cas, és cert que totes les obres aplegades al volum són de natura historiogràfica. En concret, tenim: les *Històries e conquestes* de Pere Tomich (f. *A-D* i folis 1-61*ra*); anotacions diverses, entre elles una sobre un atemptat contra Ferran el Catòlic del 1492 (f. 62-65); la *Crònica* de Bernat Desclot (f. 1-155*r*, amb foliació, com ja ha estat dit, independent); finalment, els capítols de la conquesta de Sardenya de la de Muntaner (f. 155*va*-164*rb*). Cal advertir que l'any 1880 l'erudit català Salvador Sanpere i Miquel va editar parcialment aquest darrer text, tot pensant, però, que es tractava d'un altre capítol del llibre de Desclot.¹⁸⁰ Potser la rúbrica amb què s'obre el fragment hi va tenir una part important de culpa, perquè ens el presenta com una continuació de la *Crònica* copiada en els folis anteriors: «Assí comenssa la presó de la ylla de Serdenya, la qual illa féu conquerir lo rey En Jachme, fill qui fo del rey En Pere, *de qui fo feyt aquest libra*, a son fill N' Anfós, lo qual N' Anfós fon après la mort del rey En Jacme son pare rey d'Aragó e Cerdenya» (f. 155*va*). En principi, el manuscrit *F* no ha cridat gaire l'atenció dels estudiosos a causa del seu caràcter fragmentari i del fet que, en bona part, es tracta d'un *descriptus* del manuscrit *E*.¹⁸¹ En bona part, però no del tot. Allà on esperaríem trobar els capítols 271-275 (que narren des dels preparatius per a l'expedició i la partida de l'estol de Catalunya fins a la victòria de l'infant Alfons a la batalla de Lucocisterna), *F* ens ofereix un relat que, si bé conserva detalls presents en el text de Muntaner, constitueix en molts aspectes una croniqueta nova, independent. Sobta, per exemple, la presentació totalment diferent d'algunes escenes, fenomen fàcilment constatable si estudiem els moviments tàctics descrits al combat de Lucocisterna. L'artífex de *F* potser coneixia i va aprofitar l'obra historiogràfica del Cerimoniós, i aquest és un fet que podria explicar algunes de les divergències, tot i que cap de les cròniques de Pere III (ni la particular ni la general) no sembla la principal responsable de la singularitat de la versió transmesa pel manuscrit.¹⁸²

180. Vegeu Sanpere i Miquel (1880). La correcta identificació del text la va donar ja Morel-Fatio (1881).

181. Així ho ha vist Orazi (2003, p. 416).

182. Per a un report més detingut d'aquestes singularitats, remet de nou a Aguilar (2003).

Manuscrit G. Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona, ms. 74. Paper, cent vint-i-quatre folis de 280 × 210 mil·límetres, numerats en xifres romanes i escrits a dues columnes en lletra gòtica cursiva de la darreria del segle xv. Abans d'incorporar-se als fons del Seminari, el manuscrit va pertànyer al Col·legi de la Companyia de Jesús de Barcelona. L'integren, en la seua totalitat, textos de caràcter historiogràfic. S'hi copia, en primer lloc, la *Crònica general* del rei Pere III el Cerimoniós (f. I-LXXXIIIv), a continuació de la qual trobem els capítols 293-298 del text de Muntaner, dedicats a la coronació d'Alfons el Benigne a Saragossa l'any 1328 (f. LXXXVra-XCIVva). Algun erudit del segle XIX va atribuir també tota la part corresponent a la *Crònica general* a Ramon Muntaner, per tal com al foli 1r ens va deixar la següent anotació: «Lo autor de aquest llibre se creu qu'és Ramon Muntaner, lo qui escrigué la *Crònica* impressa del rey don Jaume lo Conquistador, y Çurita tom. 2 lib. 7 cap. I dels *Analys de Aragó* cita a Muntaner qui diu en la coronació del rey don Alonso 4 en Caragosa ell s'í trobave com a síndic de la ciutat de valència y que hi avia XXX mil cavalls, y de València y Múrcia cent cavallers; tot lo qual diu aquest libre en los dos cap. de la coronació del rey Alfonso, fol. LXXXV y fol. LXXXVIII, y són paraula per paraula com los 6 últims cap. de la *Crònica dels reys de Aragó* que féu Ramon Muntaner». En el mateix lloc, una altra mà del segle XVIII va anotar: «Lo qui compongué esta Historia any 1328 era valencià, com consta fol. 86 1/2 et 89 1/2 et 92 col. 2». Després del fragment muntanerià trobem una versió bastant resumida de la *Crònica* particular del Cerimoniós (f. xcv-cxv), seguida de les cròniques de Joan I (f. cxviii-cxixv), Martí I (f. cxx-cxxiii)¹⁸³ i Ferran I (f. cxxiiii-cxxiv).

Manuscrit H. Biblioteca Universitària de València, ms. 212. Paper, dos-cents noranta-sis folis de 275 × 215 mil·límetres, escrits a ratlla tirada per una mà minúscula cursiva de tipus cancelleresc (no s'inclouen en aquest còmput els dos folis de guarda inicials ni els divuit folis finals, en blanc, afegits molt més tard al volum, possiblement al segle XVII). Quant a la foliació, cal dir que l'antiga, en números romans, va quedar retallada en relligar el manuscrit i que va caldre substituir-la en molts folis per una de nova, en números aràbics i romans. Sense data, tot i que tot fa pensar que fou copiat abans de mitjan segle xv.¹⁸⁴ Formava part de la biblioteca particular del canonge Vicent Blasco, rector de la Universitat de València,

183. Per als textos de les cròniques de Joan I i Martí I, vegeu Verrié (ed.) (1950 i 1951, respectivament).

184. Faig meua, així, l'opinió d'Escartí (1993, p. 32), que raona amb arguments de pes —paleogràfics i relatius als continguts del volum— la plausibilitat d'aquesta datació, que s'oposa a la donada per altres estudiosos (confronteu aquesta opinió, per exemple, amb les de Massó i Torrents, 1906, p. 55; d'Amadeu Pagès a Pere III, 1942, p. x, o de Soberanas (ed.), 1961, p. VIII). L'estudi d'Escartí conté, a més, una edició de les versions de les cròniques de Joan I, Martí I i Ferran I contingudes en aquest manuscrit.

a la qual va llegar el fons de la seua biblioteca a la seua mort, esdevinguda l'any 1813. Al segon foli de guarda trobem el seu *ex-libris*: «Ex bibliotheca quam D. D. Vincentius Blasco, Academiae Valentinae rector perpetuus, eidem testamento legavit». Presenta aquest manuscrit «caplletres embotides de quatre o sis unitats de pauta en vermell i blau, sense decoració filigranada, cada cop que s'inicia un capítol nou; la resta de caplletres de tres i quatre unitats de pauta alternen en vermell i blau, també sense filigrana; calderons alternant en vermell i blau; tocs safranats a les majúscules» (BITECA). Conté les següents obres: un fragment del *Libre de les conquestes de Sicília*, traducció del *Chronicon Siculum* (f. 1-5v); una *Cronologia des del començament del món fins a Jesucrist* (f. 6); la *Llegenda d'Otger Cataló* (f. 7r); la *Crònica de Sant Pere de les Puelles* (f. 7v-9); una genealogia dels reis de França (f. 12v-13r); una altra dels reis d'Aragó (f. 13rv); la *Crònica general* del Cerimoniós (f. 13v-72r); la *Crònica* particular del mateix monarca (f. 72-278); les cròniques de Joan I (f. 281v-282v), Martí I (f. 282v-285v) i Ferran I (f. 285v-287); i un fragment de la *Crònica* de Muntaner corresponent als capítols 293-298 (f. 288-296), introduïda amb la següent rúbrica: «En lo libre d'En Ramon Muntaner, lo qual té En Lobet, són continuades les coses dejús escrites e sigüents en què lo dit Ramon Muntaner fo personalment».

9.2. LA TRADITIO INDIRECTA DE LA CRÒNICA

Al costat dels vuit manuscrits acabats de descriure, la *Crònica* té també una notable *traditio indirecta*, potser no tan ben coneguda. Així, ja hem vist en els casos dels manuscrits *D* i *E* que hom l'havia copiada enllaçant-la amb la de Bernat Desclot, de vegades sense anotar el canvi de cronista (com a *E*). No ens ha d'estranyar, doncs, de trobar-nos tots dos autors combinats amb d'altres fonts en diversos compendis historiogràfics dels segles XIV-XV. En aquest sentit, cal destacar els següents manuscrits:

— Biblioteca Universitària de Barcelona, ms. 82. Conté la *Crònica universal de 1425*, compilació on, a més dels textos de Desclot i Muntaner, es detecta la presència d'obres com el *Compendi historial* de Jaume Domènech o el *Llibre dels àngels* de Francesc Eiximenis.¹⁸⁵

— Biblioteca de Catalunya, ms. 487. Conté el *Libre de les nobleses dels reys*, compendi enllestí ben probablement al segle XV per Francesc de Barcelona, que aprofita, de vegades resumint-la i amb algunes omissions, la part compresa entre els capítols 146 i 298 del llibre del cronista de Peralada.¹⁸⁶

185. Per a la presència d'Eiximenis en aquest manuscrit, vegeu Gascón (1993).

186. El primer estudi detallat d'aquest manuscrit va ser el de Coll i Alentorn (1928; vegeu ara 1991, p. 314-349). És igualment recomanable la lectura de l'entrada feta per Albert Hauf per al re-

— Biblioteca de Catalunya, ms. 241. En aquest manuscrit, copiat segurament a principis del segle xv, la influència del text de Muntaner, amagat entre les planes on es copia el text de Desclot i una altra obra que hom ha individuat com a *Crònica del rei Pere*,¹⁸⁷ és molt més tènue. La percebem, però, ben clarament, als folis 87v-92r, on es copien els capítols 32-33 del de Peralada, relatius al conflicte de l'emperador Frederic II i els seus successors amb l'Església i a la concessió papal del títol de rei de Sicília a Carles d'Anjou.

— Biblioteca de Catalunya, ms. 152. Com en el cas precedent, la presència de Muntaner en aquest manuscrit és més puntual: als folis 87v-89r es copia, si fa no fa, la mateixa part de la *Crònica* que al manuscrit 241, integrada dins el text de Desclot. Tanmateix, el manuscrit és rellevant perquè de fa poc hom ha afirmat —crec que equivocadament— que es tracta de la primera versió que Desclot va fer de la seua *Crònica*, que Muntaner hauria conegut i hauria fet servir en alguns passatges del seu llibre. Com que aquesta és una teoria que afecta de ple l'estudi de la *Crònica* del peraladenc, crec que paga la pena d'analitzar-la més curosament. Tractaré, doncs, d'exposar tot seguit per què el text transcrit al manuscrit 152 no pot ser una font de la *Crònica* de Muntaner, la qual cosa passa, precisament, per explicar per què és dubtós que pugui ser una versió primerenca del text de Desclot.

9.3. EXCURS: EL CAS DEL MANUSCRIT 152 DE LA BIBLIOTECA DE CATALUNYA

La riquesa i la complexitat de la tradició manuscrita de la *Crònica* de Bernat Desclot constitueix, sens dubte, un dels cavalls de batalla a què ha de fer front qualsevol editor i/o estudiós del text. Ja ho va assenyalar en Miquel Coll i Alentorn:

Si en editar un text antic de vegades l'obstacle radica en l'escassetat de manuscrits conservats, en el nostre cas l'obstacle més aviat resulta de l'excessiva abundor d'aquests, i, al costat d'això, dels defectes importants que presenten en llur totalitat, ja que els més antics són incomplets, mutilats o resumits, mentre els que són més complets foren escrits en època tardana, amb tots els inconvenients que comporta una llarga tradició manuscrita, o són plens d'interpolacions o almenys transcrits amb excessiva llibertat [«Introducció», a Desclot, 1949-1951, vol. I, p. 192].

En la que és la primera gran monografia sobre l'obra de Desclot apareguda des de l'estudi introductori de Coll i Alentorn, Cingolani (2006), s'ha suggerit la

pertori del *Grundriss der romanischen literaturen des Mittelalters* (Hauf, 1993, p. 91-92). Algunes parts d'aquest manuscrit han estat editades recentment per Cingolani (ed.) (2008).

187. Vegeu la transcripció d'aquest text a cura de Stefano Cingolani, consultable a la pàgina web de la Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives: <http://www.lluisvives.com/>.

idea que el manuscrit 152 de la Biblioteca de Catalunya conté una primera redacció de la *Crònica*, enllestida per un Desclot encara més proper als fets que ens relata, que després la faria servir com a base del text «definitiu» (el de les edicions modernes), completant-la i modificant-la en molts punts. Així, Cingolani passa revista a les diferències més notables entre totes dues versions, que procura llegir tenint en compte la historiografia europea contemporània de Desclot —amb especial atenció a les fonts catalanes, italianes i franceses que ens transmeten la Guerra de les Vespres Sicilianes—, exercici comparatiu que, tot i no ser nou, ens permet de constatar apamadament que, com va advertir Elliott (1983), Desclot també és un artista que sap manipular la història d'acord amb els seus interessos. L'estudi pren en consideració, a més, la documentació conservada de l'època —i és just assenyalar que una part no gens menyspreable d'aquests documents ha estat aportada per primera vegada per l'autor del llibre.

Un dels fets que crida més poderosament l'atenció al lector del volum és que no hi haja cap descripció detallada del manuscrit 152 i de la seua composició: que vehicula una primera versió del llibre de Desclot ens ve donat —per dir-ho d'alguna manera— com un fet consumat (una anterior contribució de l'autor dedicada en part al mateix manuscrit (Cingolani, 2004) és igualment lacònica en aquest sentit). I, tanmateix, em sembla que una presentació i una discussió més detingudes dels materials que integren aquest testimoni són no només procedents, sinó exigibles —si més no, l'exercici ens pot ajudar a discernir si alguns dels passatges del manuscrit que Cingolani individua com a parts de la hipotètica primera redacció són realment atribuïbles a Desclot. Com les altres compilacions historiogràfiques que hem esmentat unes pàgines més amunt, el manuscrit 152, datable cap a la fi del segle XIV, combina el text de Desclot amb altres fonts de diversa procedència. Una d'elles, per exemple, és una versió catalana de les *Gesta Comitum Barcinonensium* diferent de l'editada per Massó i Barrau-Dihigo, que transmet una interessant variant de la llegenda sobre l'engendrament i el naixement del rei Jaume I. Un altre d'aquests materials ha estat objecte d'estudi per part de Domínguez (1997): es tracta d'una sèrie d'entrades dedicades a la història de les croades, des de la presa de Jerusalem (1099) fins a la mort de Boemond VI d'Antioquia (1275), que l'investigador identifica com a pertanyents a una obra de caràcter annalístic, a la qual dona el títol de **Cronicó dels fets d'Ultramar*. Domínguez assenyala que és possible resseguir les petjades d'aquest cronicó en altres compilacions dels segles XIV-XV, com el *Libre de les nobleses dels reys* o el *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*. Però considere necessari d'acabar alguns fragments d'aquesta obra amb la que sembla la seua font més probable: aquesta deu ser alguna versió dels *Annales de Terre Sainte* (Röhrich i Raynaud (ed.), 1884; vegeu, també, la versió de la Biblioteca Medicea-Laurenziana, ms. Pluteus LXI.10, Edbury, 2007a), que anoten les vicissituds dels croats entre la primera croada i la

caiguda d'Acre (1291), i que van ser extensament aprofitats en altres cròniques sobre el Llevant cristià dels segles XIII i XIV, com l'*Estoire de Eracles empereur* (versió i continuació francesa medieval de la *Història d'ultramar* de Guillem de Tir) o les *Gestes des Chiprois* (que conté la *Chronique du Templier de Tyr*, llibre tercer del recull):

BC, ms. 152

Annales de Terre Sainte

[f. 22r] [278] **Batalla d'Oltramar**

En l'any de MCCXLI d'Ebelí, fill del senyor de Baruth, començà a ffermar lo castell de Sur, e lo comte Ricard lavors fermà la treva e deliurà lo comte de Muntfort e·ls altres cavallers qui aquí eren presos, ço és, Rach de Sidis e·l dit castell de Sur. E·l comte de Muntfort passà mar e vench-se'n a l'emperador Ffrederich. E lavors morí papa Gregori.

A. M et CC et XLI, Johans d'Ebelin, sires de Baruth, fist fermer le chastel de Ar-suf, et le conte Richars afferma la triwe o le soudan et delivra le conte de Monfort et autres chevaliers assés qui avoient esté pris, quant la desconfiture fu dou roi de Navare; et puis s'en retourna en son païs, et pape Grigoire fu mors [Röhricht i Raynaud (ed.), 1884, p. 16].

[279] **De batayllas d'Oltramar**

[f. 23r] En l'any de MCCXLII perderen sarrahins la terra de Jherusalem, enaxí que cobrà la regina de Xipre que y anà [a] la terra de Jherusalem, enaxí que·ls hòmens d'Acre faheren homanatge a son marit, per nom sire Molff [*sic*]. E puy entre la gents d'Acre e genovesos preseren Sur, e gitaren defora los guascons e·ls lombarts de tot lo regisme de Jherusalem e de Soria.

[E]t en cel an requist la royne Aaliz le roiaume de Jerusalem, si que les gens d'Acre le reçurent à dame, et fisent à li et à son baron Raoul de Soisons houmage, et alerent dont les gens d'Acre et li sires de Barut, et cacierent les Lumbars de Sur et de la Surie [Röhricht i Raynaud (ed.), 1884, p. 17].

[280] **Bataylles d'Oltramar**

En aquell any mateix damunt dit anaren los Templers, ço és En Joffrè de Jordines, qui era cap de tots, per ajudar a la ciutat de Scalona, e la host de Babilònia quant ho sabé vengren-se'n a les albergades dels Templers, d'on hagren gran dan los sarrahins e se'n perderen molts.

A. M et CC et XLII, alerent les Templiers et Jofrois de Sarginnes et le Johet et le Nasser à Escalonne, si que l'ost de Babilone assailli la herberge dou Temple, dont les Sarrasins rechurent grant damage [Röhricht i Raynaud (ed.), 1884, p. 16].

[281] **Batayllas d'Oltramar**

En l'any de MCCXLIII los Templers, ço és Joffrè de Jordines, partint de Scalona tengren albergades a Jaffa, e Saleff, senyor de Domàs, vench al castell de Malís de Cors, so és, per fermar les treves; e·ls dits

A. M et CC et XLIII, le Temple et Joffrois de Sargines tindrent le herberge et Japhe, et li sires de Damas vint as Moulins de Turs pour affremer la trive o nos gens; mais il les engana et n'en fist

Templers desguieren-los, que no volgren fer les ditas treves per res, e Saleff senyor de Domàs tornà-sse'n.

[282] Batayllas d'Oltramar

En l'any de MCCXLIIII fou fermada la treva de Saleff senyor de Domàs ab lo nabit, fill de Nayzer, e son frare; e féu trahut Jherusalem als Templers e tota la terra qui és del flum enllà, salvant dues vilas, ço és, Namblés e Serichó [...]. E I auxisi, cavaller del senyor de Domàs, [f. 23v] sí ferí lo senyor de Baruth ab la spaha, que depuys no hac poder al braç dret.

[283] Bataylla d'Oltramar

En aquest any mateix damunt dit vench Cathonii en la terra de Jherusalem, qui era capdal de sarrahins, e desconfí lo maestre del Spital <e> frare Guillem de Castellnou, e'l comte Gauter, e l'archibisbe de Sur, e l'archibisbe de Sant Jordi e assats d'altres barons los quals foren desconfits en la bataylla de Domàs.

point (Röhricht i Raynaud (ed.), 1884, p. 17).

A. M et CC et XLIIII, fu aferméé la triwe ot le signour de Damas et le Nasser, son nevout, et rendirent Jerusalem et Templum Domini et toute la terre du flum en cha fors Naples et Jerico [...] et les Sarrasins ferirent le signour de Baruth, dont il fu mehaingniés dou destre bras [confronteu-ho amb la versió del manuscrit de Florència: «Et fu feru adoncs *des Haississins* le sire [...]», Edbury, 2007a, p. 154].

[...]

[E]t en el an vindrent les Hoarressimins qui desconfirent nos gens de Surie à Fourbie; et le maistre dou Temple, frere Hermant de Pierafort, et le maistre de l'Ospital, frere Guillaume de Castelnuef et le conte Gautier et Jake, son neveu, et Pierre, archevesque de Sur, et Raoul, evesque de S. Jorge, et les II fils dou signeur de Boutron, et freres Hugues de Monlo, mareschaus dou Boutron, templiers, furent tous pris et menet en prison, et plusour autre chevaliers i furent mort et pris [Röhricht i Raynaud (ed.), 1884, p. 17].

Resulta ben útil, a més, veure com s'integren les entrades corresponents a la versió dels *Annales* dins el conjunt del manuscrit: usualment, el compilador transcriu alternadament i separada seccions íntegres d'aquells i del text de Desclot, però cal anar amb ull viu, perquè de vegades hom insereix algunes notícies procedents del cronicó al bell mig del text del cronista català. Això és el que s'esdevé, precisament, als folis 100v-101r, on se'ns explica el pas del rei Alfons X i la família reial castellana per les terres de la Corona d'Aragó de camí cap a una entrevista amb el papa a Belcaire. Cal dir, en justícia, que en aquest cas les versions conservades dels *Annales* no aporten les notícies que el manuscrit 152 dóna; tanmateix, és possible de resseguir-les a través d'altres obres basades en la tradició annalística, com l'*Eracles* o les *Gestes des Chiprois* ja esmentades. Cingolani, però, no s'adona de la interpolació i atribueix tot el passatge a Desclot:

Ms. 152

En aquell any fo lo gran consili general de tots los majors clergues e prelatz de tota la crestiandat e de tots los príncep. E fou-hi lo senyor En Jacme rey d'Aragó e N'Amfós rey de Castella ab gran multitud de gents e'l rey de Ffrança En Phelip e sos fills ab lo papa En Guillem de Plasença. Lo qual consili fou a Lejó del Roïne e en aquell consili fou elet emperador en Alamanya. E an aquest consili foren los grechs e s'acordaren ab la fe de Roma, e foren desbosts los freres de Penitència, ço és, aquells qui tornaren a la fe de Roma, e aquells qui no y tornaren són catius. E'l rey N'Amfós de Castella no poch acabar res de sos affers ab lo papa e tornà-sse'n a Muntpesler. E mentre era aquí, novelles li vengren que son fill major En Fferrando era mort en Castella, e a poch de dies estant aquí mateix li vengren altres novelles que son nebot fill de son frare En Johan Manuel, e nèt que era del rey d'Aragó, era mort. E puys, a cap de poch dies, li vench altre ardit que una sua filla que havia nom Alienor era morta. Puys, a cap de temps, morí l'archibisbe de Tolèdol, fill del rey d'Aragó, lo qual ocieren sarrahins en la frontera de Castella ab gran res de richs-hòmens de Castella [Cingolani, 2006, p. 705-706, apèndix 4].

[E]n aquela saó l'apostoli tenc consili a Lleó sobre'l Roïne ab tots los prelatz de santa Esgleya, e ab tots los prínceps de crestians e ab lurs procuradors [Desclot, cap. 66, vol. III, p. 10].

A .mccclxxiiii. fu fait li conciles au Lion sor le Rosne par pape Gregoire le Disime [...]. Et furent reconcilie li Grec. Et jurerent destre obeissant a lyglise de Rome [...]. Et fu le conte Raoul daussai esleus a roi dalemaigne et a empereor et conferme par lyglise [*Eracles*; RHC, *Historiens occidentaux*, vol. II, p. 465].

En lan de .mcc. et .lxxiiii. au mois de may si fu le conseil dou pape a Lion sur le Rosne et furent adons desposes les Freres du Sac et les Freres Apostles et autres religions [*Gestes des Chiprois*; RHC, *Documents arméniens*, vol. II, p. 780].

[E] aquí trobà l'apostoli e parlà ab él del fet del emperi, mas no y acabà res, e parti's d'él tornà-sse'n a Monpesler. E aquí vengren-li noveles que son fil En Ferrando de Castela era mort de malautia, e puys vengren-li aquí metex noveles que'l archabisbe de Tolèdol, fil del rey d'Aragó, e En Nono Gonsalvis, ab gran res de cavaleria, eren morts en la batala dels sarraïns en la frontera de Castela. E en aquel viatge, mentre se'n tornava a Barçelona, murí I seu nabot, fil d'En Manuel son frare, e I^a sua fila, molt bela donçela, qui avia nom dona Lionor [Desclot, cap. 66, vol. III, p. 12].

Els errors d'atribució són més evidents en d'altres casos. Per exemple, al foli 100r hom ens presenta diverses notícies relatives a la novena croada (1271-1272), liderada pel príncep Eduard d'Anglaterra (el futur Eduard I) contra el poder ascendent de l'Imperi mameluc, que amenaçava els darrers enclavaments dels cristians a Terra Santa. Una d'elles fa referència a una ràtzia d'Eduard i els croats contra la fortalesa palestina de Qaqun i les terres adjacents, de fortuna desigual segons les fonts. Cingolani (2006, p. 270-271, n. 284) es decanta per pensar que el passatge és

obra de Desclot, però el fet és que la informació aportada —i la manera que hom té de vehicular-la— ens fa pensar tot d'una en el **Cronicó*. També en aquest cas les versions a l'abast dels *Annales* es mostren escarides: només diuen que «Odouars ala brisier Caco et II herberges de Turquemans, et perdi bien IV^C pesones á pié, de chaut et de fruiz, et amenerent moult de bestes grosses et menues» (Röhricht i Raynaud (ed.), 1884, p. 31). Però basta veure, de nou, algunes obres dependents dels *Annales* per a adonar-se de l'existència d'unes concomitàncies bastant significatives amb el fragment de la compilació catalana (àdhuc des del punt de vista verbal). Oferesc a triple columna els textos de l'*Eracles*, les *Gestes des Chiprois* i el manuscrit 152:

Eracles

Et a .xxiii. jors de novembre sire Odouart et ses freres et li rois de Chipre et li Templier et li Hospitalier et li Alemant et tuit li Chiprois et tuit li pelerin et toute la serjanterie a pie chevauchierent la terre de Cesaire por brisier la tor de Quaquo. Et quant il furent la venus il trouverent plusors herberges de Turquemans qui la estoient herbergies et ne savoient riens de lor venue. Por quoi il pristrent lor herberges et tuerent bien .m. persones et gaaignierent bien .vm. bestes et sen retournerent sain et sauf en Acre a poi de perte [RHC, *Historiens occidentaux*, vol. II, p. 461].

Gestes des Chiprois

A .xxiii. jours dou mois de novembre dou dit an monseignor Odoart et le roy Hugue et la chevalerie de Chipre et dacre et le Temple et Ospitau alerent brizer .i. cazau quy a non Cacon qui est en la terre de Sezaire loins dacre .xii. liues et plus et firent grant damage a Sarazins et gaaignerent .ii. herberges de Turquemans et tuerent Sarazins ases et prirent bestail gros et menu .xiim. [...] dont nostre gent se partirent et vindrent a Acre a tout lor guain sain et sauf [RHC, *Documents arméniens*, vol. II, p. 778-779].

Ms. 152

E Sire Alduart, e·ls Templers e aquells de [l'] Espital anaren a ·I· castell de sarrahins qui és après de Cesària e ha nom Cato, e desconfiren-lo e preseren-ne bé XXX milia bèsties menudes e D bèsties grosses, e moriren-hi IIII almiralls e bé D sarrahins. E·l VI jorn tornaren-se en Acre ab gran guany [Cingolani, 2006, p. 704-705, apèndix 4].

La incursió seria recollida encara, en termes molt semblants, al *Liber Secretorum Fidelium Crucis* de Marino Sanuto (ll. III, part III, cap. XI). En tot cas, em sembla que els exemples aportats mostren de manera feaent els riscos que comporta individuar fragments d'una determinada crònica dins compilacions historiogràfiques medievals que, com és ben sabut, retallen, combinen i manipulen tot de materials procedents de diferents obres. Quelcom de semblant es pot dir de la presència al manus-

crit 152 de fragments coincidents amb el text de la *Crònica* de Ramon Muntaner. L'autor els atribueix també a la primera redacció de Desclot, que proposa com a font de Muntaner, però considere que la direcció dels manlleus és justament la inversa, com ja va explicar, per exemple, Coll i Alentorn («Introducció», a Desclot, 1949-1951, vol. I, p. 178), és a dir, el compilador del manuscrit 152 combina el text de Desclot amb alguns capítols del llibre del cronista de Peralada, tal com fa amb la resta de materials de què se serveix, i, en conseqüència, els fragments en qüestió no són imputables en cap cas a la ploma de Desclot. En aquest sentit, fer una ullada a altres compilacions historiogràfiques d'època tardana ens pot ajudar a comprendre què és el que realment ens trobem al manuscrit 152. Si prenem en consideració, per exemple, la ja al·ludida *Crònica universal de 1425*, ens adonarem, tot d'una, que també el seu compilador refon —entre d'altres— els textos de Desclot i Muntaner, i que ho fa amb un criteri bastant precís: així, als folis 107v-108r ens narra l'expedició a Tunis d'en Conrad Llança, corresponent al capítol 31 de Muntaner (Desclot no en dóna notícia); però tot seguit, en explicar la revolta dels barons catalans contra Pere el Gran (f. 108r-109r), ha de seguir Desclot, perquè el cronista peraladenc —fidel a la seua línia de censurar els problemes en política interior dels comtes reis— silencia els fets. Quan tracta l'expedició a Alcoll i l'anada a Sicília de l'exèrcit del rei Pere (f. 109r-113r), continua utilitzant predominantment el text de Desclot, però en relatar una incursió nocturna dels almogàvers a la costa calabresa, inclou una referència a la mort del comte d'Alençon a mans dels almogàvers (f. 113v) que delata la procedència muntaneriana (cap. 70) del fragment, atès que Desclot no enregistra aquest succés. Molt més endavant, en abordar la croada de Felip III de França contra Catalunya, el compilador combina les historietes o petits «fets d'armes» contra els francesos —els seus protagonistes són els súbdits més humils de la corona— que poblen les pàgines de tots dos cronistes: així, recull la història del burgès de Perpinyà venjador de la seua esposa, morta a mans d'un comte de Picardia que volia forçar-la (f. 125v), que prové de Desclot (cap. 140); però a continuació manlleua a Muntaner (cap. 124) la proesa de la Mercadera o «Mercadala, fembra qui era de Perelada, anant al seu ort per colir cols», que, guarnida a guisa d'almogàver, «un ascut e una lança e una cervelera e aspasa, e ben remengada ab les falde alt» (f. 126r), és capaç de capturar un despistat cavaller francès. Si fa no fa, el compilador del manuscrit 152 procedeix d'una manera semblant: si, com ja ha estat dit, copia de Muntaner els capítols 32-33 (vegeu Cingolani, 2006, p. 688-690, apèndix 3) és perquè tracten els orígens de l'ambició del comte d'Anjou, una qüestió que Desclot descuida, però en explicar-nos l'ascens de l'angeví prefereix Desclot, que descriu amb molts més detalls les victòries aconseguides per l'Anjou a Benevent (1266) i a Tagliacozzo (1268) contra Manfred i Conradí, respectivament. O siga, que sembla que en tots dos casos hom procurava de resoldre les llacunes o el laconisme d'una font amb l'ajuda de les altres.

Paga la pena, en qualsevol cas, d'analitzar amb atenció alguns dels passatges de la versió del text de Desclot del manuscrit 152. Llegim, per exemple, el foli 103^{rv}, on es relaten les entrevistes de Tolosa entre Pere el Gran, Felip III de França i Jaume II de Mallorca. Segons Cingolani, el fragment és la font del capítol 37 de Muntaner:

E puys lo rey En Pere dix al rey de Ffrança que's partís de la demanda que feyia al rey de Mallorques per lo feyt de Muntpesler, après parlaren d'altres affers molts. Mas lo rey de França li respòs que d'aquell feyt, e d'altres, hauria son acort e son consell. E assò dehia ell tot per scusar-se que no fahés res d'assò que li'n demanava. Per què lo rey En Pere ne fo fort agreujat, mas no féu res apparès aquella sahó, sinó que pres comiat e volch-se'n tornar. Mas lo rey de Ffrança lo féu aturar, e finalment tots III reys tengren conseyll, e s'avengren de no fer mal los uns als altres de tota lur vida, ans se deguessen valer contra tots hòmens del món, e d'assò es faheren sacrament e homanatge, e u juraren tots ensemps e la Sglèsia Major, sobre l'altar de Sant Steve de Tolosa e sobre lo cors de Jhesu Christ, e d'aquell combregaren tots tres ensemps *en poder de l'Archiebisbe de Tolosa* [Cingolani, 2006, p. 322-323].

Deixant de banda el fet que Muntaner no situa el jurament d'amistat entre Pere i Felip durant la reunió a Tolosa, sinó molts anys abans —durant una estada que el català va fer a la cort francesa quan encara no era rei—, hi ha una raó que fa bastant difícil que el passatge pugui ser considerat obra del Desclot de la hipotètica primera redacció, ni tan sols del de la segona: l'arquebisbat de Tolosa no va ser instituït fins al 1317, sota el pontificat de Joan XXII (Vic i Vaissete, 1840-1844, vol. VII, p. 50). De fet, em sembla que els elements a l'abast aconsellen, si més no, una certa cautela a l'hora de referir-se al text de Desclot utilitzat pel compilador com una primera redacció de la *Crònica*. En molts moments, al lector del manuscrit li fa la impressió que el que llig és més aviat el resultat d'una operació tardana de selecció i combinació. No són pocs els casos en què les divergències amb el text de les edicions existents són explicables com a errors d'algú que ja es troba lluny en el temps dels fets que la seua font aborda. Si resseguim els fragments presentats per Cingolani veurem, per exemple, que el consell que Galvano Lancia dona a Conradí després de la desfeta a Tagliacozzo no fa sentit: «Mas nós [...] anem-nos-en a Cartayna, qui és riba mar, e aquí metrem-nos en una barcha, e anar-nos-em en Pisa, e aquí reforçarem e pendrem tal conseyll que seria bo per nós» (Cingolani, 2006, p. 696, apèndix 3). No sembla precisament una dreuera abandonar Itàlia i viatjar a la costa africana si l'objectiu final és arribar a Pisa! «Cartayna» és un clar error per «Terrassina» (cap. 63, vol. II, p. 178), lliçó que duen els millors manuscrits del text de Desclot. En un altre lloc, en referir l'arribada a Itàlia d'Enric de Castella i del descontentament dels súbdits de Carles, el

text diu: «E quant los romans saberen que En Enrich era vengut en Pisa [...] foren-ne molt alegres, e tots aquells de Romania e Scalona, per ço com eren despagats de la senyoria de Carles» (Cingolani, 2006, p. 694, apèndix 3). Resulta obvi que Carles no era emperador de Bizanci ni dominava Ascaló (en mans musulmanes des de 1247): el que tenim en aquest cas és un error per «Romaya [Romanya] e tota Toschana» (cap. 61, vol. II, p. 172-173). Val a dir que aquests són errors puntuals, però en el cas que reproduiré tot seguit les confusions són més evidents i simptomàtiques:

Aquest rey Carles hac tan gran anomanada per tot lo món, que totes les gents lo temien e-l duptaven. E aquest rey Carles, comte d'Enjou e de Proença, hac I fill de la primera muller qui hac nom Carlot, la qual muller fou filla del comte de Proença En Ramon Berenguer. E-l príncep de la Morea donà sa filla al dit Carlot ab tota la terra de la Morea, enaxí que fou príncep de la Morea. E-l rey Carles, per aquesta terra de la Morea, cuydava guanyar tota Romania, emperò fou-li deffensada. *E-l dit Carlot destrohí molts christians grechs qui eren de la Morea, e hac I fill de sa muller qui hac nom axí mateix Carlot. E com Carlot, fill del rey Carles, hac feit gran pertret per passar en Romania, a Déus no plach e morí's. Del qual romàs I fill poch, qui per tostemps fou rey e hac nom Carles. E axí son pensament ne son tractat no poch venir a ffi, emperò sí n'havia feyt molt gran aparellament de naus e de galeres e d'altre arnès, lo qual arnès se perdé segons que oyrets anant* [Cingolani, 2006, p. 699, apèndix 3].

Com veiem, el manuscrit coincideix amb la versió «estàndard» del text de Desclot (cap. 64) a confondre Carles de Salern (fill, efectivament, de Carles i Beatriu de Provença) amb l'infant Felip (casat amb la filla del príncep Guillem II de Villehardouin i mort el 1277), però va encara més enllà, perquè atribueix a Carles II l'ambició de conquerir l'Imperi bizantí de Miquel VIII Paleòleg, projecte que, com és ben sabut, era tot del rei Carles I! Cingolani addueix aquestes llacunes com una prova que, en el moment de redactar la primera versió, Desclot no tenia encara suficients coneixements sobre la situació política internacional, però és un fet que els somnis angevins de restaurar el malaguanyat Imperi llatí de Constantinoble eren sobradament coneguts: fins i tot cronistes més allunyats que Desclot del teatre de les operacions n'estaven al corrent. D'altra banda, la ràpida genealogia traçada pel fragment, amb la referència a la mort prematura de Carles II (que no va morir fins al 1309) i la seua successió per un altre monarca anomenat Carles (el seu autèntic successor va ser el seu fill Robert), sembla reflectir més aviat les vicissituds d'una generació Anjou posterior: un dels fills de Carles II, Carles Martell d'Anjou, pretendent al tron hongarès, va morir el 1295 i va deixar un fill de set anys anomenat Carles Robert, coronat rei d'Hongria el 1308.

Hi ha, encara, d'altres raons que poden posar en qüestió la idea de la primera redacció. Als folis 62v-63r (Cingolani, 2006, p. 156-157), per exemple, el manus-

crit 152 reconta la primera i efímera conquesta de Mallorca per part del comte Ramon Berenguer III, l'any 1114 (Desclot, cap. 29). El punt important és que en aquest cas hom explicita la procedència del material que copia: «diu lo compte e-l *Libre dels reys*». Doncs bé, cal assenyalar que tots els detalls aportats pel text —com, per exemple, el fet d'acusar de la mateixa manera pisans i genovesos (els segons no van prendre part en l'expedició) d'haver lliurat de nou la ciutat als infidels— coincideixen amb el relat dels fets servit pel manuscrit 487 o *Libre de les nobleses dels reys*. Així doncs, la veu que ens revela la seua font en aquest passatge no és la de Desclot —com creu Cingolani— sinó la del compilador que fa servir el text de Desclot, i si al darrere del *Libre dels reys* hem de veure, com sembla, el *Libre de les nobleses dels reys* atribuït a Francesc de Barcelona, llavors convindria considerar la del manuscrit 152 una compilació de data encara més tardana, redactada vers la primera meitat del segle XV.

9.4. LES PRIMERES TRADUCCIONS DE MUNTANER

A banda de la presència de la *Crònica* de Muntaner en els manuscrits suara ressenyats, cal incidir ara, ni que siga molt breument, en un altre dels aspectes de la seua influència sobre la historiografia posterior, com és el de les traduccions de què va ser objecte ja des d'una data ben primerenca.

Fins a nosaltres ha arribat una traducció fragmentària al sicilià feta probablement durant el mateix segle XIV, tot i que els dos únics manuscrits que la conserven, custodiats a la Biblioteca Comunal de Palerm (Qq.E.65 i Qq.F.146), van ser copiats a la darrereria del segle XVII o principis del segle XVIII. Aquesta versió, editada juntament amb altres fonts històriques sicilianes dels segles XIII-XIV a Di Giovanni (ed.) (1865), conté traduïts, en total, vuitanta-sis dels dos-cents norantavuit capítols de què consta el llibre de Muntaner. Convé notar que la selecció de capítols sembla haver estat feta d'acord amb un criteri molt clar: hom ha triat tots aquells més directament vinculats amb els assumptes de Sicília i que tenen aquesta illa com a escenari: revolta de les Vespres, guerres dels monarques sicilians amb els Anjou napolitans, expedició a Orient dels almogàvers, primers temps de la Companyia Catalana al Ducat d'Atenes, etc. El traductor ha negligit qualsevol notícia relativa a les terres peninsulars de la Corona d'Aragó, i per això no formen part de la tria seccions tan significatives com les que narren la conquesta de Múrcia, la croada dels francesos contra Catalunya, les guerres entre Aragó i Castella, etc. Tenint en compte aquest interès quasi exclusiu per la història siciliana, sembla ben lògic que la traducció s'inicié al capítol 32, que ens explica els orígens de les lluites entre l'emperador Frederic II i el papat, i inaugura el breu bloc dedicat a relatar la tragèdia dels darrers Hohenstaufen i l'ascens de Carles d'Anjou. Diu així:

Verità é che l'imperador Federico fu il più alto uomo del mondo, di sangue, e il più savio, e il miglior di tutti dei suoi; e fu eletto in Elemania imperadore con concordia e volontà del S. Padre Apostolico; e fu eletto colà ove eligger si dovea, e poi confermato in Milano, e in Roma, per il S. Padre, e per tutti quelli che aveano da confermarlo [Di Giovanni (ed.), 1865, p. 223].

Al manuscrit J-III-25 de la Reial Biblioteca de San Lorenzo d'El Escorial, copiat devers la darrerria del segle XVI, es conserva la que és la primera traducció de la *Crònica* de Muntaner al castellà. Va ser feta a partir de l'*editio princeps* de València (1558) per l'aragonès Miguel Monterde, tal com es lliga a la portada del text: «*Crónica o descripción de los fechos y hazañas del ínclito rey D. Jayme primero, Rey de Aragón, de Mallorca y de Valencia, conde de Barcelona y de Monpeller y de muchos de sus descendientes*. Hecha por el Magnífico Ramón, el cual sirvió así al dicho Rey D. Jaime, como a sus hijos y descendientes y se halló presenta a las cosas contenidas en la presente historia, vertida de lengua catalana en castellana por Miguel Monterde, Rector de Villanueva de Guerba y Racionero de la Seo de Çaragoça». Es tracta d'una traducció gairebé íntegra de la *Crònica*; només li manca el text corresponent al pròleg i al *Sermó* del capítol 272.

Unes dècades més tard, concretament el 1620, apareixia l'*Expedición de catalanes y aragoneses contra turcos y griegos* de Francesc de Montcada, comte d'Osona (vegeu Montcada, 1969). Més que una traducció, cal considerar-la una paràfrasi dels capítols 199-244, dedicats al periple dels almogàvers a l'Imperi bizantí, atès que l'autor, bastant versat en la historiografia bizantina medieval, glossa sovint la narració muntaneriana amb l'ajuda de dos dels cronistes grecs més representatius del segle XIV, Jordi Paquimeres i Nicèfor Gregoràs.¹⁸⁸

188. Pel que fa a la utilització d'aquestes fonts en l'*Expedición*, vegeu Simón Palmer (1995). Avui dia, existeixen traduccions de la *Crònica* de Muntaner a les principals llengües del món. Així, en anglès hi ha la versió íntegra feta per Lady Goodenough i publicada en dos volums per la Hakluyt Society (Muntaner, 1920-1921) i la molt més recent del professor Robert D. Hughes, que abraça els capítols de l'expedició a Orient i conté notes explicatives (Muntaner, 2006). En francès disposem de les dues traduccions fetes al segle XIX per Jean Alexandre Buchon (Muntaner, 1827, primera versió, revisada al compendi *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle*, Buchon (ed.), 1840) i de la de Jean-Marie Barberà (Muntaner, 2002), cenyida també als capítols de l'expedició. Els lectors alemanys disposen de la traducció en dos volums de Karl Lanz (Muntaner, 1842) i els italians, de la de Filippo Moisè, que la va traduir juntament amb la de Desclot (Moisè (ed.), 1844), també en dos volums. Deixant de banda la ja esmentada de Monterde i la paràfrasi de Montcada, existeixen dues traduccions modernes de la *Crònica* al castellà: la primera, la que acompanya l'edició d'Antoni de Bofarull (Muntaner, 1860) i la segona i més recent, la de Francesc Xavier Vidal Jové (Muntaner, 1970). Hi ha també una traducció dels capítols de l'expedició al búlgar, a càrrec de Rocica Panova (Muntaner, 1994).

9.5. LES EDICIONS DE LA CRÒNICA

Entre les edicions de la *Crònica* de Muntaner cal començar remarcant l'*editio princeps* de València, important per a contrastar les lliçons de la resta de la tradició manuscrita, aprofitada per molts dels editors posteriors. La portada, on hi ha l'escut del casal d'Aragó amb la cimera del drac alat, duu el següent títol: *Chrònica, o descripció dels fets e hazanyes de l'ínclyt rey don Jaume primer, Rey d'Aragó, de Mallorques e de València, Compte de Barcelona e de Muntpesller, e de molts de sos descendents. Feta per lo magnífich en Ramon Muntaner, lo qual serví axí al dit Ínclyt Rey don Jaume, com a sos fills e descendents, e-s trobà present a les coses contengudes en la present història. És libre molt antich e ab tota veritat scrit, e digne d'èsser vist per aquells qui ab tota veritat desijen saber los fets de la corona d'Aragó e del regne de Sicília. Ara novament stampat. En València, en casa de la viuda de Joan Mey Flandro. 1558.*

El 1562, a Barcelona, el llibreter Jaume Cortei va reeditar la *Crònica*, i ho va fer servint-se del text de Mey de 1558. De fet, la valenciana va ser presa com a base de les primeres edicions modernes del text. És aquest el cas de la de Stuttgart, deguda a Karl Lanz (Muntaner, 1842), de l'edició i la traducció castellanés d'Antoni de Bofarull (Muntaner, 1860), de la d'Enrico Cardona (fragmentària, atès que només transcriu els capítols 6-28; vegeu Cardona (ed.), 1878) o de la de Josep Coroleu (Muntaner, 1886).

Encara al segle XIX, el capítol 272, o *Sermó*, va ser editat separatament per Manuel Milà i Fontanals en dues ocasions. En la primera (Milà i Fontanals (ed.), 1879), aquest erudit va tenir en compte, a més de l'*editio princeps*, els manuscrits *C* i *D*. En la segona, va incorporar a l'edició les lectures de *E* (Milà i Fontanals (ed.), 1881). Molt més recentment, el *Sermó* ha estat reeditat per Maurizio Perugi a partir de tots els manuscrits que l'han transmès (*A*, *B*, *C*, *D* i *E*), acompanyat d'un extens estudi introductori sobre la seua versificació i d'abundants notes ecdòtiques i literàries (Perugi (ed.), 1975).

A principis del segle XX, la necessitat d'editar satisfactòriament els principals referents de la historiografia catalana medieval va ser posada de manifest per Masó i Torrents, autor d'una important monografia sobre les cròniques i els manuscrits que ens les havien conservades (1906), i d'un minucios pla per a la seua publicació (1911). De fet, l'Institut d'Estudis Catalans, en col·laboració amb la Institució Patxot, va posar en marxa la col·lecció «Cròniques Catalanes», en el si de la qual va arribar a veure la llum una edició crítica i anotada de les diferents versions en llatí i en català de les *Gesta Comitum Barcinonensium* (Barrau-Dihigo i Massó i Torrents (ed.), 2007). Tanmateix, cap de les edicions de les grans cròniques projectades o *in fieri* en la col·lecció —de les del *Llibre dels fets* i la *Crònica* de Desclot s'han conservat alguns plecs d'impremta— no va arribar a veure la llum,

«segurament a causa de les dificultats que l'Institut va haver d'afrontar durant la dictadura de Primo de Rivera» (Pujol Casademont, 2000, p. 802).¹⁸⁹ Sabem que el responsable de l'edició del text de Muntaner era Lluís Nicolau d'Olwer, les recerques del qual li van permetre de publicar un estudi on s'examinaven les relacions entre els diferents testimonis de la *Crònica* i s'assenyalava la conveniència de triar el manuscrit C —«molt acostat de data a l'original [...] l'únic sencer, excel·lent gairebé sempre» (Nicolau d'Olwer, 1936)— com a base d'una edició crítica del text. Basant-se en aquest manuscrit i transcrivint-lo amb ortografia modernitzada, Nicolau d'Olwer va editar dins la col·lecció «Els Nostres Clàssics» els capítols muntanerians de l'expedició a Orient, acompanyats d'algunes notes explicatives.

De fet, el manuscrit madrileny és el que presenten les edicions muntanerianes aparegudes al llarg del segle xx. Així, l'edició de Josep Maria de Casacuberta (amb la col·laboració de Miquel Coll i Alentorn) per a la «Biblioteca Popular Barcino», en nou volums, transcriu el manuscrit C, que esmena algunes vegades amb l'ajuda de l'*editio princeps* i dels manuscrits D i E, i incorpora notes lèxiques, destinades a «servir al lector poc avesat a la lectura de textos catalans antics» («Introducció», a Muntaner, 1927-1952, vol. 1, p. 10). Cal remarcar el gran deute que palesen envers aquesta edició les seues successores. Així, segueixen el seu text la selecció de pàgines de la *Crònica* a cura de Ramon d'Alòs-Moner (Muntaner, 1936), l'edició dels capítols de la croada contra Catalunya de Ramon Sumoy (Muntaner, 1966) i, amb algunes divergències, l'edició íntegra de Ferran Soldevila dins el volum de *Les quatre grans cròniques* (Soldevila (ed.), 1971), que incorpora, d'altra banda, una anotació ben valuosa des del punt de vista historiogràfic. Més recentment, han tingut molt en compte els textos donats per Casacuberta i Soldevila les edicions de Marina Gustà, publicada en dos volums en la col·lecció «Les Millors Obres de la Literatura Catalana» (Muntaner, 1979), i de Vicent Josep Escartí, apareguda també en dos volums en les Edicions Alfons el Magnànim (Muntaner, 1999). En tots els casos esmentats, el text de Muntaner és presentat amb ortografia modernitzada.

189. Dins l'esmentada col·lecció, Manuel de Montoliu s'havia fet càrrec d'editar el *Llibre dels fets* tenint en compte les variants de tota la tradició manuscrita. La consulta dels plecs conservats deixa veure que Montoliu havia adoptat com a base el text del manuscrit del comte d'Aiamans (Biblioteca de Catalunya, ms. 1734); l'edició, que apareixia confrontada amb la versió llatina enllestida l'any 1313 per fra Pere Marsili sota l'encàrrec de Jaume II d'Aragó, es completava amb les anotacions contextuais preparades pel mateix Montoliu en col·laboració amb Francesc Xavier de Salas, Enric Bagué i Ferran Soldevila. Quant a la *Crònica* de Bernat Desclot, Jordi Rubió va emprendre el projecte d'editar-la sota els auspicis de l'Institut. L'examen de les mostres pervingudes d'aquell treball deixen veure que l'edició incloïa un minuciós aparat crític i abundants notes preparades per Soldevila, tot i que la col·laboració entre els dos mestres no va ser sempre harmoniosa (Pujol Casademont, 2000, p. 800-801).

9.6. LA PRESENT EDICIÓ

La present edició comprèn el pròleg i els primers cent quaranta-sis capítols de la *Crònica* de Ramon Muntaner, que representen aproximadament el cinquanta per cent de tot el llibre. La part seleccionada aborda els fets esdevinguts durant els regnats de Jaume I i Pere el Gran, amb especial atenció a la conquesta de Sicília duta a terme pel segon i a la seua heroica defensa de Catalunya contra la invasió dels croats del rei Felip III de França. Es clou, de fet, l'any 1285, amb el relat de la victòria catalana al coll de Panissars i la mort del comte rei.

Com a base de l'edició ha estat pres el text del manuscrit *C*, que, ultra ser el més antic de tots els testimonis i l'únic que transmet la *Crònica* de manera completa, és el que més freqüentment ens transmet la lliçó correcta. En la transcripció he adoptat els criteris més en ús, en bona part els de la col·lecció «Els Nostres Clàssics». És a dir:

- a) Desenvolupament dels mots abreujats.
- b) Regularització de majúscules i minúscules i de les grafies *u/v*, *ij* d'acord amb el sentit.
- c) Separació dels mots, accentuació i puntuació segons la normativa actual. En les elisions no marcades actualment es fa servir el punt volat.
- d) Ús de claudàtors per a suplir lletres omeses per error. Els errors per repetició s'indiquen, però, en una nota a peu de plana.

Encara sobre la transcripció, he d'advertir que, en cas que al manuscrit base un mot quedés truncat per un canvi de foli o de columna, he preferit de transcriure'l sencer i indicar el canvi a continuació, per tal de no fer enutjosa la lectura del text editat. D'altra banda, el signe tironià τ , d'aparició sovintejada en el manuscrit *C*, ha estat transcrit com a *et*, atès que hi ha nombrosos exemples de formes desenvolupades d'aquesta conjunció al manuscrit.

El text de *C* és corregit en els casos de necessitat (llacunes o errors) tenint en compte la resta de la tradició manuscrita i impresa existent. Això, en el cas dels capítols editats, suposa basar-se en els manuscrits *A*, *B* i *E*, i en l'*editio princeps* valenciana, atès que la resta de testimonis no transmeten aquesta part. En particular, si descomptem l'edició del *Sermó* feta per Perugi, *A* i *B* han estat presos en consideració ací per primera vegada, i la seua consulta ha permès de restituir nombrosos passatges en què *C* incorre en omissions degudes a salts d'ulls del copista, no advertides en les dues edicions més citades actualment (Casacuberta i Soldevila). Vegem-ne uns quants casos:

Exemple 1 (cap. 32):

Casacuberta-Soldevila: «E sobre aquesta pau ell passà en Ultramar ab gran poder, e féu molt de bé e guanyà ciutats e llocs, que tolç a sarraïns. E com lla hac

estat llong temps, hac-se'n a tornar de ça mar: per colpa ne de qui ne per qual raó, axí poc vos ho diria si bé ho cercats».

Text editat: «E sobre aquesta pau, ell passà en Oltramar ab gran poder, et féu molt de bé et guanyà ciutats et lochs, que tolch a sarraïns. E com là hac estat lonch temps, hac-se'n a tornar desà mar, per colpa ne de qui ne per qual rahó axí poch vos en diria *res; mas ben trobarets qui us ho dirà* si bé ho sercats».

Lliçons: omissió a C; «*res; mas ben trobarets qui us ho dirà*» (A i B).

Observacions: Muntaner no vol explicar directament per quina raó Frederic II va haver d'interrompre la seua croada a Terra Santa, però remet a altres fonts que sí que ho fan. L'autocensura es deu al fet que van ser les conjures instigades pel papat contra Frederic les que van motivar el retorn prematur a Itàlia de l'emperador. Es tracta, doncs, d'un episodi molt controvertit de les relacions entre l'Església i l'Imperi; aquest és el motiu de l'autocensura muntaneriana.

Exemple 2 (cap. 47):

Casacuberta-Soldevila: «E al rei de Granada deien los seus hòmens: —Senyor, ¿què és açò que vós no guarnits Vera e Almeria? Que per cert lo rei d'Aragon vendrà sobre vós».

Text editat: «E al rey de Granada deÿen los seus hòmens: —Senyor, ¿què és açò que vós no guarnits Bera, et Almeria, et *Saraveyna, et Mòneca e Màleca*? Que per çert lo rey d'Aragon vendrà sobre vós».

Lliçons: omissió a C; «e Serra Veÿna, e Mònecha e Màlich» (A); «et Saraveyna, et Mòneca e Màleca» (B).

Observacions: En aquest fragment, els consellers del rei de Granada, inquietos davant els preparatius militars de Pere el Gran, demanaven al seu senyor que reforce les guarnicions costaneres de Vera, Almeria, Salobreña, Almuñécar i Màlaga.

Exemple 3 (cap. 60):

Casacuberta-Soldevila: «E havien-ne ben raon, que Déus los havia tramès lo sant rei d'Aragó qui els deliuràs de les mans de llurs enemichs e els fos guaidor e governador, així com tramès Moïsen al poble d'Irrael e li donà la verga que fa... lo senyor rei d'Aragó deliurarà així mateix lo poble de Sicília».

Text editat: «Et avien-ne ben raxon: que Déus los havia tramès lo sanct rey d'Aragó qui-ls deliuràs de les mans de lurs enemichs e-ls fos guaidor et governador, axí con tramès Moïsen al poble d'Irrael e li donà la verga. *Et axí, ab senyal de verga* que fa, lo senyor rey d'Aragó deliurarà axí mateix lo poble de Sicília».

Lliçons: omissió a A i C; «*Et axí, ab senyal de verga*» (B).

Observacions: Muntaner compara en aquest passatge el bastó prodigiós de Moïses (Ex 4,1-6), alliberador del poble d'Egipte, amb els pals de l'heràldica del comte rei català, alliberador dels sicilians. L'anunci aprofita una imatge bastant sovintejada en molts altres textos profètics de l'època.

Exemple 4 (cap. 82):

Casacuberta-Soldevila: «Què us diré? Que aquell dia se n'anà entrò a Saragossa; e anà-se'n tro al cap de Capupàsser aquell jorn, e aquí donà part a la nuit».

Text editat: «Què us diré? Que aquell dia se n'anà entrò a Saragoça, et demanà lengua de les galees dels proensals; et I barcha que y avia venguda del Goy de Malta comtà'ls que dins en Malta eren. Et tantost l'almiral partí's de Saragoça et anàsse'n tro al cap de Capupàsser aquell jorn, et aquí donà part a la nuyt».

Lliçons: omissió a C; «e demanà lengua de les gales de proencals; e una barcha que hi avia venguda del Goy de Malta e comtà'ls que dins lo port eren de Malta. E tantost l'almiral partí de Saragossa» (A); «et demanà lengua de les galees dels proensals; et I barcha que y avia venguda del Goy de Malta comtà'ls que dins en Malta eren. Et tantost l'almiral partí's de Saragoça» (B).

Observacions: L'*homoioteleuton* del manuscrit madrileny ens amaga una important dada relativa a les operacions d'intel·ligència dutes a terme per Roger de Llúria abans del combat naval de Malta, confirmades, d'altra banda, per cronistes com Bernat Desclot o Bartolomeo de Neocastro, segons els quals l'almirall va conèixer els moviments de l'estol angeví gràcies als reports d'alguns pescadors i mercaders de la zona.

Exemple 5 (cap. 89):

Casacuberta-Soldevila: «—;Sabets —dix ell—, En Domingo, vós què farets? Vós prendrets vint-e-set cavalls vostres, aquells que io us diré; e trame-tets-ne nou en tres llocs e'l camín que nós farem a Bordeu, e altres nou entres llocs al camín que porem fer per Castella».

Text editat: «—Sabets —dix ell—, En Domingo, vós què farets? Vós prendrets XXVII cavalls vostres, aquells que yo us diré, et trametets-ne IX en III lochs e'l camín que nós farem a Bordeu, e altres IX en III lochs e'l camí que nós poríem fer a la tornada per Navarra, et altres IX en tres lochs al camín que porem fer per Castella».

Lliçons: omissió a C; «e altres IX en III lochs en lo camí que nós poríem fer a la tornada per Navarra» (A); «et altres IX e'l camí que nós poríem fer a la tornada per Navarra» (B).

Observacions: En aquest passatge el rei Pere dóna a en Domingo de la Figuera les instruccions per a preparar el seu viatge d'incògnit a Bordeus. Caldrà disposar de vint-i-set cavalls, repartits en grups de nou en tres rutes diferents (camí d'anada, retorn per Navarra i retorn per Castella). El manuscrit C ens deixa sense saber què cal fer amb un dels grups i el manuscrit B incorre en una altra petita omissió («en III lochs»), raó per la qual ha estat editada la solució del manuscrit A.

Exemple 6 (cap. 130):

Casacuberta-Soldevila: «—Ara —dix En Ramon Marquet— digats-me com la nuit estan. —Ab palomeres llargues; e així estan entrò que el sol és eixit l'endemà».

Text editat: «—Ara —dix En Ramon Marquet—, digats-me con la nuyt estan. —Sènyer —dix aquell—, cascuna nuyt, con han saludat lo sol, se n'hixen en la punta fora del port, et estan ab palomeres largues; e axí estan entrò que'l sol és exit l'endemà».

Lliçons: omissió a C; «—Sènyer —dix aquél—, cascuna nit, con an saludat lo sol, se n'hixen a la punta del port, e estan» (A); «—Sènyer —dix aquél—, cascuna nuyt, con han saludat lo sol, se n'hixen en la punta fora del port, et estan» (B); «—Sènyer —dix aquell—, cascuna nit, con han saludat lo soll, se n'hixen a la punta dell port, e estan» (E).

Observacions: En aquest fragment, l'almirall Marquet demana als nebots d'en Gras de Cadaqués pel capteniment de l'armada del rei de França al port de Roses. La llacuna del copista de C deixa incompleta l'explicació dels espies.

Exemple 7 (cap. 138):

Casacuberta-Soldevila: «E si em demanats on morí, jo us ho diré: que morí en un alberg d'En Sord de Vilanova, a menys de mija lleuga de Peralada, l'any de 1285».

Text editat: «Et si'm demanats hon morí, jo us ho diré: que morí en I alberch d'En Sort de Vilanova, cavaller, qui és al peu de Pujamilot, prop Vilanova, a menys de mija legua de Perellada, l'any de MCCLXXXV».

Lliçons: omissió a C; «cavaler, que és al peu de Puja a Mellot, prop Vilanova» (A); «cavaller, qui és al peu de Pujamilot, prop Vilanova» (B); «caveller, qui és al peu de Puyamillot, prop Vilanova» (E).

Observacions: Muntaner dona detalls sobre el lloc on es va produir la mort del rei Felip III de França. L'omissió del manuscrit madrileny, però, no permet de situar exactament els fets.

D'altra banda, el recurs a la resta de la tradició textual de la *Crònica* ha permès d'esmenar els casos en què el manuscrit C cau en errors manifestes, deguts principalment a *lectiones faciliores* o trivialitzacions del copista:

Exemple 8 (cap. 25):

Casacuberta-Soldevila: «E ab bell cor ell se n'anà e'l regne de València, que anàs sobre el rei de Granada e que el gitàs de terra».

Text editat: «Et ab cor et ab sen anà e'l regne de València que anàs sobre el rey de Granada et que'l gitàs de sa terra».

Lliçons: «Et ab beyl cor ell se n'anà» (C); «e ab bon cor ell se n'anà» (A); «Et ab cor et ab sen anà» (B). L'edició de València coincideix amb el manuscrit de Catània: «e ab cor e ab seny anà» (f. xxii r).

Observacions: Muntaner ens parla del propòsit de Jaume I de dirigir una expedició contra el regne de Granada. La trivialització de C oculta la parella sinonímica, que trobem en altres textos medievals, com ara la *Faula* de Guillem de Torroella: «On matia tot son entén / a guardar ab cor ez ab sen / tant fort que sos hulhs no virave» (Guillem de Torroella, 2010, p. 86).

Exemple 9 (cap. 30):

Casacuberta-Soldevila: «E així mateix, secretament, portarets cartes que trametrets a la major part dels Moats».

Text editat: «Et axí mateix, secretament portarets cartes que trameterets a lo Maffar, pare dels moats».

Lliçons: «a la major [«magor» a A] part dels» (A i C); «a lo Maffar, pare dels» (B). L'edició de València diu també: «a lo Mafer, pare dels moaps» (f. xxvir).

Observacions: El rei Pere, que instrueix Conrad Llança sobre la seua imminent expedició contra el rei de Tunis, es proposa de mantenir una intel·ligència secreta amb els influents clans dels almohades. Cal tenir en compte que dels xeics o dirigents d'aquestes castes sorgien tot freqüentment els ministres de l'imperi hàfsida i que, com documenta el *Kitab al-'Ibar* d'Ibn Khaldun, hom donava el títol de «xeic dels almohades» al rang de primer ministre. «Pare dels moats» deu ser, doncs, una traducció d'aquella fórmula. D'altra banda, el xeic de cada tribu almohade rebia el tractament de *mazwar* (del berber *amzwar*, 'primer en rang'), que deu trobar-se a l'origen del «Maffar» de Muntaner.

Exemple 10 (cap. 60):

Casacuberta-Soldevila: «E així anà-se'n a Palerm, e bé quatre llegües eixiren-li totes les gents; e qui anc veé gran alegre e gran festa ben pogra dir que aquella fo la pus alegre e major que jamás se faés [...]. E con tuit foren *assegurats* [«asseguts» a Soldevila], los prohòmens de Palerm trameteren missatges per totes les ciutats, viles e castells, que venguessen síndics de totes parts qui aportassen les claus e el poder, e de cascuns llocs, e que les claus del lloc en nom de senyoria lliurassen al senyor rei e li faessen sagrament e homenatge, e el coronassen rei e senyor».

Text editat: «E axí anà-sse'n a Palerm, et bé IIII legües eixiren-li totes les gents; et qui hanc veé gran alegre e gran festa, ben pogra dir que aquella fo la pus alegre e major que jamás se faés [...]. E con tuyt foren *asesegats*, los prohòmens de Palerm tramateren missatges per totes les ciutats, viles et castells, que venguessen síndichs de totes parts qui aportassen les claus e'l poder, et de cascuns lochs; et que les claus del loch en nom de senyoria liurassen al senyor rey e li faessen sagrament et homenatge, e'l coronassen rey e senyor».

Lliçons: «asseguts» (C); «assegurats» (A); «asesegats» (B).

Observacions: Llegim en aquest passatge que la ciutat de Palerm celebra enfervoridament l'arribada de Pere el Gran i les seues tropes. Passada la festa, els barons palermitans trameten missatges als representants dels altres llocs del regne perquè es desplacen a la capital, on hauran de coronar el seu nou senyor. La lectura del manuscrit C no fa sentir: seure en unes corts la convocatòria de les quals encara no ha arribat als que hi han de prendre part només assegura una molt llarga espera! L'opció del manuscrit A (que Casacuberta coneix a través de l'edició de València) tampoc no fa per al passatge: que, després de tantes celebracions conjuntes, els uns i els altres hagen d'*assegurar-se* (ço és, «atorgar a un enemic la seguretat de no fer-li mal, en cert temps o sota certes condicions», *Diccionari català-valencià-balear*, s. v. *assegurar*, acc. 5) dóna una

idea de malfiança que xoca amb l'escena del tot harmoniosa narrada per Muntaner. En canvi, la lectura de *B* hi encaixa perfectament: rebaixada —*assossegada*— l'eufòria, hom convoca la reunió.

Exemple 11 (cap. 70):

Casacuberta-Soldevila: «[Q]ue tanta de gent estava a Sant Reiner de Messina per passar a la Gatuna, que així hi muntaven con si anassen fer una dansa de què fossen tenguts a dansar; *però no havien* en què es deguessen molt alegrar».

Text editat: «[Q]ue tanta de gent estava a Sanct Rayner de Meçina per passar a la Gatuna, que axí hi muntaven con si anassen fer una dança de què fossen tenguts a dansar *per nòvia* en què's deguessen molt alegrar».

Lliçons: «però no havien» (C); «per núvia» (A); «per nòvia» (B).

Observacions: En aquest passatge, els almogàvers es preparen per creuar l'estret de Messina i desembarcar a la costa de Calàbria, on es troben les forces dels Anjou. La lliçó del manuscrit *C* no s'adiu amb l'ànim festiu amb què els almogàvers acudeixen a la batalla.

Exemple 12 (cap. 95):

Casacuberta-Soldevila: «E sobre açò lo senyor rei de Mallorca pres comiat de madona la reina en plorant, e puis dels *infants* [...]. E con hagren pres comiat, eixiren de la nau. E la nau estava a la colla, e els *infants* a la llama; e el notxer pensà a saludar. E con hac saludat, manà fer vela».

Text editat: «E sobre açò lo senyor rey de Mallorcha pres comiat de madona la reyna en ploran, et puys dels *inffants* [...]. E con agren pres comiat, exiren de la nau. E la nau estava a la coyla, e-lls *ffadrins* a la lama; e-l notxer pensà a saludar. Et con hac salludat, manà fer vela».

Lliçons: «imffants» (C); «ffadrins» (A).

Observacions: En aquest fragment, hom acomiada al port de Barcelona la reina Constança i els infants Jaume i Frederic, a punt d'embarcar-se rumb a Sicília. El copista probablement no va entendre bé el significat del mot *ffadrins* i va pensar que al·ludia als fills de la reina, però el context deixa clar que Muntaner es refereix als auxiliars de la tripulació, que es troben «a la lama», és a dir, maniobrant a la zona de l'antena de la nau. Vegeu, per exemple, aquest passatge del *Dotzè*: «de continent que les galeres o estol se acosten lo baber aja desota ab un fadrí qui li ajud» (cap. 336; Eiximenis (1484), f. 141r).

Exemple 13 (cap. 99):

Casacuberta-Soldevila: «E misser Joan llevà's; e així con era dels pus savis hòmens del món, dix: —Barons: mon senyor lo rei d'Aragon vos saluda molt, e tramet-vos aquesta carta, a tota la comunitat de Sicília en general.— *Féu lliger la carta; e con fo llesta, hagren entès ço que els tramès a dir.* —E jo puis, en lloc de madona la reina e dels infants, dir-vos he ço que dir-vos haja.— E tantost donà la carta a misser Mateu de Térmens, e posà-la's al cap, e puis, ab gran reverència, besà lo segell e obrí-la en presència de tuit; e con l'hac oberta, llegí-la, en tal manera que tuit la pogren oir».

Text editat: «Et misser Johan levà's, e axí con era dels pus savis hòmens del món, dix-los moltes bones paraules; e ntre les altres, dix-los: —Barons, mon senyor lo rey d'Aragon vos salluda molt et tramet-vos aquesta carta a tota la comunitat de Sicília. *Fèts-la legir en general; et con serà lesta, aurets entès so que us tramet a dir.* Et jo, puys, en loch de madona la reyna et dels inffants, dir-vos he ço que dir-vos aja.— Et tantost donà la carta a misser Matheu de Tèrmens; *et ell pres-la* et posà-le's al cap, et puys, ab gran reverència, besà lo segell, et obrí-la en presència de tuyt; et con l'ach oberta, legí-la en tal manera que tuyt la pogren hoyr».

Lliçons: «En general féu líger la carta; et con fo lesta, agren entès ço que-ls tramès a dir» (C); «E fèts-la legir en jenerall. Com serà lesta e aurets entès ço que us tramet a dir» (A); «Fèts-la legir en general; et con serà lesta, aurets entès so que us tramet a dir» (B). Omissió a C; «e él pres-la» (A); «pres-la» (B).

Observacions: Descarte en aquesta ocasió la lliçó de C per raons òbvies: el copista transcriu aquestes paraules en estil indirecte i, en utilitzar les formes de perfet, dóna l'acció de llegir la carta com a ja realitzada. Tanmateix, tot seguit veiem que Matteo de Termini pren la carta, besa el segell reial en senyal de reverència, l'obre i la fa llegir, amb la qual cosa es crea una incòmoda repetició. D'altra banda, la manera amb què A transcriu el passatge trenca el *cursus* de la frase. Seguesc, per tant, B. La segona esmena restitueix l'omissió comesa pel copista del text base, que deixa incompleta la cerimònia seguida pel de Termini, que trobem documentada en textos com ara la *Chronique du Templier de Tyr*: «si ly manda .i. sien mesage atout le fermau et quant le roy Hayton vy le fermau *si le baiza et le mist sur sa teste et sur ses ziaus* et desendy fiablement et si mena o luy le petit roy son nevou que je vos ai dit» (RHC, *Documents arméniens*, vol. II, p.867).

Exemple 14 (cap. 139):

Casacuberta-Soldevila: «Què us diré? En tal punt s'entornaren, que aitant con lo món dur, en França, ne en tot son *deseret*, no oiran parlar de Catalunya que no els membre».

Text editat: «Què us diré? En tal punt se'n tornaren que, aytant con lo món dur, en Ffrança ne en tot son *destret*, no hoyran parlar de Cathalunya que no·ls menbra».

Lliçons: «deseret» (C); «destret» (A); «dret» (B); «destre» (E).

Observacions: Seguesc la lliçó de A, atès que en aquest punt el text base incorre en una clara *lectio faciliior*: el destret (*districtum*, 'districte') és el terme amb què hom designa els territoris adscrits a una determinada nació: «destret de Pisa», «destret de Jènova», per exemple.

Deixant de banda les qüestions relatives a l'esmena d'errors, cal advertir que en la transcripció del manuscrit C ha semblat avinent adoptar en alguns casos problemàtics una solució diferent de les proposades en les edicions de la *Crònica* més habituals. Quan això s'ha esdevingut, ha estat assenyalat convenientment:

Exemple 15 (cap. 43):

Casacuberta-Soldevila: «[E] venc ab tant poder que disset mília provendes de cavall donava, així qui disset mília hòmens a cavall, e de gent de peu sens nombre, e bé cent galees, *a* sobre una ciutat qui no era murada; paria que encontinent se pogués e es degués pendre».

Text editat: «[E]t vench ab tant poder que XVII mília provendes de cavayl donava. E axí, qui XVII mília hòmens a cavayl, et de gent de peu sens nombre, et bé C galeas, *ha* sobre una ciutat qui no era lavors murada, paria que encontinent se pogués e s degués pendre».

Observacions: Muntaner ens parla del setge de Messina per l'exèrcit de Carles d'Anjou. En la seua edició, Soldevila fa les següents reflexions sobre el pasatge: «Aquestes dues ratlles són intel·ligibles. Un cert sentit podrien tenir si, en lloc de *així qui*, llegíssim *així que*. És a dir: donava 17.000 provendes (?) de cavall; així que (com si diguéssim *de manera que*; i se sobrentén *hi havia*) 17.000 homes a cavall, etc.» (Soldevila (ed.), 1971, cap. 43, p. 954-955, n. 4). En realitat, la qüestió sembla tenir una solució més fàcil. Probablement, els editors no van saber entendre el pasatge a causa de la confusió de la forma *ha* (del verb *haver*, ací en el sentit de 'tenir', que, d'altra banda, al manuscrit base, C, apareix clarament grafiat amb *h*) amb la preposició *a* que trobem a les seues edicions. Així doncs, el sentit de la frase seria el següent: «i així, qui té disset mil homes de cavall, i gent de peu innombrable, i cent galeres, sobre una ciutat que llavors no estava murada, semblava que s'hagués de prendre de seguida».

Els lectors de les anotacions (agrupades al final de cada capítol de la *Crònica*) observaran que les ecdòtiques conviuen al costat de les de natura cultural. Fet i fet, em sembla que els exemples suara adduïts proven la importància que el recurs ecdòtic *ad fontes* o a arguments de caire literari, historiogràfic, etc., pot tenir a l'hora de fixar el text de l'edició. En aquest sentit, i tenint present la imbricació existent entre tots dos aspectes, vaig considerar que emprar un sistema de dos nivells de notes comportava més problemes dispositius que no pas avantatges reals. D'altra banda, quant a la presentació de les variants, convé notar que s'ha seguit un criteri selectiu: s'ofereixen en tots els casos en què han servit per a esmenar el text del manuscrit C i en aquells en què, tot i que s'ha mantingut la lliçó del text base, presentaven divergències que podien afectar l'hermenèutica d'un determinat pasatge.

Les notes pròpiament culturals responen a diverses necessitats. Algunes miren d'aclarir la identitat històrica dels personatges esmentats per Muntaner o de situar cronològicament els fets als quals al·ludeix al llarg del llibre. D'altres aborden els topònims de la *Crònica*, amb l'ajuda, quan s'ha escaigut, de cartes i mapes com l'Atlas Català de 1375 o el *Portolano* de l'italià Grazia Pauli (segle XIII).¹⁹⁰

190. Pel que fa a les cartes portolanes medievals, no em sé estar de recomanar la consulta de recent traducció al català del clàssic llibre de Kretschmer (2009), que cal complementar amb la lectura de l'interessantíssim volum de Pujades (2007).

D'altres fan referència al lèxic de més difícil comprensió, particularment el de caràcter militar: s'hi expliquen, així, les al·lusions del cronista a les armes o a les tàctiques emprades en el decurs de les batalles, tot recorrent a la tractadística dels segles XIII-XIV que aborda l'art de la guerra, com ara el *Dotzè* de Francesc Eiximenis o les *Partidas* d'Alfons X de Castella. En altres casos, les notes subratllen aquells passos en què és més palès el deute del llenguatge muntaner amb les fórmules joglaresques dels poemes èpics o amb els *romans* de la tradició literària medieval. Encara, ben sovint s'ha prestat atenció a la manera com Muntaner ens reconta un determinat episodi, tot comparant-la amb les versions que del mateix fet ens donen els altres cronistes del moment. És aquesta una operació que ens permet de copsar prestament les omissions i les distorsions operades pels uns i pels altres d'acord amb la natura de la seua militància, i els tòpics no gaire desinteressats que posen en solfa per donar forma a la seua visió de la realitat. És tot just per aquest motiu —i perquè de vegades m'ha calgut treballar amb edicions poc accessibles actualment— que, en posar en relació un passatge de la *Crònica* amb un de provinent d'una altra font històrica, he preferit de citar la porció de text que he jutjat interessant per a la comprensió del que Muntaner diu, a costa —en sóc conscient— de sacrificar la lleugeresa que hauria donat una remissió ràpida a l'edició i a la pàgina on hom podria trobar-lo. Comptat i debatut, en tots aquests aspectes —i en tants altres— el meu punt d'inspiració ha estat l'edició del *Tirant lo Blanc* curada per Albert Hauf (Martorell, 2005).

A banda de les notes, l'edició s'acompanya ça i lla de reproduccions d'il·lustracions procedents de manuscrits i de fotografies d'edificis o objectes d'art (predominantment dels segles XII-XIV) que tenen algun tipus de relació conceptual amb determinats fragments de la *Crònica* o que poden ajudar a millorar-ne la comprensió.

Abans de cloure aquesta introducció, voldria afegir encara uns mots pel que fa a la disposició en capítols del text de Muntaner. Amb els elements a la mà, no és possible de conèixer quina devia ser la voluntat de l'autor en aquesta qüestió, per tal com l'examen de la tradició manuscrita deixa veure que cada copista va dividir el text al seu albir i que, en alguns casos, va encapçalar cada secció amb els epígrafs que va jutjar oportuns. M'ha semblat que el més prudent i, sobretot, el més pràctic era mantenir la mateixa divisió que ja trobem en les edicions modernes de la *Crònica*, que al seu torn la prenen de l'*editio princeps* de València del 1558. L'alternativa hauria estat presentar el text d'acord amb les divisions fetes pel copista de C, però aquesta operació, que hauria comportat atorgar una nova numeració als capítols resultants, hauria acabat esdevenint una font de confusions i problemes, atesa la llarga tradició bibliogràfica existent que cita el text segons la numeració de l'edició valenciana.

10. Bibliografia emprada en la preparació d'aquesta edició

10.1. EDICIONS DE LA CRÒNICA DE RAMON MUNTANER

- CARDONA, Enrico (ed.) (1878). *Dell'antica letteratura catalana, studii, seguiti dal testo e dalla traduzione della vita di Giacomo I. Tolta dalla Cronaca catalana di Ramon Muntaner*. Nàpols: Tipografia di Luigi Gargiulo.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (ed.) (1879). «Lo Sermó d'en Muntaner». *Revue des Langues Romanes* [Montpeller], vol. xvi, p. 218-231.
- (1881). «Lo Sermó d'en Muntaner». *Revue des Langues Romanes* [Montpeller], vol. xix, p. 5-12.
- MUNTANER, Ramon (1558). *Chrònica, o descripció dels fets e hazanyes de l'ínclyt rey don Jaume primer, Rey d'Aragó, de Mallorques e de València, Compte de Barcelona e de Muntpesller, e de molts de sos descendents. Feta per lo magnífich en Ramon Muntaner, lo qual serví axí al dit Ínclyt Rey don Jaume, com a sos fills e descendents, e-s trobà present a les coses contengudes en la present història. És libre molt antich e ab tota veritat scrit, e digne d'èsser vist per aquells qui ab tota veritat desijen saber los fets de la corona d'Aragó e del regne de Sicília. Ara novament stampat. En València, en casa de la viuda de Joan Mey Flandro. 1558*. València: Viuda de Joan Mey Flandro. [Editio princeps]
- (1844). *Chronik des edlen en Ramon Muntaner*. Ed. a cura de Karl Lanz. Stuttgart: Literarischer Verein.
- (1860). *Crònica catalana de Ramon Muntaner*. Ed. a cura d'Antoni de Bofarull. Barcelona: Imprenta de Jaime Jepús.
- (1886). *Crònica*. Ed. a cura de Joseph Coroleu. Barcelona: La Renaixença.
- (1927-1952) *Crònica*. Ed. a cura de Josep Maria de Casacuberta i Miquel Coll i Alentorn. Barcelona: Barcino. 9 v. (Col·lecció Popular Barcino)
- (1936). *Pàgines escollides de Ramon Muntaner*. Selecció i anotació de Ramon d'Alòs-Moner. Barcelona: Barcino. (Col·lecció Popular Barcino)
- (1966). *La croada de França contra els catalans*. Ed. a cura de Ramon Sumoy. Barcelona: Edicions 62. (Antologia Catalana; 17)
- (1979). *Crònica*. Ed. a cura de Marina Gustà. Barcelona: Edicions 62. 2 v. (Les Millors Obres de la Literatura Catalana; 19-20)

- MUNTANER, Ramon (1999). *Crònica*. Ed. a cura de Vicent Josep Escartí. València: Alfons el Magnànim. 2 v.
- PERUGI, Maurizio (ed.) (1975). *Il «Sermò» di Ramon Muntaner e la versificazione romanza delle origini*. Florència: Leo S. Olschki.
- SOLDEVILA, Ferran (ed.) (1971). *Les quatre grans cròniques*. Barcelona: Selecta.
- (2011). *Les quatre grans cròniques*. Vol. III: *Crònica de Ramon Muntaner*. Revisió filològica a cura de Jordi Bruguera. Revisió històrica a cura de Maria Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; LXXXVI)

10.2. TRADUCCIONS DE LA CRÒNICA

10.2.1. *Al sicilià (segle XIV)*

- DI GIOVANNI, Vincenzo (ed.) (1865). *Cronache siciliane dei secoli XIII, XIV e XV*. Bolonya: Gaetano Romagnoli.

10.2.2. *Al castellà*

- MONTERDE, Miquel (darrer del segle XVI). *Crònica o descripció de los fechos y hazañas del ínclito rey D. Jayme primero, Rey de Aragón, de Mallorca, de Valencia, conde de Barcelona y de Montpellier y de muchos de sus descendientes. Hecha por el Magnífico Ramón, el cual sirvió así al dicho Rey D. Jaime, como a sus hijos y descendientes y se halló presente a las cosas contenidas en la presente historia, vertida de lengua catalana en castellana por Miguel Monterde, Rector de Villanueva de Guerba y Racionero de la Seo de Çaragoça*. Reial Biblioteca de San Lorenzo d'El Escorial, ms. J-III-25.
- MUNTANER, Ramon (1860). *Crònica catalana de Ramon Muntaner*. Ed. a cura d'Antoni de Bofarull. Barcelona: Imprenta de Jaime Jepús.
- (1970). *Crònica*. Introducció de Joan Fuster. Traducció, notes i índexs de J. F. Vidal Jové. Madrid: Alianza.

10.2.3. *A l'anglès*

- MUNTANER, Ramon (1920-1921). *Chronicle*. Traducció de Lady Goodenough. Londres: Hakluyt Society. 2 v.
- (2006). *The Catalan expedition to the East: from the 'Chronicle' of Ramon Muntaner*. Traducció de Robert D. Hughes. Introducció de J. N. Hillgarth. Barcelona: Barcino; Woodbridge: Tamesis.

10.2.4. *Al francès*

- BUCHON, Jean Alexandre (ed.) (1840). *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle*. Ed. a cura de Jean Alexandre Buchon. París: Auguste Desrez.
- MUNTANER, Ramon (1827). *Chronique de Ramon Muntaner*. Traducció de Jean Alexandre Buchon. París: Verdière. 2 v.

MUNTANER, Ramon (2002). *Les almogavres: l'expédition des catalans en Orient*. Traducció de Jean-Marie Barberà. Tolosa: Anacharsis.

10.2.5. A l'alemany

MUNTANER, Ramon (1844). *Chronik des edlen En Ramon Muntaner*. Traducció de Karl Lanz. Stuttgart: Literarischer Verein. 2 v. [La traducció de l'obra és de 1842]

10.2.6. A l'italià

MOISÈ, Filippo (ed.) (1844). *Cronache catalane del secolo XIII e XIV. Una di Raimondo Muntaner, l'altra di Bernardo Desclot*. Traducció de Filippo Moisè. Florència: Tipi della Galileiana. 2 v.

10.2.7. Al búlgar

MUNTANER, Ramon (1994). *Hronika: ekspediciata na kataloncite na iztok*, traducció del català a cura de Rocica Panova. Sofia: Izd-vo Nauka i Izkustvo.

10.3. FONTS PRIMÀRIES

AA = *Acta Aragonensia*. Vegeu FINKE (1966-1968).

ACADÉMIE DES INSCRIPTIONS ET BELLES-LETTRES (ed.) (1844). *Recueil des Historiens des Croisades. Historiens occidentaux*. Vol. I. París: Imprimerie Royale. [RHC]

— (1859). *Recueil des Historiens des Croisades. Historiens occidentaux*. Vol. II. París: Imprimerie Royale. [RHC]

— (1869). *Recueil des Historiens des Croisades. Documents arméniens*. Vol. II. París: Imprimerie Nationale. [RHC]

ADENÉS LI ROIS (1874). *Les Enfances Ogier*. Ed. a cura d'Auguste Scheler. Brussel·les: Closson et Cie.: C. Muquardt.

ADLER, Marcus Nathan (ed.) (1907). *The itinerary of Benjamin of Tudela: Critical text, translation and commentary*. Nova York: P. Feldheim.

AITÓ DE GORIGOS (1989). *La flor de les històries d'Orient*. Edició, notes i estudi d'Albert Hauf. Barcelona: Centre d'Estudis Medievals de Catalunya. (Biblioteca Escriný. Textos Medievals Breus; 9)

ALFONS X DE CASTELLA (2007). *Libro de axedrez, dados y tablas*. Transcripció electrònica de Sonja Musser Golladay disponible a: <www.u.arizona.edu/smussr/hsms/html>.

ALONSO DE PALENCIA (1904-1909). *Crónica de Enrique IV escrita en latín por Alonso de Palencia*. Traducció al castellà d'Antonio Paz y Meliá. Madrid: Tipografía de la «Revista de Archivos». 5 v. (Colección de Escritores Castellanos; 126, 127, 130, 134, 137)

ANELIER, Guilhem (1856). *Histoire de la guerre de Navarre en 1276 et 1277, par Guillaume Anelier de Toulouse*. Ed. a cura de Francisque Michel. París: Imprimerie Impériale.

ANGLADE, Joseph (ed.) (1919-1920). *Las leys d'Amors*. Ed. a cura de Joseph Anglade. Tolosa: Privat; París: Picard. 4 v.

- ARAMON I SERRA, Ramon (ed.) (1930-1933). *Curial e Güelfa*. Barcelona: Barcino. 3 v. (Els Nostres Clàssics. Col·lecció A; 30, 35-36, 39-40)
- ARMISTEAD, Samuel G. (ed.) (1978). *El romancero judeo-español en el Archivo Menéndez Pidal (catálogo-índice de romances y canciones)*. Madrid: Cátedra-Seminario Menéndez Pidal. 3 v.
- ARMSTRONG, Edward C. [et al.] (ed.) (1937). *The Medieval French Roman d'Alexandre*. Vol. II: *Version of Alexandre de Paris*. Princeton: Princeton University Press. (Elliott Monographs; 37)
- ARNAUT DANIEL (1994). *Poesías*. Ed. a cura de Martí de Riquer. Barcelona: Quaderns Crema.
- ARNAUT DE MARUELH (1961). *Les saluts d'amour du troubadour Arnaud de Mareuil*. Ed. a cura de Pierre Bec. Tolosa: Privat. (Bibliothèque Méridionale. 1re Série; XXXI)
- AtCat = *Mapamundi, the Catalan atlas of the year 1375*. Vegeu CRESQUES (1978).
- BAE = *Biblioteca de Autores Españoles*. Vegeu MENÉNDEZ PELAYO i RIVADENEYRA (ed.) (1846-).
- BARBOUR, John (1856). *The Brus*. Ed. a cura de Cosmo Nelson Innes. Aberdeen: Spalding Club.
- (1997). *The Bruce*. Ed. a cura d'Archibald Duncan. Edimburg: Canongate.
- BARRAU-DIHIGO, Lucien; MASSÓ I TORRENTS, Jaume (ed.) (2007). *Gesta Comitum Barcinensium: Textos llatí i català*. Facsímil. Prefaci de Thomas N. Bisson. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Cròniques Catalanes; II) [1a ed., Barcelona: Fundació Concepció Rabell i Cibils, Vidua Romaguera, 1925]
- BÉDIER, Joseph (ed.) (1981). *Le roman de Tristan et Yseult*. París: La Table Ronde.
- BELLAGUET, Louis (ed.) (1994). *Chronique du religieux de Saint-Denis contenant le regne de Charles VI, de 1380 a 1422*. París: Comité des Travaux Historiques et Scientifiques.
- BENET EL POLONÈS (1838). *De itinere fratrum minorum ad Tartaros*. Ed. a cura de Marie-Armand d'Avezac. A: AVEZAC, Marie-Armand d' (ed.). *Relation des mongols ou tartares par le frère Jean du Plan de Carpin*. París: Arthus-Bertrand, p. 378-387.
- BENOÎT DE SAINTE-MAURE (1904-1912). *Le Roman de Troie*. Ed. a cura de Léopold Constans. París: Firmin Didot et Cie. 6v. (Société des Anciens Textes Français)
- BERENGUER DE PUIGPARDINES (2000). *Sumari d'Espanya*. Ed. a cura de Joan Iborra. València: Universitat de València. (Fonts Històriques Valencianes; 3)
- BERTRAN DE BORN (1986). *The poems of the troubadour Bertran de Born*. Ed. a cura de William D. Paden, Tilde Sankovitch i Patricia H. Stablein. Berkeley; Los Angeles: University of California Press.
- BOCCACCIO, Giovanni (1938). *Il Filocolo*. Ed. a cura de Salvatore Battaglia. Bari: Laterza.
- (1976). *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio*. Vol. IV: *Decameron*. Ed. a cura de Vittorio Branca. Milà: Mondadori.
- (1983). *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio*. Vol. IX: *De casibus virorum illustrium*. Ed. a cura de Pier Giorgio Ricci i Vittorio Zaccaria. Milà: Mondadori.
- BODEL, Jean (1989). *La chanson des Saisnes*. Ed. a cura d'Annette Brasseur. Gènova: Droz. 2 v.
- BOER, Cornelius de (ed.) (1915-1938). *L'Ovide moralisé: Poème du commencement du quatorzième siècle*. Amsterdam: Koninklijke Akademie van Wetenschappen. 5 v.
- BOGDANOW, Fanni (ed.) (1991). *La version post-Vulgate de la Queste del Saint Graal et de la Mort Artu troisième partie du Roman du Graal*. París: A. et J. Picard. 4 v. (Société des Anciens Textes Français)

- BOHIGAS, Pere (ed.) (1947). *Tractats de cavalleria*. Barcelona: Barcino. (Els Nostres Clàssics. Col·lecció A; 57)
- BÖHMER, Johan Friedrich (1898). *Regesta Imperii*. Vol. VI: *Die Regesten des Kaiserreichs unter Rudolf, Adolf, Albrecht, Heinrich VII. 1272-1313*. Ed. a cura d'Oswald Redlich. Innsbruck: Wagner.
- BOUQUET, Martin [et al.] (ed.) (1737-1904). *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*. París: Imprimerie Nationale. 24 v. [RHG]
- BRANDIN, Louis (ed.) (1919). *La chanson d'Aspremont: Chanson de geste du XIIe siècle*. París: Champion. 2 v. (Les Classiques Français du Moyen Âge; 19, 25)
- BRAULT, Gerald (ed.) (1978). *The Song of Roland: An analytical edition*. Filadèlfia: Pennsylvania State University Press. 2 v.
- BRUNET, Charles; MONTAIGLON, Anatole de (ed.) (1856). *Li romans de Dolopathos*. París: P. Jannet.
- BRUNET, Gustave (ed.) (1858). *Le violier des histoires romaines: Ancienne traduction française des 'Gesta Romanorum'*. París: P. Jannet.
- BS = *Bibliotheca Scriptorum*. Vegeu DI GREGORIO (ed.) (1791).
- BUONDELMONTI, Cristoforo (1824). *Librum Insularum Archipelagi*. Ed. a cura de Gabriel Rudolph Ludwig von Sinner. Leipzig; Berlín: G. Reimer.
- CABARET D'ORVILLE, Jean (1876). *La chronique du bon duc Loys de Bourbon*. Ed. a cura d'Alphonse Martial Chazaud. París: Renouard.
- CANALS, Antoni (1935). *Scipió e Aníbal; De providència (Sèneca); De arra de ànima (Hug de Sant Víctor)*. Ed. a cura de Martí de Riquer. Barcelona: Barcino. (Els Nostres Clàssics; 49)
- CAÑAS MURILLO, Jesús (ed.) (1988). *Libro de Alexandre*. Madrid: Càtedra.
- CAPMANY, Antoni de (ed.) (1787). *Ordenanzas de las armadas navales de la corona de Aragón aprobadas por el rey D. Pedro IV*. Ed. a cura d'Antoni de Capmany. Madrid: Imprenta Real.
- CARINI, Isidoro (1882). *De rebus regni Siciliae*. Palerm: Società Siciliana per la Storia Patria. (Documenti per Servire alia Storia di Sicilia. Prima Serie. Diplomatica; V)
- (1884). *Gli archivi e le biblioteche di Spagna in rapporto alla storia d'Italia in generale e di Sicilia in particolare*. Palerm: Tip. dello Statuto. 2 v.
- CARLES I AMAT, Joan (1918). *Quatre-cents aforismes catalans*. Ed. a cura de Josep Vilar. Barcelona: Imp. Bayer Germans.
- CARLES D'ORLEANS (1842). *Poésies de Charles d'Orléans*. Ed. a cura de Jean-Marie Guichard. París: Librairie de Charles Gosselin.
- CASULA, Francesco Cesare (1977). *Carte reali diplomatiche di Giovanni I il Cacciatore, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*. Pàdua: CEDAM. (Colecció de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón; XLVIII)
- CATUL, Gai Valeri (1928). *Poesies*. Text revisat i traducció de Joan Petit i Josep Vergés. Barcelona: Fundació Bernat Metge. (Col·lecció Fundació Bernat Metge; 32)
- CERVERÍ DE GIRONA (1947). *Obras completas del trovador Cerverí de Girona*. Text, traducció i comentaris de Martí de Riquer. Barcelona: Instituto Español de Estudios Mediterráneos.
- CHAMPOLLION-FIGEAC, Jacques Joseph (1841-1848). *Documents historiques inédits tirés des collections manuscrites de la Bibliothèque Royale et des archives ou des bibliothèques des départements*. París: Typographie de Firmin Didot Frères. 4 v.

- CHANDOS HERALD (1883). *Le Prince Noir (Poème du heraut d'armes Chandos) = The life & feats of arms of Edward the Black Prince by Chandos Herald: A metrical chronicle*. Ed. a cura de Francisque Miquel. Londres; París: J. G. Fotheringham.
- CHARTIER, Jean (1858). *Chronique de Charles VII, roi de France*. Ed. a cura de Vallet de Viriville. París: P. Jannet. 3 v.
- CHAUCER, Geoffrey (2008). *The Riverside Chaucer*. Ed. a cura de Larry D. Benson. Oxford; Nova York: Oxford University Press.
- CHILD, Francis James (ed.) (2003). *The English and Scottish popular ballads*. Vol. III. Nova York: Courier Dover Publications.
- CHINAZZO, Daniele (1864). *Cronaca della guerra di Chioggia*. Ed. a cura de Ludovico Anton Muratori. Milà: G. Daelli. (Biblioteca Rara, 17)
- CHRÉTIEN DE TROYES (1957). *Cligès*. Ed. a cura d'Alexandre Micha. París: Champion. (Les Romans de Chrétien de Troyes; 2. Les Classiques Français du Moyen Âge; 84)
- (1958). *Le chevalier de la charrete*. Ed. a cura de Mario Roques. París: Champion. (Les Romans de Chrétien de Troyes; 3. Les Classiques Français du Moyen Âge; 86)
- (1990). *Le conte du Graal ou le roman de Perceval*. Ed. a cura de Charles Méla. París: Librairie Générale Française. (Le Livre de Poche. Lettres Gothiques)
- (1994). *Le Chevalier au Lion ou le roman d'Yvain*. Ed. a cura de David F. Hult. París: Librairie Générale Française. (Le Livre de Poche. Lettres Gothiques)
- CHRISTINE DE PISAN (1488). *Livre des faits d'armes et de chevalerie*. París: Anthoine Verrard.
- CICERÓ, Marc Tul·li (1951). *De officiis*. Ed. a cura de Walter Miller. Londres: William Heinemann. (Loeb Classical Library)
- CINGOLANI, Stefano Maria (ed.) (2006). *Crònica del rei Pere*. Biblioteca de Catalunya, ms. 241, f. 173v-195v. També disponible en línia a: <<http://www.lluisvives.com/>>.
- (2008). *Llibre dels reis*. València: Universitat de València. (Monuments d'Història de la Corona d'Aragó; 2)
- CIRLOT, Victoria [et al.] (ed.) (1994). *Antología de textos de literaturas románicas*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- COMNENO, Ana (1990). *La Alexiada*. Traducció d'Emilio Díaz Rolando. Sevilla: Universidad de Sevilla.
- CONTAMINE, Philippe (1980). *La guerre au Moyen Âge*. París: Presses Universitaires de France.
- COOPER, Louis (ed.) (1989). *La gran conquesta de ultramar*. Madison: Hispanic Seminary of Medieval Studies.
- COURAYE DU PARC, Joseph (ed.) (1884). *La mort Aymeri de Narbonne. Chanson de geste*. París: Firmin Didot et Cie. (Société des Anciens Textes Français)
- CRAPLET, Georges Adrien (ed.) (1830). *Cérémonies des gages de bataille selon les constitutions du bon roi Philippe de France*. París: Imprimerie de Crapelet.
- CRESCHINI, Vincenzo; TODESCO, Venanzio (ed.) (1891). *La versione catalana della Inchiesta del San Graal*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- CRESQUES, Abraham (1978). *Mapamundi, the Catalan atlas of the year 1375*. Ed. a cura de Georges Grosjean. Zurich: Urs Graf. [AtCat]
- CURTIS, Renée L. (ed.) (1963-1985a). *Le Roman de Tristan en prose, d'après le ms. Carpentras 404*. Vol. I. Munic: Max Hueber.
- (1963-1985b). *Le Roman de Tristan en prose, d'après le ms. Carpentras 404*. Vol. II i III. Cambridge: D. S. Brewer.

- CUTERI, Francesco Antonio (2003). *I Normanni in finibus Calabriae*. Soveria Mannelli: Rubbettino.
- CUVELIER, Jean (1990). *La chanson de Bertrand du Guesclin*. Ed. a cura de Jean-Claude Faucon. Tolosa: Éditions Universitaires du Sud. 3 v.
- DANTE ALIGHIERI (1966-1967). *La Commedia secondo l'antica vulgata*. Ed. a cura de Giorgio Petrocchi. Verona: Mondadori. 4 v. També disponible en línia a: <<http://world.std.com/~wij/dante/>>.
- DELABORDE, Henri François (ed.) (1882-1885). *Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton, historiens de Philippe Auguste*. París: Société de l'Histoire de France. 2 v.
- DEMAISON, Louis (ed.) (1887). *Aymeri de Narbonne: Chanson de geste*. París: Firmin Didot et Cie. 2 v. (Société des Anciens Textes Français)
- DEMBOWSKI, Peter Florian (ed.) (1969). *Ami et Amile: Chanson de geste*. París: Champion. (Les Classiques Français du Moyen Âge; 97)
- DESCLOT, Bernat (1949-1951). *Crònica*. Ed. a cura de Miquel Coll i Alentorn. Barcelona: Barcino. 5 v. (Els Nostres Clàssics. Col·lecció A; 62, 63, 64, 66, 69-70).
- DI GREGORIO, Rosario (ed.) (1791). *Bibliotheca Scriptorum qui res in Sicilia gestas sub Aragonum imperium retulere*. Palerm: ExRegio Typographeo. 2 v. [BS]
- DIAZ DE GAMES, Gutierre (1994). *El Victorial*. Ed. a cura de Rafael Beltrán Llavador. Madrid: Taurus. (Clásicos Taurus; 25)
- DUPARC-QUIOC, Suzanne (ed.) (1977-1978). *La chanson d'Antioche*. París: Librairie Orientaliste Paul Geuthner. 2v. (Documents Relatifs à l'Histoire des Croisades Publiés par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres; 11)
- EGEA, José María (ed.) (1996). *Crònica de Morea*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. (Colección Nueva Roma; 2)
- EIXIMENIS, Francesc (1484). *Dotzè del Crestià*. València: Lambert Palmart. [Biblioteca Universitària de València, inc. 19]
- (1981). *Lo libre de les dones*. Ed. crítica a cura de Frank Naccarato. Introducció i apèndixs de Curt Wittlin. Glossari a cura d'August Bover i Font. Barcelona: Curial. 2 v. (Biblioteca Torres Amat; 9-10)
- (1994). *Lo Crestià*. Ed. i estudi introductor a cura d'Albert Hauf. Barcelona: Edicions 62. (Les Millors Obres de la Literatura Catalana; 98)
- ENGUERRAND DE MONSTRELET (1857-1862). *La chronique d'Enguerran de Monstrelet en deux livres avec pièces justificatives (1400-1444)*. Ed. a cura de Louis Douet. París: Mme. Ve. Jules Renouard. 6 v.
- ENRIC DE VILLENA (1967). *Arte cisoria, o tratado del arte del cortar del cuchillo*. Ed. a cura de Federico Carlos Sainz de Robles. Madrid: Espasa-Calpe.
- ERNOUL (1871). *Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier*. Ed. a cura de Louis de Mas Latrie. París: Mme. Ve. Jules Renouard.
- ESQUERDO, Onofre (1635-1699). *Nobiliario valenciano*. Ed. electrònica. Biblioteca Valenciana Digital (BIVALDI). <<http://bv2.gva.es>>.
- ESTEVE, Joan (1986). *Le poesie del trovatore Johan Esteve*. Ed. a cura de Sergio Vatteroni. Pisa: Pacini. (Biblioteca degli Studi Mediolatini e Volgari. Nuova Serie; X)
- FALCANDUS, Hug (1897). *La historia: o, Liber de Regno Sicilie e la Epistola ad Petrum panormitane ecclesie thesaurarium*. Ed. a cura de Giovanni Battista Siragusa. Roma: Forzani e C.: Tip. del Senato. (Fonti per la Storia d'Italia; 22)

- FARAL, Edmond (ed.) (1924). *Les arts poétiques du XIIe et XIIIe siècles: Recherches et documents sur la technique littéraire du moyen âge*. Paris: Champion.
- FILANGIERI, Riccardo (ed.) (1950-1993). *I registri della cancelleria angioina*. Nàpols: L'Accademia Pontiana. 40 v.
- FINKE, Heinrich (1902). *Aus den Tagen Bonifaz VIII*. Münster: Aschendorff.
- (1966-1968). *Acta Aragonensia: Quellen zur deutschen, italienischen, franzoesischen, spanischen, zur Kirchen-und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II (1291-1327)*. Aalen: Scientia. 3 v. [AA]
- FLORIANO, Antonio (ed.) (1967). «Anales toledanos III». *Cuadernos de Historia de España* [Buenos Aires], núm. 43-44, p. 154-187.
- FRANCESC DE LA VIA (1997). *Obres*. Ed. i notes a cura d'Arseni Pacheco. Barcelona: Quaderns Crema.
- FRANCESCO DA BARBERINO (1924). *I documenti d'amore*. Ed. a cura de Francesco Egidi. Vol. III: *Pars septima, documentum VIII sub prudentia*. Roma: Società Filologica Romana.
- FRAPPIER, Jean (ed.) (1936). *La Mort le roi Artu*. Gènova: Droz.
- FRENCH, Walter Hoyt; HALE, Charles Brockway (ed.) (1930). *Middle English metrical romances*. Vol. II. Nova York: Russell & Russell.
- FROISSART, Jean (1885). *Les chroniques de sire Jean Froissart qui traitent des merveilleuses emprises, nobles aventures et faits d'armes advenus en son temps en France, Angleterre, Bretagne, Bourgogne, Escosse, Espagne, Portingal et ès autres parties*. Ed. a cura de Jean Alexandre Buchon. Paris: Société du Panthéon Littéraire. 3 v.
- FRONTI, Juli (1990). *Strategemata*. Ed. a cura de Robert I. Ireland. Leipzig: Teubner. (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana)
- FURIÓ, Antoni; GARCIA-OLIVER, Ferran (ed.) (2007). *Llibre d'establiments i ordenacions de la ciutat de València*. Vol. I: (1296-1345). València: Publicacions de la Universitat de València. (Fonts Històriques Valencianes; 30)
- GEOFFROI DE VILLEHARDOUIN (1961). *La conquête de Constantinople*. Ed. a cura d'Edmond Faral. Paris: Les Belles Lettres. 2 v. (Les Classiques de l'Histoire de France au Moyen Âge; 18-19)
- AL-GHARNATI, Abu-Hàmid (1991). *Elogio de algunas maravillas del Magrib*. Introducció, edició i traducció d'Ingrid Bejarano. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas: Instituto de Cooperación con el Mundo Árabe.
- GINARD BAUÇA, Rafel (ed.) (1966-1975). *Cançoners populars de Mallorca*. Palma: Moll. 4 v.
- GIORDANO DA RIVALTO (2006). *Avventuale fiorentino*. Ed. a cura de Silvia Sirventi. Bolonya: Il Mulino.
- GIRART D'AMIENS (2003). *A critical edition of Girart d'Amiens' 'L'histoire le roy Charlemaine', poème épique du XIVe siècle*. Ed. a cura de Daniel Métraux. Lewiston: Edwin Mellen Press. 3 v. (Studies in French Literature; 72)
- GIUNTA, Francesco [et al.] (1972). *Acta Siculo-Aragonensia*. Vol. I, 1: *Documenti sulla luogotenenza di Federico d'Aragona*. Palerm: Società Siciliana per la Storia Patria. (Documenti per Servire alla Storia di Sicilia. Serie I; XXVII)
- GIUNTA, Francesco; GIUFFRIDA, Antonio (1972). *Acta Siculo-Aragonensia*. Vol. II: *Corrispondenza fra Federico III di Sicilia e Giacomo II d'Aragona*. Palerm: Società Siciliana per la Storia Patria. (Documenti per Servire alla Storia di Sicilia. Serie I; XXVIII)
- GLABER, Raoul (1886). *Raoul Glaber: les cinq livres de ses histoires (900-1044)*. Ed. a cura de Maurice Prou. Paris: A. Picard. (Collection de Textes pour Servir à l'Étude et à l'Enseignement de l'Histoire; 1)

- GONZÁLEZ ROLAN, Tomás [et al.] (ed.) (2008). *Ars moriendi: el 'Ars moriendi' en sus versiones latina, castellana y catalana: Introducción, edición crítica y estudio*. Madrid: Ediciones Clásicas.
- GOUGAUD, Henri (ed.) (1989). *La chanson de la croisade albigeoise*. París: Librairie Générale Française. (Le Livre de Poche. Lettres Gothiques)
- GRACIÀ (1879). *Decretum Gratiani*. Ed. a cura d'Emil Friedberg. Leipzig: Akademische Druck: U. Verlagsanstalt. També disponible en línia a: <<http://geschichte.digitale-sammlungen.de/decretum-gratiani/online/angebot>>.
- GRANDJEAN, Charles (ed.) (1905). *Les Registres de Benoît XI (1303/04)*. París: Ancienne Libr. Thorin et fils. (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome; IX)
- GUESSARD, François; CERTAIN, Eugène de (ed.) (1862). *Le mistère du siège d'Orléans*. París: Imprimerie Impériale.
- GUESSARD, François; CHABAILLE, François André Policarpe (ed.) (1859). *Gaufrey: Chanson de geste*. París: F. Vieweg. (Anciens Poètes de la France; 3)
- GUESSARD, François; GRANDMAISON, Charles (ed.) (1860). *Huon de Bordeaux: Chanson de geste*. París: F. Vieweg. (Anciens Poètes de la France; 5)
- GUESSARD, François; LARCHEY, Lorédan (ed.) (1860). *Parise la Duchesse: Chanson de geste*. París: F. Vieweg. (Anciens Poètes de la France; 4)
- GUESSARD, François; LUCE, Simon (ed.) (1862). *Gaydon: Chanson de geste*. París: Librairie A. Frank. (Anciens Poètes de la France; 7)
- GUESSARD, François; MICHELANT, Henri Victor (ed.) (1858). *Gui de Bourgogne: Chanson de geste*. París: P. Jannet. (Anciens Poètes de la France; 1)
- GUIART, Guillaume (1828). *Branche des royaux lignages. Chronique métrique de Guillaume Guiart*. Ed. a cura de Jean Alexandre Buchon. París: Verdière.
- GUIETTE, Robert (ed.) (1951). *Croniques et conquêtes de Charlemaine*. Brussel-les: Académie Royale de Belgique. 3 v. (Collection des Anciens Auteurs Belges)
- GUILLAUME DE LORRIS; JEAN DE MEUN (1992). *Le roman de la Rose*. Ed. a cura d'Armand Strubel. París: Librairie Générale Française. (Le Livre de Poche. Lettres Gothiques)
- GUILLAUME DE MACHAUT (1911). *Oeuvres de Guillaume de Machaut*. Ed. a cura d'Ernest Hoepffner. París: Firmin Didot et Cie. 2 v. (Société des Anciens Textes Françaises)
- GUILLAUME LI CLERS (1872). *Fergus*. Ed. a cura d'Ernst Martin. Halle: Buchhandlung des Waisenhauses.
- GUILLEM DE TORROELLA (2010). *La faula*. Edició, notes i estudi a cura de Sara Vicent Santamaria. València: Tirant lo Blanch. (Clásicos Tirant lo Blanch)
- HENRI DE VALENCIENNES (1948). *L'histoire de l'empereur Henri de Constantinople*. Ed. a cura de Jean Longnon. París: Librairie Orientaliste Paul Geuthner. (Documents Relatifs à l'Histoire des Croisades Publiés par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres; 2)
- HENRY, Patrice (ed.) (1935). *Les enfances Guillaume: Chanson de geste du XIII siècle*. París: Société des Anciens Textes Français.
- HERBIN, Jean-Charles (ed.) (1992). *Hervis de Mes: Chanson de geste anonyme (début du XIII siècle)*. Gènova: Droz.
- HIPPEAU, Celestin (ed.) (1863). *Amadas et Ydoine, poème d'aventures*. París: Auguste Aubry. *Història d'Alexandre (ca. 1400)*. Biblioteca de Catalunya, ms. 1560. [Versió catalana de la *Historia de preliis Alexandri Magni* de Lleó de Nàpols]
- HOCCEVE, Thomas (1925). *Works*. Vol. III: *The regement of princes A.D. 1411-12, from the Harleian ms. 4866, and fourteen of Hoccleve's minor poems from the Egerton ms. 615*.

- Ed. a cura de Frederick J. Furnivall. Londres: Kegan Paul, Trench, Trübner and Co. (Early English Text Society. Extra Series; 72)
- HOMER (1997). *Iliada*. Ed. a cura de Manuel Balasch i Recort. Barcelona: Proa. (A Tot Vent)
- HUICI, Ambrosio (1916-1920). *Colección diplomática de Jaime I, el Conquistador*. València: Imp. de los Hijos de Francisco Vives Mora. 3 v.
- HUON DE MÉRY (1851). *Tournoiement de l'Antéchrist*. Ed. a cura de Prosper Tarbé. Reims: Impr. de P. Regnier.
- IACOPPO DE VARAZZE (1998). *Legenda Aurea*. Ed. a cura de Giovanni Paolo Maggioni. Florència: SISMEL. Edizioni del Galluzzo. 2 v. (Millennio Medievale; 6)
- IBN KHALDUN (1925-1956). *Histoire des berberes et des dynasties musulmanes de l'Afrique septentrionale*. Ed. a cura de William MacGuckin. París: Geuthner. 4 v.
- IBORRA, Joan (ed.) (1998). *Històries e conquestes del Realme d'Aragó e Principat de Catalunya compilades per lo honorable Mossèn Pere Tomich, cavaller, les quals tramès al molt reverent Arquebisbe de Çaragoça' (1438): Edició crítica i estudi lingüístic*. Tesi doctoral llegida a la Universitat de València, Departament de Filologia Catalana.
- JACQUES DE MAILLES (1878). *La très joyeuse, plaisante et récréative histoire du gentil seigneur de Bayart*. Ed. a cura de Joseph Roman. París: Librairie Renouard, Henri Loones, successeur: Société de l'Histoire de France.
- JAUME I (1926-1962). *Crònica*. Ed. a cura de Josep Maria de Casacuberta. Barcelona: Barcino. 9 v. (Col·lecció Popular Barcino)
- (1991). *Llibre dels fets del rei En Jaume*. Ed. a cura de Jordi Bruguera. Barcelona: Barcino. 2 v. (Els Nostres Clàssics. Col·lecció B; 10-11)
- JEAN D'ARRAS (1854). *Méhusine*. Ed. a cura de Charles Brunet. París: P. Jannet.
- JEAN DE JOINVILLE (2002). *Vie de saint Louis*. Ed. a cura de Jacques Monfrin. París: Librairie Générale Française. (Le Livre de Poche. Lettres Gothiques)
- JEAN DE MEUN (1897). *L'art de chevalerie, traduction de 'De re militari' de Végèce*. Ed. a cura d'Ulysse Robert. París: Librairie de Firmin-Didot et Cie.
- JEAN LE BEL (1863). *Les vrayes chroniques de Jehan le Bel*. Ed. a cura de Mathieu Lambert. Brussel·les: F. Heussner. 2 v.
- JOAN DE FORDUN (1872). *Chronicle of the Scottish Nation*. Traducció de Felix J. H. Skene. Ed. a cura de William F. Skene. Edimburg: Edmonston and Douglas. (The Historians of Scotland; IV)
- JOAN DE GAL·LES (1925). *Breviloqui*. Ed. a cura de Norbert d'Ordal. Barcelona: Barcino. (Els Nostres Clàssics. Col·lecció A; 28)
- JOAN FERRANDIS D'HERÈDIA (1885). *Libro de los fechos et conquistas del principado de la Morrea: Chronique de Morée aux XIIIe et XIVe siècles*. Ed. a cura d'Alfred Morel-Fatio. Gènova: Imprimerie Jules-Guillaume Fick.
- JOFRE DE LOAYSA (1982). *Crónica de los Reyes de Castilla Fernando III, Alfonso X, Sancho IV y Fernando IV (1248-1305)*. Ed. a cura d'Antonio García Martínez. Múrcia: Academia Alfonso X el Sabio.
- JUAN ALFONSO DE BAENA (1993). *Cancionero de Juan Alfonso de Baena*. Ed. a cura de Brian Dutton i Joaquín González Cuenca. Madrid: Visor Libros. (Biblioteca Filológica Hispana)
- JUAN DE ESCOBAR (1973). *Historia y romancero del Cid*. Ed. a cura d'Antonio Rodríguez Moñino i Arthur L. F. Askins. Madrid: Castalia.

- JUAN MANUEL DE CASTELLA (1982). *Obras completas*. Ed. a cura de José Manuel Blecua. Madrid: Gredos. 2 v.
- JUBB, Margaret (ed.) (1990). *A critical edition of the 'Estoiros d'Outremer et de la naissance Salehadin'*. Londres: Committee for Medieval Studies. (Westfield Publications in Medieval Studies; 4)
- KIESSLING, Adolf Gottlieb (ed.) (1961). *Annaei Senecae Oratorum et rhetorum sententiae divisiones colores*. Stuttgart: Teubner. (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana)
- LA MANTIA, Giuseppe (1956). *Codice diplomatico dei re aragonesi di Sicilia*. Vol. II: 1291-1292. Ed. a cura d'Antonino de Stefano i Francesco Giunta. Palerm: Società Siciliana per la Storia Patria. (Documenti per Servire alla Storia di Sicilia. Prima Serie. Diplomatica; XXIV)
- (1990). *Codice diplomatico dei re aragonesi di Sicilia*. Vol. I: 1282-1290. Introducció de Vincenzo d'Alessandro. Palerm: Società Siciliana per la Storia Patria. (Documenti per Servire alla Storia di Sicilia. Prima Serie. Diplomatica; XXIII)
- LALANDE, Denis (ed.) (1985). *Le livre des fais du bon messire Jehan le Maingre, dit Bouciquaut*. Gènova: Droz.
- LATINI, Brunetto (1863). *Li livres dou tresor*. Ed. a cura de François Adrien Polycarpe Chabaille. París: Imprimerie Impériale. (Collection des Documents Inédits sur l'Histoire de France. Première Série. Histoire Littéraire)
- LAURENT, Johann Christian Moritz (ed.) (1864). *Peregrinatores medii aevi quatuor*. Leipzig: J. C. Hinrichs Bibliopola.
- LAURENT DE PREMIERFAIT (1494). *Des nobles hommes et femmes infortunez*. París: Antoine Vérard. [Biblioteca Nacional de França, RES-G-358]
- LAVAUD, René (ed.) (1957). *Poesies complètes du troubadour Peire Cardenal (1180-1278)*. Tolosa: Privat. (Bibliothèque Méridionale. 2e Série; XXXIV)
- LEE, Harold; REEVES, Marjori (ed.) (1989) *Western mediterranean prophecy: The school of Joachim of Fiore and the fourteenth-century 'Breviloquium'*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies. (Studies and Texts; 88)
- LEGRAND, Jacques (1986). *Archilogie Sophie: Livre de bonne meurs*. Ed. a cura d'Evencio Beltran. Gènova; París: Slatkine. (Bibliothèque du XVe Siècle)
- Libre de les conquestes de Sicília*. Biblioteca de Catalunya, ms. 987.
- LLEÓ DE NÀPOLS. *Historia de preliis Alexandri Magni*. Ed. electrònica. <<http://www.thelatinlibrary.com/leo1.html>>.
- LLULL, Ramon (1925). *Poesies*. Text, notes i glossari de Ramon d'Alòs-Moner. Barcelona: Barcino. (Els Nostres Clàssics; 3)
- (1928). *Proverbis de Ramon; Mil proverbis; Proverbis d'ensenyament*. Transcripció directa amb facsímil, introducció i variants dels més vells manuscrits, a cura de Salvador Galmés. Palma de Mallorca: Diputació Provincial de Balears; Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Obres Doctrinals de l'Il·luminat Doctor Mestre Ramon Llull; 14)
- (1972). *Doctrina pueril*. Ed. a cura de Gret Schib. Barcelona: Barcino. (Els Nostres Clàssics. Col·lecció A; 104)
- (1981). *Raimundi Lulli Opera Latina*. Vol. IX: 120-122, in *Monte Pessulano anno MCCCIV composita*. Ed. a cura d'Alois Madre. Turnhout: Brepols. (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis; XXXV)

- LLULL, Ramon (1988). *Llibre de l'orde de cavalleria*. Ed. a cura d'Albert Soler i Llopart. Barcelona: Barcino. (Els Nostres Clàssics. Col·lecció A; 127)
- LONGNON, Jean (ed.) (1911). *Livre de la conquête de la princée de l'Amorée: Chronique de Morée (1204-1305)*. París: Librairie Renouard, H. Laurens, successeur.
- LOPES, Fernão (1945). *Crónica de D. Joao I*. Ed. a cura d'António Sérgio. Porto: Livraria Civilização. 2 v.
- LÓPEZ DE AYALA, Pedro (1552). *Caída de los príncipes*. Alcalá de Henares: Juan de Brocar.
- (1993). *Cayda de Príncipes*. Ed. a cura d'Isabella Scoma. Messina: La Grafica.
- (1994). *Caída de príncipes (Seville, 1495)*. Ed. a cura d'Eric Naylor. Madison; Nova York: Hispanic Seminary of Medieval Studies. (Electronic Texts and Concordances of the Madison Corpus of Early Spanish Manuscripts and Printings)
- LUIS DE SALAZAR (1694-1697). *Historia genealógica de la casa de Lara, justificada con instrumentos y escritores de inviolable fe*. Madrid: Imprenta Real. 4 v.
- LYDGATE, John (1923-1927). *Fall of princes*. Ed. a cura de Henry Bergen. Washington DC: The Carnegie Institution. 4 v.
- MALORY, Thomas (2004). *Le Morte Darthur*. Ed. a cura de Stephen H. A. Shephard. Nova York: Norton & Company. (Norton Critical Editions)
- MARCO POLO (1928). *Il Milione*. Ed. a cura de Luigi Foscolo Benedetto. Florència: L. S. Olschki.
- MARINO SANUTO (1972). *Liber Secretorum Fidelium Crucis*. Pròleg de Joshua Prawer. Toronto: University of Toronto Press.
- MARTINO DA CANALE (1845). *La cronaca veneta detta Altinate, di autore anonimo in latino, preceduta da un commentario del prof. Antonio Rossi; e La cronaca dei veneziani del maestro Martino da Canale nell'antico francese, colla corrispondente versione italiana del conte Giovanni Galvani e con annotazioni di Emmanuele Cicogna, Giovanni Galvani, Tommaso Gar, Filippo-Luigi Polidori e Angelo Zon*. Florència: G. P. Vieusseux.
- MARTORELL, Joanot (2005). *Tirant lo Blanch (València, 1490)*. Ed. i notes a cura d'Albert Hauf. València: Tirant lo Blanch.
- MAS LATRIE, Louis de (1866-1872). *Traité de paix et de commerce et documents divers concernant les relations des Chrétiens avec les Arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen Age*. París: Henri Plon. 2 v.
- MASSERA, Aldo Francesco (ed.) (1940). *Sonetti burleschi e realistici dei primi due secoli*. Bari: G. Laterza & Figli. (Scrittori d'Italia Laterza; 88-89)
- MATA CARRIAZO, Juan (ed.) (1940). *Crónica de Don Álvaro de Luna, condestable de Castilla, Maestre de Santiago*. Madrid: Espasa Calpe.
- (1946). *Crónica del Halconero de Juan II*. Madrid: Espasa Calpe.
- MATEU DE PARÍS (1872-1884). *Matthaei Parisiensis Chronica Majora*. Ed. a cura de Henry Richards Luard. Londres: Longman. 7 v. (Rolls Series. Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores; 57)
- MCDONALD, Robert (ed.) (2000). *Leyes de los adelantados mayores: Regulations, attributed to Alfonso X, concerning the King's Vicar in the Judiciary and in Territorial administration*. Nova York: Hispanic Seminary of Medieval Studies.
- MÉNARD, Philippe (ed.) (1987-1997). *Le roman de Tristan en prose*. Gènova: Droz. 9 v.
- MENÉNDEZ PELAYO, Marcelino; RIVADENEYRA, Manuel (ed.) (1846-). *Biblioteca de Autores Españoles desde la formación del lenguaje hasta nuestros días*. Madrid. [BAE]

- MEYER, Paul (ed.) (1861). *Gui de Nanteuil: Chanson de geste*. París: F. Vieweg. (Anciens Poètes de la France; 6)
- (1877). *La prise de Damiette en 1219: Relation inédite en provençal*. París: F. Vieweg. (Bibliothèque de l'École des Chartes; 38)
- (1882). *L'histoire de Guillaume le Maréchal, comte de Striguil et de Pembroke, régent d'Angleterre de 1216 à 1219: Poème français*. París: Renouard: Société de l'Histoire de France. 3 v.
- MEYER, Paul; LONGNON, Auguste (ed.) (1965). *Raoul de Cambrai*. Nova York: Johnson Reprint Corporation.
- MGH = *Monumenta Germaniae Historica*. Vegeu PERTZ et al. (ed.) (1826-1934).
- MHE = *Memorial Histórico Español*. Vegeu REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA (1851).
- MICHA, Alexandre (ed.) (1978-1983). *Lancelot: Roman en prose du XIIIe siècle*. París: Gènova: Droz. 9 v.
- (2000). *Le Roman de Merlin*. Gènova: Droz.
- MICHAUD, Joseph; POUJOLAT, Jean Joseph François (ed.) (1836-1851). *Nouvelle collection des mémoires pour servir à l'histoire de France, depuis le XIIIe siècle jusqu'à la fin du XVIIe*. París: Éditeur du Commentaire Analytique du Code Civil. 32 v.
- MICHEL, Francisque (ed.) (1856). *Gérard de Roussillon: Chanson de geste ancienne*. Ed. a cura de Francisque Michel. París: P. Jannet.
- MICKEL, Emmanuel J.; NELSON, Jan (ed.) (1977). *The Old French Crusade Cycle*. Vol. I: *La Naissance du Chevalier du Cygne*. Tuscaloosa: University of Alabama Press.
- MIQUEL I PLANAS, Ramon (ed.) (1916). *Les histories troyanes de Guiu de Columpnes, traduïdes al català en el XIV^en segle per en Jacme Conesa y ara per primera volta publicades*. Barcelona: Biblioteca Catalana.
- MIRALLES, Joan (ed.) (2006). *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. I: *Segles XIII-XVI*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Balearics.
- MOLINIER, Auguste; MOLINIER, Émile (ed.) (1882). *Chronique normande du XIVe siècle*. Ed. a cura d'Auguste i Émile Molinier. París: Librairie Renouard, Henri Loones, successeur.
- MONTCADA, Francesc de (1969). *Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*. Edició, introducció i notes a cura de Samuel Gili i Gaya. Madrid: Espasa-Calpe.
- MORA, Francine (ed.) (1995) *Le roman de Thèbes*. París: Librairie Générale Française. (Le Livre de Poche. Lettres Gothiques)
- MORELLI, Giovanni (1969). *Ricordi (1371-1444)*. Ed. a cura de Vittorio Branca. Florència: Le Monnier.
- MOTZO, Bacchisio Raimondo (ed.) (1947). *Il compasso di navigare*. Càller: Università di Cagliari.
- MUNCH, Peter Andreas (ed.) (1874). *Chronicle of Man and the Sudreys: Edited from the manuscript codex in the British Museum*. Douglas: Manx Society.
- MURATORI, Ludovico Antonio (ed.) (1723-1751). *Rerum Italicarum Scriptores*. Milà: Societas Palatina. 28 v. [RIS]
- OLIVIER-MARTIN, F (ed.) (1901-1935). *Les registres de Martin IV (1281-1285)*. París: Albert Fontemoing. (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome; 16)
- PACHECO, Arseni (ed.) (1982). *Novel·les amoroses i morals*. Barcelona: Edicions 62. (Les Millors Obres de la Literatura Catalana; 73)

- PACHECO, Arseni (ed.) (1992). *'Blandin de Cornualla' i altres narracions en vers dels segles XIV i XV*. Barcelona: Edicions 62. (Les Millors Obres de la Literatura Catalana; 96)
- PARDESSUS, Jean Marie (1828-1845). *Collection des lois maritimes anterieures au XVIII siècle*. París: Imprimerie Royale. 6 v.
- PARIS, Gaston; ULRICH, Jacob (ed.) (1886). *Merlin, roman en prose du 13e siècle*. París: Firmin Didot et Cie. 2 v. (Société des Anciens Textes Français)
- PARIS, Paulin (ed.) (1833-1835). *Li romans de Garin le Loherain*. París: Téchener. 2 v. (Romans des Douze Pairs de France; 2-3)
- (1848). *La chanson d'Antioche*. París: Téchener. 2 v. (Romans des Douze Pairs de France; 11-12)
- (1879-1880). *Histoire générale des croisades par les auteurs contemporains. Guillaume de Tyr et ses continuateurs*. París: Librairie de Firmin Didot et Cie. 2 v.
- PAUPHILET, Albert (ed.) (1923). *La quête del saint graal: Roman du XIIIe siècle*. París: Champion. (Les Classiques Français du Moyen Âge; 33)
- PERE III (1942). *Chronique catalane de Pierre IV d'Aragon, III de Catalogne, dit le Cérémonieux ou 'del Punyalel'*. Ed. a cura d'Amédée Pagès. Tolosa: E. Privat. (Bibliothèque Méridionale. 2e Série; XXXI)
- (2009). *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*. Ed. a cura de Francisco M. Gimeno, Daniel Gozalbo i Josep Trenchs. Estudi introductori de Francisco Gimeno Blay. Pròleg d'Albert G. Hauf i Valls. València: Universitat de València: Acadèmia Valenciana de la Llengua. (Fonts Històriques Valencianes; 39)
- PERTZ, Georg Heinrich [et al.] (ed.) (1826-1934). *Monumenta Germaniae Historica Inde Ab Anno Christi Quingentesimo Usque Ad Annum Millesimum Et Quingentesimum. Scriptores*. Hannover; Munic. 34 v. [MGH]
- PETRARCA, Francesco (1827). *Franciscisci Petrarchae Historia Iulii Caesaris*. Ed. a cura de Karl Ernst Christopher Schneider. Leipzig: Gerhardum Fleischerum.
- (1864-1867). *Lettere di Francesco Petrarca: Delle cose familiari libri ventiquattro: Lettere varie libro unico*. Ed. a cura de Giuseppe Fracassetti. Florència: Le Monnier. 5 v.
- PEY, Alexandre (ed.) (1859). *Doon de Maience: Chanson de geste*. París: F. Vieweg. (Les Anciens Poètes de la France; 2)
- PHILIPPE DE BEAUMANOIR (1899-1900). *Coutumes de Beauvaisis*. Ed. a cura d'Amédée Salmon. París: A. Picard et Fils. 2 v. (Collection des Textes pour Servir a l'Étude et a l'Enseignement de l'Histoire)
- PHILIPPE DE COMMYNES (1972). *Lettres et négociations de Philippe de Commines*. Ed. a cura de Kervyn de Lettenhove. Gènova: Slatkine Reprints.
- PLUTARC (1935). *Vides paral·leles*. Vol. VII: *Emili Paulus i Timoleont; Èumenes i Sertori*. Traducció de Carles Riba. Barcelona: Fundació Bernat Metge. (Col·lecció Fundació Bernat Metge; 81)
- PONS DE CAPDUELH (1879). *Leben und Werke des Trobadors Ponz de Capduoill*. Ed. a cura de Max von Napski. Halle: Niemeyer.
- PORCACCHI, Tommaso (1572). *L'isole più famose del mondo*. Venècia: Galignani. També disponible en línia a: <www.bibliotecaitaliana.it>.
- PRIORAT, Jean (1897). *Li abrejançe de l'ordre de chevalerie, mise en vers de la traduction de Végèce par Jean de Meun, par Jean Priorat, de Besançon*. Ed. a cura d'Ulysse Robert. París: Firmin Didot et Cie. (Société des Anciens Textes Français)

- PROU, Maurice (ed.) (1887-1889). *Les Registres d'Honorius IV, recueil des bulles de ce pape, publiées ou analysées d'après le manuscrit original des archives du Vatican*. París: E. Thorin. (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome; VII)
- PSEUDO-BEDA (1850). *Collectanea et Flores. A: Patrologia Latina*. Vol. XCIV, col. 541-567. París: In via d'Amboise. També disponible en línia a: <<http://www.documentacatholicaomnia.eu/>>.
- PUJOL, Josep (2002). *La memòria literària de Joanot Martorell: Models i escriptura en el 'Tirant lo Blanc'*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Textos i Estudis de Cultura Catalana; 87)
- RAIMBAUT DE VAQUEIRAS (1964). *The poems of the troubadour Raimbaut de Vaqueiras*. Ed. a cura de Joseph Linskill. L'Haia: Mouton.
- RAYNOUARD, François-Just-Marie (ed.) (1838). *Léxique roman*. Vol. I. París: Sylvestre, p. 48-173.
- REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA (ed.) (1807). *Las siete partidas del rey Don Alfonso el Sabio*. Madrid: Imprenta Real. 3 v.
- (1851). *Memorial Histórico Español: Colección de documentos, opúsculos y antigüedades que publica la Real Academia de la Historia*. Vol II. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia. [MHE]
- RÉGNIER, Claude (ed.) (1977). *La prise d'Orange: Chanson de geste de la fin du XIII siècle*. París: Klincksieck. (Bibliothèque Française et Romane. Serie B. Éditions Critiques de Textes; 5)
- RHC = *Recueil des Historiens des Croisades*. Vegeu ACADEMIE DES INSCRIPTIONS ET BELLES-LETTRES (ed.) (1844, 1859 i 1869).
- RHG = *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*. Vegeu BOUQUET [et al.] (ed.) (1737-1904).
- RICKETTS, Peter (ed.) (1964). *Les poésies de Guilhem de Montanhaçol: Troubadour provençal du XIII siècle*. Ed. a cura de Peter T. Ricketts. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies. (Studies and Texts; 9)
- RIQUER, Martí de (ed.) (1979). *Los trovadores. Historia literaria y textos*. Barcelona: Ariel. 3 v. (Letras e Ideas)
- RIS = *Rerum Italicarum Scriptores*. Vegeu MURATORI (ed.) (1723-1751).
- ROACH, William (ed.) (1941) *The Didot Perceval: According to the manuscripts of Modena and París*. Filadèlfia: University of Pennsylvania Press.
- ROBERT DE CLARI (1924). *La conquête de Constantinople*. Ed. a cura de Philippe Lauer. París: Champion.
- ROCKWELL, Paul Vincent (ed.) (2006). *French Arthurian Romance: Le chevalier as deus espees*. Cambridge: D. S. Brewer. (Arthurian Archives; XIII)
- ROGER DE HOVEDEN (1868-1871). *Chronica magistri Rogeri de Houedene*. Ed. a cura de William Stubbs. Londres: Longman: Green: Reader: Dyer. 4 v. (Rolls Series. Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores; 51)
- ROGER DE WENDOWER (1841-1844). *Rogeri de Wendower chronica, sives flores historiarum*. Ed. a cura de Henry O. Cox. Londres: English Historical Society.
- RÖHRICHT, Reinhold; RAYNAUD, Gaston (ed.) (1884). «Annales de Terre Sainte». *Archives de l'Orient Latin* [París], vol. II, p. 427-461.
- ROVIRA I ERMENGOL, Josep (ed.) (1933). 'Usatges de Barcelona' i 'Commemoracions de Pere Albert'. Barcelona: Barcino. (Els Nostres Clàssics. Col·lecció A; 43-44)

- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (2000). *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*. Estudis introductoris d'Albert Balcells i Albert Hauf. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 2 v. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LIV)
- (2001). *Diplomatari de l'Orient català, 1301-1409: Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*. Pròleg de Maria Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; LVI)
- RUIZ, Juan (1990). *Libro de Buen Amor*. Edició, introducció i notes a cura de Gerald B. Gybbon-Monypenny. Madrid: Castalia. (Clásicos Castalia; 161)
- RYCHNER, Jean (ed.) (1999). *Les .xv. joies de mariage*. Gènova: Droz.
- RYMER, Thomas (1727-1745). *Foedera, Conventiones, Letterae et cuiuscumque generis acta publica, inter geses angliae et alios quosvis imperatores, reges, pontifices, principes vel communicantes ab ineunte saeculo duodecimo viz. Ab anno 1101, ad nostra usque tempora habita aut tractata*. L'Haia: Johann Keaulme. 10 v.
- SALMON, Pierre (1833). *Les demandes faites par le roi Charles VI, touchant son état et le gouvernement de sa personne, avec les réponses de Pierre Salmon, son secrétaire et familier*. Paris: Imprimerie de Crapelet.
- SANS I TRAVÉ, Josep Maria [et al.] (ed.) (1994). *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Vol. I: *Anys 1411 a 1539*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència.
- SANT GREGORI (1968-1969). *Diàlegs*. Ed. a cura de Jaume Bofarull i Amadeu J. Soberanas. Barcelona: Barcino. (Els Nostres Clàssics»; 31-32, 97)
- SANT ISIDOR DE SEVILLA (1911). *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum Sive Originvm Libri XX*. Ed. a cura de Wallace M. Lindsay. Oxford: E Typographeo Clarendoniano. 2 v.
- SANT TOMÀS D'AQUINO. (1961). *Liber de veritate catholical Fidei contra errores infidelium seu Summa contra Gentiles*. Ed. a cura de Pietro Caramello, Pierre Marc i Ceslas Pera. Torí; Roma: Marietti. També disponible en línia a: <<http://www.corpusthomicum.org/iopera.html>>.
- (1888-1889). *Opera omnia iussu impensaque Leonis XIII Pontifex Maximus edita*. Vol. 4-5: *Pars prima Summae Theologiae*. Roma: Ex Typographia Polyglotta. També disponible en línia a: <<http://www.corpusthomicum.org/iopera.html>>.
- (1891-1892). *Opera omnia iussu impensaque Leonis XIII Pontifex Maximus edita*. Vol. 6-7: *Prima secundae Summae Theologiae*. Roma: Ex Typographia Polyglotta. També disponible en línia a: <<http://www.corpusthomicum.org/iopera.html>>.
- (1895-1899). *Opera omnia iussu impensaque Leonis XIII Pontifex Maximus edita*. Vol. 8-10: *Secunda secundae Summae Theologiae*. Roma: Ex Typographia Polyglotta. També disponible en línia a: <<http://www.corpusthomicum.org/iopera.html>>.
- (1903-1906). *Opera omnia iussu impensaque Leonis XIII Pontifex Maximus edita*. Vol. 11-12: *Tertia pars Summae Theologiae*. Roma: Ex Typographia Polyglotta. També disponible en línia a: <<http://www.corpusthomicum.org/iopera.html>>.
- SARDO, Ranieri (1963). *Cronaca di Pisa*. Ed. a cura d'O. Banti. Roma: Istituto Storico per il Medio Evo.
- SCHNEGANS, Friedrich Eduard (ed.) (1898). *Gesta Karoli Magni ad Carcassonam et Narbonam*. Halle: M. Niemeyer. (Romanische Bibliothek; XV)
- SHORT, Ian (ed.) (1990). *La chanson de Roland*. París: Librairie Générale Française. (Le Livre de Poche. Lettres Gothiques)

- SKYLITZES, Joannes (1973). *Ioannis Scylitzæ Synopsis Historion*. Ed. a cura de Hans Thurn. Nova York; Berlín: De Gruyter. (Corpus Fontium Historiae Byzantinae; 5)
- SMITH, Colin (ed.) (1998). *Poema de Mio Cid*. Madrid: Cátedra. (Letras Hispánicas; 35)
- SOBERANAS, Amadeu (ed.) (1961). *Crònica general de Pere III el Cerimoniós: Dita comuna-ment 'Crònica de Sant Joan de la Penya'*. Barcelona: Alpha.
- SOCIÉTÉ ARCHÉOLOGIQUE DE MONTPELLIER (ed.) (1840). *Thalamus parvus: Le petit thalamus de Montpellier*. Montpellier: Jean Martel Ainé.
- SOLDEVILA, Ferran (ed.) (1971). *Les quatre grans cròniques*. Barcelona: Selecta.
- (2007). *Les quatre grans cròniques*. Vol. I: *Llibre dels feits del rei En Jaume*. Revisió filològica de Jordi Bruguera i revisió històrica de Maria Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; LXXIII)
- (2008). *Les quatre grans cròniques*. Vol. II: *Crònica de Bernat Desclot*. Revisió filològica de Jordi Bruguera i revisió històrica de Maria Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; LXXX)
- SOMMER, Oskar (ed.) (1908). *L'estoire de Merlin*. Washington: The Carnegie Institution. (The Vulgate Version of Arthurian Romances; II)
- (1909). *Estoire del Saint Graal*. Washington: The Carnegie Institution. (The Vulgate Version of Arthurian Romance; I)
- STRUBEL, Armand (ed.) (2007). *Le haut livre du graal*. París: Librairie Générale Française. (Le Livre de Poche. Lettres Gothiques)
- SUARD, François (ed.) (2008). *La chanson de Guillaume*. París: Librairie Générale Française. (Le Livre de Poche. Lettres Gothiques)
- TANNER, Norman (ed.) (1990). *Decrees of the ecumenical councils*. Londres: Sheed and Ward. 2 v.
- TAYLOR, Pauline (ed.) (1952). *Gerbert de Metz: Chanson de geste du XIIème siècle*. Namur: Éditions Nauwelaerts. (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres; 11)
- TERROSU ASOLE, Angela (ed.) (1987). *Il Portolano di Grazia Pauli: Opera italiana del secolo XIV*. Càller: Consiglio Nazionale delle Ricerche. Istituto sui Rapporti Italo-Iberici. (Studi Italo-Iberici; 12)
- THOMAS, Antoine (ed.) (1913). *L'entrée d'Espagne: Chanson de geste franco-italienne*. París: Librairie de Firmin-Didot et Cie. 2 v. (Société des Anciens Textes Français)
- THORP, Nigel (ed.) (1992). *The Old French Crusade Cycle*. Vol. VI: *La chanson de Jérusalem*. Tuscaloosa: University of Alabama Press.
- TORRES FONTES, Juan (ed.) (1963). *Documentos de Alfonso X el Sabio*. Múrcia: Academia Alfonso X el Sabio. (Colección de Documentos para la Historia del Reino de Murcia; I)
- TURMEDA, Anselm (1993). *Disputa de P'ase*. Introducció i versió de Marçal Olivar. Barcelona: Barcino. (Els Nostres Clàssics. Col·lecció A; 18)
- VERRIÉ, Frederic (ed.) (1950). *Crònica de Joan I*. Barcelona: Subirana.
- (1951). *Crònica de Martí I*. Barcelona: Subirana.
- VIARD, Jules (ed.) (1920-1953). *Les grandes chroniques de France*. París: Société de l'Histoire de France. 10 v.
- VINCENT DE BEAUVAIS (1624). *Speculum Quadruplex sive Speculum Maius*. Vol. 4: *Speculum Historiale*. Douai: Baltazaris Belleri.
- VIDAL, Pèire (1960). *Poesie*. Edició i estudi a cura de D'Arco Silvio Avalle. Milà; Nàpols: R. Ricciardi. 2 v.

- VILLANI, Giovanni (1991). *Nuova Cronica*. Ed. a cura de Giovanni Porta. Parma: Ugo Guanda.
- VILLON, François (1991). *Poésies complètes*. Ed. a cura de Claude Thiry. París: Librairie Générale Française. (Le Livre de Poche. Lettres Gothiques)
- WACE (1938-1940). *Le roman de Brut*. Ed. a cura d'Ivor Arnold. París: Firmin Didot et Cie. 2 v. (Société des Anciens Textes Français)
- WALSH, John Kevin (ed.) (1975). *El libro de los doze sabios o Tractado de la nobleza y lealtad (ca. 1237): Estudio y edición*. Madrid: Real Academia Española. (Anejos del Boletín de la Real Academia Española; 29)
- WALSINGHAM, Thomas (1863). *Chronica Monasterii S. Albani. Thomae Walsingham, quondam Monachi S. Albani, historia anglicana*. Ed. a cura de Henry Thomas Riley. Londres: Longman: Green: Roberts and Green. 2 v. (Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores; Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages; 28)
- WALTHER, Hans (1963-1967). *Proverbia Sententiaeque Latinitatis Medii Aevi = Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 6 v.
- WATRIQUET DE COUVIN (1868). *Dits de Watrquet de Couvin*. Ed. a cura d'Auguste Scheler. Brussel-les: Victor Devaux et Cie.
- WEBER, Henry (ed.) (1810). *Metrical romances of the thirteenth, fourteenth, and fifteenth centuries*. Vol. II. Edimburg: George Ramsay and Company.
- WOLF, Ferdinand (ed.) (1841). *Über die Lais, Sequenzen und Leiche: Ein Beitrag zur Geschichte der rhythmischen Formen und Singweisen der Volkslieder und der volksmässigen Kirchen- und Kunstlieder im Mittelalter*. Heidelberg: Akademische Verlagsbuchhandlung von C. F. Winter.
- WYNGAERT, Anastasius van den (ed.) (1929). *Sinica Franciscana*. Vol. I. Florència: Quaracchi.
- ZURITA, Jerónimo (2003). *Anales de Aragón*. Ed. electrònica a cura de José Javier Iso, María Isabel Yagüe i Pilar Rivero. Saragossa: Institución Fernando el Católico. <<http://ifc.dpz.es/publicaciones/ver/id/2448>>.

10.4. FONTS SECUNDÀRIES

- ABULAFIA, David (1982). «Charles of Anjou and the Sicilian Vespers». *History Today* [Londres], vol. 32, núm. 3, p. 38-42.
- (1993). *Federico II: Un imperatore medievale*. Torí: Einaudi.
- ADROER, Ana Maria (1979). *El palau reial major de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Delegació de Cultura. (Museu d'Història de la Ciutat; 33)
- AGUILAR, Josep Antoni (2003). «La conquesta de Sardenya i la tradició manuscrita de la Crònica de Muntaner». *Cultura Neolatina* [Roma: Mòdena], vol. LXIII, núm. 3-4, p. 283-243.
- (2004a). «Les expedicions a l'Orient i la Crònica de Muntaner». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona], núm. XLIX, p. 11-76.
- (2004b). «Fieri pax per eum: Carles II d'Anjou a la Crònica de Muntaner». *Estudis Romànics* [Barcelona], núm. XXVI, p. 129-153.

- AGUILAR, Josep Antoni (2005). *Las crónicas (II): Ramón Muntaner y Pedro el Ceremonioso*. Madrid: Liceus. També disponible en línia a: <<http://www.liceus.com/>>.
- (2006). «*Lo rey d'Aragó no-ns fa sinó greuges e vilanies!:* Papat i Casa d'Aragó a la Crònica de Muntaner (I)». *Estudis Romànics* [Barcelona], núm. xxviii, p. 199-230.
- (2007a). «*De plaga muscarum: els mals de França a les cròniques catalanes medievals*». A: CABRÉ, Miriam; MARTÍ, Sadurní (ed.). *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Universitat de Girona, 8-13 de setembre de 2002)*. Vol. III. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 59-79.
- (2007b). «*Percutiebat lethaliter cauda gallos: elements profètics en les cròniques de les Vespres Sicilianes*». *Llengua & Literatura* [Barcelona], núm. 18, p. 403-439.
- (2007c). «*Lo rey d'Aragó no-ns fa sinó greuges e vilanies!:* Papat i Casa d'Aragó a la Crònica de Muntaner (II)». *Estudis Romànics* [Barcelona], núm. xxix, p. 109-142.
- (2009). «CINGOLANI, Stefano Maria (2006) *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva crònica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 784 p. (Memòries de la Societat Històrico-Arqueològica; LXVIII)». *Estudis Romànics* [Barcelona], núm. xxxi, p. 498-508. [Ressenya]
- (2011). *Introducció a les quatre grans cròniques*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- (2012). «*The lion in winter: la figura de Jaume I del Llibre dels feits a Ramon Muntaner*». A: HAUF, Albert (ed.). *Actes del Simposi sobre el 'Llibre dels feits' (València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, Sant Miquel dels Reis, 7-9 de maig de 2009)*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 211-238.
- AGUILÓ, Estanislau (1903). «Alguna notícia més sobre en Ramon Muntaner». *Revista de Bibliografia Catalana* [Barcelona], vol. iii, núm. 6, p. 26-38.
- AIRALDI, Gabriella (1995). «Roger of Lauria's expedition to the Pelopponese». A: ARBEL, Benjamin (ed.). *Intercultural contacts in the medieval Mediterranean*. Londres: Frank Cass, p. 14-23. [Publicat en una edició especial de *Mediterranean Historical Review*, vol. 10, núm. 1-2 (1995), en honor de David Jacoby]
- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de Borja (1926-1968). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll. 10 v. [DCVB]
- ALMARCHE Y VÁZQUEZ, Francisco (1909). «Ramón Muntaner, Cronista dels reys de Aragó, ciutadà de València». A: *I Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Barcelona, 1908)*. Vol. I. Barcelona: F. Altés, p. 483-505.
- ALOMAR, Antoni Ignasi (1991). *L'armament a l'illa de Mallorca als segles XIV i XV: Estudi de la seva terminologia*. Tesi doctoral llegida a la Universitat de les Illes Balears, Departament de Geografia i Història. 4 v.
- (1998). *L'Estendard, la festa nacional més antiga d'Europa (s. XIII-XXI)*. Palma: Documenta Balear.
- ALVAR, Carlos (1991). *El rey Arturo y su mundo: Diccionario de mitología artúrica*. Madrid: Alianza. (Alianza Tres; 258)
- AMARI, Michele (1880). *Biblioteca arabo-sicula*. Torí: Roma: Ermanno Loescher. 3 v.
- (1969). *La Guerra del Vespro Siciliano*. Ed. a cura de Francesco Giunta. Palerm: Flaccovio. 3 v. (Edizione Nazionale delle Opere di Michele Amari)
- ANDRÉS, Gregorio de (1973). «Historia de la biblioteca del Conde-Duque de Olivares y descripción de sus códices». *Cuadernos Bibliográficos* [Madrid], núm. 30, p. 1-69.
- ANGLADE, Joseph (1905). *Le troubadour Guiraut Riquier. Étude sur la décadence de l'ancienne poésie provençale*. Bordeus: Feret.

- ANSELME DE SAINTE-MARIE, Pierre de Guibourg (1726-1733). *Histoire généalogique et chronologique de la maison royale de France, des pairs, grand officiers de la couronne et de la maison du roy*. Paris: François Didot. 9 v.
- ARAGÓN, María Aurora; FERNÁNDEZ, José María (1985). *El estilo formulario en la épica y en la novela francesas del siglo XIII*. Oviedo: Universidad de Oviedo. Servicio de Publicaciones.
- ARAMON I SERRA, Ramon (1997). *Estudis de llengua i literatura*. Presentació de Joan A. Argente. Prefaci i edició a cura de Jordi Carbonell. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Biblioteca Filològica; XXXIII)
- ARBEL, Benjamin; HAMILTON, Bernard; JACOBY, David (ed.) (1989). *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*. Londres: Routledge.
- ARILLOTTA, Francesco (1998). *La storia della Motta San Giovanni e del suo territorio*. Motta San Giovanni: Amministrazione comunale.
- ARNALL, Maria Josepa; BAIGES, Ignasi (1983). «El testament de Pere II el Gran: estudi diplomàtic». A: GIUNTA, Francesco; CORRAO, Pietro (ed.). *XI Congresso di Storia della Corona d'Aragona, Palermo-Trapani-Erice 25-30 aprile 1982: «La società mediterranea all'epoca del Vespro»*. Vol. II. Palerm: Academia di Scienze, Lettere e Arti, p. 23-34.
- ARRIBAS PALAU, Antonio (1952). *La conquista de Cerdeña por Jaime II de Aragón*. Barcelona: Instituto de Estudios Mediterráneos.
- ASPERTI, Stefano (1983). «Il re e la storia. Proposte per una nuova lettura del *Libre dels feyts* di Jaume I». *Romanistische Zeitschrift für Literaturgeschichte = Cahiers d'Histoire des Littératures Romanes* [Augsburg], núm. 7, p. 275-296.
- (1993). «La qüestió de les prosificacions en les cròniques medievals catalanes». A: ALEMANY, Rafael [et al.] (ed.). *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 1991)*. Vol. I. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Alacant: Universitat d'Alacant; València: Universitat de València; Castelló: Universitat Jaume I, p. 85-137.
- (1995). *Carlo I d'Angiò e i trovatori: Componenti «provenzali» e angioine nella tradizione manoscritta della lirica trobadorica*. Ravenna: Longo.
- (2002). «Testi poetici volgari di propaganda politica (secoli XII e XIII)». A: MENESTÒ, Enrico (ed.). *La propaganda politica nel basso medioevo: Atti del XXXVIII Convegno Storico Internazionale. Todi, 14-17 ottobre 2001*. Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, p. 533-561.
- AVOLIO, Corrado (1882). *Introduzione allo studio del dialetto siciliano, tentativo d'applicazione del metodo storico-comparativo*. Noto: Tip. di F. Zammit.
- AURELL, Martin (1994). «Chanson et propagande politique: les troubadors gibelins (1255-1285)». A: CAMMAROSANO, Paolo (ed.). *Le forme della propaganda politica nel Due e nel Trecento: Relazioni tenute al convegno internazionale organizzato dal Comitato di studi storici di Trieste, dall'École française de Rome e dal Dipartimento di storia dell'Università degli studi di Trieste (Trieste, 2-3 marzo 1993)*. Roma: École Française de Rome. (Collection de l'École Française de Rome; 201), p. 183-202.
- (1995). *Les noces du comte: Mariage et pouvoir en Catalogne (785-1213)*. Paris: Publications de la Sorbonne.
- AYALA, Carlos de (1986). «Paces castellano-aragonesas de Campillo-Ágreda (1281)». *En la España Medieval* [Madrid], núm. 8, p. 151-168.
- BADIA I MARGARIT, Antoni (1989). «Toponímia i relat històric. Noms de lloc catalans i occitans dins la Crònica de Ramon Muntaner». A: BADIA I MARGARIT, Antoni; CAMPRUBI,

- Michel (ed.) *Actes del Vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre de 1988*. Vol. I. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 47-86.
- BAJET, Montserrat (1998). *Aspectes del comerç a Catalunya en el segle XVI segons els llibres dels mostassas*. Tesi doctoral llegida a la Universitat de Lleida, Departament de Dret.
- BALCELLS, Albert (2008). *Antoni Rubió i Lluch, historiador i primer president de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Semblances Biogràfiques; 48)
- BALCELLS, Albert; PUJOL CASADEMONT, Enric (2002-2008). *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 2 v. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; LXXII)
- BALLESTEROS, Antonio (1918). *Alfonso X, emperador (electo) de Alemania*. Madrid: J. Pérez Torres.
- BALUZE, Étienne (1693). *Vitae Paparum Avenionensium*. París: François Muguet. 4 v.
- BARATIER, Édouard (1959). «Influence de la politique angevine sur le déclin commercial de Marseille aux XIIIe et XIVe siècles». A: *Actas del VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Vol. I. Madrid, p. 679-693.
- BARKER, Juliet (1986). *The tournament in England: 1100-1400*. Woodbridge: Boydell & Brewer.
- BARROW, Geoffrey Wallis Steuart (2005). *Robert Bruce and the community of the realm of Scotland*. Edimburg: Edinburgh University Press.
- BARTOLI, Adolfo (1878-1899). *Storia della letteratura italiana*. Florència: G. C. Sansoni. 7 v.
- BAZZANA, André [et al.] (1988). *Les châteaux ruraux d'al-Andalus: Histoire et archéologie des husun du sud-est de l'Espagne*. Madrid: Casa de Velázquez. (Publications de la Casa de Velázquez; 11)
- BEER, Jeanette (1968). *Villehardouin: Epic historian*. Gènova: Droz. (Études de Philologie et d'Histoire; 7)
- BELLAFIORE, Giuseppe (1996). *Parchi e giardini della Palermo normanna*. Palerm: Flaccovio.
- BENSCH, Stephen (2002). *Barcelona and its rulers, 1096-1291*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BERCHON, Ernest (1896). *Histoire du pape Clément V*. París: Imprimerie Nationale.
- BERNHEIMER, Richard (1952). *Wild men in the Middle Ages: A study in art, sentiment, and demonology*. Cambridge: Harvard University Press.
- BLAKESLEE, Merritt R. (1989). *Love's masks: Identity, intertextuality, and meaning in the Old French Tristan poems*. Woodbridge: Boydell & Brewer. (Arthurian Studies; XV)
- BOHIGAS, Pere (1925). «Profecies catalanes dels segles XIV i XV. Assaig bibliogràfic». *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya* [Barcelona], núm. VI, p. 24-49.
- (1982). *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BOIRA, Josep Vicent (2006). *El Palau Reial de València: Els plànols de Manuel Cavallero (1802)*. València: Ajuntament de València.
- BONET, Miquel (1894). «Noticias y documentos del siglo XIII. Parte VIII: Preparativos en Mallorca contra la invasión de Alfonso III (1285)». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* [Palma], núm. 171, p. 9-13.
- BOUDET, Marcellin (1901). *Dans les montagnes d'Auvergne de 1260 à 1325: Eustache de Beaumarchais, seigneur de Calvignac et sa famille*. Orlhac: Bancharel.

- BOWSKY, William M. (1960). *Henry VII in Italy: The conflict of empire and city-state, 1310-1313*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- BOYER, Jean Paul (1998). «Prédication et État napolitain dans la première moitié du XIVe siècle». A: PANARELLI, Francesco (ed.). *L'État napolitain. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle*. Vol. 1. Roma: École Française de Rome. (Collection de l'École Française de Rome; 245), p. 127-157.
- BREZZI, Paolo (1966). «Dante e gli angioini». A: SEMINARIO DI STUDI DANTESCHI DI CASERTA. *Dante e l'Italia meridionale: Atti del Congresso Nazionale di Studi Danteschi: Caserta-Benevento-Cassino-Salerno-Napoli, 10-16 ottobre 1965*. Florència: Olschki. (Comitato Nazionale per le Celebrazioni del VII Centenario della Nascita di Dante; 5)
- BRUCE, Christopher (1999). *The Arthurian name dictionary*. Nova York: Garland.
- BRUGUERA, Jordi (1996). *Diccionari etimològic*. Amb la col·laboració d'Assumpta Fluvià i Figueras. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. (Diccionaris d'Enciclopèdia Catalana. Diccionaris Complementaris; 4)
- BRUNDAGE, James Arthur (1991). *Sex, law, and marriage in the Middle Ages*. Aldershot: Variorum. (Variorum Collected Studies Series; 397)
- BRUNDSCHVIG, Robert (1940). *La Berbérie orientale sous les Hafides, des origines à la fin du XVe siècle*. París: Adrien-Maisonneuve.
- BUCHON, Jean Alexandre (1840). *Recherches et matériaux pour servir a une histoire de la domination française aux XIIIe, XIVe et XVe siècles dans les provinces démembrées de l'Empire Grec a la suite de la Quatrième Croisade, par Jean Alexandre Claude Buchon*. Vol. I: *Éclaircissements historiques, généalogiques et numismatiques sur la principauté française de Morée et ses douze pairies, avec neuf planches de sceaux, monnaies et médailles, et tables généalogiques*: París: Auguste Desrez.
- (1843). *Nouvelles recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronnies, fondées a la suite de la Quatrième Croisade, pour servir de complément aux éclaircissements historiques, généalogiques et numismatiques sur la principauté française de Morée, par Buchon*. París: Comptoir des Imprimeurs Unis. 2 v.
- (1845). *Recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronnies*. París: Librairie de Jules Renouard et Cie. 2 v.
- (1846). *Histoire des conquêtes et de l'établissement des Français dans l'ancienne Grèce sous les Villehardouin*. París: Librairie de Jules Renouard et Cie.
- BURNS, Robert Ignatius (2001). *Diplomatarium of the crusader kingdom of Valencia*. Vol. III: *Transition in crusader Valencia, 1264-1270*. Princeton: Princeton University Press.
- BURNS, Robert Ignatius; CHEVEDDEN, Paul Edward (1999). «The finest castle in the world». *History Today* [Londres], vol. 49, núm. 11, p. 10-17.
- CABAU, Patrice (1996). «Deux chroniques composées a Toulouse dans la seconde moitié du XIIIe siècle». *Mémoires de la Société Archéologique du Midi de la France*, vol. LVI, p. 75-120.
- CAGGESE, Romolo (2001-2002). *Roberto d'Angiò e i suoi tempi*. Bolonya: Il Mulino. 2 v.
- CALMETTE, Joseph (1902). «Notice sur la seconde partie du manuscrit catalan P. 13 de la Bibliothèque Nationale de Madrid». *Bibliothèque de l'École des Chartes* [París], vol. 63, p. 587-597.
- CALVINI, Nilo (1974). *Contributo alla storia militare del medioevo in Liguria: I balestrieri genovesi e Balestre e balestrieri medioevali in Liguria*. Sanremo: Casablanca.

- CANAL, Josep (1989). «La torre Gironella, castell del comtat de Girona». *Revista de Girona* [Girona], núm. 133, p. 159-164.
- CANAL, Josep; HOMS, Maria Mercè (1998). «Guillem Galceran de Cartellà (1230-1305). El comte "desperta ferro"». *L'Avenç: Revista d'Història i Cultura*, núm. 230, p. 78-82.
- CANERA, Jesús (2005). *Diccionario Akal del refranero latino*. Madrid: Akal.
- CÁRCEL ORTÍ, Maria Milagros (ed.) (1997). *Vocabulaire international de la diplomatie: Commission Internationale de Diplomatie. Comité International des Sciences Historiques*. València: Universitat de València. (Col·lecció Oberta; 28)
- CARILE, Antonio (1978). *Per una storia dell'impero latino di Costantinopoli (1204-1261)*. Bolonya: Pàtron.
- CARRERAS CANDI, Francesc (1922). «Itinerari del rei Anfós II (1285-1291)». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona], núm. x, p. 61-83.
- (1928). *Les drassanes barcelonines, sos inventaris i restauració*. Barcelona: Taber.
- CARRERES ZACARÉS, Salvador (1925). *Ensayo de una bibliografía de libros de fiestas celebradas en Valencia y en su antiguo Reino*. València: Imp. de los Hijos de Francisco Vives Mora. 2 v.
- CARTELLIERI, Otto (1904). *Peter von Aragon und die Sizilianischen Vesper*. Heidelberg: Heidelberger Abhandlungen.
- CASTRO, Américo (1954). «Le Sultan Saladin et les littératures romanes». *Diogéne* [París], núm. 8, p. 18-47.
- CATALÀ I ROCA, Pere (1990-1992). *Els castells catalans*. Barcelona: Rafael Dalmau. 6 v.
- CHEVEDDEN, Paul E. (1997). «The artillery of King James I the Conqueror». A: CHEVEDDEN, Paul E. [et al.] (ed.). *Iberia and the Mediterranean world of the Middle Ages: Essays in honor of Robert I. Burns, S. J.: Proceedings from Spain and the Western Mediterranean*. Vol. II. Leiden: Brill, p. 47-94.
- CID, Daniel (1994). «La restauració del desaparegut Palau Reial Menor de Barcelona, a través del llibre d'obra. El cas de la Sala Major (1376-1378)». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], núm. 18, p. 397-425.
- CINGOLANI, Stefano Maria (1985). «Jo Ramon Muntaner. Consideracions sobre el paper de l'autobiografia en els historiadors en llengua vulgar». A: MASSOT I MUNTANER, Josep (ed.). *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*. Vol. 3. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XI), p. 95-126.
- (2004). «Historiografia al temps de Pere II i Alfons II (1276-1291)». *Llengua & Literatura* [Barcelona], núm. 15, p. 7-30.
- (2006). *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva crònica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Memòries de la Societat Històrico-Arqueològica; LXVIII)
- CLARK, John (ed.) (2004). *The medieval horse and its equipment, c. 1150 - c. 1450*. Woodbridge: Boydell & Brewer.
- CLEVE, Thomas C. van (1969). «The fifth crusade». A: SETTON, Kenneth Meyer (ed.). *A history of the crusades*. Vol. II: *The later crusades, 1189-1311*. Milwaukee: University of Wisconsin Press, p. 187-233.
- CODERA, Francisco (1908). «El sitio de Almería». *Boletín de la Real Academia de la Historia* [Madrid], núm. LII, p. 496-505.
- COGHLAN, Ronan (1992). *The encyclopaedia of Arthurian legends*. Shaftesbury: Element Books.

- COLL I ALENTORN, Miquel (1928). «El *Libre de les nobleses dels reys*». *Estudis Universitaris Catalans* [Barcelona], núm. 13, p. 485-524.
- (1991). *Historiografia*. Barcelona: Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COLL I ALENTORN, Miquel (1993). *Llegendari*. Barcelona: Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COLOMINA, Jordi (1991). *El valencià de la Marina Baixa*. València: Generalitat Valenciana.
- COLÓN, Germà; GARCIA, Arcadi (ed.) (1981-1987). *Llibre del Consolat de Mar*. Edició del text de la Real de Mallorca, amb les variants de tots els manuscrits coneguts a cura de Germà Colón, estudi jurídic i diplomàtic a cura d'Arcadi Garcia. Barcelona: Fundació Vives i Casajuana. 4 v.
- CONCA, Maria (2002). «Els refranys antroponímics en els reculls de Joan Carles i Amat, Miquel Burguera i Carles Ros». A: CASANOVA, Emili; ROSSELLÓ, Vicenç M. (ed.). *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes: València, 18-21 d'abril de 2001*. València: Universitat de València: Denes, p. 49-59.
- CONDEMINAS MASCARÓ, Francesc (1943). *Las Reales Atarazanas de Barcelona*. Barcelona: Casa Provincial de Caridad.
- COROMINES, Joan (1980-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial: La Caixa. 9 v. [DECLC]
- CORTADELLAS, Anna (1998). «Les mosques de Girona: erudició i fantasia». *Revista de Girona* [Barcelona], núm. 190, p. 44-47.
- (2000). «Sis llegendes inèdites de la historiografia catalana medieval». *Llengua & Literatura* [Barcelona], núm. 11, p. 7-39.
- (2001). *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó (segles XIII-XVI)*. Barcelona: Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Textos i Estudis de Cultura Catalana; 79)
- CRADDOCK, Jerry (1986). «Dinasty in dispute: Alfonso X el Sabio and the succession to the throne of Castile and Leon in history and legend». *Viator* [Los Angeles], vol. xvii, p. 197-219.
- CRANE, Susan (1997). *The performance of self: Ritual, clothing, and identity during the Hundred Years War*. Filadèlfia: University of Pennsylvania Press.
- CROUCH, David (2005). *Tournament*. Londres; Nova York: Continuum International Publishing Group.
- CURTIUS, Ernst Robert (1989). *Literatura europea y edad media latina*. Traducció de Margit Frenk Alatorre i Antonio Alatorre. Mèxic: Fondo de Cultura Económica. 2 v.
- D'ARIENZO, Luisa (1982). «Documenti sulla prigionia di Carlos II d'Angio, Principe di Salerno». A: GIUNTA, Francesco; CORRAO, Pietro (ed.). *XI Congresso di Storia della Corona d'Aragona, Palermo-Trapani-Erice 25-30 aprile 1982: La società mediterranea all'epoca del Vespro*. Vol. II. Palerm: Academia di Scienze, Lettere e Arti, p. 489-555.
- DAVIS, Ralph (1989). *The Medieval warhorse: Origin, development and redevelopment*. Londres: Thames and Hudson.
- DCVB = *Diccionari català-valencià-balear*. Vegeu ALCOVER i MOLL (1926-1968).
- DE STEFANO, Antonino (1937). *Federico III d'Aragona, re di Sicilia, 1296-1337*. Palerm: Ciuni.
- DEBILLY, Isabelle (1994). *La cire et le plomb: les sceaux provençaux du moyen âge: initiation à la sigillographie*. Marsella: Archives Départementales des Bouches-du-Rhône.
- DECLC = *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Vegeu COROMINES (1980-1991).

- DEL GIUDICE, Giuseppe (1876). *Il giudizio e la condanna di Corradino*. Nàpols: Stamperia della Regia Università.
- DELPECH, François (1989). «La naissance de Jacques I d'Aragon: histoire, légende, mythe et rituels». A: ETIENVRE, Jean-Pierre (ed.). *La légende: Anthropologie, histoire, littérature = La leyenda: antropología, historia, literatura: Actes du Colloque tenu à la Casa Velázquez (10/11-XI-1986)*. Madrid: Casa Velázquez: Universidad Complutense, p. 69-102.
- DI GIOVANNI, Vincenzo (1889-1890). *La topografia antica di Palermo dal secolo X al XV*. Palerm: Tip. e Legatoria del Boccone del Povero. 2 v.
- DI GREGORIO, Rosario (1831). *Opere rare edite ed inedite riguardanti la Sicilia*. Palerm: P. Pensante.
- DI STEFANO, Giuseppe (ed.) (1993). *Romancero*. Madrid: Taurus.
- Diccionario de autoridades*. Vegeu REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1984).
- DOMÍNGUEZ, César (1997). «Repertorio de materiales hispanomedievales para el estudio de las Cruzadas: 1. El manuscrito 152 de la Biblioteca de Catalunya». *Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval* [Barcelona], núm. 11, p. 505-521.
- DOMÍNGUEZ BORDONA, Jesús (1950). «La biblioteca del virrey don Pedro Antonio de Aragón. Addenda. Libros conservados en Poblet». *Boletín Arqueológico* [Tarragona], núm. 50, p. 66-77.
- DRUMANN, Wilhelm (1852). *Geschichte Bonifacius VIII*. Königsberg: Gebrüder Bornträger. 2 v.
- DUFOURCQ, Charles-Emmanuel (1969). *L'expansió catalana a la Mediterrània occidental: Segles XIII i XIV*. Traducció de Josep Vallverdú. Revisió historiogràfica de Santiago Sobrequés Vidal. Barcelona: Vicens Vives. (Biografies Catalanes. Sèrie Assaigs; 4)
- DUHEM, Pierre (1913-1959). *Le système du monde: Histoire des doctrines cosmologiques de Platon a Copernic*. Paris: A. Hermann. 10 v.
- DUNBABIN, Jean (1998). *Charles I of Anjou: Power, kingship and state-making in thirteenth-century Europe*. Londres: Longman. (The Medieval World)
- EBNER, Pietro (1973). *Storia di un feudo del Mezzogiorno: La baronia di Novi*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura.
- EDBURY, Peter (2007a). «A new text of the *Annales de Terre Sainte*». A: SHAGRIR, Iris [et al.] (ed.). *In Laudem Hierosolymitani: Studies in crusades and medieval culture in honour of Benjamin Z. Kedar*. Aldershot: Ashgate Publishing, p. 145-162.
- (2007b). «The French translation of William of Tyre's *Historia*: the manuscript tradition». *Crusades* [Farnham], núm. 6, p. 69-105.
- EICKELS, Klaus van (2003). «Friedrich II». A: SCHNEIDMÜLLER, Bernd; WEINFURTER, Stefan (ed.). *Die deutschen Herrscher des Mittelalters: historische Portraits von Heinrich I. bis Maximilian I. (919-1519)*. Munic: C. H. Beck, p. 293-314.
- ELLIOTT, Alison (1983). «The historian as artist: manipulation of history in the chronicle of Desclot». *Viator* [Los Angeles], vol. XIV, p. 195-209.
- ESCARTÍ, Vicent Josep (1993). «El ms. 212 de la BUV i les cròniques de Joan I, Martí l'Humà i Ferran I». *Caplletra* [València], núm. 15, p. 31-48.
- ESPADALER, Anton Maria (1997). «El rei d'Aragó i la data del *Jaufré*». *Cultura Neolatina* [Roma], vol. LVII, núm. 3-4, p. 199-207.
- ESPAÑOL, Francesca (2007). «El córrer les armes. Un aparte caballeresco en las exequias medievales hispanas». *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], vol. 37, núm. 2, p. 867-905.

- ESTRADA RIUS, Albert (2004). «Les Drassanes Reials de Barcelona a la baixa edat mitjana: notes d'estudi». *Drassana: Revista del Museu Marítim* [Barcelona], núm. 11, p. 36-49.
- ETTINGHAUSEN, Henry (1993). *La Guerra dels Segadors a través de la premsa de l'època*. Barcelona: Curial. 4 v.
- (1995). *Noticias del siglo XVII: Relaciones españolas de sucesos naturales y sobrenaturales*. Barcelona: Puvill.
- FARAL, Edmond (1929). *La légende arthurienne: Études et documents*. París: H. Champion. 3 v.
- FARNÉS, Sebastià (1992-1999). *Paremiologia catalana comparada*. Ed. a cura de Jaume Vidal Alcover, Magí Sunyer i Josep L. Savall, amb la col·laboració de Josep M. Pujol. Barcelona: Columna. 8 v.
- FAVIER, Jean (1978). *Philippe le Bel*. París: Fayard.
- FERRANDO, Antoni (1997). «Sobre el marc històric de *Curial e Güelfa* i la possible intencionalitat de la novel·la». A: BARBERÀ, Jean Marie (ed.). *Actes del Col·loqui Internacional Tirant lo Blanch «L'albor de la novel·la moderna (Ais de Provença, 21-22 d'octubre de 1994)»*. Barcelona: Centre Aixois de Recherches Hispaniques: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 323-369.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa (1968). «Els corsaris castellans i la campanya de Pero Niño al Mediterrani. Documents sobre *El Victorial*». *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], núm. 5, p. 205-338.
- (1990). *Organització i defensa d'un territori fronterer: La governació d'Oriola en el segle XIV*. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques: Institució Milà i Fontanals.
- (2002). *Joaquim Miret i Sans: Semblança biogràfica: Conferència pronunciada davant el Ple per M. Teresa Ferrer i Mallol el dia 17 de juny de 2002*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Semblances Biogràfiques; 30)
- (2005). *Entre la paz y la guerra: La Corona catalano-aragonesa y Castilla en la baja edad media*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas: Institució Milà i Fontanals.
- (2006). «Corso y piratería entre Mediterráneo y Atlántico en la baja edad media». A: GONZÁLEZ JIMÉNEZ [et al.] (ed.). *La Península ibérica entre el Mediterráneo y el Atlántico. Siglos XIII-XV*. Sevilla; Cadis: Diputación de Cádiz. Servicio de Publicaciones: Sociedad Española de Estudios Medievales, p. 255-322.
- (2007). «Una família de navegants: els Marquet». A: BATLLE, Carme [et al.] (ed.). *El 'Llibre del Consell' de la ciutat de Barcelona. Segle XIV: Les eleccions municipals*. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques: Institució Milà i Fontanals.
- FERRETON, Ferdinando (1904). *Beato Benedetto XI trivigiano*. Treviso: Enrico Martinelli.
- FLORENSA, Adolf (1935). «La 'Drassana' ou chantier de construction navale de Barcelone». A: FILANGIERI, Ricardo (ed.). *L'architecture gothique civile en Catalogne*. Mataró: Minerva. (Éditions de la Fondation Cambó), p. 28-36.
- (1953). «Las atarazanas de Barcelona». *Revista Nacional de Arquitectura* [Madrid], núm. 135, p. 7-10.
- FOERSTER, Federico (1987). «The warships of the kings of Aragon and their fighting tactics during the 13th and 14th centuries AD». *International Journal of Nautical Archaeology* [Portsmouth], núm. 16, p. 19-29.

- FORT I COGUL, Eufemià (1966a). «Pere de Queralt, insigne col·laborador de Pere el Gran, i egregi amic de Santes Creus». *Boletín Arqueológico* [Tarragona], núm. 66, p. 129-139.
- (1966b). *Roger de Llúria*. Barcelona: Rafael Dalmau. (Episodis de la Història; 81)
- FORT I COGUL, Eufemià (2002). *La mort i l'enterrament de Pere el Gran*. Barcelona: Rafael Dalmau. (Episodis de la Història; 76)
- FUNCK-BRENTANO, Frantz (1896). «Les pairs de France à la fin du XIIIe siècle». A: *Études d'histoire du moyen-âge dédiées à Gabriel Monod*. París: L. Cerf, p. 354-360.
- FUNKE, Paul (1891). *Papst Benedikt XI*. Münster: Schöningh.
- FURIÓ, Antoni (1995). *Història del País Valencià*. València: Edicions Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
- FUSTER, Joan (1977). «Lectura de Muntaner». A: *Obres completes*. Vol. V: *Literatura i llegenda*. Barcelona: Edicions 62, p. 9-44.
- GAIBROIS DE BALLESTEROS, Mercedes (1922-1928). *Historia del reinado de Sancho IV de Castilla*. Madrid: Tipografía de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos: Talleres Volutad. 3 v.
- GAILLARD, Georges (1955). «Saint-André de Sorède». A: *Congrès Archéologique de France, CXXII session, 1954: Le Roussillon*. París: Société Française d'Archéologie, p. 208-215.
- GALASSO, Giuseppe (1993). *Il regno di Napoli. Il mezzogiorno angioino e aragonese*. Torí: Utet.
- GANSHOF, François Louis (1996). *Feudalism*. Nova York: Harper & Row. (Medieval Academy of America Reprints for Teaching; 34)
- GARCIA I SANZ, Arcadi (1977). *Història de la marina catalana*. Barcelona: Aedos.
- GASCÓN, Sergi (1993). «La Crònica universal de 1425 i el *Libre dels àngels* d'Eiximenis». A: MASSOT I MUNTANER, Josep (ed.). *Miscel·lània Jordi Carbonell*. Vol. 5. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XXVI), p. 33-44.
- GAUTIER, Léon (1863). *Benoît XI: Étude sur la papauté au commencement du XIVe siècle*. París: Victor Palmé.
- GEANAKOPOLOS, Deno John (1959). *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258-1282: A study in Byzantine-Latin relations*. Cambridge: Harvard University Press.
- GENÍS, Daniel (2000). «El procés per sodomia contra Ponç Hug IV i la fi de la nissaga comtal». *El Salner: Butlletí del Grup Cultural Comtat d'Empúries* [Castelló d'Empúries], núm. 6, p. 85-95.
- GERRITSEN, Willem Pieter [et al.] (1998). *A dictionary of medieval heroes: Characters in medieval narrative traditions and their afterlife in literature, theatre and the visual arts*. Londres: Boydell & Brewer.
- GIESE, Wilhelm (1928). «Waffen nach den katalanischen Chroniken des XIII. Jahrhunderts». *Volkstum und Kultur der Romanen* [Hamburg], vol. 1, p. 140-182.
- GIMÉNEZ SOLER, Andrés (1908). *La Corona de Aragón y Granada: Historia de las relaciones entre ambos reinos*. Barcelona: Tipografía de la Casa Provincial de Caridad.
- GIMENO BLAY, Francesc (1994). «A propòsit del manuscrit vulgar del tres-cents: el ms. K.1.6 d'El Escorial i la minúscula cursiva librària de la Corona d'Aragó». A: FERRANDO, Antoni; HAUF, Albert (ed.). *Miscel·lània Joan Fuster: Estudis de llengua i literatura*. Vol. VIII. València: Universitat de València. Departament de Filologia Catalana; Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Biblioteca Abat Oliba; 143), p. 25-77.

- GIUNTA, Francesco [et al.] (1992). *Els catalans a Sicília*. Barcelona: Generalitat de Catalunya: Enciclopèdia Catalana.
- GÓMEZ REDONDO, Fernando (1986-1987). «Fórmulas juglarescas en la historiografía romance de los siglos XIII y XIV». *La Corónica* [Lawrence], vol. 15, núm. 2, p. 225-239.
- GOMIS, Miquel Àngel (1991). «El providencialisme en la Crònica de Ramon Muntaner». A: FERRANDO, Antoni; HAUF, Albert (ed.). *Miscel·lània Joan Fuster: Estudis de llengua i literatura*. Vol. III. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 67-84.
- GONZÁLEZ, Cristina (1992). *La tercera crònica de Alfonso X, «La gran conquesta de ultramar»*. Londres: Tamesis Books.
- GONZÁLEZ ANTÓN, Luis (1975). *Las uniones aragonesas y las Cortes del reino (1283-1301)*. Saragossa: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. 2 v.
- GONZÁLEZ JIMÉNEZ, Manuel (2001). «El infante don Fernando de la Cerda: biografía e itinerario». A: DAÑOBEITIA, Maria Luisa; RUBIO FLORES, Antonio Rafael (ed.). *Literatura y cristiandad: Homenaje al profesor Jesús Montoya Martínez con motivo de su jubilación: Estudios sobre hagiografía, mariología, épica, y retórica*. Granada: Universidad de Granada, p. 531-555.
- (2004). *Alfonso X el Sabio*. Barcelona: Ariel.
- GRANSDEN, Antonia (1996). *Historical writing in England*. Vol. II: c. 1307 to the early sixteenth century. Londres: Routledge & Kegan Paul.
- GRAVETT, Christopher (2000). *Medieval siege warfare*. Oxford: Osprey Military Publishing. (Elite Series; 28)
- GREGOROVIVUS, Ferdinand (1894-1902). *History of the city of Rome in the Middle Ages*. Traducció de l'alemany d'Annie Hamilton. Londres: G. Bell & Sons. 8 v.
- GRIERA, Antoni (1935-1947). *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*. Barcelona: Catalunya. 14 v.
- GRIERSON, Philip; TRAVAINI, Lucia (1998). *Medieval European coinage: With a catalogue of the coins in the Fitzwilliam Museum, Cambridge*. Vol. 14: *Italy (III) (South Italy, Sicily, Sardinia)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GROUSSET, Renée (1970). *Empire of steppes: A history of Central Asia*. Traducció del francès de Naomi Walford. New Brunswick: Rutgers University Press.
- HABERSTUMPF, Walter (1995). *Dinastie nel Mediterraneo orientale. I Monferrato e i Savoia nei secoli XII-XV*. Torí: Scriptorium.
- HAMILTON, Bernard (2003). «The Old French translation of William of Tyre as a historical source». A: EDBURY, Peter; PHILLIPS, Jonathan (ed.). *The experience of crusading*. Vol. 2: *Defining the crusader kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 93-112.
- HAMPE, Karl (1894). *Geschichte Konradins von Hohenstaufen*. Innsbruck: Wagner.
- HARVEY, Leonard Patrick (1992). *Islamic Spain: 1250 to 1500*. Chicago: University of Chicago.
- HAUF, Albert (1989). «La seducció de Gentil en el *Canigó* de Verdaguer i el romanç d'*El infante Arnaldos*». *Caplletra* [València], núm. 5, p. 73-93.
- (1993). Entrades sobre historiografia catalana medieval. A: GUMBRECHT, Hans Ulrich; TILLMANN-BARTYLLA, Dagmar (ed.). *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters*. Vol. XI, tom 2: *La littérature historiographique des origines à 1500*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, p. 167-174, 185-190, 198-205 i 220-228.
- (1994). «La dama de Rodes: tècnica i energia boccacciana en un novellino del *Tirant lo Blanc*». A: FERRANDO, Antoni; HAUF, Albert (ed.). *Miscel·lània Joan Fuster: Estudis de*

- llengua i literatura*. Vol. VIII. València: Universitat de València. Departament de Filologia Catalana; Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Biblioteca Abat Oliba; 143), p. 79-118.
- HAUF, Albert (1998). «Sinó per la fe de Jhesucrist» (*Tirant lo Blanch*, c. 403). A: COLÓN, Germà; GIMENO, Lluís (ed.). *Cultura i humanisme en les lletres hispàniques (s. xv-xvi)*. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura, p. 49-75.
- (2004). «Més sobre la intencionalitat dels textos historiogràfics catalans medievals». A: BALCELLS, Albert (ed.). *Història de la historiografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Sèrie Jornades Científiques; 18), p. 39-75.
- (2009). «SOLDEVILA, Ferran (ed.) (2007). *Les quatre grans cròniques. I. Llibre dels feits del rei En Jaume*. Revisió filològica de Jordi Bruguera, revisió històrica de Maria Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 532 p. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LXXIII)». *Estudis Romànics* [Barcelona], núm. xxxi, p. 493-498. [Ressenya]
- HERDE, Peter (1979). *Karl I von Anjou*. Stuttgart: W. Kohlhammer.
- HERNÁNDEZ, Francesc Xavier (2002). *Història militar de Catalunya*. Vol. II: *Temps de conquesta*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- HERNÁNDEZ I IZAL, Santiago (1986-1990). *Els costums marítims de Barcelona*. Barcelona: Generalitat de Catalunya; Diputació de Barcelona; Ajuntament de Barcelona; Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació.
- HILLGARTH, Jocelyn Nigel (1984). *El problema d'un imperi mediterrani català 1229-1327*. Palma de Mallorca: Moll. (Biblioteca Raixa; 135)
- HOOKE, Christa; NICOLLE, David (1999). *Italian Militiaman 1260-1392*. Oxford: Osprey Military Publishing. (Warrior Series; 25)
- ITURMENDI, José (1972). «En torno a la idea de Imperio en Alfonso X el Sabio». *Revista de Estudios Políticos* [Madrid], núm. 182, p. 83-158.
- JACKSON, Richard A. (1971). «Peers of France and Princes of the Blood». *French Historical Studies* [Minneapolis], vol. vii, núm. 1, p. 27-46.
- JACOBY, David (2007). «Hospitalier ships and transportation across the Mediterranean». A: BORCHARDT, Karl [et al.] (ed.). *The Hospitallers, the Mediterranean and Europe: Festschrift for Anthony Luttrell*. Aldershot: Ashgate Publishing, p. 57-72.
- JANSEN, Katherine Ludwig (2001). *The making of the Magdalene: Preaching and popular devotion in the Later Middle Ages*. Princeton: Princeton University Press.
- JEANROY, Alfred (1998). *La poésie lyrique des troubadours*. Gènova: Slatkine Reprints.
- JEHEL, Georges (1985). *Aigues-Mortes: Un port pour un roi: Les Capétiens et le Méditerranée*. Roanne: Horvath.
- JORDAN, William (1979). *Louis IX and the challenge of the crusade*. Princeton: Princeton University Press.
- JUBB, Margaret (2000). *The legend of Saladin in Western literature and historiography*. Nova York: Edwin Mellen Press.
- KANTOROWICZ, Ernst (1985-1986). *Kaiser Friedrich II*. Stuttgart: Klett-Cotta. 2 v. (Gestalten des Mittelalters und der Renaissance)
- KEEN, Maurice (1984). *Chivalry*. New Haven: Yale University Press.
- KELLY, Samantha (2003). *The new Solomon: Robert of Naples (1309-1343) and fourteenth-century kingship*. Leiden: Brill.
- KIESEWETTER, Andreas (1999). *Die Anfänge der Regierung König Karls II. von Anjou (1278-*

- 1295): *Das Königreich Neapel, die Grafschaft Provence und der Mittelmeerraum zu Ausgang des 13. Jahrhunderts*. Husum: Matthiesen. (Historische Studien; 451)
- KLEINHENZ, Christopher (2004). *Medieval Italy: An encyclopedia*. Nova York: Routledge. 2 v.
- KOENIG, John (1985). «Guelphs and Ghibellines». A: STRAYER, Joseph (ed.) *Dictionary of the Middle Ages*. Vol. VI. Nova York: Scribner, p. 6-7.
- KÖNIG, Leo (1894). *Die päpstliche Kammer unter Clemens V und Johann XXII: Ein Beitrag zur Geschichte des päpstlichen Finanzwesens von Avignon*. Viena: Mayer und Co.
- KRETSCHMER, Konrad (2009). *Els portolans de l'edat mitjana: Una contribució a la història de la cartografia i la nàutica*. Traducció de Ferran Robles i Sabater. Direcció científica de Vicenç M. Rosselló. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- LACY, Norris (1995). *The new arthurian encyclopedia*. Londres: Garland.
- LANGLOIS, Charles Victor (1877). *Le règne de Philippe III le Hardi*. París: Hachette et Cie.
- LE CLECH, Sylvie (2002). *Philippe IV le Bel et les derniers Capétiens*. París: Tallandier.
- LE GOFF, Guy (ed.) (2001). *L'Europe des Anjou: Aventure des princes angevins du XIII au XVe siècle*. París: Somogy Éditions d'Art.
- LECOY DE LA MARCHE, Albert (1890). «La prédication de la croisade au treizième siècle». *Revue des Questions Historiques* [París], vol. XLVIII, p. 5-28.
- (1892). *Les relations politiques de la France avec le royaume de Majorque*. París: E. Leroux. 2 v.
- LEGUAI, André; CHARRIER, Jean Bernard (1999). *Histoire du Nivernais*. Dijon: Éditions Universitaires de Dijon.
- LÉONARD, Emile (1954). *Les angevins de Naples*. París: Presses Universitaires de France.
- LESAGE, George (1950). *Marseille angevine: Recherches sur son évolution administrative économique et urbaine de la victoire de Charles d'Anjou à l'arrivée de Jeanne Ire*. París: E. de Boccard. (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome; 168)
- LESPINASSE, René de (1909-1914). *Le Nivernais et les comtes de Nevers*. París: Champion. 3 v.
- LEVILLAIN, Philippe (2002). *The Papacy: An encyclopedia*. Nova York: Routledge. 3 v.
- LINEHAN, Peter (1971). *The Spanish church and the papacy in the thirteenth century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LIVERMORE, Harold (1950). «El caballero salvaje. Ensayo de identificación de un juglar». *Revista de Filología Española* [Madrid], vol. XXXIV, p. 166-183.
- LOBINEAU, Gui-Alexis (1707). *Histoire de Bretagne*. París: L. Guérin. 2 v.
- LOMBARD-JOURDAN, Anne (1991). *Fleur de lis et Oriflamme: Signes celestes du royaume de France*. París: Presses du Centre National de la Recherche Scientifique.
- LONGNON, Jean (1929). *Les français d'outre-mer au moyen âge: Essai sur l'expansion française dans le bassin de la Méditerranée*. París: Perrin.
- (1949). *L'empire latin de Constantinople et la principauté de Morée*. París: Payot.
- LONSDALE, Steven (1990). *Creatures of speech, lion, herding, and hunting similes in the Iliad*. Stuttgart: Teubner. (Beitrag zur Altertumskunde; 5)
- LÖSETH, Eilert (1891). *Le roman en prose de Tristan: Le roman de Palamède et la compilation de Rusticien de Pise: Analyse critique d'après les manuscrits de Paris*. París: Bouillon. (Bibliothèque de l'École Pratique des Hautes Études; 82)
- LOT, Ferdinand (1903). *Études sur le règne de Hughes Capet et le fin du Xe siècle*. París: Émile Bouillon.

- LOUBINEAU, Guy Alexis (1707). *Histoire de Bretagne*. París: Veuve François Muguet. 2 v.
- MACABICH, Isidor (1918-1919). «Cartas de Jaime III al cronista Ramón Muntaner, su lugarteniente en Ibiza (1325-35)». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* [Palma], vol. xvii, p. 12-15.
- MADURELL, Josep Maria (1936). «El palau reial major de Barcelona». *Analecta Sacra Tarraconensia* [Barcelona], vol. xii, p. 491-518.
- MARANGES, Isidra (1991). *La indumentària civil catalana: Segles XIII-XV*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; XLI)
- MARCOS, Ernest (2003). «Els catalans i l'Imperi Bizantí». A: FERRER I MALLOL, Maria Teresa (dir.). *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Sèrie Jornades Científiques; 11), p. 23-78.
- (2005). *Almogàvers. La història*. Barcelona: L'Esfera dels Llibres.
- MARCOS, Ernest (coord.) (1997). «Els catalans a Grècia». *L'Avenç: Revista d'Història* [Barcelona], núm. 213. [Dossier]
- MARÍ CARDONA, Joan (1976). *La conquesta catalana de 1235*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- MARRONE, Antonino (2005). «I titolari degli uffici centrali del regno di Sicilia dal 1282 al 1390». *Mediterranea. Ricerche Storiche* [Palerm], núm. 4, p. 299-354.
- MARTÍ DE BARCELONA (1936). «Regesta de documents relatius al gran cronista, Ramon Muntaner». *Estudis Franciscans* [Barcelona], vol. xlviii, p. 218-233.
- (1937). «Nous documents per a la biografia de Ramon Muntaner». *Spanische Forschungen* [Münster], vol. vi, p. 310-326.
- MARTIN, Ernest (1892). *Chronique et généalogie des Guilhem, seigneurs de Clermont, diocèse de Lodève*. Marsella: Typographie et Lithographie Barlatier et Barthelet.
- (1900). *Histoire de la ville de Lodève depuis ses origines jusqu'à la Révolution*. Montpellier: Impr. Serre et Roumégous. 2 v.
- MARTÍNEZ FERRANDO, Ernest (1950). *Jaime II de Aragón: Su vida familiar*. Barcelona: Centro Superior de Investigaciones Científicas. Escuela de Estudios Medievales. 2 v.
- (1960). *La tràgica història dels reis de Mallorca*. Barcelona: Aedos.
- MARTÍNEZ KLEISER, Luis (1953). *Refranero general ideológico español*. Madrid: Real Academia Española.
- MARTORANO, Francesca (2002). *Santo Niceto nella Calabria medievale: Storia, architettura, tecniche edilizie: Storia della tecnica edilizia e restauro dei monumenti*. Roma: «L'Erma» di Bretschneider.
- MAS LATRIE, Louis (1852-1861). *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*. París: Imprimerie Impériale. 3 v.
- MASIÀ DE ROS, Àngels (1992). «Las pretensiones de los infantes de La Cerda a la Corona de Castilla en tiempos de Sancho IV y Fernando IV: el apoyo aragonés». *Medievalia* [Barcelona], núm. 10, p. 255-280.
- MASSIP, Francesc (2003). *La monarquía en escena. Teatro, fiesta y espectáculo del poder en los reinos ibéricos: de Jaume El Conquistador al príncipe Carlos*. Madrid: Comunidad de Madrid. Consejería de las Artes.
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume (1902). «Dos poemes catalans del xiv^{en} segle sobre la vida de la gent de mar». *Revue Hispanique* [París], vol. ix, p. 241-251.
- (1906). «Historiografia de Catalunya en català durant l'època nacional». *Revue Hispanique* [París], vol. xv, p. 486-613.

- (1911). «Exposició d'un pla de publicació de les cròniques catalanes». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1909-1910: Any III*. Barcelona: IEC, p. 38-48.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (2005). *Erudits i escriptors contemporanis: Cinquena sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MAZZA, Fulvio (2004). *Gioia Tauro: Storia, cultura, economia*. Catanzaro: Rubbettino. (Le Città della Calabria; 14)
- MCDONALD, Robert (1965). «Alfonso the learned and succession: a father's dilemma». *Speculum* [Cambridge], vol. XL, p. 647-653.
- MEDICA, Massimo (2003). «La *Bibbia di Gerona* e il suo committente: una proposta per il cardinale Jean Cholet». *Arte Medievale* [Milà], núm. II, fascicle 2, p. 65-85.
- MENACHE, Sophia (2003). *Clement V*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramon (1957). *Poesía juglaresca y orígenes de las literaturas románicas*. Madrid: Instituto de Estudios Políticos.
- (1960). *La chanson de Roland et la tradition épique des francs*. París: A. et J. Picard.
- MENSA, Jaume (1994). *Arnau de Vilanova, espiritual: guia bibliogràfica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials; XVII)
- MENSA, Jaume; GIRALT, Sebastià (2003). «Bibliografia arnaldiana (1994-2003)». *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], núm. XXII, p. 665-734.
- MENSA, Jaume; REQUESENS, Joan (2006). «Arnau de Vilanova: herència de cent vint-i-cinc anys d'estudis». *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], núm. XXV, p. 529-564.
- MERCIER, Ernest (1888-1891). *Histoire de l'Afrique septentrionale (Berbérie) depuis les temps les plus reculés jusqu'à la conquête française (1830)*. París: Ernest Leroux. 3 v.
- MERINO, Antolín (1819). *España Sagrada*. Vol. XLIII. Madrid: Real Academia de la Historia.
- MICHA, Alexandre (2000). *Étude sur le 'Merlin' de Robert de Boron*. Gènova: Droz.
- MILLER, Edmund (1897). *Konrandin von Hohenstaufen*. Berlín: E. Ebering.
- MILLER, William (1908). *The Latins in the Levant: A history of Frankish Greece (1204-1566)*. Londres: J. Murray.
- MIQUEL SOBRE, Josep (1979). *L'èpica de la realitat: L'escriptura de Ramon Muntaner i Bernat Desclot*. Barcelona: Curial. (Biblioteca Torres Amat; 5)
- MIRET I SANS, Joaquim (1905). *Sempre han tingut béch les oques: apuntacions per la historia de les costumes privades*. Barcelona: F. Badia.
- (1914). «Notes sobre la expedició del rey Pere lo Gran a Berbería». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona], vol. VII, p. 354-360.
- (2007). *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*. Pròleg de Maria Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; LXV)
- MOLLAT, Guillaume (1924). *Les papes d'Avignon*. París: Librairie Victor Lecoffre.
- MONFRIN, Jacques (1961). «Notice sur une traduction de la *Vie de César* de Suétone, contenue dans le manuscrit français 20312 de la Bibliothèque Nationale de Paris». A: *Fin du Moyen Âge et Renaissance: Mélanges de philologie française offerts à Robert Guiette*. Anvers: De Nederlandsche Boekhandel, p. 203-224.
- MONREAL Y TEJADA, Luis (1971). *Ingeniería militar en las crónicas catalanas*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras de Barcelona.
- MONTOLIU, Manuel de (1922a). «La cançó de gesta de Jaume I: nova teoria sobre la crònica del Conqueridor». *Butlletí Arqueològic* [Tarragona], tercera època, núm. 8 (juliol-agost), p. 177-186. [Primera part de l'article]

- (1922*b*). «La cançó de gesta de Jaume I: nova teoria sobre la crònica del Conqueridor», *Butlletí Arqueològic* [Tarragona], tercera època, núm. 9 (setembre-octubre), p. 209-216. [Segona part de l'article]
- MONTOLIU, Manuel de (1925). «Sobre els elements èpics, principalment asturians de la crònica de Jaume I». A: *Homenaje ofrecido a Menéndez Pidal: Miscelánea de estudios lingüísticos, literarios e históricos*. Vol. I. Madrid: Librería y Casa Editorial Hernando, p. 697-712.
- (1928). «Sobre el primitiu text versificat de la crònica de Jaume I». *Anuari de l'Oficina Romànica* [Barcelona], vol. 1, p. 253-336.
- (1959). *Les quatre grans cròniques*. Barcelona: Alpha.
- MOREL-FATIO, Alfred (1881). «Sur un prétendu fragment inédit de Desclot». *Romania* [París], núm. 10, p. 233-238.
- MORGAN, David (1986). *The Mongols*. Oxford: Blackwell.
- MORRIS UDWIN, Victor (1999). *Between two armies: The place of the duel in epic culture*. Leiden: Brill. (Davis Medieval Texts and Studies; 10)
- MOTT, Lawrence (1999). «The battle of Malta, 1283: prelude to a disaster». A: KAGAY, Donald J.; VILLALON, L. J. Andrew (ed.). *The circle of war in the Middle Ages: Essays on medieval military and naval history*. Woodbridge: Boydell & Brewer, p. 145-172.
- (2003). *Sea power in the medieval Mediterranean: The Catalan-Aragonese fleet in the war of the Sicilian Vespers*. Gainesville: University Press of Florida.
- MÜLLER, Carl (1880). *Der Kampf Ludwigs des Baiern mit der römischen Curie*. Tübingen: H. Laupp.
- NADAL, Josep Maria; PRATS, Modest (1982). *Història de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- NARBONA, Rafael (1997). *El nou d'octubre. Ressenya històrica d'una festa valenciana (segles XIV-XX)*. València: Consell Valencià de Cultura.
- (2003). *Memorias de la ciudad: Ceremonias, creencias y costumbres en la historia de Valencia*. València: Ajuntament de València.
- NICHOLSON, George Gibb (1930). «La terminaison adverbiale non comparative -eis en provençal et en ancien français». *Revue de Linguistique Romane* [Zurich], vol. vi, p. 189-202.
- NICHOLSON, Helen J. (2004). *Medieval warfare: Theory and practice of war in Europe, 300-1500*. Nova York: Palgrave Macmillan.
- NICOL, Donald (1957). *The Despotate of Epiros*. Oxford: Blackwell.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís (1936). «La Crònica de Ramon Muntaner: filiació dels seus textos». A: *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*. Vol. I: *Miscel·lània d'estudis històrics, literaris i lingüístics*. Barcelona: Impremta de la Casa de la Caritat, p. 69-76.
- NICOLLE, David (2005). *Acre 1291: Bloody sunset of the crusader states*. Oxford: Osprey Military Publishing. (Campaign; 154)
- NIETO, José Manuel (1994). *Sancho IV*. Palència: Diputación Provincial: La Olmeda. (Reyes de Castilla y León; III)
- OLEZA, Joan (1992). «Las transformaciones del fasto medieval». A: QUIRANTE, Luis (ed.). *Teatro y espectáculo en la edad media. Actas del Festival d'Elx 1990*. Alacant: Institut de Cultura Juan Gil Albert: Ajuntament d'Elx, p. 47-64.
- ORAZI, Veronica (2003). «Precisazioni ecdotiche sulla Crònica di Ramon Muntaner». A: COMPAGNA, Anna Maria; DE BENEDETTO, Alfonsina (ed.). *Momenti di cultura catalana*

- in un millennio. Atti del VII Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Napoli, 22-24 maggio 2000)*. Vol. II. Nàpols: Liguori, p. 395-417.
- OREFICE, Marcello (2004). «La *Tavola Strozzi*, una imatge exquisida de Nàpols del temps del regne d'Aragó». A: ABULAFIA, David [et al.] (ed.). *Mediterraneum: l'esplendor de la Mediterrània medieval*, s. XIII-XV. Barcelona: Lunwerg: Institut Europeu de la Mediterrània, p. 501-513.
- ORMROD, William Mark (2008). «The king's secrets: Richard de Bury and the monarchy of Edward III». A: GIVEN-WILSON [et al.] (ed.). *War, government and aristocracy in the British Isles: Essays in honor of Michael Prestwich, c. 1150-1500*. Woodbridge: Boydell & Brewer, p. 163-178.
- ORS, Joan (1983). «Sobre l'extravagància del *Poemet extravagant*». *Estudis Universitaris Catalans* [Barcelona], núm. 23: *Miscel·lània Aramon i Serra*, 3, p. 413-424.
- OST, Franz (1899). *Die altfranzösische Übersetzung der Geschichte der Kreuzzüge Wilhelms von Tyrus*. Halle: Universität Halle-Wittenberg.
- PARIS, Gaston (1893). «La legende de Saladin». *Journal des Savants* (maig-agost), p. 284-299, 354-365, 428-438 i 486-498.
- PELLEGRINI, Silvio (1953). «Iterazioni sinonimiche nella *Canzone di Rolando*». *Studi Mediolatini e Volgari* [Pisa], vol. 1, p. 155-167.
- PETIT, Joseph (1900). *Charles de Valois (1270-1325)*. París: Picard.
- PISPISA, E. (2002). «Testi poetici volgari di propaganda politica (secoli XII e XIII)». A: MENESTÒ, Enrico (ed.). *La propaganda politica nel basso medioevo: Atti del XXXVIII Convegno Storico Internazionale. Todi, 14-17 ottobre 2001*. Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, p. 29-49.
- PISTARINO, Geo (1983). *Pagine sul medioevo a Genova e in Liguria*. Introducció de Gabriella Airaldi. Gènova: Tolozzi Compagnia dei Librai. (Biblioteca Collana del Centro Studi Endas Liguria; I)
- PLA CARGOL, Joaquim (1946). «La Torre Gironella». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 1, p. 108-116.
- PLADEVALL, Antoni (1974). *Els monestirs catalans*. Barcelona: Destino.
- POIREL, Dominique (1991). *Philippe le Bel*. París: Perrin.
- POLITZER, Robert (1961). «Synonymic repetition in Late Latin and Romance». *Language* [Rochester], vol. 37, núm. 4, p. 484-487.
- POTTHAST, August (1875). *Regesta Pontificum Romanorum inde ab anno 1198 ad annum 1304*. Berlín. 2 v.
- POU I MARTÍ, José (1996). *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*. Estudi preliminar d'Albert Hauf. Alacant: Institut de Cultura Juan Gil-Albert. (Espejo de Clío; 9)
- POULET, Charles (1922). *Guelfes et Gibelins*. Brussel·les: Vromant et Cie. 2 v. (Collection Lovanium; V)
- PRESTWICH, Michael (2003). *The three Edwards: War and state in England, 1272-1377*. Londres: Routledge.
- PRYDS, Darleen (2000). *The king embodies the word: Robert d'Anjou and the politics of preaching*. Leiden: Brill. (Studies in the History of Christian Thought; 93)
- PRYOR, John H. (1983). «The naval battles of Roger de Lauria». *Journal of Medieval History* [Amsterdam], vol. 9, núm. 3, p. 179-216.
- PUJADES, Ramon (2007). *Les cartes portolanes: La representació medieval d'una mar solcada*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya: Institut d'Estudis Catalans.

- PUJOL, Josep Maria (1991). «Sens» i «conjointures» del 'Llibre del rei En Jaume'. Tesi doctoral llegida a la Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana. (Col·lecció de Tesis Microfitxades; 1679)
- PUJOL, Josep Maria (1993). «La Mediterrània de Jaume I a Muntaner, ¿abisme o pont?». A: SAN MARTÍN, Àngel (ed.). *La Mediterrània: realitat o metàfora (IX Universitat d'Estiu a Gandia, 1992)*. Gandia: Ajuntament de Gandia: Universitat de València, p. 21-50.
- (1996). «The *Llibre del rei En Jaume*: a matter of style». A: DEYERMOND, Alan (ed.). *Historical literature in medieval Iberia*. Londres: Queen Mary and Westfield College. (Papers of the Medieval Hispanic Research Seminar; 2), p. 35-61.
- PUJOL CASADEMONT, Enric (2000). *Ferran Soldevila i la historiografia catalana del seu temps (1874-1971)*. Tesi doctoral llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona, Departament d'Història Moderna i Contemporània.
- QUINTANA, Antoni (1998). *La Festa de l'Estendard: Cultura i cerimonial a Mallorca (segles XIV-XX)*. Catarroja; Barcelona: Afers.
- RAHOLA, Carles (1922). *En Ramon Muntaner: L'home, la crònica*. Pròleg a cura de Lluís Nicolau d'Olwer. Barcelona: Ateneu Empordanès.
- RAUFAST, Miguel (2006). «La entrada real de Martín el Joven, rey de Sicilia, en Barcelona (1405): solemnidad, economía y conflicto». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], núm. 27-28, p. 89-119.
- RAYNALDUS, Odorico (1880). *Annales Ecclesiastici*. Vol. XXIV. Bar-le-Duc.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1984). *Diccionario de autoridades*. Madrid: Gredos.
- REEVES, Marjorie (1969). *The influence of prophecy in the later Middle Ages: A study in Joachimism*. Oxford: Oxford University Press. (Oxford Scholarly Classics)
- RENEDO, Xavier (en premsa a). «Elements messiànics en el *Llibre dels feits del rei Jaume I*». A: *Literatura profètica a la Corona d'Aragó i a la Mediterrània occidental (segles XIII-XVIII)*, V Col·loqui Internacional «Problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga» (Girona, 18-20 d'octubre 2004).
- (en premsa b). «El viatge a Terra Santa del 1323: devoció, diplomàcia i escriptura». A: CIFUENTES, Lluís [et al.] (ed.). *La presència catalana a l'espai de trobada de la Mediterrània medieval: noves fonts, recerques i perspectives*. Barcelona: Institut Europeu de la Mediterrània.
- RHYS DAVIES, Stephen (1998). *Marriage and the politics of friendship: the family of Charles II of Anjou, king of Naples (1285-1309)*. Londres: University of London.
- RICCOBONO, Franz (2007). *Il porto di Messina*. Messina: Scriba.
- RIERA I MELIS, Antoni (1992). «La construcció naval a Catalunya a les vespres dels grans descobriments geogràfics (1350-1450)». *Revista d'Història Medieval* [València: Publicacions de la Universitat de València], vol. 3: *València i la Mediterrània medieval*, p. 55-78. [Número monogràfic editat per Paulino Iradiel]
- RIERA I SANS, Jaume (1973). *El cavaller i l'alcajota: Un procés medieval*. Barcelona: Club Editor.
- RIQUER, Martí de (1968). *L'arnès del cavaller: Armes i armadures catalanes medievals*. Barcelona: Ariel.
- (1980). *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Ariel. 4 v.
- (1990). *Aproximació al Tirant lo Blanc*. Barcelona: Quaderns Crema. (Sèrie Assaig; 8)
- (2001). *Llegendes històriques catalanes*. Barcelona: Quaderns Crema. (D'un Dia a l'Altre; 7)

- RIU, Manuel (1982). «Alguns costums funeraris de l'edat mitjana a Catalunya». A: *Necropolis i sepultures medievals de Catalunya*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. (Acta Mediaevalia; Annex 1)
- RIVET DE LA GRANGE, François Clément (1842). *Histoire littéraire de la France*. Vol. XX: *Suite du treizième siècle, depuis l'année 1286*. Paris: Firmin-Didot Frères: Treuttel et Wurtz.
- ROSSELLÓ, Ramon (2003). *Procés contra Ponç Hug, comte d'Empúries, per pecat de sodomia*. Palma de Mallorca: Leonard Muntaner.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1999). «El sintagma “si altre”, “mi terç”, “si quart”, etc., als segles XIII al XV». A: *Obres de Jordi Rubió i Balaguer*. Vol. XIII: *Obra dispersa*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 119-124.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1913). «Contribució a la biografia de l'infant Ferran de Mallorca». *Estudis Universitaris Catalans* [Barcelona], núm. 7, p. 291-379.
- (2004). *Del nombre y de la unidad literaria de la lengua catalana: Discurso leído ante la Real Academia Española en la recepción pública del Sr. D. Antonio Rubió y Lluch, el día 23 de marzo de 1930*. Ed. a cura de Germà Colón. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- RUNCIMAN, Steven (1964). *A history of the crusades*. Nova York: Harper & Row. 3 v.
- (1979). *Vísperas sicilianas: Una historia del mundo mediterráneo a finales del siglo XIII*. Madrid: Alianza. (Alianza Universidad; 248)
- RYCHNER, Jean (1999). *La chanson de geste: Essai sur l'art épique des jongleurs*. Gènova: Droz. (Publications Romanes et Françaises; LIII)
- SAINT PRIEST, Alexis Guignard de (1847-1849). *Histoire de la conquête de Naples par Charles d'Anjou, frère de saint Louis*. Paris: Amyot. 4 v.
- SALAVERT, Vicenç (1952). «El Tratado de Anagni y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón». *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón* [Saragossa], vol. v, p. 209-361.
- (1954). *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón (1297-1314)*. Madrid: Centro Superior de Investigaciones Científicas. 2 v.
- SALCH, Charles Laurent (1987). *L'atlas des villes et villages fortifiés en France*. Estrasburg: Publitotal.
- SANPERE I MIQUEL, Salvador (1880). «Crònica de B. Des Clot, fragmento inédito». *Revista de Ciencias Históricas* [Madrid], vol. 1, p. 45-54.
- SANS I TRAVÉ, Josep Maria (1991). *El procés dels templers catalans: Entre el turment i la glòria*. Lleida: Pagès. (Els Ordes Militars; 1)
- SAUNDERS, J. (1971). *The history of the Mongol conquests*. Londres: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- SAUNIER-SÉITÉ, Alice (1998). *Les Courtenay: Destin d'une illustre famille bourguignonne*. París: France-Empire.
- SAVJ-LÓPEZ, Paolo (1905). «La lettera epica di Rambaut de Vaqueiras in un nuovo manoscritto». A: *Bausteine zur Romanischen Philologie. Festgabe für Adolfo Mussafia*. Halle: Max Niemeyer, p. 177-192.
- SCHOLZ, Richard (1911-1914). *Unbekannte kirchenpolitische Streitschriften aus des Zeit Ludwigs des Bayern (1327-1354): Analysen und Texte*. Roma: Loescher. 2 v. (Bibliothek des Königlich-Preussischen Historischen Instituts in Rom; 9-10)
- SCHÖN, Peter (1960). *Romanischen Forschungen. Analecta Romanica* [Frankfurt: Vittorio Klostermann], núm. 8: *Studien zum Stil der frühen französischen Prosa (Robert de Clari, Geoffroy de Villehardouin, Henri de Valenciennes)*.

- SETTON, Kenneth Meyer (1976). *The papacy and the Levant, 1204-1571*. Vol. I: *The thirteenth and fourteenth centuries*. Filadèlfia: American Philosophical Society.
- SILVA, P. (1913). «Giacomo II d'Aragona e la Toscana: 1307-1309». *Archivio Storico Italiano* [Florència], vol. LXXI, p. 23-57.
- SIMÓN PALMER, José (1995). «Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos de Francisco de Moncada: fuentes bizantinas». *Erytheia* [Múrcia], núm. 15, p. 95-104.
- SINGER, Samuel (1995-). *Thesaurus proverborum medii aevi = Lexikon der Sprichwörter des romanisch-germanischen Mittelalters*. Berlín; Nova York: De Gruyter. 13 v.
- SIRAGUSA, Giovanni Battista (1906). «Di una probabile rappresentazione dell'“aula regia” del Palazzo Reale di Palermo in una miniatura del XIII secolo». *Rendiconti della Reale Accademia dei Lincei* [Roma], vol. xv, núm. 3, p. 226-234.
- SIVÉRY, Gérard (2003). *Philippe III, le Hardi*. París: Fayard.
- SNELL, Rachel (2000). «The undercover king». A: WEISS, Judith [et al.] (ed.). *Medieval insular romance: Translation and innovation*. Cambridge: D. S. Brewer, p. 133-154.
- SOBREQUÉS, Santiago (1961). *Els barons de Catalunya*. Barcelona: Vicens Vives. (Biografies Catalanes. Sèrie Assaigs; 3)
- SOCARRÁS, Cayetano (1976). *Alfonso X of Castile: a study on imperialistic frustration*. Barcelona: El Albir.
- SOLDEVILA, Ferran (1919). *Pere el Gran: el desafiament amb Carles d'Anjou*. Barcelona: Imp. de la Casa de la Caritat.
- (1925a). «Catalunya ha tingut poesia èpico-popular?, I: La Crònica de Jaume I». *Revista de Catalunya* [Barcelona], núm. 15, p. 240-250.
- (1925b). «Catalunya ha tingut poesia èpico-popular?, II: La Crònica de Bernat Desclot». *Revista de Catalunya* [Barcelona], núm. 16, p. 346-358.
- (1953). *L'almirall Ramon Marquet*. Barcelona: Barcino. (Col·lecció Popular Barcino)
- (1958a). *Les prosificacions en els primers capítols de la crònica de Desclot*. Discurs de recepció a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Barcelona.
- (1958b). *Vida de Jaume I el Conqueridor*. Barcelona: Aedos.
- (1960). *El desafiament de Pere el Gran amb Carles d'Anjou*. Barcelona: Rafael Dalmau. (Episodis de la Història; 2)
- (1963). *Vida de Pere el Gran i d'Alfons el Liberal*. Barcelona: Eidos.
- (1994). *Els almogàvers*. Barcelona: Rafael Dalmau. (Episodis de la Història; 299)
- (1995). *Pere el Gran*. Pròleg de Maria Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 2 v. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; XLVIII)
- SOLER I AMIGÓ, Joan (1998). *Enciclopèdia de la fantasia popular catalana*. Barcelona: Barcanova.
- SOURNIA, Bernard (1981). «Les fortifications d'Aigues-Mortes». A: *Congrès Archéologique de France, 134e session (Pays d'Arles, 1976)*. París: Société Française d'Archéologie, p. 9-26.
- SPAULDING, Oliver Lyman; NICKERSON, Hofmann (1992). *Ancient and medieval warfare*. Londres: Constable.
- SPULER, Bertold (1971). *The Mongols in history*. Traducció de l'alemany de Geoffrey Wheeler. Nova York: Praeger.
- STARRABBA, Raffaele (1873). «Processo di fellonia contro fratre Simone del Pozzo, vescovo di Catania (1392)». *Archivio Storico Siciliano* [Palerm], vol. I, p. 174-200 i 399-442.
- STERNFELD, Richard (1888). *Karl von Anjou als Graf der Provence*. Berlín: R. Gaertners Verlagsbuchhandlung.

- STHAMER, Eduard (1926). *Dokumente zur Geschichte der Kastellbauten Kaiser Friedrichs II. und Karls I. von Anjou*. Vol. II: *Apulien und Basilicata*. Leipzig: Karl. W. Hiersemann. (Die Bauten der Hohenstaufen in Unteritalien) [Publicat per l'Institut Històric Prusità a Roma, suplement III]
- STONES, Alison (2001). «Le mécénat artistique du cardinal Jean Cholet». A: BONNET-LABORDERIE, Philippe (ed.). *L'art gothique dans le Beauvaisis. Actes du Colloque 1998*. Beauvais: GEMOB [Groupe d'Étude des Monuments et Oeuvres d'Art de l'Oise et du Beauvaisis].
- STRAYER, Joseph (1969). «The crusades of Louis IX». A: SETTON, Kenneth Meyer (ed.). *A history of the crusades*. Vol. II: *The Later Crusades, 1189-1311*. Milwaukee: University of Wisconsin Press, p. 487-518.
- STÜRNER, Wolfgang (1992-2000). *Friedrich II*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 2 v. (Gestalten des Mittelalters und der Renaissance)
- SUMMERFIELD, Thea (2004). «Barbour's Bruce: compilation in retrospect». A: SAUNDERS, Corinne [et al.] (ed.). *Writing war: Medieval literary responses to warfare*. Londres: D. S. Brewer, p. 107-126.
- TABACCO, Giovanni (1953). *La casa di Francia nell'azione politica di papa Giovanni XXII*. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo. (Studi Storici; 1-4)
- TAFRALI, Orest (1913). *Thessalonique au XIVe siècle*. París: Geuthner.
- TANZARELLA, Attilio (1963). «Dante e gli angioini». *Archivio Storico Pugliese* [Bari], vol. XVI, p. 150-162.
- TASIS, Rafael (1964). *La vida d'en Ramon Muntaner*. Barcelona: Rafael Dalmau. (Episodis de la Història; 51)
- TASIS, Rafael; MARTÍNEZ FERRANDO, Jesús Ernest (1959). *Joan I: El rei caçador i músic*. Barcelona: Aedos.
- THOMPSON, Albert Wilder (ed.) (1931). *The elucidation: A prologue to the conte del Graal*. Nova York: Institute of French Studies.
- THOMPSON, Stith (1955-1958). *Motif-index of folk literature. A classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books and local legends*. Bloomington: Indiana University Press. 6 v.
- TOCH, Michael (1999). «Welfs, Hohenstaufen and Habsburgs». A: ABULAFIA, David (ed.). *The new Cambridge medieval history*. Vol. 5. Cambridge: Cambridge University Press, p. 375-404 i 890-893.
- TÖPFER, Bernhard (1992). *Il regno futuro della libertà: Lo sviluppo della speranze millenaristiche nel medioevo centrale*. Gènova: Marietti.
- TORRES FONTES, Juan (1980). *Murcia medieval. Testimonio documental*. Múrcia: Academia Alfonso X el Sabio.
- TOSTI, Luigi (1846). *Storia di Bonifazio VIII*. Montecassino: Pe' Tipi di Monte Cassino. 2 v.
- UBIETO ARTETA, Antonio (1976). *Orígenes del reino de Valencia: Cuestiones cronológicas sobre su reconquista*. València: Anubar.
- ULLMANN, Walter (1997). *Historia del pensamiento político en la edad media*. Barcelona: Ariel.
- VAJAY, Szabolcs de (1980). «Eudoquia Comnena, abuela bizantina de Jaime el Conquistador». A: DUFOURCQ, Charles-Emmanuel [et al.] (ed.). *Jaime I y su época. X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Vol. II: *Comunicaciones 1-2*. Saragossa: Talleres Ed. Cometa, p. 611-631.

- VALSALOBRE, Josep (2004). «El senyor de les mosques». *Revista de Catalunya* [Barcelona], núm. 189, p. 67-100.
- VAUCHEZ, André [et al.] (2000). *Encyclopedia of the Middle Ages*. Cambridge: Routledge. 2 v.
- VIC, Claude de; VAISSETE, Joseph (1840-1844). *Histoire générale de Languedoc, avec des notes et les pièces justificatives*. Tolosa: J. B. Paya. 10 v.
- VICENT SANTAMARIA, Sara (2008). «Noves aportacions sobre el rerefons polític de *La Faula* de Guillem de Torroella». A: *II Jornades d'Estudis Locals a Söller en homenatge a Joan Estades Enseñat*. Söller: Ajuntament de Söller, p. 255-276.
- VILLANUEVA, Jaime (1802-1852). *Viage literario a las iglesias de España*. Madrid: Real Academia de la Historia. 22 v.
- VINAVER, Eugène (1971). *The rise of romance*. Nova York: Oxford University Press.
- VIOLLET-LE-DUC, Eugène-Emmanuel (1858-1875). *Dictionnaire raisonné du mobilier français de l'époque carlovingienne à la Renaissance*. París: Bance. 6 v.
- VONES, Ludwig (2006). «Un mode de résolution des conflits au bas Moyen Age: le duel des princes». A: CONTAMINE, Philippe; GUYOTJEANNIN, Olivier (ed.). *La guerre, la violence et les gens au moyen âge*. Vol. I. París: Editions du CTHS, p. 321-332.
- WALEY, Daniel (1978). *The Italian city-republics*. Londres; Nova York: Longman.
- WIERUSZOWSKI, Helene (1971). *Politics and culture in medieval Spain and Italy*. Roma: Storia e Letteratura. (Studi e Testi; 121)
- WOLF, Armin (2001). «El proyecto imperial de Alfonso X». A: RODRÍGUEZ LLOPIS, Miguel (ed.). *Alfonso X y su época: el siglo del rey sabio*. Barcelona: Carroggio, p. 153-174.
- WOLF, Gunther (ed.) (1982). *Stupor Mundi: Zur Geschichte Friedrichs II. von Hohenstaufen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- WOLF, Robert Lee (1969). «The Latin Empire of Constantinople, 1204-1261». A: SETTON, Kenneth Meyer (ed.). *A history of the crusades*. Vol. II: *The later crusades, 1189-1311*. Milwaukee: University of Wisconsin Press, p. 187-233.
- (1976). *Studies in the Latin Empire of Constantinople*. Londres: Variorum Reprints.
- WOOD, Charles (1976). *Philip the Fair and Boniface VIII: State vs. papacy*. Nova York: R. E. Krieger Pub. Co.
- YULE, Henry (1871). «Marco Polo e il suo libro». *Archivio Veneto* [Venècia], vol. II, p. 124-174 i 259-350.
- ZAKYTHINOS, Dionysios (1932-1953a). *Le despotat grec de Morée*. Vol. I: *Histoire politique*. París: Société d'Édition Les Belles Lettres.
- (1932-1953b). *Le despotat grec de Morée*. Vol. II: *Vie et institutions*. Atenes: L'Hellénisme Contemporain.
- ZARAGOZA, Ernest (1997). *Catàleg dels monestirs catalans*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ZARCO CUEVAS, Julián (1932). *Catálogo de los manuscritos catalanes, valencianos, gallegos y portugueses de la Biblioteca de El Escorial*. Madrid.
- ZUMTHOR, Paul (1973). *Merlin le Prophète. Un thème de la littérature polémique, de l'historiographie et des romans*. Gènova: Slatkine Reprints.

Índex general de l'obra completa

[VOLUM 1]

TAULA	9
ABREVIACIONS	13
PRESENTACIÓ	15
PREFACI	21
1. RAMON MUNTANER I LA CRÒNICA	29
1.1. Muntaner: dades biogràfiques	29
1.2. El somni de Muntaner: providencialisme i exaltació dinàstica	32
2. LA «BONA OMBRA» DEL CONQUERIDOR: LA CRÒNICA I EL REGNAT DE JAUME I	37
2.1. El naixement del rei	37
2.2. De Mallorca a València	39
2.3. La vellesa del rei	42
2.4. L'infant Pere i la campanya de Múrcia	46
2.5. El <i>Llibre dels fets</i> i la revolta sarraïna del 1276	53
2.6. «Tost, amenats-me mon cavayl et aparallats mes armes!»: Ramon Muntaner i l'última batalla del rei	55
2.7. D'herois moribunds, batalles i lliteres: la <i>Història d'ultramar</i> de Guillem de Tir	58
2.8. La tradició artúrica. Uterpendragó i els saxons	61
2.9. Un altre rei de llegenda: Robert I d'Escòcia i <i>The Brus</i> de John Barbour	66
3. PERE EL GRAN I L'HERÈNCIA DELS HOHENSTAUFEN. PROFECIES I EXPECTATIVES	75
3.1. L'ascens al tron del rei Pere	75
3.2. «Lo fet de Sicília»: Muntaner, els Hohenstaufen i el casal d'Aragó	77
3.3. «Si come liberau Moise lu pupulu di Faraguni»: Pere el Gran, nou Moisès dels sicilians	83

3.4.	La <i>Historia Sicula</i> de Bartolomeo de Neocastro i la llegenda del naixement del rei Pere	89
3.5.	«Cuius nomen in petra fundabitur, cui pulla aquile unica coniungetur»: la venjança de Manfred i Conradí	94
4.	DE L'ÀFRICA A SICÍLIA: EL PAPAT I PERE EL GRAN	107
4.1.	El casal d'Aragó i els enemics de la fe	107
4.2.	La croada fingida	109
4.3.	La perspectiva catalana	119
4.4.	L'excomunió del rei i la influència francesa sobre el papat	130
5.	ELOGI DE L'ENEMIC: DE CARLES I A CARLES II D'ANJOU	141
5.1.	La saviesa del rei Carles	141
5.2.	El príncep coneix el seu enemic	149
5.3.	La presó del príncep Carles i la davallada angevina	152
5.4.	L'esperit devot de Carles II	158
5.5.	Artífex de la pau	162
6.	DE PLAGA MUSCARUM: LA DERROTA DE LA CROADA CONTRA CATALUNYA	165
6.1.	La invasió francesa	165
6.2.	La pesta de Girona i les cròniques medievals	169
6.3.	La llegenda de les mosques de sant Narcís	171
6.4.	La plaga com a càstig	176
7.	ELS SILENCIS DE MUNTANER: ELS SUCCESSORS DE PERE EL GRAN I EL CONFLICTE AMB EL PAPAT	185
7.1.	Els francesos es retiren de Catalunya	185
7.2.	D'Anagni a Caltabellota: Jaume II el Just i Frederic de Sicília	187
7.3.	El setge d'Almeria (1309)	206
7.4.	Frederic de Sicília, Robert d'Anjou i Joan XXII	213
8.	L'ÈPICA, EL ROMAN I L'ESTIL FORMULARI DE RAMON MUNTANER	229
8.1.	La cultura literària de Ramon Muntaner	229
8.2.	Les apel·lacions al receptor	233
8.3.	Mecanismes de transició	238
8.4.	Mecanismes de recapitulació	242
8.5.	Mecanismes d'anticipació	244
8.6.	Dels herois	246
8.7.	Dels exèrcits	252
8.8.	De les batalles	256
8.9.	Del botí	264
9.	EDITAR MUNTANER	269
9.1.	Manuscrits de la <i>Crònica</i>	269
9.2.	La <i>traditio indirecta</i> de la <i>Crònica</i>	276
9.3.	Excurs: el cas del manuscrit 152 de la Biblioteca de Catalunya	277

9.4.	Les primeres traduccions de Muntaner	286
9.5.	Les edicions de la <i>Crònica</i>	288
9.6.	La present edició	290
10.	BIBLIOGRAFIA EMPRADA EN LA PREPARACIÓ D'AQUESTA EDICIÓ	299
10.1.	Edicions de la <i>Crònica</i> de Ramon Muntaner	299
10.2.	Traduccions de la <i>Crònica</i>	300
10.2.1.	Al sicilià (segle XIV)	300
10.2.2.	Al castellà	300
10.2.3.	A l'anglès	300
10.2.4.	Al francès	300
10.2.5.	A l'alemany	301
10.2.6.	A l'italià	301
10.2.7.	Al búlgar	301
10.3.	Fonts primàries	301
10.4.	Fonts secundàries	316
	ÍNDIX GENERAL DE L'OBRA COMPLETA	339

[VOLUM 2]

TAULA	5
ABREVIACIONS	9
EDICIÓ I NOTES	11
Pròleg	13
[Capítol 1]	17
[Capítol 2]	21
[Capítol 3]	25
[Capítol 4]	29
[Capítol 5]	33
[Capítol 6]	35
[Capítol 7]	41
[Capítol 8]	45
[Capítol 9]	47
[Capítol 10]	53
[Capítol 11]	57
[Capítol 12]	63
[Capítol 13]	67
[Capítol 14]	71
[Capítol 15]	75
[Capítol 16]	77
[Capítol 17]	81
[Capítol 18]	85

[Capítol 19]	89
[Capítol 20]	97
[Capítol 21]	103
[Capítol 22]	105
[Capítol 23]	107
[Capítol 24]	115
[Capítol 25]	121
[Capítol 26]	125
[Capítol 27]	129
[Capítol 28]	133
[Capítol 29]	141
[Capítol 30]	149
[Capítol 31]	155
[Capítol 32]	159
[Capítol 33]	175
[Capítol 34]	181
[Capítol 35]	187
[Capítol 36]	195
[Capítol 37]	199
[Capítol 38]	207
[Capítol 39]	213
[Capítol 40]	217
[Capítol 41]	225
[Capítol 42]	227
[Capítol 43]	233
[Capítol 44]	247
[Capítol 45]	257
[Capítol 46]	259
[Capítol 47]	261
[Capítol 48]	267
[Capítol 49]	271
[Capítol 50]	275
[Capítol 51]	279
[Capítol 52]	287
[Capítol 53]	291
[Capítol 54]	295
[Capítol 55]	301
[Capítol 56]	307
[Capítol 57]	311
[Capítol 58]	315
[Capítol 59]	317
[Capítol 60]	319
[Capítol 61]	325
[Capítol 62]	331
[Capítol 63]	337
[Capítol 64]	339

[Capítol 65]	343
[Capítol 66]	349
[Capítol 67]	353
[Capítol 68]	367
[Capítol 69]	373
[Capítol 70]	375
[Capítol 71]	385
[Capítol 72]	389
[Capítol 73]	403
[Capítol 74]	409
[Capítol 75]	411
[Capítol 76]	423
[Capítol 77]	433
[Capítol 78]	437
[Capítol 79]	441
[Capítol 80]	447
[Capítol 81]	449
[Capítol 82]	453
[Capítol 83]	459
[Capítol 84]	465
[Capítol 85]	469
[Capítol 86]	473
[Capítol 87]	477
[Capítol 88]	483
[Capítol 89]	487
[Capítol 90]	497
[Capítol 91]	505
[Capítol 92]	509
[Capítol 93]	513
[Capítol 94]	515
[Capítol 95]	521
[Capítol 96]	529
[Capítol 97]	531
[Capítol 98]	539
[Capítol 99]	541
[Capítol 100]	547
[Capítol 101]	551
[Capítol 102]	553
[Capítol 103]	557
[Capítol 104]	563
[Capítol 105]	567
[Capítol 106]	579
[Capítol 107]	583
[Capítol 108]	589
[Capítol 109]	591
[Capítol 110]	595

[Capítol 111]	599
[Capítol 112]	603
[Capítol 113]	607
[Capítol 114]	623
[Capítol 115]	629
[Capítol 116]	631
[Capítol 117]	635
[Capítol 118]	647
[Capítol 119]	655
[Capítol 120]	661
[Capítol 121]	665
[Capítol 122]	673
[Capítol 123]	683
[Capítol 124]	687
[Capítol 125]	691
[Capítol 126]	697
[Capítol 127]	701
[Capítol 128]	703
[Capítol 129]	707
[Capítol 130]	713
[Capítol 131]	723
[Capítol 132]	725
[Capítol 133]	727
[Capítol 134]	731
[Capítol 135]	743
[Capítol 136]	749
[Capítol 137]	753
[Capítol 138]	755
[Capítol 139]	761
[Capítol 140]	767
[Capítol 141]	769
[Capítol 142]	773
[Capítol 143]	775
[Capítol 144]	777
[Capítol 145]	779
[Capítol 146]	783
ÍNDIX GENERAL DE L'OBRA COMPLETA	787

BIBLIOTECA FILOLÒGICA

Títols publicats

- 1 Pere PUJOL (comp.), *Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell* (1913)
- 2 Pere BARNILS, *Die Mundart von Alacant. Beitrag zur Kenntnis des Valencianischen* (1913)
- 3/[1] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. I, *Lletres A i B* (1915)
- 3/[2] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. II, *Lletra C* (1916)
- 3/[3] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. III, *Lletres D i E* (1918)
- 3/[4] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. IV, *Lletres F a Ll* (1921)
- 3/[5] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. V, *Lletres M a O* (1924)
- 3/[6] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. VI, *Lletres P i Q* (1929)
- 3/[7] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. VII, *Lletres R i S* (1931)
- 3/[8] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló». *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. VIII, *Lletres T a Z* (1934)
- 4 Antoni GRIERA, *La frontera catalano-aragonesa. Estudi geogràfico-lingüístic* (1914)
- 5 Josep M. ARTEAGA, *Textes catalans avec leur transcription phonétique. Précédés d'un aperçu sur les sons du catalan* (1915)
- 6 *Estudis romànics (Llengua i literatura)*, vol. I (1916)
- 7 Pere BARNILS, *Vocabulari català-alemany de l'any 1502* (1916)
- 8 Jaume MARCH, *Diccionari de rims* (1921)
- 9 *Estudis romànics (Llengua i literatura)*, vol. II (1917)
- 10 Vincenzo CRESCINI i Venanzio TODESCO (ed.), *La versione catalana dell' Inchiesta del San Graal. Secondo il Codice dell'Ambrosiana di Milano 1.79 sup.* (1917)
- [11] INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari ortogràfic. Precedit d'una exposició de l'ortografia catalana segons el sistema de l'I. d'E. C.* (1917; 2a ed., 1923; 3a ed., 1931; 4a ed., 1937)
- 12 Pompeu FABRA, *Gramàtica catalana* (1918; 2a ed., 1919; 3a ed., 1922; 4a ed., 1926; 5a ed., 1930; 6a ed., 1931; 7a ed., 1933; facsimil de la 7a ed., 1995; 1a reimpr., 2000; 2a reimpr., 2004; 3a reimpr., 2006)
- 13 Joseph ANGLADE, *Bibliographie élémentaire de l'ancien provençal*
Pierre ROKSETH, *L'article majorquin et l'article roman dérivé de IPSE*
Pere BARNILS, *Les vocals tòniques del rossellonès*
Manuel de MONTOLIU, *El llenguatge com a fet estètic i com a fet lògic* (1921)
- 14/[1] Manuel MILÀ I FONTANALS, *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, vol. I, 1840-1874 (1922)

- 14/[2] Manuel MILÀ I FONTANALS, *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, vol. II, 1875-1880 (1932)
- 15 Pierre ROKSETH, *Terminologie de la culture des céréales à Majorque* (1923)
- 16 Max-Léopold WAGNER, *Notes linguistiques sur l'argot barcelonais* (1924)
- 17 Jaume MEDINA i Enric SULLÀ (cur.), *Actes del Simposi Carles Riba. Barcelona, 17-19 d'octubre de 1984* (1986)
- 18 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba*, vol. I, 1910-1938 (1989)
- 19 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, I* (1990)
- 20 Antoni NUGHES, *El sínode del bisbe Baccallar. L'Alguer, església i societat al segle XVI* (1991)
- 21 Daniel RECASENS, *Fonètica descriptiva del català (Assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle XX)* (1991; 2a ed., rev., 1996)
- 22 Núria VILÀ, *Estudi del vocabulari de les eines agrícoles a la comarca del Baix Camp* (1991)
- 23 Loïs ALIBERT i Josep CARBONELL, *La correspondència entre Loïs Alibert i Josep Carbonell i Gener (Materials per a l'estudi de la codificació de la llengua occitana)* (1995)
- 24 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba*, vol. II, 1939-1952 (1991)
- 25 Ernest QUEROL, *Anàlisi de camps lèxics de l'oví de la comarca dels Ports* (1992)
- 26 Pius FONT I QUER, Pompeu FABRA i Miquel de GARGANTA, *Un epistolari fonamental per a la lexicografia científica catalana (1928-1953)* (1991)
- 27 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, II* (1992; 2a ed., rev., 1993; 3a ed., rev., 1996)
- 28 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba*, vol. III, 1953-1959 (1993)
- 29 Jordi FARRÉ i Andreu MOIX, *Els noms de casa de Llorenç i de Maldà* (1993)
- 30 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, III* (1996)
- 31 Montserrat BIGAS i Marta MILIAN, *Anàlisi morfolèxica dels noms de planta* (1996)
- 32 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents normatius 1962-1996 (Amb les novetats del diccionari)* (1997)
- 33 Ramon ARAMON, *Estudis de llengua i literatura* (1997)
- 34 Guillem CALAFORRA, *Wilhelm Meyer-Lübke i 'Das Katalanische'. Introducció i traducció* (1998)
- 35 Joan PETIT I AGUILAR, *Gramàtica catalana* (1998)
- 36 Joan Anton RABELLA, *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat. Procés criminal barceloní del segle XIV* (1998)
- 37 *Miscel·lània Fabra. Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra* (1998)
- 38 Antoni M. BADIA I MARGARIT, *Les 'Regles de esquivar vocables' i «la qüestió de la llengua»* (1999)
- 39 Montserrat BARRI, *Aportació a l'estudi dels gallicismes del català* (1999)
- 40 Francesc FELIU, *Catàleg dels manuscrits filològics d'Antoni de Bastero* (2000)
- 41 Pere BOHIGAS, *Mirall d'una llarga vida. A Pere Bohigas, centenari* (2001)
- 42 Antoni FEBRER I CARDONA, *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí* (2001; reimpr., 2005)

- 43 Joan ARMANGUÉ, *Estudis sobre la cultura catalana a Sardenya* (2001)
- 44 Aurora BEL, *Teoria lingüística i adquisició del llenguatge. Anàlisi comparada dels trets morfològics en català i en castellà* (2001)
- 45 Joaquim MIRET I SANS, *Cafè i quilombo. Els diaris de viatge de Joaquim Miret i Sans* (2001; reimpr., 2005)
- 46 Simona ŠKRABEC, *L'estirp de la solitud. Arthur Schnitzler, Italo Svevo, Thomas Bernhard, Drago Jančar* (2002)
- 47 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, IV* (2003)
- 48 *El català de l'Alguer: un model d'àmbit restringit* (2003)
- 49 M. Dolors FARRENY, *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI* (2004)
- 50 Antoni FEBRER I CARDONA, *Obres gramaticals, I* (2004)
- 51 Josep Vicenç FOIX, *Diari 1918* (2004)
- 52 *Els mètodes en dialectologia: continuïtat o alternativa? I Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 11 de març de 2004)* (2005)
- 53 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba, vol. iv, Apèndix 1916-1959* (2005)
- 54 Joan SOLER, *Definició lexicogràfica i estructura del diccionari* (2006)
- 55 Paul AEBISCHER, *Estudis de toponímia catalana* (2006)
- 56 *Cap a on va la sociolingüística? II Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 20 d'octubre de 2005)* (2006)
- 57 *Homenatge de l'IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença* (2006)
- 58 Montserrat ADAM, *El català septentrional de transició: nova visió des de la morfologia* (2006)
- 59 *Llenguatge. Articles de 'La Vanguardia' (1999-2002)* (2006)
- 60 Jordi JULIÀ, *L'art imaginatiu. Les idees estètiques de Gabriel Ferrater* (2007)
- 61 Antoni FEBRER I CARDONA, *Preceptiva poètica* (2008)
- 62 Anna MATAMALA RIPOLL, *Interjeccions i lexicografia. Anàlisi de les interjeccions d'un corpus audiovisual i proposta de representació lexicogràfica* (2008)
- 63 *Novetats del diccionari ('Diccionari de la llengua catalana', segona edició)* (2008)
- 64 *Del llatí al romanç, com hem emplenat el buit? III Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 17 de maig de 2007)* (2008)
- 65 Pere GÓMEZ I INGLADA, *Quinze anys de periodisme: les col·laboracions de J. V. Foix a 'La Publicitat' (1922-1936)* (2010)
- 66 M. Salomé RIBES, *L'obra lingüística d'Alfons Par* (2011)
- 67 *La lingüística romànica al segle XXI. IV Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 23 d'octubre de 2009)* (2012)
- 68 A. BOSCH I RODOREDA, *El lèxic alguerès de l'agricultura i la ramaderia entre els segles XVII i XVIII* (2012)
- 69 Carles MIRALLES, Jordi MALÉ i Jordi PUJOL PARDELL (cur.), *Actes del III Simposi Carles Riba. Barcelona, 30 de novembre i 1 i 2 de desembre de 2009* (2012)
- 70 Josep MARTINES, *El valencià del segle XIX: el lèxic. L'aportació del 'Diccionario valenciano' de Josep Pla i Costa* (2012)
- 71 Ester LIMORTI i Artur QUINTANA, *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Múrcia* (2012)

- 72 Cesáreo CALVO, *Estudi contrastiu del lèxic de la traducció italiana del 'Tirant lo Blanc' (1538)* (2012)
- 73 Miquel Àngel PRADILLA CARDONA (ed.), *Fabra, encara. Actes del III Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra» (Tarragona, 17, 18 i 19 de desembre de 2008)* (2012)
- 74 Daniel RECASENS, *Fonètica i fonologia experimentals del català. Vocals i consonants* (2014)
- 75/1 Josep Antoni AGUILAR, *La 'Crònica' de Ramon Muntaner: edició i estudi (Pròleg - capítol 146), vol 1* (2015)
- 75/2 Josep Antoni AGUILAR, *La 'Crònica' de Ramon Muntaner: edició i estudi (Pròleg - capítol 146), vol 2* (2015)

La *Crònica* de Ramon Muntaner: edició i estudi (pròleg - capítol 146)

Ramon Muntaner (1265-1336), guerrer i cronista que va servir diversos sobirans del casal de Barcelona, nascut a Peralada i ciutadà de València, fou un testimoni privilegiat dels fets esdevinguts a la Corona d'Aragó del seu temps. A la seva *Crònica*, sens dubte un dels exponents més notables de la historiografia europea medieval, va narrar les grans fites de l'expansió catalanoaragonesa entre els segles XIII i XIV, com ara les conquestes de Mallorca, València, Sicília i Sardenya o l'expedició de la Companyia Catalana a Bizanci. El relat de totes aquestes campanyes se'n ofereix des d'un prisma marcadament providencialista: Muntaner veu sempre la mà divina rere els èxits militars i polítics dels prínceps del casal de Barcelona.

D'altra banda, a més del valor com a document històric, la *Crònica* posseeix també un destacadíssim valor literari. Muntaner, a qui Josep Pla va definir com «un empordanès xerraire i mentider», s'agrada de recontar les seves històries, i ho fa amb una prosa àgil i vivaç, farcida de dites i expressions populars, però que beu igualment de les fórmules i els motius presents en les cançons de gesta i els *romans* d'aventures.

El treball que hom té a les mans presenta una edició filològica del pròleg i els primers cent quaranta-sis capítols del text muntanerian, que comprenen els regnats de Jaume I el Conqueridor i Pere II el Gran i fan poc més o menys la meitat de tota la *Crònica*. L'edició, que incorpora un aparat ben copiós de notes de tipus històric, cultural, lingüístic i estilístic, a més de nombroses imatges procedents de manuscrits medievals i fotografies de llocs, edificis i objectes esmentats per Muntaner, s'acompanya, encara, d'un estudi introductor que analitza algunes de les claus literàries i historiogràfiques dels capítols esmentats.

